

Maraş Araştırmaları - I

Editör: Prof. Dr. İbrahim SOLAK

ISBN: 978-625-7057-53-0

ŞELÂLE OFSET

Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 22 Karatay / Konya

MATBAA SERTİFİKASI: 46806

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Yayın No:95

Bu eser, Cumhurbaşkanlığımızın Himayelerinde yürütülen ilimizin düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılı etkinlikleri kapsamında, bir kültür hizmeti olarak Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından bastırılmıştır.

KİTAPTA YER ALAN YAZILARIN VE FOTOĞRAFLARIN YASAL SORUMLULUĞU YAZARLARINA AİTTİR.

Konya, Eylül 2020

PALET YAYINLARI

Mimar Muzafer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCI SERTİFİKASI: 44040

Maraş Araştırmaları - I

Editör: Prof. Dr. İbrahim SOLAK

HAKEM LİSTESİ

1-PROF. DR. AHMET GÜNDÜZ

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

2-PROF. DR. DOĞAN YÖRÜK

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

3-PROF. DR. FERİDUN ATA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

4-PROF. DR. HİLMİ BAYRAKTAR

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

5-PROF.DR. HÜSEYİN MUŞMAL

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

6-PROF. DR. MEHMET ALİ HACIGÖKMEN

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

7-PROF. DR. MEHMET EMİN SÖNMEZ

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

8-DOÇ.DR. CENGİZ ÖZMEN

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

9-DOÇ.DR. YAKUP POYRAZ

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

TAKDİM

Maraş, Anadolu'nun kadim şehirlerinden biridir. Tarihi, Geç Hitit şehir devletlerinden Gurgum Krallığı'na kadar uzanır ve bu krallığı başkentlik yapar. Daha sonra Asur, Pers, ve Roma hakimiyetine geçen şehir, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Bizans idaresinde kalır. Müslümanların komutanı Halid Bin Velid 637 yılında Maraş'ı Bizans'tan alır. Maraş Emeviler ve Abbasiler döneminde Bizans'ın kontrolüne girse de 1085'te bölgenin Türkler tarafından fethiyle Türklerin kontrolüne girer.

Türkmen Beylerinin kontrolünde olan Maraş çevresi, Moğol İstilasası sonrasında Türkmenlerin göç ettiği bir coğrafya haline döner. Halep ve çevresinde yaşayan Türkmenler ile Maraş bölgesindeki Türkmenler, Zeyneddin Karaca Bey'in liderliğinde Dulkadiroğulları Beyliği'ni kurdular. 1337 yılından 1522 tarihine kadar bölgede saygın bir devlet haline gelen Dulkadiroğulları Devleti, Elbistan ve Maraş merkezli büyük bir kültür inşa ettiler. Dulkadiroğulları Devleti, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlandı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar sancak veya vilayet merkezi olarak idari yapısını muhafaza eyledi. Yeni kurulan Türk devletinin önemli büyükşehirlerinden biri olan Kahramanmaraş Anadolu'nun çok tanınmayan, bilinmeyen her açıdan potansiyeli yüksek saklı cennetlerinden birisidir. Bu saklı cennetin, başta ilim dünyası olmak üzere milletimiz tarafından öğrenilmesini, şehrimizin değerlerinin ortaya çıkarılmasını arzuluyor ve bu hususta çalışmalar yürütüyoruz.

Maraş Araştırmaları adıyla yayınladığımız bu çalışmanın temelinde Maraş bulunmaktadır. Alanında uzman farklı akademisyenler tarafından kaleme alınan bu çalışmada, Kahramanmaraş'ımızın tarihinin, coğrafyasının, edebiyatının ve kültürünün ele alındığı bilimsel makaleler yer almaktadır. Bu anlamda; Samet Alıç "Garbi Anadolu'da Selçukluların Varisleri: Dulkadiroğulları"nı, Hasan Arslan "Osmanlı Hakimiyetinde Maraş'ın İdari Yapısı/Taksimatı I: (Maraş/Dulkadir Eyaleti Dönemi (1531-1848))" ni, Faruk Söylemez "Kahramanmaraş'ta Aşiret Adı Taşıyan Köyler"i, İbrahim Solak-Arslan Doğan "Maraş'ta Yaşanan Doğal Afetler (XIX-XX. Yüzyıl)"ı, Kemalettin Koç, "Tarihî ve Dinî Turizm Merkezi Olarak Afşin Ashab-ı Kehf"i, Memet Yetişgin "19. Asırda Oryantalistlerin Maraş Hakkındaki

İzlenim, Gözlem ve Analizleri”ni, Mustafa Çabuk “Birinci Dünya Savaşı’nın Maraş’a Etkileri”ni, Yaşar Akyürek “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Maraş’taki Ermeni Komitacılar Ve Siyasi Faaliyetleri”ni, Mustafa Edip Çelik “The Times Gazetesi’ne Göre Maraş Savunması”ni, Tülay Aydın “Tek Parti Döneminde Chp’nin Maraş il Teşkilatı (1936-1946)” yı, Yasin Kozak “Maraş Polis Teşkilatı’nın Gelişimi (1894-1908)”i, Erhan Alpaslan “Müşfika İnan’ın Halk Bilgisi Dergisi’nde Maraş Halk Kültürüne Dair Yazıları”ni, Emin Toroğlu-Ömer Kaya-Halil Kanbur “Kahramanmaraş İli’nde Yer Adları” nı, Nadire Karademir-Şerife Bilinir “Kahramanmaraş’ın Coğrafi Özellikleri ve Turizm Potansiyeli”ni, Sadi Gedik-Ahmet Yenikale “Maraşîzade Ahmed Kuddusi Divanı’nda Eski Anadolu Türkçesi Özellikleri”ni ve son olarak Lütü Alıcı-Gülcan Alıcı ise “Mar’aşîzade Ahmed Kuddûsî’nin Şiirlerinde Ölüm” adlı konuları incelemişlerdir. Bunun yanında kitabın fotoğraflanmasında Mehmet Kırmızııkaya katkı sağlamıştır. Kitabın oluşumunda emeği geçen başta akademisyenlerimiz olmak üzere herkese çok teşekkür ederim.

Bu yıl, bir asır evvel, kahraman ecdadımızın bu aziz beldeye başlattıkları ve 22 gün 22 gece sonra kazandıkları kahramanlık destanın 100. Yılıni kutluyoruz. Cumhurbaşkanımızın himayelerinde yürütölen ve Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi olarak gerçekleştirdiğimiz Kurtuluşun 100.Yılı Etkinlikleri yanında şehrimizin tarihine ve edebiyatına dair eserleri de yayımlıyor ve hemşehrilerimizin istifadesine sunuyoruz. Şiirin ve Edebiyatın Başkenti olarak bilinen şehrimizin aynı zamanda költörlere beşiklik etmiş köklö bir tarihe sahip olduğunu da her fırsatta anlatmamız gerektiği düşöncesindeyim. Bu vesileyle elinizde bulundurduğunuz daha çok şehrimizin tarihine yönelik olan bu eser gibi tarihimizi ve edebiyatımızı konu edinen kıymetli eserlerin geleceğe ışık olacağından hiçbir şöphem yoktur. Umut ediyorum ki bu kıymetli eserleri okuyan hemşehrilerimiz özellikle gençlerimiz ve çocuklarımız şehrimizin tarihini öğrenecekler ve gelecekte çok daha büyük işler başaracaklardır.

Hayrettin Güngör

Böyükşehir Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	4
GARBİ ANADOLU'DA SELÇUKLULARIN VARISLERİ: DULKADİROĞULLARI	9
Samet ALIÇ	
OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MARAŞ'IN İDARİ YAPISI/TAKSİMATI I: (MARAŞ/DULKADİR EYALETİ DÖNEMİ (1531-1848).....	25
Hasan ARSLAN	
KAHRAMANMARAŞ'TA AŞİRET ADI TAŞIYAN KÖYLER	113
Faruk SÖYLEMEZ	
MARAŞ'TA YAŞANAN DOĞAL AFETLER (XIX.-XX.YÜZYIL).....	137
İbrahim SOLAK - Arslan DOĞAN	
TARİHÎ VE DİNÎ TURİZM MERKEZİ OLARAK AFŞİN ASHÂB-I KEHF	153
Kemalettin KOÇ	
19. ASIRDA ORYANTALİSTLERİN MARAŞ HAKKINDAKİ İZLENİM, GÖZLEM VE ANALİZLERİ	177
Memet YETİŞGİN	
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN MARAŞ'A ETKİLERİ	193
Mustafa ÇABUK	
OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE MARAŞ'TAKİ ERMENİ KOMİTACILAR VE SİYASİ FAALİYETLERİ.....	217
Yaşar ARSLANYÜREK	
THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE MARAŞ SAVUNMASI.....	243
Mustafa Edip ÇELİK	
TEK PARTİ DÖNEMİNDE CHP'NİN MARAŞ İL TEŞKİLATI (1936-1946)	259
Tülay AYDIN	
MARAŞ POLİS TEŞKİLATI'NIN GELİŞİMİ (1894-1908).....	289
Yasin KOZAK	
MÜŞFİKA İNAN'IN HALK BİLGİSİ DERGİSİ'NDE MARAŞ HALK KÜLTÜRÜNE DAİR YAZILARI.....	305
Erhan ALPASLAN	
KAHRAMANMARAŞ İLİ'NDE YER ADLARI	343
Emin TOROĞLU - Ömer KAYA - Halil KANBUR	
KAHRAMANMARAŞ'IN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ VE TURİZM POTANSİYELİ	371
Nadire KARADEMİR - Şerife BİLİNİR	
MAR'AŞİZÂDE AHMED KUDDUSİ DİVANI'NDA ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ	405
Sadi GEDİK - Ahmet YENİKALE	
MAR'AŞİZÂDE AHMED KUDDÛSÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM.....	419
Lütfi ALICI - Gülcan ALICI	

GARBİ ANADOLU'DA SELÇUKLULARIN VARİSLERİ: DULKADİROĞULLARI

SAMET ALIÇ*

GİRİŞ

"*Türkiye Tarihi*"nin ilk safhasını oluşturan siyasi teşekkülleri ortaya çıkarmak olan Türkmen Beyleri, Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'ya gelerek, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi'nin (1016-1021) ardından dile getirdiği Rum ülkesinin fethedilebilir olduğu öngörüsünü hayata geçirdiler. Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği bu Türkmen Beyleri XI. asrın son çeyreğinden itibaren Anadolu'da yaptıkları siyasi faaliyetler ile birer emaret kurmayı başardılar. Bu Türkmen Beylikleri ve onları dairesi altına alan Türkiye Selçukluları XIII. asrın ortasında meydana gelen Moğol istilasına kadar sürecek olan Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve bayındırlaşması yönündeki faaliyetleri ile Diyar-ı Rum'u Türk toprakları haline getirdiler.

Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'da zuhur eden, kuruluş dönemlerinde Büyük Selçuklu Devleti'nin tabiyetini kabul eden ve Birinci Dönem Anadolu Beylikleri olarak adlandırılan Danişmendliler, Mengüçüklüler, Saltuklular, Ahlatşahlar, Artuklular, Çubukoğulları, Dilmaçoğulları, Çaka Beyliği ve Yinaloğulları gibi siyasi teşekküller, özellikle Bizans, Haçlı ve Gürcüler gibi gayrimüslim teşekküllere karşı siyasi ve askeri olarak mücadele ederek gaza faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sosyo-kültürel ve ekonomik manada ise her birisi idarelerinde bulundurdıkları bölgelerin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu beylikleri idaresi altına alan Türkiye Selçuklularının Anadolu hâkimiyeti, Anadolu Beyliklerinin tesis ettiği sosyo-kültürel miras sayesinde kolaylaştırmıştır.

Moğolların Köseadağ Savaşı ile Türkiye Selçuklularını ağır bir mağlubiyete uğratması üzerine Anadolu coğrafyası; idari, siyasi ve ekonomik olarak Moğollara tabi hale gelse de yeniden teşkilatlanan ve sayıları yirmiyi aşan İkinci Dönem Anadolu Beylikleri sayesinde sosyo-kültürel olarak Türk kimliğini kaybetmemiştir. Siyasi, askeri, idari ve sosyo-kültürel olarak Birinci Dönem Anadolu Beyliklerinden pek farkı bulunmayan bu siyasi teşekküller, Türkiye Selçuklularından aldıkları Türkiye Tarihi mirasını üzerine katkılar yaparak Osmanlılara devretmişlerdir.

İkinci Dönem Anadolu Beylikleri arasında yer alan ve bu çalışmanın temeli oluşturan Dulkadir Beyliği bulunduğu coğrafya ve icra ettikleri tüm faali-

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

yetler ile XIV. asrın başlarından XVI. asrın ilk çeyreğine kadar özellikle Akdeniz, Kuzey Suriye, Güney Doğu Anadolu ve İç Anadolu tarihinde önemli bir yere sahiptirler. Memlûklere tabi olarak teşekkül eden bu Türkmen Beyliği, Suriye ile Anadolu arasındaki geçiş güzergâhında meskûn olması hasebiyle birçok siyasi teşekkülle karşı karşıya gelmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca bu beyliğin kuruluşundan itibaren Anadolu'nun batısında Osmanlılar, güneyinde Memlûkler, doğusunda ise Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi güçlü Türk devletlerinin varlığı, Dulkadiroğullarının rahat hareket etmesine imkân vermemiştir. Bahsi geçen devletler birbirleri arasındaki üstünlük mücadelelerinin bir kısmını Dulkadir Beyliği toprakları üzerinde gerçekleştirmiş, bu sebeple Dulkadirililer siyasi manada denge politikası izleyerek ayakta kalabilmişlerdir. Bütün siyasi zorluklara rağmen yaklaşık yüz seksen beş yıllık emaretleri süresince ayakta kalmayı başarabilmiş, sahip oldukları topraklar üzerinde mimari eserler bina ederek Türkiye Tarihi'nin oluşmasına katkı sağlamışlardır.

Türkiye Tarihi'nin belki de en önemli safhalarından olan Anadolu Beylikleri (Tevâif-i Mülûk) tarihi hakkında son dönemde ortaya çıkan önemli çalışmalar olmakla birlikte, özellikle kaynak yetersizliği sebebiyle Türk tarih yazıcılığı dairesinde yeteri kadar çalışılamamıştır. Halil Edhem'in "Garbi Anadolu'da Selçukluların Varisleri" isimli çalışması -bu çalışma Halil Edhem'in Düvel-i İslamiyye isimli kitabının bir bölümü niteliğindedir- "yazıldığı dönem içinde" önemli bir eksikliği gidermiştir. Nitekim Fuad Köprülü bu hususta Anadolu Tevâif-i Mülûküne ait çalışmalar arasında Halil Edhem'in en başta zikredilmesi gerektiğini dile getirmektedir.¹

Düvel-i İslamiyye isimli çalışmanın onuncu kısmı, *Garbi Anadolu'da Selçukluların Varisleri* başlığıyla Anadolu Beylikleri (Pervaneoğulları, Sahipataoğulları, Karasioğulları, Saruhanoğulları, Aydınoğulları, İzmiroğulları, Menteşeoğulları, Tekeoğulları, Eşrefoğulları, Hamitoğulları, Germiyanogulları, Denizli yahut Ladik Beyleri, Karamanoğulları, Candaroğulları, Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları) tarihine ayrılmıştır.²

Bu çalışmada Düvel-i İslamiyye'nin 308-312 sayfaları arasında yer alan Dulkadiroğulları isimli bölüm transkripsiyon yapılarak, metin notlandırılmıştır ve değerlendirilmiştir. Halil Edhem'in kendi verdiği dipnotlar rakam ile gösterilmiştir. Yayına hazırlayan tarafından verilen dipnotlar Roma rakamı ile gösterilmiştir. Metnin transkripsiyonu yazım ve noktalama kullanımı hususunda TDK kuralları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Örneğin Osmanlıca grameri gereği yazılan Harput'da yazımı Harput'ta olarak kullanılmıştır.

¹ Fuat Köprülü, Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar, Haz. Samet ALIÇ, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Vol.15, No:3, 2016, s.949.

² Halil Edhem, Düvel-i İslamiyye, Millî Matbaa, İstanbul, 1927, s.269.

DULKADİROĞULLARI^{III}Miladi 1339^{IV}-1521/ Hicri 740-928

(Maraş ve Elbistan'da)

Maraş ve Elbistan ve havalisinde ve Malatya ve Harput'ta^V sekizinci asr-ı hicrinin nısfından onuncu asrın evailine kadar ve tahminen yüz doksan sene müddetle hükümet eden Dulkadiroğulları mevki-yi coğrafileri hasebiyle Mısır ve Suriye hükümeti^{VI} saha-yı nüfuzu dâhilinde bulundukları halde bazen Mısırlılarla bozuşarak Osmanlılarla muhadenet etmişler hatta bu râbitayı, karebet-i sıhriye ile de takviye etmişlerdi.^{VII} Sikke darp ettiklerini tarihler söylüyorlarsa da şimdiye kadar görülmemiştir.^{VIII} Elimizde bulunan kitabeleri ise hükümet-i Dulkadiye'nin devre-i ahiresine aittir. Bununla beraber Dulkadiroğulları tarihi, Mısır ve Osmanlı Devletleriyle olan münasebat-ı mütemadiyelerinden^{IX} dolayı oldukça mazbuttur.

^{III} Dulkadir kelimesinin yazımı konusunda kaynaklarda bir birliktelik yoktur. Kaynaklarda Dulkadir, Dulğadır, Dürkadir, Dülkadir, Zulkadir, Zulğadır, Zilkadir, Züel-kadir ve Tolğadır gibi çeşitli şekillerde yazılan bu kelime Halil Edhem tarafından ذولقادر (Zulkadir) şeklinde vermiştir. Bu çalışmada ise kelimenin ekseri yazım şekli olan "Dulkadir" kullanılmıştır.

^{IV} Dulkadirilerin kuruluş tarihi hakkındaki veriler tutarlılık göstermemektedir. Hem ana kaynaklarda hem de yapılan araştırmalarda Dulkadirilerin kuruluş tarihi ile ilgili 1317, 1335, 1339, 1340, 1341, 1378 gibi değişik görüşler öne sürülmüştür. Memlûklerin Kuzey Suriye'yi ele geçirmesinden XIV. yüzyılın ortalarına geçen süre Dulkadirilerin kuruluş süreci olarak kabul edilebilir. Konu ile ilgili yapılan araştırmalar dikkate alındığında Dulkadirilerin kuruluş tarihinin 1337 olması kanaatimizce daha uygundur (bk. Samet ALIÇ, Dulkadir Beyliği'nin Komşu Beylik ve Devletlerle Münasebetleri, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2017, s.35-36.).

^V Halil Edhem'in belirttiği Maraş, Elbistan, Malatya ve Harput Dulkadirilerin daimî hâkimiyet sahalarıdır. Ancak Dulkadir coğrafyası bu sınırlardan ibaret değildir. Dulkadiriler çeşitli tarihlerde kuzeyde Ankara ve Yozgat'a, güneyde Hassa ve Bakras'a, doğuda Mardin'e, batıda ise Kırşehir, Gemerek ve Gürün'e kadar ulaşan geniş bir coğrafyaya yayılmaya ve bu coğrafyayı idare etmeye muvaffak olmuşlardır (Samet ALIÇ, Dulkadir Beyliği..., s.36, ekler).

^{VI} Memlûk Devleti (1250-1517).

^{VII} Anadolu ile Suriye arasındaki geçiş güzergâhında kurulan Dulkadir Beyliği toprakları, hakikaten dönemin en güçlü iki devleti olan Osmanlılar ile Memlûkler arasında hem siyasi hem askeri üstünlük sahası haline gelmiştir. Dulkadirilerde bu iki güçlü devlet arasında denge siyaseti izlemiş, zaman zaman beyliğin kuruluşunda tâbi oldukları Memlûklere, zaman zaman da Osmanlılara meyletmişlerdir. Sonraki dönemlerde Anadolu'nun doğusunda ortaya çıkan Akkoyunlu ve Safeviler gibi siyasi teşekküllerde Dulkadiriler üzerinde baskı kurarak bu mücadeleye dâhil olmuşlardır.

^{VIII} Arifi Paşa, Dulkadirilerden Şehsuvar Bey'in altın ve gümüş sikke bastırıldığını Ahbârü'Düvel ve Asârü'l-Evvel'de muharrer olduğunu söylüyor (Arifi Paşa, Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları Hükümeti, Ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Kahramanmaraş, 2011, s.41). Ayrıca Arifi Paşa, *Mesukat-ı İslamiyye Takvim*'nin 118. sayfasındaki gümüş sikkenin Dulkadirilere ait olabileceğini belirtir. Bu sikkenin ön yüzünde "İlâ ilâhe illâ' İlâh Muham-meddü'n-Rasûlüllah" arkasında "el-Muzaffer Alaüddevle halled-Allâhü sultanehu" yazılıdır. Ancak sikkede adı darp edilen Alaüddevle'nin Dulkadirli Alaüddevle olup olmadığı meçhuldür (Arifi Paşa, Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları Hükümeti, Ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Kahramanmaraş, 2011, s.66-67).

^{IX} Memlûklere tabi bir beylik olarak zuhur eden Dulkadiroğulları Beyliği'nin kuruluş coğrafyası itibarı ile birçok siyasi teşekkül ile münasebatta bulunmuştur. Ancak bu devletler arasında Memlûklere ve Osmanlılara ayrı bir tarafa koymak gerekir. Mısır'dan Anadolu'ya uzanan Memlûkler ile özellikle XIV. asırdan sonra Anadolu'nun en önemli siyasi gücü haline gelen Osmanlılar, Anadolu ile Suriye'nin geçiş güzergâhında bulunan Dulkadirileri kendi nüfuslarına alabilmek için ciddi çaba sarf ettiler (bk. Samet Aliç, age.).

Dulkadiroğulları kitabelerinde cetlerini “Dulkadir es-Sasanî”^x diye gösterdikleri gibi hutbelerinde de böyle yâd ederek kendilerini Sasanîyye neslinden addederlerdi ki bu iddiaya sahih nazarıyla bakılamaz.¹ Cengiz vakası üzerine Anadolu tarafına hicret eden bu Türkmen aşireti (Dulkadir)² isminde bir boy beyinin taht-ı riyasetinde idi ki hükümet teşkil etmiş olan oğlu Zeyneddin Karaca’nın³ ismi Mısır tarihlerinde ilk defa olarak 737 senesinde geçiyor. Mumai-leyhin ilan-ı istiklali ise 740 (1339) senesinden muteberdir. Gerçi Arap tarihlerinde Karaca’nın 754 (1353)’te maktul olduğu muharrer ise de alelumum 780 (1378)’de gayet yaşlı olarak ecel-i mev’udıyla terk-i hayat ettiği kabul olunmaktadır.^{xi} Karaca’dan sonra oğlu Halil Bey, yerine kaim olup Maraş ve Malatya’ya malik oldu ve Elbistan’ı yahut Ablistan’ı kendisine makarr-ı hükümet ittihaz etti. Mumaileyhin biraderlerinden Harput Beyi İbrahim’in Mısır’a olan mutavaatı neticesinde Sultan Berkuk’un emriyle Halil Bey 788 (1386)’de ve halefi olan diğer biraderi (Sevli Bey) de 800 (1397)’de katlolundular. Dulkadir-lilerin Osmanlı Devleti ile münasebatı Sevli Bey’in zamanında başlamıştır. Sevli Bey cülusunu müteakip bir taraftan Mısırlılarla diğer taraftan Karamanoğulları ve Ramazanoğulları ile uğraşmaya mecbur olduğundan hayli buhranlı zaman geçirdi. Mumaileyh, 793 (1391)’te büyük kızını Sivas sultanı Kadı Burhaneddin’e verdi ve küçük kızını da daha şehzadelğinde Çelebi Sultan Mehmet’e tezevvüç^{xii} etmekle Osmanlı Devleti ile tesis-i münasebat etti.⁴ Sevli

^x Kahramanmaraş Ulu Cami kitabesinde: “Ve’ d-dîn hüsâm, emîrül-mü’minîn Alâe’ d-devle bin Süleyman bin Zülkâdir es-Sâsânî vâhiben sevâbehü li-rûhi ebîhi Süleyman bin Zülkâdir tegammedehu’llahu bi-gufrânihi fi se-ne seb’a ve tis’a mi’e.” yazmaktadır (Mehmet Özkarcı, Türk Kültür Envanteri Kahramanmaraş 46, Ankara, 2007, s.306). Dulkadiriler her ne kadar kendilerini Sasanî soyuna atfetse de Halil Edhem’in de belirttiği gibi onların Sasanî soyundan gelmediği aşikârdır. Fuat köprülü, Dulkadirilerin kendi köklerini Sasanîlere dayandırmasının sebebinin birçok İslam hükümdar sülalelerinde olduğu gibi kendilerini eski bir asalet köküne atfetmek merakı olarak nitelendirmektedir (W. Barthold, Fuat Köprülü, İslam Medeniyet Tarihi, Ankara, 1984, s.172.).

¹ Ali, Füsûl-i Hall ü Akd’de şöyle söylüyor: “Galiba bu taife Sultan Eretna evladından yedi yüz seksen iki tarihinde nesli münkarız olan sultan Alaeddin’dan sonra ve onun za’f devleti eyyâmında huruç etmişlerdir. Zira ki defa-i sâniyyede hükümet sadrına geçip Karaca’nın oğlu olan Halil bin Karaca yedi yüz seksen üçte Amik ovasına varıp muzaffer olup ve Elbistan hâkimi Mübarekşah’la savaşmış evvela mağlup olmuş galip gelen Mübarekşah mezburu tutup Harput’u darü’l-mülk edinmesi tarih cihetinden bu tahminimize muvaffaktır”.

² Bu isim kitaplarda pek muhtelif surette olarak بطولقدر, برقدر, نوالقدر, بولقدر, دولقدر, دولغادر şekillerinde yazılmaktadır. Arifi Paşa, Karaca’nın mısırın olan müverrih İbnü’l-Verdi’nin kullandığı (دولغادر) imlasını kabul etmiştir. Biz burada (نوالقدر) suretini tercih ettik.

³ Ali Emiri, Tarih ve Edebiyat Mecmuası’nda (ikinci sene, s.584) Karaca’nın asıl ismi Ahmed olduğunu mehz göstermeyerek beyan ediyor.

^{xi} Halil Edhem kaynak göstermeksizin Karaca Bey’in yaşlı bir halde eceli ile öldüğünü zikretmekteyse de, ana kaynaklar ve son dönem araştırmaları incelendiğinde Karaca Bey’in Memûkler tarafından Kahire’de işkence ile öldürüldüğü ve cesedinin Bab-ı Züveyle’de sergilendiği anlaşılmaktadır. (İbn Tagnberdi, En-nücûm ez-Zâhire fi Mulûk Mısır ve’l-Kahire, c.10, Kahire, 1949, s.294; El-Makrîzî, Kitâb es-Sulûk li Marifet Düvel el-Mülûk, c. III/II, Haz. M. Mustafa Ziyade, Kahire, 1970, s.897; Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C.3, Haz. Mesut Aydın, Güler Aydın, Amasya, 2004, s.28; Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara 1989, s.18).

^{xii} Bu evlilik Mehmed Neşrî, Hoca Sadeddin, İdris-i Bitlisî, Solakzâde gibi müellifler tarafından tasdik edilmektedir (Cihânnümâ, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2013, s.190; Hoca Sadeddin, Tacüt-Tevarih, C.2, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1979, s.22; Solak-Zâde, C.1, Haz. Vahid Çabuk, Ankara, 1989, s.160 İdris-i Bitlisî, Heşt Bi-hest, C.2, Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Bty, Ankara, s.216). Dulkadir Beyliği’nin dış politikası içerisinde sıklıkla siyasi evliliklerin varlığı gözlemlenmektedir. Tespit edilmiş 10’un üzerinde siyasi evlilik bulun-

Bey'den sonra 800 (1397)'de Halil Bey'in oğlu (Nasreddin Mehmet Bey) calis olup zamanında gerek Mısır'la ve gerek Karamanoğulları ile ve Osmanlılarla birçok vekayi hudus etti. Timurlenk, 803 (1400)'te Sivas'ı zapt ettiği esnada ordusu Elbistan Türkmenleri tarafından iz'ac^{xiii} olunduğundan Elbistan'ı işgal ve Malatya ve Behisni gibi şehirleri tahrip etmesi üzerine Nasreddin Mehmet, Timur'a arz-ı mutavaata mecbur oldu^{xiv}. Timur'un avdetinden sonra Çelebi Sultan Mehmet ile akd-ı münasebat etmiş hatta 815'te Ankara'da padişah ile mülaki olmuştur. Sonraları Mısır sultanı el-Müeyyed Şeyh'in muavenetiyle Karamanoğlu ve Ramazanoğlu ile muharebatta bulundu ve buna mükâfaten 822 (1419)'de Mısırlılardan Kayseri'yi aldı. Fakat bilahare Mısır sultanı Çakmak'tan gördüğü tazyik üzerine Mehmet Bey, Sultan Murad-ı sâniye dehalet ettiğinden o esnada Osmanlıların eline geçmiş olan Kayseri 840'ta yine kendisine temlik edildi. Mamafih Dulkadiye memleketinin mevki-i coğrafisi iktizası Mısır ile hoş geçinmekle istilzam ettiğinden Mehmet Bey ahir ömründe Kahir'e'ye gidip Mısırlılara mümâşat etti. Avdetinde pir-i fani olarak 846 (1442)'da vefat fevt oldu. Nasreddin Mehmet'in Malatya Beyi olan oğlu (Süleyman Bey) aynı senede yerine calis olup Osmanlılarla münasebat-ı dostanede bulunmayı bir vazife addetmişti. Beş kızından biri olan Mükrim Hatun'u daha Sultan Murad-ı sâninin eyyâm-ı saltanatında ve 853 (1449)'te Fatih Sultan Mehmet'e tezevvüç etti.⁵ Sultan Murad-ı sâni bu karabet vesilesiyle Karamanoğulları ve Karakoyunlu Kara Yusuf aleyhine bir müttefik elde etmek istediği varid-i hatır olur. Süleyman'ın tarih-i vefatı olan 858 (1454)'de yerine oğlu (Melik Arslan Bey) kaim olup bunun zamanında Uzun Hasan, Harput'u zapt etti. Bu mevki-i mühimin istirdadı için Mısır sultanı Hoşkadem'den muavenet istemek üzere Kahire'ye giden Melik Arslan bir fedai tarafından eda-yı namaz esnasında camide 870 (1465)'de telef edildi. Bu cinayet biraderi ve halefi olan (Şahbudak

maktadır. Osmanlı, Memlûk, Akkoyunlu ve Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti ile akrabalık bağı kuran Dulkadir-lilere siyasi açıdan bu evliliklerin olumlu-olumsuz kayda değer yansımaları olmuştur. Özellikle Alaüddeve'nin, kızı Benli Hatun'u Şah İsmail'e tezevvüç etmemesini bahane eden Şah İsmail, 1507 yılında Dulkadirli üzerine sefere çıkarak Dulkadir Beyliği'ne ciddi zarar vermiştir (Dulkadirlielerin diğer siyasi evlilikleri için bk. İlyas Gökhan, Dulkadir Beyliği Hanedanı Mensupları ile Komşu Devlet ve Beylik Hanedan Mensupları Arasında Yapılan Siyasi Evlilikler, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, İstanbul, 2012; Samet Aliç, age., s.251).

⁴ Ali Emiri, Tarih ve Edebiyat Mecmuasında (İkinci sene, 582), bu kızın ismi Emine Hatun olduğunu ve 805'te akd-i nikah edildiğini ve Sultan Murad-ı sâninin bundan tevellüt ettiğini, tasrih etmeksizin, bazı kayıt ve vakfiyeye istinaden söylüyor.

^{xiii} Dönemin Dulkadirli Beyi olan Nasreddin Mehmet Bey, Osmanlılarla kurduğu sıcak ilişkileri bozmamak ve onun rakibi olan Timur'u zayıflatmak için Timur'un Sivas muhasarası sırasında Elbistan'ın kuzeyinde otlamakta olan hayvanlarını ele geçirtti (Nizamüddin Sami, Zafernâme, Çev. Necati Lugal, Ankara, 1987, s.262). Ayrıca Timur'un Sivas civarına gelen ordusuna ani baskınlar yapan Dulkadir Türkmenleri, Timur ordusunun askeri teçhizatlarına el koymuşlardır (Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları, Ankara, 1989, s.82).

^{xiv} Ebu Bekr-i Tihranî, Timur'un Dulkadir topraklarına seferi için "*O topluluğu esaret, yağma ve talan alanına düşürdü*" ifadesini kullanmaktadır (Ebu Bekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, çev. Mürsel, Öztürk, Ankara, 2011, s.44).

⁵ Bütün kitaplar (Sitti Hatun) yazıyorlar. Hâlbuki İznik'te kâin Eşrefoğlu denilen Şeyh Abdullah bin Eşref türbesine ait 890 tarihli vakfiyede "Mükrim Hatun Altı Valide Seyyid Sultanu'r-Rum ve'l-Acem Sultan Bayezid" ilah diye muharrer olduğundan (sitti) kelimesinin bir lakap olduğu anlaşılmaktadır.

Bey)'in tahrikâtıyla ifa edilmişti. Şahbudak sene-i mezburede defa-i evveli olarak Mısır sultanı Kayıtbay tarafından iclas edildi. Hâlbuki diğer taraftan Fatih Sultan Mehmet, Şahbudak'ın biraderi Şehsuvar Bey'i bâ menşur Dulkadirli hâkimi nasb ettiğinden Şahbudak, Maraş'ta ve Şehsuvar; Elbistan'da bulunuyorlardı. Fakat bilumum Dulkadirli ümerası Melik Arslan'ın katli meselesinden dolayı Şahbudak'ın emaretini kabul etmediklerinden mumaileyh 871'de Mısır'a kaçmaya mecbur oldu ve her ne kadar bunun üzerine (Rüstem Bey) bin Nasreddin Mehmet, Mısır tarafından Elbistan valisi nasb olundu ise de hakikatte (Şehsuvar Bey) 871 (1466)'den itibaren Dulkadirli memalikine tamamen sahip olmuştur.

Şehsuvar cülusunu müteakip ve 872 (1467)'de Halep'e doğru akın ederek Mısırlılara karşı kemal-i muvaffakiyetle cenk etti ve Ramazanoğullarına da galebe çaldı. Nihayet 876'da üzerine sevk olunan kuvvetli bir Mısır ordusu Şehsuvar'ı Antep'te münhezim edip tahassun ittiği Zamantı kalesini de muhasaraya aldıktan sonra teslim olmaya mecbur etti. Şehsuvar, Kahire'ye gönderilerek Sultan Kayıtbay'ın emriyle Bab-ı Züveyle'de 877 (1472) senesinde salb edildi. Mumaileyh bütün müddet-i emaretinde Devlet-i Osmaniyye tarafını iltizam edip Osmanlılara muti kalmış olduğundan böyle feci bir surette katli Osmanlılarca mücip-i teessür olmuştur.

Bu vakadan sonra (Şahbudak) defa-i sâniye olarak makam-ı hükümete geçti ise de Osmanlı Devleti, biraderi Alaüddevle'yi bir ordu ile ona karşı gönderdi. Bidayet-i harpteki muvaffakiyetsizlikten sonra Fatih'in verdiği diğer asker sayesinde 884 (1479)'te Şahbudak münhezimen Mısır'a firar mecbur olup (Alaüddevle) canişin oldu. Alaüddevle'nin asıl ismi (Bozkurt) ise de lakabıyla anılmaktadır. Mumaileyh ibtida-yı hükümetinde Mısır tarafını iltizam ederek 895 (1489)'te Şahbudak tutup Mısır'a teslim etmiş ve bu da orada katlolunmuştu. Bu zamandan sonra Alaüddevle bir hayli müddet Osmanlılara mümâşat edip hatta kerimesi Ayşe Hatun'u Bayezid-i sâniye tezevvüç etti ki mumaileyha Selim-i evvelin validesidir.⁶ Alaüddevle'ye ait vekayi Mısır ve Osmanlı tarihlerinde her bir tafsilatıyla münderiçtir. Osmanlılara karşı sonraları aldığı vaziyet artık devlet-i mezkurece hıyanete atfolunuyordu. Nihayet Yavuz Sultan Selim, İran seferinden avdetinde ve 921 (1515)'de Hadım Sinan Paşa'ya Dulkadriye beyinin tedip ve tenkilini emir ettiğinden aralarında vuku bulan muharebede^{xv} o zaman doksan yaşında olan Alaüddevle tutularak ser-i maktûsu Selim-i evvele gönderildi. Bu suretle Sultan Selim büyük babasını katlettirmiş oluyor.⁷ Dulkadriye vilayetinde sikke ve hutbe Osmanlı sultanı

⁶ Ayşe Hatun'un türbesi Trabzon'da olup mahalincede valide-i Sultan Selim'in (Gülbahar Hatun) namıyla yâd edilmesi bir hata olsa gerektir.

^{xv} Turnadağ (Cebel-i Zühal) Savaşı (Hoca Sadeddin, *Tacü't Tevarih*, C.4, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1979, s.239).

⁷ Müracaat "Trabzon Kitabeleri" namıyla makalem, Tarih Encümeni Mecmuası sene 1334, s.342.

namına mürettip olmak şartıyla yerine Şehsuvar Bey'in oğlu (Ali Bey) tayin olundu. Mumaileyh, Sultan Selim maiyetinde Mısır seferinde bulundu vesair birçok hidemad-ı hasenesi sebak ettiği halde Vezir Ferhat Paşa'nın iftira ve ilkaatıyla 928 (1521) senesinde Artukova ordugâhında Süleyman Kanuni'nin emriyle üç oğluyla birlikte idam edildi. Bundan Sonra Dulkadiye memaliki bir Osmanlı eyaletine tahvil olunmuş ve bu devlet münkarız olmuştur. Dulkadiroğulları Osmanlı usul-ı teşrifatiyesinde Kırım hanları mertebesinde olup kendilerine “cenab-ı emaret-meâb” lakabıyla hitap olunurdu. Dulkadiroğullarının ve bilhassa Alaüddevle'nin bir hayli âsar-ı hayriyesi^{xvi} elan mevcuttur.⁸

^{xvi} Hakikaten Alaüddevle Bey, Dulkadirli topraklarının bayındır hale gelmesi için oldukça çaba sarf etmiştir. Dulkadir beyleri içerisinde imar faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem Alaüddevle Bey dönemidir. Detaylı bilgi için bk. Hamza Gündoğdu, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara, 1986; İbrahim Solak, *XVI. Yüzyılda Maraş Şehri*, Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine, Ed. Mehmet Özkarcı vd. Kahramanmaraş, 2008; Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Envanteri Kahramanmaraş 46*, Ankara, 2007; Toroshan Özdamar, *Alaüddevle Bey Vakıfları*, Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C.1, Kahramanmaraş, 2016; Yaşar Baş, Rahmi Tekin, Maraş Vakıfları, Konya, 2007.

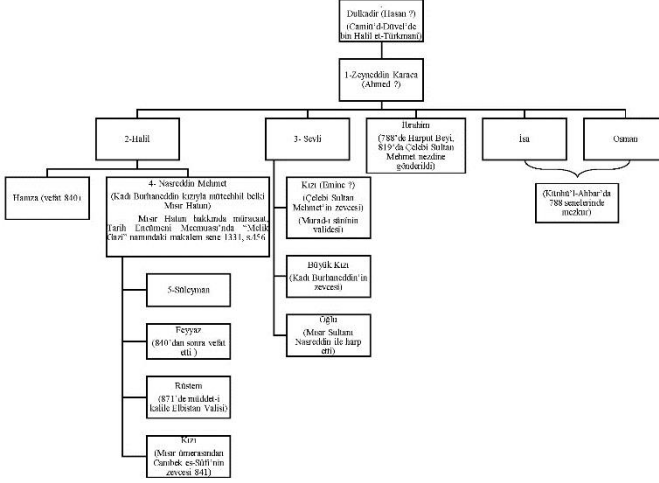
⁸ Mehazlar: Osmanlı ve Arap tarihlerinden başka, Müneccimbaşı, Camiü'd-Düvel.- Arafı Paşa, Tarih Encümeni mecmuasında makale (sene 1330, 1331 ve 1332).-“Kayseriyye Şehri” namıyla neşrettiğim risale (Tarih Encümeni Külliyyatı), s.124.- Mordmann'ın Fransızca münteşir Muhitü'l-İslam'da (Dulkadir) makalesi.- Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası.

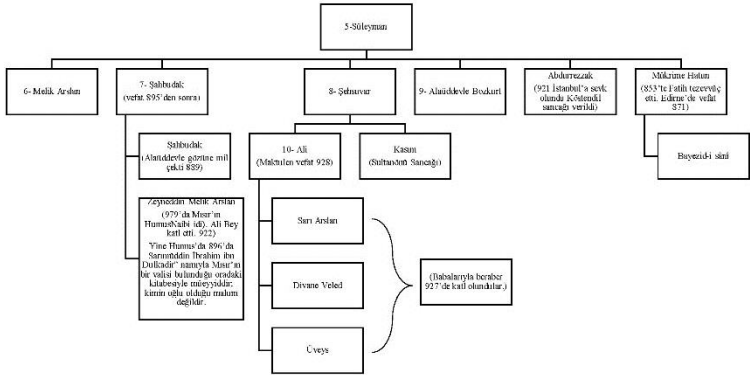
Dulkadiroğulları

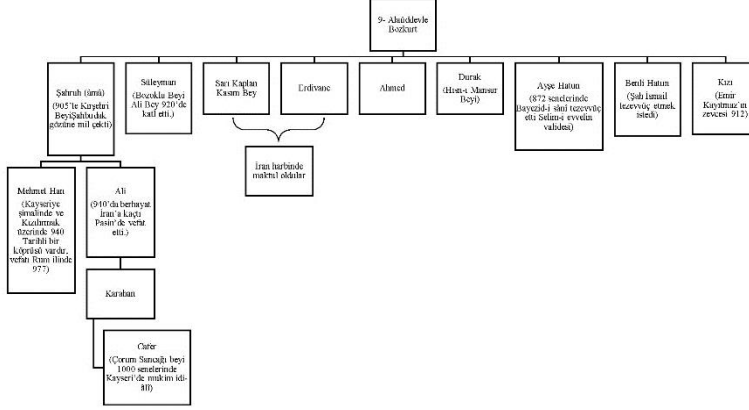
Miladi		Hicri
1339	Zeyneddin Karaca bin Dulkadir	740
1378	Halil Bey	780
1386	Sevli Bey	788
1397	Nasreddin Mehmet Bey	800
1442	Süleyman Bey	846
1454	Melik Arslan Bey	858
1465	Şahbudak Bey (defa-i evveli)	870
1466	Şehsuvar Bey	871
1472	Şahbudak Bey (defa-i sâniye)	877
1479	Alüddeve Bey	884
1515-1521	Ali Bey	921-927

(Osmanlılar müstevli oldu)

Dulkadiroğulları

SONUÇ

Anadolu Beylikleri dönemi, Anadolu coğrafyasının Türkleşmesi, bayındırlaşması ve İslamlaşması açısından oldukça önemlidir. Anadolu Türk tarihinin bin yıllık serüveninin temeli, bu Türkmen Beyliklerinin oluşturdukları siyasi teşekküller üzerine bina edilmiştir. Siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan bu denli önem arz eden Anadolu Beylikleri tarihi halen Türk tarihinde tam olarak aydınlatılamamış alanlardan birisidir. Özellikle son yarım asırdır yapılan çalışmalar ile Anadolu Beylikleri tarihine dair pek çok müstesna bilgi elde edilmiştir. Ancak Halil Edhem'in bu çalışmayı 1927 yılında yayınlaması diğer bir ifade ile son yüzyıl içerisinde beylikler ile ilgili yapılan çalışmaların ilklerinden biri olması bu çalışmayı çok daha önemli kılmaktadır. Ayrıca bu çalışma gayet akademik bir metot dâhilinde hazırlanmış, ana kaynaklardan yararlanılmış ve kullanılan kaynaklar tetkik edilmiştir.

Halil Edhem'in Dulkadir Beyliği tarihi açısından verdiği bilgiler ve yaptığı tetkikler genel manada oldukça isabetlidir. Nitekim sonraki dönemlerde çok daha geniş olarak yapılan çalışmalarda Dulkadir Beyliği ile ilgili verilen siyasi ve sosyal bilgiler, ekseri olarak Halil Edhem'in verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Halil Edhem'in Dulkadirliiler ile ilgili verdiği şecereden sonra önemli tarihçiler de Dulkadiroğulları ile ilgili şecereler hazırlamışlardır. Yine kendi dönemi içerisinde değerlendirildiğinde Halil Edhem'in verdiği Dulkadir şeceresi gayet geniştir. Diğer araştırmalarda yapılan şecereler ile Halil Edhem'in verdiği şecere arasında bazı farklılıklar vardır. Bu noktadaki farklılıklar muhtemelen konu ile ilgili kaynak eksikliğinden ortaya çıkmıştır. Eldeki mevcut kaynaklarla tam ve doğru bir Dulkadir şeceresi çıkarmak imkânsızdır. Ancak bugün eldeki kaynaklar ile daha geniş bir Dulkadir şeceresi oluşturmak mümkündür.

Genelde İslam devletleri özelde ise Dulkadir Beylikleri ile ilgili yapılacak çalışma ve tetkiklerde Halil Edhem'in verdiği bilgilerin dikkate alınması yapılan çalışmaların niteliğini artıracaktır.

SÖZLÜK

Alelumum: Genellikle, genelde, genel olarak.

Âsâr: Eserler, izler.

Câlis: Oturmak, tahta çıkmak, cülûs etmek.

Cânîşin: Birinin yerine geçen, vekalet eden.

Ecel-i mev'ud: Vadesi muayyen ve mukadder olan, doğal ölüm.

Eyyâm: Zaman, devir, gün.

Fevt: ölüm, kaybetmek, yitirmek.

Hasene: İyilik, iyi ve güzel iş.

Hudus: Meydana gelme, ortaya çıkma.

İclâs: Tahta çıkma, cülûs etme.

İktiza: Hükmetmek, emretmek, gerektirmek, lüzum, ihtiyaç.

İlka: Telkin etme, atma, koyma, bırakma.

İstilzam: icap etme, gerekme, gerektirme.

İttihaz: kabul etme, düşünme,

İz'ac: Rahatsız etme, tedirgin etme, taciz etme.

Karebet-i sıhriye: kız alıp vermekle meydana gelen akrabalık.

Makarr-ı hükümet: Hükümet merkezi.

Mazbut: Zapt edilmiş, kayda geçirilmiş, belli, sağlam.

Muhadenet: Akrabalık, samimiyet, yakınlık.

Muharrer: yazılı, yazılmış, tahrir edilmiş.

Mutâvaat: Boyun eğme, itaat etme.

Muteber: Saygın, itibarlı, güvenilir.

Muti: itaat eden, boyun eğen, tâbi olma.

Mülâkât: Görüşmek, buluşmak.

Mümâşat: Birlikte gitme, uymak, yoldaşlık.

Münderiç: İçinde yer alan, bulunan.

Münhezim: Hezimete uğramış, yenilmiş.

Münkarız: yıkılmış, yok olmuş.

Müstevli: bir yeri idaresi altına almak, zapt etmek.

Mütemadi: Sürekli, aralıksız, devamlı.

Râbîta: Münasebet, alaka, bağ.

Sahih: Doğru, gerçek.

Salb: Asarak idam etme, asma, çarmıha germe.

Ser-i maktu: Kesilmiş baş.

Tafsilat: Ayrıntı, açıklama, izah.

Taht-ı riyaset: Başkanlığı altında

Tedip: Cezalandırma, edeplendirme.

Temlik: Mülk olarak vermek, mal sahibi etmek.

Tenkil: Uzaklaştırma, sindirme.

Tezevvüç: Evlenme, evlilik.

Varid-i hatır: Akla gelen, hatıra gelen.

KAYNAKÇA

- Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.3, Haz. Mesut Aydın, Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004.
- ALİÇ, Samet, *Dulkadir Beyliği'nin Komşu Beylik ve Devletlerle Münasebetleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2017.
- Arifi Paşa, *Elbistan ve Maraş'ta Dulkadiroğulları Hükümeti*, Ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Kahramanmaraş, 2011.
- BAŞ, Yaşar, TEKİN, Rahmi, *Maraş Vakıfları*, Bahçıvanlar Basım Sanayi, Konya, 2007.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008.
- Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel, Öztürk, TTK, Ankara, 2011.
- el-Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk li Marîfet Düvel el-Mülûk*, c. III/II, Haz. M. Mustafa Ziyade, Kahire, 1970.
- EYİCE, Semavi, Eldem, Halil Edhem, DİA, C.11, TDV, Ankara, 1995.
- GÖKHAN, İlyas, *Dulkadir Beyliği Hanedanı Mensupları ile Komşu Devlet ve Beylik Hanedan Mensupları Arasında Yapılan Siyasi Evlilikler*, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, C.1, Kristal Matbaacılık, İstanbul, 2012.
- GÜNDOĞDU, Hamza, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1986
- Halil Edhem, *Düvel-i İslamiyye*, Millî Matbaa, İstanbul, 1927.
- Halil Edhem, *Garbi Anaodlu'da Selçukluların Varisleri Tevaif-i Mülûk*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1927.
- Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, C.2, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1979.
- Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, C. 4, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1979.
- İbn Tagrıberdi, *En-nücûm ez-Zâhire fi Mulûk Mısr ve'l-Kahire*, c.10, Matbaa-ı Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1949.
- İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, C.2, Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, BETAV Yay. Bty, Ankara.
- KÖPRÜLÜ Fuat, *Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar*, Haz. Samet ALİÇ, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Vol.15, No:3, 2016.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür, Sanat İstanbul, 2013.
- Nizamüddin Sami, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987.
- ÖZDAMAR, Toroshan, *Alaüddeve Bey Vakıfları*, Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C.1, KSÜ Yay. Kahramanmaraş, 2016.
- ÖZKARCI, Mehmet, *Türk Kültür Envanteri Kahramanmaraş 46*, TTK, Ankara, 2007.

Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK, Ankara, 1989.

SOLAK, İbrahim, XVI. Yüzyılda Maraş Şehri, Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine, Ed.

Mehmet Özkarcı vd. KSÜ Basımevi, Kahramanmaraş, 2008

Solak-Zâde Tarihi, C.1, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1989.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yay., İstanbul, 2016.

W. Barthold, KÖPRÜLÜ, Fuat, *İslam Medeniyet Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Ankara, 1984.

YEL, Ali Muirat, Lane-Poole, Stanley, DİA, C.27, TDV, Ankara, 2003.

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MARAŞ'IN İDARİ YAPISI/TAKSİMATI I: (MARAŞ/DULKADİR EYALETİ DÖNEMİ (1531-1848))

HASAN ARSLAN*

1. Giriş

Anadolu'nun en kadim şehirlerinden olan ve tarih boyunca *Maraj*, *Markasi*, *Germanicia*, *Marasin*, *Marassion* ve *Mer'aş* gibi isimlerle adlandırılan Maraş'ın geçmişi, tarihten önceki devirlerin en eskisi olarak kabul edilen Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Bu uzun süre içerisinde şehir, sırasıyla Hititler, Gurgumlular, Asurlular, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selekoslar, Romalılar, Bizanslılar ve Sasanilerin egemenliğine girmiştir. Hazret-i Ömer döneminde Halid b. Velid tarafından sürdürülen fetih hareketleri sonucunda ilk kez 638 tarihinde Müslümanların eline geçmiştir. Ancak stratejik konumundan ötürü 10. yüzyıla kadar Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki mücadelelere sahne olurken bu iki taraf arasında pek çok kez el değiştirmiş ve defalarca tahrip edilmiştir.

Şehir, Selçuklu hükümdarı Melikşah döneminde Emir Buldacı tarafından 1085 tarihinde fethedilmiştir¹. Bölge bu tarihten itibaren ardı arkası kesilmeyen Türkmen göçüne sahne olmuş, şehrin Türkleşmesi ve İslamlaşması süreci hızlanmıştır². Zaman içerisinde gerçekleşen bu yoğun Türkmen yerleşiminden dolayı "*Vilayet-i Türkân*"³ yani Türkmenlerin diyarı olarak anılan Maraş ve civarı, 1337 senesinde Dulkadir Beyliği'nin bölgede kuruluşuna kadar kısa süreli olarak Haçlı ve Ermenilerin eline geçse de uzun süre Anadolu Selçukluları ve Memlukların hâkimiyetinde kalmıştır. 14. yüzyılın ilk yarısında Oğuzların Bozok koluna mensup Dulkadirli tarafından bölgede kurulan Dulkadirli Beyliği'ne başkentlik yapan Maraş, bu dönemde çok gelişmiştir. Dulkadirli hâkimiyeti, yaklaşık 180 yıl sürdükten sonra 1515'te sona ermiştir. Yavuz Sultan Selim'in Safevilere karşı kazandığı Çaldıran savaşı dönüşü 13 Haziran 1515

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
¹ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002, s.17; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.70,83.

² Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması Sürecinde Maraş Bölgesi ve Bölgeye Yerleşen Türk Boyları", *İ.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s.440-441.

³ Celalzâde Mustafa Çelebi (Koca Nisancı), *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, Nu. 5997, s. 12b, 16b, 101b; *Kanunname Mecmuası*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, Nu. 1969, s. 118a; *Solakzâde Tarihi*, (Sade. Vahid Çabuk), İstanbul 2016, s. 437.

tarihinde, Göksun ile Andırın arasındaki Ördekli mevkiinde başlayan ve daha sonra Turna Dağı eteklerinde devam eden Turna Dağı savaşında Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Alaüddevle Bey idaresindeki Dulkadirli kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğratmıştır. Bu savaşta Alaüddevle ile birlikte bir oğlu ve otuz kadar boy beyi de hayatını kaybetmiştir⁴. Böylece bölgede 4 asır devam edecek Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.

Bu çalışmada, daha ziyade arşiv belgelerine dayalı olarak, bu dört asırlık sürenin 1848 yılına kadar olan kısmında Maraş'ın idarî taksimatı ve bu idari yapıda zamanla gerçekleşen değişim/dönüşümler ana hatlarıyla ve karakteristik hususiyetleriyle incelenecektir. Bu dönemin öne çıkan en belirgin vasfı, şehrin bu süre boyunca Dulkadir/Dulkadriye/Zülkadriye/ Maraş isimleriyle anılan bir eyaletin merkez daha özgün bir ifade ile Paşa sancağı konumunda olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma, aynı zamanda adı geçen eyaletin idari taksimat açısından serencamını takip etmekten ibarettir.

Osmanlı idari taksimatının en küçük kademesini oluşturan karye/köy idari birimler ile şehir merkezlerindeki mahalle taksimatına, çalışmanın hacminin elvermemesinden ötürü değinilmeyecektir.

2. SANCAKTAN EYALETE GEÇİŞ: DULKADİR/MARAŞ EYALETİ'NİN KURULUŞU

Konuya başlarken mevzuubahis Eyaletin isminin arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklarda bazen “*Dulkadir/Dulkadriye Eyaleti*” bazen “*Maraş Eyaleti*” ve bazen de “*Zülkadir/ Zülkadriye Eyaleti*” olmak üzere farklı şekillerde yazılması hususu ile “*Dulkadir*” ve “*Zülkadir*” kavramlarının mana/menşeleri üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır⁵.

Arifi Paşa ve M. Halil Yinanç'a göre, “*Dulkadir*”, Cengiz istilası üzerine Orta Asya'daki yurtlarını terk ederek Anadolu'ya göç eden ve 14. asırda teşekkül edip, Maraş ve Elbistan'da iki asra yakın hüküm sürmüş olan bir Türkmen hanedanının adıdır⁶. Dulkadir adının Türkçe, Arapça ve Farsça kaynaklarda *Dulgadır*, *Dulkadir*, *Zulgadır*, *Zülkadir*, *Zilkadir*, *Tolgadır* gibi çeşitli şekillerde yazılmış olması kelimenin tahlilini de zorlaştırmıştır. Arap tarihçilerinin çoğu beyliğin adını “*Dulkadir*” veya “*Tulkadır*” şeklinde yazdıkları gibi⁷, eserlerini Farsça yazan tarihçiler ise “*Zülkadir*” olarak kaydetmişlerdir. Bu adın Osmanlı kaynaklarında bazen “*Dulkadir*” bazen de özellikle sonraki kaynaklarda “*Zülkadir*” şeklinde kaydedildiği görülmektedir⁸. Dulkadir adının anlamını Faruk Sümer, Türkmenlerin Ebu Yezid'i “*Bayezid*” şeklinde ve İlhanlı hükümdarı Ebu

⁴ *Solakzâde Tarihi*, s. 437; Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. III, (Sade. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s. 239; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 2011, s. 309; Arifi Paşa, *Maraş ve Elbistan'da Dulkadiroğulları Hükûmeti*, (Edit. Yaşar Alparslan- Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2011, s. 57.

⁵ Bu kelimelerin menşe' ve manaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 6-8; Arifi Paşa, *Dulkadiroğulları*, s. 20-22; İsmail Altınöz, *Dulkadir Eyaletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2009, s. 19-21.

⁶ Arifi Paşa, *Dulkadiroğulları*, s. 20; Mükrimin Halil Yinanç, “Dulkadirlılar”, *İA*, C. 3, İstanbul 1988, s. 654.

⁷ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, (Haz. İ. Gökhan - M. Karataş), Kahramanmaraş 2008, s. 49-50.

⁸ R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 6.

Said ismini kısaca Busad şeklinde telaffuz etmelerinden hareketle Dulkadir'in Abdulkadir veya buna benzer bir adın Türkmen telaffuzuna uydurulmuş şekli olarak izah etmektedir⁹.

Eyaletin adı kaynaklarda, Osmanlılardan önce bölgeyi idaresinde bulunan Dulkadir Beyliği'ne izafeten *Dulkadriye*, bazen de *Zülkadriye* olarak geçmektedir. Beyliğin Osmanlı Devleti'ne ilhakının ardından tanzim edilen tahrir defterinde "*Zülkadir*" adıyla zikredilmektedir¹⁰. 16. yüzyıla ait sancak tevcih defterlerinde genellikle "*Vilâyet-i Dulkadriye*"¹¹, 17. yüzyıldan itibaren ise aynı tür defterlerde eyaletin merkezinin Maraş olmasından dolayı sıklıkla "*Eyalet-i Maraş*"¹² şeklinde geçmektedir. Bu çalışmada da Osmanlı arşivindeki seyir izlenerek bu terimler, benzer şekilde kullanılacaktır.

17. yüzyılda Maraş Sancağı ile ilgili yapılan bir araştırma sebebiyle incelenen pek çok arşiv belgesi ve döneme ait kaynaklarda¹³ hiçbir kural gözetmeksizin bazısında "*Maraş*"¹⁴, bazısında "*Dulkadriye/Zülkadriye*" hatta bazısında her iki isim yan yana¹⁵ kullanılmaktadır. H.1042 (M.1632-33) tarihli bir sancak tevcih defterinde Maraş Eyaleti (nam-ı diğer Zülkadriye) şeklinde bir kullanım

⁹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I (Ankara 1970), s.103, n. 22. Refet Yinanç da eserinde farklı görüşlere yer vermekle birlikte akla en yakın olanın Faruk Sümer'in ileri sürdüğü fikir olduğunu belirtmektedir (R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 6-7).

¹⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonra kısaca DAB, OA olarak kullanılacaktır), *TT.d.*, Nu. 998, s. 408.

¹¹ DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 563, s. 134; DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 262, s. 192; DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu.1452, s. 177.

¹² DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1512, s. 59; DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1551, s. 19; DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1560, s. 4; DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1564, s. 8, 72; DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1568, s. 19; DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1572, s. 8; DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 523, s. 32. Bazen de Maraş Eyaleti (nam-ı diğer Zülkadriye) şeklinde geçmektedir. DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 266, s. 60; DAB, OA, *C.DH.*, Nu. 122/6095, s. 23b.

¹³ Örneğin: 16. yüzyıl müelliflerinden Celal-zade Mustafa Çelebi, eyaletin adını "Vilâyet-i Türkman olan memleket-i Dulkadriye" (Celalzâde, *Tabakât*, s. 12); Bostan Çelebi ise "Zülkadriye Vilâyeti" (Bostan Çelebi, *Gazavât-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu, Nu. 3317, s.127a) olarak kaydederken yine bu döneme ait bir kanunname mecmuasında aynı imla ile yazılmıştır (*Kanunnâme Mecmuası*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atif Efendi, Nu.1734, s. 205b). Feridun Bey'in *Münşeatü's-Selâtin* adlı eserinde bu kez "Eyalet-i Maraş" olarak kaydedilmiştir (C. II, İstanbul 1274, s. 404). 17. yüzyıl muharrirlerinden Ayn-i Ali Efendi'nin 1609 tarihli risalesinde (Ayn-i Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Edit. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul, 1979, s. 6-10) ve Koçi Bey'in, 1631'de Sultan IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde (Zuhuri Danişman, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1993, s. 120). "Zülkadriye Eyaleti" şeklinde geçmektedir. Aynı şekilde Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhisü'l-Beyân*'ı ile Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sında ise "Maraş Eyaleti" olarak zikredilmiştir (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 114; Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ li-Kâtip Çelebi*, C. I, Tıpkı Basım, (Haz. Fikret Sarıcaoğlu), Ankara 2009, s. 598). Sofyalı Ali Çavuş'un 1653 tarihli Kanunnamesi'nde (*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992, s. 7, 30, 87 (Osmanlıca metin, s. 1, 6)) ve Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 1-2, (Sade. Tefik Temelkuran, Haz. Mümin Çevik), İstanbul 1986, s. 127-8, 140, 144.) eyaletin adı bazen "Maraş" bazen de "Zülkadriye" olarak zikredilmektedir. Yabancı bir seyyah olan Ricaut, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Türklerin eskiden "*Dulkadir Beylerbeyliği*" dediği Maraş Eyaleti'nin Fırat'ın kıyısında, Maraş, Malatya, Ayntab, Sis ve Samsad olmak üzere beş sancaktan oluştuğunu nakletmektedir (*Türklerin Siyasi Düsturları*, (Çev. M. Reşat Üzmen), İstanbul 1996, s. 69).

¹⁴ DAB, OA, *A.DVNSMHM.d.*, Nu. 81, s. 146; DAB, OA, *A.DVNSŞKT.d.*, Nu. 22, s. 178 (H. Evası'tı Zilkade 1108/ M. 1-10 Temmuz 1697); DAB, OA, *A.DVNSŞKT.d.*, Nu. 22, s. 40 (H. Evası'tı Zilhice 1108/ M. 1-10 Temmuz 1697).

¹⁵ DAB, OA, *A.DVNSMHM.d.*, Nu. 81, s. 22 (H. 19 Rebiyülahir 1025/ M. 6 Mayıs 1616); DAB, OA, *A.DVNSŞKT.d.*, Nu. 8, s. 4 (H. Evâil-i Muharrem 1083/ M. 29 Nisan-8 Mayıs 1672); DAB, OA, *A.DVNSŞKT.d.*, Nu. 2, s. 89.

söz konusudur¹⁶. Aynı şekilde H. 24 Receb 1110 (M. 26 Ocak 1699) tarihli Karlofça Antlaşması metninde de hem Maraş hem de Zülkadriye isimleri birlikte geçmektedir¹⁷. Ancak Osmanlı resmî belgelerinde 17. yüzyılın ortalarına kadar daha çok “*Dulkadriye Vilayeti*” kullanılırken bu tarihlerden itibaren “*Maraş Eyaleti*” kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti, 13 Haziran 1515 tarihinde ilhak ettiği¹⁸ Dulkadir topraklarında köklü bir dönüşümden ziyade Ramazanoğulları ve diğer bazı beyliklerin ilhakında da uygulanan kademeli ve yumuşak bir geçiş siyaseti takip etmiştir¹⁹. Bu politikanın bir sonucu olarak Dulkadir ülkesinin idaresini, bu aileden ve üç tuğlu vezir rütbesi ile taltif ettiği²⁰ Şehsuvar oğlu Ali Bey’e, kayd-ı hayat ve 800.000 akçelik has geliri ile sancak olarak tevcih etmiştir. Burada hutbe, Osmanlı padişahı adına okutulacak ve para onun adına kesilecekti²¹. Esasen Ali Bey, Turna Dağı savaşından önce Osmanlı’ya sığınmış; Çirmen²², Kayseri ve Bozok²³ sancakbeyliği görevlerinde bulunarak devlete hizmet etmişti. Bu savaşta da amcası Alauddevle’ye karşı Yavuz Sultan Selim’in öncü kuvvetler komutanı olarak savaşın kazanılmasında etkin bir rol oynamıştır²⁴. Dönemin kaynaklarında *Dulkadriye vilayeti* olarak geçen bölge, 1522 yazına kadarki bu geçiş sürecinde onun yönetiminde adeta yarı müstakil bir statüyle, fakat Osmanlı Devleti’nin yüksek hâkimiyeti altında, yedi yıl idare edilmiştir. Nitekim Celalzâde, Bostan Çelebi ve İdris-i Bitlisi gibi pek çok çağdaş müellif eserlerinde onun bu

¹⁶ DAB, OA, KK.d., Nu. 266, s. 60. Aynı-ı kayıt DAB, OA, C.DH., Nu. 122/6095 (s. 23b) nolu belgede de geçmektedir.

¹⁷ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname C. 1, Fasikül I*, (Sade. İsmet Parmaksızoglu), İstanbul 1962, s. 375.

¹⁸ Arifi Paşa, “Maraş ve Elbistan’da Zülkadir [Dulkadir]oğulları Hükümeti, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* (bundan sonra kısaca TOEM), Nu. 33 (1 Ağustos 1331), s. 550; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 273.

¹⁹ Osmanlı Devleti’nin Dulkadir Beyliğini ilhakı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Basri Karadeniz, “Osmanlı Devleti’nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği’nin İlhakı”, *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş 2008, ss. 183-232.

²⁰ J. V. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, C. IV, (mütercim: Mehmed Ata), İstanbul 1330, s. 148.

²¹ DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 745/46 (orijinal Nu. TSMA Nu. 5461/1); Celalzâde, *Tabakât*, s. 53a; İdris-i Bitlisi, *Selimnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Nu. 1540, s. 17a-18b; Şükrî-i Bitlisi, *Selim-name*, The British Museum Library Nu. or. 1039, s. 118b; Çerkezler Kâtibi Yusuf, *Selimnâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi. Nu. 2146, s. 2a; Kadizâde Kebir b. Üveys, *Gazavât-ı Sultan Selim*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Nu. 825, s. 18a-18b; Şükrî-i Bitlisi, *Selim-nâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül), İstanbul 1995, s. 235; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 376; Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, (haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 163, 214, 397; Abdüsselam Bilgen, *Adâ’î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi*, Ankara 2007, s. 117; Arifi, “Zülkadiroğulları”, TOEM, Nu. 33, s. 551; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011, s. 173; Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 53; Funda Demirtaş, *Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2009, s. 97.

²² Feridun Bey, *Münşeâtü’s-Selâtin*, C. I, İstanbul 1274, s. 401; R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 99.

²³ Ş. Bitlisi, *Selim-name*, The British Museum, s. 107a, 113a; Ş. Bitlisi, *Selim-nâme*, s. 214, 224; Çerkezler Kâtibi, *Selimnâme*, s. 25b, 26b; Celalzâde, *Selimnâme*, s. 389; Münecimbaşı Dede Derviş Ahmed, *Sahâifü’l-Ahbâr fî Vekâyü’l-A’sâr*, C. III, İstanbul 1285, s. 456-57; Solakzâde, *Tarihi*, s. 373; İsmail Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Kronolojisi*, C. II, İstanbul 1972, s. 17.

²⁴ Ş. Bitlisi, *Selim-name*, The British Museum, s. 108a-118b; Solakzâde, *Tarihi*, s. 375-76; Keşfi Mehmed Çelebi, *Selim-name*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Nu. 2147, s. 63a.

idari imtiyaz ve statüsüne vurgu yapmaktadır²⁵. 1517-1520 yıllarında hazırlan-
dığı tahmin edilen²⁶ ve Osmanlı Devleti'nde mevcut eyalet/vilayet sancakları-
nın senelik ne kadar gelire kimin uhdesinde olduğunu gösteren listede Dulkadir/Maraş sancağının ve Ali Bey'in isminin geçmemesi de aynı durumu, yani
herhangi bir eyalete bağlı olmamasını göstermektedir²⁷.

Ali Bey, bu süre içerisinde devlete önemli hizmetlerde bulundu. Yavuz Sul-
tan Selim'in İran, Suriye ve Mısır seferlerine iştirak edip birçok yararlılıklarıyla
padişahın takdir ve teveccühünü kazandı²⁸. Dulkadir bölgesinde 1519 tarihinde
ortaya çıkan Bozoklu Celâl²⁹ ve Kanunî devrinin başlarında, Suriye bölgesinde
1521 tarihinde zuhur eden Canberdi Gazali isyanlarının bastırılmasında büyük
emekleri oldu³⁰.

Ali Bey, göstermiş olduğu bu üstün başarılar dolayısıyla, bir Osmanlı valisi
statüsünde olmakla beraber, Osmanlı teşrifatında ehemmiyet itibarıyla Kırım
Hanlarına eşit sayılmıştır. Nitekim Belgrat'ın fethi üzerine kendisine gönderi-
len fetihnamede ülkedeki diğer yarı müstakil statüdeki beylere olduğu gibi ona
da “*Cenâb-ı celâlet-meâb ve sa'âdet nisâb kâm-bîn ü kâm-yâb*” şeklinde hitap edil-
miştir³¹. Ancak veziriazam Ferhad Paşa ile siyasi rekabeti³² ve birtakım başka
gelişmeler³³, sonunu hazırlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanı ile

²⁵ Çerkezler Kâtibi, *Selimnâme*, s. 27b-28a; Celalzâde, *Tabakât*, s. 53a; Bostan Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman*, Österreichische Nationalbibliothek (Avusturya Millî Kütüphanesi), Nu. H. O. 42a (957) s. 59a.

²⁶ Bu arşiv vesikasının üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Ö. Lütfi Barkan 1520-1521 yılları arasına ait olduğunu tahmin ettiğini ifade etmiştir (Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mâli Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4 (1953-1954), s. 303). Ancak, Enver Çakar, bazı ipuçlarından hareketle defter halindeki bu vesikanın 1517 yılında hazırlanmış olduğunu tahmin etmiştir (“XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdârî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 357).

²⁷ DAB, OA, TS.MA.d., Nu. 9772. Bu liste Ömer Lütfi Barkan tarafından neşredilmiştir (“H. 933-934 (M. 1527-1528) Mâli Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, s. 303-307).

²⁸ Ş. Bitlisi, *Selim-name*, The British Museum Library, s. 77b-96a; 152b-188a; Çerkezler Kâtibi, *Selimnâme*, s. 14b-15a, 25b; 37b-40b, 43b, 45a, 53a; Kadızâde, *Gazavât*, s. 28b, 57a-57b, 62b, 73a, 168b; Münecimbaş, *Sahai-fü'l-Ahbâr*, III, s. 465-467; Feridun Bey, *Münşeât*, C. I, s. 401, 479-80, 488, 492-495; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, II, s. 255, 260-63, 333, 353, 356-57; Keşfi, *Selim-name*, s. 77a, 109a, 110b; Solakzâde, *Tarih*, s. 365, 373, 387, 398, 409; İ. Bitlisi, *Selimnâme*, s. 11a-11b, 13a-13b, 31a; Celalzâde, *Selimnâme*, s. 146, 160, 375, 389; Bilgen, *Adâ'î-yi Şirâzî*, s. 73, 78, 85, 150, 201; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 265, 272, 290-91, 309; R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 102; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 165, 188-190.

²⁹ Çerkezler Kâtibi, *Selimnâme*, s. 58b-59a; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, II, s. 384-85; İ. Bitlisi, *Selimnâme*, s. 36b; Keşfi, *Selim-name*, s. 119a-121a; Celalzâde, *Selimnâme*, s. 216; Feridun Bey, *Münşeât*, C. I, s. 499; Solakzâde, *Tarih*, s. 415; Bahattin Yalçın Hatunoğlu, *İdris-i Bitlisi Selim-Namesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998, s. 120; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 297.

³⁰ Celalzâde, *Tabakât*, s. 16b, 25a, 27b-28b, 29b-31a; Fethullah Arifi Çelebi, *Süleymanname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, Nu. 1517, s. 60a-60b, 62a-63a, 67b; Demirtaş, *Celâl-zâde*, s. 37, 51, 55-56, 58; Solakzâde, *Tarih*, s. 435; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 308.

³¹ Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 52.

³² Ali Bey ile Ferhad Paşa'nın arasında açan meseleler hakkında bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s. 256-257; R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 100.

³³ Ali Bey'in öldürülmesinin sebepleri ile ilgili olarak bkz. Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âli Osman*, X. Defter, (Haz. Şefaettin Severcan), Ankara, 1996, s. 141-43; Solakzâde, *Tarih*, s. 415, 439-40; Bostan, *Gazavât*, s. 45a-46a; Bostan, *Tarih-i Sultan Süleyman*, s. 58b-60a; Arifi Çelebi, *Süleymanname*, s. 121b.

1522 Temmuz’unda Ferhad Paşa tarafından Sivas yakınlarındaki Artukabad (bugünkü Artova)’da verilen bir ziyafette üç oğlu ile beraber katledilmiştir³⁴.

Bu tarihten hemen sonra Dulkadir yurdunun müstakil bir eyalet olarak teşkilatlandırılıp teşkilatlandırılmadığı ve buna bağlı olarak *Dulkadir/Maraş Eyaleti*’nin kuruluş tarihi konusu, tarihçiler arasında ihtilaflı bir hal almıştır³⁵. Günümüz tarihçilerinin pek çoğu çalışmalarında Ali Bey’in ortadan kaldırılmasından hemen sonra yani 1522 yılında bölgenin müstakil bir beylerbeylik olarak teşkilatlandırıldığını belirtirken³⁶, İ. Şahin ise bölgede çıkan Kalender isyanının İbrahim Paşa tarafından 1527 yılında bastırılmasını müteakip burada asayişin sağlamak üzere yapılan düzenlemeler sonucu beylerbeyliğin kurulduğunu ifade etmektedir³⁷.

Ancak döneme ait arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar dikkatle incelendiğinde 1522 senesinden 1531 senesine kadar Dulkadriye bölgesinin yeni bir eyalet olarak teşkilatlandırılmadığı, çeşitli sancaklara taksim edilerek diğer eyaletlere bağlandığı anlaşılmaktadır. Mesela İbn Kemal ve Bostan Çelebi gibi çağdaş müellifler, Şehsuvar oğlu Ali Bey’in öldürülmesinden sonra idaresindeki yerlerin beş sancağa bölündüğünü ve Sultan’ın kadim bendelerine tevcih edildiğini belirtirler³⁸. Fakat bu sancakların isimleri ve bağlandıkları eyaletlerle ilgili bilgi vermediklerinden dolayı burada sancaktan kastettikleri mana da tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu kayıtlardaki sancak teriminin sancakbeyi idaresindeki yerleşim birimi manasında kullanılmadığı anlaşıyor³⁹. Çünkü bu tarihlerde Dulkadir Beyliği’nin hâkim olduğu sınırları muhafaza eden ve tahrir defterleri-

³⁴ DAB, OA, *TS.MA.d.*, Nu. 7097; Solakzâde, *Tarihi*, s. 415, 439-40; Celalzâde, *Tabakât*, s. 53a, 61a-61b; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü’l-Tevarih*, İstanbul 1276, s. 57; Feridun, *Münşeot*, C. I, 530; Bostan, *Gazavât*, s. 46a; Kemal Paşa-zâde, *Tarih-i Sultan Süleyman*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu, Nu. 4221, s. 51b; Çerkezler Kâtibi, *Selimnâme*, s. 2a; Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, s. LXXXIII, CVI, 141-146; Solakzâde *Tarihi*, s. 503; R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 104-105.

³⁵ Dulkadir Beylerbeyliği’nin kuruluşu hakkında tafsilatlı bir çalışma için bkz. İsmail Altınöz, *Dulkadir Eyaletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2009.

³⁶ Bu konuda bkz. Halil İnalcık, “Eyalet”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 549; aynı müellif, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s. 110; Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 89; İsmail Hami Danşimend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, İstanbul 1971, s. 82; J. H. Mordmann - [V. L. Menage], “Dhu’l-kadr”, *El (Encyclopedia of İslam)*, vol. II, Leiden 1991, p. 240 (239-240); Besim Darkot - Ernest Honigman, “Maraş”, *İA*, C. 7, İstanbul 1972, s. 311; Ernest Honigman - Suraiya Faroqhi, “Mar’ash”, *El (Encyclopedia of İslam)*, vol. VI, Leiden 1991, p. 508; R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 105; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. VII, İstanbul 1990, s. 152; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 173. Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, S. X, İstanbul 1953, s. 11; aynı müellif, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, s. 261.

³⁷ İlhan Şahin, “Dulkadir Eyaleti”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1993, s. 552.

³⁸ Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, s. LXXXIII, CVI, 142, 146; Bostan Çelebi, *Cülûs-nâme-i Sultan Süleyman*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (bundan sonra kısaca TSMK) Revan Koleksiyonu, Nu. 1283, s. 34; Kemal Paşa-zâde, *Süleymannâme*, s. 54b-55a; Bostan, *Süleymannâme*, s. 46a; Bostan, *Tarih-i Sultan Süleyman*, s. 60a.

³⁹ Sancak tabirinin farklı anlamlarda kullanımı hakkında bkz. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s.302; Baykara, *Tarihi Coğrafyası*, s. 34; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983, s. 116-119; 6 Metin Kunt, *Sancak’tan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 15-20; İlhan Şahin, “Sancak”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 97-99.

ne *Zülkadriye Vilayeti* olarak geçen bölge, Maraş ve Bozok sancaklarından müteşekkildi. Maraş sancağı, sancak merkezi Maraş'tan başka Elbistan, Kars-ı Dulkadriye/Maraş (Bugünkü Kadirli ilçesi ve çevresi) ve Zamantı; Bozok sancağı ise; merkez Bozok ve Kırşehir kazalarından oluşmaktaydı⁴⁰. Adı geçen müelliflerin zikrettikleri beş sancağın, aslında bu önemli kazaî bölgeleri ifade ettiği düşünülebilir⁴¹.

1522 yazında tam manasıyla klasik Osmanlı düzenine dâhil edilen bölgenin ilk tahriri de bu yıllarda yapılmaya başlanmıştır⁴². 1525 yılında ancak bitirilen bölgenin kapsamlı tahrir kayıtlarını içeren 1526 tarihli *Mufasssal Tapu Tahrir* ve buna dayalı olarak tanzim edilen 1530 tarihli *İcmal Muhasebe* defterlerinde eski Dulkadir ülkesi, “*Vilâyet-i Dulkadriye*” olarak kaydedilmiştir⁴³. Maraş ve Elbistan livalarının 1523-1525 tarihleri arasına ait *Tımar Tevcih Defterinde* de aynı ifadeler mevcuttur⁴⁴. 1530 yılına kadarki Maraş’a ait tüm bu tahrir ve tımar tevcih kayıtlarında “*Beylerbeylik/Eyalet*” kelimesine ve Dulkadir mirimira-nına (beylerbeyi) ait herhangi bir dirlik kaydına rastlanılmaması⁴⁵, aksine defterlere Maraş mirliva (sancakbeyi) hassının kaydedilmesi⁴⁶, arşiv belgelerindeki “*vilayet*” tabirinin⁴⁷ klasik eyalet/beylerbeylik manasında bir idari birim olarak değil, coğrafi bölge manasında kullanıldığını göstermektedir. Nitekim adı geçen tımar tevcih defteri içerisindeki H. 9 Rebiyülevvel 929 (M. 30 Ocak 1523) tarihli bir kayıttan Maraş’ın bir sancak olduğu ve sancakbeyliğine de 451.199 akçe hasla İskender Bey’in atandığı görülmektedir⁴⁸. Hâlbuki yukarıda işaret edildiği üzere pek çok yazarın yazdığı gibi bu tarihlerde eyalet kurulmuş olsaydı eyaletin merkez sancağı olan Maraş’a ayrıca bir sancakbeyi atanmaz burası doğrudan beylerbeyinin idaresi altında olurdu. Aynı defterin diğer kayıtlarına

⁴⁰ DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 408-683.

⁴¹ Şahin, “Dulkadir Eyaleti”, s. 552. Bayezid Kütüphanesi’ndeki 1969 numaralı kanunname mecmuasında Osmanlı ülkesindeki kazaların isim ve günlük yevmiyelerinin sayıldığı listede “*Kazaha-yı Türkân-ı Diyar-ı Şehsuvaroğlu Ali Bey*” başlığı altında Bozok, Maraş, Elbistan, Kars, Zamantı, Güvercinlik kazalarının isimleri zikredilmiştir (Veliyüddin Efendi, Nu. 1969, s. 118a).

⁴² DAB, OA, TT.d., Nu.124, s. 1 vd.; Refet Yinanç - Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I, Ankara 1988, s. xxxiii; İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara 2004, s. 31.

⁴³ DAB, OA, TT.d., Nu.124, s. I; DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 408-409.

⁴⁴ DAB, OA, TT.d., Nu.124, s. I, 50/1.

⁴⁵ DAB, OA, TT.d., Nu. 124, s. 1 vd, 50/1; DAB, OA, TT.d., Nu. 402, s. 1 vd; DAB, OA, TT.d., Nu.142, s. I; DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 408 vd.

⁴⁶ DAB, OA, TT.d., Nu. 124, s. 1, 50/1; DAB, OA, TT.d., Nu. 402, s. 1043, 1135; DAB, OA, TT.d., Nu.142, s. I; DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 418-419, 468. Maraş kazasındaki mirliva hasları için bkz. Solak, *Maraş Kazası*, s. 195.

⁴⁷ Bu döneme ait arşiv belgelerinde sık sık geçen ve farklı idari birimler için kullanılan “*vilayet*” tabirinin manası açık değildir. Bu sebepten dolayı tarihçiler tarafından bu kavrama değişik anlamlar yüklenmiştir. Mesela, H. İnalıcık “sancak merkezi” (*Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1987, s. XIII, XXIII), M.T. Gökbilgin “küçük mintaka” (XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 2007, s. 7), Heffening “beylerbeyinin idaresi altındaki büyük idari bölge” (“*Vilâyet*”, İA, MEB Yay., Eskişehir 2001, C. XIII, s. 317, İ. Şahin “coğrafi bölge” (“Dulkadir Eyaleti”, s. 552), T. Baykara, “bir şey üzerinde hakimiyet, belirli bir coğrafi alan, yöre, memleket, Osmanlı sancaklarının bir alt birimi, nahiye” (*Tarihî Coğrafyası*, s. 33) olarak açıklamaktadır. Aynı tabir Maraş’a ait 124 *Tımar Tevcih Defterinde* nahiye manasında kullanılmıştır (DAB, OA, TT.d., Nu. 124, s. 50/1).

⁴⁸ DAB, OA, TT.d., Nu. 124 s. 50/1.

göre bazı Dulkadir sipahilerinin Karaman Eyaleti dâhilindeki kazalarda, aynı şekilde Karaman sipahilerinin de Maraş ve Elbistan kazalarında tımar tasarruf etmeleri⁴⁹ keyfiyeti de Maraş ve Elbistan sancaklarının bu dönemde Karaman Beylerbeyliği'ne tabi olduğunu açıkça göstermektedir. Maraş ve Karaman arasındaki bu eyalet ve sancaklık ilişkisinden ötürü adı geçen *Tımar Tevcih Defteri*, tüm içeriği ile Kanuni dönemine ait 392 numaralı Karaman Eyaleti *İcmal Defteri*'nin içerisinde yer almaktadır⁵⁰. Keza 1527 tarihli 142 numaralı *Tımar Tevcih Defterinde* de Maraş'a bağlı kazalarda Maraş sancakbeyi Mahmud Bey'in dirlikleriyle beraber Karaman beylerbeyi hasları da kaydedilmiştir⁵¹. Bu defterde de Maraş/Dulkadir beylerbeyi diye bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durum, tahrir defterlerindeki "*Vilayet-i Zülkadriye*" tabirlerindeki vilayetin, sancaklardan müteşekkil olan idari bölge manasında değil, coğrafi bölge/mıntıka olarak kullanıldığını göstermektedir.

Ali Bey'e intisap eden dönemin yerel beylerinden Şükri-i Bitlisi'nin *Selîmnamesi*'nde kaydettiğine göre, Şehsuvaroğlu'nun katlinden sonra Dulkadir Vilayeti'nin idaresi kul taifesinden Koçi b. Halil Bey'e verilmiştir⁵². Onun altı aylık idaresinden sonra Dulkadir ülkesi Maraş, Elbistan ve Bozok (maa Kırşehir) sancaklarına taksim edildi. Bu sancaklar ilk etapta müstakil bir eyalet olarak teşkilatlandırılmayıp Rum Eyaleti'ne bağlandılar. 1522 tarihli bir arşiv kaynağına göre Maraş, Elbistan ve Bozok livaları; Trabzon, Kemah, Gerger-Kâhta-Behisni, Malatya, Bayburt, Divriği-Darende livaları ile birlikte sonradan Rum Eyaleti'ne katılmışlardı ve yine tahrir defterlerinin ifadesiyle "Rum-i Hâdis" sancakları olarak anılmaktaydılar. Bu sırada Maraş sancağının başında Musa b. Kızıl Ahmed Bey, Elbistan livasının idaresinde de Koçi Bey bulunmaktaydı. Bu iki liva H. 23 Cemaziyelahir 929 (M. 9 Mayıs 1523) tarihinde Rum Eyaleti'nden ayrılarak merkezi yine bu tarihte Kayseri'ye taşınan Karaman Eyaleti'ne bağlandılar⁵³. Bu tarihten 1531 yılına kadar Maraş'ın bir sancak olarak buraya bağlı kaldığı; bu dönemde, Dulkadriye vilayetindeki tımarların tevcih ve tasarrufu ile ilgili olarak ortaya çıkan karışıklıkların ve şekâvetin giderilmesi amacıyla Karaman beylerbeyilerine gönderilen fermanlardan anlaşılmaktadır⁵⁴.

Ali Bey'in 1522 yazında öldürülmesinden hemen sonra hazırlanmaya başlanan ve Maraş, Elbistan ile Zamantı kazalarına ait tımar ve dirliklerin kaydedildiği 124 numaralı *Tımar Tevcih Defteri*'ndeki pek çok kayıt da bize Dulkadir

⁴⁹ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124 s. 43.

⁵⁰ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 392, s. 502 vd.

⁵¹ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 142, s. 1, 56, 147

⁵² Ş. Bitlisi, *Selîm-name*, The British Museum Library, s. 9b; Çerkezler Kâtibi, *Selîmnâme*, s. 2a; Şükri-i Bitlisi, *Selîmnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine kısmı, Nu.1597-1598, s. 13a.

⁵³ *Kanunname Mecmuası*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi Nu. 1970, s. 51b. 1969 numaralı kanunname mecmuasında Maraş ve Elbistan livaları hem Rum hem de Karaman Vilayetleri livaları arasında sayılmaktadır. (Veliyüddin Efendi, Nu. 1969. s. 120b-121a).

⁵⁴ Veliyüddin Efendi Nu. 1970, s. 52a-97b; Alaaddin Aköz - İbrahim Solak, "Dulkadirli Eyaletine Ait Bir Kanunname Sûreti (1533-1546)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 (Bişkek 2004), s. 10.

ülkesinin sancaklara taksim edildiği fakat müstakil ve yeni bir eyalet olarak teşkilatlandırılmadığı aksine bu sancakların önce Rum Eyaleti'ne kısa bir süre sonra da bu sancaklardan Maraş ve Elbistan'ın Karaman Eyaleti'ne bağlandığını göstermektedir⁵⁵.

1526 yılında yine Dulkadir topraklarının Bozok bölgesinde iktisadi ve içti-mai sebeplerden dolayı ortaya çıkan ve kısa sürede yayılan Baba Zünnûn isya-nın bastırılmasına Rum beylerbeyi Hüseyin Paşa, Diyarbakir beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Malatya sancakbeyi Yularkıstı İskender Bey ile birlikte Maraş sancak-beyi Mahmud Bey de görevlendirilmiştir. Mahmud Bey, daha sonra Hürrem Paşa'nın asiler tarafından katledilmesi üzerine Karaman Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir⁵⁶.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan ve Osmanlı Devleti'nin 1525-1531 yılları arasına ait sancak listelerinde de Maraş'ın sancak statüsünde ola-rak Karaman beylerbeyliğine tabi olduğunu ve müstakil bir beylerbeylik olma-dığını takip etmek mümkündür. Bunlardan 1525-1527 tarihinde hazırlandıkları tahmin edilen⁵⁷ 10057 ve 5246 numaralı listelere göre Karaman Beylerbeyli-ği'ne tabi görünen Maraş sancağına 400.000 akçelik has ile mîrâhur Üveys Bey tasarruf etmekteydi⁵⁸. Her iki listede Elbistan, artık bir sancak olarak yer al-mamaktadır. Elbistan'ın 1524 yılından itibaren sancaklıktan tenzil edilip kaza olarak kayıtlara geçtiği 1525-1526 tarihli tahrir defterinden de açıkça anlaşıl-maktadır. Bu deftere göre Elbistan, Maraş Sancağının bir kazası durumunda-dır⁵⁹. Ancak 1528-1531 arasına tarihlendirilen⁶⁰ diğer bir listede Karaman Bey-lerbeyliği'ne bağlılığı devam eden sancağın ismi bu kez Maraş ve Elbistan ola-rak geçmektedir. İdaresi ise hassı 100.000 artış ile 500.000 akçeye çıkarılan İskender Bey veled-i Yularkıstı Sinan Paşa'nın uhdesindedir⁶¹.

Yukarıdan beri açıklandığı üzere 1531 yılına kadar döneme ait herhangi bir kaynak ve arşiv vesikasında Dulkadir Beylerbeyliği/Vilayeti beylerbeyi/valisine rastlanmazken bu tarihten itibaren Dulkadir beylerbe ylerinin isimleri artık kayıtlarda geçmektedir⁶². 1531 yılına ait bir kaynaktaki sancak listesinde eski Dulkadir toprakları üzerinde, paşa sancağı Maraş olan “*Vilayet-i Zülkadriye*” isminde bir müstakil beylerbeylik teşkilatının kurulduğu görülmektedir. Ma-

⁵⁵ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124, s. 10, 36, 43.

⁵⁶ Celalzâde, *Tabakât*, s. 126a-127a; Bostan, *Süleymannâme*, s. 98b.

⁵⁷ Kunt, *Sancak'tan Eyalet*, s. 33-34; M. Tayyib Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları”, *Belleten*, C. XX, S.78 (Nisan 1956), s. 249-50; Nejat Göyünç, “Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23 (1969), s. 29.

⁵⁸ DAB, OA, *TS.MA.d.*, Nu. 10057; DAB, OA, *TS.MA.d.*, Nu. 5246; Kunt, *Sancak'tan Eyalet*, s. 128.

⁵⁹ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 402, s. 1035.

⁶⁰ Kunt, *Sancak'tan Eyalet*, s. 34.

⁶¹ DAB, OA, *TS.MA.d.*, Nu. 8303.

⁶² Atıf Efendi, Nu. 1734, s. 202b-203a; DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 402, s. 414; Solak, *Maraş Kazası*, 29-30; Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 71, 82-84. Nitekim N. Göyünç de Dulkadir Beylerbeyliği'nin kuruluş tarihini 1531 olarak vermektedir (“Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s. 77).

raş'ın yanı sıra daha önce Karaman Eyaleti'ne bağlı Bozok sancağı ile Arap/Şam Eyaleti'ne tabi Sis (bugünkü Kozan ve çevresi) ve Ayntab sancakları da bu yeni eyalete dâhil edilmişlerdir⁶³. Yine Bostan Çelebi'nin *Gazavât-ı Sultan Süleyman* adlı eserinde bildirdiğine göre, uzun süredir bu havalide eksik olmayan ve devleti uzun süre uğraştırdığı gibi ahaliye de pek çok zarar veren isyan, asayişsizlik ve huzursuzlukların tekrarlanmaması için Trablus sancakbeyi Süleyman Paşa⁶⁴, Padişah tarafından Zülkadriye Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmıştır⁶⁵.

Her iki kaynaktaki ifadeler, Dulkadir/Zülkadriye Vilayeti/Eyaleti'nin 1531 tarihinde resmen kurulduğunu açıkça göstermektedir. Osmanlı Arşivindeki Devletin resmî belgelerinde de bu hükmü teyit eden kayıtlar bulunmaktadır. Yukarıda zikredildiği üzere 1526 tarihli Maraş Sancağı *Mufasssal Tapu Tahrir Defteri*'nde Dulkadir beylerbeyliği/beylerbeyi ile ilgili bir kayıt yok iken bu deftere sonradan düşülen H. 8 Ramazan 938 (M. 14 Nisan 1532) tarihli bir derkenarda Dulkadriye beylerbeyi ismiyle birlikte anılmaktadır⁶⁶.

Aslen Teke sancağı tımarlılarından olup Şah Kulu isyanından sonra Şah İsmail'in yanına kaçıp orada önemli görevlere gelen İran beylerinden Ulama Han, Şah Tahmasb döneminde Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Bu sırada Osmanlı'ya isyan edip İran'a iltica eden Şeref Han'ın yerine kendisine Bitlis hanlığı verilerek 1531 yılında Bitlis Kalesi'nin bu asinin elinden alınması emredildi. Askeriyle birlikte Diyarbekir ve Dulkadir beylerbeyleri ile Haleb sancakbeyi, Ulama Han'a yardım etmek üzere görevlendirildiler⁶⁷. Celalzâde de aynı şekilde 1538 Boğdan seferine çıkılırken yörelerini muhafazada bırakılan beylerbeyleri arasın da Dulkadir beylerbeyini de sayar⁶⁸.

Sonuç olarak Dulkadir beyliğinin ortadan kaldırılmasından sonra Maraş ve çevresinde peşi sıra ortaya çıkan isyanlar⁶⁹, devleti oldukça zora soktu. Muhtemelen yaşanan bu içtimaî, iktisadî, askerî ve siyasî bunalım, hassas olan o bölgede emrinde sancakbeyine göre daha fazla kuvvet bulunan bir beylerbeyi-

⁶³ Atıf Efendi, Nu.1734, s. 205b; DAB, OA, *TS.MA.d.*, Nu. 5246; Solak, *Maraş Kazası*, 29; Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 81.

⁶⁴ Bir kanunnameden ilk beylerbeyi Süleyman beyin bu görevde fazla kalmadığı anlaşılmaktadır. H. 14 Ramazan 939 (M. 9 Nisan 1533) tarihinde Zülkadriye Beylerbeyine, eyaletindeki sipahilere timar tevcihi ile ilgili gönderilen fermanda, beylerbeyinin ismi Ahmet Paşa olarak geçmektedir (Velîyüddin Efendi Nu.1970, s. 55b-56b).

⁶⁵ Bostan, *Gazavât*, s.127a. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 82.

⁶⁶ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 402, s. 414.

⁶⁷ Celalzâde, *Tabakât*, s. 309a; Lütfî Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1341, s.342; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 349; Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s.552.

⁶⁸ Celalzâde, *Tabakât*, s. 237a; Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 83.

⁶⁹ Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra bölgede ortaya çıkan isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz. İlyas Gökhan, "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı Hâkimiyetine Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyanlar", *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş 2008, s. 213-232; Alaaddin Aköz-İbrahim Solak, "Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyanlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (2004), s. 41-50; İbrahim Solak, "Dulkadir Ülkesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu (29 Nisan 1 Mayıs 2011 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. 1, Kahramanmaraş 2012, s. 211-22.

nin görevlendirilmesi ile asayişin temin edileceği⁷⁰ düşüncesi, Merkezi hükümeti, yeni bir beylerbeylik teşkiline zorlamış olmalıdır. Böylece Dulkadir Beyliği ülkesinin her yönüyle Osmanlı klasik nizamına ilhakından yaklaşık 10 yıl sonra Maraş merkezli teşkil edilen Dulkadir/Zülkadir Vilayeti/Eyaleti, Osmanlı idari teşkilatında yerini almıştır.

3. 16-17. YÜZYILLARDA MARAŞ'IN İDARİ TAKSİMATI VE TEŞKİLATI

3.1. Dulkadir/Maraş Eyaleti Sancak Taksimatı

Bilindiği üzere 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı ülkesi, evvela üç tuğlu beylerbeyi/valilerin idaresinde eyalet/vilayetlere ayrılmış; eyaletler de, iki tuğlu sancakbeylerinin idaresinde liva/sancaklara bölünmüştür. Livalar ise ulema sınıfından kadıların idaresinde bulunan kaza/kadılıklara, kazalar da nahiyelere ve bunlar da karyelere ayrılmıştır. Özetle, Osmanlı Memalik-i Mahrusesi yani ülkesi yukarıdan aşağıya doğru eyalet/vilayet, sancak/liva, kaza, nahiye ve köy şeklinde bir idari taksimata tâbi tutulmuştur⁷¹.

Osmanlı ülkesindeki vilayet/eyaletlerin sınırları, devletin büyümesi ve çeşitli idari zaruretlere sebebiyle zaman içerisinde farklılıklar göstermiş⁷², sayıları zamanla otuz dörde kadar çıkmıştır⁷³.

İdari bakımdan eyalet, bir sancaklar federasyonu özelliği taşıırken, sancak ise idari-askerî bakımdan devletin eyalet teşkilâtının en önemli alt birimini, idari teşkilâtının da temel birimini teşkil ediyordu⁷⁴. Sancaklar, coğrafi ve tarihi şartların sonucunda oluşmuş birimler olmakla birlikte idari ve hukuki yönünden birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmayan ve çoğunlukla bir çırpıda aynı kumandanlar tarafından Osmanlı devletine katılan bölgeler olarak ortaya çıkmıştır⁷⁵.

⁷⁰ Karadeniz, "Dulkadirli Beyliği'nin İlhamı", s. 195, 204-205; Bostan, *Gazavât*, s.127a.

⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 581. P.L. İnciciyan - H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi, Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s.2-3 (İstanbul 1973- 1974) , s.11; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCF Dergisi*, S. 13 (Ankara 1955), s. 50. Eyalet teşkilatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. İncicik, "Eyalet", s. 548-550; Şerafettin Turan, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s. 201-204; M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 143.

⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, Ankara 1988, s. 290; Turan, "İdari Taksimat", s. 201.

⁷³ Osmanlı Devleti 17. yüzyılda dokuzu salyaneli olmak üzere 34 eyaletten oluşuyordu. Bu eyaletler şunlardı: Rumeli, Budin, Bosna, Temeşvar, Kanije, Eğri, Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Adana, Diyarbekir, Van, Erzurum, Kars, Çıldır, Trabzon, Kefe, Şam, Halep, Rakka, Şehr-i Zor, Musul, Trablus-Şam, Kıbrıs, Cezayir. *Salyaneli eyaletler*: Mısır, Bağdad, Yemen, Basra, Lahsa, Trablusgarb, Tunus, Cezayir-i Garb ve Yemen eyaletleri idi. Osmanlı devletindeki beylerbeyliklerin sayısı ve listesi için bkz. Ayn-i Ali, *Kavânin*, s. 6-10; Turan, "İdari Taksimat", s. 201-232; İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32 (İstanbul 1979), s. 900-921; Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s. 182-198.

⁷⁴ Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s. 17; Feridun M. Emecen, "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da Osmanlı Sancaklarının Kuruluşu'na Dair Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, C. LX, S. 227, Ankara 1996, s. 86. Alaaddin Aköz - Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (Konya 2003), s. 110; Baykara, *Tarihi Coğrafyası*, s. 87. "Sancak" tabiri hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 302; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, III, s. 118 vd.

⁷⁵ Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s. 20.

Maraş Sancağı, 1848'e kadar Dulkadir Eyaleti'nin merkez sancağı daha özgün bir ifade ile Paşa sancağı olarak teşkilatlanmıştır. Bu tarihten sonra Maraş eyaleti, Adana eyaleti ile birleştirilip de valileri Adana sancağını merkez olarak tercih edince Maraş, olağan bir sancak durumuna düşmüştür.

Osmanlı idaresinde Dulkadir vilayetinin idari birimleri ile ilgili ilk bilgiler, şimdilik Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne bağlı Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nde 1734 numarada kayıtlı olan ve 1531 tarihinde Osmanlı Devleti'ndeki sancak listesini de içeren bir kanunnâme mecmuasında yer almaktadır. Bu listede *Vilayet-i Zülkadriye* adıyla kaydedilen eyaletin sancakları *Maraş*, *Bozok*, *Sis* ve *Ayntab* olarak verilmiştir⁷⁶.

Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki bir mühimme defterinde yer alan ve sefer sebebiyle tüm beylerbeyi ve sancakbeylerine gönderilen H. 4 Zilhicce 951 (M. 16 Şubat 1545) tarihli bir hükümde Zülkadriye Vilayeti livaları, paşa sancağı *Maraş*'ın yanı sıra *Bozok*, *Sis*, *Üzeyr-ili*⁷⁷ ve *Ayntab* olarak sıralanmıştır⁷⁸. Aynı defterdeki H. 6 Zilhicce 951 (M. 18 Şubat 1545) tarihli ve pare voyvodalarının halka zulmü sebebiyle beylerbeyleri, sancakbeyleri ve sancak kadılarına gönderilen adaletnamede bu vilayete tabi livalar bu kez *Maraş*, *Sis*, *Tarsus*, *Ayntab* ve *Üzeyr* şeklinde biraz farklı kaydedilmiştir⁷⁹. Her iki kayıt arasında iki günlük bir zaman farkı olmasına rağmen ikincisinde Bozok livası görülmemektedir. Diğer vilayetlerin livaları arasında da yazılmayan Bozok'un Maraş'a bağlılığının devam ettiği tahmin edilebilir. Ancak ya unutmadan ya da bu livadaki idareciye hükmün gönderilmesine ihtiyaç duyulmaması gibi bir sebepten burada kaydedilmemiştir. Aynı kayıta Tarsus için de değişik bir durum söz konusudur. Bu sancak, hem Karaman hem de Zülkadriye vilayetleri livaları arasında yazılmıştır. Bu da bir sehiv olmalıdır.

Celâlzâde, 1550'li yıllarda gözden geçirip son halini verdiği meşhur *Ta-bakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* adlı eserinde “*vilayet-i Türkman olan memleket-i Dulkadriye*” şeklinde on sekizinci tabaka olarak kaydettiği vilayetin sancaklarını *Ma raş*, *Bozok*, *Ayntab*, *Üzeyr* ve *Tarsus* olarak zikreder⁸⁰. Bu idari taksimatta dikkat çeken husus aynı tarihlerde Dulkadriye vilayetine bağlı olan Sis sancağının listede olmamasıdır.

1548-1550 yıllarına ait sancak tevcihlerini içeren bir sancak tevcih defterine göre Maraş beylerbeyliği, 16. yüzyılın ortalarında *Maraş*, *Bo zok*, *Sis*, *Ayntab*

⁷⁶ Atıf Efendi, Nu. 1734, s. 205b.

⁷⁷ Payas merkezli bir sancak idi.

⁷⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). Nu. E-12321, s. 83, hk. 192; Söz konusu Mühimme defteri Halil Sahillioğlu tarafından yayınlanmıştır. Bkz. *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yay. Haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul 2002, s. 153.

⁷⁹ TSMA. Nu. E-12321, s. 109, hk. 257; E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, s. 198-199.

⁸⁰ Celalzâde, *Tabakât*, s. 12b.

ve Üzeyr olmak üzere beş sancaktan meydana gelmekteydi⁸¹. Aynı defterde Celâlzâde'nin Dulkadriye vilayeti sancakları arasında saydığı Tarsus, Karaman eyaleti livaları arasında sayılmıştır⁸².

16. yüzyılın ortasından itibaren Dulkadriye vilayetinin sancak taksimatında önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, H. 1 Zilkade 955 (M. 2 Aralık 1548) tarihinde hala Maraş vilayetine bağlı görünen Üzeyr sancağı⁸³, Haleb'in Şam beylerbeyliğinden ayrılarak H. 18 Muharrem 956 (M. 16 Şubat 1549) tarihinde müstakil bir eyalet olarak teşkilatlandırılmasından sonra Hama, Humus, Azez, Kilis, Birecik, Tarsus ve Adana ile birlikte buraya bağlanmıştır⁸⁴.

Keza, H. 11 Safer 963 (M. 26 Aralık 1555) tarihli bir Mühimme hükmünden Tarsus'un bu sırada Maraş'a ilhak edildiği anlaşıyor⁸⁵. Bu bağlılık, yaklaşık beş yıl devam etmiştir. Zülkadir beylerbeyine gönderilen H. 16 Rebiyülahir 966 (M. 26 Ocak 1559) tarihli ferman ile Tarsus sancağının Maraş'tan ayrılarak Karaman'a bağlandığı bildirilmiş ve defterlerinin bir an önce gönderilmesi emredilmiştir⁸⁶.

Bu devrede Maraş sancağı ile ilgili belki de en önemli değişiklik, livanın 1550'li yılların sonunda Maraş ve Kars-ı Maraş (bugünkü Kadirli ve çevresi) olmak üzere iki sancağa taksim edilmesi olmuştur. Ancak bu değişikliğe rağmen 6 numaralı Mühimme defterinde yer alan H. 20 Şevval 972 (M. 1 Mayıs 1565) tarihli bir adaletnameye göre Ahmed Paşa idaresinde bulunan Dulkadir Beylerbeyliği; Maraş, Ayntab, Sis ve Malatya sancaklarından oluşmaktaydı⁸⁷. Her ne kadar bu fermanda belirtilmese de daha önce Maraş sancağına tabi Kars kazası en az 13 Mayıs 1558 tarihinden beri sancak statüsüne çıkarılmış ve Dulkadir Eyaleti'ne bağlanmış olmalıdır. Çünkü bir *Tapu Tahrir Defterine* göre Kars-ı Maraş/Zülkadriye livası, anılan tarihte Mahmud Bey isminde bir mirлива tarafından 206.300 akçe has ile idare edilmekteydi⁸⁸.

Bu dönemde Zülkadriye vilayetine dâhil edilen bir diğer sancak da Malatya'dır. 2 numaralı *Mühimme Defterindeki* bir kayıttan Malatya sancağının, 1556

⁸¹ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1452, s. 178-182; Aynı defter yeni harf ile de yayınlanmıştır (Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler*, C. XIX, S. 23, TTK, Ankara 1998, s. 55-122).

⁸² DAB, OA, A.RSK.d., 1452, s. 133, 137; Emecen-Şahin, "Sancak Tevcih Defteri", s. 70-71.

⁸³ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1452, s. 182.

⁸⁴ Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme*, Arkeoloji Müzesi Nu. 379, s. 115b-116a; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s. 27, 30.

⁸⁵ DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 2, s. 290, hk. 1782,

⁸⁶ "Livâ-i Tarsus Maraş'a tabi olup hâliya Karaman'a tabi olmak buyrulup defterleri gönderesün deyu Dulkadir Beyliğine hükm-i şerif buyruldu." (DAB, OA, KK.d., Nu. 216, s. 62'den nakleden Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara 2001, s. 35.

⁸⁷ DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 6, s. 536-538, b. 1165. Bu adaletname Halil İnalıcık ve Mustafa Akdağ tarafından yeni yazıyla yayınlanmıştır. Bkz. Halil İnalıcık, "Adaletnâmeler", *Belgeler*, II (3-4), Ankara 1965, s. 91-92, 101; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları*, Ankara 1963, s. 258-59.

⁸⁸ DAB, OA, TT.d., Nu. 326, s. 7. H. 14 Ramazan 967 (M. 8 Haziran 1560) tarihinde Kars-ı Maraş'ın sancakbeyi Mustafa Bey isminde birisiydi (DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 4, s. 83, hk. 849).

yılında Zülkadirli beylerbeyliğine bağlandıği anlaşılmaktadır⁸⁹. Aynı şekilde H. 967 (M. 1559-1560) senesine ait tımar kayıtlarını ihtiva eden bir *Mufassal Defter*'de de Malatya; Bozok, Kars, Sis ve Maraş livalarıyla birlikte Dulkadriye Vilayetine tabi görülmektedir⁹⁰. Ancak bu ilhakin daimî bir ilhak olmadığı sefer hizmeti dolayısıyla geçici bir tabiiyet olduğu diğer arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Malatya'nın bu tür hizmetler için bazen Maraş vilayetine bağlanma durumu ilerleyen yıllarda da vuku' bulmuştur. Esasen bu dönemde Tarsus, Malatya ve Bozok sancakları örneklerinde görüldüğü gibi Osmanlı tatbikatında bir livanın kendine yakın eyaletten birine bağlanması, geçici veya daimî olarak ondan ayrılması vaziyetin icabına göre olağan bir keyfiyetti⁹¹. Nitekim 1559'da sefer sebebiyle Dulkadir eyaletine bağlanan Malatya sancağı, 1560 yılında Bozok sancağı ile birlikte tekrar Rum eyaletine iade edilmiştir⁹². Bozok sancağı bu tarihten sonra bir daha Zülkadriye vilayetine bağlı görülmemektedir.

1566-1567 yıllarına ait kayıtları içeren bir *Ruznamçe Defterinden* Maraş, Kars, Ayntab ve Sis'in yanı sıra Malatya'nın da Zülkadriye vilayetine tabi olduğu görülmektedir⁹³. Esasen Malatya'nın bu tarihlerden itibaren devamlı olarak Zülkadriye eyaletine bağlandıği diğer arşiv belgelerinde de izlenilmektedir⁹⁴.

Samsad, 1564 yılına kadar Kâhta kazasına bağlı bir nahiye iken bu tarihten itibaren muhtemelen coğrafi konumu ve sosyal yapısından dolayı sancak statüsüne çıkarılmış ve en az 1568 yılından itibaren Dulkadriye vilayetine bağlanmıştır⁹⁵. Nitekim 1568-1574 yılları arasındaki Osmanlı idarî taksimatını göste-

⁸⁹ DAB, OA, A.DVNSMHH.d., Nu. 2, s. 239, hk. 1360,

⁹⁰ DAB, OA, MAD.d., Nu. 29, s. 32, 126, 156, 176 vd.

⁹¹ Başka örnekler için bkz. Gökbilgin, "Eyalet-i Rûm", s. 52.

⁹² "Dulkadirli beylerbeyisine hüküm ki: Malatya ve Bozok sancakları kadîmden Rûm beylerbeyliğine tâbi' olup sene-i sâbıkada hizmet vâki' olmağın senün üzerine eşmek emrolunmuş idi. Hâliyâ gerü üslûb-ı sâbık üzere zikr olunan sancaklar Rûm beylerbeyliğine ilhâk olunup buyurdum ki: Zikr olunan sancakların defterlerin mühürlüyüp emirü'l-ümerâ'î'l-kirâm Rûm Beylerbeyisi Ali dâme ikbâlühû'ya gönderesin Fî 22 Şa'bân sene 967." (DAB, OA, A.DVNSMHH.d., Nu. 3, s. 373, hk. 1100); Aynı defterin bir başka hükmünde Malatya ve Bozok defterlerinin henüz irsal edilmediği için Mufassal ve İcmal defterlerinin Rum beylerbeyine gönderilmesi emredilmiştir. (DAB, OA, A.DVNSMHH.d., Nu. 3, s. 465, hk.1387 (H. 8 Zilkade 967/ M. 11 Temmuz 1560). 4 Numaralı Mühimme defterindeki bir hükümde Malatya ve Bozok sancaklarının vilayet-i Rum'a tabi iken görülen lüzum ve yapılacak hizmet için Zülkadir vilayetine bağlandıği; buraya bağlı kalan Rum (Sivas), Amasya, Çorum, Canik, Arapkir ve Divriği sancaklarındaki zeamet ve tımarlılar ile hizmete gitmek kafi gelmeyeceğinden bu iki sancağın, eskiden olduğu gibi yine Rum vilayetine bağlanması gerektiği belirtilmiştir (DAB, OA, A.DVNSMHH.d., Nu. 4, s. 69, hk. 696 (H. 12 Şaban 967/ M. 8 Mayıs 1560). Daha sonra yazılan bir başka hükümde Zülkadir beylerbeyi Ali Paşa'ya gönderilen emir tekit edilmiştir (DAB, OA, A.DVNSMHH.d., Nu. 4, s. 108, hk. 1092 (H. 8 Zilkade 967/ M. 11 Temmuz 1560).

⁹³ DAB, OA, DFE.RZ.d., Nu. 22, s. 599, 819.

⁹⁴ DAB, OA, A.DVNSMHH.d., Nu. 8, s. 66, hk 738 (H. evahir-i Cemaziyelahir 976/ M. 11-21 Aralık 1568); DAB, OA, A.DVNSMHH.d., Nu. 8, s. 108, hk.1218 (H. 24 Cemaziyelahir 978/ M. 23 Kasım 1570); DAB, OA, MAD.d., Nu. 563, s. 167; Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s. 141. Malatya sancağının 16. yüzyıldaki idari yapısı hakkında bkz. İlknur Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya 2002, s. 46-50.

⁹⁵ DAB, OA, KK.d., Nu. 219, s. 88; Mehmet Taştanir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara 1999, s. 21-22.

ren bir *Sancak Tevcih Defterine* göre, Dulkadir eyaletinin *Samsad*'ın yanı sıra *Maraş*, *Malatya*, *Sis*, *Ayntab* ve *Kars-ı Zülkadriye* olmak üzere altı livası vardı⁹⁶.

Bu arada 1571 yılında Kıbrıs adası fethedilince Kıbrıs Eyaleti kuruldu ve Muzaffer Paşa'ya verildi. Adadaki Girne ve Magosa birer sancak haline getirildikten başka kara tarafından da İç-il ve Tarsus'un yanı sıra Dulkadriye eyaletine bağlı olan *Sis* sancağı da buraya dâhil edil di⁹⁷. Temmuz 1571 tarihinde Dulkadriye beylerbeyine gönderilen emir ile *Sis* livasının eski ve yeni icmal ile mufassal defterlerinin bir keseye konulup mühürlendikten sonra tehir edilmeden Kıbrıs beylerbeyi *Sinan Paşa*'ya gönderilmesi emredilmiştir⁹⁸.

Nişancı Feridun Ahmed Bey'in 1574 yılına doğru tamamlayıp sadrazam Sokullu Mehmed Paşa vasıtasıyla Sultan III. Murad'a sunduğu *Münşeatü's-Selâtin* adlı eserindeki tarihsiz sancak listesinde *Maraş Eyaleti*'ne bağlı olan livalar, *Malatya*, *Ayntab*, *Kars-ı Zülkadriye* ve *Samsad* olarak verilmiştir⁹⁹. Müellif, burada eyaletin paşa sancağı olan *Maraş* livasını ya yazmaya gerek duymamış veya yazmayı unutmuştur. Çünkü aynı döneme ait diğer arşiv kaynaklarında *Maraş*, eyaletin Paşa sancağı olarak yer almaktadır. Mesela, 1577-1588 yıllarına ait kayıtları içeren *Tevcihat Defterine* göre Zülkadriye vilayetinin livaları paşa sancağı *Maraş*'ın dışında *Kars-ı Maraş*, *Ayntab*, *Samsat ile Malatya*'dan oluşmaktaydı¹⁰⁰. Bu defterde *Malatya* sancağı, yine muhtemelen doğuya yapılan seferler dolayısıyla yeni düzenlemelerin neticesi olarak hem "Vilayet-i Dulkadriye" hem de "Vilayet-i Rum"a bağlı olarak yazılmıştır¹⁰¹. *Samsad* sancağı da muhtemelen benzer gerekçelerle bu kaynakta önce Rum vilayeti altında gösterilmiştir. Fakat burada herhangi bir tayin işlenmeden sadece üzerine "*tabi-i Diyarbekir*" notu düşülmüş ise de Diyarbekir vilayetinin livaları arasında *Samsad* kaydedilmemiş, Dulkadriye vilayeti altında yazılmıştır¹⁰².

III. Murad'ın cülusu münasebetiyle berat yenileme amacıyla H. 983 (M. 1575-1576) senesine ait zeamet ve tımarların kaydedildiği *Tevzi Defterinden* anlaşıldığına göre Dulkadir eyaleti bu sıralarda *Maraş*, *Malatya*, *Kars (-ı Maraş)*, *Samsad* ve *Ayntab* sancaklarını kapsamaktaydı¹⁰³.

Şark seferi için Karaman, Haleb, *Maraş*, Diyarbekir ve Sivas'tan ihraç olunan H. 13 Cemaziyülâhır 988 (M. 26 Temmuz 1580) tarihli *Tereke Defterinde* "an Vilayet-i Mîr-i mîrân-ı Maraş" başlığı altında *Maraş*, *Ayntab*, *Malatya*, *Darende*, *Divriği*, *Kars*, *Elbistan*, *Hısn-ı Mansur*, *Güvercinlik*, *Andırın*, *Üzeyr*, *Sis*, *Gerger*, *Pazarcık* kazaları kaydedilmiştir¹⁰⁴. Ancak bu kayıtların eyaletin idari yapısından

⁹⁶ DAB, OA, *MAD.d.*, 563, s. 135-37, 142, 164, 167; Kunt, *Sancaktan Eyâlete*, s. 138-139, 141.

⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfârî'l-Bihâr*, İstanbul 1329, s. 91.

⁹⁸ DAB, OA, *A.DVNSMHHM.d.*, Nu. 12: s. 413, hk. 811(H. 16 Rebiyülahir 979 / M. 7 Eylül 1571).

⁹⁹ Feridun, *Münşeat*, C. II, s. 404.

¹⁰⁰ DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 262, s. 193-195

¹⁰¹ DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 262, s. 53, 194.

¹⁰² DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 262, s. 54, 108-129, 194.

¹⁰³ DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 252.

¹⁰⁴ DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 2553, s. 12-13.

ziyade sadece mali gerekçelerle yapılan bir taksimatı gösterdiği kanaatindeyiz. Bu amaçlar için hazırlanan defterlerde coğrafi bütünlük ve iktisadi/mali sebepler göz önüne alınarak bölgede bir taksime gidilmiştir. Bundan ötürü bu tarihlerde başka eyaletlere tabi olan Divriği, Darende, Sis, Üzeyr gibi kazalar sadece Maraş valisinin idari mıntukasına yakınlığı ve coğrafi bütünlüğü dolayısıyla oraya kaydedilmiş olmalıdır. Çünkü aynı tarihlere ait doğrudan idari taksimatı gösteren vesikalar, bu bilgileri doğrulamamaktadır.

Ayntab livasının, 16. yüzyılın sonlarında mali ve idari gerekçelerle zaman zaman Haleb vilayetine bağlandığı resmi vesikalardan anlaşılmaktadır. Mesela, H. 15 Cemaziyülahir 1004 (M.15 Şubat 1596) tarihli bir *Şer'îyye Sicili* kaydında, Ayntab'ın Haleb vilayetine bağlı olduğu görülmektedir¹⁰⁵. Ancak bu durum kısa sürmüş, tekrar Maraş'a bağlanan Ayntab, 1598 yılında yeniden Haleb vilayetine dâhil edilmiştir. Ayntab *İcmal defterinde* yer alan H. Evâhir-i Muharrem 1007 (M. 23 Ağustos - 2 Eylül 1598) tarihli emr-i şerifte bu değişikliğin sebebi; Maraş beylerbeylerinin Ayntab sancağındaki mirî malını toplamaları hususunda zorluk çekmeleri, buraya gönderilen mütesellim ve voyvodaların halka zulmetleri ve neticede halkın perişan olarak celâ-yı vatan yani yerini yurdunu terk etmeleri gösterilmiştir. Ayntab halkının talepleri üzerine Ayntab kadısı ve Haleb defterdarının merkeze sundukları arzlarında böyle bir idari düzenleme ile bu sorunların ortadan kalkacağı ve reayanın tekrar yerine gelecekleri vurgulanmıştır. Haleb Beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa'nın da merkeze yazdığı mektup üzerine bu ilhak gerçekleştirilmiştir¹⁰⁶. Ancak bu bağlılığın da uzun sürmediği Ayntab livasının 17. yüzyılın ilk yıllarında yeniden Maraş eyaletine ilhak edildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır¹⁰⁷.

Maraş Eyaletinin 16. yüzyılın sonlarındaki idari taksimatı, 17. yüzyılın başlarında değişikliğe uğramadan aynen devam etmiştir. Nitekim Ayn-i Ali Efendi'nin verdiği 1609 tarihli listeye göre Osmanlı Devleti'nde bulunan otuz iki eyaletten biri olan Dulkadriye Eyaleti, *Maraş, Kars-ı Zülkadriye, Ayntab, Samsad*¹⁰⁸ ile *Malatya* olmak üzere beş sancaktan müteşekkildi¹⁰⁹.

1630-1642 yılları arasında Maraş Beylerbeyliği'ne yapılan atama kayıtlarını da ihtiva eden bir *Eyalet ve Sancak Tevcih Defterindeki* bilgilere göre eyalet, bu tarihlerde *Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş* olmak üzere 4 sancaktan meydana gelmekteydi¹¹⁰. Bu kayıtlara göre Samsad, anılan tarihlerde sancak statüsünden düşürülmüştür. Buna rağmen Koçi Bey, 1631'de Sultan IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde yer alan sancak taksimatında Veli Paşa'nın idaresinde

¹⁰⁵ GŞS, Nu. 42/174, s. 174.

¹⁰⁶ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 227, s. 32a (Orj. Nu. TKG. KK.TTd. 227-142/313)

¹⁰⁷ Ayn-i Ali, *Kavânin*, s. 22.

¹⁰⁸ Kaynakta "Sümeysad" olarak geçmektedir.

¹⁰⁹ Ayn-i Ali, *Kavânin*, s. 22.

¹¹⁰ DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 266, s. 60-61; DAB, OA, *C.DH.*, Nu. 122/6095, s. 23b-24a. Bu sonuncu defter, Şerafettin Turan tarafından neşredilmiştir ("İdari Taksimat", s. 201-232).

gösterdiği Zülkadriye eyaletinin sancakları içerisinde Samsad'ı da sayarak Ayn-i Ali'deki bilgileri aynen tekrarlamıştır¹¹¹. Bu örnekten de görüldüğü üzere Devletin resmî belge/kayıtlarının daha sağlıklı ve güncel bilgiler sundukları anlaşılmaktadır. Nitekim Dulkadriye Eyaleti'nin H. 1042 (M. 1632-1633) senesine ait tımar tevcih tezkiyelerinin işlendiği bir *Yoklama Defterinde* eyaletin sancakları *Maraş, Kars-ı Maraş, Malatya ve Ayntab* şeklinde yer almaktadır¹¹². H. 23 Safer 1052 (M. 13 Mayıs 1643) tarihli bir *Avarızhane Defteri* kaydına göre de Eyalet, aynı livalara sahip görünmektedir¹¹³.

Dulkadriye eyaletinin adı geçen livaları kapsayan sınırlarını, 17. yüzyılın ortalarına kadar muhafaza ettiği, 1641-1649 yılları arasındaki tevcihlerin kaydedildiği başka bir *Tevcihat Defterinden* anlaşılmaktadır. Bu defterde Maraş için, bir eyalet merkezinde bulunması gereken, tımar defterdarlığı ve tımar kethüdalıklarına da atamalar yapılmıştır¹¹⁴. H. 1060 (M. 1650) senesine ait avarız kayıtlarından Maraş Vilayeti sınırlarının değişmediği görülmektedir¹¹⁵. Sofyalı Ali Çavuş, 1653 tarihli *Kanunnamesi*'nde 4 tane olarak verdiği Eyaletin livalarının *Maraş, Ayntab, Kars (-ı Maraş) ve Malatya* olduğunu belirtir¹¹⁶. Yine bu tarihlerde Padişah'ın silahatlarından Kenan Ağa'nın kullarından Mustafa b. Mustafa tarafından kopya edilen tımar teşkilatı hakkındaki bir risaleden 2.868 kılıç zeamet ve tımarı olan eyaletin aynı idari taksimatını koruduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷. H. 1084 (M. 1673-1674) tarihli *Avarızhane Defterine* göre Maraş eyaleti *Maraş, Kars, Malatya ve Ayntab* sancaklarından meydana gelmektedir¹¹⁸.

Koçi Bey Risalesi örneğinde olduğu gibi, 17. yüzyılda kaleme alınan risale, kanunname mecmuaları ve diğer kaynakların bir kısmının Dulkadriye eyaletinin idari taksimatı ile ilgili olarak zikrettiği bilgilerin bir kısmı kendilerinden önceki müelliflerin eserlerinden alıntılandığından ve dolayısıyla güncel olmadıklarından bunları kullanırken dikkat etmek gerekir. Mesela, Hezarfen Hüseyin Efendi, 1675 tarihlerine doğru hazırladığı "*Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*" adlı eserinde Ayn-i Ali'nin verdiği bilgileri, 65 yıl sonra aynen aktardığından o dönemi yansıtmamaktadır¹¹⁹. Yine eserini daha ziyade 17. yüzyılın ortalarından itibaren kaleme alan meşhur seyyah Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nin birinci cildinde Osmanlı ülkesindeki eyaletleri, sancakları, zeamet ve tımarları anlattığı ve temelde Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'ni esas aldığı anlaşılan kısımda Maraş Eyaleti'nin, 4 sancak, 29 zeamet ve 215 tımar olduğunu belirtir. Ancak bu sancakların hangileri olduğunu zikretmez. Fakat

¹¹¹ Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, s. 120.

¹¹² DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 758.

¹¹³ DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 2604, s. 47-48

¹¹⁴ DAB, OA, *RSK.d.*, Nu. 1512, s. 59-61.

¹¹⁵ DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 1980, s. 48; DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2787, s. 43

¹¹⁶ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 29-30.

¹¹⁷ Şahin, "Tımar Sistemi", s. 914-915.

¹¹⁸ DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2790, s. 50-51.

¹¹⁹ Hezarfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyân*, s. 25, 127.

devamındaki sayfalarda eyaletlerin sancakbeylerinin haslarının ne miktar olduğunu belirtirken ismini “Zülkadriye yani Maraş Eyaleti” şeklinde ifade ettiği eyaletin sancaklarını *Malatya, Ayntab, Samsad ve Kars-ı Maraş (Zülkadriye)* şeklinde zikrederek elli yıl önceki bilgileri aynen tekrarlamıştır. Aynı cildin ilerleyen sayfelerinde bu kez eyaletin sancaklarını *Maraş, Malatya, Kars (-ı Maraş) ve Ayntab* olarak diğer güncel ve sahih kaynaklara uygun olarak doğru bir şekilde yazmıştır¹²⁰. Çelebi, eserinin başka bir cildinde bu kez eyaletin sancakları arasında Samsad ile birlikte Niğde sancağını sayarak toplam altı sancaktan bahseder¹²¹. Hâlbuki yapılan araştırmada Niğde Sancağı’nın, bu dönemde eyaletin sancakları arasında olduğunu gösteren başka bir kaynak veya belgeye rastlanılmamıştır. Kısaca seyyahımızın bu konudaki bilgileri birbirinden çok farklı hatta bazen çelişkilidir¹²².

Kâtip Çelebi’ye bakıldığında durum farksızdır. 17. yüzyılın ortalarında telif ettiği *Cihannüma* adlı kıymetli çalışmasında kullandığı sancak listelerini Ayn-i Ali Efendi’nin eserinden aldığı için Maraş Eyaleti sancakları arasında *Maraş, Kars-ı Zülkadriye, Ayntab ve Malatya’nın* yanı sıra *Samsad’ı* da göstermek suretiyle araştırmacıları yanıltmaktadır¹²³.

Osmanlı Arşivi’ndeki pek çok kayıttan Maraş Eyaleti’nin 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, *Maraş, Ayntab, Kars-ı Maraş/Zülkadriye ve Malatya* olmak üzere 4 sancaklı bir yapı ile istikrar kazanarak yüzyılın sonuna kadar bu durumunu muhafaza ettiği söylenebilir¹²⁴. Bu yüzyılın ikinci yarısında tutulan bazı *Avarızhane Defterlerinde* Maraş Eyaleti’nin livaları arasında *Rum Kal’a, Birecik ve Nizib* kazalarından oluşan *Biretü’l-Fırat (Birecik)* livasını da görmekteyiz¹²⁵. Hatta Enver Çakar, bu kayıtlardan yola çıkarak bu livanın idarî yönden Maraş Eyaleti’ne bağlandığını söylemektedir¹²⁶. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi mali gayelerle ve bazen de idari taksimat göz önüne alınmadan coğrafi ve beşerî unsurlar dikkate alınarak tanzim ve taksim edilen bu defterlerdeki kaza listele-

¹²⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat, Nu. 304, s. 49b, 54a, 55b; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat, Nu. 306, s. 159b; *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt 1. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), İstanbul 2008, s. 131, 148, 156. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap, 1. Cilt, (haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2008, s. 371. Krş. Ayn-i Ali, *Kavânin*, s. 22.

¹²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 9-10, s. 46.

¹²² Hasan Arslan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi), Kahramanmaraş 2014, s. 40.

¹²³ Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, s. 411, 598. Esasen 17. yüzyılda hazırlanan kanunname ve risalelerin daha önceki devirlerde hazırlanmış olan defterlere müracaat edilerek hazırlandığı konusunda çeşitli görüşler vardır. Bazıları için bkz. Kunt, *Sancaktan Eyâlete*, s. 29-31; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. IV, İstanbul 1992, s. 455-458.

¹²⁴ Yüzyılın son çeyreği ile ilgili olarak bazı arşiv vesikaları için bkz. DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 3841, s. 52-53; DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2414, s. 70-73; DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 3805, s. 64-65; DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2471, s. 74-76; DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 2766, s. 36-37; DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 2762, s. 37a-38a; DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 2728, s. 64-65; DAB, OA, *D.MKF.d.*, Nu. 27853, s. 41a-42a.

¹²⁵ DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2989, s. 52. Yüzyılın sonlarında da aynı şekilde kayıtların varlığı için bkz. DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 2728, s. 65; DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 2762, s. 37b; DAB, OA, *D.MKF.d.*, Nu. 27853, s. 41b.

¹²⁶ Enver Çakar, 17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri, Elazığ 2006, s. 65.

rinin, eyaletlerin mülki-idari taksimatını her zaman tam olarak göstermediği kanaatindeyiz. Dolayısıyla Biretü'l-Fırat livasının sadece avarızları itibari ile Maraş eyaletine katıldığı düşünülmektedir. Buna benzer olarak, başka *Avarızhane Defterlerinde*, Rakka eyaletine dâhil olmasına rağmen Ruha (Urfa) kazası, *Biretü'l-Fırat livası* kazaları arasında kaydedilmiştir¹²⁷. Hatta diğer bir avarızhane defterinde aynı livanın Ruha ile birlikte tekrar Haleb eyaleti avarızhaneleri mahallinde yazıldığı görülmektedir¹²⁸.

Kısaca mali-askeri gayelerle hazırlanan bu tür arşiv vesikalarını mülki-idari taksimat için kullanırken son derece dikkatli olunmalıdır. Vesikadaki bilgileri mutlaka diğer taksimat ve tevcihat için tanzim edilen belgelerdeki verilerle karşılaştırarak doğruluğunu teyit etmek gerekir. Aksi takdirde yanlış sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bu çalışma boyunca bu duruma bazı misaller gelecektir.

17. asır ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer husus da Maraş eyalet vali/ beylerbeyilerine başka sancakların mirлива (sancakbeyi) haslarının ek gelir olarak tahsis edilmesidir. Şu tahsisin ana sebebi bahsedilen dönemde sayıları artan vezirlerin Maraş'a vali olarak atandıklarında buradaki mirimiran hassı gelirinin, hem kalabalık maiyetleri, hem şekavet hadiselerine sık rastlanan bölgelerinde asayiş sağlaması için ihtiyaç duydukları ve seferlerde kendilerinden daha fazla talep edilen külliyetli askerlerin masraflarına yetmemesidir. Bu yüzden bazen bu valilere, yetki alanlarındaki veya başka eyaletlerdeki bir veya birkaç sancağın geliri, ilave daha özgün tabiri ile "*ber vech-i zamime*" veya "*ber vech-i ilhak*"¹²⁹ olarak verilirdi. Örneğin, Maraş beylerbeyilerinden Celeb Ali Paşa (1634)'ya Malatya Sancağı¹³⁰; Arslan Paşa (1703)'ya Kars-ı Maraş sancağı¹³¹; Salih Paşazade Ahmed Paşa (1694-1695)'ya Malatya sancağı¹³²; Çöteli Ahmed Paşa (1695-1696)'ya Malatya ve Kars-ı Zülkadriye sancakları¹³³ kendi gelirlerine ilave olarak verilmiştir. Benzer biçimde Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa, 1691 yılında Malatya sancağına da *ber-vech-i zamime mutasarrıfı* idi¹³⁴. Keza, Bezirgân Halil Paşa 1697-1698 yıllarında Maraş valiliği yaptığı sırada Aksaray Sancağı da kendi uhdesindeydi¹³⁵.

¹²⁷ Belgenin "*Kaza-i Ruha der Vilayet-i Rakka*" şeklindeki orijinal ifadesi ile bu kazanın Rakka Eyaleti'ne bağlı olduğu açıklanmıştır (DAB, OA, MAD.d., Nu. 3844, s. 50; DAB, OA, MAD.d., Nu. 3850, s. 48).

¹²⁸ DAB, OA, MAD.d., Nu. 2505, s. 46.

¹²⁹ DAB, OA, A.NŞT.d., Nu. 1355, s. 3.

¹³⁰ DAB, OA, C.DH., Nu. 122/6095, s. 23b; DAB, OA, MAD.d., Nu. 3443, s. 5; Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultan Murad-ı Rabisi (IV. Murad'ın Revan Seferi)*, (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2006, s. 24.

DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 114, s. 73.

¹³² DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 108, s. 213, hk. 902; DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 108, s. 191, hk. 817.

¹³³ DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 107, s. 2, 15; DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 108, s. 21, hk. 71.

¹³⁴ DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 100, s. 134, hk. 515.

¹³⁵ Silahdar, *Nusretname*, C. 1, s. 304; DAB, OA, A.DVNSMHHM.d., Nu. 110, s. 128, hk. 566.

Bu örnekler ve daha pek çok arşiv vesikasından, eyalete tabi Ayntab¹³⁶, Malatya¹³⁷ ve Kars-ı Maraş¹³⁸ sancaklarının 17. yüzyılın ortalarından itibaren zamime yani ek gelir veya arpalık¹³⁹ olarak tevcih edildikleri anlaşılmakla¹⁴⁰ beraber Maraş eyaletinin, sadece bir kez arpalık olarak tevcih edildiği görülmektedir. O tek istisna ise eyaletin, Anadolu eski beylerbeyi Vezir Siyavuş Mustafa Paşa'ya 17 Eylül 1646'da arpalık olarak verilmesidir¹⁴¹. Ancak bu ilhak/tahsisler, sancağın idari taksimatının değiştiği anlamında algılanmamalıdır. Sadece o livanın sancakbeyine ait olan has geliri, o valilere ek gelir olarak tahsis edilmektedir. Yoksa bu sancaklar, idari-mülki ve askerî açıdan yine Maraş eyaletine tabi idiler. Zaten ister zamime ister arpalık olarak verilsin her iki durumda da Maraş eyaleti veya adı geçen sancaklar, tahsis edildikleri idarecilerin vekilleri mesabesindeki mütesellim, voyvoda ya da mutasarrıf da denilen görevliler tarafından idare edilmekteydiler¹⁴². Velâkin bu uygulama, bazen voyvoda ve mütesellim olarak tayin edilen yerel derebeylerin zaman içerisinde nüfuz kazanmasına ve yüzyılın sonlarından itibaren malikâne usulüne evrilmesi gibi bir vetireye yol açmıştır.

Sonuç olarak kuruluşundan 17. yüzyılın sonuna kadarki Zülkadriye eyaletinin sancak taksimatı şu tabloda müşahhaslaştırılabilir:

¹³⁶ Mesela, Ayntab sancağı, H. Gurre-i Zilkade 1126 (M. 8 Kasım 1714) tarihinde İnebahtı muhafızı Mustafa Paşa'ya ber vech-i ilhak tevcih edilmiştir (GŞS. Nu. 65, s. 210). Bu dönemde Ayntab sancağındaki arpalık örnekleri için bkz. DAB, OA, MAD.d., Nu. 3443, s. 220; GŞS, Nu. 25, s. 12.; GŞS, Nu. 26, s. 214; GŞS, Nu. 35, s. 228; GŞS, Nu. 35, s. 233; GŞS, Nu. 50, s. 335; GŞS, Nu. 51, s. 68, 121; GŞS, Nu. 67, s. 285; GŞS, Nu. 58, s. 55-56; DAB, OA, A.ŞT.d., Nu. 1355, s. 13,16; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009, s. 71-72.

¹³⁷ Malatya sancağı, H. 1042 (M.1631)'de Behisnili Ali Paşa'ya ber vech-i arpalık verilmişti. (DAB, OA, KK.d., Nu. 266, s. 60). Başka örnekler için bkz. DAB, OA, A.DVNSŞKT.d., Nu. 22, s. 65, hk. 418; A.DVNSMHM.d., Nu. 100, s. 134, hk. 515; DAB, OA, A.DVNSMHM.d., Nu. 81, s. 157, hk. 346; DAB, OA, C.DH., Nu. 122/6095, s. 23b; DAB, OA, MAD.d., Nu. 3443, s. 5; DAB, OA, A.DVNSMHM.d., Nu. 114, s. 73.

¹³⁸ DAB, OA, A.DVNSMHM.d., Nu. 100: 7/19; DAB, OA, A.DVNSMHM.d., Nu. 95: 61/391.

¹³⁹ Osmanlı Devlet memurlarına fiili olarak hizmette bulundukları dönemde maaşlarına ek gelir olarak (ber vech-i zamime); görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı şeklinde (ber vech-i arpalık) tahsis edilen bu gelir için arpalık terimi kullanılmaktaydı. Arpalık uygulamaları için bkz. İbnülemin Mahmud Kemâl, "Arpalık", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 17 (94), s. 276-283; Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 392-393.

¹⁴⁰ DAB, OA, A.DVNSMHM.d., Nu. 89: 17/45; DAB, OA, A.DVNSŞKT.d., Nu. 22, s. 65, hk. 418.

¹⁴¹ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1512, s. 59.

¹⁴² Osmanlı ülkesindeki arpalık uygulamaları ve mütesellimlik müessesesi hakkında ayrıca bkz. Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Müessesine Dair", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, S. 1 (1942-1943), s. 75-105.

Tablo 1: Dulkadiye/Zülkadriye/Maraş Eyaleti Sancak Taksimatı
(Kuruluşundan 17. Yüzyıl Sonuna Kadar)

Yıllar	Bağlı Sancaklar					
1531 ¹⁴³	Maraş	Bozok	Sis (Kozan)	Ayntab		
1548 ¹⁴⁴	Maraş	Bozok	Sis (Kozan)	Ayntab	Üzeyr	
1568-1574 ¹⁴⁵	Maraş	Malatya	Sis (Kozan)	Kars (-ı Maraş)	Ayntab	Samsad
1585-1587 ¹⁴⁶	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars (-ı Maraş)	Samsad	
1609 ¹⁴⁷	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars (-ı Zülkadriye)	Samsad	
1630-1642 ¹⁴⁸	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars (-ı Maraş)		
1641-1649 ¹⁴⁹	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars (-ı Maraş)		
1653 ¹⁵⁰	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars (-ı Maraş)		
1701-1702 ¹⁵¹	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars (-ı Maraş)		

17. yüzyıldaki Maraş eyaleti sınırları, bugünkü haritaya göre, Kahramanmaraş, Adıyaman, Arapkir ve Darende hariç Malatya, Gaziantep illeri ile Osmaniye ilinin kuzey taraflarını (Kadirli, Saimbeyli ve Tufanbeyli vb) ve Kayseri ilinin doğu kısımlarını (Pınarbaşı, Tomarza ve çevresi) içine alan bir sahaya yayılmıştı. Yüzölçümü yaklaşık 41.755 km² idi¹⁵². Bu sınırlarını da 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar koruyacaktır.

3.2. Maraş Sancağı'nın Kaza ve Nahiye Taksimatı

Daha önce de birkaç defa ifade edildiği üzere bu dönemde Maraş, hem Dulkadir eyaleti Paşa sancağının yani eyaletin idare edildiği ve doğrudan beylerbeyinin idaresinde olan sancağın, hem de kendi adıyla anılan kaza dairesinin merkezi durumundaydı. Osmanlı idari sisteminde beylerbeyliğini teşkil eden sancaklar, askerî-idari bakımdan nahiyelere ayrılırken, idari-adli bakımdan da “kaza”lara bölünmüşlerdi. Kadının sorumluluk bölgesini ifade eden kaza, bir taraftan ticari ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliği ifade etmekteydi¹⁵³. Maraş livası da 16-17. yüzyıllarda klasik dönem Osmanlı idari teşkilatına uygun olarak tanzim ve tertip edilmişti.

¹⁴³ Atıf Efendi, Nu. 1734, s. 205.

¹⁴⁴ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1452: 177-182.

¹⁴⁵ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 138-139, 141.

¹⁴⁶ DAB, OA, KK.d., Nu. 262, s. 193-195.

¹⁴⁷ Ayn-i Ali, *Kavânin*, s. 22.

¹⁴⁸ DAB, OA, KK.d., Nu. 266, s. 60-61; DAB, OA, C.DH., Nu. 122/6095, s. 23b-24a.

¹⁴⁹ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1512, s. 59-61.

¹⁵⁰ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 29-30; Şahin, “Tımar Sistemi”, s. 914-915.

¹⁵¹ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1551, s. 19-20.

¹⁵² Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. 2, Ankara 1996, s. 1091.

¹⁵³ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s. 118; Tuncer Baykara, “Kazâ”, *DiA*, C. 25, Ankara 2002, s. 120. Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, II, Ankara 1999, s. 59-68.

Maraş Eyaleti'ni teşkil eden kazalar, nahiyelere¹⁵⁴ taksim edilmişti. Yani kaza, kaza merkezi olan kasaba ile etrafındaki birkaç nahiyeden müteşekkildi. Hısn-ı Mansur (bugünkü Adıyaman) gibi bazı kazalar ise nahiyelere taksim edilmeyen sadece kaza merkezi olan kasaba ile onun çevresindeki köylerden meydana geliyordu. Nahiyelerde Maraş kadısı tarafından tayin edilen naip, nahiyede ortaya çıkan ve kendisine intikal eden davalarla ilgili hüküm verir, voyvodaları kontrol ederlerdi. Subaşılar da naipin kararlarına göre hareket ederlerdi¹⁵⁵.

Osmanlı idaresine girdikten sonra Maraş ve çevresinin kaza teşkilatı ile ilgili ilk sayılabilecek bilgiler, yukarıda bir vesile ile zikredildiği üzere, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında hazırlanan ve yaklaşık 1522 tarihli kayıtları içeren Bayezid Kütüphanesi'ndeki 1969 numaralı *Kanunname Mecmuasında* geçmektedir. Bu mecmuada yer alan ve Osmanlı ülkesindeki kazaların isim ve günlük yevmiyelerinin sayıldığı listede “Kazaha-yı Türkmân-ı Diyar-ı Şehsuvaroğlu Ali Bey” başlığı altında Bozok, Maraş, Elbistan, Kars, Zamantı, Güvercinlik kazalarının isimleri zikredilmiştir¹⁵⁶.

1522-1524 yıllarına ait *Tımar Tevcih Defterine* göre *Vilayeti-i¹⁵⁷ Dulkadriye*'ye bağlı Maraş ve Elbistan olarak iki sancak mevcuttur. Osmanlı tahrir sisteminde idarî-askerî bakımdan esas birim nahiye olduğu için, tahrir defterlerinde genellikle hangi nahiyenin hangi kazaya bağlı olduğu belirtilmemiştir. Elbistan sancağı mirlivası Behram Bey'in haslarının bulunduğu yerler arasında *nefs-i Elbistan, Nahiye-i Elbistan, Nahiye-i Göksun, Nahiye-i Gedik ve Nahiye-i Çubuk*? idari birimlerin isimleri zikredilmiştir¹⁵⁸. Ancak bu nahiyelerin tamamının adı geçen livaya/kazaya ait olup olmadıkları sarih değildir. Çünkü defterde tımarların bulunduğu nahiyelerden Kayseri livasına tabi Zamantı (bugün Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı ve çevresi) ile Gerger ve Kâhta sancağına bağlı olan Hısn-ı Mansur nahiyesinin ismi de geçmektedir¹⁵⁹. Aynı defterde Maraş livası başlığı altında Maraş mirlivası İskender Bey'in haslarının bulunduğu nahiyelerin sayıldığı yerde “*Nefs-i Maraş, Nahiye-i Maraş, Nahiye-i Keferdiz, Nahiye-i Pazarcık, Nahiye-i Güvercinlik, Nahiye-i Tekak¹⁶⁰, Nahiye-i Kargılık, Nahiye-i/vilayet-i Kars¹⁶¹ ve Nahiye-i*

¹⁵⁴ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar *nahiye*, coğrafi ve idari anlamda küçük veya büyük bir çevreyi, bazen de geniş bir bölgeyi ifade eder. Bu dönemde, bir sancağın muhtelif kısımlarını belirten, ayrıca aynı livanın bu isimdeki merkezi bölgesini de ifade eden nahiyeler, (M. Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, *İA*, C. 9, MEB Yay. İstanbul 1993, s. 38; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 110-111.) Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin düzenli olarak uygulandığı dönemlerde, idari bir merkez olmaktan çok tımarların kontrolünü sağlayan merkezler konumundaydı (Alaattin Aköz, “XVI. Asrın İlk Yarısında Aladağ Kazası (1501-1540)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 16, İstanbul 1995, s. 68). Nahiye terimi hakkında tamamlayıcı bilgi için bkz. Gökbilgin, “Nahiye”, s. 37-38; İlhan Şahin, “Nahiye”, *DiA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 306-308; İnalçık, “Adaletnâmeler”, s. 76-77.

¹⁵⁵ Akdağ, *Celâli İsyanları*, s. 62.

¹⁵⁶ Veliyüddin Efendi, Nu. 1969. s. 118a, 120b-121a.

¹⁵⁷ Arşiv kayıtlarındaki bu “Vilayet” tabiri, muhtemelen “beylerbeylik” anlamındaki idari bir birimden ziyade coğrafi bir bölgeyi ifade etmektedir.

¹⁵⁸ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124, s. 1.

¹⁵⁹ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124, s. 4, 14, 40-48; DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 123, s. 117-139, 449-502.

¹⁶⁰ Tabi-i Güvercinlik.

Andırın” şeklinde bir kayıt yazılmıştır¹⁶². Bunların dışında defterin çeşitli sahiplerinde daha sonraki tahrirlerde Maraş ve Kars-ı Maraş sancakları içerisinde kaydedilen nahiyelerden *Göksun, Yenice Kale, Zeytun-Firnos, Kemer, Göynük, Mağara, Köstere, Bayındır ve Çokak* nahiyelerinin isimleri de geçmektedir¹⁶³.

Kanuni Sultan Süleyman devrinin (1520-1566) ilk zamanlarında, 1525-1526 tarihinde, bölgede yapılan kapsamlı tahrirde ait kayıtlardan Maraş Sancağı'nın idari yapısında önemli değişiklikler meydana geldiği anlaşılmaktadır. 1523 sayımına göre sancağın kaza ve nahiye sayısında artışlar olmuştur. Dulkadir Beyliği'ne merkezlik de yapan Elbistan, daha önce ifade edildiği üzere, sancak statüsü kaldırılarak 1524 yılından itibaren Maraş sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir¹⁶⁴. Bir önceki tahrirde Kayseri¹⁶⁵ sancağına bağlı görünen Zamantı kazası¹⁶⁶ bu tarihlerden itibaren Maraş'a bağlanmıştır. Bu sayıma ait *Mufassal Tahrir Defterine* dayalı olarak 1530 yılına doğru hazırlanan bir *Muhassebe İcmal Defteri* kayıtlarına göre *Maraş, Elbistan, Zamantı* ve *Kars* kazalarını ihtiva eden Maraş sancağının toplam 31 nahiyesi vardı. Bunların 14 tanesi Maraş kazasına, 7'si Elbistan kazasına, 6 tanesi Kars kazasına ve 4 adedi de Zamantı kazasına bağlı idi¹⁶⁷. Maraş kazasına tabi nahiyelerin isimleri şöyle idi: *Maraş, Kemer, Keferdiz, Karahayıt, Aladinek, Pazarcık, Güvercinlik, Göynük, Tekak, Kargılık, Haruniye, Andırın, Zeytun-Firnos ve Bayındır*¹⁶⁸. Aynı deftere göre *Elbistan, Nergele, Ahsendere, Sarsab, Aynü'l-Arus, Nurhak ve Hurman* nahiyeleri Elbistan kazasına¹⁶⁹; *Kars, Mağara, Çokak, Meğelgin, Köstere ve Göksun* nahiyeleri Kars kazasına¹⁷⁰; *Hınzırı ve Gömülgün, Çörmüşek/Çörmüşek Özü, Kal'a-i Zamantı ve Pınarbaşı* nahiyeleri de Zamantı kazasına¹⁷¹ bağlı idi (bkz. Tablo 2).

Aynı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Maraş sancağının, bu yıllarda toplam 507 karye ve 1.787 mezrası vardı¹⁷². Maraş merkez kazasına bağlı karye sayısı ise 246 idi¹⁷³. Maraş ve çevresinde yoğun olarak bulunan ve kayıtlara “*Maraş/Dulkadir Yörükanı*” olarak geçen konargöçer gruplardan 26 taifeye bağlı 816 cemaat, sancağı yaylak, kışlak, ziraat veya otlak sahası olarak kullanmakta-

¹⁶¹ Bu ifadeden Kars kazası/nahiyesinin bir vilayet yani coğrafi mıntıka olarak kabul edildiği ortaya çıkmaktadır.

¹⁶² DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124, s. 50/l. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 98.

¹⁶³ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124, s. 1-81.

¹⁶⁴ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 402, s. 1035.

¹⁶⁵ Belgenin orijinal tabiri ile “Kayseriye” (DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124, s. 40).

¹⁶⁶ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 124, s. 40-48.

¹⁶⁷ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 418-42,

¹⁶⁸ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 402, s. 736-1034; DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 418-42.

¹⁶⁹ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 402, s. 1037-1163; DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 468-477.

¹⁷⁰ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 511-540.

¹⁷¹ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 546, 553-575.

¹⁷² DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 579.

¹⁷³ Solak, *Maraş Kazası*, s. 222.

dır¹⁷⁴. Aynı dönemde Dulkadirli ulusunun Kars-ı Maraş kazasında bulunan şubesi ise 11 bir ayrı taifeye bağlı 350 cemaatten oluşmaktaydı¹⁷⁵.

Tablo 2: 1526 Tahririne Göre Maraş Sancağı Kaza ve Nahielerinin Listesi

	s.n.	Kazalarının İsimleri			
		1. Maraş	2. Elbistan	3. Zamantı	4. Kars
Nahiyelerinin İsimleri	1	Maraş	Elbistan	Kal'a-i Zamantı	Kars
	2	Keferdiz	Nergele	Pınarbaşı	Mağara
	3	Pazarcık	Ahsendere	Çörmüşek / Çörmüşek Özü	Çokak
	4	Güvercinlik	Sarsab	Hınzırı ve Gömülgün	Meğelgin
	5	Tekak	Aynü'l-Arus		Köstere
	6	Kargılık	Nurhak		Göksun
	7	Kemer	Hurman		
	8	Karahayıt			
	9	Aladinek - Araban			
	10	Haruniye			
	11	Zeytun - Firnos			
	12	Bayındır			
	13	Andırın			
	14	Göynük			
Toplam		14	7	4	6
		31			

1540 tarihli bir *Mufasssal Müsvedde Defterine* göre yeni oluşturulan nahiyelerle beraber Elbistan kazasının nahiye sayısı 10'a çıkmıştır. Bu nahiyelerin isimleri: *Elbistan, Sarsab, Aynü'l-Arus, Ahsendere, Hurman, Nurhak, Nergele ve Çomak Pazarı, Yarpuz, Mancılık ve İnce Su* idi¹⁷⁶. Aynı defterde Hısn-ı Mansur nahiyesinin tahriri de bulunduğu¹⁷⁷ bazı araştırmacılar bu nahiye'nin 1530 tarihinden sonra Elbistan sancağına bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁷⁸. Hâlbuki anılan tarihlerde Elbistan sancak değil kaza statüsündeydi. Ayrıca defterin üslubunda Elbistan kazasına tabi tüm nahiyeler için “*der Kaza-i Elbistan*” şeklinde açıklamalar verilmişken Hısn-ı Mansur nahiyesi için böyle bir kayıt da yoktur. Hem de kendi adına bir nahiye merkezine sahip olan Hısn-ı Mansur kazası,

¹⁷⁴ Maraş'ta bulunan taifeler; Tacirli, Alci/Elci, Anamaslı (Karacalı), Bertiz, Bostancıyan, Cerid, Çağırğan, Çimeli, Demrek, Dışarcıyan ve Gurbet, Dokuz (Bişanlı), Döngelli, Evci/Avcı, Eymir, Gündeşli ve Değşirli, Koyuncuyan, Ağçe Koyunlu, Kavurgalı, Kızılı ve Ali Beyli, Küreciyan, Küşne, Peçenek, Tahirli, Osmanlı olmak üzere 26 adetti (DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 436-61; DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 402, s. 84-732, 927-971; Solak, *Maraş Kazası*, s. 96-115).

¹⁷⁵ Dulkadirli aşiretlerinin Kars-ı Maraş'ta Demircili, Karamanlı, Kavurgalı, Selmanlı, Zâkirli taifeleri ve Çobanlı, Hatablı, Karı Kışlalı, Mesudlu, Keçelik ve Kemalli cemaatleri altında toplanmışlardı (DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s. 488-510; Arif Sarı, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 107).

¹⁷⁶ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 419, s. 26-342; İbrahim Solak, *XVI. Yüzyılda Elbistan Kazası (1526-1563)*, Konya 2013, s. 31-32.

¹⁷⁷ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 419, s. 343 vd.

¹⁷⁸ Taştırmir, *XVI. Adıyaman*, s. 16, 18.

1530 yılına doğru hazırlanan bir *Muhasebe İcmal Defteri* kayıtlarına göre Divriği ve Darende livasına tabi¹⁷⁹ iken muhtemelen 1540 tarihlerinde Maraş livasına bağlanmış olmalıdır.

Maraş bölgesinin, 16. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Maraş ve Kars-ı Maraş olmak üzere iki sancağa taksim edildiğine yukarıda değinilmişti. Bu yeni düzenleme neticesinde Maraş sancağının idari yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiş; yeni kazalar ve nahiyeler oluşturulmuş; bazı nahiyelerin bağlı oldukları kazalar değiştirilmiştir. Nitekim H. Zilkade 968 (M. Temmuz-Ağustos 1561) tarihli ve 331 numaralı *İcmal Defterine* göre Maraş livasının bu tarihlerde Maraş, Elbistan, Zamantı, Hısn-ı Mansur ve Güvercinlik adlarında 5 kazası ve bunlara bağlı 28 nahiyesi vardı. Maraş kazasının Maraş, Camustil, Kurupınar Kemer, Keferdiz, Karahaynt, Aladinek, Pazarcık, Bertiz, Göynük, Zeytun ve Yenice Kale isimlerinde 12; Elbistan kazasının Elbistan, Nergele, Ahsendere, Sarsab, Aynü'l-Arus, Nurhak, Orta Niyabet ve Hurman olmak üzere 8; Zamantı'nın Kal'a-i Zamantı, Hınzırı, Pınarbaşı ve Çörmüşek adlarında 4 ve Güvercinlik'in Güvercinlik, Tekak ve Kargılık olmak üzere 3 nahiyesi mevcutken Hısn-ı Mansur'a bağlı kendi ismiyle 1 nahiyesi vardı¹⁸⁰ (bkz. Tablo 3). Bu yeni düzenleme ile 1526 tahririnde Maraş kazasına tabi Güvercinlik nahiyesi, kaza statüsüne yükseltilmiş ve daha önce Maraş kazasına dâhil olan Tekak ve Kargılık nahiyeleri de kendisine bağlanmıştı. Maraş kazası içinde önceki sayımlarda Maraş nahiyesine tabi Camustil¹⁸¹ ile Zeytun nahiyesine bağlı Yenice Kale¹⁸² karyeleri ve Maraş nahiyesine bağlı Kurupınar¹⁸³ mezrası, nahiye statüsüne yükseltilirken Bertiz isminde yeni bir nahiye daha ihdas edilmiştir. Böylece üç yeni nahiye teşkil edilmiştir. Ayrıca "Aladinek-Araban" ve "Zeytun-Firmos" nahiyelerinin isimleri, "Aladinek" ve "Zeytun" şeklinde değiştirilmiştir¹⁸⁴.

1526 tahririne göre Maraş kazasına bağlı olan Andırın, Haruniye ve Bayındır nahiyeleri de, H. 968 (M. 1560-1561) tarihli bir *İcmal Defterinden* anlaşıldığı üzere, Kars-ı Zülkadriye Sancağı'na aktarılmışlardı. Toplam 2 kaza ve 13 nahiyeden müteşekkil bu yeni sancağın Kars kazasına Kars, Savrun, Karamanlı Yakası, Köstere, Mağara Sinbas, Göksun, Çokak ve Meğelgin; Andırın kazasına ise Andırın, Haruniye, Bayındır ve Geben nahiyeleri bağlıydı¹⁸⁵.

¹⁷⁹ DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 973-78.

¹⁸⁰ DAB, OA, TT.d., Nu. 331, s. 1.

¹⁸¹ DAB, OA, TT.d., Nu. 402, s. 791-93; DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 423. DAB, OA, TT.d., 142, s. 66, 140.

¹⁸² DAB, OA, TT.d., Nu. 402, s. 1019; DAB, OA, TT.d., Nu. 124, s. 53, 62, 65-66; DAB, OA, TT.d., Nu. 402, s.1019; DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 441; DAB, OA, TT.d., Nu. 142, s. 156, 180.

¹⁸³ DAB, OA, TT.d., Nu. 402, s.805; DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s.424; DAB, OA, TT.d., Nu. 142, s. 118.

¹⁸⁴ DAB, OA, TT.d., Nu. 331, s. 1 vd.

¹⁸⁵ DAB, OA, TT.d., Nu. 326, s. 1; DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 336/B (Orj.Nu: TKG. KK.TTd. 104-160/168), s. 1b-2a; Bu sonuncu defter H. Rebiyülevvel 971/ M. Ekim 1563 tarihli Kars-ı Maraş sancağı Mufassal Tahrir Defteri'dir. Defterin yeni yazı ile neşri için bkz. Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 2011.

Tablo 3: Maraş Sancağı Kaza ve Nahiyelerinin Listesi (1561 Tarihinde)

Nahiyelerinin İsimleri	s.n.	Kazalarının İsimleri				
		1. Maraş	2. Elbistan	3. Zamantı	4. Güvercinlik	5. Hısn-ı Mansur
	1	Maraş	Elbistan	Kal'a-i Zamantı	Güvercinlik	Hısn-ı Mansur
	2	Keferdiz	Nergele	Pınarbaşı	Tekak	
	3	Pazarcık	Ahsendere	Çörmüşek	Kargılık	
	4	Camustil	Sarsab	Hinziri		
	5	Bertiz	Aynü'l-Arus			
	6	Kurupınar	Nurhak			
	7	Kemer	Hurman			
	8	Karahayıt	Orta Niyabet			
	9	Aladinek				
	10	Göynük				
	11	Zeytun				
	12	Yenice Kale				
Toplam		12	8	4	3	1
		28				

Maraş ve Kars-ı Maraş livaları, Kanuni'nin saltanatının sonlarında Aksaray sancakbeyi Mahmud bin Sinan'ın tahrir emini olarak görev yaptığı ve H. Rebi-yülevvel 971 (M. Ekim 1563) tarihinde tamamlanan yeni bir tahrir tabi tutulmuştur¹⁸⁶. Bu sayım neticesinde iki cilt halinde oluşturulan ve asılları halen Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde 101 ve 108 numaralarda kayıtlı *Tapu Tahrir Defterlerinin* sunduğu verilerden 1526 genel sayımına göre Maraş Sancağı/kazasının idari taksimatında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Esasen bunlar, az üstte bahsi geçen 1561 tarihli *İcmal Defterindeki* bilgilerin bu kez kapsamlı sayımda da kayda girilmesinden başka bir şey değildir. Bahsedilen tahrir kayıtlarına göre Maraş sancağı dâhilinde bulunan *Maraş, Güvercinlik, Hısn-ı Mansur, Elbistan ve Zamantı* kazalarına bağlı 27 nahiye ile birlikte bütün sahada 869 köy ve 917 mezraa bulunmaktadır. Bu köylerin 345 tanesi Maraş kazasına tabi idi¹⁸⁷.

Livaya tabi kazalardan Maraş'ın 12, Elbistan'ın 8, Zamantı'nın 4 ve Güvercinlik'in 3 nahiyesi mevcutken Hısn-ı Mansur'a bağlı herhangi bir nahiye kaydı yoktur¹⁸⁸. Hısn-ı Mansur, iki yıl önceki kayıtlarda görülen nahiye statüsünü bu tarihlerde kayıp mı etti yoksa defterin üslubu gereği mi bu tarzda yazıldı? Şu an bilinemedi. Daha önce Maraş sancağına tabi Kars kazası bu tarihlerde Dul-

¹⁸⁶ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 138 (Orj. Nu: TKG. KK.TTd. 138-153/101), s. 2; Bu defter yeni yazı ile neşredilmiştir (R. Yinanç - Elibüyük, *Maraş Tahrir*, C. I).

¹⁸⁷ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 138, s. 1; R. Yinanç - Elibüyük, *Maraş Tahrir*, C. I, s. xxxi; Solak, *Maraş Kazası*, s. 222.

¹⁸⁸ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 138, s. 1.

kadir Eyaleti'ne bağlı bir sancağa dönüştürüldüğünden¹⁸⁹ dolayı Maraş'ın kazaları arasında yer almamıştır. Maraş sancağının 1563 tarihindeki idari taksimatı¹⁹⁰, aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir:

Tablo 4: Maraş Sancağı Kaza ve Nahiye Listesi (1563 Tahririne Göre)

	s.n.	Kazalarının İsimleri				
		1. Maraş ¹⁹¹	2. Elbistan	3. Zamantı	4. Güvercinlik	5. Hısn-ı Mansur
Nahiyelerinin İsimleri	1	Maraş	Elbistan	Kal'a-i Zamantı	Güvercinlik	-
	2	Keferdiz	Nergele	Pınarbaşı	Tekak	
	3	Pazarcık	Ahsendere	Çörmüşek	Kargılık	
	4	Camustil	Sarsab	Hinziri		
	5	Bertiz	Aynü'l-Arus			
	6	Kurupınar	Nurhak			
	7	Kemer	Hurman			
	8	Karahayıt	Orta Niyabet			
	9	Aladinek				
	10	Göynük				
	11	Zeytun				
	12	Yenice Kale				
Toplam		12	8	4	3	-
		27				

1561 ve 1563 yıllarındaki idari düzenlemede dikkat çeken önemli bir husus da Maraş Sancağı ile coğrafi bütünlüğü olmamasına ve bu dönemde her iki idari birim arasında Malatya sancağına bağlı olan Behisni kazası yer almasına rağmen¹⁹² Hısn-ı Mansur kazasının, buraya bağlanmasıdır. Hâlbuki Osmanlı idaresinin, sancakları oluştururken coğrafi konuma, ekonomik ve stratejik bütünlüğe dikkat ettiği; sınırların belirlenmesinde doğal yapıya uygun hareket ettiği *Tahrir Defterlerinden* anlaşılmaktadır. Ancak Hısn-ı Mansur'un idari tanziminde buna uyulmamıştır. Esasen ilk zamanlarda genel eğilime uygun olarak Hısn-ı Mansur kazası, 1519 yılında Behisni vilayetine¹⁹³, 1524'te Gerger ve Kâhta sancağına¹⁹⁴ bağlı bir kaza/naahiye idi. 1530 yılında buna uyulmayarak kaza, bu kez Rum Eyaleti sancaklarından Divriği ve Darende livasına¹⁹⁵; muh-

¹⁸⁹ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 336/B, s. 1b-2a.

¹⁹⁰ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 138, s. 1a; DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 139 (Orj. Nu: TKG. KK.TTd. 139-154/108), s. 1a; R. Yinanç - Elibüyük, *Maraş Tahrir*, C. I-II, s. 3.

¹⁹¹ Burada adı geçen nahiyelerin sancak içerisindeki konumları hakkında bkz. R. Yinanç - Elibüyük, *Maraş Tahrir*, C. I, s. xxx-xxxi.

¹⁹² DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 408, s. 566-569; DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 142, s. 264-270.

¹⁹³ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 71, s. 275-328.

¹⁹⁴ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 123, s. 117-139, 449-502.

¹⁹⁵ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 998, s.972-78.

temelen 1540 yılından itibaren ise Dulkadiye vilayetine dâhil edilmiştir¹⁹⁶. Şimdilik bilindiği kadarıyla en az 1560'lı yılların başında doğrudan Maraş sancağına tabi bir kaza/nahiye olarak teşkilatlandırılmış¹⁹⁷ ve yaklaşık üç yüz yıl bu şekilde idare edilmiştir. Bu tarz bir idari düzenlemenin sebebi, belgelerden kesin olarak anlaşılmasa da, her iki yerleşim biriminin sosyal yönden benzeşmeleri, özellikle yoğun bir konargöçer ahaliyi barındırmaları, ayrıca ekonomik açıdan birbirini tamamlamaları olabilir¹⁹⁸.

Maraş sancağının 16. yüzyılın ortalarında kavuştuğu bu istikrarlı idari taksimatın yüzyılın son çeyreğinde de korunduğu 1579 tarihine ait bir *Sipahi Yoklama Defteri* kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu kayıtlara göre Maraş kazasına tabi nahiyeler şunlardı: *Maraş, Keferdiz, Pazarcık, Kemer, Camustil, Kurupınar, Bertiz, Yenice Kale, Zeytun, Göynük, Aladinek, Karahayıt*¹⁹⁹.

Netice olarak tespit edildiği kadarıyla Maraş kazasının 16. yüzyıldaki idari taksimatını aşağıdaki tablodaki şekliyle özetlemek mümkündür.

Tablo 5: Maraş Kazasının Nahiye Taksimatı (1523-1579)

s.n.	1523	1526-1530	1561-1563	1579
1	Maraş	Maraş	Maraş	Maraş
2	Keferdiz	Keferdiz	Keferdiz	Keferdiz
3	Pazarcık	Pazarcık	Pazarcık	Pazarcık
4	Güvercinlik	Güvercinlik	Kemer	Kemer
5	Tekak	Tekak	Camustil	Camustil
6	Kargılık	Kargılık	Kurupınar	Kurupınar
7	Yenice Kale	Kemer	Bertiz	Bertiz
8	Zeytun-Firnos	Karahayıt	Yenice Kale	Yenice Kale
9	Kemer	Aladinek-Araban	Zeytun	Zeytun
10	Göynük	Haruniye	Göynük	Göynük
11	Göksun	Zeytun-Firnos	Aladinek	Aladinek
12	Bayındır	Bayındır	Karahayıt	Karahayıt
13		Andırın		
14		Göynük		
TOPLAM	12	14	12	12

Yine bu dönemde Maraş kazası nahiyeleri dâhilindeki karye ve mezraların sadece sayıları da bu sahadaki yerleşik halkın yoğunluğu hakkında bilgi vermesi için şu şekilde tablolaştırılabilir.

¹⁹⁶ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 419, s. 343-56; Taştémir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman*, s. 16.

¹⁹⁷ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 138, s. 232a-327b; R. Yinanç - Elibüyük, *Maraş Tahrir*, C. I, s. 380-83.

¹⁹⁸ Taştémir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman*, s. 16-17.

¹⁹⁹ DAB, OA, *KK.d.*, Nu. 315, s. 2-15. İbrahim Solak, "16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyoekonomik Yapısı Üzerine bir değerlendirme", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 498-9. Bu nahiyeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 99-108; Solak, *Maraş Kazası*, s. 50-96.

Tablo 6: Maraş Kazası İdari Taksimatı (1526-1563)

1526-1530 ²⁰⁰				1563 ²⁰¹			
s.n.	Nahiye ismi	Karye ve Mezra Adedi		s.n.	Nahiye İsmi	Karye ve Mezra Adedi	
		Karye	Mezraa			Karye	Mezraa
1	Maraş	67	87	1	Maraş	61	40
2	Keferdiz	13	13	2	Keferdiz	25	18
3	Pazarcık	37	22	3	Pazarcık	50	27
4	Güvercinlik	45	49	4	Camustil	43	38
5	Tekak	3	27	5	Yenice Kale	19	45
6	Kargılık	12	12	6	Kuru Pınar	11	31
7	Kemer	13	12	7	Kemer	25	18
8	Karahayıt	22	16	8	Karahayıt	59	47
9	Aladinek-Araban	14	37	9	Aladinek	8	22
10	Göynük	6	11	10	Göynük	8	13
11	Zeytun-Firnos	10	43	11	Zeytun	13	54
12	Bayındır	-	39	12	Bertiz	26	36
13	Andırın	1	78				
14	Haruniye	3	61				
TOPLAM	14	246	507		12	345	394

Osmanlı Devleti'nde, önceki yüzyıllarda 10, 20 ve 30 yıl gibi aralıklarla sistematik olarak yapılan geniş kapsamlı tahrirler, nadir örnekler hariç tutulursa, 16. yüzyılın sonlarına doğru artık terk edilmiştir. Bu tahrirlerin sonucunda hazırlanan ve başta mali, iktisadi, askeri ve idari teşkilat olmak üzere pek çok konuda araştırmacılara kıymetli bilgiler sunan *Mufasssal*, *İcmal*, *Evkaf* ve *Mülk defterleri* gibi veri setleri, 17. yüzyıl için, elimizde olmadığından Maraş'ın bu dönemdeki idari taksimatı hakkında tafsilatlı bilgilerden yoksunuz. Ancak diğer kaynak ve arşiv vesikalarından birtakım malumatlar elde etmek mümkün olmuştur.

17. yüzyılın başlarına ait bir *Avarızhane Defterinde* Maraş Kazası'nın nahiye-leri Maraş, Etraf-ı Şehir, Bertiz, Andırın, Göynük, Pazarcık, Haruniye, Zeytun ve Camustil olarak geçmektedir²⁰². Fakat bu çalışmada mükerreren söylendiği üzere bu tür mali kayıtlar mülki-idari taksimat açısından kullanıldığında bazen yanlış ve eksik sonuçlar vermektedir. Nitekim Cülus-u Hümayun gerekçesiyle H.1042 (M.1632-1633) yılında yenilenen Maraş *Tımar Tevcih Defterinde* sancak dâhilindeki kazaların nahiye-leri daha farklı sayıda ve 16. yüzyıldaki kayıtlara uygun bir biçimdedir. Buradaki kayıtlardan Maraş kazasının, Maraş, Bertiz, Ke-

²⁰⁰ DAB, OA, TT.d., Nu. 402, s. 739-1034; DAB, OA, TT.d., Nu. 998, s. 418-442.

²⁰¹ DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 138, s. 1a-197a; R. Yinanç - Elibüyük, *Maraş Tahrir*, C. I, s. 291-307.

²⁰² DAB, OA, MAD.d., Nu. 43, s. 92-96 (H. 1028 / M. 1618-1619). H.1105 (M.1693-1694) tarihli bir diğer avarızhane defteri de aynı kayıtları içermektedir (DAB, OA, KK.d., Nu. 2626, s. 32-35).

mer, Keferdiz, Karahayıt, Aladinek²⁰³, Pazarcık, Haruniye, Andırın, Göynük, Zeytun, Yenice Kale, Hısn-ı Mansur ve Kurupınar olmak üzere 15 nahiyeye taksim edildiği anlaşılmaktadır. Elbistan kazasına Elbistan, Nergele, Ahsendere, Sarsab, Aynü'l-Arus, Nurhak, Orta Niyabet ve Hurman olmak üzere 8; Zamantı kazasına Kal'a-i Zamantı, Hınzırı, Pınarbaşı ve Çörmüşek adlarında 4 ve Güvercinlik kazasına Güvercinlik, Tekak ve Kargılık olmak üzere 3 nahiyeye bağlı durumdadır²⁰⁴. Hısn-ı Mansur nahiyesinin kendi adına bir kazası olup olmadığı tam olarak anlaşılmadığı için doğrudan Maraş kazasına tabi nahiyeler arasında yazıldı. Çünkü bu nahiyenin isminin geçtiği yerlerde “Nahiye-i Hısn-ı Mansur der Liva-i Maraş” şeklinde kaydedilmiştir²⁰⁵. Ancak bu döneme yakın bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, Hısn-ı Mansur'un idari ve askerî durumu hakkın da: “Mar'aş hâkinde subaşılıktır. Ve yüz elli akçe kazadır. Nahiyesi cümle yetmiş pare ma'mûr Türkmânlar sakın kurâlardır. kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve nâ'ibi ve bâcdârı vardır, amma müftisi ve nakibi Mar'aş'dadır.” demek suretiyle buranın Maraş sancağında hem önemli bir nahiyeye hem de kaza merkezi olduğunu ifade etmektedir²⁰⁶. Bu bilgilerden anlaşılabileceği üzere 16. yüzyıl ortalarında istikrar kazanan Maraş sancağının idari yapısı yaklaşık 70 yıl sonra bile değişmeden devam etmiştir.

1642-1643 yıllarına ait bir *Avarızhane Defterine* göre, Maraş Eyaletinin livalarına bağlı toplam 13 kaza merkezi vardı. Bunlardan Maraş, Elbistan, Zamantı, Kars kazaları, Maraş livasına; Ayntab, Telbaşer kazaları, Ayntab livasına; Malatya, Kâhta, Gerger, Şure, Taşabad, Behisni ve Hısn-ı Mansur-Samsad-Beziki kazaları da Malatya livasına tabi idiler²⁰⁷. Bu tür mali gayeler için hazırlanan *Mevkufat Defterlerinde* her ne kadar Kars(-ı Maraş) kazası, Maraş livası kazaları arasında kaydedilmiş ise de bu durum Kars-ı Maraş'ın idari olarak değil mali olarak sancağa bağlılığını göstermektedir. Çünkü aynı döneme ait sancak tevcih defterlerinde kendisi müstakil bir sancak olarak zikredilmiştir²⁰⁸. Benzer bir durum yine o tür arşiv vesikalarında Malatya sancağına bağlı bir kaza olarak görülen Hısn-ı Mansur için de söz konusudur. Kazanın yalnızca mali açıdan bu livaya dâhil edildiği idari-askeri yönden Maraş sancağına tabiiyetinin devam ettiği kanaatindeyiz. Nitekim az yukarıda değinildiği üzere hem çağdaş kaynaklarda hem

²⁰³ Defterde Aladinek Nahiyesi için bazen “tabi-i Göynük” ifadeleri geçmektedir (DAB, OA, TT.d., Nu. 758, s. 10, 108).

²⁰⁴ DAB, OA, TT.d., Nu. 758, s. 1-230.

²⁰⁵ DAB, OA, TT.d., Nu. 758, s. 9, 13, 41 vd.

²⁰⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat, Nu. 304, s. 61a; *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt 1. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), İstanbul 2006, s. 223.

²⁰⁷ DAB, OA, KK.d., Nu. 2604, s. 47-48.

²⁰⁸ DAB, OA, KK.d., Nu. 266, s. 60-61; DAB, OA, C.DH., Nu. 122/6095, s. 23b-24a; DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1512, s. 59-61; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 29-30; Şahin, “Tımar Sistemi”, s. 914-915; DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1551, s. 19-20.

de tımar tevcihi ile ilgili arşiv kayıtlarında Hısn-ı Mansur'un Maraş Sancağı'na bağlı olduğu çok açık olarak görülmektedir²⁰⁹.

Maraş'a 1648'de Şam'a ve 1671'de Mekke ve Medine'ye yaptığı seyahatleri esnasında uğrayan Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında Maraş kazasının nahiyelelerini *Maraş, Etraf-ı Şehir, Havsustol, Gü vercinlik, Yenice Kale, Zeytuniye, Bertiz, Göynük, Yörükan, Haruniye, Andırın ve İlbeyle* diye sıralar²¹⁰. Fakat bu bilgiler, ilgili arşivlerden alınıp incelenen döneme ait resmî ve güncel kayıtlar ile örtüşmemektedir. Çelebi, kıymetli eseri *Seyahatnamesi*'nin pek çok yerinde şehrin iktisadi, içtimai, idari ve kültürel yönlerini ortaya koyan eşsiz bilgiler verirken bu çalışmada da birkaç yerde vurgulandığı üzere bazen eksik ve güncel olmayan malumatlar da vermektedir. Çok kısa bir süreliğine Maraş sancağında böyle bir idari düzenleme yapıp uygulanmadıysa idari taksimat ile ilgili zikredilen bilgilerin de o kabilden olduğu düşünülebilir.

17. yüzyılın ikinci yarısına ait çeşitli arşiv belgeleri, bu devrede Dulkadiye Eyaleti'ndeki sancakların kaza taksimatında birtakım nahiyelelerin eyalet içinde farklı bir sancağa bağlanmasından başka yukarıda bahsedilen idari taksimatta kayda değer bir değişikliğin olmadığını ve yüzyılın sonlarına kadar böyle devam ettiğini göstermektedir²¹¹. Mesela, Maraş eyaleti dâhilindeki livaların H. 1106-1111 (M. 1694-1700) senelerine ait tımar kayıtlarını içeren bir *Ruznamçe Defterinde* Maraş sancağı dâhilindeki nahiyeleler; *Ahsendere, Aladineke, Aynü'l-Arus, Bertiz, Camustil, Çörmüşek, Elbistan, Göynük, Güvercinlik, Hınzırı, Hısn-ı Mansur, Hurman, Karahaynt, Kargılık, Keferdiz, Kemer, Kurupınar, Maraş, Nergele, Nurhak, Orta Niyabet, Pazarcık, Pınarbaşı, Sarsab, Yenice Kale, Zamantı/Kal'a-i Zamantı ve Zeytun* olarak geçmektedir²¹². Fakat defterde bu nahiyelelerin, hangi kazalara bağlı oldukları belirtilmemiştir.

Daha önce tarafımızdan yapılan bir doktora tez çalışmasında dönem boyunca isimleri muhtelif vesilelerle arşiv vesikalarına²¹³ yansıyan ve tespit edilebilen Maraş sancağındaki nahiyeleler 7 numaralı tabloda gösterilmiştir:

²⁰⁹ DAB, OA, *TT.d.*, Nu. 758: 1-230; DAB, OA, *İ.E..AS.*, Nu. 30/2680; DAB, OA, *İ.E..AS.*, Nu. 38/3447; DAB, OA, *İ.E..AS.*, Nu. 34/3033. DAB, OA, *İ.E..AS.*, Nu. 27/2454.

²¹⁰ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, 1. Cilt, (haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2011, s. 372.

²¹¹ Çoğu mevkufat defteri olan bu kayıtların bir kısmı için bkz. DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 1980, s. 48-49 (H. 1060/ M.1650); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2787, s. 43-44 (H. 10 Ramazan 1060 / M. 6 Eylül 1650); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2989, s. 51-52 (H. 10063/ M. 1653); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 3844, s. 49-50 (H. 1061 / M. 1551); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 3850, s. 47-48 (H. 1068 / M. 1657-1658); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 3093, s. 39 (H. 1051/ M. 1641-1642); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2790, s. 50-51 (H. 1084 / M. 1674); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 3809, s. 42 (H.1089 / M. 1678-1679); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2805, s. 54 (H. 1109/ M.1697-1698); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 3167, s. 54 (H. 1100/ M. 1688-1689); DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 10277, s. 14-17 (H. 11 Şaban 1102 / M.10 Mayıs 1691); DAB, OA, *MAD.d.*, 3820 (1111/1699-1700); DAB, OA, *C.ML.*, Nu. 397/16289 (H. 29 Zilhicce 1100/ M. 14 Ekim 1689); DAB, OA, *A.DVNSMHH.d.*, Nu. 111, s. 227 (H. Evail-i Şaban 1111/ M.11-21 Şubat 1700); DAB, OA, *A.DVNSŞKT.d.*, Nu. 23, s. 95 (H. Evahir-i Safer 1108/ M. 19-29 Eylül 1696).

²¹² DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 1869, s. 4-83.

²¹³ Bu tablonun oluşturulmasında uzun bir liste tutan pek çok arşiv belgesi kullanılmıştır. Bunların künyeleri için bkz. Arslan, *Maraş Sancağı*, s. 44.

Tablo 7: 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş Sancağı İdari Taksimatı

Nahiyelerinin İsimleri	s.n.	Kazalarının İsimleri			
		1. Maraş	2. Elbistan	3. Zamantı	5. Hısn-ı Mansur
	1	Maraş	Elbistan	Zamantı	Hısn-ı Mansur
	2	Keferdiz	Nergele	Pınarbaşı	
	3	Pazarcık	Ahsendere	Çörmüşek	
	4	Camustil	Sarsab	Hınzırı	
	5	Zeytun-Firnos	Aynü'l-Arus		
	6	Bertiz	Nurhak		
	7	Güvercinlik	Orta Niyabet		
	8	Karahayıt			
	9	Haruniye			
Toplam		9	7	4	1
		21			

4. 18. YÜZYILDA MARAŞ'IN İDARİ TAKSİMATI VE TEŞKİLATI

Maraş eyaleti, 18. yüzyıla Malatya sancağı ile ilgili bir değişiklik ile girmiş görünüyor. Çünkü H. 4 Muharrem 1113 (M. 11 Haziran 1701) tarihli bir arşiv kaydına göre bu tarihten önce Malatya sancağına bağlı olan Kâhta, Gerger ve Taş-ili kazaları bir sancak itibar edilmiş ve önce İbrahim Bey'e onun feragatin-den sonra da Ebubekir Bey'e tevcih edilmiştir. Ebubekir Bey'in ölümünden sonra ise bu kazalar, ahalisinin de arzusu üzerine, tekrar Malatya sancağına bağlanmışlardır²¹⁴. Ancak bu sancağın, tam olarak ne zaman oluşturulduğu, kaldırıldığı ve hangi eyalete bağlandığı adı geçen belgeden anlaşılmamaktadır. Muhtemelen yine eskisi gibi Maraş eyaletine tabi olmuş olmalıdır. Bu konuda şimdilik başka belge de yoktur.

Ulaşılan ve incelenen diğer arşiv vesikaları ise bir önceki yüzyılın ortalarından beri istikrar kazanan eyaletin, vaziyetini bu yüzyılın başlarında da koruduğunu göstermektedir. Nitekim 1701 senesinde Rusya üzerine açılan sefer dola-yısıyla taşradaki idarecilere yazılan bir ferman suretinde Maraş eyaletindeki livalar; *Maraş, Malatya, Kars-ı Maraş ve Ayntab* olarak sıralanmıştır²¹⁵. Yüzyıl başına ait sancak tevcih defterlerindeki kayıtlar da bu bilgiyi doğrulamakta ve eyaletin, 1701 ve 1718 yıllarında adı geçen livalardan müteşekkil olduğunu göstermektedir²¹⁶.

Dulkadiye eyaletindeki yetkililere, Maraş valileri için toplanan imdad-ı hazariye vergisi ile ilgili olarak gönderilen H. evahir-i Şevval 1133 (M. 14-24 Haziran 1721)²¹⁷ ve H. Evâil-i Cemaziyülevvel 1137 (M. 16-26 Ocak 1725) tarih-

²¹⁴ DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 202, s. 3a.

²¹⁵ DAB, OA, *ADVNSMHHM.d.*, Nu. 119, s. 67-68, hk. 360-362.

²¹⁶ DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1551, s. 19-20; DAB, OA, *ARSK.d.*, Nu. 1568, s. 19; DAB, OA, *ANŞT.d.*, Nu. 1355, s. 13.

²¹⁷ DAB, OA, *ADVNSMHHM.d.*, Nu. 130, s. 172 (hk. 494), 408 (hk. 1214).

li²¹⁸ hükümlerde eyaletin livaları *Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş* olarak zikredilmektedir.

1722-1729 tarihleri arasındaki eyalet/livalara yapılan yönetici tayinlerini içeren ve Osmanlı arşivinin Kamil Kepeci tasnifinde mükerrer 523 numarada kayıtlı bir *Tevcihat Defterine* göre anılan yıllarda Maraş Eyaleti sınırları içinde paşa sancağı *Maraş* ile birlikte *Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş* sancakları yer almaktaydı. Aynı defterde sadece paşa sancağı Maraş'a yapılan mutasarrıf tayinleri işlenmiş diğer üç sancak bu dönemde malikâne usulü ile idare edildikleri için bunların altlarına herhangi bir tayin işlenmeyerek boş bırakılmıştır²¹⁹. H. 24 Cemaziyülevvel 1140 (M. 7 Ocak 1728) tarihli Dulkadir eyaleti livalarındaki *Cebelü Bedeliye Müfredat Defteri* ile aynı livaların H. 1143-1144 (M. 1730-1732) senelerine ait *Tımar Ruznamçe Defteri* de eyaletin sancak düzeyindeki bu taksimatını teyit etmektedir²²⁰.

1736 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşları esnasında Bâb-ı Asafî yani Sadrazam dairesinin Ruus Kalemince tertip edilen ve Osmanlı ülkesinin 1736-1740 yılları arasındaki sancak ve eyalet idarecileri ile merkezdeki bazı üst düzey devlet görevlilerinin tayin veya ibkalarını içeren bir defterde eyaletin livalarından Maraş ve Malatya için tayinler işlenmiş fakat Ayntab ve Kars-ı Maraş için malikâne şerhi düşülmüştür²²¹. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemî'nce tutulan H. 1155 (M.1742-1743) tarihli bir *Cebelü Bedeliyesi Defterinde* de aynı livaların eyalete bağlılığının devam ettiği anlaşılmaktadır²²².

18. yüzyılın ikinci yarısında Dulkadriye eyaletinin bu sınırlarında ve idarî yapısında, en azından sancak düzeyinde, herhangi bir değişiklik olmadığı devletin resmî belgelerinden takip edilebilmektedir. Mesela, H. 1169-1204 (M. 1755-1789) yılları arasında yaklaşık 30 yıllık tayinleri içeren bir *Tahvil Defterine* göre Maraş Eyaleti, *Maraş, Kars-ı Maraş, Malatya ve Ayntab* livalarından müteşekkildi²²³. Bazı tetkik eserler her ne kadar Malatya sancağının 1777-1787 tarihleri arasında Rakka eyaletine bağlı kaldığını²²⁴ belirtirlerse de bahsedilen *Tevcihat Defterinde* bu sancağın Eyalet-i Maraş mahallinde kaydedilmesi bu bilginin doğru olmadığını apaçık göstermektedir. Hakeza, H. 1182, 1185 ve 1187 (M. 1769, 1772 ve 1774) tarihli sıbyan ve mütekaidin cebelü bedeliyelerini

²¹⁸ DAB, OA, C..ML., Nu. 359/14729.

²¹⁹ DAB, OA, KK.d., Nu. 523, s. 32-33. Bu defterde ayrıca eyalet dâhilindeki Maraş, Ayntab, Malatya, Kars-ı Maraş sancakları ve Zamantı, Gerger ve Hisn-ı Mansur nahiyelerindeki alaybeyliklerin tevcihâtları da işlenmiştir (*Aynı defter*, 143-145). Bu defter yeni harfle yayınlanmıştır (bkz. Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997). Ayrıca Bkz Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s. 59.

²²⁰ DAB, OA, C..TZ., Nu. 35/1745; DAB, OA, DFE.RZ.d., Nu. 1016.

²²¹ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1572, s. 8-9.

²²² DAB, OA, KK.d., Nu. 548, s. 2-15.

²²³ DAB, OA, A.DVNSNŞT.d., Nu.16, s. 85-87. Ayntab ve Kars-ı Maraş livaları bu tarihlerde de "malikâne" usulü ile idare edilmektedir (*Aynı yer*).

²²⁴ *Türkler Ansiklopedisi*, "Malatya", C. 13, Ankara 1976, s. 5418; Gögebakan, *Malatya Kazası*, s. 49.

muhtevi arşiv vesikalarında da aynı taksimat görülmektedir²²⁵. H. 1190-1197 (M. 1776-1783) tarihleri arasındaki Maraş eyaleti cebelü bedeliyesi bakayasını içeren deftere göre de eyalet dâhilinde *Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş* sancakları mevcuttu²²⁶.

Bahse konu bu devrede müşahede edilen en belirgin yeni idari gelişme, malikâne usulünün Dulkadriye sancakları için de uygulanmasıdır. 17. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve Hazine-i Âmire'ye ait gelir kaynaklarının, ömür boyu şartıyla tasarruf edilme salahiyeti ile özel kişilere verilmesi olarak tanımlanan *malikâne uygulamasına*²²⁷, 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı ülkesinin diğer eyaletleriyle eşzamanlı olarak Dulkadriye eyaletindeki sancaklar da dâhil edilerek bu devrede çoğunca bu usul üzere yönetildiler. Bu yöntemde öncelikle Ayntab, Malatya ve Kars-ı Zülkadriye mirlivalarının (sancakbeyi) gelir kaynağı olan haslar, havass-ı hümayuna (hazine için alıkonan gelir) dönüştürüldükten sonra birer mukataa itibar olunarak malikâne şeklinde tevcih ediliyorlardı²²⁸. Ayntab sancağı, H. 24 Ramazan 1116 (M. 20 Ocak 1705) tarihinde berat-ı hümayun ile 6.000 kuruş muacele denilen peşin ödemeyi yapan Devci-zade Mustafa b. Mehmed ve kardeşleri Yusuf ve Mehmed'e malikâne olarak verilmiştir²²⁹. Malikâne uygulamasına 1714 yılından itibaren ara verilen Ayntab sancağı, tekrar arpalık olarak verilmeye başlanmıştır²³⁰. Ancak 1719 yılından itibaren tekrar malikâne usulü üzerine idareye devam edilmiştir²³¹.

Aynı süreci yaşayan Malatya sancağında da Osmanlı hükümeti, en az 1717-1718 yıllarından itibaren *malikâne* sistemine geçmiş²³² ve bu durumu yüzyıldan fazla bir süre devam ettirmiştir. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere hem 1722-1729 hem de 1735-1736 tarihli *Tevcih Defterlerinde* Kars-ı Maraş ve Ayntab sancaklarına ilaveten Malatya sancağının da *malikâne* olduğu kaydedilmiştir²³³. Bu defterlerin ilkinde bu livaların isimlerinin altına herhangi bir tevcih işlenmeden boş bırakılmış ikincisinde ise sadece "*malikânedir*" şeklinde bir açıklama düşülmüştür.

18. yüzyılın başlarında 1700-1708 tarihleri arasındaki alaybeyi tayinlerini ihtiva eden defter kayıtlarına göre Maraş eyaletine tabi olan alaybeylikler Ma-

²²⁵ DAB, OA C..ML., Nu. 743/30282; DAB, OA, KK.d., Nu. 580, s. 2-21; DAB, OA, KK.d., Nu. 583, s. 2-20.

²²⁶ DAB, OA, D.BŞM.CBL.d., Nu. 17736, s. 2

²²⁷ Malikâne sistemi hakkında bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi" *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, (Edit. Osman OKYAR), Ankara 1975, s. 231-296.

²²⁸ Ayntab örneği için bkz. GŞS, Nu. 55, s. 236-237.

²²⁹ DAB, OA, MAD.d., Nu. 4996, s. 55; GŞS, Nu. 55, s. 236-37.

²³⁰ DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 227, s. 5a; GŞS, Nu. 65, s. 202, 209-210, 212; GŞS, Nu. 67, s. 485; DAB, OA, A.NŞT.d., Nu. 1355, s. 13,16.

²³¹ Bu dönemde Ayntab sancağında malikâne uygulaması hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 79-95.

²³² DAB, OA, A.NŞT.d., Nu. 1355, s. 13; DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1568, s. 19.

²³³ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1572, s. 8-9; DAB, OA, KK.d., Nu. 523, s. 32-33, 143-145; Başar, *Eyalet Tevcihatı*, s. 88; Kılıç, *İdarî Taksimat*, s. 59.

raş, Zamantı, Kars-ı Maraş, Ayntab, Malatya, Gerger ve Hısn-ı Mansur şeklinde kaydedilmiştir²³⁴. Görüldüğü üzere burada alaybeyi tevcihi yapılan, ancak sancak statüsünde olmayan, Zamantı, Gerger ve Hısn-ı Mansur gibi diğer idarî birimler de mevcuttur. Adı geçen idari birimlere, sancak statüsünde olmamakla birlikte, muhtemelen tımar tasarruf eden askeri zümre bakımından belli bir potansiyele sahip oldukları için alaybeyi tayini yapılmış olmalıdır²³⁵. Aynı idari-askeri yapılanma 1708-1714 arası tayinleri gösteren *Alaybeylik Tevcih Defterinde* de görülmektedir²³⁶. Zikredilen nahiye/kazaların askeri-idari açıdan birer sancak, yani tımarlı askeri ünitesi şeklindeki, bu statülerine işaret olarak 17-18. yüzyıla ait bazı arşiv kayıtlarında özellikle de tımar ve zeamet ile ilgili belgelerde “*Hısn-ı Mansur Sancağı*” ve “*Gerger Sancağı*” gibi ifadelerle rastlanılmaktadır²³⁷. Ancak eyaletin idari yapısını yansıtan diğer tüm resmi kaynaklar, bu birimleri mülki/idari açıdan birincisi Maraş livasına ikincisi de Malatya livasına bağlı birer kaza/nahiye olarak göstermektedir²³⁸. Hususan Hısn-ı Mansur’un 16. yüzyılın ikinci çeyreğinden 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar yani yaklaşık üç asır Maraş sancağı içerisinde bir nahiye ve kaza statüsüyle yer aldığını yüzlerce arşiv belgesinden takip etmek mümkündür²³⁹. Hatta zaman zaman bazı Malatya mutasarrıfları, Hısn-ı Mansur Mukataası’nın, kendi sancakları dâhilinde olduğunu ileri sürerek buraya yaptıkları haksız müdahaleler, Merkezi hükümet nezdinde şikâyetle konu olunca bu haksız müdahale engellenmiştir²⁴⁰. Maraş sancağına bağlı bir kaza ve nahiye merkezi olan Zamantı da 19. yüzyılın başlarına ait H. 15 Rebîyülahir 1235 / M. 21 Ocak 1820 tarihli bir arşiv belgesinde bu manada “*Maraş eyaletinde kâin nefsi-i Maraş... ve Zamantı sancaklarında...*” olarak kayda girmiştir²⁴¹.

²³⁴ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1560, s. 62-64.

²³⁵ Kılıç, *İdari Taksimat*, s. 55.

²³⁶ DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1564, s. 72-74.

²³⁷ “*Maraş ve Hısn-ı Mansur ve Kars-ı Maraş sancaklarında doksan altı ve Malatya ve Gerger sancaklarında yetmiş iki ve Ayntab sancağında üç adet tımarları...*” (BOA. A.DVNSMHM.d., Nu. 201, s. 57). Bu iki nahiyein sancak olarak kayda geçtiği başka belgeler için bkz. DAB, OA, MAD.d., Nu. 3134, s. 364 (H. 9 Şevval 1112/ M. 19 Mart 1701); DAB, OA, A.DVNSMHM.d., Nu. 111, s. 524, hk. 1822 (H. Evass-ı Şaban 1112 / M. 19-29 Şubat 1701); DAB, OA, AE.SMST.III, Nu. 160/12585; DAB, OA, C.TZ., Nu. 118/5876; BOA. MAD.d., Nu. 3439, s. 146; DAB, OA, MAD.d., Nu. 10062, s. 267; DAB, OA, C.TZ., Nu. 174/8688; DAB, OA, C.TZ., Nu. 86/4263; DAB, OA, C.TZ., Nu. 412/17038; DAB, OA, D.BŞM.CBL.d., Nu. 17736, s. 1.

²³⁸ Bu nahiyelerin askeri-idari yönden sancak olarak durumlarının 18. yüzyıldaki belgelere yansımaları hakkında bkz. Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman*, s. 146-147.

²³⁹ “*Maraş sancağında Hısn-ı Mansur nahiyesinde...*” şeklinde ifadelerin geçtiği ve Hısn-ı Mansur nahiyesinin Maraş livasına tabi olduğunu apaçık gösteren pek çok belgeden 18. yüzyıla ait bazıları için bkz. DAB, OA, AE.SMST.II., Nu.6/554 (H. 9 Rebîyülevvel 1115/M. 23 Temmuz 1703); DAB, OA, C.TZ., Nu. 77/3805 (H. 1142 / M.1729-30); DAB, OA, C.TZ., Nu. 144/7184 (H. 12 Şevval 1151/M. 23 Ocak 1739); DAB, OA, C.TZ., Nu. 138/6856 (H. 1174/M. 1760-61). 19. yüzyılın ilk çeyreğine tarihli bazı vesikalar için bkz. DAB, OA, AE.SMST.IV., Nu. 21/1473 (H. 7 Receb 1222 / M. 10 Eylül 1807); DAB, OA, C.TZ., Nu. 125/6216 (H. 26 Ramazan 1237 / M. 16 Haziran 1822).

²⁴⁰ DAB, OA, C.ML., Nu. 458/18592.

²⁴¹ DAB, OA, C.TZ., Nu. 86/4263.

Bu dönemde Maraş eyaletine tabi livaların nahiye/kaza teşkilatı hakkında kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla vaziyet, 16. yüzyılın ikinci yarısından beri devam eden durumdan çok farklı değildir. Genel hatlarıyla Maraş sancağının 27-29, Malatya sancağının 25-26, Ayntab sancağının 3, Kars-ı Zülkadriye'nin 12-13 nahiyesi mevcuttu. Mesela 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarına, H. 1108-1130 (M. 1697-1718), ait bir *Derdest Defterine* göre Maraş livasının *Maraş, Hısn-ı Mansur, Zamantı, Güvercinlik* ve *Elbistan* kazalarına bağlı toplam 27 nahiyesi vardı. Bunlardan *Maraş, Camustil, Kurupınar, Kemer, Keferdiz, Karahaynt, Pazarcık, Göynük, Aladine, Bertiz, Zeytun, Yenice, Kale* nahiyeleeri Maraş kazasına; *Güvercinlik, Tekak, Kargılık* nahiyeleeri Güvercinlik kazasına; *Elbistan, Sarsab, Aynü'l-Arus, Burçak*²⁴², *Nergele, Orta Niyabet, Hurman maa Sarus* nahiyeleeri Elbistan kazasına; *Kal'a-i Zamantı, Pınarbaşı, Çörmüşek, Hınzırı* nahiyeleeri Zamantı kazasına ve *Hısn-ı Mansur* nahiyesi de Hısn-ı Mansur kazasına tabi idi²⁴³.

Yukarıda işaret edildiği üzere Maraş eyaletindeki kadı ve vilayet ayanına, beylerbeyi için toplanan imdad-ı hazariye vergisinin eyalete tabi her sancağın nahiye adedine göre hakkaniyet üzere alınması için H. evahir-i Şevval 1133 (M. 14-24 Haziran 1721) tarihinde bir ferman gönderilmiştir. Bu fermanın içeriğinden eyaletin 28'i Maraş sancağına, 26'sı Malatya sancağına, 13'ü Kars-ı Zülkadriye ve 3'ü Ayntab sancağına bağlı olan toplam 70 adet nahiyesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır²⁴⁴. Aynı konu ile ilgili olarak Ayntab halkının imdad-ı hazariyenin kendilerinden fazla alındığı ile ilgili şikâyetleri üzerine aynı yetkililere gönderilen H. Evâil-i Cemaziyülevvel 1137 (M. 16-26 Ocak 1725) tarihli bir başka bir hükümde bu kez Maraş ve Malatya'nın nahiye adedi 27, Kars-ı Zülkadriye'nin 12 ve Ayntab'ın ise 3 olarak verilmiştir²⁴⁵. Tarihleri birbirine oldukça yakın olan bu belgelerdeki sayılar sehven mi bu şekilde farklı yazıldı yoksa bu arada eyaletin idari taksimatında bir düzenleme mi yapıldı şimdilik bilemiyoruz. Her iki ihtimal de mümkündür.

Bu tarihten altı yıl sonrasına ait bir *Cebe Yoklama Defterine* göre Maraş eyaleti dâhilindeki sancaklar ve bunlara tabi nahiyeleer şu şekilde idi:

²⁴² Nurhak olmalı.

²⁴³ DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 540 (Orj. No: TKG. KK.TTd. 540-158/415), s. 1b-128b.

²⁴⁴ DAB, OA, *A.DVNSMHHM.d.*, Nu. 130, s. 172, hk. 494.

²⁴⁵ DAB, OA, *C.ML.*, Nu. 359/14729.

Tablo 8: Maraş Eyaleti İdari Taksimatı (H. 1144 / M. 1731-1732)²⁴⁶

Sancaklar		1. Maraş	2. Kars-ı Maraş	3. Malatya	4. Ayntab
Nahiyeler	1	Maraş	Andırın ²⁴⁷	Malatya	Ayntab
	2	Ahsendere	Bayındır	Ağçadağ	Nehrülcevaz
	3	Aladinek	Çokak ²⁴⁸	Argavan	Tel-Başer
	4	Aynü'l-Arus	Geben	Asnu-ili	
	5	Bertiz	Göksun ²⁴⁹	Beylü-ili	
	6	Camustil	Haruniye ²⁵⁰	Behisni	
	7	Çörmüşek	Karamanlı Yakası	Cubas	
	8	Elbistan	Kars-ı Maraş	Dere-ili	
	9	Göynük	Kösteri	Erence	
	10	Güvercinlik	Mağara	İç-İL	
	11	Hınzırı	Meğelgin	Kâhta	
	12	Hısn-ı Mansur	Savrun	Karahisar	
	13	Hurman	Sinbas ²⁵¹	Kasaba	
	14	Karahayıt		Kederbeyt	
	15	Kargılık		Keysun	
	16	Keferdiz		Kıçık Hacı	
	17	Kemer		Kömi	
	18	Kurupınar		Muşar	
	19	Nergele		Pağnik	
	20	Nurhak		Samsad	
	21	Orta Niyabet		Subadra	
	22	Pazarcık		Şehir	
	23	Pınarbaşı		Şure-ili	
	24	Sarsab		Taş-ili/Abad	
	25	Tekak		Turuş	
	26	Tekir			
	27	Yenice Kale			
	28	Zamantı ²⁵²			
	29	Zeytun			

Tablodan görüldüğü gibi daha önceki belgelerde Maraş livası nahiyeleri arasında yer almayan *Pınarbaşı* ve *Tekir* nahiyeleri burada yer alınca tabii olarak sayı 29'a çıkmıştır. Aynı defterde Kars-ı Maraş'a tabi *Andırın*, *Sinbas*, *Mağara* ve *Çokak* nahiyeleri bazen der liva-i Maraş şeklinde kaydedilmiştir. Aynı idari tak-

²⁴⁶ DAB, OA, *DfE.RZ.d.*, Nu. 1371 (H. 1144 / M. 1731-1732 tarihli cebe yoklama defteri).

²⁴⁷ Defterin bazı kayıtlarında "der liva-i Maraş" diye kaydedilmiş (s. 28, 35, 75).

²⁴⁸ Defterin bazı kayıtlarında "der liva-i Maraş" diye kaydedilmiş (s. 31, 33, 159).

²⁴⁹ Defterin bir yerinde "der liva-i Maraş" diye kaydedilmiş (s. 8).

²⁵⁰ Defterin bir yerinde "der liva-i Maraş" diye kaydedilmiş (s. 10).

²⁵¹ Defterin bir yerinde "der liva-i Maraş" diye kaydedilmiş (s. 24).

²⁵² Bazı yerlerde "Kal'a-i Zamantı" biçiminde kayıtlara girmiştir.

simat ufak bazı değişikliklerle 1737-1738 yılında tutulan bir *Cebe Yoklama Defterine* de yansımıştır²⁵³ (bkz. Tablo 9).

Tablo 9: Maraş Eyaleti İdari Taksimatı (H. 1150 / M. 1737-1738)

Tablo 9: Maraş Eyaleti İdari Taksimatı (H. 1150 / M. 1737-1738)				
Sancaklar	1. Maraş	2. Kars-ı Maraş	3. Malatya	4. Ayntab
Nahiyeler	1	Maraş	Kars-ı Maraş	Malatya
	2	Ahsendere	Andırın ²⁵⁴	Ağçadağ
	3	Aladinek	Bayındır	Argavan
	4	Aynü'l-Arus	Çokak ²⁵⁵	Asnu-İli
	5	Bertiz	Geben	Beylü-İli
	6	Camustil	Göksun	Behisni
	7	Çörmüşek	Haruniye ²⁵⁶	Cubas
	8	Elbistan	Karamanlı Yakası	Dere-İli
	9	Göynük	Köstere	Erence
	10	Güvercinlik	Mağara ²⁵⁷	İç-İl
	11	Hınzırı	Meğelgin	Kâhta
	12	Hısn-ı Mansur	Savrun	Karahisar
	13	Hurman	Sinbas ²⁵⁸	Kasaba
	14	Karahayıt		Kederbeyt
	15	Kargılık		Keysun
	16	Keferdiz		Kıçık Hacılı
	17	Kemer		Kömi
	18	Kurupınar		Muşar
	19	Nergele		Pağnik
	20	Nurhak		Samsad
	21	Orta Niyabet		Subadra
	22	Pazarcık		Şehir
	23	Sarsab		Şure-İli
	24	Tekak		Taş-İli/Abad
	25	Tekir		Turuş
	26	Yenice Kale		
	27	Zamantı		
	28	Zeytun		

²⁵³ DAB, OA, *DFE.RZ.d.*, Nu. 1400 (H. 1150 / M. 1737-1738 tarihli cebe yoklama defteri).

²⁵⁴ Birkaç yerde "Der livâ-i Maraş" şeklinde (*Aynı defter*, s. 13-14, 19-20).

²⁵⁵ Bir yerde "der livâ-i Maraş" şeklinde (*Aynı defter*, s. 16, 33).

²⁵⁶ Bir yerde "der livâ-i Maraş" şeklinde (*Aynı defter*, s. 18).

²⁵⁷ Birkaç yerde "Der livâ-i Maraş" şeklinde (*Aynı defter*, s. 18, 20, 67).

²⁵⁸ İki kez "Der livâ-i Maraş" şeklinde (*Aynı defter*, s. 12, 17).

18. yüzyılın ortalarında tanzim edilen bir diğer *Cebe Yoklama Defterinde*²⁵⁹ ise Maraş'ın 27, Malatya'nın 25, Kars-ı Maraş'ın 13 ve Ayntab'ın 3 nahiyesi mevcuttur (bk. Tablo 10).

Tablo 10: Maraş Eyaleti İdari Taksimatı (H. 1472 / M. 1758-1759)					
Sancaklar		1. Maraş	2. Kars-ı Maraş ²⁶⁰	3. Malatya	4. Ayntab
Nahiyeler	1	Maraş	Andırın	Malatya	Ayntab
	2	Ahsendere	Bayındır	Ağçadağ	Nehrülcevaz
	3	Aladinek	Çokak	Argavan	Tel-Başer
	4	Aynü'l-Arus	Geben	Asnu-İli	
	5	Bertiz	Göksun	Beylü-İli	
	6	Camustil	Haruniye	Behisni	
	7	Çörmüşek	Karamanlı Yakası	Cubas	
	8	Elbistan	Kars-ı Maraş	Dere-İli	
	9	Göynük	Kösteri	Erence	
	10	Güvercinlik	Mağara	İç-İl	
	11	Hinziri	Meğelgin	Kâhta	
	12	Hısn-ı Mansur	Savrun	Karahisar	
	13	Hurman	Sinbas	Kasaba	
	14	Karahayıt		Kederbeyt	
	15	Kargılık		Keysun	
	16	Keferdiz		Kiçik Hacılı	
	17	Kemer		Kömi	
	18	Kurupınar		Muşar	
	19	Nergele		Pağnik	
	20	Nurhak		Samsad	
	21	Orta Niyabet		Subadra	
	22	Pazarcık		Şehir	
	23	Sarsab		Şure-İli	
	24	Tekak		Taş-İli/Abad	
	25	Yenice Kale		Turuş	
	26	Zamantı			
	27	Zeytun			

Az üstte değinilen H. 1108-1130 (M. 1697-1718) tarihli *Derdest Defterinden* yaklaşık yetmiş sene sonrasına ait olup H. 1194-1202 (M.1780-1788) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden bir diğer *Derdest Defterinde* de tabi oldukları kazaları belirtilmeksizin Maraş livası başlığı altında aynı nahiyeler kaydedilmiştir. Bunların isimleri şöyledir: *Maraş, Camustil, Kurupınar, Kemer, Keferdiz, Kara-*

²⁵⁹ DAB, OA, *DfE.RZ.d.*, Nu. 1472 (H. 1172 / M. 1758-1759 tarihli cebe yoklama defteri).

²⁶⁰ Bu defterde Kars-ı Maraş'a tabi Andırın, Sinbas, Mağara ve Çokak nahiyeleri bazen der liva-i Maraş şeklinde kaydedilmiş (*Aynı Defter*, s. 3, 17, 44, 46).

hayıt, Pazarcık, Göynük, Aladinek, Bertiz, Zeytun, Yenice kale, Güvercinlik, Tekak, Kargılık, Elbistan, Sarsab, Aynü'l-Arus, Burçak²⁶¹, Nergele, Orta Niyabet, Hurman, Zamantı, Pınarbaşı, Çörmüşek, Hınzırı ve Hısn-ı Mansur. Bu ikinci defterin kayıtlarının birinciden tek farkı burada Kal'a-i Zamantı nahiyesi bu kez Zamantı olarak, Hurman maa Sarus ise sadece Hurman olarak yazılmıştır. Nurhak ismi ise kanaatimizce her iki defterde de yanlış imla ile Burçak olarak kaydedilmiştir²⁶².

5. 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA MARAŞ'IN İDARİ TAKSİMATI VE TEŞKİLATI

19. yüzyıl başlarında Maraş eyaletinin idari taksimatında bir önceki yüzyılın sonlarına nazaran önemli bir değişiklik olmamıştır. Maraş eyaletinin, 17. yüzyılın başlarından itibaren dört livadan teşekkül eden ve istikrar kazanan idari yapısı, aynen devam ettiğinden sınırları, bu dönemde de değişikliğe uğramamıştır. Ancak 1830'lu yıllardan sonra eyaletin idari taksimatında köklü değişiklikler meydana gelmeye başlayacaktır. Bu tarihlerden itibaren önce Aynatab livası daha sonra Malatya livası eyaletten ifraz edilerek birincisi Haleb, ikincisi de Diyarbekir eyaletlerine ilhak edilmiştir. Yüzyılın tam ortalarında da Dulkadir/Maraş eyaleti Adana ile birleştirilmiş ve Maraş sancağı normal bir liva olarak idare edilmeye başlanmıştır. Bundan sonraki satırlarda eyaletin serencamına giden yarım yüzyıllık sürede Maraş'ın idari teşkilatında geçirdiği değişim/dönüşüm, kaynakların sunduğu bilgiler ışığında takip edilecektir.

Maraş eyaletindeki livaların avarızhane ile eşkinci zeamet ve tımar bedelilerlerinin H. 1224-1226 (M. 1809-1811) yıllarına ait kayıtlarını kapsayan arşiv belgelerine göre eyalet, 19. yüzyılın ilk senelerinde *Maraş, Malatya, Aynatab ve Kars* livalarından oluşmaktaydı²⁶³.

İçerdiği idari taksimat ile ilgili kayıtları yaklaşık 1820'li yılların başlarına tarihlenebilecek²⁶⁴ ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu ile İstanbul Üniversitesi nadir eserler koleksiyonundaki üç yazma nüshasında Eyaletin idari yapısına dair birtakım bilgiler vardır. Ancak bu yazmalarda eyalete ait, liva, nahiye ve kazalar özentsiz bir şekilde yazıldığından bu kayıtlardaki bazı şehirlerin idari statüleri belirsiz ve biraz karışıktır. Yani hangisi liva, hangisi kaza, hangisi nahiedir tam olarak belirtilmediği gibi hangi tarihe ait oldukları da net değildir. Her üç defter arasında da bazı farklılıklar vardır²⁶⁵. Fazıla Akbal, başta bu üç yazmayı ve diğer kaynakları kullanarak Osmanlı ülkesinin 1831 yılına ait idari taksimatını gösteren bir liste oluşturmuştur. Bu listede Maraş eyaletinin livalarını *Maraş, Malatya, Samsad ve Gerger* olarak vermiştir²⁶⁶.

²⁶¹ Nurhak olmalı.

²⁶² DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 539 (Orj. No: TKG. KK.TTd. 539-159/401), s. 1b-124a.

²⁶³ DAB, OA, C.TZ. Nu. 86/4263; DAB, OA, *MAD.d.*, Nu. 2985, s. 127-28, 147.

²⁶⁴ Baykara, *Tarihi Coğrafyası*, s. 104.

²⁶⁵ *Anadolu Vilayeti Taksimatı*, TTK Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Nu. 0035, s. 12a; *Eyâlât Defteri*, TTK Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Nu. 0009-3, s. 76a-76b; *Anadolu ve Rumeli'de Mevcut Kaza ve Elviye ve Eyaletlerin Defteri*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Defatir ve Cedavil Kataloğu, Nu. 8884.

²⁶⁶ Fazıla Akbal, "1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, C. XV, S. 60 (Ekim 1951), s. 621.

Ancak yazar, hem adı geçen defterlerde Maraş eyaleti altında kaydedilmesine rağmen Ayntab livasını, Maraş sancakları arasında göstermemekle hem de aslında bu dönemde birer kaza olan Gerger ve Samsad'ı sancak statüsünde göstermekle kanaatimizce yanılmıştır. Tuncer Baykara, her ne kadar isabetli olarak Ayntab'ı Maraş livaları arasında göstermişse de Samsad ve Gerger kazalarını sancak olarak göstererek yanılmıştır²⁶⁷. Çünkü diğer arşiv belgeleriyle birlikte düşünüldüğünde bu tarihlerde eyaletin Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Zülkadriye sancaklarından oluştuğu ve Gerger ile Samsad'ın da dâhil olduğu defterlerdeki diğer birimlerin birer kaza veya nahiye merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Maraş eyaletinin bu dönemdeki idari taksimatı için referans gösterenler, diğer arşiv kayıtlarını titizlikle incelemeyen, hep Baykara ve Akbal'ın adı geçen çalışmalarına atıf yaparak onların sundukları tabloyu aynen aktarmışlardır²⁶⁸.

Malatya livasının Maraş'a olan tabiiyetinin 18. yüzyılın sonlarından itibaren yavaş yavaş azalmasının yegâne sebebi kendi bölgesine mücavir olan Harput merkezli bir idari-mali birimin ortaya çıkmasıdır. Osmanlı Devleti, kendi için ehemmiyeti fazla olan Keban ve Ergani madenlerini daha etkin ve verimli işletebilmek, sevk-idare etmek gayesiyle 1775 tarihinde "*Maâdin-i Hümayûn Emanetini*" teşkil ettirerek idaresine vezir rütbesindeki dirayetli eminler tayin etmeye başlamıştır²⁶⁹. Bu yeni idareye ilerleyen yıllarda başka madenler de bağlanmıştı. Onlardan biri olan Tefvik madenine kömür, kütük vb. ihtiyaçlarının temini maksadı ile o civardaki Malatya sancağına bağlı Kâhta, Şiro, Gerger ve Cubaş kazaları 1780'li yılların başında adı geçen emanete dâhil edilir²⁷⁰. Malatya da 1796'da tamamen buraya ilhak edilmiş görünüyor²⁷¹. Ancak bu ilhakın idari taksimat açısından bir dâhil etme olup olmadığı hususu, araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur²⁷². Bu dönemde Darphane-i Amire tarafından zapt edilen²⁷³ Malatya sancağındaki başta voyvodalık ve bedeliye mukataaları olmak üzere diğer çeşitli mukataalar birlikte Maden eminlerinin

²⁶⁷ Baykara, *Tarihi Coğrafyası*, s. 105.

²⁶⁸ Sadece doktora tezi düzeyinde yapılan birkaç örnek için bkz. Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999, s. 12; Nermin Gümüşalan, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Ankara 2014, s. 23; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, İstanbul 2007, s. 52-53; Arslan, *Maraş Sancağı*, s. 40; Harun Şahin, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağının İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, Kahramanmaraş 2015, s.16.

²⁶⁹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara 1997.

²⁷⁰ DAB, OA, AE.SABH.I, Nu. 151/10187; Tızlak, *Madencilik (1775-1850)*, s. 28.

²⁷¹ DAB, OA, C.DRB., Nu. 7/324; C.DRB. Nu. 5/224; Sancağın bu durumu, 1802 tarihli mühimme kaydında "*Ma'âdin-i Hümayûna merbût olan Malatya sancağında vâki*" Gerger ve Taşili ve Samsad ve Kahta kazâlarından..." şeklinde ifade edilmiştir (DAB, OA, A.DVNSMHM.d., Nu. 213, s. 55). Tızlak, *Madencilik (1775-1850)*, s. 24, 30; Muhammet Nuri Tunç, 18. Yüzyılda Adıyaman (Hısın-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsat) İdari, Sosyal ve İktisadi Tarihi, İstanbul 2019, s. 145.

²⁷² Bu konudaki bazı tezler için bkz. Tızlak, *Madencilik (1775-1850)*, s. 37-46; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995, s. 131-33.

²⁷³ DAB, OA, C.DRB., Nu. 37/1814 (H. 7 Cemaziyelahir 1236/M. 12 Mart 1821).

uhdelerine havale edildiğinden Maden eminlerinin, Malatya ve adı geçen kazalarda tam serbestiyet üzere geniş yetkilerle donatıldıkları resmî belgelerde ifade edilmektedir²⁷⁴. Ancak belgelerde geçen bu “tam serbestiyet” kavramı, “serbest tımar”²⁷⁵ ve “serbest mukataa”²⁷⁶ hatta vakıf uygulamalarında görülen mali açıdan bir özerklik şeklinde anlaşılabilir. Yani bu mali üniteleri deruhte ederek tasarruf edenlerin buralardaki işlerini yürütürken o tımar ve mukataaların bulunduğu sancak yöneticilerinin kendilerine müdahale etmemesine benzer bir imtiyaz gibi değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü diğer arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla Maden idaresine bağlanan Malatya ve kazalarının idari taksimat ve bazı askeri cihetlerden Maraş eyaletine olan aidiyetleri ve bağlılıkları devam etmişe benziyor²⁷⁷. Nitekim 1797 senesi başlarında Maraş mutasarrıfı Derviş Hasan Paşa’ya gönderilen bir emirle Malatya sancağının imdad-ı seferiye ve hazariyesinin Keban-Ergani madenlerinin kömür bahasına tahsis edildiğinden mezkûr sancaktan hazariye ve seferiye istenilerek ahalinin rencide edilmemesi konusunda kendisi ve diğer yetkililer uyarılmışlardır²⁷⁸. Hâlbuki bu ilhak her yönüyle bir ilhak olsaydı Maraş valilerinin buradan herhangi bir seferiye ve hazariye talep etme hakları kalmazdı. Yine Malatya ve bazı kazalarının buraya dahil oldukları bir sırada Haleb Valisi ve aynı zamanda Maden-i Hümayun emini Yusuf Ziya Paşa’ya gönderilen H. 5 Ramazan 1223 (M. 25 Ekim 1808) tarihli bir fermanla bunu teyit eden “...canib-i Darphâne-i amireden zapt ve idare olunan mukâtaâtın Maraş eyaletinde kain Behisni, Malatya, Hısn-ı Mansur, Ayntab ve tevabii kazalarının..” şeklinde bir ifade geçmektedir²⁷⁹. Keza Maraş Valisinin kendi eyaletinin bedel bakayasını ile ilgili İstanbul’a gönderdiği H. 15 Zilhicce 1235 (M. 23 Eylül 1820) tarihli arzında “*Eyâlet-i Maraş’da kâin Nefs-i Maraş ve Ayntab ve Kars-ı Maraş, ve Gerger ve Hısn-ı Mansur ve Zamantı sancaklarında kâin eşkinci...Malatya ve Hısn-ı Mansur ve Gerger sancakları Maâdin-i Hümayuna merbut oldukları hesabıyla..*” şeklinde geçen kayıt, bu durumu daha da net ifade etmektedir²⁸⁰. Vesikalardaki bu tür kayıtlara rağmen yine Osmanlı Arşivi’ndeki onlarca belgenin şahadetiyle Malatya sancağının Maden eminlerinin uhdesinde olduğu dönemde liva sınırları içerisinde vuku bulan pek çok mali

²⁷⁴ Maden eminlerinin bu geniş yetkilerine işaret eden bazı belgeler için bkz. DAB, OA, C..DRB., Nu. 44/2192; DAB, OA, C..DH., Nu.221/11019; DAB, OA, C..DRB., Nu. 49/2441; DAB, OA, C..DRB., Nu. 48/2371; DAB, OA, C..DH., Nu. 253/12648; DAB, OA, C..DRB., Nu. 52/2553.

²⁷⁵ Bu konuda geniş malumat için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Tımar” İA, C. 12/1, MEB Yay. İstanbul 1979, s. 310-13; Halil İnalıcık, “Tımar”, DİA, C. 41, İstanbul 2012, s. 171; s. 168-173 Nicoara Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar, Ankara 1985, s. 31-33; Akdağ, İktisadî ve İctimai Tarih, II, s. 213, 259-261.

²⁷⁶ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, 108, 201.

²⁷⁷ Maraş eyaleti bu sancak/kazalarında olduğu gibi, bu dönemde Diyarbakır eyaletine dâhil olan Palu, Çarsancak, Harpu, Eğil, Çermik, Çüngüş, Ergani ve Çemişkezek de Maden-i Hümayun merbutatından sayılmaktaydı. İbrahim Yılmazçelik de, için arşivlerden bazı deliller göstererek bu bağlılığın sadece mali bir tabiiyet olduğunu göstermiştir (Yılmazçelik, *Diyarbakır (1790-1840)*, s. 131-133).

²⁷⁸ C.DH. Nu. 253/12648. Aynı mealde başka bir belge için bkz. C.DH. Nu. 254/12698.

²⁷⁹ TS.MA.e., Nu. 299/7 (or. TSMA No: 707/30).

²⁸⁰ DAB, OA, C..TZ., Nu. 86/4263. Bu iddiamızı güçlendiren başka bir belge için bkz. DAB, OA, C.DRB, Nu. 12/563.

meselenin çözümünün, kendilerine havale edildiği anlaşılmaktadır²⁸¹. Mesela, Malatya sancağının H. 1205 (M. 1790-1791) senesine ait avarız ve nüzul malından hala tahsil edilmeyen 8.430 kuruşun kimlerin zimmetinde kaldığının tahkik edildikten sonra tahsil olunarak gönderilmesi hakkında Ergani Madeni emini Yusuf Ziya Paşa ve Malatya dâhilindeki kadılara H. 3 Rebiyülevvel 1211 (M. 6 Eylül 1796) tarihinde emir gönderilmiştir²⁸². Keza livanın H. 1216 (M.1801-1802) senesine ait cebelü bedeliyelerinin tahsili için Ergani Madeni emini Ahmed ve Malatya dâhilindeki kadılara emirler gönderilmiştir²⁸³.

Esasen Maden idaresine olan bu bağıllık sürekli olmamıştır²⁸⁴. Malatya sancağı, zaman zaman Maden idaresinden ifraz edilerek 18. yüzyıl boyunca burasını defalarca malikâne olarak idare eden Rışvanzadelere²⁸⁵ tevcih edilmiştir. Nitekim Ağustos 1806 tarihine kadar hala Maden-i Hümayun'a bağlı²⁸⁶ görünen Malatya sancağı, 1809 yılından önce bir aralık Rışvanzade Ömer Paşa'nın oğlu Abdurrahman Paşa'ya aynı şekilde tevcih edilmiştir²⁸⁷. Bu sıralarda Behisni kaymakamı olarak da görev yapan Abdurrahman Paşa'nın halka yaptığı zulümleri²⁸⁸ üzerine Malatya sancağı kendisinden alınarak 1809 yılı başlarında tekrar Maden-i Hümayun'a ilhak edildi²⁸⁹.

Abdurrahman Paşa, İstanbul hükümeti nezdinde her ne kadar burasının eskiden beri malikâne veçhiyle atalarının uhdesinde olduğunu ileri sürerek kendisine verilmesini talep ettiyse de olumlu bir cevap alamadı. Hükümet, Malatya sancağının Maden idaresindeki gidişatından memnun olduğu için

²⁸¹ DAB, OA, C..TZ., Nu. 79/3913 (Sancaktaki yüz dört zeamet ve tımarın öşrünün tahsili Maden Emmini Abdi Bey'e ihale edilmiştir); DAB, OA, C..AS., Nu. 1039/45586 (livaya ait cebelü bedeliyelerinin tahsili ile ilgili Maden emini Ahmed Paşa'ya emir); DAB, OA, C..ML., Nu. 482/19678 (sancağın avarız ve nüzul malının tahsili ilgili olarak Maden Emmini Mehmed'in arızası). Başka örnekler için bkz. DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 508/48 (or. TSMA No: 2257/18); DAB, OA, C..DRB., Nu. 37/1814; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/15 (or. TSMA No: 3335/95); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/23 (or. TSMA No: 3335/103); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 359/30 (or. TSMA No: 831/6); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 618/22 (or. TSMA No: 3335/50-52); C..ML., Nu. 458/18592; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/12 (or. TSMA No: 3335/92); DAB, OA, TS.MA.d., Nu. 5433; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 1266/24; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 753/2 (or. TSMA No: 6022/1); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 622/16 (or. TSMA No: 3335/282); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 4/64 (or. TSMA No: 12/247); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 620/3 (or. TSMA No: 3335/140); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 622/15 (or. TSMA No: 3335/281); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 359/26 (or. TSMA No: 831/2).

²⁸² DAB, OA, C..ML., Nu. 532/21813.

²⁸³ DAB, OA, C..ML., Nu. 1039/45586 (H 27 Rebiyülevvel 1216 / M. 7 Ağustos 1801).

²⁸⁴ H. 4 Şaban 1214 (M. 1 Ocak 1800) tarihli bir arşiv belgesinden Malatya sancağının daha önce Maden idaresine bağlı olan Kuruçay, Gercanis kazaları ve Malatya sancağının yine madene ilhakı talep edilmiştir (DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 6/36 (or. Nu. TSMA No: 12/393)).

²⁸⁵ Bu konuda bkz. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rışvan Aşireti Örneği-*, İstanbul 2007, s. 135-39.

²⁸⁶ Belgede "...Maraş eyaletinden mefruz ve Maden-i Hümayun'a merbut olan Malatya sancağı kazalarından baki kalan.." şeklinde geçiyor (C..AS., Nu. 849/36319).

²⁸⁷ Tızlak, *Madencilik (1775-1850)*, s. 30.

²⁸⁸ DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 298/3 (or. TSMA No: 706/4); DAB, OA, HAT, Nu. 503/24749; DAB, OA, HAT, Nu. 503/24751.

²⁸⁹ DAB, OA, C..DRB., Nu. 5/224; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 299/4 (or. TSMA No: 707/19-25); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 359/26 (or. TSMA No: 831/2); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 299/8 (or. TSMA No: 707/31). Ancak H. 11 Zilkade 1226 (M. 27 Kasım 1811) tarihli bir arşiv belgesinden Abdurrahman Paşa'nın hala Malatya sancağının tekraren kendisine verilmiş gibi hareket ettiği görülmektedir (DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/6 (or. TSMA No: 3335/86)).

onun bu isteğini reddetti²⁹⁰. Ancak bu işten pes etmeyen Abdurrahman Paşa'nın talebini ısrarla merkeze iletmesi ve bulunduğu diğer görevlerdeki başarıları üzerine 1812 yazından itibaren Malatya'nın tekraren "*ber vech-i malikâne*" olarak uhdesine ihale edildiği²⁹¹ ve 1815 yılı başlarında vefatına değin buraya tasarruf ettiği arşiv belgelerinden öğrenilmektedir²⁹². Onun vefatından bir süre sonra Malatya sancağı mukataası, mütesellim Hacı Yusuf Ağa uhdesine verilmişse²⁹³ de müteakip yıllarda tekraren Maden eminlerine ihale edilmeye devam edilmiştir²⁹⁴.

Dulkadiye eyaletinin teşekkül ettiği 1531 yılından beri, bir iki sene gibi kısa süreler hariç tutulursa, 1830 yılına kadar tam üç asır buraya bağlı kalan Ayntab sancağının, Haleb eyaletine ilhak tarihi hususunda tetkik eserlerde farklı tarihler zikredilmiştir. Bazı araştırmacılar, Hurşit Paşa'nın Haleb valiliği yaptığı 1818 senesini ilhak tarihi olarak gösterirken²⁹⁵; bazıları ise arşiv kayıtlarının da işaret ettiği 1830 tarihini ifade etmektedirler²⁹⁶. Konu ile ilgili arşiv belgelerinin dikkatli tetkikinden bu iddialardan ikincisinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1818 tarihinde Ayntab mukataası, bu sıralarda Haleb'de ortaya çıkan isyanın bastırılması esnasında çok miktarda masraf eden ve geliri bu masraflara yetmeyen Hurşit Paşa'nın talebi²⁹⁷ üzerine, Maraş eyaleti dâhilindeki Zamantı, Elbistan, Kars ve Afşar mukataaları ile birlikte H. 1233-1234 (M. 1818-1819) senelerinde kendisine ilzam ve tevcih edilmiştir²⁹⁸. An-

²⁹⁰ DAB, OA, C.DRB., Nu. 5/232.

²⁹¹ DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 1268/66 (H. 12 safer 1228 / M. 14 Şubat 1813).

²⁹² DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 1266/55; DAB, OA, HAT, Nu. 244/13712; DAB, OA, HAT, Nu. 281/16707; DAB, OA, HAT, Nu. 1339/52350; DAB, OA, HAT, Nu. 1338/52256; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 1268/67; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 508/47 (or. TSMA No: 2257/17); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/21 (or. TSMA No: 3335/101); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/22 (or. TSMA No: 3335/102); DAB, OA, D.BŞM.ZMT.d., Nu. 13975, s. 2; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/15 (or. TSMA No: 3335/95); DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 619/24 (or. TSMA No: 3335/104); DAB, OA, C.ML., Nu. 458/18592; DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 1223/3 (or. TSMA No: 3335/50-52); DAB, OA, HAT, Nu. 446/22282.

²⁹³ DAB, OA, C.DRB., Nu. 11/550; DAB, OA, C.DRB., Nu. 15/709. Yine kendisi üzerindeki Behisni (Besni) mütesellimliğine aynı aileden Hacı Ali Beyzade Murtaza tayin edilmiştir (DAB, OA, TS.MA.e., Nu. 1233/13).

²⁹⁴ Sancağın bu konumuna işaret eden bazı vesikalar için bkz. DAB, OA, C.DRB., Nu. 42/2080; DAB, OA, C.DRB., Nu. 41/2033; DAB, OA, HAT, Nu. 1273/49361; DAB, OA, HAT, Nu. 733/34782; DAB, OA, C.ML., Nu. 749/30545; DAB, OA, C.ML., Nu. 436/17650.

²⁹⁵ Besim Darkot, "Ayıntâb", *İA*, C. II, İstanbul 1993, s. 64-67; Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 466-469. İlyas Gökhan, herhangi bir kaynak vermeden, Ayntab'ın 1839 tarihinde Haleb eyaletine bağlandığını belirtmiştir ("Markası'den Germenici ve Maraş'a", *Kahramanmaraş Kültürü Tarih Coğrafya Edebiyat Sanat*, Kahramanmaraş, 2012, s. 36).

²⁹⁶ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri* (Cilt 142-143), Fasikül:3, Gaziantep 1966, s.18; Hale Şıvgın, *19. Yüzyılda Gaziantep*, Ankara 1997, s. 30. Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", *OTAM*, S. 11 (Ankara 2000), s. 526-27; Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Antep'in İdari ve İktisadi Durumu", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (22 Ekim 1999), (Ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 2000, s.84.

²⁹⁷ Hatta Hurşid Paşa, bu masrafları için Padişah II. Mahmut'tan Haleb eyaletine ek olarak ya Bozok sancağıyla birlikte Ma'adin-i Hümayun Emaneti ya da bu civarda olan Rakka veya Maraş eyaletlerinden birini de birkaç kez talep etmişti. Fakat bu talebi uygun görülmemiştir (DAB, OA, HAT, Nu. 922/40072).

²⁹⁸ Hursid Paşa'nın masraflarına karşılık Ayntab mukataasının yanı sıra beş yüz kese akçe de verilmiştir (DAB, OA, HAT, Nu. 1548/42). Adı geçen mukataalar H. 1232 (M.1817-1818) tarihinde Maraş valisi Kalender Paşa'ya ihale olunmuş ve peşinatı sarrafı tarafından gönderilmiş iken Darphane tarafından başkasına verilmiştir. Ancak daha sonra bu havalide nüfuzlu bir derebeyi olan Kalender Paşa'dan halkın hoşnut olması ve yörenin eşkiyadan ko-

cak bu tür tevcihler, mali bir tahsis olup Ayntab livasının idari yönden Haleb'e bağlandığı anlamına gelmemektedir²⁹⁹. Nitekim Ayntab Şer'î Mahkemesi'nin 1818-1821 yıllarına ait kayıtlarını içeren 141 numaralı Gaziantep Şer'iyye sicilindeki pek çok kayıttan aynı tarihlerde Ayntab sancağının askeri ve idari açıdan Maraş eyaletine bağlı olduğu çok açık olarak görülmektedir³⁰⁰. Hatta Hurşit Paşa'nın halefi Mustafa Paşa da benzer gerekçelerle adı geçen mukataaların H. 1236 (M.1820-1821) senesine mahsuben kendisine verilmesini İstanbul'dan rica etmişse de onun bu talebi kabul edilmemiştir³⁰¹. Ayntab halkı, eşrafi ve yerel idarecilerinin bu sıralarda artan taleplerini de göz önüne alan Merkezi hükümet, 1830 yılında bir takım asayiş, mali ve idari gerekçelerle Ayntab sancağının, Haleb Eyaleti'ne ilhak edilerek muktedir bir mütesellim tarafından idaresini kararlaştırdı³⁰².

Bu tarihten kısa bir süre sonra Maraş valisi ve aynı zamanda Niğbolu muhafızı olarak görevlendirilen Vezir Mehmed Paşa, Silistre valiliğine atanarak Rusçuk muhafızlığına görevlendirildi. Münhal kalan Maraş eyaleti ise, Ayntab livasının Haleb'e bağlanmasından dolayı, bir vali için yeterli gelire sahip olmayacağı göz önüne alınarak Mukâtaat Hazinesince zaptına ve mevcut muktedir mütesellimi vasıtasıyla idare ettirilmesi merkezi hükümetçe münasip görülerek Padişahın iradesine sunulmuştur³⁰³. H. 1244 (M.1828-1829) yılına ait bir tevcihat kaydına göre Maraş; Anadolu, Sivas ve Adana eyaletlerinin yanı sıra Hamid, Teke, Hüdavendigar, Eskişehir, Kastamonu, Karesi, Bolu, Viranşehir, Ankara, Kengri, Saruhan, Aydın, Niğde, Beyşehir, Kırşehir, Çorum, İç-il, Kocaeli ve Sığla sancaklarıyla birlikte Mukâtaat Hazinesince zapt edilmekteydi³⁰⁴. Bu eyalet ve sancakların yöneticileri doğrudan Mukâtaat Hazinesince Padişah'a öneriliyor ve atanıyordu³⁰⁵.

Yukarıda ifade edildiği üzere kaynaklarda sadece askeri-idari cihetlerden 1830'lu yıllara kadar Maraş eyaletine bağlılığı devam eden Malatya sancağı bu tarihlerden sonra, bu eyaletin artık gözden düşmesi ve sınırlarının küçültülme-

runması şartıyla tekrar Kalender Paşa'ya verilmesi H. 11 Receb 1232 (M. 27 Mayıs 1817) tarihinde kararlaştırılmıştır (DAB, OA, C.M.L., Nu. 206/8505). Ancak Kalender Paşa'ya kefil olan sarrafın kuvvetli olmaması üzerine H. 1233 (M. 1817-1818) yılında Hurşid Paşa'ya verilmiştir (Cemal Tukin, "Mahmud II Devrinde Haleb İsyanı 1813-1819", *Tarih Vesikaları*, C. 1, S. 4, s. 263-265).

²⁹⁹ Hurşit Paşa, 1234 yılının sonlarına doğru Elbistan ve Zamantı mukataalarının Maraş valisi Hüseyin Paşa'ya Ayntab mukataasının ise tekrar kendi uhdesine verilmesini İstanbul'dan rica etmiştir (DAB, OA, HAT, Nu. 534/26269).

³⁰⁰ GŞS, Nu. 141, s. 8, 10, 11-12, 20, 23, 43, 51, 58, 60, 77-79, 82, 92, 100, 109 ve pek çok yerde.

³⁰¹ Tukin, "Haleb İsyanı", s. 260-265.

³⁰² DAB, OA, HAT, Nu. 597/ 29328; GŞS, Nu. 142, s. 63; Güzelbey, *Gaziantep Şer'i Sicilleri*, Fasikül: 3, s. 19-53; Bayraktar, "Antep'in İdari ve İktisadi Durumu", s. 84-85.

³⁰³ DAB, OA, HAT, Nu. 475/23319.

³⁰⁴ DAB, OA, HAT, Nu. 1663/34; *Takvim-i Vekayi*, def'a: 17 (H. 4 Şevval 1247/ M. 7 Mart 1832).

³⁰⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 24. Nitekim Maraş, Sivas ve Adana eyaletlerinin bu özelliğinden dolayı genel tayinlerin verildiği H. 4 Şevval 1247 / M. 7 Mart 1832 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesi kayıtlarında bu eyaletlere tevcihat yapılmadığı görülmektedir (Takvim-i Vekayi, def'a: 17)

si ile birlikte, yavaş yavaş her yönden Maden idarecilerinin tasarrufuna girmeye başlamıştır. Bazı tetkik eserlerde bu ayrılmanın 1833 tarihinde gerçekleştiği³⁰⁶ belirtilse de bu çalışma esnasında arşivde yapılan araştırmalarda konu ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Muhtemelen bu dönemde Osmanlı Devleti'nde devam etmekte olan askeri ıslahatlar çerçevesinde ülke genelinde Redif askeri teşkilatının ve 4 Temmuz 1834 tarihinde yürürlüğe giren Redif Nizamnamesi ile müşirliklerin kurulması ile başlayan sürecin meydana getirdiği mülki idaredeki askeri-idari karakterdeki değişiklikler³⁰⁷ sonucunda Malatya sancağı, Maraş'tan tam olarak kopmuş olmalıdır. Çünkü Malatya sancağının da yer aldığı Maden-i Hümayun, önce bu nizamname doğrultusunda teşkil edilen ve Diyarbekir ve Rakka eyaletleri ile Divriği sancağının da içerisinde yer aldığı Sivas Eyaleti müşirliğine Kasım 1836'da bağlanmıştır³⁰⁸. Ancak bir süre sonra Temmuz 1839 tarihinde Diyarbekir müşirliğinin kurulmasıyla buraya aktarılmıştır³⁰⁹. Bu tarihte daha önce Maraş eyaleti içerisinde yer alan Malatya, Gerger, Hısn-ı Mansur ve Behisni gibi kazalar da Diyarbekir eyaletine dâhil edilmişlerdir³¹⁰. Nitekim H. 29 Muharrem 1260 (M. 19 Şubat 1844) tarihli bir *Buyruldu*'da "*Eyalet-i Diyarbekir dâhilinde Malatya sancağında Hısn-ı Mansur kaza ve kasabası...*" şeklinde yer alan ifade de bunu göstermektedir³¹¹. 1845 yılına kadar Diyarbekir'e bağlı kalan Harput, bu tarihte, Maden-i Hümayunun bazı kazaları ile beraber buradan ayrılarak ayrı bir Mutasarrıflık haline getirildi³¹². 1 Nisan 1846 tarihinde de müstakil bir eyalet haline getirilerek valiliğine Yakup Paşa tayin edildi³¹³. H. 1264-1266 (M. 1847 - 1850) tarihli verileri içeren bir arşiv belgesine göre Malatya, bu eyaletin Harput sancağına bağlı bir kaza; Gerger, Hısn-ı Mansur ve Samsad ise yine aynı eyalette kâin Behisni sancağına bağlı birer kaza statüsünde görünmektedirler³¹⁴.

16. yüzyılın tam ortalarında Maraş sancağından ifraz edilerek livaya dönüş-
türülüp Dulkadiye vilayetine tabi kılınan Kars-ı Maraş'ın, 1840'lı yılların başı-

³⁰⁶ Mesela, İlyas Gökhan, herhangi bir kaynak vermeden, Malatya'nın 1833 tarihinde Maraş eyaletinden ayrılarak Diyarbekir eyaletine bağlandığını bir makalesinde ("Markasî'den Germenici ve Maraş'a", s. 36) yazmıştır.

³⁰⁷ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimatın İlanı sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleken*, S. 201, s. 1215-1240; Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. XII (İstanbul 1982), s. 127-158.

³⁰⁸ *Takvim-i Vekayi*, defa: 182; Tızlak, *Madencilik (1775-1850)*, s. 47.

³⁰⁹ *Takvim-i Vekayi*, defa: 182 (H. 12 Cemaziyülevvel 1255 /M. 24 Temmuz 1839).

³¹⁰ DAB, OA, C.DH., Nu. 142/7077.

³¹¹ DAB, OA, A.DVN., Nu. 3/41. Malatya merkez kazasının Müslim nüfusunu içeren bir defterde geçen H. 1262 (M. 1845-1846) tarihli şu: "*Anadolu orta kolu Diyarbekir eyaletinin havi olduğu Meâdin-i Hümayûn dâhilinde vaki nefs-i Malatya'da kâin...*" kayıt da Malatya sancağının bu dönemdeki taksimatına işaret etmektedir (DAB, OA, NFS.d., Nu. 2641, s. 1).

³¹² *Takvim-i Vekayi*, defa: 293 (H. 1261); ³¹² DAB, OA, C.DH., Nu. 263/13142.

³¹³ DAB, OA, İ.DH., 120/6090; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s. 30-31.

³¹⁴ DAB, OA, C.DH., Nu. 291/14542. 1844-1846 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden bir *Kefalet Defterine* göre Behisni kazasının Maden-i Hümayun dâhilinde olduğu anlaşılmaktadır (DAB, OA, NFS.d., Nu. 2696, s. 3). Bu deftere dayalı bir çalışma için bkz. Seydi Vakkas Toprak, *Besni -1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat-*, Adıyaman 2015.

na kadar bu statüsünü ve Maraş'a olan tabiiyetini koruduğuna pek çok arşiv vesikası şahadet etmektedir³¹⁵. Bu tarihlerden sonra ise sancak statüsünü yitirip kaza olarak Maraş sancağına tabiiyeti devam etmiştir. Nitekim bu tarihlerden sonraki belgelerde sadece Kars kazası olarak geçmektedir³¹⁶. Yine H. 1263 / M.1846-1847 tarihli ilk *Osmanlı Devlet Salnamesi*'nde de Vezir Yusuf Paşa idaresindeki Maraş, eyalet olarak kaydedilmiş, fakat kendisine bağlı herhangi bir liva yani sancak belirtilmemiştir³¹⁷. Daha önce kendisine bağlı olan Kars-ı Maraş'ın ismi ise ne bu salnamede ne de daha sonraki salnamelerde hiçbir eyaletin altında liva olarak geçmemektedir.

5.1. Eyaletten Sancağa Dönüş: Maraş ve Adana Vilayetlerinin Birleştirilmesi

Üstteki satırlarda bahsi geçtiği üzere Maraş eyaleti, 17. yüzyıldan itibaren Adana, Kars gibi gelirleri tek başına bir veziri geçindirmeyecek kadar geliri düşük eyaletlerdendi³¹⁸. Hatta buraya vali olarak atananlardan bazılarının, bu mansıbı beğenmediği ve gitmek istemediği de kaynaklara geçmiştir. Örneğin 1654 yılında sarayda bir ağanın ölümüne sebep olduğu gerekçesiyle İstanbul dışına çıkarılmasına karar verilen ve kendisine Maraş beylerbeyliği tevcih edilen Seydi Ahmet Paşa, Sadrazam İbşir Paşa'nın da "*senin gibi bir adama Maraş valiliği azdır*" şeklindeki tahrirlerinin de etkisiyle, Devlet'e başkaldırarak görev yerine gitmeyince Anadolu valiliğine atanmıştır³¹⁹. Yine 1658-1659'da Maraş'a

³¹⁵ Sancağın bu durumu belgeleyen bazı vesikalar için bkz. DAB, OA, C.M.L., Nu. 206/8505 (H. 11 Receb 1232 / M. 27 Mayıs 1817 tarihli: "*Maraş eyaleti dâhilinde kâin Ayntab, Kars-ı Zülkadriye, Zamantı ve Elbistan kazalarının iltizamları...*"; GŞS, Nu. 141, s. 44, 47, 61-64 (H. 1234-1236 / M. 1818-1821) "*Kars-ı Maraş sancağı...*"; DAB, OA, DFE.RZ.d., Nu. 2028 (H. 1235 / M. 1819-1820 tarihli Kars-ı Maraş cebe yoklama defter: "*Liva-i Kars-ı Maraş an eyalet-i Maraş...*"; DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 1663 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1663-1626), s. 82a, 83a-b, vd. (H. 1237/M.1821-1822 tarihli ruznamçe defteri, "*der liva-i Kars-ı Zülkadriye...*"; DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 1679 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1679-1641), s. 55-a-55b, 54a-54b vd (H. 1239/M.1824-1825 tarihli ruznamçe defteri; "*der liva-i Kars-ı Maraş...*"; DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 1752 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1752-1715), s. 59b, 60a-6b vd (H. 1245 / M.1829-30 tarihli ruznamçe defteri: "*der liva-i Kars-ı Maraş...*"; DAB, OA, D.BŞM.d., Nu. 10353, s. 14 (H. 1252/ M. 1836-1837 tarihli mukataa defteri: "*der liva-i Kars-ı Zülkadriye ...*"; DAB, OA, C.TZ., Nu. 15/741 (H. 29 Cemaziyülevvel 1253 / M. 12 Ağustos 1837: "*Kars-ı Maraş sancağı Göksun nahiyesinde...*"; DAB, OA, C.TZ., Nu. 101/5031 (H. 1255 / M. 1839: "*Kars-ı Maraş sancağındaki...*"; DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 1854 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1854-1817), s. 37b, 38a, 41a-41b, 78b, 83a (H. 1256 / M.1840 tarihli ruznamçe defteri: "*der liva-i Kars-ı Maraş...*"). Bütün bu arşiv belgelerinin delaletine rağmen Mustafa Alkan, bir çalışmasında Karsı Maraş'ı Adana Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak göstermiştir ("*Adana'nın İdari Yapısı (1516-1923)*", *EKEV Akademik Dergisi*, Yıl 9, S. 25 (Yaz, Erzurum 2005), s. 258). Bu çalışmadan aynen aktaran Özlem Karsandık da aynı yanlış, doktora çalışmasında tekrarlamıştır (*Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 60).

³¹⁶ Bazı belgeler için bkz. DAB, OA, NFS.d., Nu. 3710, s. 1 (H. 1265/M. 1848-49 tarihli reaya defteri: "*Maraş eyaleti dâhilinde kâin Kars kazası...*"; DAB, OA, MVL. 106/34 (H-29 Zilkade 1267/M. 23 Eylül 1851: *Maraş eyaleti dâhilinde Kars mülhakatından...*); DAB, OA, NFS.d., Nu. 3718 (H. 29 Zilhicce 1267/ M. 25 Ekim 1851 tarihli Maraş icmal nüfus defteri: "*kaza-i Kars...*"; DAB, OA, İ.MVL., Nu. 257/9569 (H. 8 Rebiyülevvel 1269 / M. 22 Aralık 1852: *...Maraş sancağında kâin Kars kazası müdürü...*)).

³¹⁷ *Hicri 1263 tarihli Salname-i Devlet-i Osmaniyye* (bundan sonra kısaca ODS olarak yazılacak), s. 85.

³¹⁸ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 13.

³¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Ankara 1983, s. 322.

ikinci defa tayin edilen Vezir Siyavuş Mustafa Paşa, önce Maraş'a gitmek istemediyse de sonra kabul etmiştir³²⁰.

Vezir rütbesiyle Maraş'a tayin edilen kimselere eyalet dâhilindeki Kars-ı Maraş, Malatya ve Ayntab gibi bazı sancakların gelirlerinin de ihale edilmesi uygulaması, ara ara 19. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Mesela 1827-1828 yıllarında Maraş'ı tasarruf eden Vezir Mehmed Celaledin Paşa, bölgenin dağlık olması, asayiş ihlal eden pek çok aşiretin var olmasından dolayı emrinde oluşturduğu binden fazla Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin ihtiyaçları için civardaki bir sancağın kendisine ilave edilerek gelirinin artırılmasını 22 Mayıs 1827 tarihinde İstanbul'dan talep etmiştir. Yapılan yazışma ve görüşmeler neticesinde Maraş'a ilhaken Kayseri sancağı 1 Ağustos 1827 tarihinde kendi uhdesine tevdi edilmiştir³²¹.

Bir veya birkaç sancağın Maraş valilerine ek gelir olarak verilmesi de zamanla ihtiyaçlarına kifayet etmeyince bu kez diğer bir eyaletin yönetiminin kendi idarelerinde birleştirilmesi usulüne başvuruldu. Bazen de bunun tam tersi yani Dulkadir eyaletinin diğer eyalet yöneticilerine ilave olarak verilmesi şeklinde bir yol izlenirdi. 18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan bu yeni uygulamada Maraş valilerine daha ziyade Adana eyaleti ilave olarak tevcih edilirdi. Ancak nadiren de olsa Karaman, Rakka ve Haleb gibi komşu diğer bir eyalet de verilmekteydi. Mesela, Vezir Ahmed Paşa, Maraş valiliğini yürütürken 18 Şubat 1720'de Adana ve Karaman eyaletleri de kendisine havale edilmiştir³²². Kısa bir süre sonra görevden alınınca Adana ve Maraş eyaletleri Rişvanzade Seyyid Mehmed Paşa'ya Mart 1720 tarihinde ihsan edildi³²³. Keza, Maraş, mütesellim marifetiyle yönetilmek üzere 13 Kasım 1765 tarihinde Adana Valisi Abdi Paşa'ya tevcih olunarak Adana eyaletine ilhak edilmiştir³²⁴. Maraş eyaleti, aynı şekilde 3 Haziran 1768 tarihinde Adana valisi Es-Seyyid Mehmed Paşa'ya³²⁵, 1768 senesinde Adana Beylerbeyi Vezir Ali Paşa'ya³²⁶ arpalık olarak ihsan edilmiştir. 1792-1793 senelerine tarihli belgelerden Adana ve Maraş'ın birlikte bu kez Vezir İbrahim Paşa'nın tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır³²⁷.

19. yüzyılın ilk yarısında ise Maraş eyaleti, zaman zaman Rakka, Adana ve Haleb eyaletlerini tasarruf eden dirayetli vezir paşalara ilave gelir olarak tevcih

³²⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682) Tahlil ve Metin Tenkidi]*, (Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008, s. 103, 121; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, C. 5, (Eski Yazıdan Nakleden: Seyit Ali Kahraman), (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s. 1517.

³²¹ DAB, OA, HAT, Nu. 291/17402; DAB, OA, HAT, Nu.1573/7.

³²² AŞŞ, Nu. 18, s. 211; AŞŞ, Nu. 18, s. 245; Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Ankara 2015, s. 69.

³²³ AŞŞ, Nu. 18, s. 224; DAB, OA, MAD.d., Nu. 9909, s. 250; Söylemez, *Rişvan Aşireti*, s. 238.

³²⁴ DAB, OA, A.DVNSAHK.ME..d. (Maraş Ahkam defteri) Nu. 2, s. 66

³²⁵ DAB, OA, AE.SMST.III, Nu. 4/191; DAB, OA, AE.SMST.III, Nu. 4/192.

³²⁶ DAB, OA, C.DH., Nu. 234/11653; DAB, OA, C.ML., Nu. 624/25691; DAB, OA, A.DVNSAHK.ME..d. (Maraş Ahkam defteri) Nu. 2, s. 136.

³²⁷ DAB, OA, AE.SSLM.III, Nu. 2/73; DAB, OA, C.ML., Nu. 575/23580; DAB, OA, C.DH., Nu. 111/5507; DAB, OA, HAT, Nu. 255/14547.

edilmiş veyahut Maraş valilerine adı geçen eyaletler arpalık olarak verilmiştir. Bu bağlamda 1816 sonbaharında Maraş valisi Kalender Paşa'nın mansıbı, Ak-saray sancağına tenzili rütbe ile değiştirilirken kendi eyaleti, Haleb valisi Çapanoğlu Cabbarzade Mehmed Celaleddin Paşa'ya verildi³²⁸. Celaleddin Paşa, 1820-1822 yıllarında bu kez Maraş ve Rakka valiliği görevini beraber yürütmekteydi³²⁹. Yukarıda işaret edildiği üzere 1818 yılında Haleb valisi Hurşid Paşa, Rakka veyahut Maraş eyaletlerinden birinin kendisine verilmesini talep etmişse de Merkezi hükümet bu isteğini kabul etmemiştir³³⁰. 1823 senesinde kendisine Üzeyr ve Belen sancakları ilavesiyle Adana valiliği verilirken tasarruf ettiği Rakka ve Maraş eyaletleri iki dönem Abdulcelilzade Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir. Merkezi hükümet Ahmed Paşa'nın Maraş'ta ikamet etmesini ve Rakka'yı da mütesellim vasıtasıyla idare etmesini şart koşturmaktaydı³³¹. Bu her iki eyalet 1824-1825 yıllarında ise Hafız Ali Paşa'nın uhdesine verilmişti³³².

Maraş, 1839-1840 yıllarında yaklaşık bir buçuk yıl İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerinin işgaline uğramıştır³³³. Bu süre içerisinde bölgedeki otorite boşluğundan asayiş ve düzenin bozulduğu; başta aşiretler ve bazı mütegalibenin halka çeşitli şekavetlerde ve zulümlerde bulundukları belgelere yansımıştır³³⁴. İşte Osmanlı ülkesindeki umumi nizam ve asayiş, can ve mal güvenliğini temin etmek, kanun hâkimiyetini sağlamak için Tanzimat Fermanı'nın ilan ve yürürlüğe konulduğu sıralarda bölgede bir kargaşa ve güvensizlik ortamı oluşmuştur. Bütün bu sebep ve diğer mali, içtimai ve idari gelişmeler Maraş eyaletinin lağvına giden vetireyi tesis etmiştir.

Bölgede asayiş ve düzeni sağlamak için Adana ve Maraş eyaletlerinin birleştirilmesine yönelik talep ve teşebbüsler 1845'ten itibaren başlamıştır. Bu coğrafyadaki yoğun konargöçer aşiretlerin iskânının ve vergilerinin toplanabilmesinin ancak bu şekilde gerçekleştirileceği ileri sürülmüştür³³⁵. Bu isteklerin, her iki eyaletin valileri tarafından merkezi hükümet nezdinde birçok defa dile getirildiği görülmektedir. Nitekim Adana valisi Hasan Hakkı Paşa, aynı gerekçelerle Sadarete yazdığı H. 12 Ramazan 1262 (M. 3 Eylül 1846) tarihli arziyla Adana Eyaleti'nin Maraş ile birleştirilmesinin muvafık olacağını bildirmiştir³³⁶. Afşar aşireti ile ilgili olarak başarılı hizmetleri olan Maraş Valisi Yusuf Paşa,

³²⁸ DAB, OA, HAT, Nu. 470/23044; DAB, OA, C..ML., Nu. 538/22133.

³²⁹ DAB, OA, HAT, Nu. 386/20677; DAB, OA, C..DH., Nu. 47/2319.

³³⁰ DAB, OA, HAT, Nu. 922/40072.

³³¹ DAB, OA, HAT, Nu. 514/25138; DAB, OA, HAT, Nu. 1562/1; DAB, OA, C..DH., Nu. 126/6273; DAB, OA, C..TZ, Nu. 39/1941.

³³² DAB, OA, C..DH., Nu. 10/455; DAB, OA, HAT, Nu. 476/23326.

³³³ İlyas Gökhan - E.Kasım Bal, *Osmanlı Dönemi Maraş'ın İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (1700-185)*, İstanbul 2013, s.267-69; Kemalettin Koç, *Tanzimat'tan Sonra Evkaf İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması Kapsamında Maraş Evkaf Müdürlüğü'nün Kuruluşu*, İstanbul 2019, s. 46.

³³⁴ DAB, OA, C..DH., Nu. 38/1860; DAB, OA, C..DH., Nu. 15/735; DAB, OA, C..DH., Nu. 331/16503; DAB, OA, C..ZB., Nu. 23/1148; DAB, OA, C..ZB., Nu. 87/4317; DAB, OA, TS.MA.e, Nu. 1146/51; DAB, OA, TS.MA.e, Nu. 387/33.

³³⁵ İlyas Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi, C. I-II*, Kahramanmaraş 2019, s. 610.

³³⁶ DAB, OA, HR.MKT., Nu. 13/52; DAB, OA, MVL., Nu. 5/21.

aynı şekilde İstanbul'a gönderdiği tahriratta her iki eyaletin birleştirilmesini talep etmiştir. Ancak yapılan üçlü müzakere ile bunun maslahata uygun olmadığı sonucuna varılmış³³⁷ ve bu kararın kendisine münasip bir dille bildirilmesi ve söz konusu hizmetleri dolayısıyla da tebrik edilmesi yönünde H. 29 Cemaziyülevvel 1263 (M. 15 Mayıs 1847) tarihinde sadaret tezkiresi çıkmıştır³³⁸.

H.1263/ M.1846-1847 tarihli ilk *Osmanlı Devlet Salnamesine* göre vali Vezir Yusuf Paşa idaresindeki Maraş, eyalet olarak kaydedilmiş, fakat kendisine bağlı herhangi bir liva yani sancak kaydedilmemiştir³³⁹. Hicri 1264 (M. 1847-1848) yılına ait *Salname* kayıtlarına göre ise Maraş, Vezir Tosun Paşa tarafından müstakil bir mutasarrıflık olarak idare edilmekteydi³⁴⁰.

1847 yazı ortalarına doğru Bulanık nahiyesindeki derebeylerden Ağça Bey ve bazı eşkiyayı, Merkezin izni olmadan, tedip eden Maraş valisi Mustafa Tosun Paşa, Adana'nın kendisine ilhakını istemiş ise de bu isteği kabul görmemiştir³⁴¹. Hatta onun, üzerine gittiği eşkiya elebaşlarını kaçırdıktan sonra mallarını zapt edip masraflarına mahsuben zimmetine geçirmesi ve evlerini yakması, Merkezin tepkisini üzerine çekmiş ve onu gözden düşürmüştür. Bu konudaki pek çok yazışma üzerine mesele Meclis-i Vâlâ'da uzun uzadıya müzakere edilmiştir. Sonuçta Tosun Paşa'nın azlinin aşiretleri cesaretlendirebileceği göz önüne alınarak azil yerine Maraş eyaletinin Adana eyaleti ile birleştirilerek Adana valisi Osman Paşa uhdesine havale olunması uygun mütalaa edilmiştir. Hatta iki eyaleti "*bir entarinin yüzü ile astarı*" şeklinde niteleyen Arabistan ordusu müşiri Namık Paşa da hem Adana Valisi Osman Paşa hakkındaki hüsn-i şahadetini hem de iki eyaletin birleştirilmesinin yararlı olacağı yönündeki fikirlerini yazılı olarak Meclis-i Vâlâ'ya sunmuştur³⁴². Neticede hem bu çevredeki aşiretlerin iskânlarının suhuletle gerçekleştirilmesi hem de yöredeki eşkiyalıklarının kolayca bertaraf edilmesi ayrıca vergi işlerinin yoluna konulması gayelerine matuf birkaç seneden beri düşünülen bu birleştirmeye Merkezi hükümetçe H. 29 Receb 1264 (M. 1 Temmuz 1848) tarihinde karar verilmiştir. Hükümet, ayrıca Osman Paşa'nın maaşının 60.000 kuruştan 67.500 kuruşa çıkarılmasını, Tosun Paşa'ya da 7.500 kuruş maaş tahsis edilerek İstanbul'a çağrılmasını kararlaştırmıştır. Osman Nuri Paşa'nın Adana veya Maraş'tan hangi sancakta oturacağı yani merkez olarak nerede ikamet edeceğinin belirlenmesi

³³⁷ Bu kararın alınmasında Anadolu tarafında girilen çalışmalar ve Adana valisinin iyi idare etmesi etkili olmuştur (DAB, OA, *i.MSM.*, Nu. 69/2013).

³³⁸ DAB, OA, *YB..04.*, Nu. 10/20; DAB, OA, *i.MSM.*, Nu. 69/2013.

³³⁹ 1263 tarihli ODS, s. 85.

³⁴⁰ 1264 tarihli ODS, s. 117; Ali Fuat Öreç, "Mutasarrıf", *DİA*, C. 37, İstanbul 2006, s. 378.

³⁴¹ Onun bazı davranışlarının Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun düşmemesi ve Anadolu müşiri ile aralarındaki birtakım sürtüşmeler bu isteğinin reddine sebep olmuştur (DAB, OA, *i.MLV.*, Nu. 122/3110, s. 12).

³⁴² DAB, OA, *i.MVL.*, Nu. 119/2959.

işi kendi tercihine³⁴³ bırakılırken diğer sancağa ise onun bildireceği bir kişinin kâim-i makam³⁴⁴ olarak tayini ve bunun maaşının da Tosun Paşa'ya daha önce tahsis edilen maaştan tesviyesi cihetine gidilmiştir³⁴⁵. Yapılan diğer düzenleme ve yazışmalar sonucunda H. 12 Şevval 1264 (M. 11 Eylül 1848) tarihinde resmen Tosun Paşa'nın Maraş Eyaleti'ndeki görevine son verilerek Adana eyaleti ile birleştirilen Maraş'ın idaresi Osman Paşa'ya tevcih edilmiştir³⁴⁶. Gittiği Maraş'ta ahali ve ileri gelenler tarafından çok iyi karşılanan ve kendisinden memnun kalan, hatta yeni tevcihat döneminde buranın kendi üzerinde ibkası için Padişah'a mahzar sunulan Osman Paşa'nın buradaki görevi uzun sürmemiştir³⁴⁷. Yaklaşık 10 gün sonra Şam Eyaleti valiliğine atanması üzerine buraya tayin edilen Sayda valisi Vezir Mustafa Paşa 1848 Ekim'i başlarında vazifesine başlamıştır³⁴⁸. H. 1265 (M. 1849) tarihli Devlet salnamesindeki bilgilere göre de kaymakam ile idare edilen Maraş sancağı, Tarsus, Karaisalı ve Üzeyr sancaklarıyla birlikte paşa sancağını Adana'nın oluşturduğu ve Vezir Mustafa Paşa idaresindeki Adana Eyaleti'ne bağlı görülmektedir³⁴⁹.

5.2. Maraş Sancağı'nın Kaza ve Nahiye Taksimatı

19. yüzyılın ilk yarısında Maraş sancağına tabi kaza/nahiyelerin durumu hakkında da arşiv ve diğer kaynaklardan bazı bilgiler elde edilmiştir. Mesela, H. 1207-1220 (M. 1792-1806) yıllarına ait tımar tevcihlerini ihtiva eden bir defterdeki kayıtlara göre, sancağa tabi nahiyeler şunlardı: *Maraş, Pazarcık, Nergele, Aynü'l-Arus, Elbistan, Sarsab, Zeytun, Bertiz, Yenice Kale, Nurhak, Orta Niyabet, Camustil, Karahaynt, Kargılık, Ahsendere, Hısn-ı Mansur, Çörmüşek, Göynük, Hurman, Keferdiz, Aladinek, Kemer, Tekir, Hınzırı, Güvercinlik ve Kurupınar*³⁵⁰. Bu döneme yakın H. 1229 (M. 1813-1814) senesinde tutulan bir *Cebe Yoklama Defterine* göre bu nahiyelerin yanı sıra *Zamantı, Göksun ve Tekak* nahiyeleri de Maraş livasına tabi görünmektedir³⁵¹.

H. 1235 (M.1819-1820) yılına ait diğer bir Cebe Yoklama Defterinden Maraş eyaletine tabi bir liva olan Kars-ı Maraş'ın Köstere, Haruniye, Savrun, Karamanlı Yakası, Kars-ı Maraş, Bayındır, Geben, Göksun, Mağara, Meğelgin, Çokak, Sinbas, Tekak, Andırın isimlerinde 14 nahiyesinin var olduğu anlaşıl-

³⁴³ Osman Nuri Paşa, Ekrâd ve aşiretlerin çoğunun kış mevsiminde 8 ay kadar Adana'da, Haziran ayında yaylaklarına giderek 4 ay da Maraş'taki yaylaklarında kaldıklarını belirterek Adana'da daha fazla süre ikamet ettiklerinden Adana'nın merkez olarak seçilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir (DAB, OA, A.MKT., Nu. 149/57).

³⁴⁴ 1842 yılındaki düzenleme ile Paşa sancağı olmayan livalar Tanzimat ile getirilen ve verimli işlemeyen muhassılların yerini kaymakamlar aldığından Maraş sancağına kaymakam olarak Mayıs 1849 tarihlerinden itibaren kapıcı başlarından Ahmed Kaşif Ağa'nın atandığı görülmektedir (DAB, OA, A.DVNSAHK.ME..d. (Maraş Ahkam defteri), Nu. 5, s. 139; 1266 tarihli ODS, s. 44).

³⁴⁵ DAB, OA, İ.MLV., Nu. 122/3110, s. 57; DAB, OA, A.MKT., Nu. 149/57.

³⁴⁶ DAB, OA, A.TŞF., Nu. 5/62; DAB, OA, A.MKT., Nu. 104/15.

³⁴⁷ DAB, OA, MVL, Nu. 28/32.

³⁴⁸ DAB, OA, A.DVN.MHM., Nu. 6/34; Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, s. 610

³⁴⁹ 1265 tarihli ODS, s. 79.

³⁵⁰ DAB, OA, KK.d., Nu. 617, s. 3-23.

³⁵¹ DAB, OA, DFE.RZ.d., Nu. 1436.

maktadır³⁵². Bu üç arşiv kaynağı, sancağın 18. yüzyılın sonlarındaki idari tak-simatının 19. yüzyılın başlarında fazla değişmediğini göstermektedir.

Maraş sancağının 16. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarından beri kadim bir nahiyesi/kazası olan Hısn-ı Mansur'un bu bağlılığı 1817 yılına kadar sürmüş ve bu tarihten sonra Malatya sancağına ilhak edildiği bazı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır³⁵³.

Maraş eyaletinin Kars-ı Maraş sancağı dâhilinde olan ve belgelerde “nevâhî-i selâse” olarak ifade edilen *Yenicekale*, *Andırın Aşireti* ve *Camustil* nahiyeleri 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın hemen başlarında Maraş eyaletinden ayrılarak Maâdin-i Hümayuna bağlanmıştır. Cevher üretiminde meydana gelen artış sonucunda ihtiyaç duyulan kömür parasını karşılamak için böyle bir yola baş-vurulmuştur. Bu amaç için ilk önce *Yenice Kale*, *Camustil*, *Andırın* nahiyeleri, 1800 senesinden itibaren 1.250'şer kuruştan toplam 3.750 kuruş kömür bedeli ödemek şartıyla Maâdin-i Hümayun'a bağlanmışlardır. Nahiyelerin şer'î dava-ları ve sair hususları maden eminleri tarafından görülecekti. Tımar, vakfiyyet ve malikâne kimin uhdesinde ise o kimse öşür ve diğer vergileri almaya devam edecek, hazariyesi Maraş valilerine, nüzul, avarız ve diğer vergileri Maraş ahalisi ile birlikte paylarına düşen kısım tespit edildikten sonra bahsedilen kömür bedeli Maâdin-i Hümayun'a verilecekti. Uzun zamandır bu nahiyelerin işlerini üstlenen ve ahalinin kendisinden hoşnut olduğu Bayezidzade Kalender Bey'in de Merkezi hükümet nezdinde yaptığı ricalar üzerine adı geçen nahiyelerin bu karışık idari ve mali durumu fazla uzun sürmemiştir. 1808 yılında nahiyelerin, maden idaresine ödemeleri gereken miktar 4.050 kuruşa çıkarılarak Maraş ve Kars-ı Maraş'tan ifraz edilmesi işleminden vazgeçilmiş ve böylece sadece malî bir bağımlılık tesis edilebilmiştir³⁵⁴.

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar asırlarca Maraş'a tabiiyeti devam eden³⁵⁵ Zamantı kazasının, 1843 yılından önce, Maraş'a uzaklığı sebep gösterilerek daha yakın olan Kayseri Sancağına bağlanması Merkezi hükümetçe uygun gö-rülmüştür. H. 26 Şaban 1259 (M. 21 Eylül 1843) tarihinde Maraş mutasarrıfı

³⁵² DAB, OA, *DFE.RZ.d.*, Nu. 2028 (H. 1235/M. 1819-1820).

³⁵³ DAB, OA, *TS.MA.e.*, Nu. 619/23 (or. TSMA No: 3335/103) (H. 5 Cemaziyülevvel 1228 (M. 13 Mayıs 1813); DAB, OA, *D..BŞM.İCH.d.*, Nu. 19387, s. 6; DAB, OA, *C..ML.*, Nu. 43/1965 (H. 17 Şaban 1230/ M. 25 Temmuz 1815); DAB, OA, *C..ML.*, Nu. 749/30545 (H. 10 Safer 1233/ M. 20 Aralık 1817).

³⁵⁴ DAB, OA, *C..DRB*, Nu. 12/563; DAB, OA, *TK.GM.d.*, Nu. 139 (Orj. Nu: TKG. KK.TTd. 139-154/108), s. 55 (ek); DAB, OA, *C..DRB*, Nu. 20/998; DAB, OA, *C..DRB*, Nu. 43/2112; ; R. Yinanç - Elibüyük, *Maraş Tahrir*, C. I, s. 820-21.

³⁵⁵ DAB, OA, *AE..SMST.IV.*, Nu. 2/136 (H. 11 Receb 1223/M. 2 Eylül 1808); DAB, OA, *AE..SMST.IV.*, Nu. 2/137 (H. 11 Receb 1223/M. 2 Eylül 1808); DAB, OA, *AE..SMST.IV.*, Nu. 2/138 (H. 11 Receb 1223/M. 2 Eylül 1808); DAB, OA, *AE..SMST.IV.*, Nu. 5/456 (H. 13 Şaban 1223/M. 4 Ekim 1808); DAB, OA, *AE..SMST.IV.*, Nu. 5/457 (H. 13 Şaban 1223/M. 4 Ekim 1808); *Anadolu Vilayeti Taksimatı*, TTK Kütüphanesi, Nu. 0035, s. 12a; *Eyâlât Defteri*, TTK Kütüphanesi, Nu. 0009-3, s. 76a-76b;

Yusuf Paşa tarafından Zamantı kazasının eskiden olduğu gibi Maraş'a tekrar bağlanması talep edilmiş ise de isteği kabul edilmemiştir³⁵⁶.

1847 yılında Maraş Meclisi tarafından Bâb-ı Âli'ye teklif edilen diğer bir değişiklik Maraş'a kırk saat mesafede bulunup Gâvur Dağı'nın uç kısmında yer alan Tiyek, Ekbaz ve Hacılar nahiyelerinin Maraş'tan ayrılarak Haleb eyaletine bağlanmasıydı. Bu üç nahiye Maraş'a oldukça uzak olduklarından idare ve vergi tahsillerinde güçlükler yaşanmaktaydı. Ancak Meclis-i Vâlâ'da görüşülen bu teklif de Zamantı meselesi gibi kabul edilmemiştir³⁵⁷.

SONUÇ

Tam anlamıyla 1522 tarihinde Osmanlı klasik sistemine dâhil edilen eski Dulkadir başkenti Maraş öncelikle bir sancak şeklinde teşkilatlandırılarak Rum ve Karaman eyaletlerine bağlanmıştır. 1531 yılında ise 16. yüzyıl Osmanlısındaki *sancaktan eyalete eğilimine* uygun olarak ve bölgedeki asayiş problemleri ile içtimai ve mali zaruretlerin de zorlamasıyla eyalete dönüştürülmüştür. 1848 yılına kadar müstakil bir eyalet olarak devam etmiştir. Üç asırlık bu sürede eyalete bağlı sancaklar, bölgede cereyan eden siyasi ve sosyal gelişmelere bağlı olarak değişmiştir. 17. yüzyılın başlarına kadar Paşa sancağı Maraş'ın yanı sıra zaman zaman *Ayntab, Sis, Üzeyir, Bozok, Malatya, Samsad, Tarsus ve Kars-ı Maraş* gibi sancaklar buraya bağlanmışsa da bu tarihten lağvedilinceye kadar Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş sancaklarıyla istikrar kazanmıştır. Dulkadir eyaleti, coğrafi konumu icabı etrafındaki Karaman, Rum (Sivas), Şam, Haleb ve Diyarbekir gibi büyük ve stratejik eyaletlerin gölgesinde kaldığından fazla inkişaf etmemiş ve hiçbir dönem iddialı bir eyalet olamamıştır. 1848 yılında Adana ile birleştirilmesinden sonra da eyalet statüsünü kaybedip iyice sönükleşecektir.

Eyaletin Paşa sancağı olan Maraş livası, ilk zamanlardan itibaren eyalet içerisindeki önemini hep korumuştur. Yoğun bir konargöçer nüfus barındıran sancak, ilhakından itibaren *Maraş, Kars, Güvercinlik, Elbistan, Hısn-ı Mansur ve Zamantı* gibi kazalara, onlarca nahiye ve yüzlerce karye/mezraya ayrılmıştır. Nahiyelerin sayısı 18. yüzyılda 29'a kadar yükselmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda 16. yüzyılın tersine *eyaletten sancağa* doğru bir gidişat başlamıştır. Bu umumi süreç, Maraş eyaletine de yansımıştır. Buraya tabi sancaklardan Malatya, Diyarbekir eyaletine, Ayntab ise Haleb'e ilhak edilince Maraş, tek başına bir valiye yetmeyen ve iltifat edilmeyen bir eyalet durumuna gelmiş, bu da sonun başlangıcı olmuştur. Bölgedeki diğer gelişmelerin hızlandırdığı süreç, 1848 yılının 11 Eylül'ünde Maraş'ın, bir san-

³⁵⁶ DAB, OA, *İ.MVL.*, Nu. 52/998; DAB, OA, *A.MKT.*, Nu. 92/53. Mesele hakkında fikri sorulan Kayseri mutasarrıfı Seyyid Mehmed Hilmi ve Mahalli Meclis üyeleri de Kayseri'ye bağlanmış olan Afşar Aşireti yaylağı Zamantı kazasının tekrar Maraş'a bağlanmasının uygun olmayacağı ve şayet bu birleşme gerçekleşirse aşiret şekavetlerinin önünün alınamayacağı yönünde H. 29 Ramazan 1263 (M. 10 Eylül 1847) tarihinde Merkez'e bir mazbata sunmuşlardır (DAB, OA, *A.MKT.*, Nu. 97/76).

³⁵⁷ DAB, OA, *A.MKT.*, Nu. 92/53.

cak olarak Adana eyaletine bağlanması ve idaresine bir kaymakam tayin edilmesi ile noktalanmıştır. Manidar bir tevafuktur ki 1531 yılında bölgedeki asayişsizliğin ve güvensizliğin ortadan kaldırılarak huzur ve emniyetin tesisi için Karaman eyaletinden ifraz edilerek teşkil edilen Dulkadriye eyaleti aynı gerekçelerle yaklaşık üç asır sonra Adana eyaletine ilhak edilerek, belgelerde ismen “Adana ve Maraş Eyaleti” olarak geçse de, fiilen sonlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
 - 1.1. Ali Emiri (A.E.): Sultan I. Abdülhamid (AE..SABH.I.) Nu: 151/10187.
 - 1.2. Ali Emiri (A.E.): Sultan II. Mustafa (AE..SMST.II.) Nu: 6/554.
 - 1.3. Ali Emiri (A.E.): Sultan III. Mustafa (AE..SMST.III.) Nu: 4/191, 4/192, 160/12585.
 - 1.4. Ali Emiri (A.E.): Sultan IV. Mustafa (AE..SMST.IV.) Nu: 2/136, 2/137, 2/138, 5/456, 5/457, 21/1473.
 - 1.5. Ali Emiri (A.E.): Sultan III. Selim (AE..SSLM.III.) Nu: 2/73.
 - 1.6. Bâb-ı Âsaî Atık Şikâyet Defterleri (A.DVNSŞKT.d.) Nu: 2, 8, 22, 23.
 - 1.7. Bâb-ı Âsaî Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.) Nu: 2, 3, 4, 6, 8, 12, 81, 89, 95, 100, 107, 108, 110, 111, 114, 119, 130, 134, 201, 223.
 - 1.8. Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Maraş Ahkam Defterleri (A.DVNSAHK.ME..d.) Nu: 2, 5.
 - 1.9. Bâb-ı Âsaî Nişan Tahvil Kalemî Defterleri (A.NŞT.d.) Nu: 16, 1355.
 - 1.10. Bâb-ı Âsaî Ruûs Defterleri (A.RSK.d.) Nu: 1452, 1512, 1551, 1560, 1564, 1568, 1572,
 - 1.11. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d.) Nu: 10353.
 - 1.12. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe İrad-ı Cedid Hazinesi Kalemî Defterleri (D.BŞM.İCH.d.) Nu. 19387.
 - 1.13. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Cebelü Bedeliyesi Defterleri (D.BŞM.CBL.d.) Nu: 17736.
 - 1.14. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Zimmet Halifesi Defterleri (D.BŞM.ZMT.d.) Nu: 13975.
 - 1.15. Bab-ı Defteri Mevkufat Defterleri (D.MKF.d.) Nu: 27853.
 - 1.16. Cevdet Tasnifi (C): Askeriye (C..AS.) Nu: 849/36319, 1039/45586.
 - 1.17. Cevdet Tasnifi (C): Dahiliye (C..DH.) Nu. 10/455, 15/735, 38/1860, 47/2319, 111/5507, 122/6095, 126/6273, 142/7077, 221/11019, 234/11653, 253/12648, 254/12698, 291/14542, 331/16503.
 - 1.18. Cevdet Tasnifi (C): Darphane (C..DRB.) Nu: 5/224, 5/232, 7/324; 5/224, 11/550, 12/563, 15/709, 20/998, 37/1814, 41/2033, 42/2080, 43/2112, 44/2192, 48/2371, 49/2441, 52/2553, 263/13142.

- 1.19. *Cevdet Tasnifi* (C): *Maliye* (C..ML.) Nu: 43/1965, 206/8505, 397/16289, 359/14729, 436/17650, 458/18592, 482/19678, 532/21813, 538/22133, 575/23580, 624/25691, 743/30282, 749/30545, 1039/45586.
- 1.20. *Cevdet Tasnifi* (C): *Tımar* (C..TZ.) Nu: 15/741, 35/1745, 39/1941, 77/3805, 79/3913, 86/4263, 101/5031, 118/5876, 125/6216, 138/6856, 144/7184, 174/8688, 412/17038.
- 1.21. *Cevdet Tasnifi* (C): *Zaptiye* (C..ZB.) Nu: 23/1148, 87/4317.
- 1.22. *Defterhâne-i Âmire Tımar-Zeamet (Ruznamçe) Defterleri* (DFE.RZ.d.) Nu: 22, 371, 1400, 1436, 1472, 1016, 2028.
- 1.23. *İbnülemin Askeriye* (İ.E..AS.) Nu: 27/2454, 30/2680, 34/3033, 38/3447.
- 1.24. *İrade (İ) Dahiliye* (İ..DH.) Nu: 120/6090.
- 1.25. *İrade (İ) Meclis-i Vala* (İ..MLV.) Nu: 52/998, 257/9569, 122/3110.
- 1.26. *İrade (İ) Mesail-i Mühimme* (İ..MSM.) Nu: 69/2013.
- 1.27. *Hatt-ı Hümayun (HAT)* Nu: 244/13712, 255/14547, 281/16707, 291/17402, 386/20677, 446/22282, 470/23044, 475/23319, 476/23326, 503/24749, 503/24751, 514/25138, 534/26269, 597/29328, 733/34782, 922/40072, 1273/49361, 1339/52350, 1338/52256, 1548/42, 1562/1, 1573/7, 1663/34.
- 1.28. *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi* (HR.MKT.) Nu: 13/52.
- 1.29. *Kamil Kepeci Tasnifi* (KK.d.) Nu: 219, 262, 266, 315, 523, 548, 580, 583, 617, 2553, 2604, 2728, 2762, 2766.
- 1.30. *Maliye Nezareti Ceride Defterleri* (ML.CRD.d.) Nu: 1371.
- 1.31. *Maliyeden Müdevver Defterleri* (MAD.d.) Nu: 29, 43, 202, 252, 563, 1869, 1980, 2414, 2471, 2505, 2626, 2787, 2790, 2985, 2989, 3093, 3134, 3167, 3439, 3443, 3805, 3809, 3820, 3841, 3844, 3850, 4996, 9909, 10062, 10277.
- 1.32. *Meclis-i Vala* (MVL) Nu: 28/32, 5/21, 106/34.
- 1.33. *Nüfus Defterleri* (NFS.d.) Nu: 2641, 2696, 3710, 3718.
- 1.34. *Sadaret Divan Kalemi Evrakı* (A.DVN.) Nu: 3/41.
- 1.35. *Sadaret Divan Kalemi Mühimme Evrakı* (A.DVN.MHM.) Nu: 6/34.
- 1.36. *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı* (A.MKT.) Nu: 97/76, 104/15, 149/57.
- 1.37. *Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı* (A.TŞF) Nu: 5/62.
- 1.38. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı* (TS.MA.e.) Nu: 4/64 (or. TSMA No: 12/247), 6/36 (or. Nu. TSMA No: 12/393), 619/12 (or. TSMA No: 3335/92), 298/3 (or. TSMA No: 706/4), 299/4 (or. TSMA No: 707/19-25), 299/7 (or. TSMA No: 707/30), 299/8 (or. TSMA No: 707/31), 359/26 (or. TSMA No: 831/2), 359/30 (or. TSMA No: 831/6), 387/33, 508/47 (or. TSMA No: 2257/17), 508/48 (or. TSMA No: 2257/18), 618/22 (or. TSMA No: 3335/50-52), 619/6 (or. TSMA No: 3335/86), 619/15 (or. TSMA No: 3335/95), 619/21 (or. TSMA No: 3335/101), 619/22 (or. TSMA No: 3335/102), 619/23 (or. TSMA No: 3335/103), 619/24 (or. TSMA No: 3335/104), 620/3 (or. TSMA No: 3335/140),

- 622/15 (or. TSMA No: 3335/281), 622/16 (or. TSMA No: 3335/282), 753/2 (or. TSMA No: 6022/1), 745/46 (orijinal Nu. TSMA Nu. 5461/1), 1146/51, 1223/3 (or. TSMA No: 3335/50-52), 1233/13, 1266/24, 1266/55, 1268/66, 1268/67.
- 1.39. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.)* Nu: 5433, 5246, 7097, 8303, 9772, 10057.
- 1.40. *Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)* Nu: 123, 124, 142, 331, 326, 392, 402, 408, 419, 758, 998.
- 1.41. *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK.GM.d.)* Nu: 227 (Orj. Nu. TKG. KK.TTd. 227-142/313), 336/B (Orj.Nu: TKG. KK.TTd. 104-160/168), 138 (Orj. Nu: TKG. KK.TTd. 138-153/101), 139 (Orj. Nu: TKG. KK.TTd. 139-154/108), 539 (Orj. No: TKG. KK.TTd. 539-159/401), 540 (Orj. No: TKG. KK.TTd. 540-158/415), 1663 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1663-1626), 1679 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1679-1641), 1752 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1752-1715), 1854 (Orj. No: TKG.KK.TTd. 1854-1817).
- 1.42. *Yabancı Arşivler Bulgaristan Arşivi Defterleri (YB..04.)* Nu: 10/20.
2. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA):* Nu. E-12321.
- Takvim-i Vekayi*, def'a: 17, 172, 182, 293,
- Hicri 1263-1266 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Adana Şer'iyye Sicili (AŞS), Nu. 18.
- Gaziantep Şer'iyye Sicili (GŞS)* Nu: 26, 35, 42/174, 50, 51, 55, 58, 65, 67, 141, 142,
- Kanunname, Risale, Seyahatname, Kaynak Eserler**
- Abdurrahman Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)] Tahlil ve Metin Tenkidi*, (Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008.
- Anadolu ve Rumeli'de Mevcut Kaza ve Elviye ve Eyaletlerin Defteri*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Defatir ve Cedavil Kataloğu, Nu. 8884.
- Anadolu Vilayeti Taksimatı*, TTK Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Nu. 0035.
- Ayn-i Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Edit. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul, 1979.
- BİLGİN, Abdüsselam, *Adâ'î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi*, Ankara 2007.
- Bostan Çelebi, *Cülûs-nâme-i Sultan Süleyman*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Koleksiyonu, Nu. 1283.
- Bostan Çelebi, *Gazavât-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu, Nu. 3317
- Bostan Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman*, Österreichische Nationalbibliothek (Avusturya Millî Kütüphanesi), Nu. H. O. 42a (957).
- Celalzâde Mustafa Çelebi (Koca Nisancı), *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, Nu. 5997.
- Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, (haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.

- Çerkezler Kâtibi Yusuf, *Selimnâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi. Nu. 2146.
- DANIŞMAN, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1993.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat, Nu. 304, 306.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat, Nu. 304.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 1-2, (Sade. Tevfik Temelkuran, Haz. Mümin Çevik), İstanbul 1986.
- Eyâlât Defteri*, TTK Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Nu. 0009-3.
- Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, C. I-II, İstanbul 1274.
- Fethullah Arifi Çelebi, *Süleymanname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, Nu. 1517.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Cilt 1. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), İstanbul 2008.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt 1. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), İstanbul 2006, s. 223.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap 1. Cilt, (haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2011.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998.
- Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. III, (Sade. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992.
- İdris-i Bitlisi, *Selimnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Nu. 1540.
- Kadıızâde Kebir b. Üveys, *Gazavât-ı Sultan Selim*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Nu. 825.
- Kanunname Mecmuası*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, Nu. 1969.
- Kanunname Mecmuası*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi Nu. 1970.
- Kanunnâme Mecmuası*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi, Nu.1734.
- Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ li-Kâtib Çelebi*, C. I, Tıpkı Basım, (Haz. Fikret Sarıcaoğlu), Ankara 2009.
- Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr*, İstanbul 1329.
- Kemal Paşa-zâde, *Tarih-i Sultan Süleyman*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu, Nu. 4221.
- Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, X. Defter, (haz. Şefaettin Severcan), Ankara, 1996.
- Keşfi Mehmed Çelebi, *Selim-name*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Nu. 2147.

- KURT, Yılmaz *Çukurova Tarihinin Kaynakları V 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 2011.
- Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1341.
- Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme*, Arkeoloji Müzesi Nu. 379.
- Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetu't-Tevarih*, İstanbul 1276.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, C. 5, (Eski Yazıdan Nakleden: Seyit Ali Kahraman), (Yay. Haz. Nuri Akbayan), İstanbul 1996.
- Müneccimbaşı Dede Derviş Ahmed, *Sahaifü'l-Ahbâr fî Vekayü'l-A'sâr*, C. III, İstanbul 1285.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992.
- Ricaut, Paul, *Türklerin Siyasi Düsturları*, (Çev. M. Reşat Uzman), İstanbul 1996.
- Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultan Murad-ı Rabisi (IV. Murad'ın Revan Seferi)*, (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2006.
- Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme C. 1, Fasikül I*, (Sade. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1962.
- Sofyalı Ali Çavuş *Kanunnâmesi*, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297.
- Solakzâde Tarihi*, (Sade. Vahid Çabuk), İstanbul 2016.
- Şükri-i Bitlisi, *Selim-nâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül), İstanbul 1995.
- Şükri-i Bitlisi, *Selim-name*, The British Museum Library Nu. or. 1039.
- Şükri-i Bitlisi, *Selimmâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine kısmı, Nu.1597-1598.
- Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yay. Haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul 2002.
- Tetkik Eserler
- AKBAL, Fazıla, "1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, C. XV, S. 60 (Ekim 1951), ss. 617-628.
- AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCF Dergisi*, S. 13 (Ankara 1955), ss. 27-51.
- _____, *Celâli İşyanları*, Ankara 1963.
- _____, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, Ankara 1999.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. IV, VII, İstanbul 1992.
- AKÖZ, Alaaddin - SOLAK, İbrahim, "Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İşyanlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (2004), s. 41-50.
- _____, "Dulkadirli Eyaletine Ait Bir Kanunname Sûreti (1533-1546)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 (Bişkek 2004), ss. 9-29.

- AKÖZ, Alaaddin - YÖRÜK, Doğan, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (2003), ss.107-132.
- AKÖZ, Alaaddin, “XVI. Asrın İlk Yarısında Aladağ Kazası (1501-1540)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 16, İstanbul 1995, ss. 67-84.
- AKSİN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999.
- ALKAN, Mustafa, “Adana’nın İdari Yapısı (1516–1923)”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 9, S. 25 (Yaz, Erzurum 2005), ss. 253-266.
- ALTINÖZ, İsmail, *Dulkadir Eyaletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2009.
- Arifi Paşa, “Maraş ve Elbistan’da Zülkadir [Dulkadir]oğulları Hükümeti, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, nr. 33 (1 Ağustos 1131), ss. 535-552.
- Arifi Paşa, “Maraş ve Elbistan’da Zülkadir [Dulkadir]oğulları Hükümeti, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Nu. 33 (1 Ağustos 1331), ss. 535-552.
- _____, *Maraş ve Elbistan’da Dulkadiroğulları Hükümeti*, (Edit. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2011.
- ARSLAN, Hasan, *17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)*, Kahramanmaraş 2014.
- ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, (Haz. İ. Gökhan - M. Karataş), Kahramanmaraş 2008.
- BALTACI, Cahit, “Arpalık”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 392-393.
- BARKAN, Ö. Lütfi, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4 (1953-54), ss. 251-329.
- _____, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, S. X, İstanbul 1953, ss. 1-27.
- _____, “Tımar”, *İA*, C. 12/1, İstanbul 1979, ss. 286-333.
- BAŞAR, Fahmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.
- _____, “Kazâ”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss. 119-121.
- BAYRAKTAR, Hilmi, “XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Antep’in İdari ve İktisadi Durumu”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, (Ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 2000, ss. 83-96.
- BELDİCEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*, Ankara 1985.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara 2001.
- CANBAKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009.
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimatın İlanı sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Belleken*, S. 201, ss. 1215-1240.

- _____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.
- ÇAKAR, Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdârî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, ss. 351-372.
- _____, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ 2006.
- _____, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003.
- ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- DARKOT, Besim - HONİGMAN, Ernest, "Maraş", *İA*, C.7, İstanbul 1972, ss. 311-315.
- DARKOT, Besim, "Ayıntâb", *İA*, C. II, İstanbul 1993, ss. 64-67.
- DEMİRTAŞ, Funda, *Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2009.
- DOĞAN, Ayhan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.
- EMECEN, Feridun M. - ŞAHİN, İlhan, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler*, C. XIX, S. 23, TTK, Ankara 1998, s. 55-122.
- EMECEN, Feridun M., "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da Osmanlı Sancaklarının Kuruluşu'na Dair Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, C. LX, S. 227, Ankara 1996, ss. 81-91.
- _____, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- GENÇ, Mehmet; "Osmanlı Maliyesinde Malikâne sistemi" *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, (Edit. Osman OKYAR), Ankara 1975, s. 231-296.
- GÖĞEBAKAN, İlknur, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya 2002.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Nahiye", *İA*, C. 9, MEB Yay. İstanbul 1993, ss. 37-39.
- _____, "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, S. 6, ss. 51-61.
- _____, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, C. XX, S.78 (Nisan 1956), ss. 247-294.
- _____, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 2007.
- GÖKHAN, İlyas - BAL, E.Kasım, *Osmanlı Dönemi Maraş'ın İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (1700-185)*, İstanbul 2013.
- GÖKHAN, İlyas, "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı Hâkimiyetine Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyanlar", *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş 2008, s. 213-232.
- _____, "Markasi'den Germenici ve Maraş'a", *Kahramanmaraş Kültürü Tarih Coğrafya Edebiyat Sanat*, Kahramanmaraş, 2012, ss. 1-44.

- _____, *Kahramanmaraş Tarihi*, C. I-II, Kahramanmaraş 2019.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakir Beylerbeyliği’nin İlk Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23 (Mart 1969), s. 23-34.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 6, Ankara 1999, s. 77-88.
- GÜMÜŞALAN, Nermin, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Ankara 2014.
- GÜNAY, Nejla, *Maraş’ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, İstanbul 2007.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit, *Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri* (Cilt 142-143), Fasikül: 3, Gaziantep 1966.
- HAMMER, J. V., *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, C. IV, (mütercim: Mehmed Ata), İstanbul 1330.
- HATUNOĞLU, Bahattin Yalçın *İdris-i Bitlisi Selim-Namesinde Doğu Anadolu’nun Fethi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998.
- HEFFENİNG, “*Vilâyet*”, *İA*, MEB Yay., Eskişehir 2001, C. XIII, ss. 316-318.
- HONİGMAN, Ernest - FAROQHİ, Suraiya, “Mar’ash” *Eİ (Encyclopedia of İslam)*, vol. VI, Leiden 1991, pp. 505-510.
- İbnülemin Mahmud Kemâl, “Arpalık”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 17 (94), ss. 276-283.
- İNALCIK, Halil, “Timar”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 168-173.
- _____, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987.
- _____, “Adaletnâmeler”, *Belgeler*, II (3-4), Ankara 1965, s. 49-145.
- _____, “Eyalet”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 548-550.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.
- İNCİCİYAN, P.L. - ANDREASYAN, H.D., “Osmanlı Rumelisi, Tarih ve Coğrafyası”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.2-3 (İstanbul 1973- 1974), ss. 11-88.
- İsmail Hami DANŞİMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, İstanbul 1971.
- KARADENİZ, Hasan Basri, “Osmanlı Devleti’nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği’nin İlhakı”, *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş 2008, ss. 183-232.
- KARSANDIK, Özlem, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012.
- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ 1997.
- KOÇ, Kemalettin, *Tanzimat’tan Sonra Evkaf İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması Kapsamında Maraş Evkaf Müdürlüğü’nün Kuruluşu*, İstanbul 2019.
- KUNT, Metin, *Sancak’tan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. XII (İstanbul 1982), ss. 127-158.
- MORDMANN, J. H. - [MENAGE,, V. L.], "Dhu'l-kadr", *Eİ (Encyclopedia of İslam)*, vol. II, Leiden 1991, p. 240 (239-240).
- ÖRENÇ, Ali Fuat, "Mutasarrıf", *DİA*, C. 37, İstanbul 2006, ss. 377-379.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, "Gaziantep", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 466-469.
- ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. 2, Ankara 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983.
- SARI, Arif, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2015.
- SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986.
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002.
- SOLAK, İbrahim, "16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyoekonomik Yapısı Üzerine bir değerlendirme", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 483-494.
- _____, "Dulkadir Ülkesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu (29 Nisan 1 Mayıs 2011) Tebliğleri*, C. 1, Kahramanmaraş 2012, s. 211-22.
- _____, *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara 2004.
- _____, *XVI. Yüzyılda Elbistan Kazası (1526-1563)*, Konya 2013.
- SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*, İstanbul 2007.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I (Ankara 1970), ss. 1-147.
- _____, "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar", *Kahramanmaraş 1. Kuruluş Sempozyumu (10-11 Şubat 1986) Bildirileri*, Ankara 1987, ss. 43-48.
- ŞAHİN, Harun, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağının İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, Kahramanmaraş 2015.
- ŞAHİN, İlhan, "Dulkadir Eyaleti", *DİA*, C. 9, İstanbul 1993, s. 552-553.
- _____, "Nahiye", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 306-308.
- _____, "Sancak", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 97-99.
- _____, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32 (İstanbul 1979), s. 900-921.
- ŞEKER, Mehmet, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması Sürecinde Maraş Bölgesi ve Bölgeye Yerleşen Türk Boyları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 437-450.

- ŞIVGIN, Hale, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap”, *OTAM*, S. 11 (Ankara 2000), ss. 503-553.
- _____, *19. Yüzyılda Gaziantep*, Ankara 1997.
- TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- TAŞTEMİR, Mehmet, XVI. Yüzyılda Adıyaman (*Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta*) *Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara 1999.
- TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara 1997.
- TOPRAK, Seydi Vakkas, *Besni 1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat*, Adıyaman 2015.
- TUKİN, Cemal, “Mahmud II Devrinde Haleb İsyanı 1813-1819”, *Tarih Vesikaları*, C. 1, S. 4, ss. 256-265.
- TUNÇ, Muhammet Nuri, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsat) İdari, Sosyal ve İktisadi Tarihi*, İstanbul 2019.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- TURAN, Şerafettin, “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s. 201-232.
- Türkler Ansiklopedisi*, “Malatya”, C. XXIII, Ankara 1976, ss. 5410-5427.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 2011.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Ankara 1983.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, ss. 111-122.
- VARLIK, M. Çetin, “Anadolu Eyaleti”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 143-144.
- YAMAN, Talat Mümtaz, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütessesimlik Müessesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, S. 1 (1942-1943), ss. 75-105.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Dulkadırlılar”, *İA*, C. 3, İstanbul 1988, ss. 653-657.
- YİNANÇ, Refet - ELİBÜYÜK, Mesut, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I-II, Ankara 1988.
- YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.
- YÖRÜK, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Ankara 2015.

EKLER

Ek 1: Maraş Sancağı Rum ve Karaman'a Tabi (1522 Tarihinde)

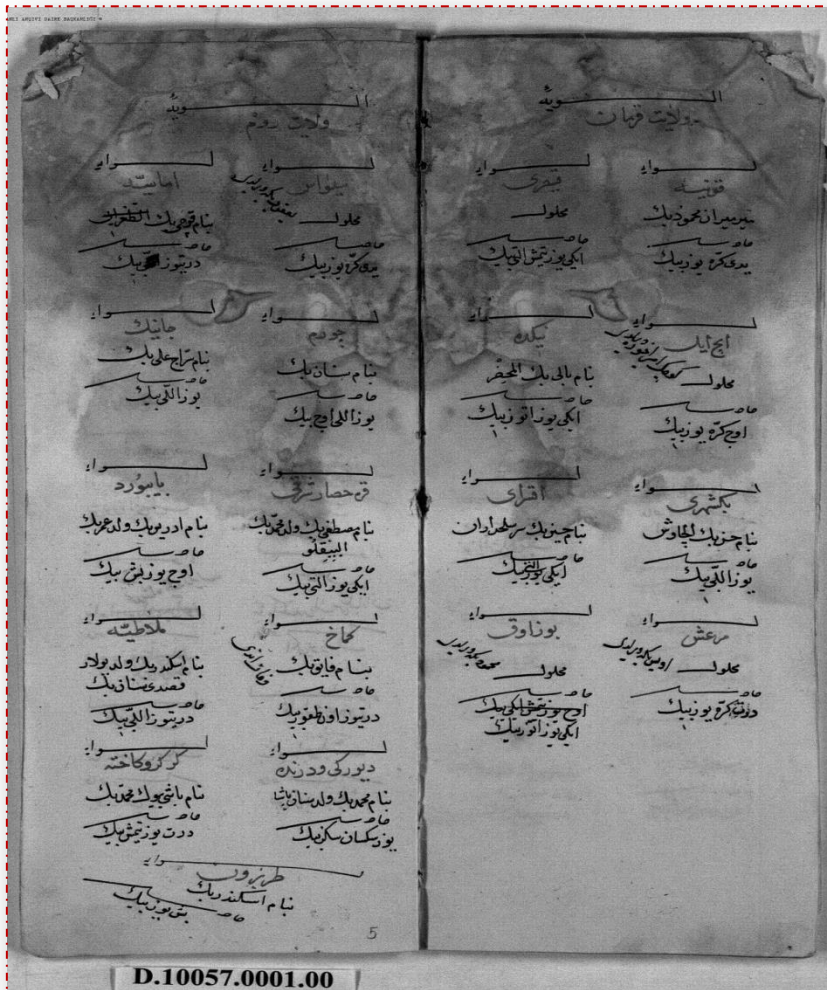
Kaynak: Kanunname Mecmuası, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, Veliyüddin Efendi, Nu. 1969, s. 120b-121a.

Ek 2: Maraş Sancağı Kazaları (1522 Tarihinde)

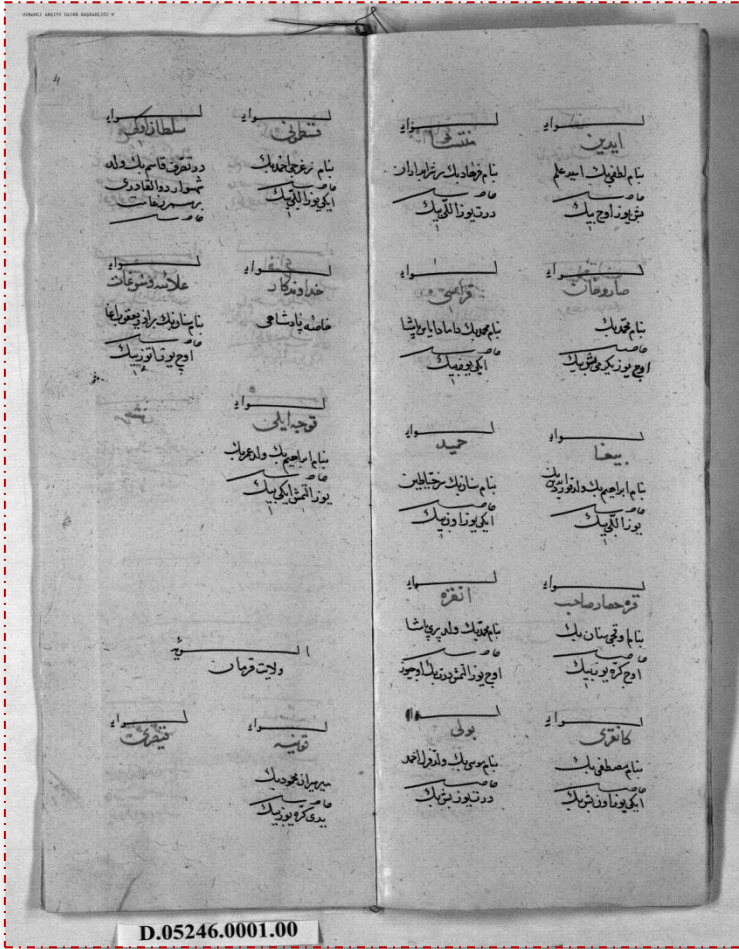

Kaynak: Kanunname Mecmuası, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı,
Veliyüddin Efendi, Nu. 1969, s. 118a.

Ek 3: Maraş Sancağı Karaman'a Tabi (1525-1527 Tarihinde)

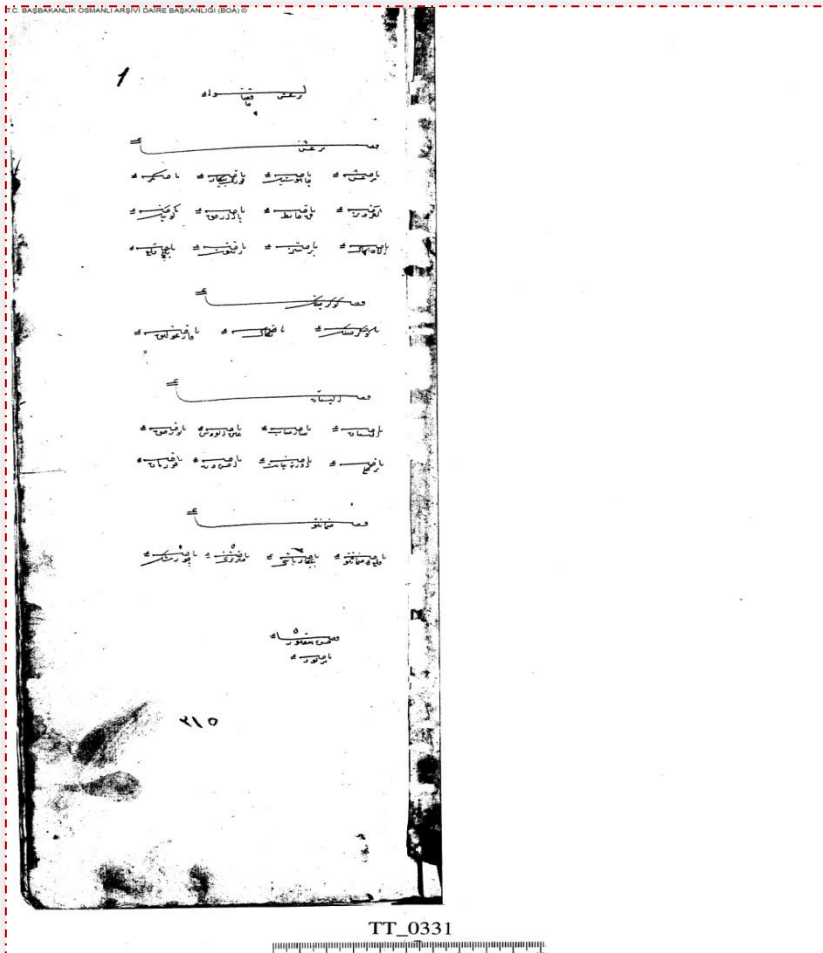
Ek 4A: Maraş Sancağı Karaman'a Tabi (1525-1527 Tarihinde)

Ek 48: Maraş Sancağı Karaman'a Tabi (1525-1527 Tarihinde)

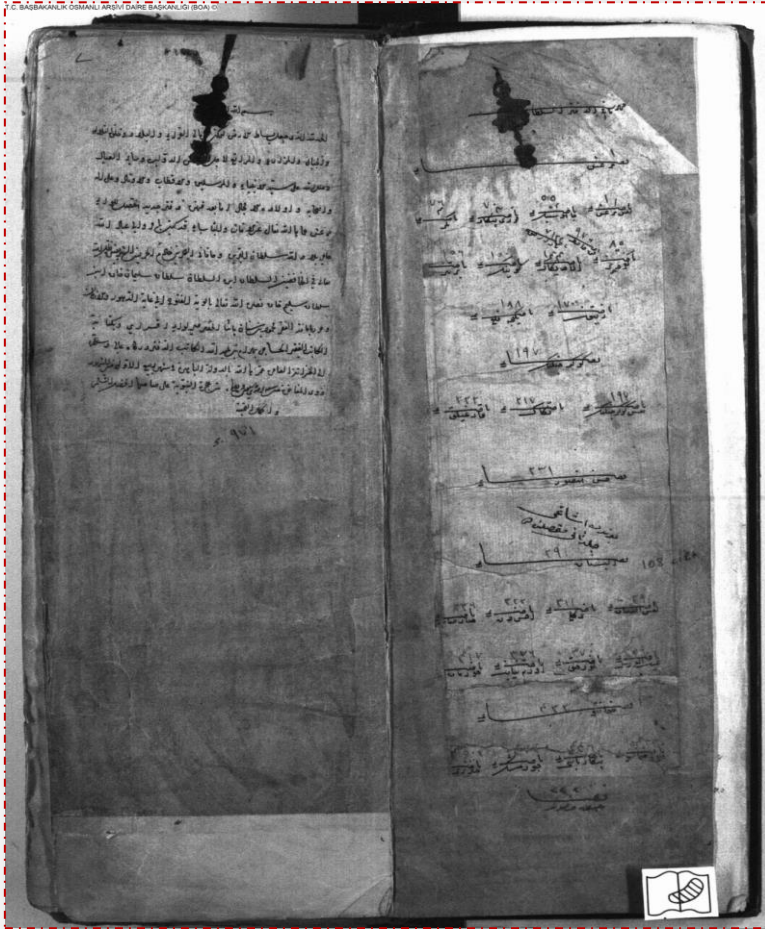

Ek 6: Maraş Livası (1561 Tarihinde)

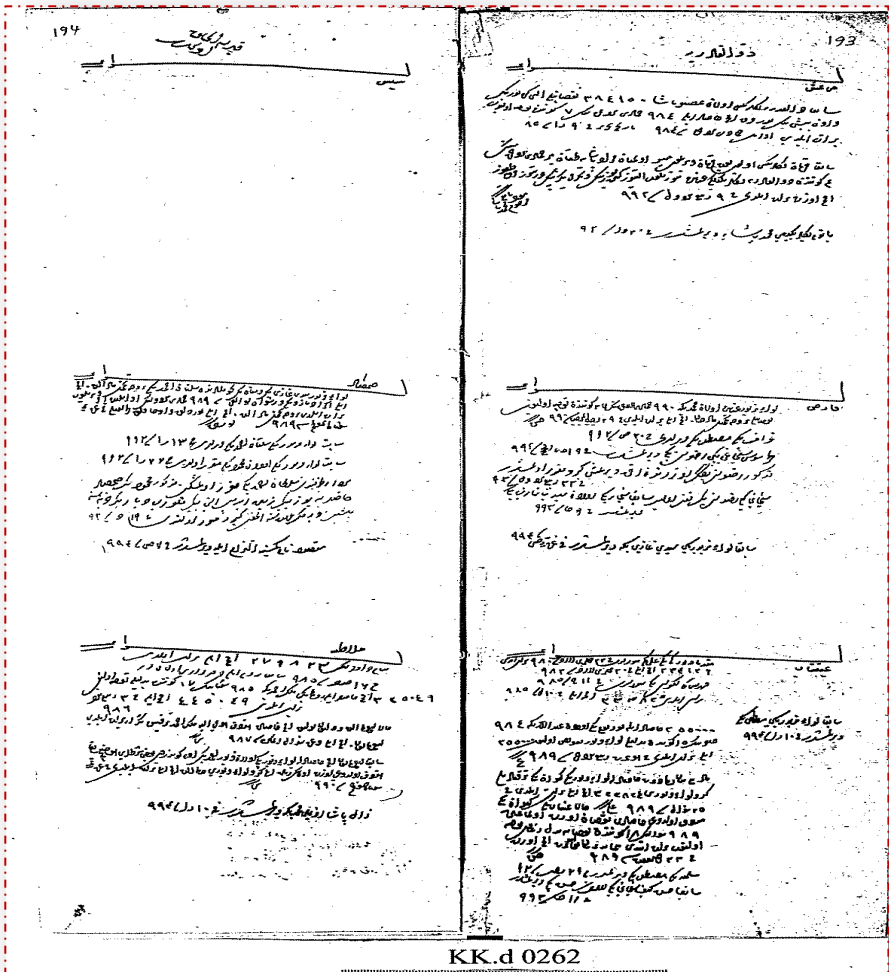
Kaynak: DAB, OA, TT.d., Nu. 331 (Maraş İcmal Defteri)

Ek 7: Maraş Livası (1563 Tarihinde)

Kaynak: DAB, OA, TK.GM.d., Nu. 138 (Maraş Mufasssal Defteri)

Ek 8: Maraş Eyaleti Livaları (1577-1588 Tarihlerinde)

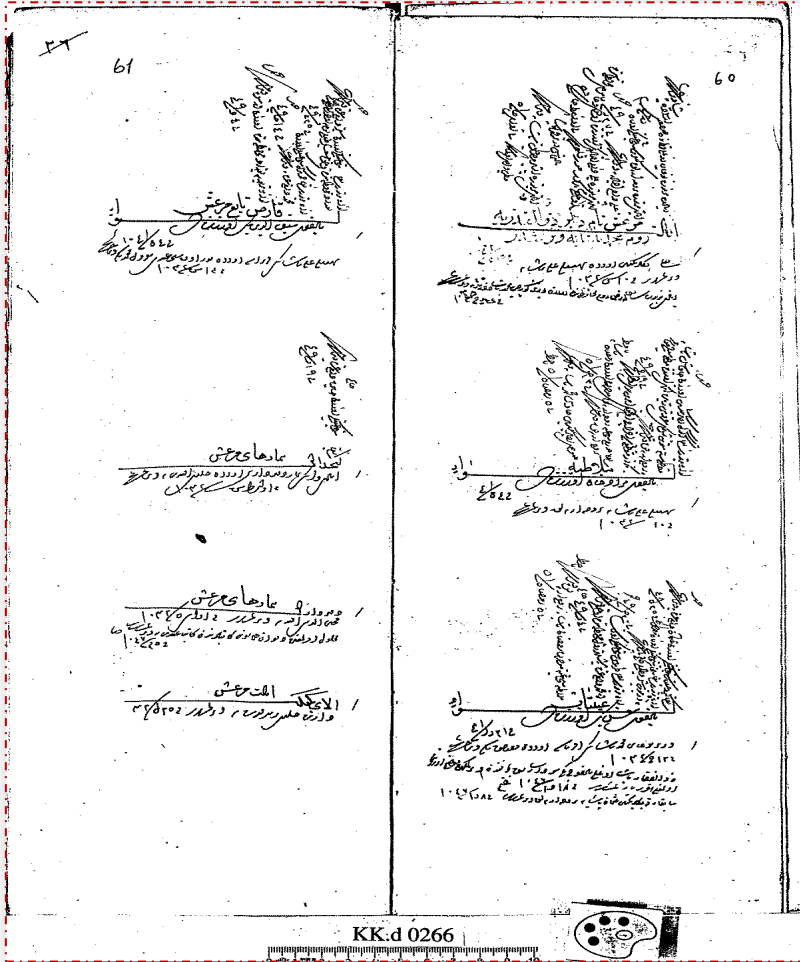
KK.d 0262

Ek 9: Maraş Eyaleti Livaları (1609 Tarihinde)

* ۲۲ *	
» کریمه باقی ماغوسه سالیانہ ایله در	
۲۴	خاص دفتردار خزینہ ۱۲۰۰۰۰
۱۶	زعامت کتخدای دفتر ۰۸۲۰۰۰
۱۴	» دفتردار تیمار ۰۷۰۰۰۰
۳۷۹	۱۸۹۸۲۹۹
ایالت ذوالقدریه بش سنجاغی و دفتر کتخداسی و تیمار	
دفترداری واردر	
۱۲۵	لواء مرعش پاشا سنجاغی ۶۲۸۴۵۰
۱۰۰	» ملاطیه خاص میرلوا ۵۰۰۰۰۰
۴۹	» عینتاب ۲۴۵۱۳۰
۴۱	» قارص ذوالقدریه ۲۰۵۳۰۰
۴۰	» صمبصاد ۲۰۰۰۰۰
۱۶	زعامت کتخدا ۰۸۰۷۳۱
۱۲	» دفتردار تیمار ۰۶۰۲۴۶
۳۸۳	۱۹۱۹۸۵۷
ایالت روم یدی سنجاقدرد دفتر کتخداسی و تیمار	
دفترداری واردر	
۱۸۰	لواء سیواس پاشا سنجاغی ۹۰۰۰۰۰
(لواء امامیه)	

Kaynak: Ayn-i Ali Efendi, Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân, Edit. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul, 1979.

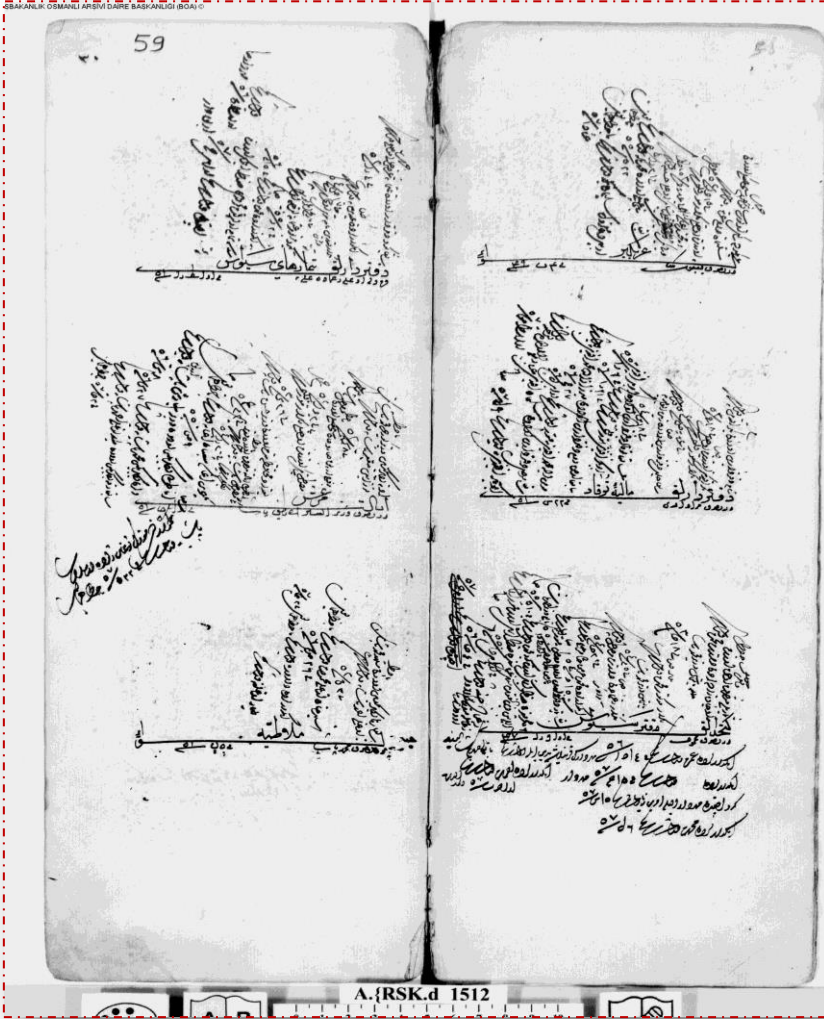
Ek 10: Maraş Eyaleti Livaları (1630-1642 yılları arasında)

Ek 11: Maraş Eyaleti Livaları (1630-1642 yılları arasında)

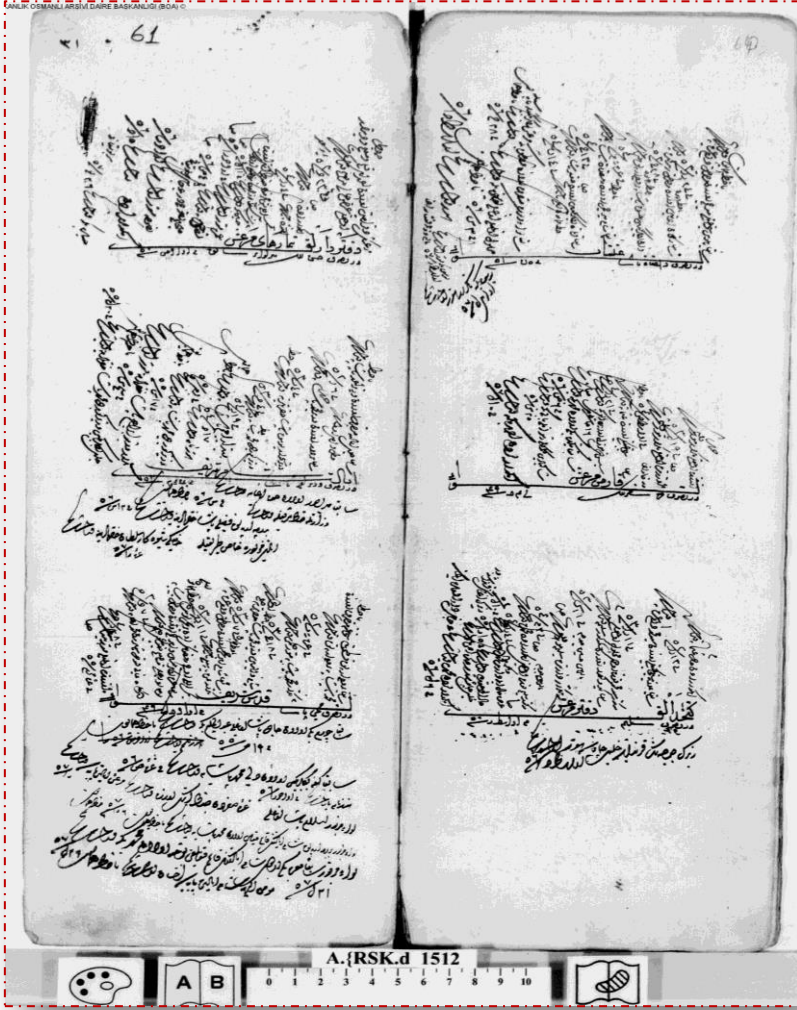

Ek 12A: Maraş Eyaleti Livaları (1641-1649 yılları arasında)

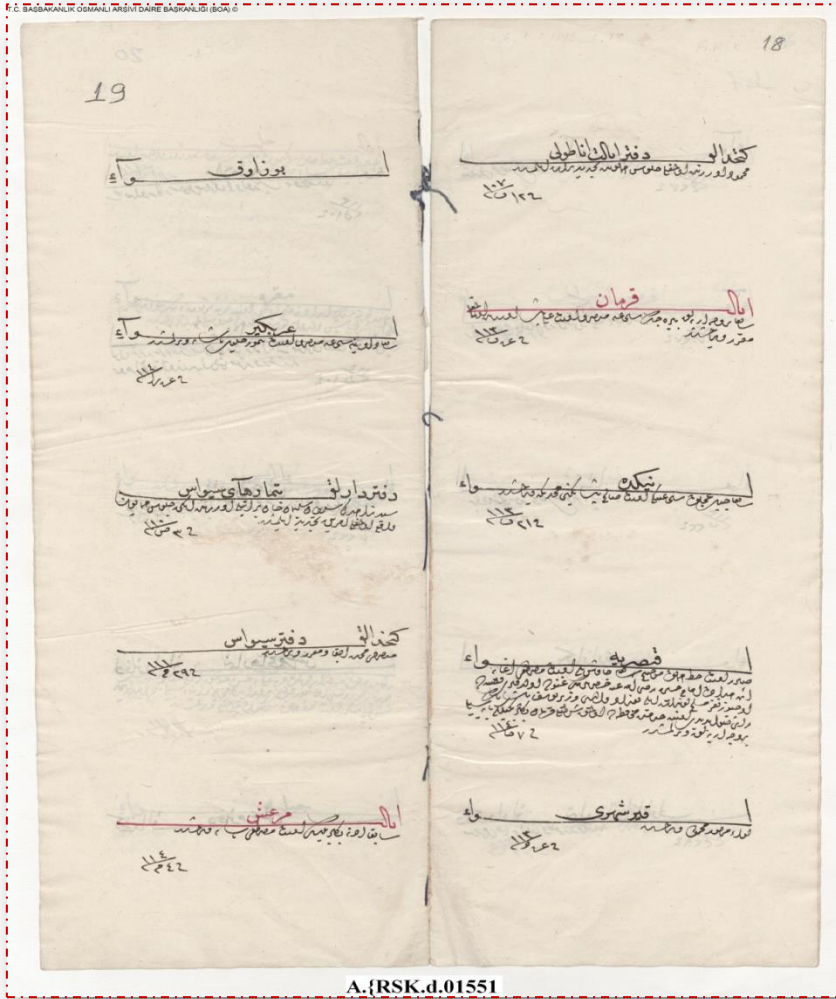
Kaynak: DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1512.

Ek 12B: Maraş Eyaleti Livaları (1641-1649 yılları arasında)

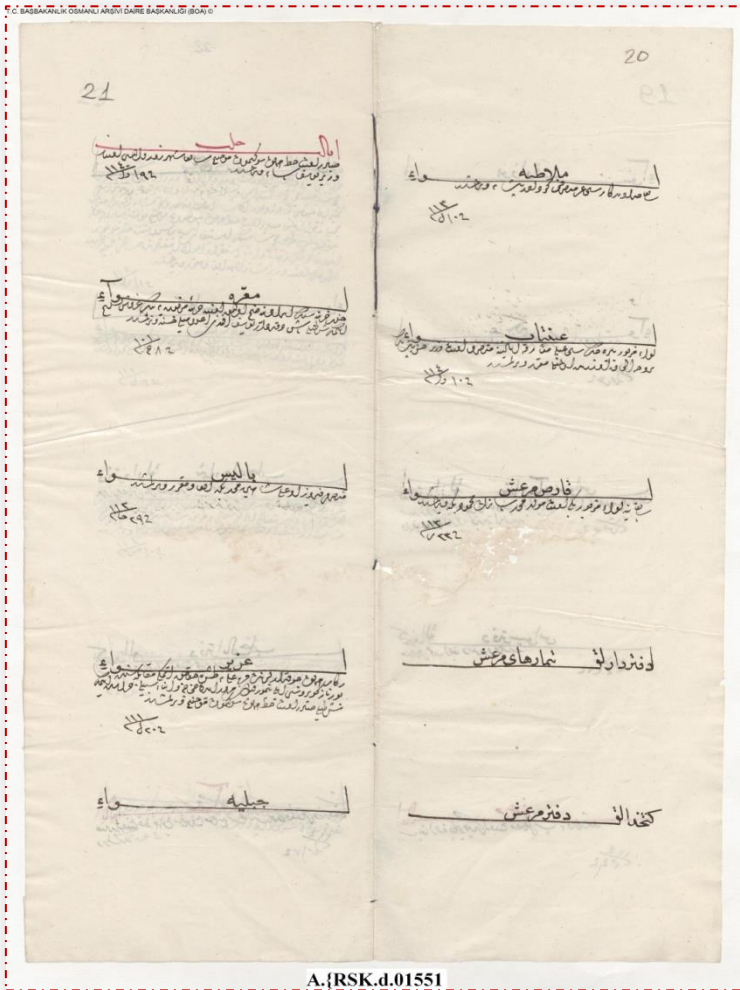

Kaynak: DAB, OA, A.RSK.d., Nu. 1512.

Ek 13A: Maraş Eyaleti Livaları (1702-1703 yılları arasında)

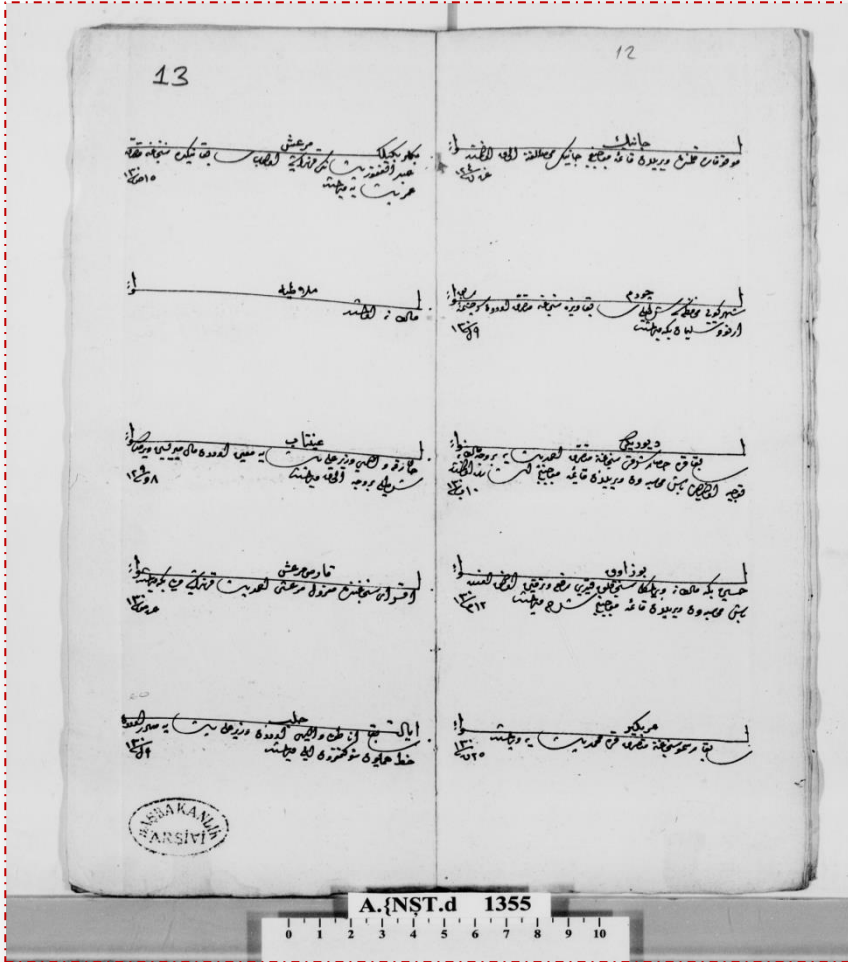
Ek 13B: Maraş Eyaleti Livaları (1702-1703 yılları arasında)

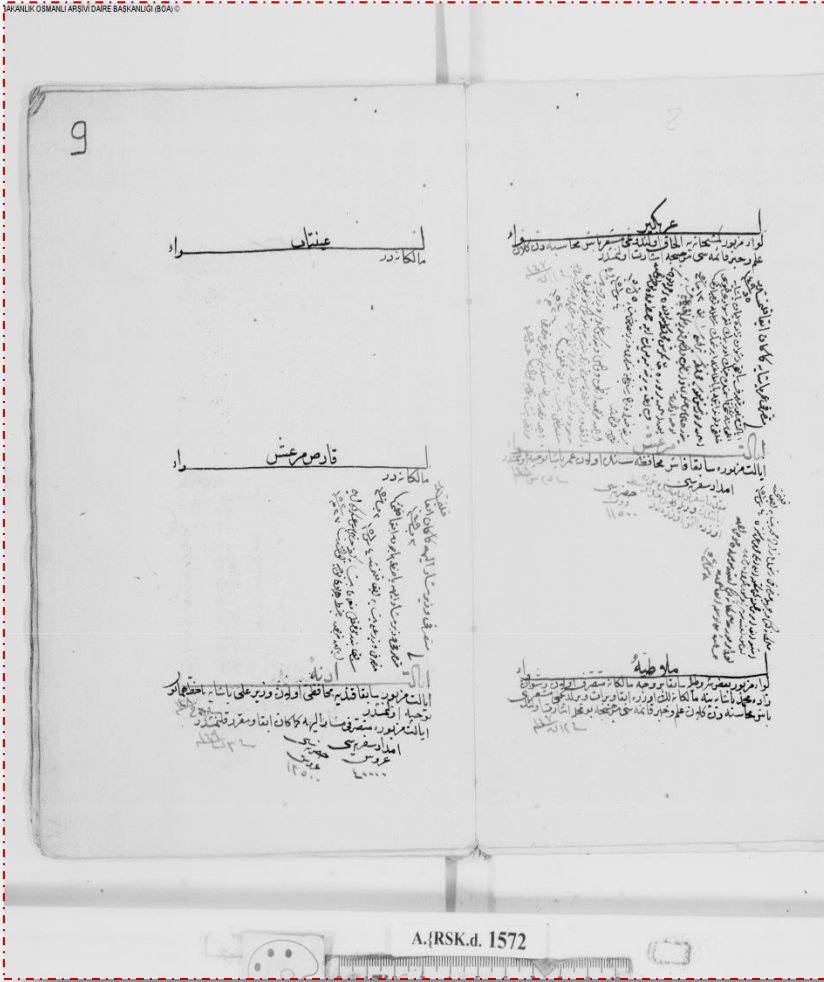
Ek 14: Maraş Eyaleti Livaları (1717-1718 yılları arasında)

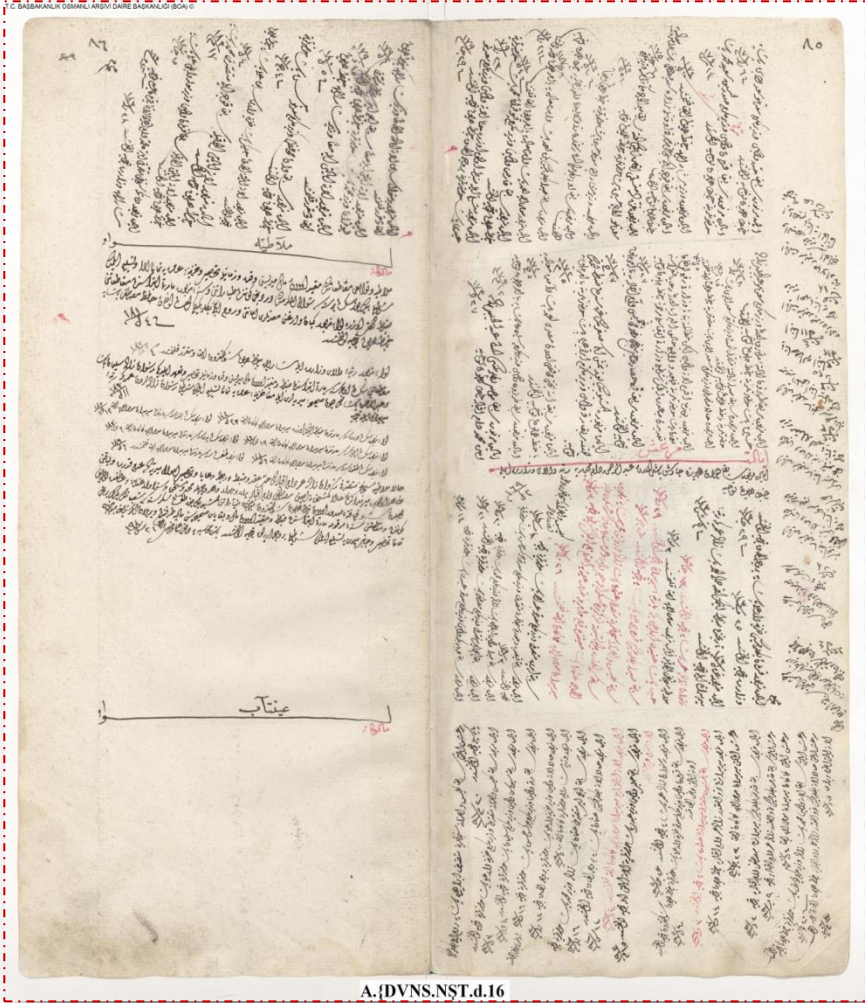
Ek 15: Maraş Eyaleti Livaları (1717-1718 yılları arasında)

Ek 16: Maraş Eyaleti Livaları (1736-1740 yılları arasında)

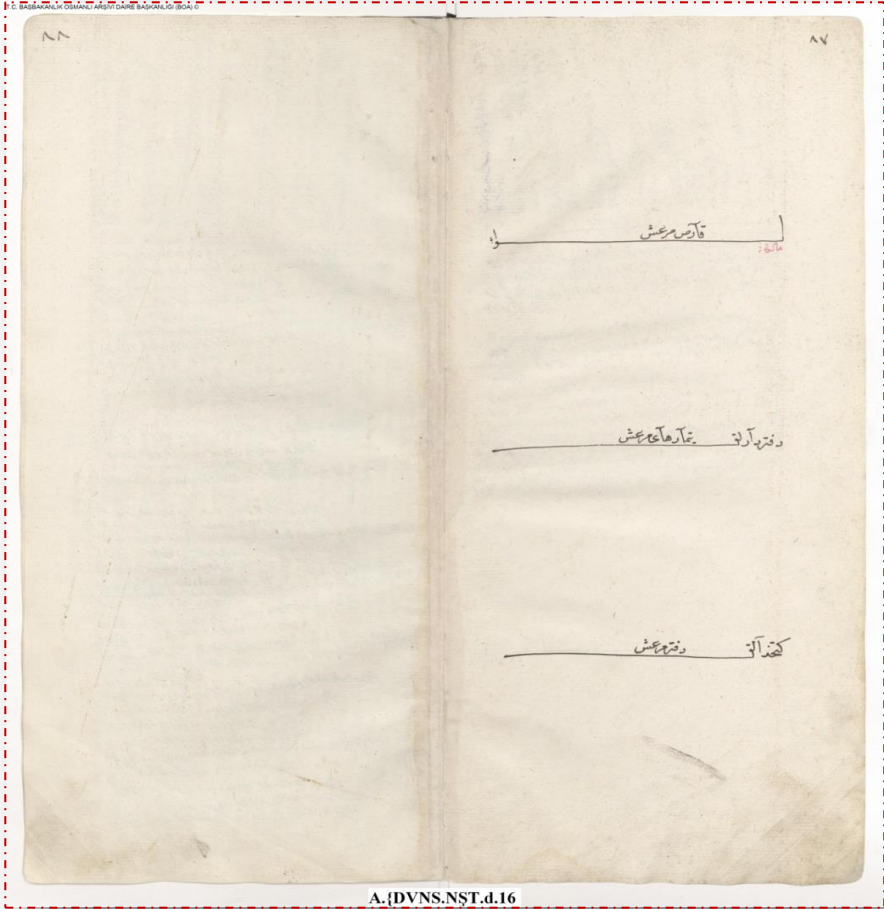
Ek 16A: Maraş Eyaleti Livaları (1755-1789 yılları arasında)

A.DVNS.NŞT.d.16

Kaynak: DAB, OA, A.DVNSNŞT.d., Nu.16.

Ek 16B: Maraş Eyaleti Livaları (1755-1789 yılları arasında)

Ek 17: Maraş Eyaleti (Tahminen 1822)

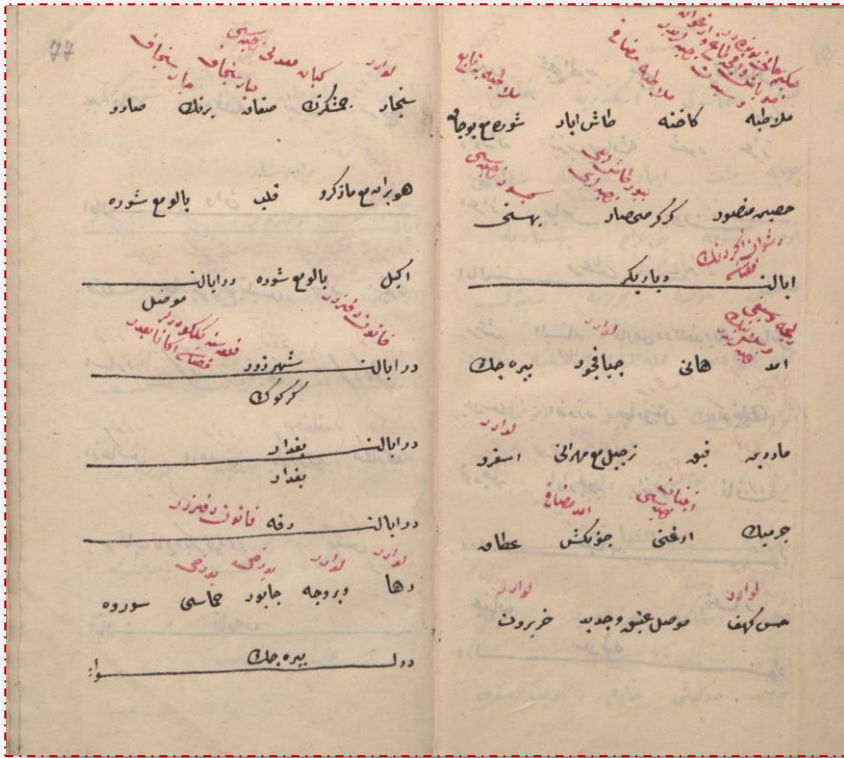
Kaynak: Anadolu Vilayeti Taksimatı, TTK Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Nu. 0035.

Ek 18A: Maraş Eyaleti (Tahminen 1822)

فوق سماقولى	اكدردبه	خانقاه
چرخه	مشت	اببار مغلوله
نوه	استومه	بنی حرام
مرامقین	ننونه	نجربره
معلمه بنی احمد	معلمه المرقوم	قشبه شغوف
الواح طحلاء	قنه قوجو	ابوتجه
بودیس	دلیجاب	فانور
در ابالت	حب الشها	فانور
حب	اطلاکبه	معره المصربه
سرمیه	درکوش	حارم
ارلب الصقوی		
بغراس	نخج الحدید	منج
دواندله	نیزب مع بابنه	شعور
اعزاز	بیاسر	بلور
ایالت	مرعش	فانور
مرعشه	البنامه	فانور
بلوس	اندورد	حاموش
قودوجو	بارارجو	براندخود
در	عقناب	نشار
در	عقناب	ملاطیه

Kaynak: Eyâlat Defteri, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Nu. 0009-3.

Ek 18B: Maraş Eyaleti (Tahminen 1822)

Kaynak: *Eyâlât Defteri*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Nu. 0009-3.

KAHRAMANMARAŞ'TA AŞİRET ADI TAŞIYAN KÖYLER

FARUK SÖYLEMEZ*

GİRİŞ

Kişi ve yer adlarının tespiti bir topluluğun veya bir beldenin kimliği hakkında önemli ipuçları elde edilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda onomastik olarak adlandırılan antroponimi (kişi adları) ve toponimi (yer adları) bilim dalları bize söz konusu yerin veya orada yaşayan halkın kökenleri hakkında aydınlatıcı sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir. Hele o konuda elimizde başka herhangi bir bilgi veya belge bulunmuyorsa onomastik daha da önem kazanmaktadır.

Anadolu'daki yer adlarını tarihî yönü itibarıyla tarihçiler değerlendirmeye çalışmışlardır. Yapılan araştırmalar Anadolu'da Oğuz boylarıyla ilgili birçok yer adının varlığını ortaya koymuştur. Afşar, Bayat, Bayındır, Beydili, Bügdüz, Çavundur, Çepni, Dodurga, Döğer, Eymür, İğdir, Kargın, Kınık, Kızık, Salur, Yazır, Yıva, Yüreğir¹ gibi Oğuz boyları yerleştikleri yerlere kendi adlarını vererek o beldelerin Türkleşmesini sağlamışlardır.

Konargöçer unsurların yerleşik hayata geçişlerinde iklim ve toprağın zirai hayata elverişliliği, suyun mevcudiyeti, şehirlere yakınlık ulaşım kolaylığı gibi hususlar önemli rol oynamışlardır. Bu şekilde kendilerine uygun buldukları yerlerde kurulan köylere aşiret veya oymağının adını vermişlerdir. Bir boy, aşiret veya cemaatin bölünerek aynı kazanın değişik nahiyeleri ile bir sancağın farklı kazalarında kurulan köylerin aldıkları isim aynı idi². Bütün Anadolu'dan Rumeli'ye kadar durum böyle olduğu gibi aynı aşiret veya oymağın Kahramanmaraş'ın farklı kaza ve nahiyelerin köylerinde isimlerine rastlanmaktadır.

Millî kültürün bir parçası olan yer adları göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayata geçmiş Türk toplulukları meskûn oldukları yerlere eski Türk geleneğine göre ya oymaklarının, obalarının, boylarının isimlerini vermişler ya da tanınmış bir şahsın adını kabul etmişlerdir³. Boy, oymak ve şahıs adlarının yer adı olarak

* Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Hasan Eren, "Yer Adlarımızın Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, sy. 13 (1966), s. 159.

² Mübahat S. Kütükoğlu, "XVI. Yüzyıl İzmir Kazasında Cemaat Adı Taşıyan Köyler", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s. 498.

³ Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara 1984, s. 43.

kullanılması bir fert veya fertlerden oluşan ortak şahsiyetlerin tabiat üzerindeki etkisini ifade etmektedir⁴.

Moğol saldırılarından kaçarak, Memlûk Devletine sığınmış olan Türkmenler, Memlûkler tarafından İlhanlılara ve Çukurova'daki Ermenilere karşı Anadolu'nun güney bölgesine yerleştirilmişlerdi. Bu muhtelif Türkmen boyları hem Anadolu içlerine, hem de Çukurova Ermenilerine zaman zaman akınlar düzenliyorlardı. Nihayet 1298 yılında Kilikya Ermeni Prenslığı hâkimiyetinde bulunan Maraş Türkmenler tarafından ele geçirildi⁵. Bu tarihten sonra Maraş ve havalisi Memlûk Devleti'ne bağlı Halep valilerine tabi olan Türkmen beyleri tarafından yönetilmeye başlandı.

Bozok Türkmenleri Antep'ten Elbistan'a kadar olan bölgeleri ele geçirmişlerdi. Bunların çoğu Antakya'dan başlayıp kuzey-doğu yönünde Maraş'a kadar uzanan Amanosların doğu vadisinde kışlıyor, yaz gelince de vadinin kuzeyinde, Binboğalar, Berit, Nurhak, Akçadağ ve Tohma ile çevrili havzadaki yaylaklara çıkıyorlardı. İşte bu havzanın güneyinde bulunan Bozok ve Ağaçeri Türkmenlerinin bir kısmı Anadolu'da Moğol hâkimiyeti çökerken, Zeyneddin Karaca adlı beylerinin etrafında toplanmaya başladılar⁶.

Bu çalışmada köy adlarının tespitinde 1927 yılında yapılan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımında elde edilen verilerden faydalanılarak hazırlanan ve 1928 yılında İçişleri Bakanlığı (Dâhiliye Vekâleti) tarafından basılan "Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları" isimli eserden yararlanılmıştır. Daha sonraki yıllarda bu eser sadeleştirilerek tekrar basılmış ancak bu farklı baskılar karşılaştırıldığında Osmanlı Türkçesiyle basılan bu ilk Köylerimiz kitabında yer alan birçok aşiret ve oymak adı taşıyan köylerin diğer baskılarda yer almadığı müşahade edilmiştir⁷. Söz konusu köy adlarının değiştirildiği bu nedenle birçok aşiret ve cemaat adını taşıyan köylerin günümüze gelemediği tespit edilmiştir. Bu nedenle 1928 baskısı esas alınarak bu araştırma yürütülmeye çalışılmıştır.

Kahramanmaraş'ta birçok köy ve mahalle isminin Türkmen aşiret ve cemaatlerinden almış olması bölgenin sürekli bir konargöçer akınına maruz kalmasından olsa gerektir. Gerek yaylak-kışlak hayatına uygun bir alan olması gerekse Kuzey Suriye üzerinden Orta ve Batı Anadolu'ya doğru göç eden aşiretlerin göç güzergâhında bulunması tarihi süreçte Maraş ve çevresinde birçok

⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiyede Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Ankara 1984, s. 27.

⁵ Faruk Söylemez, "Osmanlı-Dulkadirli Siyasî ve Sosyal Münâsebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 138 (Haziran 2002), s. 176.

⁶ Refet Yinanç, *Dulkadirli Beyliği*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 8.

⁷ Mesela Dâhiliye Vekâleti'nin 1928 baskısı olan Köylerimizin Adları kitabında yer alan Alhaslı, Araplar, Atmalı, Bahadır, Bertiz, Budaklı, Çamçakallı, İloğlu, Karalar, Milyanlı ve Orçan vb. köylerin İçişleri Bakanlığı'nın 1985'te yayınladığı Köylerimiz adlı kitabın kayıtlarında yer almamaktadır.

Türkmen aşiret ve oymağının yerleşerek buralara adlarını vermelerine zemin oluşturduğu düşünülmektedir.

Afşarlı Köyü

Kahramanmaraş'ta yer adlarına adını veren aşiretlerden birisi Avşar veya farklı bir kullanımı ile Afşar Aşireti'dir. Maraş ve Elbistan çevresindeki varlıkları XIII. yüzyılın sonlarına kadar gittiği ifade edilmektedir⁸. XVI. yüzyılda Maraş ve Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) çevrelerinde konargöçer hayatı yaşarken⁹ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Pazarcık ve Keferdiz çevrelerine yayılan Afşar Aşireti'nin¹⁰ XIX. yüzyılın ortalarında da bu bölgede yaşadıkları anlaşılmaktadır¹¹. Avşar Türkmenlerinin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Maraş eyaletinin değişik kaza ve köylerinde konargöçer olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Maraş'ta Avşar adını taşıyan köylerin günümüze kadar gelmiş olması da söz konusu Türkmenlerin bu bölgede uzun yıllar yoğun olarak bulunduklarını gösterir¹². 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹³.

Ağcalar Köyü

Ağcalar 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı bir köydür¹⁴. Söz konusu köy adını Ağcalı Oymağı'ndan¹⁵ almış olmalıdır.

Ağcaşar Köyü

Adını Ağcaşar Aşireti'nden¹⁶ alan iki köye rastlanmıştır. Bunlardan birisi 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının merkez nahiyesine bağlı Ağcaşar köyü¹⁷ ikincisi de Göksun kazasının Süleymanlı nahiyesine bağlı Ağcaşar köyüdür¹⁸.

Ağlobası Köyü

Ağıl Obası, 1927 nüfus sayımı verilerine göre Göksun kazasının Süleymanlı nahiyesine bağlı¹⁹ köylerdendir. Adını Ağıl Obası Oymağı'ndan aldığı düşü-

⁸ Yinanç, *age.*, s. 7-8.

⁹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 284.

¹⁰ BOA, *Mühimme Defterleri*, no. 139, s. 406.

¹¹ BOA, *Maraş Ahkâm Defterleri*, no. 4, s. 97; no. 5, s. 109.

¹² Faruk Söylemez, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Maraş'ta Türkmen Aşiretleri", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür ve Değerlerini Araştırma merkezi, Kahramanmaraş 2008, s. 166.

¹³ *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, İstanbul 1928, s. 939.

¹⁴ Köylerimizin Adları, s. 946.

¹⁵ Mehmet Eröz, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1975, s. 49; Ulubaş, *age.*, s. 21.

¹⁶ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s. 182,188.

¹⁷ Köylerimizin Adları, s. 943.

¹⁸ Köylerimizin Adları, s. 948.

¹⁹ Köylerimizin Adları, s. 949.

nülmektedir. Yörükân taifesinden olan Ağıl Obası Oymağı'nın Maraş'ın Gök-sun kazasında yaşadığı ifade edilmektedir²⁰.

Akçakoyunlu Köyü

Akçakoyunlu adında Kahramanmaraş çevresinde üç köy tespit edilmiştir. Bunlar 1927 nüfus sayımı verilerine göre kayıtlarad Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü²¹, Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı Ağcakoyunlu köyü²² Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Ağcakoyunlu köyü²³ olarak yer almaktadır. Bütün bu köyler ve Kahramanmaraş'ın Akçakoyunlu Mahallesi adını Dulkadirli Türkmenlerinden olup Maraş ve çevresinde yaşadıkları XVI. yüzyılın başlarına kadar tespit edilen Akçakoyunlu Aşireti'nden almaktadır. Akçakoyunlu Aşireti'nin XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar Maraş ve çevresinde yaylak-kışlak hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır²⁴. Maraş Ahkâm Defterlerindeki kayıtlardan söz konusu aşiretin Maraş'ta kışladığı yazın ise Elbistan'da yayladığı tespit edilebilmektedir²⁵.

Alcı Köyü

Maraş'ın Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Alcı köyü 1927 nüfus sayımı kayıtlarında yer almaktadır²⁶. Adını Alcı Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Zira Maraş Yörükânından Alcı Taifesi'ne bağlı olan bu cemaat XVIII. yüzyılın başlarında Maraş tımar defter kethüdalığı mukataasına bağlıydı. Alcı Cemaati mensuplarının daha önceleri Pazarcık'taki Derbent Ağzı ile Kara Hayıt'a bağlı Yağma köyünde yaylak-kışlak hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır²⁷. Alcı Oymağı'nın Tacirli Aşireti'nin kollarından biri olduğu²⁸ ifade edilmektedir.

Alhaslı Köyü

Maraş ve Malatya çevresinde konargöçer hayatı yaşayan Alhaslı Aşireti²⁹ Kahramanmaraş'ın Elbistan kazasının merkez nahiyesine bağlı bir Alhaslı köyüne³⁰ adını vermiştir.

Alibeyuşağı Köyü

Maraş çevresinde özellikle Pazarcık kazasında yoğun olarak yaşayan Si-nemlli Aşireti'nin obalarından biri olan Alibeyuşağı Oymağı'ndan³¹ adını aldığı

²⁰ Türkay, *age.*, s. 182.

²¹ Köylerimizin Adları, s. 939.

²² Köylerimizin Adları, s. 942.

²³ Köylerimizin Adları, s. 946.

²⁴ Hasan Arslan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İktisadi ve İçtimai Tarihi), Kahramanmaraş 2014, s. 170.

²⁵ BOA, *Maraş Ahkâm Defterleri*, no. 4, s. 20.

²⁶ Köylerimizin Adları, s. 946.

²⁷ Türkay, *age.*, s. 196; Mahmut Ulubaş, "Maraş ve Çevresinde Aşiretler (1774-1865)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016, s. 49.

²⁸ Ali Rıza Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, c. II (Haz. Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 348.

²⁹ Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti örneği*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 258; Ulubaş, *age.*, s. 20.

³⁰ Köylerimizin Adları, s. 943.

³¹ Ulubaş, *age.*, s. 46.

düşünülen Alibeyuşağı köyü 1927 nüfus sayımında Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı olarak kayıtlarda yer almıştır³².

Alişar Köyü

Alişar köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının merkez nahiyesine bağlı olup³³ adını Alişarlı Aşireti'nden almıştır. Alişarlı Aşireti biri Maraş diğeri Zamantı kazasında bulunmak üzere iki bölük halindeydi. Alişarlı Aşireti'nin bir diğeri şubesi de Kars-ı Maraş'ta Zakirli taifesine tabi olarak bulunmaktaydı³⁴.

Arablar Köyü

Kahramanmaraş'ta Araplar adında iki köy tespit edilmiştir. Adını Araplar Oymağı'ndan aldığı düşünülen köylerden biri 1927 nüfus sayımı verilerine göre Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı³⁵ diğeri ise Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı³⁶ Arablar köyü olarak kayıtlarda yer almaktadır. Beydili Aşiretinden olan Arablar Oymağı Anadolu ve Rumeli'deki birçok sancak ve eyaletin yanı sıra Maraş ve çevresinde konargöçer hayatı yaşamaktaydı³⁷.

Atmalu Köyü

Adını Atmalı Aşireti'nden alan Elbistan kazasının merkez nahiyesine bağlı Atmalu köyü 1927 nüfus sayımı kayıtlarında yer almıştır³⁸. Atmalı Aşireti mensuplarının XIX. yüzyılın başlarından itibaren Maraş ve Elbistan kazası civarında yaylak kışlak hayatı yaşadıkları görülmektedir³⁹. Bu cümleden olarak, Elbistan kazasına bağlı Aynularus nahiyesinin bir kısım köylerinde meskûn oldukları anlaşılmaktadır⁴⁰.

Atmalukaşanlusu Köyü

Atmalı Aşireti'nden adını alan köylerden birisi de Atmalukaşanlusu köyüdür. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının merkez nahiyesine bağlı olarak kayıtlarda yer almıştır⁴¹.

Avanuşağı Köyü

Maraş'ın Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Avanuşağı köyü⁴² adını Avanuşağı Cemaati'nden almaktadır. Pazarcık çevresine yerleştirilen Sinemili Aşireti'nin bir kolu olarak kayıtlarda Avandar veya Avanuşağı olarak yer almaktadır⁴³.

³² Köylerimizin Adları, s. 947.

³³ Köylerimizin Adları, s. 944.

³⁴ Arif Sarı, "XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 196-197.

³⁵ Köylerimizin Adları, s. 942.

³⁶ Köylerimizin Adları, s. 947.

³⁷ Türkay, *age.*, s. 203-204.

³⁸ Köylerimizin Adları, s. 943.

³⁹ BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, no. 4, s. 20.

⁴⁰ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 164.

⁴¹ Köylerimizin Adları, s. 943.

⁴² Köylerimizin Adları, s. 946.

⁴³ Ulubaş, *age.*, s. 91-93.

Bahadırlı Köyü

Bahadırlı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı bir köy⁴⁴ olarak kayıtlarda yer almıştır. Reyhanlı Aşireti'nin bir kolu olarak yer alan Bahadırlı Oymağı'nın⁴⁵ bir kısım mensuplarının söz konusu köye yerleşerek buraya adlarını verdikleri düşünülmektedir.

Bayatlı Köyü

Bayatlı adında bir oymağın varlığı Kahramanmaraş'ın Bayatlı köyünün adını bu oymaktan aldığını düşündürmektedir. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı⁴⁶ Bayatlı köyü adını Bayatlı Cemaati'nden⁴⁷ almış olmalıdır.

Bektaşlı Köyü

Bektaşlı köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlıdır⁴⁸. Adını Rışvan Aşireti'nin Bektaşlı Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Rışvan Aşireti'nin Bektaşlı Oymağı'na⁴⁹ kaynaklarda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. 1565 yılında Maraş'ta bulunan Türk cemaatleri arasında Rışvan Aşireti'nin Bektaşlı Cemaati de zikredilmiştir⁵⁰.

Rışvan Aşireti'nin Bektaşlı Cemaati, XVIII. yüzyıl başlarında Maraş ile Kayseri arasındaki bölgede yaylak-kışlak hayatı yaşamaktaydı.⁵¹ Söz konusu oymak 1730'lu yıllarda Maraş ile Antep arasındaki bölgede konargöçer olarak bulunuyordu⁵². Günümüzde Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesinde Rışvan Aşireti mensupları yaşamaktadırlar.

Bertiz Köyü

Bertiz 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır⁵³. Söz konusu köyün adını Bertiz Aşireti'nden aldığı anlaşılmaktadır. Bertiz Aşireti XVI. yüzyıla ait Maraş Tahrir defterlerinde Dulkadirli Türkmenleri içerisinde bazen Bertiz Taifesi bazen de Bertizlü Cemaati olarak geçmektedir. Bertiz nahiyesine yerleşen Bertiz Aşireti mensupları buranın bazı köylerinde ziraatla uğraşmışlardır⁵⁴.

⁴⁴ Köylerimizin Adları, s. 942.

⁴⁵ Ulubaş, *age.*, s. 39.

⁴⁶ Köylerimizin Adları, s. 946.

⁴⁷ Türkay, *age.*, s. 437.

⁴⁸ Köylerimizin Adları, s. 942.

⁴⁹ Söylemez, *Aşiret Yönetimi*, s. 31.

⁵⁰ Yinanç, *age.*, s. 27.

⁵¹ BOA, *Mühimme Defterleri*, no. 140, s. 185-187.

⁵² BOA, *Mühimme Defterleri*, no. 139, s. 406.

⁵³ Köylerimizin Adları, s. 940.

⁵⁴ Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük, (haz.), *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, c. I, Ankara 1988, s. 252-253

Boynuyoğunlu Köyü

Boynuyoğunlu Köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlıdır⁵⁵. Söz konusu köy adını Boynuyoğunlu Oymağı'ndan almış olmalıdır. Zira Boynuyoğunlu Oymağı Maraş sancağı dâhilinde Afşin ve Elbistan çevrelerinde XIX. yüzyılın başlarından itibaren yaylak-kışık hayatı yaşamıştır. Söz konusu oymak halkı, Afşin'de bulunan Ashab-ı Kehf reayası arasında yer almaktaydı⁵⁶.

Bozlar Köyü

Bozlar, Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı⁵⁷ bir köy olarak 1927 nüfus sayımı kayıtlarında yer almaktadır. Adını Bozlar Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Bozlar (Bozlu) Oymağı'nı Kılıcı Aşireti'nin bir kolu⁵⁸ olduğu ifade edilmektedir.

Budaklı Köyü

Budaklı köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır⁵⁹. Türkman Yörükân tifesinden olan Budaklı Oymağı'nın⁶⁰ Tacirli Aşireti'ne mensup 24 obadan birisi olduğu belirtilmektedir⁶¹.

Bulanık Köyü

Bulanıklı Oymağı'nın XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Maraş ve çevresine yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak Bulanıklı Oymağı mensuplarının XVI. yüzyılda Maraş Kazası'na bağlı Maraş nahiyesinin Bulanık köyüne yerleşip burada ziraatla uğraştıkları görülmektedir⁶². Bulanık Cemaati Maraş'ın yanı sıra Adana eyaletinde de yaşamışlardır⁶³. Bulanıklı Oymağı mensuplarının bir kısmının da Maraş'ta XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kendi istekleri ile yerleşik hayata geçtikleri anlaşılmaktadır⁶⁴. Bulanıklı Oymağı mensupları Pazarcık nahiyesinin Mihriban mezrasında kışlamışlar ve burada bulunan zaviyeye yardım ve hizmetlerde bulunmuşlardır⁶⁵. Bulanık 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır⁶⁶. Bugün Kahramanmaraş'ın Dulkadiroğlu ilçesine bağlı olan Bulanıklı Mahallesi de adını söz konusu oymaktan almıştır. Günümüzde mahalle sakinlerinin hayvancılıkla uğraştıkları ifade edilmektedir⁶⁷.

⁵⁵ Köylerimizin Adları, s. 942.

⁵⁶ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 167.

⁵⁷ Köylerimizin Adları, s. 946.

⁵⁸ Türkay, *age.*, s. 255

⁵⁹ Köylerimizin Adları, s. 939.

⁶⁰ Türkay, *age.*, s. 258.

⁶¹ Yalman, *age.*, s. 348-349

⁶² Maraş Tahrir Defteri, (1563), c. I, s. 46

⁶³ Türkay, *age.*, s. 259.

⁶⁴ Söylemez, *age.*, s. 167.

⁶⁵ Ömür Yanar, "Bulanıklı Oymağı", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 2, Kahramanmaraş 2017, s. 272.

⁶⁶ Köylerimizin Adları, s. 939.

⁶⁷ Emin Toroğlu, "Bulanık Mahallesi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 2, Kahramanmaraş 2017, s. 271.

Ceceli Köyü

Günümüzde Kahramanmaraş'ın Türkoğlu ilçesine bağlı Ceceli Köyü ismini Ceceli Aşireti'nden almış olmalıdır⁶⁸. Ceceli Aşireti'nin Maraş'taki varlığı XIX. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Maraş'ta yaşayan Ceceli Aşireti'nin adına 1855 yılında Şekerobası'na bağlı bir köy ve yine aynı tarihli bir maaş defterinde ise bir nahiye ismi olarak rastlanmaktadır⁶⁹. Aynı zamanda Ceceli 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak da yer almaktadır⁷⁰.

Cimikanlı Köyü

Cimikanlı 927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı⁷¹ bir köy olup adını Sinemilli Aşireti'nin Cimikanlı Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir⁷².

Çağırğan Köyü

Çağırğan, 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır⁷³. Dulkadir Türkmenlerine mensup olan Çağırğanlı Oymağı'nın XVI. yüzyıldan itibaren Maraş bölgesine geldiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu Oymak 1526 yılı tahrir kayıtlarında Maraş'ın Keferdiz nahiyesinde iken, 1580 yılına ait kayıtlarda Kilis, Adıyaman ve Malatya taraflarında bulunduğu görülür⁷⁴. Çağırğanlı Oymağı'nın 1540'lı yıllarda, Diyarbakır'da kışlayıp Hısn-ı Mansur ile Elbistan'da yayladığı ifade edilmektedir⁷⁵. Çağırğanlı Cemaati XVII. yüzyılın ilk yarısında Kayseri, Sivas, Malatya, Antep, Birecik ve Yeni-il'in yanı sıra Maraş'ta da konargöçer hayatı yaşamaktadır⁷⁶.

Çağlayanceridi Köyü

Kahramanmaraş'ın Çağlayancerit köyü adını Cerid Aşireti'nden almaktadır. Çağlayanceridi 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır⁷⁷. Cerid Aşireti'nin Maraş sancağının Elbistan kazası ile Afşin yörelerinde yaylak-kışlak hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Afşin'de bulunan Ashab-ı Kehf reayasından olan Cerid Aşireti mensupları⁷⁸ XIX. yüzyılın başlarından itibaren vergilerini Ashab-ı Kehf vakfına verdikleri ifade edilmektedir.

⁶⁸ Faruk Söylemez, "Ceceli Aşireti", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 2, Kahramanmaraş 2018, s. 319.

⁶⁹ Ulubaş, *age.*, s. 24.

⁷⁰ Köylerimizin Adları, s. 939.

⁷¹ Köylerimizin Adları, s. 946.

⁷² Ulubaş, *age.*, s. 92.

⁷³ Köylerimizin Adları, s. 939.

⁷⁴ İbrahim Solak, "XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 12 (2002), s. 120-121.

⁷⁵ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri, 1540-1640*, Bilge Yayınları, Ankara 1997, s. 60.

⁷⁶ Arslan, *age.*, s. 179, 184, 212, 322.

⁷⁷ Köylerimizin Adları, s. 939.

⁷⁸ BOA, *Maraş Ahkâm Defterleri*, no. 5, s. 4-6.

Çakallı Köyü

Adıyaman çevrelerinde yaylak-kışlak hayatı yaşayan Çakallı Aşireti'nin bir kısım mensuplarının XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batıya doğru göç ederek Maraş'a gelip burada konargöçer hayatı yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait Maraş Tahrir Defteri'nde Çakallı Aşireti'nin bir kısım mensuplarının Maraş'a bağlı Güvercinlik Kazası'nda⁷⁹ bulundukları belirtilmektedir. XVII. yüzyılın sonlarına ait avarızhane kayıtlarına göre 16 Temmuz 1697 tarihinde İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'na dâhil edilen Çakallı Aşiret'nin Kınık Cemaati ile birlikte 14 avarız haneleri bulunmaktaydı.⁸⁰ Çakallı Aşireti'nin Maraş Sancağı'nda iskân edilmesi ise 1866 yılında gerçekleşmiştir. 1285 tarihli Halep Salnamesi'ndeki Maraş sancağı idari yapılanmasına göre ise Çakallı Aşireti, Maraş kazasına tabi bir nahiye olarak kabul edilmiş ve bu şekilde deftere kaydedilmiştir⁸¹. Söz konusu Çakallı nahiyesini oluşturan köyler ise Çullu, Hasan Ağa⁸², Ferhuşoğlu ve Çamçakallusu olarak kaydedilmiştir⁸³.

Çamçakallısı Köyü

Çamçakallısı Rumi 1285 yılında (1868/1869) Halep eyaletine bağlı Maraş sancağının Maraş kazasına tabi Çakallı nahiyesinin bir köyü olarak yer almıştır⁸⁴. Çamçakallısı 1927 nüfus sayımı verilerine göre de Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır⁸⁵. Çamçakallısı köyü de adını Çakallı Aşireti'nden almış olmalıdır⁸⁶.

Çiçek Köyü

Kahramanmaraşta Çiçek adında bir köye rastlanmaktadır. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının merkez nahiyesine bağlı Çiçek köyünün⁸⁷ adını Çiçekli Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Çiçekli Oymağı adını Dulkadirli Beyliği'nin siyasi faaliyetlerinde tesadüf edilen Çiçek adlı bir beyden aldığı anlaşılmaktadır⁸⁸.

Çiçekli Köyü

Köylerin tespit edildiği 1927 nüfus sayımı verilerine göre Kahramanmaraş'ın Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı Çiçekli köyü⁸⁹ ve yine Pazarlık kazasının merkez nahiyesine bağlı Çiçekli köyü⁹⁰ olarak kayıtlarda iki köye

⁷⁹ Maraş Tahrir Defteri (1563), c. I, s. 349.

⁸⁰ BOA, C.ML. no. 607/25054; BOA, İ.E. DH., no. 1676; Arslan, *age.*, s. 175-177.

⁸¹ Said Öztürk, (haz.), Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı (1284-1326/1867-1908), c. I, İstanbul 2006, s. 111.

⁸² Köylerimizin Adları, s. 940.

⁸³ Faruk Söylemez, "Çakallı Aşiret", Kahramanmaraş Ansiklopedisi, c. 2, Kahramanmaraş 2017, s. 399-400.

⁸⁴ Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı (1284-1326/1867-1908), c. I, s. 111.

⁸⁵ Köylerimizin Adları, s. 939.

⁸⁶ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 168.

⁸⁷ Köylerimizin Adları, s. 944.

⁸⁸ Ulubaş, *age.*, s. 55; Sarı, *age.*, 137.

⁸⁹ Köylerimizin Adları, s. 942.

⁹⁰ Köylerimizin Adları, s. 946.

rastlanmaktadır. Adını Çiçekli Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Maraş'ta Dulkadirli Türkmenleri içerisinde Çiçekli adında bir oymağın olması bu iddiayı güçlendirmektedir⁹¹.

Çullular Köyü

1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının Efsus nahiyesine bağlı olan Çullular köyü⁹² adını Maraş'ın yanısıra Aydın, saruhan Erzurum sancaklarında da konargöçer olarak yaşayan ve Yörükkan Taifesi olarak adlandırılan Çullu Aşireti'nden⁹³ almış olmalıdır.

Dedeler Köyü

Dedeler köyü 927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı köyler arasında yer almaktadır⁹⁴. Adını Pazarcık çevresinde bulunan Kılıçlı Aşireti'nin Dedeler Oymağı'ndan⁹⁵ aldığı anlaşılmaktadır.

Doğanlı (Nefsidoğanlı) Köyü

Cevdet Türkay'ın Bozkoyunlu Aşireti'ne tabi bir oymak olarak belirttiği Doğanlı Cemaati Orta ve Batı Anadolu'da birçok yerde konargöçer olarak yaşamasının yanı sıra Maraş'ta da bulunan oymaklardan birisidir⁹⁶. Adını bu oymaktan aldığı düşünülen Doğanlı köyü de 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı⁹⁷ bir yerleşim birimidir.

Doğanlıkarahasan Köyü

Adını Doğanlı Oymağı'ndan⁹⁸ alan köylerden birisi de Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Doğanlıkarahasan Köyü'dür⁹⁹.

Döngelü Köyü

Döngelü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı Yenice kale nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁰⁰. Dulkadirli Türkmenlerinin ilk tahririnde Maraş Yörüklerinden olarak kaydedilen Döngelü Taifesi'nin tamamı tımar reayası olup toplam 31 oymaktan müteşekkildi. Döngelü Taifesini oluşturan aşiretlerin büyük kısmı Yenice Kale, Elbistan, Göksun, Binboğa ve Sof Dağı çevresinde yaylaya çıkıyorlardı¹⁰¹.

Dönüklü Köyü

Adını Dönüklü Aşireti'nden aldığı düşünülmektedir. Zira Maraş çevresinde bu adla bir aşirete rastlanmaktadır¹⁰². 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş

⁹¹ Sarı, *age.*, s. 265; Ulubaş, *age.*, s. 233.

⁹² Köylerimizin Adları, s. 944.

⁹³ Türkay, *age.*, s. 306.

⁹⁴ Köylerimizin Adları, s. 947.

⁹⁵ Ulubaş, *age.*, s. 84.

⁹⁶ Türkay, *age.*, s. 333-334.

⁹⁷ Köylerimizin Adları, s. 947.

⁹⁸ Türkay, *age.*, s. 333-334.

⁹⁹ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁰⁰ Köylerimizin Adları, s. 941.

¹⁰¹ Sarı, *age.*, s. 145-146.

¹⁰² Türkay, *age.*, s. 337

merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁰³. Günümüzde Kahramanmaraş'ın Onikişubat ilçesine bağlı bir mahalleye adını vermektedir¹⁰⁴.

Emirilyas Köyü

Emirilyas köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının Efsus nahiyesine bağlı bir yerleşim birimidir¹⁰⁵. Adını Emirilyas Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Emirilyas Cemaati kayıtlarda yer alması bu iddiayı güçlendirmektedir¹⁰⁶.

Emirler Köyü

Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Emirler köyü¹⁰⁷ adını Yörük Taifesi'nden olan Emirler Oymağı'ndan¹⁰⁸ aldığı düşünülmektedir.

Emirli Köyü

1927 nüfus sayımı kayıtlarında Elbistan kazasının Efsus nahiyesine bağlı Emirli köyü yer almaktadır¹⁰⁹. Cevdet Türkay Emirli adında Yörük taifesi'nden bir oymak zikretmektedir¹¹⁰. Emirli köyünün adını Emirli oymağından aldığı söylenebilir.

Emiruşağı Köyü

Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Emiruşağı köyünün¹¹¹ adını Emiruşağı Oymağı'ndan¹¹² aldığı düşünülmektedir.

Fituşağı Köyü

Fituşağı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı bir köy olup¹¹³ adını Fituşağı Obası'ndan aldığı anlaşılmaktadır. Fit Uşağı Obası Pazarlık çevresinde yoğun bir şekilde konargöçer hayatı yaşayan Sinemilli Aşireti'nin bir kolu olarak kayıtlarda yer almaktadır¹¹⁴.

Göçer (Torunlar) Köyü

Göçer veya diğer adıyla Torunlar köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarlık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹¹⁵. Adını Torun Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Torun Oymağı Maraş çevresinde XIX. yüzyılda Maraş bölgesinde bulunan Reyhanlı Aşireti'ne bağlı cemaatlardendi¹¹⁶.

¹⁰³ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁰⁴ Emin Toroğlu, "Dönüklü Mahallesi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 3, Kahramanmaraş 2018, s. 175.

¹⁰⁵ Köylerimizin Adları, s. 944.

¹⁰⁶ Türkay, *age.*, 352.

¹⁰⁷ Köylerimizin Adları, s. 946.

¹⁰⁸ Türkay, *age.*, 352.

¹⁰⁹ Köylerimizin Adları, s. 944.

¹¹⁰ Türkay, *age.*, 352.

¹¹¹ Köylerimizin Adları, s. 946.

¹¹² Türkay, *age.*, 352.

¹¹³ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹¹⁴ Ulubaş, *age.*, s. 46, 92, 274-275

¹¹⁵ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹¹⁶ Türkay, *age.*, s. 733; Ulubaş, *age.*, s. 39.

Göçer Cerid Köyü

Göçer Cerid köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹¹⁷. Söz konusu köyün adını Cerid Aşireti'nin¹¹⁸ bir kolundan aldığı düşünülmektedir.

Göçer Demircileri Köyü

Göçer Demircileri köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹¹⁹. Adını Demirciler Cemaati'nden¹²⁰ aldığı düşünülmektedir.

Hacılar Köyü

Hacılar 927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹²¹ bir köy olup adını Rışvan Aşireti'nin Hacılar Oymağı'ndan¹²² aldığı düşünülmektedir. Hacılar Oymağı 1689-1690 (1101) yılında yapılan sefer-i hümayuna çağrılan Türkmen aşiretleri arasında bulunmaktaydı¹²³.

Helete Köyü

Helete 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹²⁴. Bu köy adını Heleteli Oymağı'ndan almış olmalıdır. Heleteli Oymağı halkının XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş'ta bulundukları bilinir. Zira 1689 yılında Avusturya'ya karşı açılan sefer-i hümayuna Maraş'tan çağrılanlar arasında Heleteli Oymağı'ndan Mirza Ali Oğlu da bulunmaktadır. Oymak hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunsa da bu aşiretin mensuplarının bugün bile Maraş merkezinde ve çevresinde yaşadığı bilinmektedir¹²⁵.

İloğlu Köyü

İloğlu köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹²⁶. Adını Tacirli Aşireti'nin İloğlu Oymağı'ndan alan İloğlu köyünün adı sonradan Türkoğlu şeklinde değiştirilmiştir¹²⁷. Kahramanmaraş'ın bugünkü Türkoğlu ilçesidir. İloğlu Aşireti Maraş çevresinde konargöçer hayatı yaşamakta iken bu ve benzeri aşiretlerin iskânı için haneler inşa edilmiştir. Maraş'ta Sinemili, Atmalı, Kılıçlı, Ceceli, Kılıoğlu, İloğlu, Çakallı ve Hopurlu aşiretleri için 1345 hane inşa edilmiştir¹²⁸.

¹¹⁷ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹¹⁸ Söylemez, Maraş'ta ta Türkmen Aşiretleri, s. 176.

¹¹⁹ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹²⁰ Türkay, *age.*, s. 318-319.

¹²¹ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹²² Söylemez, *Aşiret Yönetimi*, s. 27-28.

¹²³ BOA, *Mühime Defterleri*, no. 99, s. 53.

¹²⁴ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹²⁵ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 171.

¹²⁶ Köylerimizin Adları, s. 939.

¹²⁷ İlyas Gökhan-Kemalettin Koç, *Tarihi Coğrafyası ve Kültürü İle Türkoğlu*, Kahramanmaraş 2009, s. 1.

¹²⁸ Ulubaş, *age.*, s. 283-284.

İncirli Köyü

Adını oymaktan alan köylerden birisi de Kahramanmaraş'ın İncirli köyüdür. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹²⁹ bu köyün adını İncirli Oymağı'ndan¹³⁰ aldığı düşünülmektedir.

İnekli Köyü

Cevdet Türkay İnekli adında bir Yörük cemaatinden bahsetmektedir. İnekli adında bir köy de 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹³¹ olarak görünmektedir. Bu nedenle söz konusu köyün adını İnekli Oymağı'ndan¹³² aldığı düşünülmektedir.

İsmailli Köyü

Maraş çevresinde İsmailli Oymağı adıyla bir konargöçer teşekküle rastlanmaktadır¹³³. İsmailli 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹³⁴.

Kabaklar Köyü

Adını Kabaklar Oymağı'ndan¹³⁵ aldığı anlaşılan bir köy tespit edilmiştir. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı Kabaklar köyü¹³⁶ kayıtlarda yer almaktadır. Cevdet Türkay Türkman Yörükân Taifesi'nden olduğunu zikrettiği Kabaklar Oymağı'nın Reyhanlı Aşireti'nin bir kolu olduğunu belirtmektedir¹³⁷.

Kabakulak Köyü

Adını aşirettten alan köylerden birisi de Kabakulak köyüdür. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının Efsus nahiyesine bağlı Kabakulak köyü¹³⁸ adını Karakeçili Aşireti'ne olan Kabakulak Oymağı'ndan¹³⁹ almış olmalıdır.

Kanlıkavak Köyü

Kanlı Kavak köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Göksun kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹⁴⁰. Bu köye adını veren Kanlı Kavak Oymağı XVII. yüzyılın sonlarında Çukurova'daki iskânlarını müteakip iskân mahallerini terk ederek Göksun'a gelip yerleşmişlerdir¹⁴¹. Kanlı Kavak Cemaati, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Kars-ı Maraş'a (Kadirli) sancağının Göksun nahiyesinde kendi

¹²⁹ Köylerimizin Adları, s. 946.

¹³⁰ Türkay, *age.*, s. 435-436.

¹³¹ Köylerimizin Adları, s. 946.

¹³² Türkay, *age.*, s. 437.

¹³³ Sarı, *age.*, s. 105.

¹³⁴ Köylerimizin Adları, s. 939.

¹³⁵ Ulubaş, *age.*, s. 56.

¹³⁶ Köylerimizin Adları, s. 942.

¹³⁷ Türkay, *age.*, s. 445-446.

¹³⁸ Köylerimizin Adları, s. 945.

¹³⁹ Türkay, *age.*, s. 446-447.

¹⁴⁰ Köylerimizin Adları, s. 948.

¹⁴¹ Özcan Tatar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005*, s. 124-125.

adlarını taşıyan Kanlı Kavak köyünde yaşamaktaydı¹⁴². Bu dönemden itibaren cemaatin adının arşiv kayıtlarında “cemaat-ı Kanlı Kavak” şeklinde değil “kar-ye-i Kanlı Kavak” olarak geçmesi cemaatin artık yerleşik hayata geçtiğini göstermektedir¹⁴³.

Karalar Köyü

Karalar 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁴⁴. Karalar Aşireti’nin XVIII. yüzyılın sonlarında Cerid ve Tacirli aşiretleriyle birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır¹⁴⁵. Bu cümleden olarak Karalar Aşireti Bahrili, Akçakoyunlu, Şambayadı, Cerid ve Tacirli aşiretleriyle birlikte hırsızlık ve yol kesme gibi suçlara karışıkları, 1778 yılında köyleri basıp halkın mallarını gasp ettikleri görülmektedir¹⁴⁶.

Karamanlı Köyü

Kahramanmaraş’a bağlı Karamanlı adını taşıyan iki köy tespit edilmiştir. Karamanlı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü¹⁴⁷ ve Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı Karamanlı köyü¹⁴⁸ olarak yer almaktadır. Karamanlı Taifesi Bozok ve Kars-ı Maraş olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Kars-ı Maraş’ta bulunan Dulkadirli Türkmenlerinin en büyük kolu Karamanlı Taifesiydi. 1563’te kendisine bağlı 72 cemaat halinde bulunan Karamanlı taifesinin anılan tarihte 2.538 nefer vergi nüfusunun 813’ü bekârdı. 5 kethüda, 24 imam, 34 sipahi ve sipahizâdeden oluşmaktaydı¹⁴⁹.

Kemallı Köyü

Kemallı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁵⁰. Kemallı Cemaati’nin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş’ın Bertiz nahiyesinde kışlayıp ziraatla uğraştığı tespit edilmiştir¹⁵¹. Dulkadir Türkmenlerinde olan Kemallı Aşireti¹⁵² Kars-ı Maraş’ta da yoğun olarak yaşamaktaydı¹⁵³.

¹⁴² BOA, *Maraş Ahkâm Defterleri*, no. 2, s. 96.

¹⁴³ Ulubaş, *age.*, s. 60.

¹⁴⁴ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁴⁵ Ulubaş, *age.* s. 123.

¹⁴⁶ Ulubaş, *age.*, s. 158.

¹⁴⁷ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁴⁸ Köylerimizin Adları, s. 942.

¹⁴⁹ Sarı, *age.*, s. 152-153. Karamanlı Aşireti ve alt gruplarının XVII. yüzyıl boyunca Maraş ve çevresindeki varlıkları hakkında bkz. Arslan, *age.*, s. 169-177.

¹⁵⁰ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁵¹ Sarı, *age.*, s. 132, 154

¹⁵² Sarı, *age.*, s. 154

¹⁵³ Sarı, *age.*, s. 283.

Kılavuzlu Köyü

Kılavuzlu 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁵⁴. Kars-ı Maraş'ta Kemalli Aşireti'ne bağlı olarak kaydedilen Kılavuzlu Cemaati 1525'te 22 hane vergi nüfusuna sahipti¹⁵⁵.

Kıllıoğlu Köyü

Kıllıoğlu 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁵⁶. Kıllıoğlu köyünün adını aldığı Kılılı Oymağı¹⁵⁷ bazı arşiv belgelerinde Kıllıoğlu şeklinde de ifade edilmiştir¹⁵⁸. Cevdet Türkay Kılılı Cemaati'nin Cerid Aşireti'nden olduğunu ifade etmektedir¹⁵⁹.

Kızık Köyü

Adını Kızık Oymağı'ndan aldığı düşünülen Kızık köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı¹⁶⁰ olarak gözükmektedir. Mamalı Aşireti'nden olduğu belirtilen Kızık Oymağı Maraş'ın yanı sıra Malatya, Antep ve Halepte de bulunmaktaydı¹⁶¹.

Kizirli Köyü

Kizirli 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı bir köy¹⁶² olarak kayıtlarda yer almıştır. Adını Pazarcık çevresinde bulunan Atmalı Aşireti'nin bir kolu olan Kizirli Oymağı'ndan¹⁶³ aldığı anlaşılmaktadır.

Kömür Köyü

Kömür köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Göksun kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹⁶⁴. Söz konusu köyün adını Kömür Ceridi Oymağı'ndan¹⁶⁵ aldığı düşünülmektedir. Maraş XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İfraz-ı Zülkadriye mukataasından Çiçekli, Karamanlı, Karaman Hacılu, Gürcile (Gühercile), Kabakçı, Kömür Ceridi, Avcılı, Basanlı, Abdallar, Çakallı Dokuzu, Kanlı Kavak ve sair cemaatler Andırın'da bulunan Bayazıtzade Numan Bey'in yanında sakinlerdi¹⁶⁶.

¹⁵⁴ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁵⁵ Sarı, *age.*, s. 399-400.

¹⁵⁶ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁵⁷ Ulubaş, *age.*, s. 27.

¹⁵⁸ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, no. 559/25130; BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı, no. 20/83.

¹⁵⁹ Türkay, *age.*, s. 516-517.

¹⁶⁰ Köylerimizin Adları, s. 942.

¹⁶¹ Türkay, *age.*, s. 447; Ulubaş, *age.*, s. 63-64.

¹⁶² Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁶³ Eröz, *age.*, s. 49; Ulubaş, *age.*, s. 21.

¹⁶⁴ Köylerimizin Adları, s. 948.

¹⁶⁵ Türkay, *age.*, s. 540.

¹⁶⁶ Ulubaş, *age.*, s. 177.

Köseli Köyü

Adını Rışvan Aşireti'nin Köseli Oymağı'ndan¹⁶⁷ alan Köseli 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁶⁸. Maraş'ın yanı sıra Çelikhane ilçesine bağlı Köseuşağı, Samsad nahiyesine bağlı Köşeler karyesi, Kâhta ilçesine bağlı Köşeler, Besni kazası Çakırhöyük bucağına bağlı Köşeyanlı köyü aynı kazanın Tut nahiyesine bağlı Köseli köyü adlarını Rışvan Aşireti'ne bağlı bu cemaatten almışlardır¹⁶⁹.

Kullar Köyü

Kullar 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı bir köy idi¹⁷⁰. Söz konusu köyün adını Maraş çevresinde konargöçer hayatı yaşayan Kullar Aşireti'nden¹⁷¹ aldığı düşünülmektedir.

Kumarlı Köyü

Kumarlı köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Göksun kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹⁷². Köye adını veren Kumarlı Oymağı¹⁷³ Maraş ve çevresinde yoğun olarak yaşayan Kılıçlı Aşireti'nin bir kolu olduğu ifade edilmiştir¹⁷⁴.

Kürtlerafşarı Köyü

Kürtlerafşarı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır¹⁷⁵. Adını Afşar Aşireti'nden aldığı düşünülmektedir. Zira Afşarlar Maraş ve çevresinde yoğun olarak bulunmaktaydılar. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinin Afşar yerleşkesi adını bu mevkide bulunan ve adını bu aşiretten alan Kürtlerafşarı köyünden almıştır.

Maksuduşağı Köyü

Maksuduşağı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı bir köy olarak kayıtlarda yer almıştır¹⁷⁶. Adını Maksuduşağı Oymağı'ndan aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu oymağın Pazarcık çevresinde yaşayan Sinemilli Aşireti'nin bir kolu olduğu ifade edilmektedir¹⁷⁷.

Milyanlı Köyü

Elbistan'ın köylerinden Milyanlı 1927 nüfus sayımı kayıtlarında yer almaktadır¹⁷⁸. Adını Sinemilli Aşireti'nin Milyanlı Oymağı'ndan aldığı anlaşılmakta-

¹⁶⁷ Söylemez, *Aşiret Yönetimi*, s. 36

¹⁶⁸ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁶⁹ Faruk Söylemez, "Rışvan Aşireti'nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 12 (2002), s. 39-52.

¹⁷⁰ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁷¹ Ulubaş, *age.*, s. 165

¹⁷² Köylerimizin Adları, s. 948.

¹⁷³ Türkay, *age.*, s. 550.

¹⁷⁴ Ulubaş, *age.*, s. 85.

¹⁷⁵ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁷⁶ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁷⁷ Ulubaş, *age.*, s. 46, 91, 275

¹⁷⁸ Köylerimizin Adları, s. 944.

dır¹⁷⁹. Milyanlı Oymağı'nın zamanla Maraş çevresinde yerleşik hayata geçerek ziraatla uğraştığı anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

Milyanlısoku Köyü

Milyanlı Soku köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır¹⁸¹. Söz konusu köyün adını Milyanlı Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Zira Milyanlı Oymağı'nın, Pazarcık çevresinde yoğun olarak yaşayan ve birçok oymaktan oluşan Sinemilli Aşireti'nin bir kolu olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda Milyanlı ve diğer Milyanlı adıyla iki obadan bahsedilmektedir¹⁸².

Milyanlıüngüd Köyü

1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹⁸³ olan Milyanlı Üngüd köyü de Milyanlısoku köyü gibi adını Milyanlı Oymağı'ndan almış olmalıdır.

Nacar Köyü

Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı köylerden birisi de Nacar köyüdür¹⁸⁴. Adını yine Pazarcık çevresinde yaşayan Nacar Oymağı'ndan¹⁸⁵ aldığı düşünülmektedir.

Orçan Köyü

Kahramanmaraşta Orçan adında iki köye rastlanmaktadır. Birisi 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin¹⁸⁶ ikincisi ise Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı olmak üzere¹⁸⁷ kayıtlarda iki köy yer yer almaktadır. Kars-ı Maraş Yörükânından olan Orçanlı Oymağı XVI. yüzyıldan itibaren Maraş'ta varlığına rastlanan cemaatlerden biridir. 1850 tarihli nüfus defterinde “karye-i Orçan” adına rastlanmaktadır¹⁸⁸ ki bu köyün adının Orçanlı Cemaati'nden geldiğini söylemek mümkündür.

Öksüzlüküpelikız Köyü

Öksüzlüküpelikız köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹⁸⁹ olup adını Öksüzlü Aşireti'nden¹⁹⁰ aldığı anlaşılmaktadır.

¹⁷⁹ Ulubaş, *age.*, s. 7.

¹⁸⁰ Ulubaş, *age.*, s. 279-280.

¹⁸¹ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁸² Ulubaş, *age.*, s. 280.

¹⁸³ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁸⁴ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁸⁵ Türkay, *age.*, s. 600.

¹⁸⁶ Köylerimizin Adları, s. 939.

¹⁸⁷ Köylerimizin Adları, s. 942.

¹⁸⁸ Ulubaş, *age.*, s. 67.

¹⁸⁹ Köylerimizin Adları, s. 946.

¹⁹⁰ Türkay, *age.*, s. 619.

Öksüzlüurumoğlu Köyü

Öksüzlüurumoğlu köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹⁹¹ olup adını Öksüzlü Aşireti'nden¹⁹² aldığı anlaşılmaktadır.

Sadakalar Köyü

Kahramanmaraş ve Malatya çevresinde konargöçer hayatı yaşayan topluluklardan biri ve Atmalı Aşireti'nin¹⁹³ bir kolu olan Sadakalar Oymağı'ndan¹⁹⁴ adını almış olan Sadakalar köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹⁹⁵ bir yerleşim birimidir.

Sarılar Köyü

Sarılar adında iki köy tespit edilmiştir. Bunlardan biri 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü¹⁹⁶ diğeri ise Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı¹⁹⁷ bir köy olarak yer almaktadır. Adını Sarılar Aşireti'nden aldığı düşünülmektedir. Sarılar Aşireti'nin Kavurgalı Taifesi içerisinde bulunan bir şubesi Andırın ve Üzeyir'de kışlamakta ve Geben taraflarında yaylamaktaydı¹⁹⁸.

Selmanlı Köyü

Selmanlı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı bir köy¹⁹⁹ olarak yer almaktadır. Adını Afşar Aşireti'nin Selmanlı Oymağı'ndan aldığı düşünülmektedir. Maraşta yoğun olarak bulunan Afşar Aşireti'nin oymakları arasında Selmanlı adında bir cemaatin olduğu ifade edilmektedir²⁰⁰.

Sinekli Köyü

Sinekli köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının Efsus nahiyesine bağlı olup²⁰¹ adını Yörükkan taifesinden olan Sinekli Aşireti'nden²⁰² almış olmalıdır.

Şallıuşağı Köyü

Kahramanmaraş'ın Pazarcık yöresinde yaşayan Sinemilli Aşireti'nin Şallıuşağı Oymağı'ndan²⁰³ adını alan köy 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır²⁰⁴.

¹⁹¹ Köylerimizin Adları, s. 946.

¹⁹² Türkay, *age.*, s. 619.

¹⁹³ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 164.

¹⁹⁴ Eröz, *age.*, s. 49; Ulubaş, *age.*, s. 21.

¹⁹⁵ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁹⁶ Köylerimizin Adları, s. 940.

¹⁹⁷ Köylerimizin Adları, s. 947.

¹⁹⁸ Sarı, *age.*, s. 482.

¹⁹⁹ Köylerimizin Adları, s. 947.

²⁰⁰ Ulubaş, *age.*, s. 18.

²⁰¹ Köylerimizin Adları, s. 944.

²⁰² Türkay, *age.*, 676.

²⁰³ Ulubaş, *age.*, s. 46.

²⁰⁴ Köylerimizin Adları, s. 947.

Şeyhliceridi Köyü

Kahramanmaraş çevresinde konargöçer hayatı yaşayan Cerid Aşireti'nin²⁰⁵ bir kolu olarak 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı²⁰⁶ Şeyhliceridi köyüne adını verdiği düşünülmektedir.

Tacirli Köyü

Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Tacirli köyü²⁰⁷ adını Tacirli Aşiret'inden almıştır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Maraş çevresinde konargöçer hayatı yaşamaya başlayan Tacirli Aşireti Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti çerçevesinde Maraş'tan başta Rakka olmak üzere birtakım bölgelere nakledilerek iskâna tabi tutulmuştur. Ancak Maraş eyaletindeki varlıkları XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir²⁰⁸. Tacirli Aşireti'nin, XIX. yüzyılın ilk yarısında Maraş sancağında yaşadığı ve bir kısım mensuplarının hâlen eşkıyalık hareketlerinde bulunduğu görülmektedir²⁰⁹. Tacirli Aşiretimin bu durumunun XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır²¹⁰.

Tetirli Köyü

Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Tetirli köyü 1927 nüfus sayımı kayıtlarında²¹¹ yer almaktadır. Adını Tetirli Oymağı'ndan²¹² aldığı düşünülmektedir.

Tevekkelli Köyü

Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı 1927 nüfus sayımı verilerine göre²¹³ Tevekkelli köyünün adını Tevekkelli Cemaati'nden aldığı anlaşılmaktadır. Zira Tevekkeli Oymağı Maraş çevresinde yaşayan Sinemilli Aşireti'nin bir kolu²¹⁴ olarak kayıtlarda yer almıştır.

Tilkiler Köyü

Tilkiler köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine tabi²¹⁵ olarak yer almaktadır. Adını Maraş çevresinde ve bilhassa Pazarcık taraflarında yaşayan Atmalı Aşireti'nin Tilkiler Oymağı'ndan aldığı anlaşılmaktadır²¹⁶.

Torun Köyü

Adını Torun Oymağı'ndan aldığı düşünülen Torun köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Andırın kazasının merkez nahiyesine bağlı bir yerleşim birimi

²⁰⁵ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 176.

²⁰⁶ Köylerimizin Adları, s. 947.

²⁰⁷ Köylerimizin Adları, s. 946.

²⁰⁸ BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, no. 4, s. 78-79.

²⁰⁹ BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, no. 5, s. 156.

²¹⁰ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 176.

²¹¹ Köylerimizin Adları, s. 946.

²¹² Türkay, *age.*, s. 721.

²¹³ Köylerimizin Adları, s. 946.

²¹⁴ Ulubaş, *age.*, s. 92.

²¹⁵ Köylerimizin Adları, s. 946.

²¹⁶ Ulubaş, *age.*, s. 21.

olarak görünmektedir²¹⁷. Afşar Aşireti'nin bir kolu olarak zikredilen ve XVIII. yüzyılda Maraş çevresinde yaşayan Torun Cemaati'nin ²¹⁸ söz konusu köye yerleşerek adını bu köye verdiği anlaşılmaktadır.

Ufacıklı Köyü

Ufacıklı köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır²¹⁹. Söz konusu köyün adını Ufacıklı Oymağı'ndan²²⁰ aldığı düşünülmektedir.

Yalak Köyü

Cerid Aşireti'nin obalarından biri olan Yalak 1927 nüfus sayımı verilerine göre Elbistan kazasının merkez nahiyesine bağlı Yalak köyüne adını veren oymaklardandır.²²¹ Yalak Obası olarak kayıtlarda yer alan Yalak Maraş çevresinde bulunan oymaklardan birisiydi²²².

Yumaklıceridi Köyü

Yumaklıceridi köyü 1927 nüfus sayımı verilerine göre Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlıdır²²³. Söz konusu köyün adını Cerid Aşireti'nin bir kolundan aldığı düşünülmektedir²²⁴.

Yusufhacılı Köyü

Yusufhacılı 1927 nüfus sayımı verilerine göre Maraş merkez kazasına bağlı merkez nahiyesinin bir köyü olarak yer almaktadır²²⁵. Söz konusu köyün adını Yusufhacılı Oymağı'ndan aldığı anlaşılmaktadır. Halep Türkmenlerinin Bayat Taifesi içerisinde yer alan Yusufhacılı Oymağı'nın bir kısmı Dulkadirli'ye tabi idi. Maraş'taki Yusufhacılı Oymağı'nın kışlakları Maraş merkez nahiyesi ile Güvercinlik nahiyesiydi. Söz konusu oymağın yaylakları ise Engizek ve Ahır Dağı'ndaki yaylalardı²²⁶.

Zeynebuşağı Köyü

Kahramanmaraş'ın oymak adı alan köylerinden birisi de Zeynebuşağı'dır. 1927 nüfus sayımı kayıtlarında Pazarcık kazasının merkez nahiyesine bağlı Zeynebuşağı köyü'nün²²⁷ Kozan ve Maraş çevrelerinde yaşayan ve Yörük Taifesinden olan Zeynebuşağı Oymağı'ndan²²⁸ aldığı düşünülmektedir.

Kahramanmaraş'ın köy adlarını incelerken elde edilen tespitlerden birisi de aşiret adı taşımamakla beraber bugünkü Peynirdere köyünün adının 1927 nü-

²¹⁷ Köylerimizin Adları, s. 942.

²¹⁸ Ulubaş, *age.*, s. 303-304.

²¹⁹ Köylerimizin Adları, s. 946.

²²⁰ Türkay, *age.*, s. 744.

²²¹ Köylerimizin Adları, s. 944.

²²² Ulubaş, *age.*, s. 97-98.

²²³ Köylerimizin Adları, s. 947.

²²⁴ Söylemez, Maraş'ta Türkmen Aşiretleri, s. 167.

²²⁵ Köylerimizin Adları, s. 940.

²²⁶ Sarı, *age.*, s. 561.

²²⁷ Köylerimizin Adları, s. 947.

²²⁸ Türkay, *age.*, s. 788.

fus sayımı verilerine göre “Panair Dere” olarak kaydedilmiş olmasıdır²²⁹. Panair adı burada zamanında bir pazarın kurulduğunu çağrıştırmaktadır. Bu isim Türk onomastiğine Peynir Dere’den daha uygun düşmektedir.

²²⁹ Köylerimizin Adları, s. 92.

SONUÇ

Kahramanmaraş merkez ve köylerinin yer adlarının çoğunluğunun Türk aşiret veya oymaklarından aldığı varılan sonuçlardan birisidir. Bu adlandırmada dikkati çeken hususlardan birisi Anadolu'da birçok yerde 24 Oğuz boyuna mensup boy isimlerinin de yer adı olarak kullanıldığı halde Kahramanmaraş'ın köy adlarında 24 Oğuz boyunun isimlerine rastlanmamıştır. Ancak Oğuz boylarının alt kolları olan cemaat-oymak ve oba isimlerine sıkça rastlanmaktadır.

Kahramanmaraş'ta aşiret adı taşıyan bir kısım köy adlarının değiştirildiği görülmektedir. Bu durum birçok köyün adının nereden geldiği konusunda kafa karışıklığına neden olmaktadır. Aslında çoğu Türkçe olan ve o yerleşim biriminin tarihi konusunda önemli ipuçları barındıran bu isimlerin yine Türkçe isimlerle değiştirilmesi Türk kültürüne ve Türkleşmeye bir katkı değil tam tersine bu konuda çalışacak olan ilim insanlarına büyük bir engel teşkil etmiştir.

Kahramanmaraş'ın merkez, Elbistan ve Pazarcık kazalarında köy adlarının çoğunluğunun buralara yerleşen aşiret veya oymaklardan aldıkları halde Göksun kazasına bağlı köylerde yapılan adlandırmada aşiret ve oymak adından çok şahıslardan, coğrafya veya bitki örtüsünden etkilendiği görülmektedir.

Sosyal tarihin önemli bir vechesini teşkil eden onomastike dayalı çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir. Kahramanmaraşta aşiret adının dışında isim alan köyler ve Kahramanmaraş dışında da toponimi konusunda yapılacak çalışmalar milli kültürün tespitine önemli katkılar sağlayacağı aşîkârdır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ*, no. 559/25130.

BOA, Cevdet Maliye (C.ML.), no. 607/25054.

BOA, İbnül Emin Dâhiliye (İ.E. DH.), no. 1676.

BOA, Maraş Ahkâm Defterleri, no. 2, 4, 5.

BOA, *Mühimme Defterleri*, no. 99, 139. 140.

BOA, Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı, no. 20/83.

B. Araştırma ve İncelemeler

Arslan, Hasan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İktisadi ve İctimai Tarihi), Kahramanmaraş 2014.

Eren, Hasan, “Yer Adlarımızın Dili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, sy. 13 (1966), ss. 155-165.

Eroz, Mehmet, *Doğu Anadolu’nun Türklüğü*, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1975.

_____, “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara 1984, ss. 43-53.

Gökhan, İlyas –Koç, Kemalettin, Tarihi Coğrafyası ve Kültürü ile Türkoğlu, Kahramanmaraş 2009

Gündüz, Tufan, Anadolu’da Türkmen Aşiretleri: Bozulmuş Türkmenleri, 1540-1640, Bilge Yayınları, Ankara 1997.

Kütükoğlu, S., Mübahat, “XVI. Yüzyıl İzmir Kazasında Cemaat Adi Taşıyan Köyler”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989)*, Ankara 1990, ss. 497-504.

Öztürk, Said, (haz.), Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı (1284-1326/1867-1908), c. I, İstanbul, 2006.

Sarı, Arif, “XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

Solak, İbrahim, “XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 12 (2002), ss. 109-154.

Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, İstanbul 1928.

Söylemez, Faruk, “Osmanlı-Dulkadirli Siyasî ve Sosyal Münâsebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 138 (Haziran 2002), ss. 175-196.

_____, “Ceceli Aşireti”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 2, Kahramanmaraş 2018, ss. 319.

_____, “Çakallı Aşiret,” *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 2, Kahramanmaraş 2017, ss. 399-400.

- _____, “Rişvan Aşireti’nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 12 (2002), ss. 39-52.
- _____, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Maraş’ta Türkmen Aşiretleri”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür ve Değerlerini Araştırma merkezi, Kahramanmaraş 2008, ss. 163-191.
- _____, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti örneği-*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- Tatar, Özcan, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İşkânı (1691-1750)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005.
- Toroğlu, Emin, “Bulanık Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 2, Kahramanmaraş 2017, ss. 271.
- _____, “Dönüklü Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 3, Kahramanmaraş 2018, ss. 175-176.
- Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979.
- Ulubaş, Mahmut, "Maraş ve Çevresinde Aşiretler (1774-1865)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016.
- Yalman (Yalgın), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, c. II (Haz. Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993
- Yanar, Ömür, “Bulanıklı Oymağı”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, c. 2, Kahramanmaraş 2017, ss. 271-272.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Türkiyede Yer Adı Verme Usulleri”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Ankara 1984, ss. 25-41.
- Yinanç, Refet ve Elibüyük, Mesut, (haz.), *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, c. I, Ankara 1988.
- Yinanç, Refet, *Dulkadirli Beyliği*, TTK Basımevi, Ankara 1989.

MARAŞ'TA YAŞANAN DOĞAL AFETLER (XIX.-XX. YÜZYIL)

İBRAHİM SOLAK* - ARSLAN DOĞAN**

GİRİŞ

Afet kelimesi geniş anlamda, insanların maddi ve manevi olarak zarar gördüğü olaylar olarak adlandırılabilir. Başka bir ifadeyle tabiatın sebep olduğu yıkımdır. Genel olarak bakıldığında, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını olumsuz şekilde etkileyen, büyük çapta mal ve can kaybına sebep olan, kısmen ya da tamamen tabii etkenlerin yol açtığı olaylar olarak tanımlanabilir. Ayrıca bir olayın afet olarak kabul edilmesi için can ve mal kaybına neden olması gerektiği göz ardı edilmemelidir.¹

Doğal afetler, beklenmedik bir anda, ansızın gelen, büyük yıkım ve felaketlere sebep olan, arkasında ölü, yaralı ve enkaz yığınları bırakarak yine geldiği gibi ansızın ortadan kaybolan olaylardır. Bu olaylarla insanoğlu varoluşundan bu yana hep karşılaşmış ve karşılaşmaya da devam edecektir. Hayatın normal seyrini bozduğu, insanın kendi hayatını dahi kontrol etmede zorlandığı, yönlendirme ve organize etme yeteneğini azalttığı veya tamamen ortadan kaldırdığı için çok önemli toplumsal ve ruhsal bozukluklar ortaya çıkmaktadır.² Meydana gelen bir olayın, afet olabilmesi için bu olayın insanlar üzerinde büyük ölçüde fiziksel ve sosyo-ekonomik kayıp ve zararlara yol açması gerekir.³

Facia, tahribat, tufan gibi kavramların eş anlamlısı olarak da kullanılan afet, ülkemizde ve dünyanın geri kalan bölgelerinde, kendi coğrafi oluşumlarına göre ortaya çıkmaktadır. Yani afetler, neredeyse her bölgede kendi iç dinamik özellikleri sayesinde, kendine özgü doğal tehditlerdir.⁴ Afetler, ortaya çıkma hızlarına göre ani ve yavaş gelişenler olarak sınıflandırılabilir. Ani gelişen afetlerin meydana gelebilecekleri tahmin edilse dahi, tam olarak hangi saatte veya günde olacağını bilmek zordur ve olayların yaşanması ve kayıpları da ani olur. Yavaş gelişen afetler ise, zamana yayılmış bir şekilde meydana geldiği

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kitlik Olayları (1800-1880)*, İstanbul 2012, s.87; Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye*, Ankara 2003, s.6.

² Ali Köse-Talip Küçükcan, *Deprem ve Din*, İstanbul 2006, s.14.

³ Levent Uzunbıçak, "Doğal Afetlerin Kentsel ve Bölgesel Planlamada Yeri", *Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, S., 2009/2, s.19.

⁴ Öznur Yazıcı-Özlem Ulu Kalın, "Doğal Afet İçin Kavramsal Metaforların Karşılaştırmalı Analizi", *Kafkas Üniversitesi e-Kafkas Eğitim Araştırma Dergisi*, 5 (1), Nisan 2018, s.25-26.

için, koruyucu ve önleyici tedbirlerin alınmasına imkân vermektedir.⁵ Afetler, başlangıç nedenlerine göre doğal ya da beşerî olarak da sınıflandırılır. Beşerî olan afetlerin temelinde yatan sebep, insan müdahalesi sonucu ortaya çıkmasıdır. Yangınlar, çevre bozulmaları, heyelan ve benzeri diğer afetler, insanın yıkıcı rolünün bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Oluşumları temelde tabiat olaylarına dayanan afetlerin yıkıcı etkisi her zaman daha büyük olmuştur. Doğal afetler de kendi içerisinde yer kökenli ve atmosfer kaynaklı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Yer kökenli doğal afetlerin başında depremler gelmektedir. Depremler, tarih boyunca en yıkıcı, büyük can ve mal kayıplarına sebep olan yer kökenli doğal afetlerin başını çekmektedir.⁶

İklim ve hava hareketlerinde meydana gelen değişimlerin yol açtığı atmosfer kökenli doğal afetler meydana gelmektedir. Bu olayların afet olarak tanımlanabilmesi için insana ve çevreye zarar vermeye başlaması gerekmektedir. Atmosfer kaynaklı afetlerde ilk akla gelen kuraklık ve kıtlıklardır. Bir diğer önemli atmosfer kökenli doğal afet ise, şiddetli kışların yaşandığı olaylardır. Meydana gelen bu afetler dışında kaynağı zararlı haşerenin sayısının artması sonucu oluşan biyolojik kökenli afetler söylenebilir. Biyolojik kökenli afetler ise çekirge istilası ve salgın hastalıklardır. Salgın hastalıkların çoğunluğunu veba, kolera ve çiçek hastalığı oluşturmaktadır.⁷

Tarih boyunca insanlar doğal afetlerle karşılaştığı ve onun karşısında çaresiz kaldığı zaman bunun Tanrı tarafından kendilerine verilen bir ceza olduğunu düşünmüşler ve kabul etmişlerdir. Bizanslılar, büyük etkisi olan afetleri genellikle işledikleri günahlar nedeniyle Tanrı'nın kendilerine verdiği bir ceza olarak görmekteydiler.⁸

Doğal afetlerin etkileri, doğrudan ve dolaylı etkiler diye iki gruba ayrabiliriz. Doğrudan etkileri ölümler, yaralanmalar gibi insan için söz konusu kayıplar olabileceği gibi bina, altyapı ve ticaret gibi yaşam alanlarının yıkımı da söz konusu olabilir. Dolaylı etkileri ise, doğrudan etkilerin yol açtığı sosyal ve ekonomik alt yapıda uzunca bir süre aksamalara neden olması olarak ifade edilebilir.⁹

Anadolu'nun kadim şehirlerinden olan ve tarih boyunca birçok devlete ev sahipliği, başkentlik yapan Maraş'ta da ciddi anlamda etkileri olan doğal afetler meydana gelmiştir. Deprem, salgın hastalıklar, şiddetli soğuklar, kuraklık-

⁵ Uzunbıçak, "Doğal Afetlerin Kentsel ve Bölgesel Planlamada Yeri", s.19.

⁶ Hüseyin Gökçekuş-Ceren Barlas vd., *Doğal ve İnsan Kaynaklı Afetler, Sonuçları ve Afet Yönetimi*, Lefkoşa 2018, s.3; Arslan Doğan, *İstanbul'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017, s.2.

⁷ Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları*, s.87,93.

⁸ Gy. Hazai, "Osmanlı Tarihinde Doğal Afetlerin Rolü Hakkında Birkaç Görüş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, (ed. Elizabeth Zachariadou), İstanbul 2001, s.5.

⁹ Hikmet Yavaş, "Türkiye'de Doğal Afetlerin Merkez-Yerel ilişkileri Açısından Yönetim Sorunları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.3, 2005, s.283.

kıtlık ve yangın gibi afetler, Maraş ve çevresini derinden etkilemiş, toplum hafızasında acı ve hüznü izler bırakmıştır.

1. YANGINLAR

İnsanoğlunun hayatına girmesiyle birçok kolaylığın yanında birçok acının da kaynağı olmuş olan ateş, can ve mal kaybının yanı sıra büyük sosyal ve ekonomik buhranlar yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁰ Can ve mal kaybına sebep olan yangın, Osmanlı belgelerine *hark*, *harik* olarak kaydedilmiş ve Osmanlı toplumunu derinden etkileyen afetlerden olmuştur.

Bazen yıldırım düşmesi ve aşırı sıcaklar neticesinde ortaya çıksa da çoğu zaman insan ihmalkârlıkları yüzünden meydana gelmektedir. Yangınlar, genellikle dikkatsizce eritilen yağların parlaması, ev ve dükkânlarda çalışan acemi çıraklar, intikam hırsı ve tütün içenlerin dikkatsizliğinden ortaya çıkmaktadır.¹¹ Bu gibi sebeplerden dolayı meydana gelen yangınlar, yangınla mücadele ekiplerini çaresiz bırakırken, özellikle kırsal arazide yangına müdahale ekipleri olmadığı için büyük çaplı hasarlar oluşmaktaydı.¹² Osmanlı Devleti'nde genel olarak ahşap yapıların çok olması yangın felaketinin hızlı ve yıkıcı olmasının en önemli etkileri arasındadır. Birçok insan yangın esnasında oluşan yoğun dumandan ve yanıklardan hayatını kaybetmektedir. Özellikle yaz aylarında meydana gelen yangınlar, can kaybına ve ekonomik buhranlara yol açmaktadır.¹³ Yangınların ortaya çıkıp yayılmasında rüzgârın önemli bir rolü vardır. Maraş'ın da rüzgârlı bir memleket olduğu bilinmektedir. Özellikle poyrazın estiği dönemlerde ağaçları, bazı hafif ve eski evleri yıktığı olurdu. Daha da şiddetli estiğinde ise, taş binaları bile yerinden oynatırdı. Maraş da muntazam esen rüzgâr, Şubat ayında başlayarak Ağustos'a kadar devam eder. Derelerin pis kokusunu, sokakların pisliğini temizlemesinden dolayı poyraza Maraş halkı Belediye Reis'i derlerdi.¹⁴ Yangınların çıktığı dönemde esmeye başlayan poyraz, Maraş'ta yangının yayılmasına can ve mal kayıplarının çok olmasına sebep olmuştur. Bu minvalde incelenen yüzyılda Maraş'ta değişik tarihlerde yangınların meydana geldiği görülmektedir.

3 Ocak 1858 tarihinde, Maraş'ın Doğanlı mahallesinde, Şavkili'nin oğlu Mahmud'un evinde kaza sonucu ortaya çıkan yangın, mahallede hızlı bir şekilde yayılmıştır. Yangın askerler, zabıtlar ve halkın büyük bir gayret göstermesi neticesinde etrafa yayılmadan söndürülmüştür.¹⁵ 8 Şubat 1858'de meydana

¹⁰ Mesut Aydın, *1808-1839 Yılları arasında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018, s.26.

¹¹ H. D. Andreasyan, "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.27, İstanbul 1973, s.59.

¹² Mehmet Yavuz Erler, "1870 Yılında Doğu Karadeniz'de Çıkan Yangın ve Etkileri", *Tarih Araştırma Dergisi*, C.XX, S.31, Ankara 2000, s.210.

¹³ Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları*, s.99; Gökçekuş-Barlas, *Doğal ve İnsan Kaynaklı Afetler*, s.16.

¹⁴ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul 1339, s.172.

¹⁵ BOA, MKT. UM. 304/11.

gelen diğer bir yangın da etrafa yayılmadan, büyük bir tahribata sebep olmadan söndürülmüştür.¹⁶

27 Temmuz 1884'te Maraş Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine çekilen telgrafta, meydana gelen yangında tahminen bin kadar dükkan, iki yüz kadar hane, dört han, üç cami, belediye dairesi ve kışla tamamen yanmış olup zarar ve ziyanın miktarının yüz bin kuruş olduğu bildirilerek, yaraları sarmak adına ivedilikle yardım istenmektedir.¹⁷ 4 Ağustos 1884'te çekilen telgraf ile, yangın sonrası meydana gelen hasarın gerçek miktarının beş cami, iki tekke, bir kışla, beş han, yirmi üç fırın, bir hamam, on dört kahvehane, dokuz yüz yirmi iki dükkan, iki yüz kırk üç hane, üç ma'sara¹⁸ ve bir mezbahane olduğu bildirilmektedir. Yangın sonrası muhtaç duruma düşen halk için mutasarrıf başkanlığında içerisinde yöre ileri gelenlerinin de yer aldığı bir komisyon kurularak mal sandığından yüz bin kuruş yardım talep edilir.¹⁹ 6 Ağustos 1884 tarihli başka bir telgrafta ise ahaliden bir kısmının yangın felaketi neticesinde dükkanını, evini kaybettiği, muhtaç duruma düştüğü ve komşularının yanlarına sığındığı belirtilmiştir. Yangınzedelerin devamlı surette komşularının yanında kalamayacakları ve yardıma muhtaç oldukları, padişahın muhtaç olanlar için yüz bin kuruşluk zahire ve nakit olarak yüz bin kuruş yardım gönderilmesi istenmektedir.²⁰ 10 Ağustos 1884 tarihli diğer bir telgraf ile yangın sonrası muhtaç olanlara mahalli mal sandığından yüz bin kuruş yardımda bulunulması ve Adapazarı ahalisi gibi bunların da yardım toplamalarına müsaade edilmesi istenmiştir. Yine mahalli mutasarrıf başkanlığındaki komisyonun ihtiyaç sahiplerine yüz bin kuruşluk zahire ve nakit olarak yüz bin kuruş yardım yapılması yenilenmiştir. Bununla birlikte Evkâfı Hümâyûn Nâzırı başkanlığında bir komisyon oluşturulup yardım toplanması ve dağıtılması arzu edilmektedir.²¹ 11 Ağustos 1884'teki telgrafta ise, yangınzedeler için mahalli mal sandığından verilecek olan yüz bin kuruş yardımın, mağdurların ihtiyaçlarına yetmeyeceği, yüz bin kuruşluk zahire ve yüz bin kuruşluk nakdi yardımın komisyon marifetiyle acilen dağıtılması gerektiği vurgulanmıştır.²²

18 Temmuz 1886 tarihli belgede Maraş'ta meydana gelen yangın felaketine maruz kalanlara dağıtılmak üzere padişah tarafından gönderilen yardımın üçte ikisinin verilmiş olup, geri kalanın verilmediği ve yoksulluk ve fakirlik içerisinde kaldıklarını bildiren yangınzedelerin şikâyeti üzerine Halep vilayetince soruşturma yapılması istenmiştir.²³ Bu şikâyet sonrası 4 Kasım 1886 tarihli telg-

¹⁶ BOA, MKT. MHM. 125/91.

¹⁷ BOA, İ. DH.. 926/73374-001.

¹⁸ Üzüm, susam vb. şeylerin sıkıldığı yer.

¹⁹ BOA, İ. DH.. 926/73374-002; BOA, İ. DH.. 926/73402.

²⁰ BOA, İ. DH.. 926/73374-003.

²¹ BOA, İ. DH.. 926/73374-005.

²² BOA, İ. DH.. 926/73374-007.

²³ BOA, DH. MKT. 1356/8.

rafta, yapılan soruşturma neticesinde gerçekten yangınzedelere padişah tarafından ihsan buyrulan yardımın üçte ikisinin verildiği doğrulanmıştır. İrade-i seniyyeden olan yüz bin kuruş zahire ile yüz bin kuruş nakitten şimdiye kadar doksan altı bin kuruşluk zahire ve kırk bin kuruşa yakın nakit verilmiştir. Geri kalan meblağ ise önceki seneye ait tahsilat yapıldıkça kalanın gönderileceği bildirilmiştir.²⁴

22 Ağustos 1887 tarihinde Zeytun kazasında çıkan yangında Ermeni ahalinin zarar gördüğü, Ermeni Patrikliği tarafından yangında zarar gören Ermeni milleti için sadrazamdan yardım talebinde bulunulduğu anlaşılmaktadır.²⁵

25 Temmuz 1888 tarihinde ise Maraş'ta bir kahvehanede çıkan yangının etrafa yayılması neticesinde beş yüz yirmi dükkân, on bir hane ve on bir fırın yanmıştır. Zarar ise tahminen on iki bin lira tutmaktadır. Yangının meydana geldiği yerde taş ve kirecin bol bulunmasından dolayı dükkânların, evlerin ve fırınların kargir olarak yapılması buyrulmuştur.²⁶

Maraş'ta meydana gelen bir diğer yangın ise 7 Ağustos 1888 tarihli dir. Maraş'ın debbağhane çarşısındaki kahvehanede kaza sonucunda çıkan yangına derhal askerler tarafından müdahale edilmiş, fakat rüzgârın şiddetli esmesi sonucunda yangın dört saat devam etmiş, bir cami, bir Mevlevihane tekkesi, bir han, on bir hane ve tahminen dört yüz kadar dükkanın yanmasının önüne geçilememiştir.²⁷ 23 Ağustos 1888 tarihli telgrafta yangında evi yananlara ücretsiz inşaat tezkiresi verilmesi talep edilmiştir.²⁸

11 Ekim 1888 tarihinde Maraş'ta meydana gelen yangın sonucunda zarara uğrayan Katolik Milleti için yedi bin kuruş yardım yapılması talep edilmiş, fakat beş bin kuruş verilmesinin münasip ve yeterli olacağı bildirilmiştir. Gönderilen paranın yetmeyeceği ve ihtiyaçları karşılamayacağı farklı tarihlerde hükümet merkezine çekilen telgraflarla izah edilmeye çalışılsa da gönderilen meblağın miktarı değişmemiştir.²⁹

Maraş'ta meydana gelen bir diğer yangında dört beş bin hane ve dükkan yanmıştır. Yangın sonrası ahali sefaletе düşmüş ve ihtiyaçlarının hafifletilmesi adına iki bin beş yüz şinik buğday yardım edilmesi için 29 Ekim 1888 tarihli telgraf ile Halep vilayetince Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Ayrıca yangınzedelerin ihtiyacının mahalli yardım ile giderilemeyeceği, talep edilen zahirenin gönderilmesi istenmiştir. Halep vilayetince yangınzedeler için talep edilen yardımın miktarı 2 Aralık 1888 tarihli telgraf ile kabul edilmiş ve yardımın Evkaf Nezaretince yapılacağı bildirilmiştir.³⁰ 2 Mart 1889 tarihli bir diğer belge de

²⁴ BOA, DH. MKT. 1375/120.

²⁵ BOA, DH. MKT. 1441/58.

²⁶ BOA, DH. MKT. 1525/7.

²⁷ BOA, Y.PRK.ASK 48/68.

²⁸ BOA, DH. MKT. 1535/34.

²⁹ BOA, DH. MKT. 1553/67; BOA, DH. MKT. 1561/14; BOA, İ DH. MKT. 1591/14.

³⁰ BOA, A) MKT. MHM. 498/72-01; BOA, A) MKT. MHM. 498/72-02.

ise, Maraş'ta meydana gelen yangında felakete uğrayan ahalinin ihtiyacı olan iki bin beş yüz şinik buğday yardımının yapılması ve yangında zarar gören dört beş bin hane ve dükkan sahibinin sefalet içinde bulunduğu, mahalli yardımlar ile dertlerine çare olunamayacağı belirtilmiştir.³¹

Yukarıda anlatılan yangınların haricinde Maraş'ta değişik tarihlerde yangınların meydana geldiği görülmektedir. 24 Ekim 1889'da³², 12 Temmuz 1900 tarihinde Külekçi Çarşısı'nda meydana gelen yangın 23 dükkanı kül etmiştir.³³ 22 Mayıs 1911'de Maraş'ta büyük bir yangın meydana geldiği, bu yangında otuz sekiz bin küsur kuruşluk pulun kül olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

2. KITLIK VE KURAKLIKLAR

İnsanoğlu yaratılışından itibaren hayatını devam ettirebilmek için tabiat ile hep bir mücadele içerisinde olmuştur. Bu mücadelede bazen üstün gelmiş bazen de tabiata yenik düşmüştür.

Osmanlı ekonomik zihniyetinde uzun yıllar tarımsal faaliyetler baskın rol oynamıştır. Osmanlı toplumu genel olarak büyük tarım topraklarında değil çift-hane sistemi³⁵ denilen küçük aile topraklarında ziraat yapmıştır. Tarımsal faaliyetler için iklim şartları önemli etkenlerdendir. İklimde meydana gelebilecek herhangi olumsuz bir durum tarımı ve doğal olarak geçimini buradan sağlayan insanları etkileyecektir. Başta iklimsel sebepler olmak üzere tarımda işlerin istenildiği gibi yürümemesi, peşinden kıtlık tehlikesini getirmektedir.³⁶ Yaşanan kıtlıklar toplumların sosyal ve ekonomik hayatını derinden etkilemiştir.

Kıtlık; herhangi bir ihtiyaç maddesi veya hizmetin temininde yaşanan güçlük olarak tanımlanır. Osmanlı arşiv belgelerinde “*kaht*”, “*kaht u gala*” terimleriyle ifade edilir. Kıtlıklar, iklimsel durumlara bağlı olarak, ne zaman, nerede ve hangi durumlarda ortaya çıkacağı bilinemediği için ve toplumsal yıkımlara yol açtığından doğal bir afet olarak görülür.³⁷ Kıtlıkların çoğu kuraklık olayından sonra meydana gelmektedir. Birçok kıtlık hadisesi de *kaht u gala* olarak anıldığı için *kaht*, daha çok yağmursuzluktan kaynaklanan kıtlık olayı olarak kabul edilir.³⁸ Kıtlıkların ortaya çıkmasında sel, yangın, deprem, çekirge istilası ve salgın hastalık gibi afetlerin etkisi görülmektedir. Kıtlığın oluşmasında siyasi ve sosyal olaylar da etkili olmuştur. Yaşanan bu siyasi ve sosyal olaylarla birlikte insanlar belli bir dönem zirai üretim faaliyetlerini gerçekleştiremez, bulunduğu

³¹ BOA, DH. MKT. 1600/8.

³² BOA, DH. MKT 1669/16.

³³ BOA, DH. MKT 2372/100.

³⁴ BOA, DH. MTV 21/66.

³⁵ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s.1-14.

³⁶ Sabri Mengirkaon, “Osmanlı'da Sosyal Devlet ve Kriz Yönetimi: 19. Yüzyıl Diyarbakır'ında Kıtlık”, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, 2017, s.142.

³⁷ Mengirkaon, “Osmanlı'da Sosyal Devlet ve Kriz Yönetimi”, s.143.

³⁸ Orhan Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar”, *Türkler*, C.10, Ankara 2002, s.722.

bölgeyi terk eder veya ekili alanlar tahrip edilirdi. Hal böyle olunca ardından kıtlık kaçınılmaz olurdu.³⁹

Kıtlıklar yalnızca meydana geldiği zamanı değil uzun süre geleceği de etkilemektedir. Kıtlık günlerinde ve sonrasında ortaya çıkan sosyal ve ekonomik konular toplumu ve de devleti uzun süre uğraştırmıştır. Kıtlık sonrası ortaya çıkan büyük sıkıntılardan sonra halkın yeniden eski düzenine dönmesi uzun zaman almıştır. Bu geçiş sürecinde bazı sosyal huzursuzlukların yaşanması da kaçınılmaz olur.⁴⁰ Örneğin kıtlığın neden olduğu açlık ve gıda yetersizliği gibi unsurlar, öncelikle köyleri ve kırsal kesimde yaşayan insanları etkiler, şehir ve kasaba merkezlerine doğru göç hareketleri başlar. Göç eden bu insanlar, gittikleri yerlerde sınırlı miktarda olan gıdanın hızla tükenmesine ve şehir ve kasabalarda güvensiz ortamların oluşmasına yol açar.⁴¹

Kuraklık afetini diğer doğal afetlerden ayıran en önemli özelliği, ne zaman başlayıp ne zaman sona ereceği kesin bir şekilde tespit edilmesinin oldukça zor olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, kuraklık afetinin zararlarını azaltmak ve gerekli tedbirleri alabilmek zordur.⁴² Kuraklığın çevreye ve sosyal yaşama önemli etkileri tarih boyunca kendini göstermiştir. Bundan dolayı, insanlık tarihi kuraklığın meydana getirdiği felaketlerle doludur. Yarı kurak iklim bölgesinde yer alan Anadolu coğrafyasında kuraklık normal ve bilinen atmosferik sistemler tarafından geçmişte hep oluşturulmuş olup, gelecekte de artarak devam edecektir.⁴³ Kuraklığın yaşandığı bölgede akan suların durmasına veya kurumasına neden olarak doğal sulamayı etkilemektedir. Ayrıca kuraklık bütün bitkilerin büyümesine hükmettiği için, tarım ve bitkilerin kuraklığa uyum sağlaması adına değerli su dağılımlarını en hızlı ve en mükemmel şekilde kullanma zorunluluğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴

XIX. yüzyıl içerisinde Maraş ve çevresini ciddi anlamda etkileyen kıtlık hareketlerinin olduğu görülmektedir. 7 Ekim 1820 tarihinde, Maraş eyaletinde büyük bir kıtlık meydana gelir, kıtlığın akabinde piyasa şartlarını etkileyen fiyat artışları olur. Kıtlıktan dolayı zahire ve hayvan yemi bulunamaz hale gelir, çevreden bulunabilen ürünler şehre bin bir sıkıntı ile nakledilebilir.⁴⁵ 19 Ağustos 1846 tarihli Maliye Nazırına yazılan tezkerede, geçen yıl Maraş'ta kıtlık mey-

³⁹ Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları), *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2/9, Sonbahar 2009, s.145; Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", s.718.

⁴⁰ Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", s.718.

⁴¹ Meriç Aybar, "Osmanlı Devleti'nde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", *Mavi Atlas*, 5/2, 2017, s.478.

⁴² Nehir Varol-Eda Selimoğlu-Timur Gültekin, "Anadolu'da İklimle Bağlı Kıtlık Afeti ve Risk Yönetimi", *Antropoloji*, 37, 2019, s.85.

⁴³ Saadet Tekin, "19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu'da Yaşanan Kuraklık Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5.33, Bahar I 2015, s.330.

⁴⁴ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2017, s.380.

⁴⁵ BOA, HAT 508/24957.

dana gelmesinden dolayı yöre halkı perişan olur. Buna birde gümrük vergileri ilave edilince halk için hayat iyice çekilmez hale gelir. Halk o kadar yoksullaşmıştır ki giydiği çarıkdan dahi vergi alındığını bu duruma Allah'ın rızasının olamayacağını, mümkünse burada bulunan gümrüğün kapatılması hiç olmazsa Şam, Halep ve Bağdat gibi eyaletlerden eşya ve erzak getiren tüccarlardan vergi alınmaması istenmektedir.⁴⁶ Ahalinin perişanlığı o derece ileri gitmiştir ki; Maraş'ta bulunan ulema, suleha, nakibül eşraf ve cümle ahali, 10 Ekim 1846'da merkeze arzuhal yazarak, bulundukları yerde ahalinin güç ve kuvvetinin kalmadığını, zulüm ve tecavüzün arttığını, şehrin baştan aşağı perişan ve harabe vaziyette olduğunu, yaşanan kıtlık ve pahalılıktan dolayı Halep ve Antep tüccarlarından satın alacak mal ve mülklerinin kalmadığını, ahalinin aç, bî ilaç kaldığını, Maraş ahali ve fukarasının bu durumdan bıktığını, harabe olmuş eyaletin imar ve bayındır hale getirilmesi için padişahın lütuflarının beklendiğini belirtmektedirler.⁴⁷

8 Kasım 1859 tarihinde, ramazan-ı şerifte Maraş'ta meydana gelen kıtlık üzerine Adana vilayetine gönderilen dilekçede, muhtemel aksaklıkların önlenbilmesi için Maraş'a buğday ve arpa gönderilmesi kıtlıktan dolayı ücretinin daha sonra gönderileceği, zahirenin acele olarak tedarik edilmesi istenmiştir.⁴⁸

1888 tarihinde de Maraş ve çevresinde kuraklık meydana gelir. Bundan dolayı ahalinin ihtiyacı olan zahirenin tedarik edilmesi, hayvanlarda ortaya çıkan hastalığın giderilmesi ve yayılmasının önüne geçmek için Dersaadetten baytar gönderilmesi istenmektedir.⁴⁹

3. ŞİDDETLİ SOĞUKLAR

Doğal afetlerden olan şiddetli kışlar, toplumsal hayatta maddi ve manevi kayıplara yol açmaktadır. Şiddetli kışın akabinde kıtlık, salgın hastalık ve ulaşım sıkıntısının getirdiği sorunlar insanların hayatını derinden etkilemekte hatta bu kışlar can kaybına bile sebep olmaktadır.⁵⁰ Özellikle şiddetli kış dönemlerinde karın aşırı yağması sonucu, çığ felaketi meydana gelmektedir. Çığ felaketleri tarımsal alanlara büyük zarar verdiği gibi bazen can kayıplarını da beraberinde getirir.⁵¹

Maraş genel olarak Akdeniz iklimi içerisinde bulunduğu için burada çok sert kış şartları ile karşılaşmaz. Ancak Elbistan ve çevresi bu anlamda Maraş'a göre daha soğuk ve sert kış şartlarına sahiptir. Bunun sebebi bu bölgenin Doğu Anadolu iklim kuşağı içerisinde yer almasındandır.

⁴⁶ BOA, A} MKT. MVL. 2/70.

⁴⁷ BOA, A} MKT. MHM. 2/26-1-2.

⁴⁸ BOA, MKT. UM.. 376/96.

⁴⁹ BOA, DH. MKT. 1484/76, 112.

⁵⁰ Elif Avcı, *Mühimme Defterleri Işığında XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, s.81.

⁵¹ Fatih M. Kızıloğlu-Mustafa Okuroğlu-İbrahim Özüng, "Kırsal Yerleşimler ve Doğal Afetler", *GOÜ Ziraat, Fakültesi Dergisi*, 23/2, 2006, s.57.

Yirminci yüzyılın başlarında Maraş'ta maarif müdürlüğü yapan Besim Atalay, "...Maraş sancağının merkez ve ovalarında kış zamanlarında insan donması vaki olmaz, yalnız dağlık yerlerde olur, Maraş'ta çok kar yağmadığını, çoğunlukla Ahır Dağı'na kar yağdığını zaman kasabaya yağmur düştüğünü..." söyler.⁵² İngiliz diplomat Mark Sykes, Darül İslam Osmanlı'nın Şark Bölgesinde Seyahat adlı eserinde Maraş'tan Elbistan'a giderken gördüğü manzarayı şöyle anlatıyor: "Elbistan'a doğru giden yol karla kapanmış olduğundan, Kussuk geçidi köprüsünden dolanmak zorunda kaldık. Soğuk şiddetlendi, yol kötüleşti. Üzerinde yürüdüğümüz patika donup eriyen sonra tekrar donan küçük dereciklerin oluşturduğu engeller, bunların arkasından oluşan kar yığınları ile kesilmeye başladı."⁵³

Her ne kadar Maraş'ta kış şartlarının çok ağır olmadığını belirtsek de tarihte bazen hayatı olumsuz etkileyen kışların olduğu görülmektedir. 7 Ekim 1820 tarihinde Maraş'ta çok şiddetli kış olduğu, bütün yolların kapandığı, zahire toplamanın bile imkansızlaştığı görülmektedir. Kış şartları o kadar ağırlaşmıştır ki Vali Ahmed Paşa, Antep'te ikametine müsaade edilmesini istemektedir.⁵⁴

14 Nisan 1850 tarihinde ise Elbistan kazasında meydana gelen şiddetli kış, kar ve boran yüzünden Elmalu köyüne tabi Şugul mahallesinde içinde çocuk ve kadınların olduğu iki eve çığ düştüğü, şiddetli kıştan dolayı keşif dahi yapılmadığı, kar ve fırtınadan mütevellit ölenlerin olduğu görülmektedir.⁵⁵

4. SALGIN HASTALIKLAR

İnsanoğlunun karşı karşıya kaldığı afetlerden biri de salgın hastalıklardır. Tıp ilminin günümüzdeki kadar gelişmediği, aşılardan henüz bulunmadığı dönemlerde salgın hastalıklar geçmişte dünyayı kasıp kavurmuş, milyonlarca insanın ölmesine sebep olmuştur. Sağlık imkanlarının günümüze oranla oldukça geride olduğu geçmiş dönemlerde, şu an bize atlatılması kolay gibi gelen bazı salgın hastalıklar insanlık için büyük bir problem olmuş, sonuçları ise felaketler getirmiştir.⁵⁶

Tarihte yaygın olarak görülen salgın hastalıklar genellikle veba, kolera, difteri, çiçek hastalığı ve dizanteri olarak sayılabilir. Yeterli alt yapı ve kanalizasyon ağına sahip olmayan bölgelerde bu tür salgınların görülmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu tür salgınlar sadece insanlarda değil aynı zamanda hayvanlarda

⁵² Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası, s.165,172.

⁵³ *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, (haz. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2009, s.93, 94.

⁵⁴ BOA, HAT. 508/24957.

⁵⁵ BOA, MVL. 89/93.

⁵⁶ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: İlker Yiğit-Osman Gümüşçü, "Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İnsana Etkisi (XVI-XX. Yy)", *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, Ankara 2016, s.381.

da görülmektedir. Hayvanlarda görülen salgın hastalıklar genellikle sığır vebası şeklinde ortaya çıkmakta ve birçok hayvanın telef olmasına sebep olmaktadır.⁵⁷

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasında birçok sebep bulunmakla birlikte, en önemli faktörlerden birisi insanoğlunun bizzat kendisi olmuştur. Tabiata olan bilinçsiz müdahaleler, yapılan tahribatlar, bunların neticesi ortaya çıkan erozyon, sel gibi felaketlere ilave olarak yapılan savaşlar, yağmalar, vb. katliamlar ve bunların sonucu olan göçler, salgın hastalıkların ortaya çıkıp yayılmasında etken unsurlar olarak görülmektedir.⁵⁸

Yukarıda anlatılan bu hususlardan Maraş'ta hissesine düşeni almış, değişik dönemlerde salgın hastalıklar burada da ortaya çıkmıştır. 1866 tarihinde ortaya çıkan kolera salgınında Maraş'ta on bine yakın insanın öldüğü tahmin edilmektedir. Ölenler arasında Maraş Mutasarrıfı Aşir Paşa ile oğlu da bulunmaktadır.⁵⁹

Maraş'ta görülen bir diğer salgın hastalık ise sıtmadır. Özellikle Maraş civarındaki pirinç tarlaları zamanla bataklık görünümünü alarak sıtmanın kaynağı haline gelmiş ve bundan dolayı sıtmanın her türlü görülmüştür.⁶⁰ Bölgede ki yaygın çeltik üretimi yüzünden kanlı basur, tifo ve ishaller ve her türlü göz hastalıkları yaygınlaşmıştır.⁶¹ Maraş'a bağlı Elbistan ve Pazarcık'ta 1888-1889 tarihinde yaygın olarak görülmeye başlanan sıtma ve ateşli hastalıkların tedavisi için iki hekim gönderildiği bu hekimlerin masraflarının da belediye gelirlerinden ödendiği görülmektedir.⁶²

Birinci dünya savaşı sırasında da salgın hastalıklar yaygın olarak görülmektedir. 1917 tarihinde Maraş havalisinde ortaya çıkan sıtma hastalığına yetimhanede bulunan çocuklarda yakalanmış, hastalığın tedavisi için kinin⁶³ adlı ilacın merkezi hükümet tarafından acele olarak bölgeye gönderilmesi talep edilmiştir.⁶⁴

Salgın hastalıklar yalnız insanlar arasında görülmemekte, bazen hayvanların da salgınlara yakalandığı tespit edilmektedir. 1898 tarihinde Maraş'ın Pazarcık nahiyesine bağlı Öküzlü köyünde sığır vebası görülmüş, tedavi için derhal bölgeye baytar gönderilmiş, köy karantinaya alınmış, uygulanan tedavi

⁵⁷ Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kitlik Olayları*, s.93; Adem Çalışkan, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Antep ve Civarında Bazı Salgın Hastalıklara Dair Bulgular", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18/4, 2019, s.1558.

⁵⁸ Kemalettin Koç, "Osmanlı Devleti Döneminde Maraş'ta Kolera İletti", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.III, Kahramanmaraş 2012, s.40.

⁵⁹ Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s.73.

⁶⁰ Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s.241.

⁶¹ Şerafettin Mağmumi, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, (haz. Nazım Hikmet Polat), Ankara 2010, s.216.

⁶² BOA, DH. MKT 1556/35; BOA, DH. MKT 1598/31.

⁶³ Çok acı, beyaz alkaloit olan ve sıtma tedavilerinde kullanılan bir ilaç.

⁶⁴ BOA, MF. MKT. 1225/97.

yönteminin başarılı olması neticesinde hastalık bertaraf edilmiş, karantina da kaldırılmıştır.⁶⁵

5. DEPREMLER

Osmanlı kaynaklarında ve arşiv belgelerinde *hareket*, *hareket-i arz*, *hareket-i arziyye*, *zelzele*, *tezelsül*, *tezelsülat* ve *tezelsülat-ı arziyye* şeklinde ifade edilen deprem⁶⁶, yer kabuğunun ani olarak az ya da çok şiddetli sarsılması olayına denir.

Maraş ve çevresi Doğu Anadolu deprem kuşağı içerisinde yer almaktadır. Bu deprem kuşağı, Hatay'dan başlar Amik Ovası, İslahiye, Kahramanmaraş, Adıyaman, Hazar Gölü, Palu, Bingöl civarını içine almaktadır.⁶⁷ Bu kuşakta yer almasından dolayıdır ki tarihi süreç içerisinde Maraş'ı etkileyen ve şiddeti VI ile IX arasında değişen çok sayıda yıkıcı, tahrip edici deprem meydana gelmiştir.⁶⁸ Depremlerin bu denli yıkıcı etkilerinin olmasında deprem kuşağı üzerinde yer almasının yanında, zemin özellikleri, yer altı su seviyesi, eğim, plansız yapılaşma, binaların yapımında kullanılan malzemelerde etkili olmuştur.⁶⁹

Maraş'ta kayıtlara geçen ve bilinen ilk deprem 1114 yılında meydana gelen büyük deprem olup, şiddeti VIII'dir.⁷⁰ Urfalı Mateos bu depremi ve etkilerini şöyle anlatmaktadır: "...Bunun gibi ilahi gazap ne geçmişte ne de bizim zamanımızda görülmüş ve işitilmiş ve ne de kitaplarda okutulmuştur. Derin bir uykuya dalmış bulunduğumuz bir sırada aniden müthiş bir gürültü koptu ve bütün dünya sarsıldı. Yeryüzü şiddetle titredi, kayalar yarıldı ve tepeler çatladı. Dağlarla tepeler şiddetle çınladı. Onlar canlı hayvanlar gibi ses çıkardılar. Dağların sesi kulaklarda bir ordunun çıkardığı gürültüyü andırıyordu. Maraş'ın akıbeti o kadar feci olmuştur ki takriben 40.000 insan telef oldu. Bu çok nüfuslu bir şehirdi ve bu felaketten hiç kimse kurtulamamıştır".⁷¹

1114 yılında meydana gelen deprem Elbistan ve çevresini de etkilemiş, Antakya, Adıyaman, Samsat'ta da çok büyük zararlar oluşturmuştur. Depremin şiddetini bazı kaynaklar VIII, bazı kaynaklar IX olarak vermekte, merkez üssünün ise Harran-Urfa olduğu bildirilmektedir. Bu deprem Elbistan'ın yer değiştirmesine sebep olmuştur. Günümüzde Elbistan, Ceyhan Irmağı'nın kıvrımı içerisinde, Şar Dağı'nın kuzeydoğu eteklerinde yer alırken, depremden önce ise

⁶⁵ BOA, DH. MKT. 2095/32; BOA, DH. MKT. 2124/2.

⁶⁶ Doğan, İstanbul'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi, s.2.

⁶⁷ İskender Dölek, "Türkiye'de Doğal Afetler", *Türkiye'nin Fiziki Coğrafyası*, (ed. Hamza Akengin-İskender Dölek), Ankara 2019, s.328.

⁶⁸ Ali Selçuk Biricik-Hüseyin Korkmaz, "Kahramanmaraş'ın Depremselliği", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.3, C.1, İstanbul 2001, s.64.

⁶⁹ Ersin Kaya Sandal-Nadire Karademir, "Kahramanmaraş'ta Depremsellik Bağlamında Zemin-Yerleşme İlişkisi", *3. International Geography Symposium*, Antalya 2013, s.475.

⁷⁰ Muharrem Kesik, "Maraş Depremi (1114)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı*, S.42, İstanbul 2007, s.43; Biricik-Korkmaz, "Kahramanmaraş'ın Depremselliği" s.64.

⁷¹ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (çev. Hrand D. Andreasyan), Ankara 2000, s.255.

bugünkü şehrin 5 km kadar kuzeybatısında günümüz adıyla “Karaelbistan” olan köyün yerinde bulunmaktaydı.⁷²

Maraş ve çevresini derinden etkileyen ve kayıtlar geçen ikinci büyük deprem Ocak 1544'te VIII⁷³ şiddetinde olmuştur. Depremde Zeytun yıkılmış ve Elbistan'ın yarısı toprağa gömülmüştür. Zeytun, dağın altında kalmış ve 6 ay boyunca artçılar devam etmiştir.⁷⁴

29 Kasım 1795 tarihinde Maraş'ta meydana gelen deprem VII şiddetinde olup⁷⁵, bu depremle birlikte şehrin neredeyse dörtte üçü harap olmuş, kale burçlarıyla, han, evler, dükkanlar, camiler yerle bir olmuştur.⁷⁶

Maraş'ı büyük oranda etkilemeyen, bazı harap duvarların yıkılmasına sebep olan bir diğer deprem ise Elazığ ve Malatya merkezli 4 Mart 1893 tarihli depremdir.⁷⁷ Son olarak tespit edebildiğimiz deprem ise 29 Haziran 1914 tarihinde Andırın Nâhiyesinde meydana gelmiştir. Bu deprem nâhiyeyi ciddi anlamda sarsmış olsa da, herhangi bir yıkıma ve hasara sebebiyet vermemiştir.⁷⁸

SONUÇ

Osmanlı Devleti hemen hemen her yüzyılda doğal afetler ile karşılaşmıştır. Maraş ve çevresi de meydana gelen afetlerden payına düşeni almıştır. Özellikle Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde olması, Maraş'ta depremlerin çok şiddetli olmasının en büyük nedenidir. Yangınlar, Maraş'ın afet tarihinin bir parçası haline gelmiş, poyrazında etkisiyle büyük çapta hasarlar ve can kayıplarına yol açmıştır. Kuraklık ve kıtlık gibi afetler Maraş'ta da görülmektedir. Her ne kadar Maraş merkezde çok fazla çetin kış yaşanmasa da, kuzey bölgelerinde şiddetli kış şartlarının etkili olduğu görülmektedir. Salgın hastalıklar özellikle sıtmanın çokça görülmesi, Maraş'ta bulunan çeltik tarlalarının bataklığa dönüşmesinden kaynaklanmıştır.

⁷² Metin Tuncel, “Anadolu’da Doğal Afetler Sonucunda Yer Değiştiren Şehirler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2001, s.295.

⁷³ Biricik-Korkmaz, “Kahramanmaraş'ın Depremselliği”, s.64.

⁷⁴ N. N. Ambraseys-F.C. Finkel, Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler: Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800, Ankara 2006, s.40.

⁷⁵ Mahmut Palutoğlu-Ahmet Şaşmaz, “29 Kasım 1795 Kahramanmaraş Depremi, Güney Türkiye”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C.155, 2017, s.202.

⁷⁶ Abdurrahman Daş, “Hicri 1210 Maraş Depremi İlgili Manzum El Yazması Tarihleri”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş*, C.1, 2005 İstanbul, s.356.

⁷⁷ BOA, DH. MKT. 2057/101.

⁷⁸ BOA, DH. RUM. EMN 83/28.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, A} MKT. MHM. 498/72-01,2,
 BOA, A} MKT. MHM. 2/26-1,2,
 BOA, A} MKT. MVL. 2/70,
 BOA, MKT. MHM. 125/91,
 BOA, MKT. UM. 304/11,
 BOA, DH. MKT. 1356/8; 1375/120; 1441/58; 1484/76, 112; 1525/7; 1535/34;
 1553/67; 1556/35; 1561/14; 1598/31; 1600/8; 1669/16; 2057/101;
 2095/32; 2124/2; 2372/100;
 BOA, DH. MTV 21/66,
 BOA, DH. RUM. EMN 83/28.
 BOA, HAT 508/24957,
 BOA, İ. DH.. 926/73374-001, 2, 3, 5, 7; 926/73402,
 BOA, İ DH. MKT. 1591/14,
 BOA, MF. MKT. 1225/97,
 BOA, MKT. UM.. 376/96,
 BOA, MVL. 89/93,
 BOA, Y.PRK. ASK 48/68,

Diğer Kaynaklar

- AMBRASEYS, N. N. - FİNKEL, F.C., Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler: Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800, Tübitak Yayınları, Ankara 2006.
 ANDREASYAN, H. D., “Eremya Çelebi’nin Yangınlar Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.27, İstanbul 1973, ss.59-84.
 ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbai Amire, İstanbul 1339.
 AVCI, Elif, *Mühimme Defterleri Işığında XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.
 AYBAR, Meriç, “Osmanlı Devleti’nde Kıtık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği”, *Mavi Atlas*, 5/2, 2017, ss.474-488.
 AYDIN, Mesut, *1808-1839 Yılları arasında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018.
 BİRİCİK, Ali Selçuk - KORKMAZ, Hüseyin, “Kahramanmaraş’ın Depremselliği”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.3, C.1, İstanbul 2001, ss.53-82.
 BRAUDEL, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Doğubay Yayınları, Ankara 2017.

- ÇALIŞKAN, Adem, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Antep ve Civarında Bazı Salgın Hastalıklara Dair Bulgular”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18/4, 2019, ss.1556-1573.
- DAŞ, Abdurrahman, “Hicri 1210 Maraş Depremi İlgili Manzum El Yazması Tarihleri”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş*, C.1, 2005 İstanbul, ss.355-365.
- DOĞAN, Arslan, *İstanbul’da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017.
- DÖLEK, İskender, “Türkiye’de Doğal Afetler”, *Türkiye’nin Fiziki Coğrafyası*, (ed. Hamza Akengin-İskender Dölek), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019, ss.313-366.
- ERLER, Mehmet Yavuz, “1870 Yılında Doğu Karadeniz’de Çıkan Yangın ve Etkileri”, *Tarih Araştırma Dergisi*, C.XX, S.31, Ankara 2000, s.209-218.
- _____, Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), Libra Yayıncılık, İstanbul 2012.
- GÖKÇEKUŞ, Hüseyin – BARLAS, Ceren, vd., *Doğal ve İnsan Kaynaklı Afetler, Sonuçları ve Afet Yönetimi*, Lefkoşa 2018.
- GÜL, Abdukadir, “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları), *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2/9, Sonbahar 2009, ss.144-158.
- HAZAI, Gy., “Osmanlı Tarihinde Doğal Afetlerin Rolü Hakkında Birkaç Görüş”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, (ed. Elizabeth Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, ss.3-5.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996.
- KESİK, Muharrem, “Maraş Depremi (1114)”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı, S.42, İstanbul 2007, ss.43-46.
- KILIÇ, Orhan, “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtıklar”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.718-730.
- KIZILOĞLU, Fatih M. – OKUROĞLU, Mustafa – ÖRÜNG, İbrahim, “Kırsal Yerleşimler ve Doğal Afetler”, *GOÜ Ziraat, Fakültesi Dergisi*, 23/2, 2006, ss.53-58.
- KOÇ, Kemalettin, “Osmanlı Devleti Döneminde Maraş’ta Kolera İletisi”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.III, Kahramanmaraş 2012, ss.39-56.
- KÖSE, Ali – KÜÇÜKCAN, Talip, *Deprem ve Din*, Emre Yayınları, İstanbul 2006.
- MENGİRKAON, Sabri, “Osmanlı’da Sosyal Devlet ve Kriz Yönetimi: 19. Yüzyıl Diyarbakır’ında Kıtık”, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, 2017, ss.139-155.

- PALUTOĞLU, Mahmut – ŞAŞMAZ, Ahmet, “29 Kasım 1795 Kahramanmaraş Depremi, Güney Türkiye”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C.155, 2017, ss.191-206.
- SANDAL, Ersin Kaya - KARADEMİR, Nadire, “Kahramanmaraş’ta Depremsellik Bağlamında Zemin-Yerleşme İlişkisi”, 3. *International Geography Symposium*, Antalya 2013, ss.474-488.
- SARIKÖSE, Selma Turhan, XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, (haz. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009.
- ŞAHİN, Cemalettin - SİPAHİOĞLU, Şengün, *Doğal Afetler ve Türkiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2003.
- Şerafettin Mağmumi, *Anadolu ve Suriye’de Seyahat Hatıraları*, (haz. Nazım Hikmet Polat), Cedit Neşriyat, Ankara 2010.
- TEKİN, Saadet, “19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu’da Yaşanan Kuraklık Olayları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.33, Bahar I 2015, ss.329-341.
- TUNCEL, Metin, “Anadolu’da Doğal Afetler Sonucunda Yer Değiştiren Şehirler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001, ss.291-308.
- Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), (çev. Hrand D. Andreasyan), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- UZUNBIÇAK, Levent, “Doğal Afetlerin Kentsel ve Bölgesel Planlamada Yeri”, *Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, S.101, 2009/2, ss.18-27.
- VAROL, Nehir – SELİMOĞLU, Eda - GÜLTEKİN, Timur, “Anadolu’da İklimle Bağlı Kıtık Afeti ve Risk Yönetimi”, *Antropoloji*, 37, 2019, ss.81-89.
- YAVAŞ, Hikmet, “Türkiye’de Doğal Afetlerin Merkez-Yerel ilişkileri Açısından Yönetim Sorunları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.3, 2005, ss.280-301.
- YAZICI, Öznur, – KALIN, Özlem Ulu, “Doğal Afet İçin Kavramsal Metaforların Karşılaştırmalı Analizi”, *Kafkas üniversitesi e-Kafkas Eğitim Araştırma Dergisi*, 5 (1), Nisan 2018
- YİĞİT, İlker, - GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İnsana Etkisi (XVI-XX. Yy)”, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, Ankara 2016, ss.379-391.

TARİHÎ VE DİNÎ TURİZM MERKEZİ OLARAK AFŞİN ASHÂB-I KEHF*

KEMALETTİN KOÇ**

GİRİŞ

Ashâb-ı Kefh hikâyesi İslamiyet öncesi ve İslamiyet'te anlatıla gelmiş bir olgudur. Bu olgunun Kur'ân-ı Kerim kıssalarından birisi olması onu, Müslüman halk tarafından sevilen ve kutsallık atfedilen efsanevî/menkabevi bir hikâye hâline getirmiştir. Bu hikâye halk tarafından Allah'a imanın ve yeniden dirilişin sembolü olarak kabul edilmiştir. Bunlar genç yaşta olmalarına rağmen, doğru yolu bularak inançları uğrunda ölüm dâhil her güçlüğü göze almışlar ve karşılaştıkları güçlülere göğüs germişlerdir. Hem Hristiyanlıkta hem de İslamiyet'te onların başından geçen hadise ile ölümden sonra dirilineceği, kıyame-tin kopacağı ispat edilmiştir. Bundan dolayı eskiden Müslümanlar arasında Cuma namazından önce Kefh Suresi okunurdu.¹

Mağara Arkadaşları anlamına gelen Ashâb-ı Kefh ve vakıası, Hristiyan ve İslami kaynaklarda geçmektedir. Vakıa, İslamî kaynaklar olan Kur'ân-ı Kerim, dinî ve tarihî kaynaklar ile Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır. Hadise İslamiyet'in kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'de Kefh Suresi'nde anlatılmış, dolayısıyla hadiseyi yaşayan insanlar Ashâb-ı Kefh olarak tanıtılmıştır. Bu kişiler Hristiyan inanışında genelde seven sleepers yani yedi uyurlar olarak tanınmaktadır.

1. İSİM-TERİM

Ashâb-ı Kefh “mağara arkadaşları” demektir.² Ashâb “sahipler”, “bir şey veya bir kimseye mensup olanlar” anlamına gelmektedir. Kefh de “mağara”, “in”, “sığınılacak yer” anlamlarına gelmektedir. Ashâb-ı Kefh denilince “Bir mağarada yıllarca uyuduktan sonra tekrar uyandıkları Kur'ân-ı Kerim'de haber verilen arkadaş grubu”³ kastedilmektedir. Başka bir izahla, Ashâb Arapça'da “konuşulan arkadaş” anlamına gelen “sahib”in çoğuludur. Yani “sohbet arkadaşları” demektir. İslâm'dan sonraki “Hz. Peygamberin arkadaşları” anlamına gelen ıstılah değildir. Kefh'de “Mağara” anlamındadır. Dolayısıyla Ashâb-ı Kefh de “Mağara arkadaşları” anlamına gelir.

* Bu çalışma “Afşin Ashabü'l-Kehf'in Tarihîsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)” adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Dr., KSÜ Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Faruk Sümer Eshabü'l-Kehf, (Yedi Uyurlar) (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul), 1989, s. 20.

² Ebu'l-Fida İsmail İbn-i Kesir, *Muhtasar İbn. Kesir Tefsiri: Kur'ân-ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri*, Cilt 3, Arif Erkan (Mütercim), İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1992, 383.

³ İsmet Ersöz, *Ashab-ı Kefh, DİA*, Cilt 3, İstanbul: TDV, 1991, s. 465.

Temsilî Ashâb-ı Khef ve Kitmir⁴

2. TARİHSEL SÜREÇ

2.1. Afşin Ashâb-ı Khef

Dünya’da ve Türkiye’de Ashâb-ı Khef olayının geçtiğine inanılan birçok yer bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Kahramanmaraş’ın Afşin ilçesinde bulunan Ashâb-ı Khef ziyaretgâhıdır. Osmanlı Arşiv belgeleri, tarihi kaynaklar ve birçok tarihçiye göre bu yerlerden gerçeğe daha yakın olanı Afşin Ashâb-ı Khef’tir. Afşin’deki mağaranın vaziyet planı, mağaraya düşen güneş ışıklarının açısı Kur’ân-ı Kerim’de verilen bilgilere uygundur.

Kuran-ı Kerim’de Khef Sûresi 9-26. ayetlerde Ashâb-ı Khef’in (Mağara Arkadaşları) kıssaları anlatılmaktadır. Mağara ashabının isimleri, sayıları, olayın geçtiği yer ve zaman Kur’ân’da açık olarak belirtilmemiştir. Ayrıca kıssa anlatılırken ilginç detaylar da verilmiştir.⁵ Kuran-ı Kerim’in 17. ayetinde “(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah’ın mucizelerindendir. Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.”⁶ demek suretiyle mağaranın vaziyeti açıklanmıştır.

⁴ <https://www.facebook.com/photo?fbid=4458699914143832&set=pcb.4458701170810373> 15.07.2020

⁵ Khef suresi için bkz. *Kur’ân-ı Kerim Meali*, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-5/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>.

⁶ <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-16/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>

Afşin Ashâb-ı Khef⁷

2.2. Ashâb-ı Khef Mağarası'na Düşen Güneş Işınlарının Tespiti ve Mahkeme Kararı

Gazeteci-Yazar Mehmet Göçer önderliğinde, Afşin Ashabü'l Khef Külliyesi'ni Koruma Derneği ve Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Bekir Sıtkı Can'ın katılımıyla, mağaranın Kur'ân-ı Kerim'de geçen tarife uygunluğunu tespit etmek için mahkemeye başvurulmuştur. Mahkeme sırasında Afşin eski Belediye Başkanı İrfan Gedikbaşı da ilçedeki 18 avukata verdiği vekâlet ile davaya dâhil olmuştur. Daha sonra Afşin Sulh Ceza Hâkimliği tarafından Afşin Ashâb-ı Khef Külliyesi'nde Ashâb-ı Khef Mağarası'na düşen güneş ışınlarının açısının tespiti için bilirkişi heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet Gazi Üniversitesi Kastamonu Fen-Edebiyat Fakültesi Kurucu Dekanı Prof. Dr. Abdullah Günen baş-

⁷ <https://www.google.com/maps>

kanlığında, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Zekeriya Müyesseroğlu ve Yrd. Doç. Dr. Birol Gürol'dan oluşmaktaydı. Bilirkişi heyeti 24.06.2005 tarihinde saat 04:30'da keşif mahallinde hazır bulunarak güneşin doğuşunu ve mağaraya girişini gözlemleyerek gerekli inceleme ve ölçümleri yapmıştır. Bilirkişi heyeti yapmış olduğu inceleme neticesinde şu sonuca varmıştır: “13 Mart ile 1 Ekim tarihleri arasında (202 gün) Güneş doğarken mağara, içine düşen Güneş ışınları tarafından aydınlatıldığı belirlenmiştir. (10 dakika ve daha uzun süre ile). Yılın en uzun günü olan 21 Haziran tarihinde Güneş 59°.6 azimut açısı yani 50°.4 derece ile doğmak ve mağara içi, saat 05:22:07 den 09:29:31'e kadar ışık almaktadır. Mağaraya ışığın 1 saat ve daha uzun süre ile düştüğü gün sayısı toplam 170 (28 Mart ile 14 Eylül tarihleri arası) olarak tespit edilmiştir.”⁸ Böylece Afşin Ashâb-ı Kehf Mağarası'nın Kur'ân-ı Kerim'de geçen tarife uygunluğu mahkeme kararı ile tescillenmiştir.

Afşin Ashâb-ı Kehf Mağarası

2.3. Mimari Eserler

Afşin Ashâb-ı Kehf'te, ilki Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu tarafından inşa edilen yapının kalıntıları mevcuttur. Daha sonraki süreçte bölgedeki Türk hâkimiyetiyle beraber, Selçuklu Devleti tarafından inşa faaliyetleri yapılarak bir külliye meydana getirilmiştir. Bu külliye Dulkadir Beyliği ve Osmanlı Devleti dönemlerinde tamir ve eklemeler yapılarak tarihi ve dini ziyarete açık tutulmuştur. Külliye yapıyı oluşturan mimari eserler aşağıda maddeler halinde sıralanıp haklarında kısa bilgiler verilecektir.

Ashâb-ı Kehf külliyesini oluşturan mimari eserlerden birisi Ashâb-ı Kehf Ribatı'dır. Ribat, Selçuklu Sultanı Keyhüsrev oğlu Keykavus zamanında, Maraş

⁸ <http://www.unsandigi.com/kehf.asp>, 15.07.2020.

Emiri Nusretuddin Hasan Bey tarafından Ramazan 612 – Aralık 1215 tarihinde yapılmıştır. Ribat genel çerçevede, boyuna üç sahından oluşmakta ve sadece batıda sahin eyvan, mescid ve hücreden (çilehane) oluşur. Yapı, barınma amacı ve güvenlik açısından dışa kapalı olarak inşa edilmiştir. Çilehane de dervişler çile eğitimine tabi tutulmuştur.⁹ Bu dervişlerden birisi Hacı Bektaş Veli'dir. Kendisi Kırşehir'e giderken Afşin Ashâb-ı Kehf Ribatı'ndaki hücrelerden birinde 40 gün oturarak çile çekmiştir.¹⁰

Afşin Ashâb-ı Kehf Ribatı¹¹

Doğu Roma veya Bizanslılar zamanında Hristiyanlar tarafından mağara önünde inşa edilen ibadethanenin malzemelerinin bir kısmının, Ashâb-ı Kehf Camii'nin inşasında kullanıldığı görülmektedir. Bu caminin inşası konusunda arşiv kayıtlarında bilgi bulunmaktadır. XVI. Yüzyıl tahrir kayıtlarında, Ashâb-ı Kehf evkafını Anadolu Selçuklu Sultanı Sultan I. Alâeddin'in (1220-1237) vakfettiği kaydedilmektedir.¹² Yine Kasım/Aralık 1724 tarihli Osmanlı Dönemi'ne ait, vakıf görevlileri ile ilgili işlemlerin yazıldığı Maraş Hurufat Defteri'nde,¹³ Ashâb-ı Kehf Camii'nin "Sultan Alâeddin" tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.¹⁴ Salnamelere göre ise Gıyâseddin Keyhüsrev'in oğlu I. İzzeddin Keykâvus¹⁵ zamanında Ramazan 612 – Aralık 1215 tarihinde inşa edildiği kay-

⁹ Özkarcı, Cilt II, s. 647; Hasan Arslan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi), ed. Yaşar Alparslan, Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi, 2014, s. 383.

¹⁰ Sümer, Eshabü'l-Kehf, s. 46-47.

¹¹ <http://www.afsin.bel.tr/eshab-i-kehfi>/ Erişim Tarihi: 26.01.2020.

¹² BOA, TT.d., 402/591, s. 1180; BOA, TT.d., 998, s. 479.

¹³ Hurufat (Vakıf Ruznamçe) Defterleri: Bir vakfın görevlileri ile ilgili atama, azil, ölüm v.s. işlemlerin yazıldığı günlük evrak defterleri olup, tarih itibari ile şahsiyet ve atik şahsiyet defterlerinden daha da eskidir. bkz.: <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/vakif-kayıtlar-arsivi/belge-ornekleri> 15.07.2020.

¹⁴ VGM, VGM.DEFTER - 1119, s. 388.

¹⁵ İzzeddin Keykavus, Anadolu Selçuklu Sultanı'dır. Babası Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra 1211 tarihinde tahta geçmiş ve 1220'deki ölümüne kadar görevini sürdürmüştür. bkz.: Faruk Sümer, "Keykavus I", DİA, Cilt 25, İstanbul: TDV, 2002, ss.352-353.

dedilmiştir.¹⁶ Caminin inşa kitabesi olmadığından, inşa tarihini tam olarak bilemiyoruz. Fakat Türkiye Selçuklularının Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey (1185-1234) tarafından Ashâb-ı Kef’te inşa edilen ribat (zâviye), han ve camiden oluşan külliyeinin bir parçasıdır. Ribat, inşa kitabesinde belirtildiği gibi, 1215’de inşa edilmişti. Nusretüddin Hasan Bey’de Sultan I. Alâeddin Keykubat tarafından 1234 tarihinde öldürülmüştür.¹⁷ Yukarıdaki bilgilere göre Ashabül-Kehf Camii’nin, 1215-1234 tarihleri arasında, Anadolu Selçuklu sultanları I. İzzettin Keykavus veya I. Alâeddin Keykubat zamanında yaptırıldığı düşünülmektedir.

Afşin Ashâb-ı Kef Camii

Ashâb-ı Kef Hanı, Alâeddin Keykubat zamanında, İbrahim’in oğlu Emir Nusretüddin Hasan tarafından 630 – 1232/1233 tarihinde inşa ettirilmiştir.¹⁸ Ashâbü’l-Kehf makamı yanında 100 zirâ’ (yaklaşık 50 m.) boyunda 12 oda ile 300 hayvanın sığabileceği bir tane han bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu hanın panayır şeklinde, büyük pazar olarak kullanıldığı ve alışveriş yeri olduğu kaydedilmektedir¹⁹ Hemen yakınında bulunan ribat, câmi ve Ashâb-ı Kef mağarası ile birlikte dini bir merkez olan bölgeye gelen ziyaretçileri barındırmak için yapılmıştır.²⁰

¹⁶ Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1322, s. 481-482; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1324, s. 493-494; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1326, s. 487-488; Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı, Cilt II, s. 509.

¹⁷ Özkarcı, Cilt II, s. 655-656.

¹⁸ Özkarcı, Cilt II, s. 675.

¹⁹ Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı Cilt I, 2006, s. 644; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1309, 154; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1310, 240; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1312, 275; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1313, 265; Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284 - 1326 / 1867 – 1908, Cilt II, 131, 235, 291, 397; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1315, 309; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1318, 356; Salname-i Vilâyet-i Halep, H.1320, 383.

²⁰ Oktay Aslanapa, Türk Sanatı II: Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1973, s. 157.

Afşin Ashâb-ı Khef Hanı

Ashâb-ı Khef Medresesi inşa kitabesi olmadığı için yapım tarihi bilinmemekle birlikte, Dulkadir Beyliği Dönemi'nde yeniden inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı, bu yeniden inşa sürecinde “Ashâb-ı Khef Buk’ası” adıyla geçmektedir. Ashâb-ı Khef Buk’ası’nın bu inşa süreci ile ilgili bilgiye, Temmuz/Ağustos 1500 tarihli Dulkadir Beyi Alâüddeve Bozkurt Bey’in vakfiyesinden ulaşılmaktadır. Buna göre 1442-1454 tarihleri arasında Dulkadir Beyi olan Süleyman Bey b. Nasıreddin, Ashâb-ı Khef mezarının olduğu yerde mescid ve medresesi ile birlikte bir Buk’a yaptırmıştır.²¹

Afşin Ashâb-ı Khef Medresesi

Ashâb-ı Khef Paşa Çardağı (Yeni Mescid), inşa kitabesine göre Zilkade 937 – Temmuz 1531 tarihinde, caminin doğu tarafına “yeni mescid” adıyla, altındaki üç hücre ile birlikte yapılmıştır. Ashâb-ı Khef Camii’nin doğu tarafına bitişik olup iki katlıdır. Dulkadirli Şehsuvar Bey’in oğlu Ali Bey’in en büyük veziri olan Kaba Nâip adıyla meşhur Minnet Çelebi’nin hayrına yapılmıştır. Bu yeni mescid, günümüzde “Paşa Çardağı” olarak da bilinmektedir. Ashâb-ı

²¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), *Vakıf Defteri (VK.d.)*, 590, 107/98; Arslan, s. 384-385.

Kehfi ziyaret edenlerin sayısında artış olunca, misafirlerin ihtiyacını karşılamak için inşa edilen yapı orijinal yapısını korumuştur.²² Arifi Paşa da Dulkadir Hükümetini anlattığı çalışmasında, Efsus Kasabası'nda Ashâb-ı Kehf hücreleri cephesindeki bu kitabeden bahsetmektedir.²³ 1324 – 1906 tarihli Halep Vilayet Salmesinde Paşa Çardağı “Dış Câmî” olarak kaydedilmiştir.²⁴

Ashab-ı Kehf Paşa Çardağı²⁵

Ashâb-ı Kehf Kadınlar Mescidi, Dulkadir beyi Alaüddevle Bey'in hanımı ve Rüstem Bey'in kızı Şems Hatun tarafından Ramazan 905 – Mart/Nisan 1500 tarihinde “Kubbetü'ş-şerife” adıyla inşa edilmiştir. Alaüddevle Bey, babası Süleyman Bey'in Ashâb-ı Kehf'te yaptırdığı binayı tamir ettirmiş ve ayrıca burada bir medrese inşa ettirmişti. Bu esnada Şems Hatun'un da Kadınlar Mescidi'ni yaptırdığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki Alaüddevle Bey ile kendisinden önceki Dulkadir beylerinin yaptırmış olduğu tesisleri kaydeden vakfiyesi Muharrem 906 – Temmuz/Ağustos 1501 tarihlidir.²⁶

Ashâb-ı Kehf İmâret-i Âmiresi (Aşhanesi/Aşevi), Osmanlı Dönemi'nde zaviyenin bir parçasıdır. İmâret-i Âmire adıyla kaydedilen aşhane, 1092? – 1681/1682 tarihinde²⁷ talebelere, görevlilere, fakirlere, yolcu ve misafirlere yemek vermek üzere inşa edilmiştir.

Efsus Camii, Ashâb-ı Kehf Vakfı'na bağlı olmak üzere Efsus nâm-ı diğer Yarpuz Kasabası'nda inşa edilmişti.²⁸ Câmî, inşa kitabesine göre, Osmanlı Dönemi'nde Zilhicce 978 – Nisan/Mayıs 1571 tarihinde Dânişmendlilere mensup Pîr Ali'nin oğlu Mehmet tarafından inşa edilmiştir. Pîr Ali Camii ve Ulu

²² Özkarıcı, 695, Cilt II, 697.

²³ Arifi, “Elbistan ve Maraş Zülkadr (Dulkadir) Oğulları Hükümeti”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası; Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cilt V, Sayı 30, 1330, 360.

²⁴ Osmanlı Salmelerinde Maraş Sancağı Cilt II, s. 705.

²⁵ <http://www.afsin.bel.tr/eshab-i-kehfi/> Erişim Tarihi: 26.01.2020

²⁶ Refet Yananç, “Eshab-ı Kehf Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, XX, 1988, s. 312.

²⁷ BOA, MAD_d_03244_00054, s. 108.

²⁸ VGM, İstanbul Müftülüğü - EVKF_MUFETTISLIGI - 00226.00053, s. 20.

Camii olarak bilinmekte olup, kayıtlarda Turabollu Camii olarak da geçmektedir.²⁹ Eski cami yıkılmış, yerine yenisi yapılmış ve Afşin Ulu Camii adıyla kullanılmaya devam etmektedir. Cami, Afşin'in merkezinde Dede Baba mahallesindedir.

Afşin Ulu Camii³⁰

3. DİNİ TURİZM UNSURLARI

Ashâb-ı Kehf'in İslamiyet ve öncesindeki kutsiyeti Ashâb-ı Kehf ziyaretini önemli hale getirmiştir. Hadisenin İslamiyet'in kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'de de kıssa olarak anlatılması, Müslümanlar arasında olaya ve yöreye olan ilgiyi artırmıştır. Kuran-ı Kerim'de tarif edilen hadisenin geçtiği yere en uygun mekân olan Afşin'deki mağara önüne ve çevresine külliye inşa edilmiştir.

Külliye Afşin ve yöresinde tarihi ve dini turizm merkezi olarak en çok ziyaret edilen yerlerden birisidir. Bu kapsamda ülkenin ve dünyanın birçok yerinden gelen ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmektedir. Dolayısıyla yörede ziyaret ile ilgili çeşitli adet ve inanışlar meydana gelmiştir. Ashâb-ı Kehf Külliyesi etrafında bir ziyaret şekli oluşmuş, insanlar arasında bazı adet ve inanışlar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Kehfhanlık vazifesi ihdas edilmiş, isimlerin dua etkisi etrafında şekillenen Ashâb-ı Kehf'in isimleri muhtelif şekillerde yazılmış ve çeşitli dualara dahil edilerek tevessül maksadı güdülmüştür. Ayrıca sanat alanına da dahil edilmiştir. Ashab-ı Kehf'in isimleri istif edilerek gemi yapılmış, isimleri yanında taşımak isteyenler için kolyeler üretilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla, bu faaliyetler ve ziyaret şekilleri aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

²⁹ Tuğba Erzincan, "Ulucami (Afşin Ulucamii)", *DiA*, Cilt 42, İstanbul: TDV, 2012, s. 81; Özkarcı, Cilt II, s. 702.

³⁰ <http://www.yesilafsin.com/afsin-ulu-cami-tarihi-ve-pir-ali-oglu-muhammed-han-makale,190.html> 16.07.2020

3.1. Camilerde Kehf Suresi Okunması ve Kehfhanlık

Cuma günü Kehf Suresi okuyanların gelecek Cuma'ya kadar kaza ve belalardan korunacağı, ahir zaman fitnesi ve Deccal şerrinden emin olacağı, sağlık ve afiyette bulunacağı belirtilmektedir.³¹ Bu yüzden Osmanlı Devleti döneminde Kur'ân-ı Kerim'de geçen Kehf Suresi'nin camilerde okunması için vakıflar kurulmuştur. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Şam, Bağdat, Halep, Harem-i Şerif, Yafa gibi yerlerde bulunan bazı camilerde bu sure sürekli okunmuştur. Buradan Kehfhanlık olarak adlandırılan vazifeden bahsetmemiz mümkün olabilir. Mesela Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden olan Bağdat'ta bulunan Şeyh Şehabeddin Sühreverdi Camii'nde Kehfhanlık vazifesi bulunmaktadır. Bu vazifenin verilmesine dair 6 Eylül 1657 tarihinde çıkarılan ve Bağdat Nâibi Mehmet Hamdi Efendi tarafından tasdik olunan bir berat bugün elimizdedir.³² Yine Kehf Suresi okunması görevi bulunan camilerden birisi Şam'daki Derviş Paşa Camii'dir. Bu câmi evkafından 20 Aralık 1729 ve 10 Ağustos 1759 tarihlerinde Kehfhanlık vazifesi için atama yapıldığı anlaşılmaktadır.³³

Halep'te Kehf Suresi okunan iki cami tespit edilmiştir. Bu camilerden birisi Halep'teki Câmi-i Kebir-i Emevi'dir. Bu camide, 18 Mart 1858 tarihinde, Kehf Suresi ve Delail-i Şerif okunması görevini Maruf Efendi yürütmüştür. Kehfhan Maruf Efendi'nin maaşına 14 Nisan 1858 tarihinde zam yapılması talep edilmiştir.³⁴ Halep'te Kehf Suresi okunan diğer câmi ise, Dahiye Camii'dir. Burada Şeyh Şemsettin ibn-i Şeyh Muhammed, Kehf Suresi okumak üzere görevlendirilmiştir.³⁵

Cuma günleri Kehf Suresi okunan bir diğer yer Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevi'dir. Burada 18 Eylül 1901 tarihinde adı geçen görevi Şeyh Ahmet Osman Efendi yürütmekteydi.³⁶ Bir diğer kent Yafa'dır. Yafa'da 28 Ağustos 1903 tarihinde, Yafa Câmi-i Kebir'in Kehf Suresi ve cüzhanlık görevleri bulunmaktaydı.³⁷ Yine Sibay Camii Sure-i Kehf kariliğine Mevlânâ Ahmetü'n-na'ma (ya da Niami) tayin edilmiştir. 25 Haziran 1548'de Şam Mahkeme Nâibi Mevlânâ Yusuf, kendisine bir mektup göndererek vazifesini açıklamıştır.³⁸ Dolayısıyla bu kapsamda Osmanlı Devleti Dönemi'nde, ülkenin değişik coğrafyalarında Ashâb-ı Kehf'e büyük önem verildiği, Kehf suresi dolayısıyla da yaşamın merkezinde yer aldığı görülmektedir.

³¹ Yaşar Alparslan, *Eshab-ı Kehf: Vukuu, Şuyuu*, UKDE, 2010, s. 135.

³² BOA, İE.EV., 14/1607.

³³ BOA, C.MF., 145/7235. BOA, C.EV, 3/144.

³⁴ BOA, MVL, 750/1 (1. Arabistan); BOA, i.MVL, 392/17104.

³⁵ Mehmet Said Taban, *6 Numaralı Halep Şerhiye Sicilinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*: s.100-200, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep, 2015, 156.

³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 1720/128978.

³⁷ BOA, BEO, 2153/161419.

³⁸ BOA, İE.EV., 1/10.

3.2. Afşin Yöresinde Ashâb-ı Khef’le İlgili Adet ve İnanışlar

Afşin yöresinde en çok ziyaret edilen yerlerden birisi Ashâb-ı Khef ziyaretidir. Yörede ziyaret ile ilgili adet ve inanışlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Ashâb-ı Khef ziyareti yöre halkı tarafından evlenme, çocuk sahibi olma, hastalıktan kurtulma, yağmur duası, dileklerin gerçekleşmesi durumunda adak kurbanı kesme veya sadece ibadet etmek maksadıyla özellikle Cuma günleri ve Ramazan ayında sıkça ziyaret edilmektedir. Ayrıca adak kurbanı kesmek isteyen kişi bir kurban alır, Cuma günü akrabaları, komşuları ile birlikte ziyarete gelip burada Cuma namazından sonra kurban keser, ziyarete gelenlerle birlikte yemek yer ve dua eder. Ashâb-ı Khef, yöre halkının hayatında çok önemli bir yer tutmakta olup ahali, çocuklarının adlarını mağara arkadaşlarının adlarını çocuklarına isim olarak vermektedirler.”³⁹ Bunun yanında yörede çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar önce Ilca kaplıcalarının sularına girer, sonra Ekinözü içmelerinin şifalı sularını içmeye gider ve son olarak da Ashâb-ı Khef’i ziyaret eder. Çocuğu olmayan kadın buradaki mağaradan çıkan ve yöre halkı tarafından “zemzem” diye adlandırılan sudan üç gün üst üste içer. Böylece çocuğunun olacağına inanılır. Bu su, mağaranın içinde sürekli damlaya damlaya biriktiği için” Ashâb-ı Khef’in yaşıdır.⁴⁰ Çocuğu olmayan kadınlar, tıp tedavisinin yanında, Allah’a olan imanları ve inançları dolayısıyla kıymete haiz Ashâb-ı Khef’i dualarının kabul edilmesi için tevessül maksadıyla ziyaretler.

Afşin Ashâb-ı Khef’de Bir Ziyaret Günü⁴¹

Özellikle konuşamayanlar, cin çarpmış olduğuna inanılanlar, maddi ve manevi hastalığı olanlar şifa bulmak maksadıyla ziyaret ederler. Hastalar câmi

³⁹ Orhan Özdemir, *Afşin Yöresi Halk İnanışlarının İslam Öncesi Eski Türk İnançları ile Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2007, s. 12-13; Ali Afşaroğlu, *Ashab-ı Khef ve Rakiym: Mağara Arkadaşları*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2000, s. 124-125.

⁴⁰ Özdemir, s. 61, 12.

⁴¹ <http://www.afsin.bel.tr>. 26.01.2020.

içerisinde veya mağara içerisinde yatarak, şifa bulacaklarına inanırlar. Mağaranın giriş kısmının sağında, kilise döneminden kalma vaftiz taşı bulunmaktadır. Bel ağrısı olanlar, bellerini bu taşla sürterek ağrıların geçeceğine inanmaktadırlar. Mağaraya girerken sağ taraftaki duvarda iki-üç tane pencere şeklinde delikler mevcuttur. Halk, elindeki taşları o deliklere atarak şeytan taşladığına inanmaktadır. Mağaraya girerken mağaranın sol tarafında “kısık” diye adlandırılan bir yer bulunmaktadır. Kısık mağaranın içerisinde, bir insanın geçebileceği genişliktedir. Yöre halkının inanişine göre, kısık içerisinden günahı çok olan insanların geçemediğine iyi insanların kısıktan geçebileceği inanişi vardır. Kısıktan yedi defa geçilmesi daha makbul kabul edilmektedir. Bu kısıktan zorlanmadan geçenin cennetlik olduğuna inanılmaktadır. Buranın kutsal bir mekân olduğuna inanan yöre halkı, dileğinin gerçekleşmesi durumunda adak kurbanı veya sırf hayır maksatlı kurban keser. Kurbanı caminin sol tarafında özel kurban kesme yerinde keserler. Burada kesilen kurbanın daha makbul olduğuna inanılmaktadır. Yöre halkı mübarek gün ve gecelerde, ibadet etmek için burayı akın akın ziyaret etmektedir. Bu geceler, sabaha kadar zikir ve dualarla geçirilir. Külliye'nin üst tarafında çam ağaçlarının içerisindeki itburnu (kuşburnu) ve yemiş çalılarında halk dilek tutarak çaput bağlamaktadır. Burada Fadime Anamızın ekmek ettiği tahta olduğuna inanılan taşlar vardır ve bu taşların bir tanesinde ayak izi bulunmaktadır. Bu izin bir geyiğin atlaması sonucu oluştuğuna inanılmaktadır. Halkın inanişine göre, yemiş ve itburnu çalısının olduğu yerde çoban ve köpeği yağmur yağacağı zaman “Allah'ım bizi çalıya da başka bir şey eyle” demiş. Bunun üzerine Allah onların dileklerini kabul etmiş ve çoban çalı, köpekte anında taş olmuş.⁴²

3.3. Ashâb-ı Kehf İsimlerinin Dua Etkisi

Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin bazı şeyler üzerinde mânevî etki yapmak ve bazı hastalıkları iyileştirmek için belli şartlarda, belli miktarda okunduğu veya yazıldığı bilinmektedir. Bu uygulama duâ niyetiyle yapılmaktadır.

Ashâb-ı Kehf'in isimlerini bir kâğıt üzerine yazmanın faydaları şöyle sıralanmaktadır: “Ashâb-ı Kehf'in isimleri yazılı kâğıdı, üzerinde taşıyan bir kimse tüm gelecek kaza ve belalardan korunur. Akıllı (zihni) kuvvetlendirir ve insanı günahlarından arındırır. Yarışma yapan bir kişinin sağ koluna bağlanırsa karşındaki rakibini mağlup eder. Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin yazılı olduğu kâğıdı üzerinde taşıyan bir kimse, tüm korkulardan emin olur. Ashâb-ı Kehf'in isimleri yazılı bir kâğıt, doğum yapan kadının üstüne takılırsa kadın kolaylıkla doğum yapar. Çocuk sağlıklı ve mutlu olur. Ashâb-ı Kehf'in isimleri yazılı bir kâğıdı, yanan herhangi bir ateşin üzerine atılırsa yangın hemen söner. Ashâb-ı Kehf'in isimleri yazılı olduğu bir kâğıt, uyuyamayan bir kimsenin yastığının altına konsa ve Kehf Suresi'nin on sekizinci ayetinin baş tarafından biraz oku-

⁴² Özdemir, s. 12-13.

nup üflense hemen uyur, rahata kavuşur. Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin yazılı olduğu kâğıt, suda eritilerek devası bulunan veya bulunmayan hastalarca içilirse, şifa bulunur. Ashâb-ı Kehf'in isimleri yazılı kâğıt, evin emin bir yerine asılırsa, ateş, afet, yangın, deprem, hırsızlık, geçimsizlik vs. gibi hallerde aile fertleri rahata kavuşur, evde huzur bulur. Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin yazılı bulunduğu kâğıt ile karada ve havada tüm kaza ve felaketlerden korunulur ve böylece tehlikeden uzak bulunulur. Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin kazındığı demir parçasını tarlasına gömen bir kimsenin tarlasında bereket olur.”⁴³ Ayrıca bazı kitaplarda, Humma için müselles yapıldığı, baş ağrısına iyi geldiği kaydedilir. Zenginlik, makam ve hünkâr huzuruna çıkmak isteyenler, malı muhafaza, dayaktan ve öldürülmekten korunmak için isimler kâğıda yazılır. Doğum zor olduğunda yine isimlerin yazılması veya bağlanması durumunda doğumun kolay olacağına inanılır. Aynı zamanda isimler bir evin kapısı üzerine yazıldığında evin yanmayacağı, eşyanın üzerine yazılırsa eşyanın çalınmayacağı belirtilir.⁴⁴

Ashâb-ı Kehf'in isimlerini, aşağıda görüldüğü üzere, yuvarlak bir şekil olacak biçimde yazmanın fazileti bulunmaktadır. Yangın sırasında yangın bütün çabalara rağmen sönmezse, bu isimler bir şey üzerine dizilip yazılırsa yangının söneceğine inanılır. Ayrıca çocuk çok ağlarsa, çocuğun yastığının altına bu isimler yazılıp konursa ağlmasının duracağı umut edilir.⁴⁵

Ashâb-ı Kehf Türk yazım sanatında da kullanılan unsurlardan biridir. Ashâb-ı Kehf isimlerini çeşitli şekillerde yazmak da bir gelenek olmuştur. İsimler yedili yazıldığı gibi, Kıtmir ortada olmak üzere Ashâb-ı Kehf'in isimleri etrafına gerek dairesel gerekse birbiri ardınca sıralanmıştır.⁴⁶

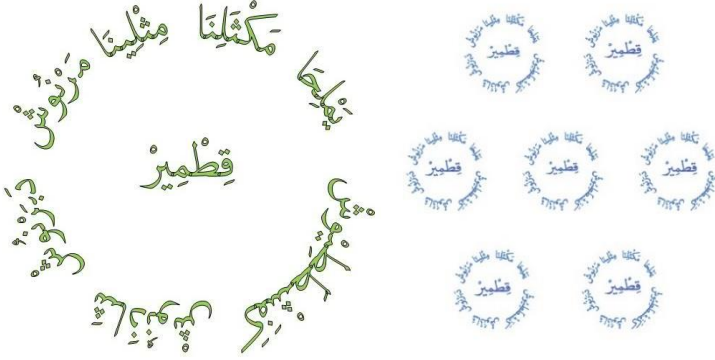
⁴³ Afşaroğlu, s. 124-125; Özdemir, s. 12-13.

⁴⁴ Alparslan, Eshab-ı Kehf..., s. 135.

⁴⁵ Sümer, Eshabü'l-Kehf, s. 20-21.

⁴⁶ Yazı örnekleri için bkz.

https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fwww.estanbul.com%2Fforum%2Fuploads%2Fmonthly_2010_06%2Fresim77.jpg.2a78951d017b2452d23095e245e8dc87.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.estanbul.com%2Fforum%2Ft36404-ashab%25C4%25B1-kehf-in-7li-yaz%25C4%25B1%25C4%25B1%25C5%259F%25C4%25B1%2F&tbid=z6SOEt91jRkS2M&vet=10CAsQxiAoAWoXChMikJcw_PjC6glVAAAAAB0AAAAEAY..i&docid=X-EmctsYEKTyM&w=572&h=651&itg=1&q=Mehmet%20Hul%3C%BBsi%20ketebeli%20gemi%20tesviri&ved=0CAsQxiAoAWoXChMikJcw_PjC6glVAAAAAB0AAAAEAY 12.07.2020.

Ashâb-ı Kehf'in İki Farklı Şekilde Yazımı

Müslüman dini folklorunda, Ashâb-ı Kehf ile ilgili daha birçok inanış olduğu şüphesizdir. Ashâb-ı Kehf Mağarası halkımızca, evlenme, çocuk sahibi olma, bir illet veya hastalıktan kurtulma ve bunlar gibi diğer bazı dileklerin gerçekleşmesi gayesi ile veya sadece sevap kazanmak maksadıyla, bilhassa Ramazan Ayı'nda çokça ve sıkça ziyaret edilmektedir. Bunun yanında Ashâb-ı Kehf'in isimleri, Karınca duasında⁴⁷ da zikredilmektedir. Bu dua müşterisi eksik olmasın diye ticari işletmelere asılmaktadır. Lakin bu isimlerin, bu duaya neden ilave edildiği iyice bilinmemekle beraber,⁴⁸ Cenab-ı Hak tarafından övülen Ashâb-ı Kehf vesile edilerek Allah'tan bereket talep edilmiş olmaktadır.

Karınca/Bereket Duası⁴⁹

⁴⁷ "Halk arasında Hz. Süleyman (a.s.) döneminde yaşanan kuraklık sırasında bir karıncanın yağmur yağması amacıyla yaptığı dua olduğuna inanılan ve bu sebeple "karınca duası" denilen dua, güvenilir hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Halk arasında yaygın olan bu duanın içeriği, esmâ-i hüsnâ'nın bir bölümü, Allah Teala'ya yönelik bazı hitaplar ve bereket talebinden ibarettir. İçeriğinde dine aykırı bir yön bulunmayan söz konusu duayı okumakta sakınca olmamakla birlikte bu duanın Hz. Peygamberden (s.a.s.) rivayet edilen bir hadis olarak anlaşılması ve kazanç temin etmek maksadı ile okunması veya kullanılması dinen caiz değildir." Bkz. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/766/karınca-duası-diye-bir-dua-var-midir> 9 Temmuz 2020.

⁴⁸ Sümer, Eshabü'l-Kehf, s. 21.

⁴⁹ <https://www.haber7.com/yasam/haber/2761652-peygamberimizin-bereket-ve-rizik-duasi-para-bolluk-icin-karınca-duasi/?detay=2> 14.07.2020.

3.4. Afşin Halkının Ashâb-ı Khef'i Ziyaret Şekli

Mağarayı görmeye gelenler ziyaret veya tedavi amaçlı gelmektedir. “Genellikle Perşembe ve Cuma sabah erkenden gelinir. Ziyaretler gününbirlik olduğu gibi daha uzun süreli de olabilmektedir. Tedavi amaçlı gelenler, mağaranın içindeki sudan abdest aldıktan sonra “Allah’ım kapına geldim, şifamı ver, beni boş çevirme, dualarımı kabul et” diye dua ederler. Kurbanları varsa onu keser, yakınlarında bulunan çalılıklara bez bağlar, mescidin bulunduğu girişin sağında “Kıtmir çanağı/Kıtmir yalağı” adı verilen taşın içine para atarlar. Mağara içinde Günah Kayası (Bol Kısık-Dar Kısık) denilen kaya oyuklarından geçerler. Oyuklardan geçenlerin günahlarının az veya olmadığına inanılırken, geçemeyenler günahlarının çok olduğunu düşünerek hasenat yapmak suretiyle günahlarından kurtulmak isterler. Mağara girişinde duvara oyulan ve yörede tâ: denilen yere küçük şeytan, han girişinin sağında tavan kemeri olarak yapılan eski yapının üzeri de büyük şeytan olarak adlandırılmaktadır. Ziyaretçiler, ellerine küçük taşlar toplayarak küçük ve büyük şeytanı taşlar, akşam olmadan evlerine geri dönerler. Evlerine dönerken mağara içinde bulunan Zemzem Suyu olarak inandıkları küçük su birikintisinden de su almayı ihmal etmezler. Aldıkları suyu komşu, hısım ve akrabalarına ikram ederler.”⁵⁰

3.5. Şiirde Ashâb-ı Khef

Ashâb-ı Khef, çeşitli şairlere de ilham kaynağı olmuştur. Bu maksatla çeşitli eserler verilmiştir. Bunlar arasında Mustafa Hamiş’in “Eshab-ı Khef’in Gülleri” adlı şiir kitabı da bulunmaktadır.⁵¹ Yazarın “Eshab-ı Khef Afşin’dedir”⁵² ve Eshab-ı Khef şiirleri,⁵³ adlı şiirleri mevcuttur. Yine yaşadığı dönem tespit edilemeyen Efsuslu Derviş İsmail’in şiiri,⁵⁴ Samettin Şenkaya’nın (Kul Sami) “Afşin Eshab-ı Khef’deki Yediler”,⁵⁵ Hanifi Kara’nın “Eshab-ı Khef Destanı”,⁵⁶ Ahmet Sandal’ın “Ashâb-ı Khef” şiiri⁵⁷ bulunmaktadır. Ayrıca Necip Fazıl Kısakürek ve Hayati Vasfi Taşyürek de aynı konuda şiir yazmıştır. Lakin Necip Fazıl’ın şiirinde Afşin geçmez.

Üstad Necip Fazıl Kısakürek, hocası Abdülhakim Arvasi (K.S.) hazretlerine 1939 yılında intisab etmişti. Hocasına yeni bağlandığı dönemde, bazı derviş arkadaşları onu “*falan yerde yolumuza uygun olmayan davranışlarda bulunmuş!*” diye hocasına şikâyet etmiş. Bunun üzerine Abdülhakim Arvasi hazretleri; “*Necip Fazıl Bey bu kapının kıtmiridir! Onu kendi haline bırakın! Siz kendinizi düzeltin!.*” diye

⁵⁰ Hamza Karaoğlu, Bir Ziyaret Fenomeni Olarak Afşin Eshab-ı Khef, *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Khef Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*, Kahramanmaraş, 2013, s. 69-70.

⁵¹ <https://www.afsinhabermerkezi.com/afsinli-sairin-dokuzuncu-kitabi-yayinlandi-35335.html> 10.07.2020.

⁵² <https://www.edebiyatdefteri.com/siir/771265/eshab-i-kehf-afsindedir.html> 10.07.2020.

⁵³ <https://www.edebiyatdefteri.com/siir/771382/eshab-i-kehf.html> 10.07.2020.

⁵⁴ Alparslan, *Eshab-ı Khef...*, s. 147-148.

⁵⁵ <https://www.edebiyatdefteri.com/siir/645196/afsin-eshab-i-kehf-teki-yediler.html> 10.07.2020.

⁵⁶ <https://www.edebiyatdefteri.com/siir/421415/eshab-i-kehf-destani.html> 10.07.2020.

⁵⁷ <https://www.anadolugazete.com.tr/ashab-i-kehf-yurdu-kahramanmaras-ve-afsin-3722yy.htm> 10.07.2020.

buyurmuştur. Olaydan daha sonra haberi olan Necip Fazıl bunun üzerine “Sonsuzluk Kervanı” isimli aşağıdaki şiirini yazmıştır.⁵⁸

Sonsuzluk Kervanı

Sonsuzluk kervanı peşinizde ben
Uç ayakla seken topal köpeğim
Bastığınız yeri taş taş öpeyim
Bir kırıntı yeter kereminizden
Sonsuzluk kervanı peşinizde ben!..
Sonsuzluk kervanı istemem azad
Köleniz olmakmış gerçek hürriyet
Sonsuzu bulmaksa biricik niyet
Bastığınız yerde ebedi hasat
Sonsuzluk kervanı istemem azat!

Necip Fazıl Kısakürek

Bu şairlerden bir diğeri, Afşin/Tanır Kasabası’nda doğmuş olan Hayati Vasfi Taşyürek’ten, “Yedi Uyurların Destanı” isimli şiirini yazmıştır.

Bunun yanında Ashâb-ı Kehf’in isimlerinin binek üzerine yazılması durumunda, bineğin suya batmayacağına inanılır.⁵⁹ Bu yüzden Ashâb-ı Kehf’in Türk denizciliğinin manevi koruyucuları olduğuna inanılmaktadır. Ashâb-ı Kehf’in isimleri yazılı gemi şekillerinin meydana getirilmiş olması, bu inançtan ileri gelmektedir. Gerçekten onların isimlerinin çizilen gemilerin kenarlarını, yelkenlerini ve küreklerini teşkil ettikleri görülür. Bunlar gemilere asılır ve onların gemileri batmaktan kurtaracağına inanılır.⁶⁰

3.6. Sanatta Ashâb-ı Kehf

Cam altı resimlerine Anadolu’daki en eski örneklerine 18. yüzyılda rastlanmakla beraber, 20. yüzyılın başlarında yaygınlaşmıştır. Bu resimlerde Ashâb-ı Kehf’in isimlerinin yer aldığı çalışmalar da tercih edilmiştir. Bu cam altı resimlerden birinde, Mehmet bin Hulusi imzasıyla 1321/1903 tarihli ve Ashâb-ı Kehf isimlerinin sülüs harflerle bir gemi oluşturacak şekilde istiflenmiştir. Kompozisyonun alt kısmındaki yazı şeridinde geçen “İşbu Ashâb-ı Kehf’in isimlerini gerek hane ve gerek dükkânına talik ederse asla yangın ve nazarı veba illeti isabet etmeye” şeklindeki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Ashâb-ı Kehf’in isimleri halk nazarında güçlü bir koruyucu tılsım olarak algılanmıştır.⁶¹

⁵⁸ Kahramanmaraş Evliyalari, M.Tahir Gören (drl.), Serdar Yakar (ed.), Kahramanmaraş: Ukde, 2010, 29.

⁵⁹ Alparslan, Eshab-ı Kehf..., s. 135.

⁶⁰ Sümer, Eshabü’l-Kehf, 66.

⁶¹ Hayrunnisa Turan, Kudüs ve Yafa’daki Bazı Örnekler Işığında Osmanlı Tılsımları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 55 Şubat 2018, s. 424. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt11/say55_pdf/3sanattarihi_arkeoloji_cografya/turan_hayrunnisa.pdf 13.07.2020.

Ashâb-ı Kehf Gemisi Kuran-ı Kerim'deki Kehf Suresi'ne dayanmaktadır. Ashâb-ı Kehf'in halk arasında geçen isimleriyle gemi yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde böyle birkaç tane yazılı gemi bulunmaktadır.⁶²

Yine Türk Resim Sanatı tarihinde zaman zaman adlarına ve eserlerine rastladığımız, eserleriyle Türk halkının görsel zevkine hitap etmiş ressamlar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Mehmet Hulusi'dir. Kendisinin yaptığı resimler arasında Ashâb-ı Kehf gemileri de bulunmaktadır.⁶³ Konu ile ilgili çalışma yapanlar, “Nuh'un gemisiyle özelleştirilen yazı resimlerin çoğunluğunun Ashâb-ı Kehf gemileri olduğunu” belirtmektedirler. Bu kişilere göre, “doğrudan doğruya Hz. Nuh ile ilgili bir metinle oluşturulmuş yazı resimleri pek nadirdir.”⁶⁴

Bu eserlerden birisi 1102/1690 tarihli İsmail Derdî Ketebeli Ashâb-ı Kehf Gemisi resmi Ashâb-ı Kehf ve köpekleri Kıtırmir'in adları oluşturmaktadır. Sağdaki bulutun içinde “yâ Hâfız”, soldaki bulutun içinde ise “yâ Gaffâr” yazılıdır.⁶⁵

İsmail Derdî Ketebeli Ashâb-ı Kehf Gemisi

Kazan'da yayınlandığı düşünülen 1900 tarihli bir renkli taş baskı levha da ha bulunmaktadır. Levhaya, *Eûzu-besmele* ile *yâ müfettihe'l-ebvâb* duasının oluşturduğu “*Sefîne-i Nûh Aleyhisselâm*” başlığı verilmiştir. Eshâb-ı Kehf ile köpekleri

⁶² Ali Alparslan, “Yazı-Resim”, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, C.1, 1973, s. 1008-1009. (http://dlir.org/archive/archive/files/bogazici_1973_vol-1_p1-28_77671e66ac.pdf) 10.07.2020.

⁶³ Serdar Başaran, *Halk Ressamı Mehmet Hulusi'nin Taş baskı Deniz ve Gemi Resimleri*, <https://docplayer.biz.tr/1271077-Halk-ressami-mehmet-hulusi-nin-tasbaski-deniz-ve-gemi-resimleri-serdar-basaran.html> 12.07.2020; <http://lebriz.com/pages/lis.aspx?lang=TR§ionID=2&articleID=586&bhpc=1> 12.07.2020.

⁶⁴ Neumeier, Schick, s. 228-229.

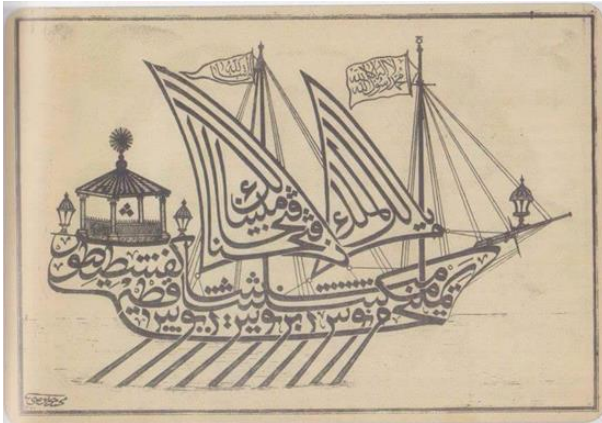
⁶⁵ Emily Neumeier, İrvin Cemil Schick, “Sanatta Nuh: Hat Sanaatında Sefine istifleri ve Nuh'un Gemisi”, *Nuh Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 230.

Kıtmır'ın isimleri yelkenlere yazılmıştır. Geminin dört köşesini, içerisinde *Hûd* (11) ve *Kehf* (48) gibi sûrelerden ilgili âyetler yer alan dört parça çevrelemiştir (Denizler Müzayede Evi).⁶⁶

1900 Tarihli Bir Renkli Taş Baskı Levha

Ashâb-ı Kehf Gemisi ile ilgili başka bir eser, Mehmet Hulûsi Ketebele olup 1321/1903 tarihli taş baskıdır. Geminin kendisini Ashâb-ı Kehf ve köpekleri Kıtmır'ın adlarından oluşturmaktadır. Ön yelkende “*yâ Mâlike'l-mülk*” ibaresi, arka yelkende ise Fetih sûresinin (48) ilk âyeti yer almaktadır. Ön bayrakta “*Kelime-i Tevhîd*”, arka bayrakta ise “*mâşâallah*” yazılıdır.⁶⁷

Mehmet Hulûsi Ketebele Ashâb-ı Kehf Gemisi

⁶⁶ Neumeier, Schick, s. 230.

⁶⁷ <http://bursakentmuzesimalikaksel.blogspot.com/> 12.07.2020; Neumeier, Schick, s. 229.

Ramazan 24/1906 tarihli Hüsni Ketebeli taş baskı bir Amentü Gemisi de vardır. Amentü, gemiyi oluşturur. Geminin bayrağında “mâşâallah” yazısı yer alır. Kürek aralarında Eshâb-ı Kehf ve köpekleri Kıtımr’ın adları yazılıdır. Köşkte Fetih sûresinin (48) ilk âyeti, “yâ Mâlike’l-mülk ibaresi” ve “Allahümme yâ muhavvile’lhavli ve’l-ahvâl havvil hâlnâ ilâ ahseñi’l-hâl” duası yerleştirilmiştir. En üstteki istifte ise Kelime-i Şehâdet yer alır. (Malik Aksel koleksiyonu, Bursa Kent Müzesi.).⁶⁸

Hüsni Ketebeli Amentü Gemisi

Günümüzde de başka sanatkârlar benzer eserler vermeye devam etmektedir. Bunun yanında Ashâb-ı Kehf’in tılsım içerikli olarak çeşitli yazım şekilleri bulunmaktadır. Hatta ticari amaçla üretilen kolyeler bulunmaktadır.⁶⁹

⁶⁸ Neumeier, Schick, s. 228-229.

⁶⁹ <https://www.dilekbora.com/ayetli-kolye/52-kitmir-nazar-bereket-duasi-gumus-kolye>. 12.07.2020; Konu ile alakalı olarak yazı çeşitleri için bkz. https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fwww.estanbul.com%2Fforum%2Fuploads%2Fmonthly_2010_06%2Fresim77.jpg.2a78951d017b2452d23095e245e8dc87.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.estanbul.com%2Fforum%2Ft36404-ashab%25C4%25B1-kehf-in-7li-yaz%25C4%25B1%25C4%25B1%25C5%259F%25C4%25B1%2F&tbid=z6SOEt91jRkS2M&vet=10CAsQxiAoAWoXChMikjCw_PjC6glVAAAAAB0AAAAAEAY..i&docid=X-EmctsYEKTyM&w=572&h=651&itg=1&q=Mehmet%20Hul%3C%BBsi%20ketebeli%20gemi%20tesviri&ved=0CAsQxiAoAWoXChMikjCw_PjC6glVAAAAAB0AAAAAEAY 12.07.2020; https://www.estanbul.com/forum/t36404-ashab%25C4%25B1-kehf-in-7li-yaz%25C4%25B1%25C4%25B1%25C5%259F%25C4%25B1%2F&tbid=z6SOEt91jRkS2M&vet=10CAsQxiAoAWoXChMikjCw_PjC6glVAAAAAB0AAAAAEAY 12.07.2020.

Ashâb-ı Khef Kolyesi

3.6.1. Ashâb-ı Khef Ve Kıtımr'in İki Tasviri

Soldaki eser, Hüseyin Sâtı' Efendi'ye aittir. 1318/1900-1 tarihli Ashâb-ı Khef levhasında yedi uyurların adları daire şeklinde istif edilmiş, ortalarına da köpekleri Kıtımr'in adı yerleştirilmiştir. Sağdaki eser ise, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan ve Mehmet Siyah Kalem'e atfedilen Yakub Bey Albümleri'nden birindeki XV. yüzyıl minyatürüdür. Resimde mağarada birbirlerine sokularak uyuyakalmış olan Ashâb-ı Khef ve köpekleri Kıtımr görülmektedir.⁷⁰

Ashâb-ı Khef Ve Kıtımr'in İki Tasviri

3.7. Kayseri Bedesteninde Ashâb-ı Khef'in İsimleri

Ashâb-ı Khef'in isimlerinin yazıldığı eserlerden birisi H.903 -M.1497/1498 tarihinde II. Bayezid'in azatlı kölelerinden Mustafa bin Abdülhay'ın oğlu Emir Mustafa tarafından yaptırılan ve Kayseri Kapalı Çarşısı içerisinde bulunan Bedesten'dir. Bedesten'in güney yan bölümüne açılan kapının dış yüzünde, mermer kitabe taşı üzerine Ashâb-ı Khef'in isimleri yazılmıştır. Ashâb-ı Khef'in

⁷⁰

İrvin Cemil Schick, "Geçmişten Geleceğe Hat Sanatı", *Türk Kitap Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, İSMEK, İstanbul, 2007, s. 26-27.

isimleri kitabeye şu şekilde kazınmıştır: “*Yemliha Mekselina Mislina Mernuş De-bernuş Şazenuş Kefeştatayuş Kıtmir.*”⁷¹ Çarşılar ticari amaçlar için yapılır. Ashâb-ı Kehf’in isimleri buraya nakşedildiğine göre, yapılan ticaretten hayır, bereket ve bol kazanç elde edilmek istenmiş olmalıdır.

SONUÇ

Kahramanmaraş’ın Afşin ilçesinde bulunan Ashab-ı Kehf külliyesi mağara, han, medrese, ribat ve camiden oluşmuş olup Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin izleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Afşin Ashab-ı Kehf külliyesinin dini kimliği yanında bir de tarihsel kimliği ortaya çıkmıştır. Bu iki özelliği ile mekân önemli ölçüde yerli ve yabancı turist çekmektedir.

Ashab-ı Kehf olgusu ve inşa edilen külliyenin bu iki kimliği ile toplum üzerinde tesiri olmuştur. Bu manada camilerde Kehf suresi okunmuş, çeşitli adet ve inanışlar meydana gelmiş, şiir, edebiyat ve resme damga vurmuş, ibadethane ve ticari yapılara bunların ismi yazılmış veya kazınmıştır. Böylece, bu yapıların kuruluş amaçlarına göre, yanmaması veya yapılan ticaretten bereket sağlanması amacı güdülmüştür. Bunun yanında Ashab-ı Kehf’in Türk denizcilerinin koruyucusu olduğu inancı gelişmiştir.

İnsanlar, ihtiyaçları doğrultusunda, Cenab-ı Hakk’ın kıymet verdiği Ashab-ı Kehf’i vesile ederek sıkıntı ve belalardan korunmak için bunların isimlerini kâğıda, mekanlara, gemilere yazmakta, taşa kazımakta, metale yazıp üzerinde taşımaktadır.

Külliyezi ziyaret edenler kurbanlarını keserler, mağarayı ziyaret ederler, küçük şeytan ve büyük şeytanı taşlarlar. Mağaradaki suyu zemm olarak kabul ederler ve onu içerler. Çocuğu olmayanlar, Çocuğu çok ağlayanlar, hastalığına şifa arayanlar burayı ziyaret etmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi

BEO, 1720/128978; BEO, 2153/161419.

C.EV, 3/144.; C.MF., 145/7235.

İ.MVL, 392/17104.

İE.EV., 1/10; İE.EV., 14/1607.

MAD_d_03244_00054.

MVL, 750/1 (1. Arabistan)

TT.d., 402; TT.d., 998.

Salname-i Vilayet-i Halep, H.1309; H.1310; H.1312; H.1313; H.1315; H.1318; H.1320; H.1322; H.1324; H.1326.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGM, VGM.DEFTER – 1119; VGM, Vakıf Defteri (VK.d.), 590.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Afşaroğlu, Ali, *Ashâb-ı Kehf ve Rakıym: Mağara Arkadaşları*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2000.

Alparslan, Ali, “Yazı-Resim”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, C.1, 1973, ss. 1001-1027 (http://dlir.org/archive/archive/files/bogazici_1973_vol-1_p1-28_77671e66ac.pdf) 10.07.2020.

Alparslan, Yaşar, *Eshab-ı Kehf: Vukuu, Şuyuu*, UKDE, 2010.

Alparslan, Yaşar, *Eshab-ı Kehf: Vukuu, Şuyuu*, UKDE, 2010.

Arifi, “Elbistan ve Maraş Zülkadr (Dulkadir) Oğulları Hükümeti”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası; Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cilt V, Sayı 30, 1330.

Arslan, Hasan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi), ed. Yaşar Alparslan, Dulkadiroğlu Belediyesi, Kahramanmaraş 2014.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı II: Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1973, 157.

Başaran, Serdar, *Halk Ressamı Mehmet Hulusi'nin Taş baskı Deniz ve Gemi Resimleri*, <https://docplayer.biz.tr/1271077-Halk-ressami-mehmet-hulusi-nin-tasbaski-deniz-ve-gemi-resimleri-serdar-basaran.html> 12.07.2020; <http://lebriz.com/pages/lis.aspx?lang=TR§ionID=2&articleID=586&bhpc=1> 12.07.2020.

Çayırdağ, Mehmet, “Kayseri’de Kitabelerinden XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 13, 1981, ss. 531-581.

Ebu'l-Fida İsmail İbn-i Kesir, *Muhtasar İbn. Kesir Tefsiri: Kur'ân-ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri*, Cilt 3, Arif Erkan (Mütercim), İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1992.

Ersöz, İsmet, “Ashab-ı Kehf”, *DİA*, Cilt 3, TDV, İstanbul 1991, ss. 465-467.

Kahramanmaraş Evliyalari, M.Tahir Gören (drl.), Serdar Yakar (ed.), Kahramanmaraş: Ukde, 2010.

- Karaoğlu, Hamza, “Bir Ziyaret Fenomeni Olarak Afşin Eshab-ı Kehf”, *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*, Kahramanmaraş, 2013, ss. 65-77.
- Neumeier, Emily, İrvin Cemil Schick, “Sanatta Nuh: Hat Sanatında Sefine İstifleri ve Nuh’un Gemisi,” *Nuh Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, 2013, ss. 221-232.
- Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı: 1284 - 1326 / 1867 – 1908* 2006) Cilt I-II, haz. Said Öztürk, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş 2006.
- Özdemir, Orhan, *Afşin Yöresi Halk İnanışlarının İslam Öncesi Eski Türk İnançları İle Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2007.
- Özkarı Mehmet, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş 46*, Cilt I-II, TTK, Ankara 2007.
- Schick, İrvin Cemil, “Geçmişten Geleceğe Hat Sanatı”, *Türk Kitap Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, İSMEK, İstanbul, 2007, ss. 12-31.
- Sümer, Faruk, *Eshabü'l-Kehf, (Yedi Uyurlar)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989.
- Sümer, Faruk, “Keykavus I”, *DİA*, Cilt 25, İstanbul: TDV, 2002, ss. 352-353.
- Taban, Mehmet Said, *6 Numaralı Halep Şeriyeye Sicili’nin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*: s.100-200, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep, 2015.
- Turan, Hayrunnisa, Kudüs ve Yafa’daki Bazı Örnekler Işığında Osmanlı Tıslımları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 55 Şubat 2018, ss. 422-439.
- http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt11/sayi55_pdf/3sanattarihi_arkeoloji_cografya/turan_hayrunnisa.pdf 13.07.2020.
- Yinanç Refet, “Eshab-ı Kehf Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, XX, 1988, ss. 311-319.
- İnternet Kaynakları
- <https://www.edebiyatdefteri.com/siir/645196/afsin-eshab-i-kehf-teki-yediler.html> 10.07.2020
- <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/766/karinca-duasi-diye-bir-dua-var-midir-9> Temmuz 2020.
- <https://www.afsinhabermerkezi.com/afsinli-sairin-dokuzuncu-kitabi-yayinlandi-35335.html> 10.07.2020
- <https://www.edebiyatdefteri.com/siir/645196/afsin-eshab-i-kehf-teki-yediler.html> 10.07.2020.
- <https://www.edebiyatdefteri.com/siir/421415/eshab-i-kehf-destani.html> 10.07.2020.
- <https://www.anadolugazete.com.tr/ashab-i-kehf-yurdu-kahramanmaras-ve-afsin-3722yy.htm> 10.07.2020.

https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fwww.estanbul.com%2Fforum%2Fuploads%2Fmonthly_2010_06%2Fresim77.jpg.2a78951d017b2452d23095e245e8dc87.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.estanbul.com%2Fforum%2Ft36404-ashab%25C4%25B1-keh-f-in-7li-yaz%25C4%25B1%25C4%25B1%25C5%259F%25C4%25B1%2F&tbnid=z6SOEt91jRkS2M&vet=10CAsQxiAoAWoXChMikJCw_PjC6gIVAAAAAB0AAAAAEAY..i&docid=X-EmctsY-MEKTyM&w=572&h=651&itg=1&q=Mehmet%20Hul%C3%BBsi%20ketebe-li%20gemi%20tesviri&ved=0CAsQxiAoAWoXChMikJCw_PjC6gIVAAAAAB0AAAAAEAY 12.07.2020.

<https://www.pinterest.co.uk/pin/447615650449957313/> 12.07.2020.

<https://www.haber7.com/yasam/haber/2761652-peygamberimizin-bereket-ve-rizik-duasi-para-bolluk-icin-karinca-duasi/?detay=2> 14.07.2020.

<http://www.afsin.bel.tr> 26.01.2020.

<http://www.unsandigi.com/keh-f.asp>, 15.07.2020.

<https://www.google.com/maps>

<http://www.afsin.bel.tr/eshab-i-keh-f/> 26.01.2020

<https://www.facebook.com/photo?fbid=4458699914143832&set=pcb.4458701170810373> 15.07.2020.

<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/vakif-kayitlar-arsivi/belge-ornekleri> 15.07.2020.

<http://www.yesilafsin.com/afsin-ulu-cami-tarihi-ve-pir-ali-oglu-muhammed-han-makale,190.html> 16.07.2020

19. ASIRDA ORYANTALİSTLERİN MARAŞ HAKKINDAKİ İZLENİM, GÖZLEM VE ANALİZLERİ

MEMET YETİŞGİN*

Oryantalistler (müsteşrikler) batılı olup doğu hakkında kalem oynatan, kitap, makale, anı, hatıra ve mektup yazan kimselerdir. Avrupalı bu kimseler doğuya misyoner, ajan, diplomat, tüccar gibi görevler altında gelmiş, gördükleri coğrafi, kültürel, etnik, sosyal, ekonomik ve askeri yapıları kaydetmişlerdir. Amaçları doğu hakkında bilgi edinmek, bu bilgileri batıya taşıyarak orada doğu hakkındaki bilgi ve hafızayı güçlendirmektir. Bir kısmı bunu yaparken kilise veya hükümetlerin desteğini görürken, bir kısmı maceraperestti. Hepsi doğu hakkında yazdıklarını yayınlayarak üne ve paraya kavuşmayı arzulamıştı, zira doğu hakkında yazılan kitap ve makaleler yazarlarına paralar da kazandırmaktaydı. Onların doğu hakkında yazdıkları eserler ve raporlar Avrupalılara zengin bir okunacak materyal sunduğu gibi batılı hükümetlerin doğu hakkında isabetli kararlar almalarına yol açacak bilgiler de içermekteydi. Oryantalistlerin ünlülerinden ve bir Türkolog olan Vamberi'nin doğu hakkında yazdıkları batıda önemli etki doğurmuş, İngiltere'de önde gelen gazetelerde fikirleri yayınlandığı gibi İngiliz başbakanıyla görüşme yapacak bir üne kavuşturmuştu.

Doğu hakkında kalem oynatan oryantalistlerin eserleri kendi dönemlerinde kendileri için para ve ün getirirken, batılı hükümetlere zengin bilgi kaynağı sunmuştu. Oryantalist literatür oldukça zengin bir içeriğe kavuşarak büyük bir arşiv haline geldi. Bugün oryantalist literatür doğu tarihi hakkında araştırma yapanlar için vazgeçilmez bir zenginlik sunmaktadır. Doğunun yazmada ve kayıt tutmada resmî belgeler dışındaki zayıflığı dikkate alındığında oryantalistlerin sosyo-kültürel, iktisadi ve içtimai alanlarda tuttıkları kayıtlar doğunun tarihini araştırmada hayati bir önemi barındırmaktadır. Ancak tüm anı ve seyahat notlarından olduğu gibi oryantalistlerin kayıtları genelde zengin araştırmaların ürününden ziyade kısa dönem gözlem ve incelemelere dayanmaktadır. Çoğu zaman abartı veya zayıf bilginin yanılttığı bir içeriğe sahiptir. Bu tür eksikliklerine rağmen oryantalist literatür tarih araştırmalarında önemli bir yere ve değere sahiptir.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

Osmanlı asırlarında, 1517'den itibaren, bazen eyalet ve bazen Halep vilayetine bağlı bir sancak ve bazen de müstakil sancak olan Maraş ile ilgili oryantalistlerin azımsanmayacak kayıtları mevcuttur.

Oryantalistlerden 1830'ların sonlarında Osmanlı Devleti'ni gezen Ainsworth'un kitapları önemlidir. Maraş için de önemli bilgiler vermiştir. Fırat için oluşturulan geniş katılımlı araştırma ve inceleme heyetinde tabip ve jeolojist William F. Ainsworth,¹ Maraş'ın Kilikya, Suriye ve Kapadokya arasında büyük bir antik şehir olduğunu, Romalılarca Sezaria Germanicia olarak bilindiğini, bunun Severus ve Pescennius dönemi sikkelerinde yer ettiğini kaydetmiştir. Pescennius'un Maraş'ta tacı ve tahtı elde ettiğinin iddia edildiğini yazmıştır. Kilise tarihinde Maraş "ilkel kilise doktrinlerini" savunan Nestorius ve Eusoxius gibi iki kaba ruhbanı ev sahipliği yapmıştır. Kısa şehir tarihini özetleyen Ainsworth, 19. Asırda bölgede Sis, Zeytun ve Haçın dışındaki yerlerin çoğunlukla Türkmenlerle meskûn olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte buralardaki Ermenilerin zaman zaman başkaldırılarda bulunduğunu, bir çeşit Osmanlı hükümetinin "yarı bağımsız" tebaası durumunu koruduklarını iddia etmektedir.²

II. Mahmut (1808-1839) ve Sultan Abdülmecit (1839-1861) dönemlerinde 1836'dan 1840'a Osmanlı Devleti'nde askeri uzman olarak görev yapan Alman Helmut von Moltke'nin Osmanlı'da geçirdiği yılları ve yerleri anlatan mektupları önemli kaynaklardır. İyi bir gözlemci olan Moltke'nin Maraş'a da uğradığı, gördüklerini kaydettiği mektupları bulunmaktadır. Maraş'a geldiğinde Vali Süleyman Paşa o günkü mesafe alımı ile 22 saat mesafedeki Gökşun'da bulunmaktaydı. Bir Ermeni baş papazının yanında misafir olduğu gibi yıldız altında Afşar Türkmenlerinin yanında da geceleleyen Moltke, Türkmen çadırlarının yazın daha geniş olduğunu, kışları ise yuvarlak bir şöminenin ısıttığı küçük çadırları bulunduğunu, ısınan çadırın hamam gibi olduğunu kaydetmiştir. Türkmen akşam yemeklerinin genelde süt, pirinç, peynir ve ekmekten oluştuğunu kaydederek, tüm ailenin sofrası etrafında bir araya geldiğini belirtmiş, Türkmen beyinin herkes yemeğini almadan yemeye başlamadığını yazmıştır.³

Ateş etrafında Türkmenlerin danslarını seyreden Moltke, Türkmenlerin kendisine "sempatik" geldiğini, "doğal bir kibarlığa" sahip olduklarını, Almanların eğitimle elde ettiği "kibarlığa ve cana yakınlığa" onların doğuştan sahip olduklarını kaydetmiştir.⁴ Gökşun'da kendisini iyi karşılayan ve gereken ilgiyi gösteren Süleyman Paşa'nın ayrılışında kendisine bir Türkmen atını he-

¹ William F. Ainsworth, *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition*, vol. 1, London: Kegan Paul, Trench, 1888, s. 183.

² Ainsworth, *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition*, s. 184.

³ Helmut von Moltke, *Lettres du Marechal de Moltke sur L'Orient*, Paris : Sandoz et Fischbacher, 1872, s. 291-295.

⁴ Moltke, *Lettres du Marechal de Moltke sur L'Orient*, s. 295.

diye ettiğini, kendisinin de karşılığında Paşa'ya iki tabanca hediye ettiğini kaydetmiştir.⁵

Moltke'nin tasvirinde Maraş “iki nehrin kıvrıla kıvrıla aktığı, saatlerce genişlikteki tarlalar ve çayırları” kaplayan ovaya sahip bir şehirdi. Şehrin hamamında yıkanıp rahatlayan Moltke, Paşa ile gezintiye çıkmış, Paşa ona redif taburunu göstermişti. Bir Ermeni bankerinin evinde kalmış, evin çiçekler açmış badem ağaçlarının altında ve bir fiskeye etrafında otururken mektubunu yazmıştı.⁶ Malatya'ya Pazarcık üzerinden giderken Pazarcık ovasında Atmalı, Kılıçlı ve Sinimini kabileleri konuşlanmıştı. Bu üç kabilenin 2000 çadırı olduğunu kaydeden Moltke, Kılıçlı kabilesinin 600'den fazla atlı ve silahlı adamı olduğunu, silahlarının Türk ve İran yapımı ve kendilerinin iyi birer nişancı olduklarını kaydetmiştir. Kendileriyle aynı çadırdaki barınan atlarının mükemmel olduğunu iddia etmiştir.⁷

Nizip Savaşı (1839)'na ordu komutanı Hafız Paşa'nın yaverlerinden olarak katılan Moltke, savaşın kaybedilmesinin ardından orduda bozgun başladığını, özellikle orduda istihdam edilen Kürtlerin savaştan sonara kendi ordugâhını ve çevredeki köy ve kasabaları yağmaladığını iddia etmiştir. Maraş'ın rediflerinden 180'nin firar ettiğini, firarilerin yakalanması için ödül konduğunu, yakalanan firarilerin “birkaçar yüz değnek” vurulduktan sonra Mansure (muvazzaf) asker olarak askerliğe devam ettirildiklerini yazmıştır.⁸

Osmanlı tarihi hakkında önemli bilgiler ve notlar kaleme alarak zengin bir içerik sunan oryantalistlerden Ubucini önemlidir. 19. Asır ortalarında kaleme aldığı eserinde Osmanlı Devleti'nin o günkü coğrafyası, sosyal ve kültürel hayatı, nüfusu, idari yapısı, ekonomik durumu hakkında zengin bir içeriğe sahip çalışması tarihçiler için önemli bir eserdir. Osmanlı devletini etnik ve dini yönüyle ele alan Ubucini, 35-40 milyon tahmin ettiği toplam Osmanlı nüfusu içerisinde Türklerin nüfusunu 2 milyonu Balkanlardan olmak üzere 12-13 milyon olarak göstermiştir. Diğer etnik yapılar içerisinde Yunanlıları 2 milyon, Arnavutları 1.5 milyon, Ermenileri 2.4 milyon, Slavları 6.2 milyon, Romanları 4 milyon, Arapları 4.7 milyon ve Kürtleri 1 milyon olarak kaydetmiştir. Dini bölümlere olarak imparatorluğun 24 milyonunun Müslüman, 13 milyonunun Rum Ortodoks ve Ermeni, 900 bininin Katolik ve 150 bininin Yahudi olduğunu belirtmiştir.⁹

İlk baskısını 18. Asırda yapan Encyclopedia Britannica'nın 1911'de yayınlanan 11. Baskısında Maraş (Germanicia—Marasion) hakkında önemli bilgiler

⁵ Moltke, *Lettres du Marechal de Moltke sur L'Orient*, s. 296.

⁶ Helmut von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çeviren Harullah Örs, İstanbul : Yükselen Matbaası, 1969, s. 156-157.

⁷ Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, s. 157.

⁸ Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, s. 215.

⁹ A. Ubicini, *La Turquie Actuelle*, Paris : Librairie de L. Hachette, 1855, s. vii-viii.

verilmektedir.¹⁰ Maraş'ın Toroslar üzerinde konumlandığını, "Ermeni" kasabası Zeytun'u içerdiğini belirten Hogarth, Maraş'ın "zengin" bir şehir olduğunu, halı ve işlemeli giyisiler ticaretinde gelişmiş bulunduğunu kaydetmektedir. Nüfusunun yarısını Türkçe konuşan Ermenilerin oluşturduğunu iddia ederek, Amerikalılara ait bir kolej, kilise ve okullarının yanı sıra bir Protestan kilise ve bir Cizvit kurumu olduğunu belirtmektedir. Maraş'ın Göksun, Elbistan-Yarpuz ve Malatya ile bağlantı yapan geçitlerinin olduğunu, birçok Hitit kalıntısına ulaşıldığını kaydetmektedir. 19. Asırda 1832'den 1839'a Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın elinde kalan Maraş'ın ondan sonra, özellikle Zeytun merkezli, sürekli Ermeni olaylarına maruz kaldığını iddia ederek, Zeytun dışındaki yerlerin daha az sıkıntılara maruz kaldığını, 1895-1896 Ermeni olayları sırasında Maraş şehir merkezinin diğer Kuzey Suriye şehirlerine nazaran daha sakin olduğunu yazmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunu uzun bir süre meşgul eden, içeriden ve dışarıdan birçok badireye yol açan 1895-96 Ermeni olaylarının Maraş'ta, özellikle de Zeytun (bugünkü Süleymanlı)'un doğurduğu sıkıntılar batı gazetelerinde abartılı ve azınlıklar lehine yanlı olarak verilmekteydi. *The New York Times* 29 Kasım 1895 tarihli sayısında bu Ermeni olaylarını Sultan II. Abdülhamit'in ülkeyi rahat yönetmek için "böl ve yönet" amacına uygun düştüğünü iddia etmiştir. Gazete başyazısında "Maraş'ta bela nasıl başladı" konulu açıklamalarda bulunmaktadır. Sasun "katliamlarının", İngiltere'nin müdahalesine duyulan öfkenin, "saf dinci fanatizmin" etkisiyle Türklerin Hristiyanlara karşı "savaşa" kışkırtıldığı iddia edilmektedir. Nedenler arasında "geçen 4 asırda Hristiyan tebaaya sivil hakların verilmemesinin" önemli olduğunu belirten gazete, olaylar sırasında birçok Türkün kendi güvenliğini tehlikeye atarak Hristiyanları korumaya çalıştığını yazmaktadır.¹¹

Maraş şehrinde olayların nasıl başladığına dair gazetenin haberinde, 24 Kasım 1895 günü bir iki Ermeni ile bir Türk arasında münakaşa ve kavgaya çıkmıştır. Kavgada Türk öldürülmüştür. Türkün mezara gömülmesi sonrasında kalabalık Hristiyanlara saldırmış, Hristiyan dükkanları kapanmıştır. Aynı günün gecesinde zengin bir Protestan bir Türk tarafından öldürülmüştür. İzleyen günlerde çatışmalar ve dayak atmalar devam etmiş, bu çatışmalarda 7 kişi öldürülürken, birçokları yaralanmıştır. Zeytun'a gönderilen bir gurup Türk askerine Alabaş'ta Ermenilerin saldırması Maraş şehrindeki olayları derinleştirmiştir. Şehirde yağma ve soygunlar yaygınlaşmıştır. Amerikan misyonerlerinin Ermeni otonomi arzularını sürekli kamçılama da olaylarda etkili olmuştur.¹²

Zeytun'da 1895'te başlayıp 1896'ya uzayan Ermeni ayaklanması Osmanlı hükümetinin askeri çabalarına rağmen bastırılamamış, büyük devletlerin ara-

¹⁰ David G. Hogarth, «Marash» *Encyclopedia Britannica*, vol. 17, 1911, s. 689-690.

¹¹ *The New York Times*, 29 Kasım 1895.

¹² *The New York Times*, 29 Kasım 1895.

buluculuğu ve işe karışması ile bir çözüme ulaşılabilmişti. Buna göre büyük devlet elçileri kendi aralarında aldıkları karar ve hükümetle görüşmeleri neticesinde Osmanlı ile Zeytun Ermenileri arasında bir anlaşma sağlanmış, asi elebaşlarının ülkeyi terk etmeleri ile hayatlarına dokunulmamıştı. Dönemin batılı gazetelerinde sıkça bahsedilen haberlerde büyükelçilerin kendi aralarında münakaşa ettiği, özellikle İngiliz elçi Philip Currie ile Rus elçi M. Nelidoff arasında yaşanan münakaşada biri diğerini ikili oynamakla suçladığı yer etmiştir. *The New York Times*'ın haberinde Göksun kaymakamının 8000 kuvvetinden “Çerkez ve Kürtlerden” oluşan bir asker ile Haçın'ı ortadan kaldırmak için çabaladığını ancak alınan önlemlerle bunun gerçekleşmediğini, aynı kuvvetin Zeytun üzerine yollanacağı iddia edilmiştir.¹³

Eserini 1881'de yayınlayan Cuinet¹⁴ Maraş ile ilgili zengin istatistiki bilgi vermektedir. Bu dönemde Halep vilayetinin toplam nüfusu 70.000 göçebe dahil 995.758 idi. Bu nüfusun 792.449'u Müslüman, 183.309'u Hristiyan ve 20.000'i Yahudi idi. Aynı zamanda Halep vilayetine bağlı bir Sancak olan Maraş'ın Elbistan, Andırın, Zeytun ve Pazarcık olarak dört kazası bulunmaktaydı. Her kaza merkezinin birer nahiyesi görünürken, merkez Maraş kazasının 220 köyü bulunmakta, Elbistan'ın 135, Andırın'ın 82, Pazarcık'ın 76 ve Zeytun'un 39 köyü bulunmaktaydı.¹⁵

Cuinet'e göre Halep vilayetinde Müslümanların oranı Hristiyanlara göre oldukça yüksektir. Antakya, Beylan, Kilis, Antep, Maraş, Elbistan, Rumkale ve Urfa'da Türkçe konuşulurken diğer yerlerde Arapça yaygınlık kazanmaktadır. Türkler kendi “ilkel” dillerini konuşmaya devam etmektedir. Müslüman ve Hristiyanların ahlakları ve gelenekleri birbirine benzemektedir. Kadınlar dışarıda ve başkaları yanında başlarını örtmektedir. Genelde halk tarımla uğraşmakta ve kadınlar da yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Şehirli Türkler memuriyet, kira geliri veya küçük ticari işlerle meşgul iken Hristiyanlar bankacılık, ticaret, tefecilik ve diğer sanayi türü işlerle uğraşmaktadır. Zenginlik gerektiren işler Hristiyanların uhdesindeyken, Türkler kendi geleneklerinin sunduğu rahatlığın etkisinde, fakir ve sıradandı.¹⁶

Şehirdeki evler genellikle iki katlı taş evlerdi. Gün boyu ev halkının çalışmaları alt katta geçmekteydi. Damlar düzdü ve katlar birkaç sıradan odadan oluşmaktaydı. Köylerdeki evler çoğunlukla toprak briketlerden yapılmaktaydı ve oldukça sıradandı. Köy evleri beyaza boyanmaktaydı ve bu işleri yapanlar genelde kadınlardı. Köy evlerinde süs eşyası ve dekorasyon yok gibiydi. Şehirli

¹³ The New York Times, 2 Şubat 1896.

¹⁴ Vital Cuinet, *Turquie D'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, 2. Tome, Paris: Ernest Leroux, 1891.

¹⁵ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 112-115.

¹⁶ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 115-119.

evlerinde ise içeriler zengin bir dekorasyona sahipti. Altın renkli ahşap paneller ve arabesk renkler yaygındı.¹⁷

1880'lerde Maraş sancağı dahilinde 153 okul ve bu okullara devam eden 6.756 öğrenci vardı. Bu okulların 39'u medrese idi ve 398 öğrencisi vardı. Sancakta 2 rüştiye ve bu okullara giden 225 öğrenci mevcuttu. 57 sıbyan mektebine 3.731 öğrenci devam etmekteydi. Hristiyanların ilkokulları 55 idi ve bu okullara 2.402 öğrenci gitmekteydi.¹⁸

Halep topraklarının son derece verimli olduğunu belirten Cuinet, tarımsal ürünlerin çeşitliliğine dikkat çekmektedir. Yoğun bir ticari faaliyete konu olan ve oldukça yüksek kaliteli buğday, arpa ve mısır yetiştirilmektedir. Zeytin, Antep fıstığı, üzüm ve ceviz yetiştirilen önemli meyvelerdir. Göçebelerin hayvan sürülerini rahatlıkla beslediği zengin meralar bulunmaktadır. Pamuk, afyon ve bataklık alanlarda pirinç vilayete zenginlikler bırakmaktadır. İlaç sanayinde etkili kullanımı olan zengin doğal bitkiler bulunmaktadır. Tarımsal ürünlerin ve hayvancılığın vilayetteki yıllık geliri 7 milyon Fransız frangından fazla tutmaktadır.¹⁹

Maraş Sancağı Hububat Rekoltesi ²⁰	
Ürün	Kile (1 Kile = 37 Kg)
Buğday	728.026
Arpa	410.000
Mısır	4.080
Çavdar	28.500
Fiğ-burçak	7.200
Akdarı	43.500
Susam	3.300
Pirinç	35.300
Geniş Fasulye	3.500
Kuru Fasulye	3.350
Nohut	6.860
Mercimek	5.380
Toplam	1.278.996

Maraş sancağında 175.750 okka (1 okka = 1283 gr) pamuk, 15.283 okka tütün, 10.400 okka Antep fıstığı, 200 okka zeytin, 1.601.400 okka kuru üzüm, 73.200 okka sumak, 8.300 okka kimyon, 197.000 okka soğan, 600 okka badem üretilmekteydi.²¹ Maraş'ta yetiştirilen pirinç Hint pirincinden daha üstün kalitedeydi, çokça aranan bir üründü ve yerel tüketildiği kadar ihraç edilmektey-

¹⁷ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 116-117.

¹⁸ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 227.

¹⁹ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 135-136.

²⁰ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 137.

²¹ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 137.

di.²² Sancaktaki fabrika pirinci işlediği gibi, Suriye, Mezopotamya ve Asya'ya satılmaktaydı. İskenderun üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.²³

Maraş'ta endüstri oldukça gelişmişti. Maraş pamuk ve yün tekstil sanayinde haklı bir üne kavuşmuştu. Üretilen kumaşların kalitesi, kumaşlarda elde edilen abalar, elbiseler üzerindeki altın işlemeciliği ve zengin artistik işçilik haklı bir ün doğurmuştu. Maraş'ta 281 sanayi kuruluşu vardı. “Antep'ten daha ileri olan” keçi derisi işlemeciliği ve dericilik ayakkabı sanayini öne çıkarmıştı. Dericilik yanında ağaç işlemeciliği önemli bir aşama kaydetmişti. Maraş'ta üretilen ürünler İskenderun, Halep ve İzmir üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. İhraç ürünleri içerisinde Pirinç, kuru üzüm, salep, sabun, zeytin yağı, ahşap işleri, deri ve yünlü ürünler bulunmaktaydı.²⁴

Maraş sancağının ithal ettiği ürünler arasında kahve, sigara kağıdı, yünlü ve pamuklu kumaşlar, şeker, yazma, petrol gibi ürünler yer almaktaydı. Petrol Bakü'den gelirken diğer ürünler Fransa, Almanya, Avusturya ve İsviçre gibi ülkelerden gelmekteydi.²⁵

Cuinet Maraş'ta “zor anlaşılan ve öğrenilen kaba bir Türkçe” konuşulmakta olduğunu iddia etmiştir.²⁶

1880'lerin başlarında Maraş Sancağında toplanan vergiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁷

Vergi Türleri	Miktarı
Toprak Vergisi	1.812.850
Bedel-i Askeriye	587.000
Temettü	874.000
Hububat Öşürü	3.600.000
Farklı ücretler	140.229
Hayvan vergisi	1.390.000
Tömbeki	16.240
Orman ve Maden	12.870
Farklı Gelirler	236.210
Adliyet (Mahkeme) harçları	139.470
Kayıt harçları	745.000
Toplam	9.553.514

“Kendilerine adaletle yaklaşıldığında, fatih bir ırk oldukları hatırd tutulduğunda, dinleri ile ilgili aşağılamalarda bulunulmadığında” “iyi anlaşmak ve birlikte yaşamak için dünyanın en kolay ve istediğini yaptırabileceğin kimseler

²² Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 138.

²³ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 228.

²⁴ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 233-234.

²⁵ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 235.

²⁶ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 239.

²⁷ Cuinet, *Turquie D'Asie*, tome 2, s. 159.

Türklerdir” diyen Childs,²⁸ bir sabah Maraş şehrine girerken şehri ve şehrin görünümünü hayranlıkla izlemiştir. O, “Himayalar’dan daha görkemli” bulunduğu şehrin Ahır Dağının eteklerinden aşağı ovalara uzayan bir konuma sahip olduğunu, küçük kareler şeklindeki yeşil bahçeleri ve bostanlıklarının yamaçlar boyunca uzandığını yazmıştır. Genellikle beyaz olan evleri ve minareleri güneşin ilk ışıkları ile güzel bir görüntü oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak şehirde çıkarken ilk gördüğü etkileyici görüntünün yerine gerçekçi ve sıradan bir manzaranın beyninde oluştuğunu kaydetmiştir.²⁹

Maraş’ın Osmanlı şehirleri arasında ana yollardan uzak olduğunu dolayısıyla pek bir uğrak yeri olmadığını, şehri görebilmek için oraya bizzat gidilmesi gerektiğini belirten Childs, şehre gelebilmek için tekerlekli araba yollarının olmadığını, ancak at veya deve sırtında gidilebileceğini belirtmiştir. Şehrin içerisinde ise şaşırtıcı bir şekilde geniş ve temiz olduğunu kaydetmiştir. Ahır dağı eteklerine yerleşmiş şehrin alt sınırının ovanın birkaç yüz adımdan başladığını, üst taraflarının ise ovaya 600-700 adım yükseklikte olduğunu iddia etmiştir. Antakya’ya kadar uzayan ovanın sol tarafında ağaçlıklı tepeler yer alırken, sağ tarafı Gavur Dağları olarak çamlıklarla örülü idi. Ova “parlak yeşil” çeltik tarlaları ile doluydu. Şehir Anadolu şehirlerinden olduğu gibi kaliteli bir atmosfere sahipti. Childs’a göre şehir nüfusunu “yarısını üretken Ermenilerin ve diğer yarısını da fanatik Müslümanların” oluşturduğu 50-60 bin kişilik bir nüfus oluşturmaktaydı. Onun iddiasına göre Anadolu’da Kayseri fanatikle birinci gelirken Maraş ikinciydi. Şehirde tanık olduğu bir dini töreni anlatan Childs, hükümet adamlarının, mollaların, şeyhlerin, softaların, askeri birliklerin ve halkın katılımı ile Peygamberin sakalının büyük bir huşu ile ancak kimsenin tebessüm dahi etmediği bir gergin hal ile beklendiğini kaydetmiştir. Tören sırasında Hıristiyanların ve Ermenilerin ortalıkta görülmediğini, evlerinin kapalı olduğunu yazmıştır.³⁰

Maraş’ı ziyareti sırasında Zeytun’a giden Childs, Zeytun Ermenilerinin altı asırdır buradaki varlıklarını başarılı bir şekilde sürdürdüğünü, nüfusunun 10.000 civarında olduğunu kaydetmiştir. 1895 Zeytun ayaklanması ile ilgili hikayeleri naklederken Zeytun kışlasındaki Osmanlı askerlerinin nasıl tutsak edilerek, Zeytun’un Ermeni kadınları elinde uçurumdan birer birer Zeytun Çayına atılarak öldürüldüğünü anlatmaktadır. Zeytunlu silah imalatçıların gizli gizli mağaralarda silah ürettiğini, taklidini yapamayacakları silah bulundurmadığını, yaptıkları silahların aslı gibi olmasa da yeterince işlevsel olduğunu kaydetmektedir. Zeytunlu ayaklanmacıları temizlemek üzere üzerlerine gönderilen 30.000 kuvvetinde Osmanlı ordusunun bunu yapmasını engellemek için Amerikan misyoneri Dr. Christie’nin olağanüstü bir çaba ile 24 saatte Ha-

²⁸ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, London: William Blackwood and Sons, 1917, s. 380.

²⁹ Childs, *Across Asia Minor on Foot*, s. 486-387.

³⁰ Childs, *Across Asia Minor on Foot*, s.389-392.

lep'teki İngiliz askeri konsülüne ulaşmış, durumu aktardığını ve bunun üzerine İngiliz ve Fransız hükümetinin girişimleri ile Zeytun'un kurtarıldığını belirtmektedir.³¹

Maraş ile ilgili önemli gözlem ve bulgularını paylaşan oryantalistlerden birisi Mark Sykes'dır. Osmanlı Devleti'nin paylaşımını yapan gizli anlaşma Sykes—Picot'un İngiliz mimarıdır. 1902'de Maraş'a gelen ve oradan Malatya üzerinden Besni'ye dönen ve Urfa taraflarına giden Sykes'ın keskin ve çıplak görüşlerini okumak mümkündür. Kilis'ten kuzeye ilerlerken ilk gerçek görünümü Türk kasabası diye bahsettiği İslahiye'den hareketle Eloğlu (Türkoğlu)'na gelmiştir. Küçük ve önemsiz bir Türk köyü dediği Eloğlu ile ilgili "Bir Türk çok güzel bir ruha sahiptir. Fakat oldukça sade ve basittir." Arap köyünün sürekli kavgacı ve gürültülü ortamının Türk köyünde bulunmadığını kaydeden Sykes, Türlerin büyük esprilere gülmesinin dışında espri kabiliyetinin olmadığını iddia etmiştir. Bundan dolayı da Türklerin aşağılanmaya veya dalga geçilmeye pek rıza göstermediklerini yazmıştır. Arapların konuşurken münakaşalı hallerinin aksine Türklerin konuşurken ciddi, çok az duygusunu yansıtan ve yine çok az gülümseyen bir hallerinin olduğunu kaydetmiştir. Türklerin bir Arap'ı anlamakta zorlanmalarına rağmen dillerini bilmediği bir İngiliz'i daha çabuk kavradıklarını ve modernleşmeye açık olduklarını iddia etmiştir. Herhangi bir Türk'ün Avrupa'da yaşadığında ülkesine ve vatanına karşı saygı, bağlılık ve sempatisini kaybetmeden bir İngiliz, Alman veya Fransız centilmeni gibi davranabildiğini belirtmiştir. "Yönetici ırk" olarak girişimcilik hariç her kaliteye sahip Türklerin vatan sevgisinin tam, askerlik kabiliyetinin mükemmel ve ancak entelektüel kapasitesinin yetersiz kaldığını iddia etmiştir. Sykes "Vatanı için hayatını vermeyecek Türk pek azdır; ülkesinin içten çöküşünü durduracak Türk daha azdır" dedikten sonra, kabiliyetli kimselerin olduğunu ancak onların da yeterli kaynağa ve iletişime sahip olamamasından dolayı bir şey yapamadığını yazmıştır.³²

Maraş'ta Katolik Fransiskanların Manastırında konaklayan, Katolik Ermeni Piskoposunun da İranlı bir Kürt olduğunu keşfeden Sykes, Maraş'ta bir Fransız konsolosluğunun bulunduğunu kaydetmiş, İngiltere'nin bir konsolosunun bulunmamasını eleştirmiştir. Maraş'tan Zeytun'a giden Sykes burada kendisinin kale komutanı tarafından oldukça samimi bir karşılama ile selamladığını yazmıştır. Komutanın bölgede huzuru ve güveni sağlamada büyük bir başarı sağladığını belirterek, her kesimin komutanı takdir ettiğini, emrindeki askerlerin iyi giyimli ve emirlere amade bulunduğunu belirtmiştir. Zeytun'da 1895 Ermeni ayaklanması ile ilgili malumat verdikten sonra, Ermeni asıllı bir Zaptiye ile sohbet ettiğini belirten Sykes, Zaptiyenin kendisine nice Türk'ü öldürdü-

³¹ Childs, *Across Asia Minor on Foot*, s. 397-403.

³² Mark Sykes, *Dar-ul-Islam*, London: Bickers and Sons, 1904, s. 64-65.

günü, Türklerin de Ermenileri öldürdüğünü, ancak ne Ermenilerin ve ne de Türklerin bir diğ erinin kadınlarına dokunmadığını söylediğini kaydetmiştir.³³

Zeytunluların “başkaldıran ve takibi zor bir ırk” olduğunu belirten Percy, Zeytun mintikasına gelen yolcu ve kervanların yağmacılıkları nedeniyle kendisini güvende hissetmediğini, Sultan’ın gönderdiği askeri güçlerin onları zapt ü rapt altına almada genelde zayıf kaldığını yazmıştır. 1895 Ayaklanması sırasında Zeytun’da asilerin Müslüman köylülerine kadın, erkek demeksizin katlettiği söylentisi nedeniyle Maraş’ta toplanan 30.000 kuvvetinde askerin Maraş Ermenilerine saldırdığını ve birkaç yüz Ermeni’nin öldürüldüğünü iddia eden Percy, Ermenilerin kendilerini korumak için mahallelerine barikatlar kurup, damlarda silah attıklarını belirtmiştir. Askerin çarşığı ve pazarı yağmaladığını, Amerikan Misyonuna ait kolejle birlikte şehrin bir kısmını ateşe verdiğini iddia etmiştir. Zeytun’daki asileri bastırmak için gönderilen kuvvetlere karşı Ermeni asilerin şehirlerini başarı ile savunduğunu, büyük devletlerin arabuluculuğu ile Osmanlı ile anlaşarak Zeytun’a bir Hristiyan yönetici atanmasını sağladıklarını yazmıştır. 19. Asrın sonlarına doğru Maraş’ın Ermeni karmaşasından kurtulmaya başladığını, Mutasarrıfın şehri geliştirmek için Antep ile bağlantılı yolu yapmaya, Erkenez Çayı üzerine bir köprü inşasına çalıştığını kaydetmiştir.³⁴

Maraş ile ilgili kapsamlı çalışmalardan birisi Stanley E. Kerr’in *The Lions of Maraş: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1920* başlıklı kitabıdır. Fransız işgali, Fransız-Türk çatışmaları ve Maraş savunması ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan olan kitap Maraş ile ilgili, abartılı ve tek taraflı olmakla birlikte, kapsamlı bilgileri barındırmaktadır. Kerr Maraş’daki misyoner çalışmalarını “kapsamlı kültürel rönesans” olarak tanımlamış, Ermenilerin “kendilerini tanıma ve bilinçlenme” sürecinde büyük destekçi olduklarını kaydetmiştir. Misyonerlerin kendi mezheplerine dönmeler sağlamak için gösterdikleri çabaların geçmişte birlikte uyum içerisinde yaşayan Osmanlı tebaasının bölünmesine ve biri diğ erine karşı düşmanlık tohumlarının ekilmesine yol açtığını yazmıştır. Ermenilere “koruma ve kollama” vadeden Fransızların da “utanç dolu ihanetle” şehri terk ettiklerini iddia etmiştir.³⁵ Kerr 1920’de Maraş’ta tüm zanaatkârların Ermeni olduğunu, Türklerin genellikle ticaret, toprak işleri ve memuriyetlerde görev aldıklarını yazmıştır.³⁶

SONUÇ

Oryantalistlerin doğu hakkındaki çalışmaları kendi dönemlerinde batı için birçok fonksiyonu yerine getirmiştir. Batılı hükümetleri için birer bilgi kaynağı olarak ürettikleri politikalarda faydalı kaynaklar olurken, kiliseler için misyo-

³³ Sykes, *Dar-ul-Islam*, s. 67-89.

³⁴ Earl Percy, *Highlands of Asiatic Turkey*, London: Edward Arnold, 1901, s. 89-100.

³⁵ Stanley E. Kerr, *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*, New York: State University Press, 1973, p. xx-xxii.

³⁶ Kerr, *The Lions of Marash*, s. 73.

nerlik çabalarında geniş bilgiler ihtiva etmiştir. Batılı kamuoyunun doğu hakkındaki kanısını şekillendirmede etkili olurken, doğu hakkındaki hikayeleri okumak eğlenceli de olmuştur. Oryantalistler için ise kendi sahalarında uzmanlaşıp, kariyerlerinde aşama yapmalarına yardımcı oluğu için üne ve paraya sahip olmalarını sağlamıştır.

Oryantalistlerin genelde Osmanlı ve özelde de Maraş için geride bıraktıkları çalışmalar tarihçiler için önemli kaynaklardır. Her ne kadar yazdıklarında abartılı, iki yüzlü, tek taraflı, önyargılı, yetersiz bilgiye dayalı yanılgı gibi eksiklikler olsa da geride bıraktıkları kitap, makale, anı, hatırat, gazete haber ve yorumları zengin bir içerik ve tarihi kaynaklık kazanmıştır. Türk tarihinin özellikle sosyal ve kültürel yönlerinin işlenmesinde etkili kaynaklardır.

Oryantalistlerin Maraş ile ilgili tespitleri Maraş'ın tarihini yazmada etkili kaynaklardır. Şehrin coğrafyası, iklimi, verimli toprakları, tarımsal çeşitliliği, ticari kapasitesi, sanayi ve atölye işleri, zanaatkarlığı övgü ile işlenmiştir. Şehrin nüfusu ile ilgili isabetli tahminler yanında abartıya varan bilgiler de verilmiştir. Başta Zeytun Ermenileri olmak üzere Maraş sancağında karmaşaya yol açan olayların yaşandığı kaydedilerek, buradaki yabancı misyonerlerin faaliyetleri hakkında tespitlerde bulunulmuştur. Maraş'taki Türklerle ilgili "fanatiklik" dışında eleştirel sıfatlar pek kullanılmamış, Türklerin sade, beyefendi ve insani değerlere bağlılıkları öne çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, William F. *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition*, vol. 1, London: Kegan Paul, Trench, 1888.
- Childs, W. J. *Across Asia Minor on Foot*, London: William Blackwood and Sons, 1917.
- Cuinet, Vital, *Turquie D'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, 2. Tome, Paris: Ernest Leroux, 1891.
- Hogarth, David G. «Marash» *Encyclopedia Britannica*, vol. 17, 1911, s. 689-690.
- Stanley E. Kerr, *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*, New York: State University Press, 1973.
- Moltke, Helmut von, *Lettres du Marechal de Moltke sur L'Orient*, Paris : Sandoz et Fischbacher, 1872.
- Moltke, Helmut von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çeviren Harullay Örs, İstanbul : Yükselen Matbaası, 1969.
- Percy, Earl, *Highlands of Asiatic Turkey*, London: Edward Arnold, 1901.
- Sykes, Mark, *Dar-ul-Islam*, London: Bickers and Sons, 1904.
- The New York Times, 29 Kasım 1895.
- The New York Times, 2 Şubat 1895.
- Ubicini, A. *La Turquie Actuelle*, Paris : Librairie de L. Hachette, 1855.

CULTES	COMMUNAUTÉS	HOMMES	FEMMES	TOTAL PAR COMMUNAUTÉS	TOTAL PAR CULTES
Musulmans.	Arabes Syriens.....	2 916	2 515	5 431	134.438
	Turcs Ottomans.....	39.847	38.487	78.334	
	Kurdes.....	24.609	24.203	48 412	
	Divers.....	1 330	931	2.261	
Chrétiens.	Grecs-unis (Melchites) ..	4.905	4.260	9.165	45.047
	Arméniens catholiques.	1 563	900	2.463	
	Syriens.....	3.056	2.857	5.913	
	Chaldéens.....	1.713	1.314	3.027	
	Latins.....	300	100	400	
	Grecs orthodoxes.....	3 099	2 406	5.505	
	Arméniens grégoriens..	1.025	825	1 850	
	Syriens jacobites.....	3.946	2.538	6.484	
	Chaldéens non unis....	1.120	720	2.434	
	Protestants.....	5.400	3.000	7.806	
Israélites.....		190	178		368
TOTAL DES HABITANTS DU SANDJAK.....					179.853

Şekil 2 Cuinet, *Turquie D'Asie*, s. 227. Maraş'ın dini bölümlenmeye tabi tutulan nüfus yapısı.

SANDJAKS	CAZAS	MUSULMANS						CHRÉTIENS				ISRAËLITES			
		Médresses		Ecoles supérieures		Ecoles primaires		Ecoles supérieures		Ecoles primaires		Ecoles supérieures		Ecoles primaires	
		ÉCOLES	ÉLÈVES	ÉCOLES	ÉLÈVES	ÉCOLES	ÉLÈVES	ÉCOLES	ÉLÈVES	ÉCOLES	ÉLÈVES	ÉCOLES	ÉLÈVES	ÉCOLES	ÉLÈVES
ALEP	Alep.....	23	191	2	177	90	2,790	2	320	144	1,480	1	150	28	1,030
	Kiliss.....	24	108	1	75	40	1,456	1	200	7	285	1	150	28	1,030
	Aintab.....	21	150	1	188	57	1,780	1	200	21	930	1	150	28	1,030
	Antioche.....	10	128	1	140	26	690	1	200	5	290	1	150	28	1,030
	Alexandrette.....	1	26	1	4	20	585	1	200	3	58	1	150	28	1,030
	Harem.....	1	26	1	24	585	1	200	3	58	1	150	28	1,030	
	Idlip.....	9	73	2	85	91	1,892	1	200	2	30	1	150	28	1,030
	Djiss-Chor.....	1	26	1	35	629	1	200	1	40	1	150	28	1,030	
	Maara.....	2	37	1	20	29	267	1	200	1	32	1	150	28	1,030
	El-Bab.....	1	25	1	46	18	412	1	200	1	32	1	150	28	1,030
	Membidj.....	1	32	1	53	3	175	1	200	2	105	1	150	28	1,030
	Beilan.....	1	32	1	53	3	175	1	200	2	105	1	150	28	1,030
TOTAUX...		92	772	10	778	419	10,821	3	520	156	3,250	1	150	28	1,030
MARACH	Marach.....	25	335	1	150	37	3,731	1	200	33	1,862	1	150	28	1,030
	Elbistan.....	13	53	1	75	1	26	1	200	3	95	1	150	28	1,030
	Aaderin.....	1	10	1	10	1	26	1	200	1	26	1	150	28	1,030
	Bazardjik.....	1	10	1	10	1	26	1	200	1	26	1	150	28	1,030
	Zéitoun.....	1	10	1	10	1	26	1	200	19	445	1	150	28	1,030
TOTAUX...		39	398	2	225	57	3,731	1	200	55	2,402	1	150	28	1,030
ORFA	Orfa.....	18	500	1	74	44	756	1	200	18	1,134	1	150	28	1,030
	Roum-Kalè.....	1	10	1	10	1	26	1	200	1	26	1	150	28	1,030
	Birédjik.....	7	100	1	87	10	234	1	200	3	132	1	150	28	1,030
	Souroudj.....	1	10	1	10	1	26	1	200	1	26	1	150	28	1,030
TOTAUX...		25	600	3	202	55	1,016	1	200	21	1,266	1	150	28	1,030
TOTAUX par Écoles de divers degrés..		156	1,770	15	1,203	531	15,568	3	520	232	6,918	1	150	28	1,030
TOTAUX par Cultes.		Écoles 702		Élèves 18,543		Écoles 235		Élèves 7,438		Écoles 29		Élèves 1,180			
TOTAL GÉNÉRAL....		966 Écoles et 27,161 Élèves.													

Şekil 3 Cuinet, *Turquie D'Asie*, s. 132-133. Cuinet'in tespitlerine göre Halep'in 995.758 nüfusuna rağmen toplam okul sayısı 966 ve her okul başına düşen öğrenci sayısı da 28 idi.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN MARAŞ'A ETKİLERİ

MUSTAFA ÇABUK*

1. GİRİŞ

Osmanlı şehirleri, nüfus, tarım, ekonomi, ticaret, sağlık, üretim ve güvenlik bakımından savaştan olumsuz etkilendi. Askeri seferberlik nedeniyle neredeyse tüm genç nüfus askere alındı. Yüz binlerce genç erkek Yemen'den Galiciya'ya kadar dünyanın değişik yerlerindeki cephelerde hayatlarını kaybetti. Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden Osmanlı askerlerinin toplam sayısı ile ilgili bazı tahminler var. Bu tahminlere göre hayatını kaybeden asker sayısı 400.000 ile 1 milyon arasında değişmektedir. Savaş sırasında Edward Erickson'a göre 770.000 Osmanlı askeri hayatını kaybetti. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı sırasında silahlı çatışma, hastalık ve kötü beslenme sebebiyle çok sayıda sivil hayatını kaybetti.¹

Birinci Dünya Savaşı ülkede çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olduğu gibi, ülkedeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerini de olumsuz etkiledi. Tarımsal üretimde ve ülkedeki hayvan sayısında Birinci Dünya Savaşı nedeniyle sert düşüşler oldu. 1914-1918 arasında Osmanlı Devleti'nde buğday üretimi % 47, tütün % 51, kuru üzüm %54, fındık %65, yaş koza % 69 düştü. Koyun sayısı %45, keçi sayısı %33 azaldı. 1914-1918 arasında tarımsal hasılat %50 dolaylarında geriledi.²

Anadolu köylerinden yetişkin erkekler, Yemen, Irak, Hicaz, Galiciya, Kafkasya, Çanakkale, Romanya ve Mısır cephelerinde savaşırken geride kalanlar, yüksek enflasyon, ekonomik sıkıntılar, salgın hastalıklar ve güvenlik sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kaldı. İnsanlar, savaş şartlarının getirdiği olumsuzluklar ve ekonomik yükler altında daha çok ezildi. Savaş yıllarında ülkedeki memurlar büyük ölçüde yoksullaştı. Memur maaşları, savaşın başlamasıyla birlikte % 50 oranında indirildi. Bu durum bir yıl kadar sürdü. Bundan sonra maaşlara savaş boyunca % 10-20 oranlarında kalmak üzere sadece iki kez zam yapıldı. Savaş şartlarından kaynaklanan olağanüstü fiyat artışları nedeniyle maaşların alım gücü % 80 düştü.³

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

¹ Şevket Pamuk, "The Ottoman Economy in World War 1", Stephen Broadberry and Mark Harrison (ed.), *The Economics of World War 1*, Cambridge University Press, 2005, p. 118.

² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 34- 35.

³ Boratav, age., s. 36-37.

Anadolu'da haydutlar, asker kaçakları, Ermeni teröristler, şehir, kasaba ve köylerde güvenlik sorunlarına neden oldu. Savaş koşulları nedeniyle, özellikle de kırsal alanlarda seyahat ve güvenlik büyük sorun oldu. 1918 yılına gelindiğinde, eşkiyalık, o kadar yaygınlaştı ki, küçük şehir ve kasabalar güvensiz hale geldi ve buralarda kamusal yaşam tehdit edildi.⁴

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi ve ardından başlayan işgal yılları ise ülkenin ve vatandaşların durumunu daha da kötüleştirdi. Ülkedeki ekonomik sorunlar, enflasyon, güvenlik sorunları savaş yıllarına göre artarak daha ağır bir hal aldı. İşgale uğrayan Osmanlı şehirlerinde yıkımlar yaşandı. Anadolu'da işgallere karşı Millî Mücadele dönemi başladı ve 1922 yılına kadar savaşlar devam etti. Savaşların ardından yeni kurulan cumhuriyetle birlikte ülkede yeniden bir kalkınma ve savaşın yaralarını sarma dönemi başladı. Ancak, üretimin savaş öncesindeki seviyelere ulaşması için yıllarca beklemek zorunda kalındı.⁵

2. SAVAŞIN MARAŞ'A NÜFUS YÖNÜNDEN ETKİSİ

Savaş diğer alanlarda olduğu gibi nüfus yönünden de şehri olumsuz yönde etkiledi. Şehrin Birinci Dünya Savaşı öncesindeki nüfusu ile ilgili farklı tahminler bulunmaktadır. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre şu anki Türkiye sınırlarında Hatay hariç 1923 yılında 13.093.000, 1927 yılında ise 13.648.000 insan yaşamaktaydı.⁶ Maraş'ın nüfusu ise 1912 yılında 25000'di. 1927 yılında ise 26.000'di.⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Maraş'ta yaşayan Besim Atalay'a göre Maraş şehrinin 1914 yılındaki merkez nüfusu 32.704'dü. Bu nüfusun, Müslüman olan kısmının 10.900'ünü erkekler, 11.655'ini ise kadınlar oluşturmaktaydı. Hristiyan nüfusun ise 3.537'i erkek, 4.939'u kadındı. Maraş halkının 15.000 kadarı ziraatla, 2.611 kadarı ise sanatla uğraşmaktaydı.⁸

Karpat'a göre, Maraş şehir merkezi ve merkeze bağlı köylerin nüfusu 1914 yılında toplam 73.873'tü.⁹ Eyicil'e göre ise 30 Ağustos 1914 yılında Maraş merkez ve bağlı köylerde 57.362 Müslüman, 14.565 Ermeni yaşıyordu. Şehir merkezinde 10.907 Ermeni yaşıyordu. Maraş'ın toplam nüfusu 71.221 idi. 30 Ağustos 1915'te Maraş'ın toplam nüfusu 58.086'ya düştü. Bu nüfusun 45.259'u Müslüman ve 4.860'ı Ermeni'ydi. Bir yıl içerisinde Müslümanlardan 12.273 ve Ermenilerden 9.750 nüfus azaldı. 27 Mayıs 1915 yılında çıkarılan geçici kanunla güvenlik nedeniyle Ermenilerin bir kısmı Konya ve Zor şehirle-

⁴ Feroz Ahmed, "War and Society under the Young Turks, 1908-1918", Review (Fernand Braudel Center) Vol. XI, No. 2, Spring 1988, p. 282.

⁵ Boratav, age. s. 51.

⁶ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 - 1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, Ankara, 1996, s. 65.

⁷ Behar, age., s. 33.

⁸ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan- Mehmet Karatas, Kahramanmaraş 2008, s.205.

⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu, 1830- 1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.392.

rine sevk edildi. Dolayısıyla Ermenilerin nüfusunun azalması yasa gereği idi. Müslümanların nüfusunun azalma nedeni ise katliamlardı. Bir yıl içerisinde binlerce Müslüman, Süleymanlı, Fındıcak, Yenice Kale, Andırın ve Fırnız gibi Maraş'a bağlı köy ve kasabalarda, silahlı Ermeni isyancılar tarafından katledildi.¹⁰ Doğan ise yaptığı araştırmada, Birinci Dünya Savaşı'nda Maraş'tan 316 kişinin Çanakkale, Irak-Suriye, Kafkas, Filistin-Gazze, Hicaz-Yemen, Galicya cepheleriyle Süleymanlı ve Fındıcak'taki çatışmalarda şehit olduğunu tespit etmiştir. Şehit olan 316 kişi, Maraş şehir merkezine ve merkeze bağlı köylerde yaşayan insanlardı. Maraş'ın kazaları bu araştırmada tespit edilen rakamlara dahil değildi. Kazaların da dahil edilmesi halinde bu rakamın çok daha fazla olduğu aşikardır.¹¹

Bunların yanı sıra Maraş şehri asıl tahribatı ve kaybı Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan İngiliz ve Fransız işgalleri ve işgallere karşı başlatılan Millî Mücadele döneminde yaşadı.¹² Millî Mücadele sırasında şehrin dörtte üçünün yanmasının yanı sıra çok sayıda Maraşlı Türk de çatışmalarda şehit oldu veya yaralandı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız ve Ermeni işgaline karşı verilen Millî Mücadele'de Maraş'ta şehir merkezinde 452 kişi şehit oldu. Fransız askerleri ve Ermeni lejyonları şehri terk edip, Maraş ile İslâhiye arasındaki köylerde giderken katliama devam ettiler. Bu güzergâhta, Türkoğlu'ndan, Kılılı, Araplar, Murat Çakıroğlu ve Safça köylerinden 106 kişiyi daha şehit ettiler. Çok sayıda Türk de bu saldırılarda yaralandı. Maraş Millî Mücadelesinde Maraş merkez ve çevre köylerinde toplamda 558 kişi şehit oldu.¹³ Böylece Birinci Dünya Savaşı'nda, Maraş şehir merkezi ve çevre köylerinde kazalar ve kazalara bağlı olan köyler hariç, resmi rakamlara göre toplam 874 kişi şehit oldu. Çok sayıda kişi de yaralandı. Maraş'ın işgal yıllarında ve şehir çatışmaları yaşanırken Maraş'ta bulunan *Near East Relief* adlı kurumun çalışanı olan *Stanley Kerr* ise şehirdeki çatışmalarda 4500 Türk'ün hayatını kaybettiğini yazdı.¹⁴

Savaş yıllarından 1925 yılına kadar Maraş şehir merkezi ve köylerdeki nüfusla ilgili herhangi bir istatistik mevcut değildir. Savaş şartlarından dolayı birçok alanda olduğu gibi bu alanda da bir çalışma yapılamamıştı. 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesine göre Maraş'ın kazaları ile birlikte toplam nüfusu 155.831 kişiydi. Maraş şehir merkezi ve çevre köylerin nüfusu ise toplam 58.091'di.¹⁵

¹⁰ Ahmet Eyicil, *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2014, s. 55.

¹¹ Ayhan Doğan, *Çanakkale'den Cumhuriyete Maraşlı Şehitler I*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 46.

¹² İngilizlerin Maraş'ı işgaliyle ilgili geniş bilgi için bk. Yaşar Arslanyürek, "İngilizlerin Maraş'ı İşgali", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, "Millî Mücadele'nin 100. Yılında Kahramanmaraş" Özel Sayısı, 2020, s. 16-42.

¹³ Doğan, age., s. 152-155.

¹⁴ Stanley E. Kerr, *The Lions Of Marash*, State University of New York Press, Albany 1973, s. 195.

¹⁵ T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), 1926, s. 832.

Tablo 1. 1925-26 Maraş Nüfusu

	Müslüman
Maraş	58.091
Andırın	11.133
Elbistan	45.659
Göksun	16.903
Zeytun	8069
Pazarcık	24.045
Maraş Vilayeti	155.831

Kaynak: T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), 1926, s. 832

Cengiz Gönen'e göre ise 1927 yılında Maraş şehrinin merkez nüfusu 25.672'di.¹⁶ Tüik raporlarına göre de 1927 yılında Maraş şehir merkezinin nüfusu 26.000'di.¹⁷ Normal şartlarda şehrin nüfusun artması gerekirken, savaş ve savaşın neden olduğu sorunlar; askere alınma, salgın hastalıklar, göç vesaire etkisiyle şehrin merkez nüfusu 1914 yılındaki nüfusun dahi gerisinde kaldı. 1914 yılında şehrin nüfusu 32.000 iken 1927 yılında şehrin merkez nüfusu 27.000 civarına düştü. Savaş yıllarında şehirdeki nüfus daha da azaldı.

3. SAVAŞIN MARAŞ'A SAĞLIK YÖNÜNDEN ETKİSİ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında hem savaşın getirdiği sıkıntılarla hem de ülke genelinde yaşanan sağlık sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Ülke sınırları içerisinde pek çok bölgede salgın hastalıklar baş gösterdi. Savaşların neden olduğu yoksulluk, yetersiz beslenme ve salgın hastalıklar, çok sayıda Osmanlı vatandaşının hayatını kaybetmesine neden oldu. Ülke genelinde olduğu gibi Maraş şehri de bu salgın hastalıklardan etkilendi. Sarıhumma, sıtma, kolera ve kızamık savaş yıllarında Maraş ve çevresinde sık rastlanan salgın hastalıklardı.

1915-1916 yıllarında Maraş'ta halk arasında Lekeli humma olarak bilinen tifüs ve kolera rastlanıldı. Tifüs, Halep, Malatya ve Antep yolu üzerinden gelen askeri birlikler ve muhacirler vasıtasıyla şehre girdi ve insanlara bulaştı. Gelen yabancıların köyden köye geçmeleri hastalığın daha da yayılmasına neden oldu.

Kolera hastalığı, 29 Mayıs 1916 tarihinde, Gülek Boğazı yoluyla Kafkas bölgesine nakledilen askeri birliklerde ortaya çıktı. Bu hastalıklar nedeniyle, Maraş'ta 1916 yılında 6 ay içerisinde tifüsten 27 kişi, kolera da 82 kişi hayatını kaybetti. Bunların yanı sıra 6 ay içerisinde 164 kişi daha hastalığa yakalanmıştı ve hastalıkla mücadele etmekteydi.¹⁸ 1916 yılı Ekim-Kasım aylarında

¹⁶ Cengiz Gönen, *Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı*, Lazer Yayınları, Ankara, 2005, s.26.

¹⁷ Behar, age., s.33.

¹⁸ Nermin Gümüşalan, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Kahramanmaraş Belediyesi, Ankara, 2014, s.77.

Maraş'ta lekeli humma hasta sayısı 160, bu hastalıktan ölenlerin sayısı ise 75'i buldu.¹⁹

Bu hastalıklarla mücadele, savaş yıllarında tahsisat yetersizliğinden sınırlı kaldı. Hastalıkla mücadele için tecrit haneler oluşturularak hastalar daha çok evlerinde tedavi edilmeye çalışıldı. Köylere gezici sıhhiye memurları gönderildi. O yıllarda ulaşım şartları zor olduğundan dolayı, bu çalışma yetersiz kaldı.²⁰ Maraş'taki diğer bir sorun da sağlık elemanlarının bir kısmının askere alınması ve Maraş bölgesine yeni sıhhiye memurlarının gönderilememesiydi. Bu sorunlar, hastalıkla mücadelede yetersiz kalınmasına neden oldu.²¹

Halkın kendilerine söylenen hastalıklardan korunma yöntemlerine uyum göstermemeleri, şehirde salgınların daha çabuk artmasına ve yayılmasına neden oldu. Özellikle kızamık hastalığı muhacirler vasıtasıyla şehre geldi ve çocuklara bulaştı. Halkın korunmaktan yoksun olması hastalığın yayılmasını hızlandırdı.²² 1916 yılı sonu ve 1917 yılı başlarında ise sıtma ve çiçek hastalıklarının görüldüğü Pazarcık bölgesinde 501 kişiye aşı yapıldı. 1917 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında, Maraş ve Maraş'a bağlı Pazarcık, Süleymanlı ve Elbistan kazalarında 53 lekeli humma ve kızamık vakası görüldü ve bu hastalıkla dolayı 12 kişi hayatını kaybetti.²³

1917 yılındaki verilere göre, Maraş şehir merkezinde 9 kişi tifüse yakalandı ve bunlardan 4'ü hayatını kaybetti. Maraş'ın Pazarcık Kazasında ise 10 kişi hastalığa yakalandı ve 1 kişi hayatını kaybetti. Süleymanlı Kazasında 3 kişi Elbistan Kazasında ise 1 kişi tifüsten hayatını kaybetti.²⁴ Savaş yıllarında Maraş merkez ve ilçelerinde yaşanan bu hastalıklara rağmen yerli ahalinin tedavi olabileceği yeterli sayıda hastane yoktu. Şehirde, savaşlardan dolayı oluşturulmuş olan bir askeri hastane, Alman Misyonerlere ait bir Alman hastanesi ve üç adet eczane vardı.²⁵

Kasım 1917 tarihinde Maraş Meclis-i Umumisi, sağlık alanındaki sıkıntıları elindeki kısıtlı imkânlarla aşmaya çalıştı. Bunun için de şehre gelen muhacir ve mültecilerin genel sağlık durumlarının iyi olmaması dolayısıyla kısmen muhacir tahsisatından, kısmen de belediyenin gelirlerinden verilmek üzere kadın ve erkeklerle hizmet veren 40 yataklı bir hastane kuruldu.²⁶

¹⁹ Harun Şahin, XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağının İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu, Dulkadiroğlu Belediyesi, Kahramanmaraş, 2015, s. 250.

²⁰ Adem Çalışkan, "XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Kazalarında Salgın Hastalıklar Ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", Editör, Durmuş Ali Arslan, Sağlık – Toplum – Bilim Akademik Araştırmalar, Paradigma Akademi, İstanbul, 2019, s. 47.

²¹ Şahin, age., s. 249.

²² Gümüşalan, age., s.77.

²³ Şahin, age., s. 250- 257.

²⁴ Çalışkan, agm., s.48.

²⁵ Said Öztürk, *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, Cilt II, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul, 2006, s.791.

²⁶ Çalışkan, agm., s.48.

1917 yılı sonlarına doğru alınan tedbirler neticesinde tifüs hastalığında bir gerileme oldu. 1917 yılında, Maraş şehir merkezinde 10 hasta, 5 ölüm, askeri-yeden 19 hasta, 4 ölüm, Elbistan Kazasında 14 hasta, 4 ölüm, Göksun Kazasında 4 hasta, 4 ölüm, Pazarcık Kazasında 10 hasta, Süleymanlı Kazasında 14 hasta, 4 ölüm vakasına rastlanıldı. Bu rakamlara göre, 1917 yılı sonunda Maraş ve çevre köy ve kasabalarında tifüs hastalığına 71 kişi yakalandı ve bunlardan 21'i hayatını kaybetti. Tifüsten başka kızamık da sık görülmekteydi.²⁷

Savaşta sonra işgal yıllarında şehirdeki sağlık sorunları artarak devam etti. İşgal yıllarında başlayan ve 22 gün süren şehir savaşı ise sağlık sorunlarını daha da artırdı. Salgın hastalıklarla mücadeleye darbe vurdu. Millî Mücadele'den sonra da şehirde enfeksiyon hastalıkları ve dizanteri yaygındı. Ayrıca İspanyol gribi salgını da vardı.²⁸

4. SAVAŞIN MARAŞ EKONOMİSİNE ETKİSİ

Savaş şartlarının neden olduğu ekonomik sorunlar, Maraş halkını da olumsuz yönde etkiledi. Maraş'ta da ülke genelinde olduğu gibi fiyatlar yükseldi. Enflasyon arttı. Maraş'ta bu dönemdeki fiyatlarla ilgili olarak yeterince belge bulunmamaktadır. Bu nedenle, Maraş'a komşu olan ve Maraş'la ticari ilişkileri sıkı olan şehirlerdeki fiyatlarla, ülke genelindeki bazı fiyatlar verilerek o dönemde yaşanan hayat pahalılığı ortaya konulmaya çalışıldı. Mesela, 1914 yılında İstanbul'da ekmeğin okkası²⁹ serbest piyasada 1.25 kuruş iken, 1916 yılı kasım ayında 16 kuruşa, 1917 yılı Kasım'ında 27 kuruşa, 1918 Nisan'ında ise 56 kuruşa çıktı. Ancak hükümetin ekmeği savaş boyunca halka dağıttığı fiyat 2.5 kuruşu geçmedi.³⁰ 29 Ağustos 1914 tarihinde Maraş'ta bulunan Amerikalı misyonerlerin yazdıkları mektupta, şehirde yaşayan insanların acınacak halde olduğu, paralarının olmadığı, yiyeceklerin az olduğu ve insanların birçoğunun seferberliğe çağrıldığı bilgisi yer aldı. Mektupta, insanların hasatlarını toplamalarına dahi müsaade edilmediği ve ürünlerin tarlada kaldığı ve yakında yok olacağı bildirildi. Ayrıca şehirde ticaretin de kötü olduğu, çarşıdaki dükkânların yarısının savaş şartlarında kapandığı bildirildi.³¹ Maraş'ta bulunan Amerikalı misyonerlere ait 15 Mayıs 1916 tarihli mektupta; Maraş'ta fiyatların arttığı, Halep'ten Maraş'a ihracatın yasaklandığı ve birçok insanın şehirde açlıktan öldüğü bildirildi.³²

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nde yaşanan bir diğer sorun ise kâğıt para meselesiydi. Savaşın başında, Osmanlı Devleti'nde tedavüldeki paranın % 85'i

²⁷ Gümüştalan, age., s.78.

²⁸ Kerr, age., s. 211.

²⁹ Okka: 1282 gram.

³⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 40-43.

³¹ PABCFM, Reel 672, No:343.

³² PABCFM, Reel 505, No:168.

altın ve gümüş sikkelerden oluşmaktaydı. Bunların yanında, Osmanlı Bankası'nın ihraç ettiği ve altına çevrilebilen bir miktar banknotta tedavüldeydi.³³

1916 yılının ortasına doğru, mamul fiyatlarında başlayan yükselmeler, daha sonra zirai mahsullere de sirayet etti. Üretimin devamlı surette düşmesi enflasyonu körükledi. Ordunun siparişlerini karşılamak gittikçe zorlaştı. Fiyatlar yükseldikçe de devlet çözüm olarak piyasaya daha çok kâğıt para sürdü. Kâğıt paranın piyasadaki değeri sürekli düştü. Bazı vilayetlerde özellikle de güneydeki vilayetlerde kâğıt para tediye vasıtası olarak kabul edilmiyor veya pek büyük farklarla muamele görüyordu. 1916 ve 1917 yıllarında bir altın liranın kâğıt para değeri memleketin farklı bölgelerinde aşağıdaki şekilde idi. Tabloda da görüldüğü gibi başkent İstanbul'dan uzaklaştıkça kâğıt paranın değeri düşmekteydi. Bu yıllarda Maraş, Halep eyaletine bağlı bir sancaktı. Maraş'ta kâğıt paranın değeri Halep'teki değerine yakındı.

Tablo 2. Altın Liranın Kâğıt Para İle Değeri (Kuruş Olarak)

	Haziran 1916	Mart 1917
İstanbul	121 kuruş	263 kuruş
Bursa	123	290
Ankara	130	350
Halep	135	375
Kudüs	1 24	420
Bağdat	140	450

Kaynak: Eldem, 1994, s. 58.

İstanbul'da Kaimenin alım gücü 1916 yılı başlarında 120 kuruş iken 1917 yılı ortalarında 400 kuruşa, savaş sonunda ise 500 kuruşa yükseldi. Diğer şehirlerdeki alım gücü ise daha da düşüktü. Örneğin Ağustos 1917'de İstanbul'da 1 altın lira 430 Kuruş kâğıt para birimi ile değiştirilirken, Bursa ve İzmir'de 450 kuruşa, Halep'te 540, Beyrut'ta 555 ve Musul'da 766 kuruşa değiş tokuş edildi.³⁴

Savaş sırasında Maraş'ta bulunan Amerikalı misyonerler de 1914-1919 yıllarında Türkiye'de paranın durumuyla ilgili şunları yazmışlardı: "Savaş zamanı boyunca Türkiye'de altın lira ve kâğıt lira olmak üzere iki para vardı. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında altın liranın değeri 5.60 dolar iken kâğıt liranın değeri 1.05 dolardı. Devlet bu durumun önüne geçemedi. İnsanlara hapis cezası da verilmesine rağmen kâğıt ve altın parayı piyasada eşitleyemedi. Savaş zamanı insanlar vergilerini kâğıt parayla ödüyorlardı. Bir kişi 20 lira borcu varsa 4 altın lira verip 20 kâğıt lira alıyor ve devlete karşı 16 lira kâr ediyordu. Devlet kendi parasını ret edemiyordu. Bundan dolayı da vergi oranları yükseltildi. Ateşkes antlaşmasından sonra piyasada altın lira kullanılması yönünde savaş zamanı uygulanan yasak kalktı ve piyasada 1 altın lira 5 kâğıt lira

³³ Eldem, age., s. 15.

³⁴ Pamuk, age., s. 129.

karşılığında işlem gördü. Paraların bize kâğıtla ödenmesinden dolayı biz de maaşımızın savaş öncesine göre yarısını almış olduk.”³⁵

Savaş uzadıkça fiyat farkları bölgeden bölgeye arttı. Fiyat seviye değişikliklerinde iase işlerinin idare şekli de mühim bir rol oynadı. Mesela, İstanbul’da çayın okkası 1914 yılında 60 kuruş iken, 1917 yılında 400 kuruşa, 1918 yılında 500 kuruşa çıktı. Kahvenin okkası 12 kuruştan, 1917 yılında 300 kuruşa, 1918 yılında ise 800 kuruşa çıktı. Pirinç okkası 1914 yılında 3 kuruş iken, 1917 yılında 45 kuruşa, 1918 yılında 92 kuruş çıktı. Ege bölgesinde ve Orta Anadolu’da perakende fiyatlar, savaştan öncesine göre, 1915’te yaklaşık % 40, 1916’da % 90, 1917’de % 200-250, 1918’de % 400-500 nispetinde arttı.³⁶

Tablo 3. Savaş Yıllarında Bazı Şehirlerde Bazı Tüketim Maddelerinin Fiyatları

Yıl	Adana/ Pamuk(kg-kuruş)	Mersin/Yumurta (100 âdeti)	Ankara/ Koyun(Adet)	İzmir/Zeytinyağı (kg-kuruş)	İstanbul Pirinç (Okka-kuruş)
1913	5,3	20 Kuruş	70	5,0	-
1914	5,7	25	91	5,6	3 kuruş
1915	6,2	40	110	6,3	5
1916	-	65	-	8,9	20
1917	-	120	-	18,5	45
1918	51,5	180 Kuruş	650	30,0	92

Kaynak: Eldem, 1994, s. 51- 53.

Tabloda görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan işgaller, Osmanlı şehirlerini ekonomik olarak daha derinden etkiledi. Maraş’a komşu bir şehir olan Adana’da pamuk fiyatlarında savaş boyunca artışlar oldu. Ancak çok büyük bir değişiklik olmadı. Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Fransız işgaliyle birlikte fiyatlarda çok büyük artışlar meydana geldi. Maraş’a yakın bir şehir olan Mersin’de savaş yıllarında yumurta fiyatının katlanarak arttığı, ancak savaş sonrası başlayan işgal yıllarında ise fiyat artışının daha fazla olduğu ve savaş öncesine göre yumurta fiyatının 9 kat arttığı görülmektedir. İstanbul’daki fiyatlar incelendiğinde, savaşın kaybedilmesi ve İstanbul’un işgaliyle birlikte fiyat artışı katlandı.

Maraş’a komşu olan ve her zaman Maraş’la ticari ilişkileri çok sıkı bir şehir olan Antep’te 1919 yılı Eylül ayında, hayat pahalılığı savaş öncesine göre 4 kattan daha fazla artmıştı. Savaş sonrası Antep de Maraş gibi önce İngiltere ardından da Fransa tarafından işgal edilmişti. İşgal yılları şehirlerin ekonomilerine ağır bir darbe vurdu.³⁷

Hâlbuki savaştan önceki yıllarda Maraş’ta hayat çok ucuzdu. Mesela, 1875-1876 yıllarında şehirde kışın etin okkası 3 kuruştur. Yazın ise etin fiyatı 1 kuru-

³⁵ PABCFM, (Reel 672, No:394-a).

³⁶ Eldem, age., s. 50-51.

³⁷ PABCFM, Reel 672, No:195.

şa kadar düşmekteydi. Sütün okkası³⁸ yazın 30 para idi. Süt kış aylarında ise okkası 40-50 paraya satılırdı. Üzüm çok ucuz olup batmanı 30 paraydı.³⁹

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Maraş önce İngilizler tarafından işgal edildi. Ardından da İngilizler Fransızlarla anlaşarak şehri Fransız işgaline terk ettiler. Fransız işgali döneminde 21 Ocak -11 Şubat 1920 tarihleri arasında Maraş'ta Fransız ve Ermeni işgal güçleriyle şehirdeki Türkler arasında 22 gün süren şiddetli bir şehir savaşı yaşandı. Maraş'taki çarpışmalarda şehrin yarısı yandı. Şehrin üçte biri de top mermileri ile tahrip edildi.⁴⁰

Tekke, Kümbet, Kuyucak mahalleleri tamamen, Divanlı, Pınarbaşı, Şekerdere, Acemli, Ekmekçi ve Çukuroba mahalleleri kısmen, Abarabaşı Kilisesi'nin doğu ve kuzey tarafı kısmen, Belediye Çarşısı ve beş köy tamamen yandı. Çarşıdaki tüccarların malları Fransızlar tarafından yağma edildi. Şehirde yaklaşık 1000 ev, 350 Dükkân, 5 Camii, 15 mektep, 10 Kilise yandı ve harap oldu. Şehirdeki maddi kayıp o günkü değeri ile 800.000 lira civarındaydı.⁴¹

Fransız İşgal komutanlarından Morbiyo'da şehirdeki durumla ilgili olarak işgalden sonra şunları söylemişti: “Maraş'ın yarısı haraptır. Evleri yanan Türkler perişandır.”⁴²

Maraş'ta işgal kuvvetlerinin şehirde yaptığı tahribata, İstanbul'un fiilen işgal altında olması ve İtilaf Devletleri'nin Türk gazetelerine sansür uygulaması nedeniyle Türk gazetelerinde yer verilmedi. Bazı Amerikan gazeteleri Maraş'taki durumla ilgili haberler yaptılar. 8 Nisan 1920 tarihinde yayınlanan *The Fort Mill Times* Gazetesinde, Maraş'taki çatışmalar nedeniyle şehirdeki binaların %40'nın yıkıldığı ve kullanılamaz hale geldiği bildiriliyordu. *Evening Star* Gazetesinin 6 Mart 1920 tarihli haberinde ise şehrin yarısından fazlasının yandığı, şehirdeki insanların zor durumda olduğu, erzak sıkıntısı ve yaralılara bakacak hemşire eksikliğinin çok fazla olduğu haberi yer alıyordu.⁴³

The Sun And The New York Herald Gazetesi, 20 Şubat 1920 tarihli haberinde, Fransızların Askeri Kışla dâhil olmak üzere Maraş'ın 2/3'sini yaktığını ve Fransızların şehirde gaz bombası kullanarak çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesine ne neden olduğu haberi yer alıyordu.⁴⁴

³⁸ 1 Okka = 1.28 kg

³⁹ İpek Kısakürek, *Yabancı Seyyahların Gözüyle Maraş ve Çevresi (Çeviri)*, Noyamedya Yayınları, Kahramanmaraş, 2013, s.55-56.

⁴⁰ Nejla Günay, *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü*, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 51, Ekim 2009, s. 241.

⁴¹ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 249.

⁴² Yalçın Özalp, *Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2005, s.220.

⁴³ *The Fort Mill Times* Gazetesi, 8 Nisan, Perşembe, 1920, s. 5, *Evening Star* Gazetesi, 6 Mart 1920, s. 8.

⁴⁴ *The Sun And The New York Herald* Gazetesi, 20 Şubat 1920, s. 3.

5. SAVAŞIN MARAŞ'IN VERGİ VE GELİRLERİNE ETKİSİ

Savaş öncesi Maraş'ın gelir ve giderlerine bakıldığında gelirlerde artış olduğu görülmektedir. Mesela, 1906/1907 Mali Yılı Bütçesine göre Maraş Sancağı bütçe gelirleri 6.230.565 kuruştı. Maraş Kazası toplam hasılatı ise 2.323.763 kuruştı. Maraş Kazası gelirlerinin, sancak gelirleri toplamına oranı %37,2 idi. Aynı yıl Osmanlı Devleti gelirleri toplamı 2.290.492.108 kuruştı. Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirleri içindeki payı % 02,7 idi. Bu dönem Aşar bedeli ve hasılatı toplamı 2.780.000 kuruştı. Aşarın Maraş Sancağı toplam gelirleri içindeki payı ise %44,6'dı. Bu dönemde Aşar geliri artış gösteriyordu. Bu dönemde az da olsa emlak ve temettu ile ağnam ve deve vergilerinde de artış vardı.⁴⁵ 1908/1909 Mali Yılı Bütçesine göre; Maraş Sancağı bütçe gelirleri 7.373.170 kuruştı. Maraş Kazası toplam hasılatı 2.761.000 kuruştı. Maraş Kazası hasılatının toplam hasılaya oranı %37,4'dü. 1324 (1908/09) mali yılı devlet gelirleri toplamı 2.364.954.844 kuruştı. Maraş Sancağı gelirlerinin devlet gelirlerine oranı %03,1'di.⁴⁶

Rakamlardan da anlaşıldığı gibi savaş öncesi yıllarda Maraş'ta vergi gelirlerinde yıldan yıla yükselen bir artış vardı. Ancak savaş yıllarında ülke genelinde olduğu gibi Maraş şehrinde de bütçe açıkları ortaya çıktı. Savaş yıllarında üretim azaldı. Hükümet ülke genelinde olduğu gibi vergi toplayamaz oldu. Buna karşın savaş nedeniyle giderler daha da arttı.⁴⁷

Savaş yıllarında Maraş'ta bütçe açık verdi. Maraş Kazası 1913/1914 Yılı Genel Bütçe gelirlerinde toplam gelir 2.402.852 kuruştı. Maraş Livasının 1914 yılı genel bütçe giderleri toplamı 4.477.507 kuruştı. Bütçe giderlerinde, harbiye 1.319.967 kuruş ve jandarma 899.650 kuruş ile en çok harcama yapılan iki kalemdi. Bu durum da savaştan kaynaklanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri bu dönem bütçesi gider kalemlerini ciddi olarak etkiledi. En büyük harcama kalemi olarak harbiye gider cetvelinde yerini aldı. Giderler toplamı gelirlerin iki katına yakındı.⁴⁸

1914 yılı Maraş Kazası Aşar vergisi 1.494.400 kuruştı. Hayvanlardan alınan bir vergi olan ağnam ise 289.500 kuruştı.⁴⁹ 1913/14 yılında Aşar vergisinin bütçe içerisindeki payı %62 ile en yüksek gelir kalemini oluşturmaktaydı. Aynı yıl Ağnam vergisinin bütçedeki payı % 12 idi.⁵⁰

⁴⁵ Öztürk, age., s. 712.

⁴⁶ Öztürk, age., C. II, s.810.

⁴⁷ Eldem, age., s. 84.

⁴⁸ Atalay, age., s. 214-215.

⁴⁹ Yaşar Alpaslan – Emin Toroğlu, *1914 Yılı Maraş Kazası*, Noyamedya Yayınları, Kahramanmaraş, 2015, s. 113.

⁵⁰ Şahin, age., s. 228.

Tablo 4. Savaş Yıllarında Maraş Kazası Aşar ve Ağnam Vergisi Gelirleri

Mali Yılı	Tahmini Aşar Vergisi	Tahsil Edilen Aşar Vergisi	Tahmini Ağnam Vergisi	Tahsil Edilen Ağnam Vergisi
1914/15	1.494.400 Kuruş			289.500 Kuruş
1915/16	-	0	96.071	87.508 Kuruş 35 para
1916/17	450.000 Kuruş	Şubat ayında 12 Kuruş 20 para tahsil edildi.	80.000 Kuruş	0
1917 /18	600.000 Kuruş		60.000	0
1918 /19	1.516.000		10.000	0

Kaynak: Şahin, 2015: 235-260

Maraş Kazası bütçesinin en önemli kalemi olan Aşar vergisi ve yine önemli bir kalemi olan Ağnam vergisi oranları ve tahsilâtı savaş yıllarında düştü. Hayvanlardan alınan bir vergi olan Zebhiye vergisi de savaş yıllarında toplanamadı. Bu dönemde bütçede belirtilen meblağlar tahakkuk ve tahsil edilemedi. Maraş Sancağının hayvan gelirlerine baktığımızda 1915/16 yılında 87.508 kuruş 35 para vergi tahsil edilirken, 1916/1917, 1917, 1918 yıllarında hiçbir tahsilat yapılamadı. Hâlbuki 1916 yılı bütçesinde Ağnam vergisi olarak 80.000, 1917 yıl bütçesinde 60.000, 1918 bütçesinde de 10.000 kuruş gelir bekleniyordu.

Tabloda 1915-1916 yıllarında Aşar vergisinin Maraş bütçesindeki etkisi sıfır olarak gösterilmektedir. Bu da savaş şartlarından dolayı Aşar vergisinin toplanamadığını göstermektedir. 1917 yılı bütçesi hazırlanırken Aşar vergisi için 450.000 kuruş tahmini gelir beklenmekteydi. Ancak Şubat ayında Aşar vergisi olarak yalnızca 12 kuruş 20 para tahsil edilebildi.⁵¹

Tablo 5. Savaş Yıllarında Maraş'ta Vergi Gelirleri

Mali Yılı	Tahmin Edilen Vergi Geliri	Tahsil Edilen Vergi Geliri
1915/16	1.400.805 Kuruş	457.897 Kuruş
1916/17	1.263.880 Kuruş	718.319 Kuruş
1917/18	1.175.000 Kuruş	667.875 Kuruş
1918	2.371.000 Kuruş	2.090.145 Kuruş 82 para

Kaynak: Gümüşalan, 2014: 104-105.

Tablodan da anlaşıldığı gibi Maraş'ta savaş yıllarında vergi tahsilatı kat kat düştü. Mesela, 1915/1916 yılında tahmini verginin yaklaşık 1/3'ü tahsil edilebildi. 1916/17 yılında ise tahsil edilen vergi tahmin edilen verginin yarısından az fazlaydı. 1917/18 yılında tahsil edilen vergi tahmini verginin yarısı kadardı. 1918 yılında ise tahsil edilen vergi miktarında yeniden bir artış oldu. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden kaynaklanmaktaydı.

⁵¹

Şahin, age, s. 235-260.

6. SAVAŞIN MARAŞ'IN TARIMINA ETKİSİ

Maraş'ta tahıl ekim alanlarında savaş öncesinde artış vardı. 1914 yılında 1913 yılına göre tahıl ekim alanında yaklaşık 4,5 kat artış sağlandı. 1913 yılında Maraş'ta buğday ekim alanı 176.795 dönüm iken, 1914 yılında bu alan 695.474 dönüme çıktı. Arpa ekim alanı 106.366 dönüm iken 594.872 dönüme çıktı. Mısır ekim alanı 16.585 dönüm iken 102.406 dönüme çıktı. Çavdar ekim alanı 53.084 dönüm iken 373887 dönüme çıktı. Sadece pirinç ekim alanında azalma vardı. 1913 yılında pirinç ekim alanı 24.000 dönüm iken 1914 yılında 6788 dönüme düştü. Tahıl üretim alanlarındaki artış üretim miktarlarına da yansımıştı. Üretim miktarlarında da artışlar vardı.⁵²

Tablo 6. 1913-1914 Yılı Maraş Vilayeti Hububat Üretimi ve Fiyatları

Ürün Adı	1913 Yılı Üretim miktarı (Ton)	1913 Yılı Tahıl fiyatları, (Kuruş/Ton)	1914 Yılı Üretim miktarı (Ton)	1914 Yılı Tahıl fiyatları, (Kuruş/Ton)
Buğday	19.070	585	45.085	429
Arpa	11.855	413	29.042	321
Çavdar	6.962	295	17.320	287
Pamuk	520	2085	1423	3118 (Lif) 195 (Tohum)
Pirinç	557	2201	689	1651
Mısır	1.922	468	2672	727
Fasulye	86	974	227	916
Mercimek	1.200	701	1.406	351
Patates	192	448	552	292
Nohut	232	448	661	331

Kaynak: Güran, 1997: 94-197.

Tabloda görüldüğü gibi savaş öncesinde Maraş'ta da tahıl üretiminde çok büyük artışlar vardı. Buğday üretimi 19 tondan 45 tona çıktı. Arpa üretimi yaklaşık 12 ton iken 29 tona çıktı. Çavdar üretimi yaklaşık 7 tondan 17.3 tona çıktı. Pamuk üretimi 520 tondan 1423 tona çıktı.

Ürün miktarlarındaki artış fiyatlara da yansdı. Buğdayın tonu 1913 yılında 585 kuruş iken 1914 yılında 429 kuruşa geriledi. Arpanın tonu 1913 yılında 413 kuruş iken 1914 yılında 321 kuruşa geriledi. Çavdarın tonu 1913 yılında 295 kuruş iken 1914 yılında 287 kuruşa geriledi.

Birinci Dünya Savaşı öncesi, cehri, pamuk gibi endüstriyel bitkilerin üretimi Maraş için en önemli gelir kaynaklarındandı. Maraş'ta pamuk üretimi 1860'lı yıllardan itibaren her geçen yıl biraz daha arttı. 1869 yılında 131 ton 405 kilo olan pamuk üretimi 1890 yılında 225 ton 311 kiloya yükseldi. 1913

yılında ise 520 tona, 1914 yılında ise 1423 tona yükseldi.⁵³ Boya sanayinin önemli hammaddelerinden olan cehrinin Maraş'ta üretilmesi için 1884–1890 arasında Maraş Mutasarrıfı Yahya Dede Paşa'nın halkı teşvik etmesi ve cehrinin çok para getiren bir ürün olması nedeniyle Maraş'ta cehrinin yıllık üretimi 300 tona kadar ulaşmıştı.⁵⁴

Tablo 7. Savaştan Önce Maraş'tan Çevre illere ve Yurt Dışına Satılan Ziraat Ürünleri ve Miktarları (1914)

Ürün	Miktarı	İhraç Edildiği Yer
Pirinç	400.000 okka	Halep, Adana, İskenderun, Antep
Ağaç Cehri	400.000 okka	Avrupa Ülkelerine
Acıbadem	20.000 okka	Avrupa Ülkelerine
Çiriş	900 okka	Halep, Adana ve bunlara bağlı yerleşim yerlerine

Kaynak: Yaşar Alpaslan – Emin Toroğlu, 1914 Yılı Maraş Kazası, Kahramanmaraş, 2015: 81.

Bu ürünlerin yanı sıra Maraş'tan 1914 yılında üretim bölgeleri dışında 77 ton susam, 263 ton boya maddeleri satıldı.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde 1914'te, bir önceki yıla nazaran, ziraatın artışı ortalama % 13 idi. 1915 yılında, buğday ekiminde 4 milyon dönüm, mahsulde ise % 30 eksilme oldu.⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde genel olarak 1919'da buğday mahsulü, savaştan önceki seviyesinin yarısına düştü. Diğer mahsullerde de eksilmeler oldu. Mesela, 1913/14 yılında Adana'da pamuk üretimi 127 ton iken 1919 yılında 20 tona, 1921 yılında 15 tona düştü. 1922 yılında 30 tona, 1923 yılında ise 80 tona çıktı. Türkiye'de tütün üretimi 1913/14 yılında 45.9 ton iken bu rakam 1919 yılında 19.66 tona düştü. 1920 yılında 29.14 ton oldu. 1921 yılında 15.58 tona düştü, 1922 yılında 20.54 tona, 1923 yılında ise 26,0 tona çıktı.⁵⁷

⁵³ Günay, 2010, s.164.

⁵⁴ Doğan 1999: 286.

⁵⁵ Güran, age, s. 201.

⁵⁶ Eldem, age., s. 34.

⁵⁷ Eldem, age., s. 161-163.

Tablo 8. 1916-1917 Yılı Maraş Kazasının Hububat Üretimi

Yetiştirilen Ürünler	Üretim Miktarı (Okka)	Üretim Miktarı (Kilo)
Buğday, Arpa ve Çavdar	12.000.000	15.384.000
Pamuk	25.000	35.050
Pirinç	5.000.000	6.410.000
Mısır Darısı	15.000	19.230
Kum Darı	10.000	12.820
Nohut	200.000	256.400
Burçak	500.000	641.000
Fasulye	5.000	6.410
Mercimek	125.000	160.250
Bakla	150.000	192.300
Böğrülce	150.000	192.300
Susam	1.000	1282
Patates	5.000	6.410

Kaynak: Atalay, 2008: 209.

Maraş'ta ülke genelinde olduğu gibi savaş yıllarında özellikle de tarım üretiminde sert düşüşler oldu. 1914 yılında Maraş kazasında 29.042 ton arpa, 45.085 ton buğday ve 17.320 ton çavdar üretildi. Ancak 1916/17 yılına gelindiğinde bu üç ürünlerdeki toplam üretim 15.384 tona kadar düştü.

Maraş Sancağı Mutasarrıflığınca tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak hazırlanan ve Dâhiliye Bakanlığı'na sunulan 1917 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait raporda, savaş dolayısıyla yeni tesisler kurulamadığı ve zirai aletler temin edilemediği, tarımsal üretimin düştüğü, 1916 yılına oranla elde edilen ürün miktarının %15 düzeyinde kaldığı bildiriliyordu. Raporun devamında ise mevcut ormanlardan yapılan kesimlerden sınaî üretimde kullanılmak üzere 590 metrelik kereste, 9.424 kantarlık yakacak temin edildiği bildiriliyordu. 1917 mali yılı ikinci üç aylık raporunda, savaş dolayısıyla tarımsal ıslah çalışmaları için yeni tohumlar ve fidanlar getirilemediği ve zirai üretim yapılamadığı bildirildi.

Maraş Sancağında, 1917 yılı Eylül, Ekim ve Kasım aylarına ait raporlarda, idare-i hususiye tarafından yeni bir müessese tesis edilmediği, yeni ormanlar yetiştirilemediği ve yeni ağaç kesimleri yapılamadığı, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tarımı geliştirecek aletler alınamadığı, ağaç ıslah çalışmaları için bu dönem fidan getirilemediği, ancak yine de zirai üretimin 1916 yılının aynı aylarına göre %10 daha fazla olduğu bildirildi.⁵⁸

Tablo 9. 1925-1926 ve 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi

Ürün Adı	1925-1926 Yılı Üretim miktarı (Kilo)	1927-1928 Yılı Üretim miktarı (Kilo)
Buğday	6.470.000	19.364.371
Arpa	1.104.000	16.578.120
Çavdar	825.000	5.044.000
Pamuk	91.000	-
Pirinç	179.600	9.750.000
Mısır	20.700	2.691.390

Kaynak: T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), s. 830. ve T.C Devlet Salnamesi (1927-1928), s. 1209-1210.

Savaşların bitmesiyle ülkede tarımsal üretim hızla arttı. Bu artışa rağmen birçok ürünün üretiminde savaş öncesindeki üretim miktarı hemen yakalanamadı. Maraş'ta buğday üretimi, ancak 1927-1928 yılında, 1913 yılındaki üretim miktarını yakalayabildi. 1914 yılındaki üretim miktarını ise henüz yakalayamamıştı. Pamuk, çavdar ise hala 1913 yılındaki üretim miktarının çok gerisindeydi. Mısır üretimi ise 1914 yılındaki üretime ulaşmıştı. Pirinç üretimi ise savaş öncesindeki üretimden daha fazlaydı.

7. SAVAŞIN MARAŞ'TAKİ HAYVANCILIĞA ETKİSİ

Savaşın olumsuz etkisi diğer sektörlerde olduğu gibi hayvancılıkta da görüldü. Savaş yılları boyunca ülke genelinde hayvan sayısında büyük oranda azalmalar oldu. 1914 yılında Osmanlı Devleti'nde, 21,9 milyon koyun 15,3 milyon keçi olmak üzere toplamda 37,2 milyon küçükbaş hayvan varken, bu rakam 1915 yılında 30,3 milyona, 1916 yılında 27,4 milyon âdete, 1917 yılında 23,5 âdete, 1918 yılında ise 22,2 milyon adete kadar geriledi.⁵⁹

Tablo 10. 1914 ve 1927-1928 Yılı Maraş Kazasında Hayvan Varlığı

Cinsi	1914 Yılı Maraş Kazasında Hayvan Adedi	1927-1928 Yılı Maraş Kazası Hayvan Adedi
Öküz	10.000	9.509
Dana	5.000	-
Deve	500	291
Bargir	2.000	778
Katır	3000	451
Eşek	60.000	4.738
İnek	30.000	9.962
Malak	500	553
Kısrak	3.500	1.128
Keçi	56.000	80.664
Koyun	7000	13.480

Kaynak: Atalay,2008: 209; T.C. Devlet Salnamesi (1927-1928), s. 1211.

Savaş şartları tüm ülkede olduğu gibi Maraş'ta da hayvancılığı olumsuz etkiledi. Hayvan sayısının yanı sıra, hayvanların kötüleşen beslenme şartları do-

layısıyla verimleri de düştü. Et ve süt üretiminde de azalmalar oldu. Ancak ülke genelindeki hayvan sayılarıyla ilgili istatistikler mevcut iken Maraş şehrinde savaş yıllarında hayvan sayısı ve hayvansal üretim ile ilgili istatistikler mevcut olmadığından dolayı bu alandaki azalmalarla ilgili rakamlar bulunmamaktadır. Tabloda 1914 yılındaki hayvan verileriyle 1927-1928 yılına ait olan istatistikler karşılaştırıldı. Bazı hayvanların sayılarında aradan geçen yıllara rağmen düşük rakamların devam ettiği, adet bakımından aradan 13 yıl geçmesine rağmen savaş öncesi yıllara ulaşılamadığı görülmektedir.

Tabloda özellikle de inek sayısında çok büyük bir düşüş olduğu görülmektedir. Maraş'taki inek sayısı savaştan önce 30.000'iken sayı 1/3 oranında azalarak 1927-1928 yılında 9.962'ye düştü. Bu durum şehirdeki süt üretimine de yansdı. 1914 yılında Maraş'ta üretilen süt miktarı, 1927-28 yılında Maraş'ta üretilen süt miktarından kat kat fazlaydı.⁶⁰

Osmanlı Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'nın 1916-1917 mali yılı raporunda Maraş Sancağında, savaş nedeniyle 1917 yılında hayvan satın alımı yapılamadığı ve damızlık hayvanlar getirilemediği bildiriliyordu. Maraş'a yakın bölgelerde damızlık hayvan deposu yoktu. Raporda, Maraş'ta 25 hayvan kapasiteli bir depo tesis edilirse, Çifteler Aziziye hayvan yetiştirme çiftliğinden damızlık hayvanların Maraş'a getirilebileceği bildirildi.

Maraş'ta 1917 yılında damızlık hayvanlar için şehirde bir depo yapıldı. Depo için Çifteler Aziziye Harasından yeni hayvanlar talep edildi. Ancak 1917 yılında talep edilen hayvanlar ve damızlık at Maraş'a gönderilmedi.⁶¹

8. SAVAŞIN MARAŞ'IN TİCARETİNE ETKİSİ

1900'lü yıllarda, Maraş, ürünleri, dokumaları, el sanatları, çarşıları ve büyük bedestenleri ile önemli bir ticaret merkeziydi. İç Anadolu, Çukurova, Suriye ve Doğu Anadolu'ya giden kervanlar Maraş'tan düzenlenerek sevk edilirdi. Güneye ve Doğuya sefer yapan Osmanlı ordusu da Maraş'ı ikmal merkezi olarak kullanmaktaydı. Ordunun yiyecek, giyecek gibi ihtiyaçları Maraş'tan temin edilirdi.⁶²

1908 tarihli Maraş Salnamesine göre, şehirde toplam 1625 dükkân ile 1 bedesten vardı. Ayrıca şehirde 14 han, 1 otel, 1 lokanta, 16 ambar, 12 hamam, 2 sabunhane, 110 değirmen, 41 fırın, 141 Çeşme, 2 masara, 2 pamuk fabrikası, 400 alaca ve kumaş tezgâhı ile 300 aba - meslah tezgâhı bulunmaktaydı. Maraş şehrinde üretilen mamullerden olan saraciye (Saraç: Eyer vesaire at takımları yapan ve satan adam.), aba (Yünden üretilen kaba kumaş, sahtiyan (Cilalı keçi derisi), alaca (Karışık renklerden dokunan kumaş), çeşitli hamam takımları,

⁶⁰ Alpaslan ve Toroğlu, age., s. 83.

⁶¹ Şahin, 2015, s. 150-152.

⁶² Gönen, age. s. 32-33.

pekmez ve çeşitli şıralar Sivas, Kayseri, Adana ve Harput gibi şehirlere satılırdı.⁶³

XX. yüzyılın başlarında Maraş'ta nüfusun çok az bir bölümü ticaretle uğraşmaktaydı. Şehirde ticaretle meşgul olan nüfus 500 kişiydi. Maraş'ın yıllık ithalatı 5.050.000 kuruş iken ihracatı 17.514.000 kuruştı. Yüzyılın başlarında ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Maraş'ın en önemli ihraç ürünleri: Kereste, pirinç, cehri, yün, yapak, mazi, sahtiyan, kösele, saraç eşyası, alaca ve aba, halı, kilim, ceviz, badem, fıstık, ham deri, köruklik deri, katran, biber, fasulye, üzüm, pekmez, yağ, peynir, kanep, koltuk, sandalyeydi.⁶⁴ Maraş'ta marangozluk ve mobilyacılık gelişmişti. Meşe, ceviz ve çınar ağaçlarından yapılan sandalye, kanep, masa, dolap ve diğer bazı ürünler Avrupai tarzda imal edilmekte ve Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.⁶⁵

Maraş'ın en önemli ithal ürünleri ise basma, bez, kahve, şeker, un, sabun, gaz, tuz, aktariye eşyası, kösele, bakır, demir, cam vb ürünlerdi. Maraş'ın ithalat ve ihracatı çok kere Halep ve İskenderun üzerinden yapılmaktaydı. Adana ve Osmaniye yoluyla da ticaret yapılmaktaydı. Maraş'ta piyasalarda fazlaca nakit sermaye bulunmamaktaydı. Bunun nedeni ise yolların ve ulaşımın iyi olmamasıydı.⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı ve akabinde İngiliz ve Fransız işgali ve işgalcilere karşı verilen Millî Mücadele, Maraş'taki ticari faaliyetlere darbe vurdu. Maraş Millî Mücadelesi sırasında Fransız işgal kuvvetlerinin önemli karargâhlarından birisi Maraş Bedesteniydi. Bundan dolayı Bedesten etrafında ve çarşıda Türk kuvvetleriyle İşgal güçleri arasında şiddetli çatışmalar oldu. İşgal güçleriyle Türkler arasındaki en şiddetli çatışmaların yaşandığı yerlerden biri de çarşıydı. Bu çatışmaları kaybeden işgal güçleri geri çekilirken Bedesteni yaktılar. Hem Türklerle hem de Ermenilere ait çarşıdaki bütün dükkânları yağmaladılar.⁶⁷ Fransız işgal güçleri ve Ermeni lejyonerlerin Millî Mücadele sırasında Maraş çarşısındaki dükkânları yağmalamaları ve özellikle de Maraş savunmasının son 3 gününde Fransızların şehri ağır bombardımana tutması, Maraş Çarşısı'nın büyük oranda yanması, Bedestenin yakılması, şehrin dörtte üçünün yakılması Maraş'ın üretim ve ticaret bakımından gerilemesine neden oldu. Şehir 1900'lü yılların başındaki ticari canlılığına savaştan sonra uzun yıllar ulaşamadı.⁶⁸

Maraş'ta ticaret, Birinci Dünya Savaşından, ardından başlayan işgallerden, sonrada sınırların değişmesinden olumsuz etkilendi. Maraş, Halep Vilayetine bağlı bir sancaktı. Şehrin ticaretinin büyük bir kısmı da Halep ile veya Halep Vilayeti üzerindendi. Halep Şehri XX. yüzyılın başlarında Maraş'ın ticari mü-

⁶³ Öztürk, age., s. 791-792.

⁶⁴ Atalay, age., s. 218-219.

⁶⁵ Günay, 2010, s. 164.

⁶⁶ Atalay, age., s. 219.

⁶⁷ Karabekiroğlu, age. s.235; Kerr, age., s.207.

⁶⁸ Gönen, age., s. 257.

nasebetlerinin en yoğun olduğu şehirlerden biriydi. Halep şehriyle birçok alanda ticaret yapıldığı gibi Maraş'ta üretilen sebze ve sebze tohumları yıl boyunca Halep'e ihraç ediliyordu.⁶⁹ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Halep'in işgale uğraması ve savaş sonrası yapılan antlaşmalarda Halep'in başka bir ülke sınırları içerisinde kalması bölgedeki birçok kent gibi Maraş'ı da sosyal ve ekonomik olarak olumsuz etkiledi. Halep gibi büyük bir kentin Türkiye sınırları dışında kalması Maraş'taki üreticiler için büyük bir pazarın kaybedilmesi idi. Çünkü Halep Birinci Dünya Savaşı öncesinde İstanbul ve Kahire'den sonra Osmanlı Devleti'nin en büyük üçüncü kentiydi. Sınırların değişmesiyle eski tarihi ticaret yolları da önemini kaybetti. Maraş modern anlamda inşa edilen yollara da sahip değildi. Birinci Dünya Savaşı öncesi şehir ekonomisinde önemli olan birçok sektör önemini kaybetti. Maraş, bu yeni dönemde uluslararası ticaretten pay alamadı ve bu durum Maraş'ın bir sanayi kenti olarak atılım yaptığı 1980'li yıllara kadar devam etti. Uzun yıllar, Maraş ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan ve ticari ilişkileri daha çok çevresindeki köy kasaba ve ilçelerle gerçekleşen bir şehir durumuna düştü.⁷⁰

9. SAVAŞIN MARAŞ'TAKİ SANAYİ VE EL SANATLARINA ETKİSİ

Maraş, Birinci Dünya Savaşı öncesinde sanayi yönünden zayıf bir kentti. Şehirde sanayi kuruluşu olarak Şark Halı Kumpanyasının (Oriental Carpet Ltd.) bir şubesi vardı. Bu şirket o yıllarda, Demirci, Akhisar, Sivrihisar, Niğde, Kula, Kütahya, Simav, Manisa, Gördes, Uşak, Denizli, Milas, Akşehir, Şile ve Isparta'da acenteler aracılığıyla mahalli halı üreticilerine halı imal ettirmektedir. Şark Halı Kumpanyası İzmir, Sivas, Burdur, Isparta, Haçın, Urla, Maraş, Kırkağaç'ta halı imalathaneleri kurmuştu.⁷¹

İzmir Şark Halı Kumpanyasının (Oriental Carpet Ltd.) Maraş'taki fabrikasında savaş öncesinde 100 dolayında halı tezgâhı ile halı üretimi yapılmaktaydı. Halıların ipleri İzmir'den boyanmış olarak getirilmekteydi. Maraş'ta üretilen halılar tekrar İzmir'e gönderildikten sonra, İzmir'den Avrupa ve Amerika'ya ihraç ediliyordu. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte bu şirketin Maraş'taki faaliyetleri de sona erdi. Savaş nedeniyle şehirdeki tek sanayi tesisi de kapandı.

Savaş öncesi Maraş'ta halıcılığın yanı sıra Zarifecilik denilen bir sanat vardı. Mendillerin kenarları ipekle işlenir ve bunlara Zarife denirdi. Kadınların dokuduğu mendiller ve işlemeler Avrupa ve Amerika'daki şehirlere ihraç edilmekteydi. Savaş bu sanat dalına da büyük darbe vurdu.⁷²

⁶⁹ Şahin, 2015, s. 102.

⁷⁰ Harun Şahin, "Osmanlı Döneminde Maraş'ta Ticaret (XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında)" Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 29 Mart – Nisan 2012, s. 8.

⁷¹ Şahin, 2015, s. 95.

⁷² Atalay, age., 206.

Maraş'ta 1914 yılında bir diğer sanayi tesisi olarak bir sabunhane vardı ve yılda yaklaşık 6.5 ton sabun üretiliyordu. Savaş yıllarında bu sabunhane de ortadan kalktı.⁷³

Birinci Dünya Savaşı öncesi Maraş'ta dokumacılık gelişmişti. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasındaki yıkımdan bu sektör de nasibini aldı ve bir süre durgunluk yaşandı. Maraş Mutasarrıflığı tarafından savaş devam ederken 1915 yılında Dahiliye Nezaretine gönderilen raporda, Maraş'ta devlete ait hiçbir fabrika bulunmadığı ancak, dokumacılıkta kullanılan pamuk, yün ve yapağı hammaddelerinin bulunduğu, hammaddeyi işleyebilecek makineler getirtilirse pamuk ve yünden iplik, kumaş, bez, astar vb. dokuma türlerinin üretilebileceği, bu ürünleri üretebilecek iplik ve mensucat fabrikalarının Maraş'ta tesis edilmesinin mümkün olduğu bildirildi.⁷⁴

Maraş'ta diğer önemli bir üretim çeşidi de debbağlık (deri üretimi) idi. Dericilik faaliyetleri genellikle Müslüman esnaflarca yapıldı. Maraşlı Müslüman debbağlar deri üretiminden büyük kazançlar elde ederdi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Maraş'ta 170 tane debbağ dükkânı ve 305 kadar pabuççu dükkânı vardı.⁷⁵ Deri imalathanelerinde çok sayıda usta ve işçi istihdam edilirdi. Bu deri hanelerde sığır ve manda derisi işlenerek kösele, keçi ve koyun derisi işlenerek meşin ve sahtiyan imal edilirdi. Bu derilerin 2/3'ü Halep'e diğerleri Kayseri, Sivas ve Adana'ya gönderilirdi. İşlenmiş derilerin ihracından, Maraş'a yılda yüklü miktarda para girerdi. Savaştan sonraki yıllarda Maraş dericiliği bir daha eski günlerindeki gücüne kavuşamadı.⁷⁶

Maraş'ta işlenmiş deriler genellikle Halep ve Suriye'ye satılırdı. Birinci Dünya Savaşı sonrası Halep ve Suriye'nin elden çıkması ve farklı bir ülkenin sınırları içerisinde kalması Maraş'ın deri ticaretini olumsuz etkiledi. Savaştan sonra Suriye'deki yeni hükümetin yüksek gümrük vergileri koyması üzerine, bu sektör ihraç ürünü olarak eski cazibesini kaybetti. Maraş'ta dericilik sektörünü tekrar canlandırmak için birtakım çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar içerisinde Suriye derileriyle yarışacak şekilde ıslah edilmiş ve boyanmış derilerin üretimi yer aldı. Maraş'ın en önemli yerli maddelerinden olan sumak ile boyanan derilerden rengini kaybetmeyen meşinler ve sahtiyanlar üretildi.⁷⁷ Maraş'ta dericiliğin yanı sıra marangozluk, pabuççuluk, çulhacılık faaliyetleri de yaygındı. Savaş yılları ve ardından gelen işgaller bu sektörlerle de darbe vurdu.

⁷³ Alpaslan ve Toroğlu, age., s. 86.

⁷⁴ Şahin, 2015, s. 98.

⁷⁵ Atalay, age., s. 206-207.

⁷⁶ Dedeoğlu, age., s. 63.

⁷⁷ Gümüştalan, age., s. 217.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı ülke genelinde olduğu gibi Maraş'ta da birçok soruna neden oldu. Savaş yıllarında Maraş'tan askere giden gençlerin çoğu Çanakkale'den Yemen'e, Kafkasya'ya kadar birçok cephede savaştı ve şehit oldu. Savaş şehir ekonomisini olumsuz etkiledi. Enflasyon arttı. İnsanlar temel gıda maddelerini temin etmede sıkıntı yaşadılar. Seferberlik ilanı ve asayiş sorunlarından dolayı zirai üretim ve hayvancılık alanında sert düşüşler yaşandı. Savaş şartları ticarete zarar verdi. Şehirdeki birçok sektörde üretim durdu. Bunların yanı sıra şehirde salgın hastalıklar arttı. Birçok kişi bu vakalarda hayatını kaybetti. Savaş şartları zaten kötü olan sağlık hizmetlerinin iyice aksamasına neden oldu.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Maraş, Halep Vilayetine bağlı bir Mutasarrıflıktı. Savaştan sonra Halep'in Osmanlı toprakları dışında kalması Maraş'ın ticari ekonomik ve kültürel olarak çok sıkı bağlarının olduğu bu şehirle ilişkilerinin kesilmesine neden oldu. Halep şehri, Maraş'taki birçok sektör için hem büyük bir pazar hem de Maraş'ta üretilen birçok malın dışarıya ihracatında en önemli bir güzergâhtı. Halep'in başka bir ülke sınırları içerisinde kalması ve Maraş'tan giden mallara yüksek gümrük vergileri konması Maraş'taki birçok üretim sektörünü, özellikle de deri sektörünü olumsuz etkiledi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki işgal döneminde ise Maraş halkının kaybı savaş yıllarındakinden kat kat daha fazla oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın tüm olumsuzluklarıyla mücadele etmesine ve birçok bedel ödemesine rağmen Maraş şehri asıl yıkıcı darbeyi savaştan sonraki işgal döneminde gördü. Savaş sonrası Maraş, önce İngiltere ardından da Fransa tarafından işgal edildi. Özellikle de Fransız işgali döneminde şehir, hem Fransız işgal güçlerinin hem de Fransızların silahlandığı Ermeni lejyonlarının baskı ve zulümlerine maruz kaldı. İşgal güçleriyle Maraş halkı arasında 22 gün süren bir şehir savaşı yaşandı. Bu çatışmalarda Fransız işgal güçleri şehri topraklarla ağır bombardımana tuttu. Fransız uçakları şehri bombaladı. Çatışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybetti. Şehrin yarısı yandı ve tahrip oldu. Şehrin on büyük mahallesi tamamen, bazı mahalleleri ise kısmen kullanılamaz hale geldi. Birçok insan evsiz kaldı. Maraş Çarşısı'ndaki bedesten ve dükkânlar işgal güçlerince yağmalanıp ateşe verildi. İşgal dönemindeki tahribatı şehir, uzun yıllar atlatamadı. Gerek nüfus yönünden gerekse ekonomi, ticaret, sanayi, tarım gibi birçok yönden şehrin kendini toparlaması ve eski parlak günlerine dönmesi uzun yıllar boyunca mümkün olmadı. Şehir ancak 1980'li yıllardan sonra savaşın getirdiği ağır tahribatın izlerini tamamen silip yeniden bir ekonomik hamle yapabildi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

A-Amerikan Board Örgütü Arşivi

Paper of American Board of Commisioners for Foreign Missions, Reel 505, No:168.

Paper of American Board of Commisioners for Foreign Missions, Reel 672, No:195.

Paper of American Board of Commisioners for Foreign Missions, Reel 672, No:343.

Paper of American Board of Commisioners for Foreign Missions, Reel 672, No:394-a.

B. Salnameler ve Gazeteler

Salnameler

T.C Devlet Salnamesi (1925-1926), Matbaa-i Amire, İstanbul 1926.

T.C Devlet Salnamesi (1927-1928), Matbaa-i Amire, İstanbul 1927.

Amerika Birleşik Devletleri Gazeteleri

Evening Star, 6 March 1920.

The Fort Mill Times, 8 April, 1920.

The Sun And The New York Herald, 20 February 1920

C. Diğer Kaynaklar

AKBIYIK, Yaşar, *Millî Mücadele’de Güney Cephesi Maraş*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

AHMAD, FEROZ “War and Society under the Young Turks, 1908-1918”, Review (Fernand Braudel Center) vol. XI, no.2, Spring 1988, pp. 265-286.

ALPASLAN, Yaşar – TOROĞLU, Emin; *1914 Yılı Maraş Kazası*, Noyamedya Yayınları, Kahramanmaraş, 2015.

ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan- Mehmet Karataş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008.

ARSLANYÜREK, Yaşar, “İngilizlerin Maraş’ı İşgali”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17, “Millî Mücadele’nin 100. Yılında Kahramanmaraş” Özel Sayısı, 2020, ss. 16-42.

BEHAR, Cem, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500 - 1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, Ankara, 1996.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, İstanbul, 2005.

ÇALIŞKAN, Adem “XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Kazalarında Salgın Hastalıklar Ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, Editör, Durmuş Ali Arslan, Sağlık – Toplum – Bilim Akademik Araştırmalar, Paradigma Akademi, İstanbul, 2019, ss.33-61.

DEDEOĞLU, Mesut, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Ankara, 1996.

DOGAN, Ayhan, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1999.

DOGAN, Ayhan, *Çanakkale’den Cumhuriyete Maraşlı Şehitler I*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.

- ELDEM, Vedat, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- EYİCİL, Ahmet, *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2014, ss. 55-58
- GÖNEN, Cengiz, *Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı*, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.
- GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 3, Ankara, 1997.
- GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 7, Ankara, 2003.
- GÜMÜŞALAN, Nermin, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Kahramanmaraş Belediyesi, Ankara, 2014.
- GÜNAY, Nejla, Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, No. 51, Ekim 2009, ss. 235-258.
- GÜNAY, Nejla, XIX. Yüzyıldan Günümüze Maraş'taki Ekonomik ve Sosyal Değişikliklerin Şehirdeki Bazı Geleneksel Meslekler Üzerindeki Olumsuz Etkileri, *Millî Folklor Dergisi*, 2010, No. 86, ss.163-173.
- GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 3, Ankara, 1997.
- KARABEKİROĞLU, Sevki, *Şubat 1920*, Fa Ajans Matbaa ve Tanıtım Hizmetleri, Kahramanmaraş 2008.
- KARPAT, Kemal; *Osmanlı Nüfusu, 1830- 1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KERR, Stanley E., *The Lions Of Marash*, State University of New York Press, Albany 1973.
- KISAKÜREK, İpek, *Yabancı Seyyahların Gözüyle Maraş ve Çevresi (Çeviri)*, Noyamedya Yayınları, Kahramanmaraş, 2013.
- ÖZALP, Yalçın, *Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2005.
- ÖZBAŞ, Mehmet Yusuf, *Dava 1920 Maraşlı-Fransız Harbi*, Sema Matbaası, Tarihsiz.
- ÖZTÜRK, Said; *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, Cilt II, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul, 2006.
- PAMUK, Şevket, "The Ottoman Economy in World War I", Stephen Broadberry and Mark Harrison (ed.), *The Economics of World War 1*, Cambridge University Press, 2005, pp. 112-136.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- ŞAHİN, Harun; XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağının İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu, Dulkadiroğlu Belediyesi, Kahramanmaraş, 2015.

ŞAHİN, Harun, “Osmanlı Döneminde Maraş’ta Ticaret (XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında)” Akademik Bakış Dergisi, No. 29 March–April 2012, pp.1-11.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE MARAŞ'TAKİ ERMENİ KOMİTACILAR VE SİYASİ FAALİYETLERİ

YAŞAR ARSLANYÜREK*

GİRİŞ

Komitacı, siyasi bir amaca ulaşmak için silahlı mücadele eden gizli topluluk veya örgüte bağlı kimseye verilen isimdir.¹ Bu açıdan Maraş ve çevresinde Ermeniler adına katliamlarda bulunan Ermeni eşkıyalarının liderleri de komitacı olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermenilerin isyanları sadece son dönemlerde ortaya çıkmayıp, 1545 tarihinden itibaren yaklaşık dört asır boyunca muhtelif zamanlarda gerçekleştirilmiştir.²

Anadolu'nun farklı yerlerinde gizliden komitacılık faaliyetlerinde bulunan çeşitli cemiyetler bulunuyordu. Hınçak, Taşnak, Ruhcu ve Muhabetçi gibi kuruluşlar bunlar arasında sayılabilir. Türk vatandaşlarının çoğunluğu bu tür kuruluşlardan habersiz olup, devletin bunlar üzerindeki denetleme mekanizması da oldukça sığ idi.³

Ermenilerin bölgeye yerleşmelerinden sonra hemen hemen tüm Ermeni isyanlarında aktif olarak yer alan Zeytun bölgesi, Ermeni komitacılarının faaliyet alanlarının merkezi konumunda olmuştur.⁴ Bu açıdan Ermenilerin, Osmanlı Devleti aleyhine gerçekleştirdikleri faaliyetlerde Maraş ve bu arada Zeytun bölgesinin ayrı bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında azınlıkların yönetimindeki sözde eğitim kurumlarının da Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

Meşrutiyet'ten itibaren Maraş'taki Ermenilerin, Maraş İdadisi'ndeki sayılarında artış meydana geldi. Aynı zamanda Ermeniler, kendilerine mahsus ayrı bir okul meydana getirerek, buraya Ermeni, Katolik ve Protestan çocuklarını devam ettirdiler. Bu okullar, kontrol edilmediğinden Türklük aleyhine propaganda merkezleri haline geldiler. Söz konusu okullardaki öğretmenlerin çoğu Türk düşmanlığı yapmaya başladı. Dahası bu öğretmenler içerisinde komitacılık faaliyetlerinde bulunanlar da vardı. Maraş merkezde olduğu gibi Zeytun

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
¹ <https://sozluk.gov.tr/> (Ziyaret Tarihi: 28.01.2020)

² Yalçın Özalp, *Millet-i Sadıka Patirtisi ve Maraş (Kahramanmaraş'ta Ermeniler)*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, 1978, s. 130.

³ Adil Bağdadlılar, *Uzunluk İstiklal Harbi'nde Kahramanmaraş*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974, s.17.

⁴ Özalp, *Millet-i Sadıka Patirtisi...*, s. 126.

Ermeni Mekteplerinde de bu tür faaliyetleri açıktan yürüten Ermeniler bulunuyordu.⁵

Komitacılık faaliyetlerinde bulunan azınlıklar arasında yer alan Ermenilerin çoğunluğu Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet gösteren okullarda yetiştirilmişlerdi. Azınlık okullarında bölücülük düşünceleriyle yetiştirilen Ermenilerin çoğu zararlı faaliyetlerde bulundular ve zaman zaman isyan hareketlerine de giriştiler. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, söz konusu bu Ermenileri tehciye tabi tuttu.

Tehcir edilen Ermeniler, ilk önce Konya'ya sevk edildiler. Ancak hükümet bu tedbirden daha sonra vazgeçti. Çünkü söz konusu Ermeniler gönderildikleri bölgelerdeki Ermenilerle birleşerek tehlikeli bir hal alıyorlardı. Bu bağlamda hükümet, daha sonra Maraş ve çevresinden Konya'ya gönderilen Ermenilerin, Halep'in Güneydoğusu, Urfa ve Zor çevresine sevk edilmelerine karar verdi. Zararlı faaliyetlerde bulunan Ermeniler için bu karar 26 Nisan 1915'te alındı.⁶ Bu kararla bağlantılı olarak daha sonra da benzer uygulamalar devam etti. Zira 6 Mayıs 1915'te Dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Zeytun bölgesindeki Ermenilerin sebep oldukları olumsuz olayların son bulmaması üzerine dönemin Maraş Mutasarrıfına, Zeytun Ermenilerinin hepsinin başka memleketlere sevk edilmelerini emretmişti.⁷

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Ermeniler, özellikle de I. Dünya Savaşı'ndan itibaren komitalar vasıtasıyla isyan faaliyetlerine başladılar.⁸ Ermenilerin bulundukları bölgelerde isyan etmelerinin en büyük sebebi, işgalci güçler ve Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist planları bulunan devletler tarafından çeşitli şekillerde desteklenmeleri ve cesaretlendirilmeleriydi.⁹ 28 Ocak 1917 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderilen belgede Ermenilere maddi olarak destek verilmesi konusuna değinilmiştir. Bu belgede mülkiye memurları aracılığıyla, çeşitli unsurlara para dağıtıldığından ve bu bağlamda Amerikalı birinin de Ermenilere para gönderdiği bildirilmiştir.¹⁰

⁵ Bağdadlılar, Uzunoluk İstiklal Harbi'nde..., s. 12-13; Maraş'ta azınlık olarak bulunan unsurlar arasında sadece Ermeniler bulunmayıp, bunların yanında Yahudiler de bulunmaktaydı. Maraş'taki Yahudilerin durumlarıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bk. Adem Çalışkan, "Maraş Yahudileri, XIX. Yüzyılda Maraş Yahudileri", *Tarihin İzinde Bir Ömür* Prof. Dr. Nuri YAVUZ'a Armağan, Editörler: Prof. Dr. Necdet Hayta vd., Ankara 2019, ss. 295-311.

⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Haz. Ahmet Altıntaş vd., Ankara, 1995, s. 6, 9.

⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler...*, 1995, s. 6.

⁸ I. Dünya Savaşı'nın başlarında, 1915 senesinde Maraş ve çevresinde 104.086 Müslüman halk ile, 31.370 gayrimüslim bulunuyordu. bk. Mehmet Yetişgin, "Maraş'ta Ermeni Nüfusu: Osmanlı Son Dönemi, Mütâreke ve Millî Mücadele Yılları", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/62.pdf>, (Ziyaret Tarihi:19.08.2020), s.8.

⁹ Söz konusu devletlerin de kendi aralarında nüfuz mücadeleleri bulunmaktaydı. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sungur Doğançay, *XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri*, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 1, Ortadoğu Özel Sayısı/ Special Issue on the Middle East, 2016, ss. 30-68.

¹⁰ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2005, s. 5,7; Amerika'nın, Ermenilere verdiği destek ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Çabuk, *Amerikan Board Arşivine Göre; 1878-1879 Zeytun'daki Ermeni İsyanı*

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında burada bulunan Amerikalı Misyoner Mr. Leymen gibi kişiler Ermenileri, Maraş'lı Müslümanlara karşı asılsız iddialar ileri sürerek, bu süreç içerisinde onları tahrik etmişti. Mr. Leymen'in bu tahriklerine Yörük Selim ve Kılıç Ali Beyler işgalden hemen önce Elbistan'da kendilerinin de hazır bulundukları, ancak kendilerinin kim olduklarını gizledikleri bir toplantıda, bizzat şahit oldular ve bu olay, Maraş kurtarıldıktan sonra Kılıç Ali Bey tarafından Mr. Leymen'e hatırlatılmıştır.¹¹

İşgalci güçler arasında bulunan Fransızlar, Ermenileri Kıbrıs'ta askeri olarak eğitmişlerdi. Buradaki Ermeni birliğinin ismi önceleri Doğu Lejyonu olarak belirlendi. 1918 yılında bu isim Ermeni Lejyonu olarak değiştirildi. Söz konusu kampın resmi adı Monarga Legion d'Orient idi. Fransızlar bu kamplarda Ermenilerin yanı sıra Tunus, Cezayir ve Senegalli kişileri de eğitmiş ve onlardan faydalanmıştı. Ada üzerindeki bu askeri kamplar üç kısma ayrıldı ve hepsine de Monarga Askeri Kampı ismi verildi. Bu askeri kamplarda Ermenilerin, Fransa'nın menfaatlerine uygun bir propaganda ile yetiştirilmeleri amaçlandı. Fransızlar benzer bir kampı Legion D'orient (Lejyon Doryan) adında Mısır'da da kurmuşlardı. Bu tür kamplarda eğitilen Ermeniler, Fransızların işgal ettikleri yerlerde Fransız üniforması giyerek işgal bölgelerine getirilmişlerdi.¹² Bu şekilde Ermeniler, işgal kuvvetlerinin içerisinde destekçi olarak yoğun bir şekilde bulunuyorlardı. Fransızlar Maraş'ı işgal ettiklerinde de Fransız işgal güçlerinin yaklaşık yarısı Ermenilerden oluşuyordu.¹³ Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında işgal kuvvetlerinin içerisinde Ermeni Legion D'orient alayından bir tabur ile bir süvari müfrezesi de bulunuyordu.¹⁴

Ermenileri isyanlar konusunda cesaretlendiren bir etken de onların patrikleri tarafından bu yönde yönlendirilmeleri idi. Zira bu konuda faaliyet göstermeyen patrikler ve diğer kilise görevlileri, bir şekilde ya görevlerinden uzaklaştırılmaktaydılar, ya da öldürülmek suretiyle devre dışı bırakılmaktaydılar.¹⁵ Bu açıdan bakıldığında Ermeni komitaları doğrudan Patrikhane tarafından yönlendirilmekteydi.¹⁶

ve Amerikalı Misyonerler, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/5 Spring 2015, p. 131-140.

¹¹ Hacı Ali Özturan, *Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri*, Yılmaz Ticaret Matbaası, Kahramanmaraş, 2009, s. 103-105.

¹² Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, (İngiliz ve Fransızların Güney - Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara. 2009. s. 47-49.

¹³ Eserde Fransız işgal kuvvetleri içerisinde yer alan Ermenilerin mevcudunun 2000 civarında olduğu belirtilmektedir. bk. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi...*, s. 97.

¹⁴ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi..., s. 65.

¹⁵ Ermeni komitacıların yalanlarına inanmadıkları ve kendi politikaları doğrultusunda hareket etmedikleri için Ermeni Patrikhane Kilisesi Başpapazı Sökyas Efendi'ye, Da'vâ Vekili Haçik Efendi'ye ve bu gibi kimselere bizzat Ermeni komitacılar tarafından suikastlar tertip edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 48, *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Ankara, 2001, s. 25-27.

¹⁶ Necla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul. 2007, s. 212-213.

Henüz 1896 tarihinde Maraş'taki Ermeni isyanlarının arkasında dahi Ermeni din adamları da bulunuyordu. 3 Mart 1896 tarihli bir belgede Ermeni Fesad Komitesi reislerinden ve Kırklar kilisesi başpapazı Dernihabetyan Dirgovan'ın polis dairesince zapt olunan ifadesinde bu konuya yer verilmişti. Bu belgede başpapaz Dernihabetyan/Zerhebatyan Dirgovan'ın, Maraş Şih/Şeyh Mahallesi sakinlerinden olduğu, meydana gelen olay üzerine yakalandığı ve kendisine ait zararlı belgelerin ele geçirildiği kaydedilmişti. Aynı belge İstanbul'daki Hınçak komitasının bazı üyelerine yer verilerek, Maraş'taki Hınçak Ermeni komitesinin reislerinin Çavuşlu Mahallesi'nden Nalçecyan Karabet, Boğazkesen Mahallesi'nden Çorbacıyan Attar Ohannes ile meydana gelen olayda ölen Divanlı Mahallesi'nden Selliyan Serkis hoca ve Çorbacıyan Nişan'ın daimi azalardan oldukları ve Maraş'ın yanında Antep ve Diyarbakır'da da bu komiteye bağlı olanların isimleri bulunuyordu. Bunun yanında belgede Antep'teki komitacıların para toplayarak özellikle de askeri malzemeler alınması amacıyla Maraş'taki Ermeni komitacılara gönderdikleri konusuna da yer verilmektedir.¹⁷

Aralarında Ermeni din görevlilerinin, çete reislerinin ve hatta milletvekillerinin bulunduğu Maraş'taki Ermeni komitacılar, Osmanlı ordusuna karşı Haçlı Seferlerinin tertip edilebilmesi amacıyla zaman zaman Ayin-i Ruhani Töreni adı verdikleri dini ayinler gerçekleştiriyorlardı.¹⁸

Maraş milli mücadelesinde Ermeni komitacıların bazıları, gerek Maraş'ta gerekse de Osmanlı Devleti'nde konumları itibarıyla önemli yerlerde bulunmaktaydılar. Bu komitacılar aynı zamanda maddi olarak da önde gelen kişiler arasındaydılar. Ancak bu kişiler sahip oldukları servetlere ve bulundukları konumları kendilerine kazandıran Maraş'a ve bu arada Osmanlı Devleti'ne karşı isyan faaliyetlerini programlamışlar ve bu faaliyetlerin yürütücüleri olmuşlardır.

Çakıroğlu Panos

Çakıroğlu Panos, Zeytun Hınçak Komitesi'nin başkanlığını yürütmüştür. 21 Temmuz 1914 yılında genel bir seferberlik ilan edildikten sonra Zeytun'daki Ermeniler, askerlik hizmetlerine karşılık olmak üzere komuta kademeleri kendilerinden olan Zeytun Fedai Alayı ismi altında bir teşkilat oluşturarak, köylerini korumak istedikleri bahanesiyle hükümete başvurdularsa da hükümet bunu kabul etmedi. Bu suretle söz konusu Ermeniler, bunu bahane ederek silahlanarak isyan ettiler ve dağa çıktılar.¹⁹

Çakıroğlu Panos'un söz konusu dönemde Zeytun'da Hınçak Komitesi başkanlığını yürüttüğü de göz önüne alınırsa, Çakıroğlu Panos'un aynı zamanda

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. BOA., (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y..PRK.ZB., 17 – 29, Sayı: 20, (H-18-09-1313).

¹⁸ Yalçın Özalp, *Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar: 1919-1920)*, Selçuk Ofset, Kahramanmaraş 2005, s. 52.

¹⁹ Özalp, Millet-i Sadıka Patirtısı..., s. 229-230.

Zeytun Fedai Alayı'nın kurucularından ve yöneticilerinden olduğu kabul edilebilir.

Zeytun Fedai Alayı da Ermeni komitacıların teşkil ettikleri bir yapı olup, söz konusu dönem içerisinde, bölgedeki birçok Müslüman Maraşlı ile Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin soyulmasında ve öldürülmesinin sorumlularıdır.

Zeytun Fedai Alayı, seferberlik ilan edildikten bir hafta sonra, köylerine giden yüz kadar Andırın'lı Müslüman'ı ve bölgedeki bazı Türk köylülerini şehit etti. Daha sonra Çakıroğlu Panos'un evinde devlet dairelerine baskın düzenlemek, devlet memurlarıyla ailelerini öldürmek ve haberleşmeyi engellemek amacıyla isyanlar gerçekleştirdiler. Komitenin gizli talimatıyla bu isyanlara katılmak amacıyla silahlı bir çok Ermeni firar ederek söz konusu birliğe katıldı. Dönemin Maraş Mutasarrıfı olan Haydar Bey, bu olayları engellemek amacıyla Zeytun'a gitti ve bu eşkıyaların birçoğunu yakalayarak Maraş'a getirdi. Haydar Bey'den sonra yerine Mümtaz Bey, Maraş Mutasarrıfı oldu.²⁰ Mümtaz Bey de Zeytun'lu komitacılarla mücadeleye devam etti. Onun faaliyetleri neticesinde ele geçirilen eşkıyalardan biri, bölgedeki isyanın düzenleyicisi ve yöneticisinin Hınçak Komitesi Başkanı Çakıroğlu Panos ile kardeşi Yeni Dünya, Eğya oğlu Yeğya ve Dört oğlu Mesrub, diğer Yeni Dünya oğlu Nişem Hançer ve Başçavuş Emanuel gibi zenginler ile devletin daima lütfuna mazhar olan kişiler olduğunu ifade etti.²¹

Agop Hırlakyan

Agop Hırlakyan Katolik olup, dahası Ermeni Katolik Kilisesi üyelerindendi. Hırlakyanlar, erzak müteahhidliği işleri yapmakta olup,²² Hırlakyanların yurt dışında şirketleri ve mağazaları bulunuyordu. Yaptıkları işlerden dolayı zenginleştiler. Agop Hırlakyan, ailenin büyüğü idi. Onlara göre, Maraş ve çevresinde bir Ermeni devleti kurulabilseydi Agop, sözde o devletin başına kral olarak düşünülmekteydi. Osmanlı Mebusan Meclisi'ne, İttihat ve Terakki Partisi'nin mebusu (milletvekili) olarak katıldı ve bir dönem Maraş mebusluğu da yaptı. Agop Hırlakyan'ın Camustul Nahiyesi'nde²³ ve Pazarcık Kazası'nda çiftlikleri bulunuyordu.²⁴

Agop Hırlakyan, ailesi ve hatta akrabaları dahi devletin her türlü imkânlarından faydalanıyordu. Bu bağlamda henüz 1898 tarihli bir belgede Agop Hırlakyan'ın eşine, birtakım hizmetlerinden dolayı ve teşvik olması amacıyla üçüncü rütbeden Şefkat Nişanı verilmesi kararlaştırılmıştı.²⁵ 14 Haziran 1916 tarihli başka bir belgede Deyri Zor'a gönderildikleri iddia edilen akrabalarının

²⁰ Urfa Mutasarrıfı Mümtaz Bey ile Maraş Sancağı Mutasarrıfı Haydar Beylerin görevlerini görülen lüzum üzerine becayiş suretiyle değiştirdikleri görülmektedir. bk. DAB., İ.DH., 1511 – 25, Belge No: 1.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Özalp, Millet-i Sadıka Patırtısı..., s. 230-237.

²² BOA., A.İKT.MHM. 650 – 27, Sayı:5, (H-08-10-1313).

²³ Karabekiroğlu, Beyaz Öfke.... s. 52; Arslanyürek, Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C.I., s.79-80.

²⁴ BOA., DH.MKT. 1283 – 20, Sayı: 2 (H-25-07-1326).

²⁵ BOA., İ.TAL. 135-14, Sayı:3 (H-18-11-1315).

şayet gönderilmişler ise Maraş'a iadesine dair Dahiliye Nezâreti'nden Halep Vilâyeti'ne telgraf çekilmişti.²⁶

Agop Hırlakyan ve ailesi Kuyucak ve Kümbet Mahallelerinde yaşıyorlardı. Hırlakyanların bir ayakları Avrupa'da olup, gündelik hayatlarında İngiliz ve Fransız geleneklerini sürdürüyorlardı. Katolik oldukları için kendilerini Fransızlara yakın görüyorlardı.²⁷

Agop Hırlakyan, yaptığı işlere karşılık olarak hem Osmanlı Devleti'nden hem de Papa'dan nişan almak suretiyle ödüllendirilmişti.²⁸ Agop Hırlakyan genel olarak Müslümanların arasında görünmeyi tercih ederdi.²⁹

İngilizlerin Maraş'ı işgali sırasında başlarında Hırlakyanların bulunduğu Ermeniler, Maraş Millî Mücadelesi sırasında, işgal kuvvetlerine başvurarak, Maraşlı eşraftan birtakım kimseler hakkında şikâyetçi olmuşlardı.³⁰

Akbiyık, Osmanlı Devleti'nin emperyalist devletler tarafından işgal edilmesiyle birlikte sözde Adana bölge valisi olan Albay Bremond'un, Maraş'lı eşrafa ve Agop Hırlakyan'a telgraf gönderdiğini bu telgrafta Osmaniye askeri valisi olan Andre'ye, Maraş valiliğinin de verilerek Andre'nin, karşılanmasını ve misafir olarak da Hırlakyanlarda kalacağını bildirdiğini belirtmiştir.³¹ Bremond'un gönderdiği telgrafta Agop Hırlakyan'ın adının özellikle belirtilmesi ve işgal kuvvetlerinin sözde valisinin yine Hırlakyanların misafiri olacağını belirtmesi, Maraş'ta Agop Hırlakyan'ın ve bu arada Hırlakyanların işgalci güçlerle yakın ilişkisini göstermektedir.

Andre, Maraş'a geldikten bir gün sonra Maraş'ın ileri gelenleriyle bir toplantı yapmak istedi. Söz konusu toplantıya her ne kadar Maraş'ın ileri gelenleri katılmak istemedilerse de Agop Hırlakyan, iki oğlunu da yanına alarak toplantıya ilk gidenler arasında yer aldı.³²

Agop Hırlakyan'ın, Avedis, Osep (Hovsep) ve Setrak (Setrek/Sotirek) isimlerinde üç oğlu olduğu belirtilse de³³ Bunların yanında Gabril (Gabriel/Gabriel) adında bir oğlu daha olduğu kayıtlıdır.³⁴ Onlar da babalarının öncülüğünde Fransızlar tarafında yer aldılar. Zira Guvernör Andre, Agop'un oğlu Osep'in konağında misafir olarak ağırlanıyordu. Hırlakyanların evinde, işgalci

²⁶ Arşiv Belgelerinde Ermeniler..., 1995, s.144.

²⁷ Yaşar Arslanyürek, "Agop Hırlakyan", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C.I., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, s.80.

²⁸ Günay, Maraş'ta Ermeniler..., s. 117.

²⁹ Özalp, Ermeni İntikam Alayı..., s. 40.

³⁰ Yaşar Akbiyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.13.

³¹ Millî Mücadelede..., 1999, s. 133-134.

³² Şevki Karabekiroğlu, *Beyaz Öfke "Ben Sütçü İmam"*, Öncü Kitap, Ankara, 2013, s. 51.

³³ Bunların yanında Ohannes adında da bir oğlu olduğu belirtilmektedir. bk. Hatice Başkan, *Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi (15 Eylül 1919-11 Şubat 1920)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s. 43.

³⁴ bk. BOA., DH.ŞFR. 64 – 143, Sayı:1 (H-25-07-1334).

kuvvetler için 21 Kasım 1919³⁵ akşamı bir yemek ziyafeti ve balo verildi. Balo sırasında Andre, Agop Ağa'nın torunlarından biri olan Osep'in kızını, sözde müstakbel Ermenistan prensesi Helena'yı³⁶ dansa davet etti. Ancak Helena: "Ne Fransız ne de Ermeni bayrağının bulunmadığı bir şehirde dans etmeyi sevmem" karşılığını verdi. Andre bunun üzerine kaledeki Türk bayrağının indirilmesini ve yerine Fransız bayrağının çekilmesini istedi.³⁷ Helena bu emir üzerine dansı kabul etti.

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında Bayrak Olayı'ndan sonra Yüzbaşı Andre, Maraş'ın ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştı. Bu toplantı sırasında Ali Sezai Bey, Andre ile yaptığı konuşma sırasında, Maraş'ın Çavuşlu Mahallesi'nden olan eski telgraf memuru Muharrem Efendi'nin İstanbul'a gitmek için yolda Adana ve çevresinde bulunan Ermeni eşkiyasının baskınlarından korunmak amacıyla hem Agop Hırlakyan'dan hem de Ermeni Katolik Kilisesi üyesi olan Arparyan Avadis'den birer tavsiye mektubu aldığından bahsetmektedir.³⁸

Yine 1 Ocak 1920'de eski mebuslardan Ermeni Agop Hırlakyan'ın evi koruma altına alınmak amacıyla projektör ile aydınlatılmıştı.³⁹

Fransızların Maraş'ı işgali sırasında Kuyucak Mahallesi'nden geçmekte olan bir Türk devriyesi, Agop Hırlakyan'ın ve Tütüncüoğlu Yağcı Ziron'un evlerinden açılan ateşle zarar görmüş ve bazı Türk askerler bu saldırıda yaralanmıştı.⁴⁰ Çıkan çatışmalar sırasında Agop Hırlakyan'ın evi adeta bir karargâh gibi kullanılmıştı.

Fransızların Maraş'tan çekilmesiyle beraber Ermenilerin bir kısmı Bulgurcuyan'ın evine sığınmışlardı. Burada Hırlakyan Ağa, Ermeni ileri gelenlerini topladı ve ellerindeki imkânlar doğrultusunda Türklerle savaşımaya devam etmek istedi. Bu amaçla daha önceden Türk ordusu içinde görev yapmış olan oğlu Setrak'ın komutasında yeniden askeri düzen kurma çalışmalarında bulunduysa da bu mümkün olmadı.⁴¹ Bunun ardından her türlü komitacılık ve isyan faaliyetinde bulunan Agop Hırlakyan, Çarşıbaşı Camii yakınında bulunan bir bıçakçı dükkânında ele geçirildi ve yaptıklarının bedeli olmak üzere "Boklu Ark" denilen yerin altında öldürülerek kesik başı, Hoylu Mustafa ile Ökkeş

³⁵ Bu tarih bazı kaynaklarda 27 Kasım 1919 olarak da kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Eyicil, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", *Belleten*, LXVII/250 (Aralık 2003), s. 911-947.

³⁶ Bağdadlılar, Guvernör'ün dansa kaldırmak istediği Osep'in kızının adını Virjini olarak kaydetmiştir. bk age., s. 58.

³⁷ Akbiyık, *Millî Mücadelede...*, 1999, s. 136-137; Arslanyürek, *Agop Hırlakyan...*, s. 79.

³⁸ Yalçın Özalp, *Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1984, s. 66; Akbiyık, *Millî Mücadelede...*, 1999, s.145-148.

³⁹ Eyicil, *I. Dünya Savaşı...*, s. 18.

⁴⁰ Bağdadlılar, *Uzunoluk...*, s. 80; Özalp, *Mustafa Kemal ve Milli...*, s. 108.

⁴¹ Memet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları 1920-1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 58. 2004, s. 75.

oğlu Mustafa tarafından o dönemki Maraş'taki Türk Komuta Heyeti'nin ayakları altına atıldı. Bu durum karşısında oradaki Türkler "düşmanın ömrü bu kadar olsun" diyerek⁴² Agop Hırlakyan gibi isyancıların, düşmanın yanında yer alarak, Maraşlılara ve savunmasız Müslümanlara yaptıklarının cezasız kalma-yacağını vurguladılar.

Agop Hırlakyan, Osmanlı Devleti'nin tüm imkânlarından faydalanmış ve vekillik yapmış Maraşlı Ermeniler arasındaydı. Kendisinin Maraş'ta ve Osmanlı Devleti'nde bu kadar önemli yerlere getirilmesine karşın, işgalci güçlerle birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır. Zira eline geçen her fırsatta, imkânlarını Osmanlı Devleti'nin ve bu arada Maraşlıların aleyhine kullanmaktan çekinmemiştir.

Aram T. Baghdikian

Aram T. Baghdikian, 1882'de Maraş'ta doğdu. Önce papaz okulunda eğitim aldı. 1894 yılında Adana'da siyasi provokatör olarak tutuklandı ve Rodos adasına sürüldü. Daha sonra Mersin'de St. Paul Amerikan Koleji'nde çalıştı. Ardından Maraş Papaz Okulu'nda yeniden papaz oldu. 1920'de Ulusal Ermeni Birliği başkanı oldu.⁴³

Gerek İngiliz işgali sırasında, gerekse de Fransız işgali sırasında Aram Baghdikian, işgalci güçler tarafından önemli bir yere sahipti. Zira Aram Baghdikian, hem İngilizler hem de Fransızlar tarafından, Ermenilerle olan münasebetlerde ilk görüşülen kişiler arasındaydı. Aram Baghdikian, bir kimya öğretmeni olup Maraş, Fransız işgalinden kurtarıldıktan sonra o ve ailesi Maraş'tan ayrıldı.⁴⁴ Daha sonra, Amerika'ya ailesiyle yerleşti. Aram Baghdikian, Amerika'ya gittiklerinden yaklaşık 3 sene sonra eşinin ölümünden sonra, bir Ermeni cemaati kilisesinin papazlığını yapmaya başladı.⁴⁵

İngilizlerle Fransızlar arasında 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilafnamesi imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre İngilizler, Maraş'ı Fransızlara terk etti. Fransızlar, Maraş'ı işgal etmek için hazırlıklara başladığında, Türkler de Fransız işgalini önlemek için tedbir almaya başladılar. Türklerin bu çalışmalarına karşın Maraş'taki Ermeniler, Fransızların bir an önce Maraş'a gelmesini bekliyordu. Ermeniler bunun yanında Fransızların şehre gelmeden, şehirdeki İngiliz birliklerinin de ayrılmasını istemiyorlardı. Bunun için bazı girişimlerde bulunuyorlardı. Bu girişimlerde bulunanların öncülerinden biri de o dönemin Ermeni Birliği Başkanı olan Aram Baghdikian idi.⁴⁶

⁴² Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. s. 237.

⁴³ "The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces", *The Armeian Review*, Volume 30, No. 4-120 Winter, Thirtieth Year, 1977, s. 393.

⁴⁴ Fransızların, Maraş'tan kaçmasından sonra yakalanan Ermeniler, 14 Şubat 1920'de Amerikalılara teslim edilmişti. Aram T. Baghdikian ve ailesi de bu sırada Amerika'ya gitmiş olmalıdır.

⁴⁵ Yaşar Arslanyürek, "Aram Baghdikian (Bağdikyan)", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C.I., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, s. 316.

⁴⁶ Arslanyürek, Agop Hırlakyan..., s. 315.

Ulusal Ermeni Birliği şu kişilerden oluşuyordu: Papaz Boghos Vartapet Chalekian, Prof. Simon Kupelian, Prof. Papaz Aram T. Bagdikian, Dr. Parsegh Sevia, Dr. Harutune Der Ghazarian, Dr. Arshag Boghosian ve Hovsep Kherlakian.⁴⁷

Maraş'ı işgal eden İngiliz kuvvetlerinin komutanı olan General Crawford, Ekim 1919 sonlarında İngilizlerin, Maraş'tan çekileceğini, Ermeni Millî Birliği⁴⁸ Başkanı olan Aram Baghdikian'a bildirdi. Bunun üzerine Aram Baghdikian'ın başkanlığında Osmanlı Devleti'nce meşru olarak tanınan Ermeni dini cemaatlerinden (Ermeni Apostolic, Roman Katolik, Avangelical Protestan Churches) oluşan bir temsil heyeti meydana getirildi. Aram Baghdikian'ın iddiasına göre Maraş, sayıları 25.000 ila 30.000 civarında olan Türk çetelerince kuşatılmıştı. Bu amaçla Baghdikian mevcut durumu, Fransız askeri idaresine şikâyet etmek üzere Mihrah/Mihran Damadian ile Adana'ya gittiler.⁴⁹ Burada İngilizlerin çekilmeden Fransızların şehri işgal etmesini istediler.⁵⁰ Baghdikian, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Maraş'ın işgalleri sırasında Türklerin ve Müslümanların aleyhine olabildiğince çok çalışmalarda bulundu.

Temmuz 1919'da, King-Crane Komisyonu,⁵¹ Ermenistan'ın Amerikan mandası altında kalması ile ilgili konuları incelemek için Kilikya'ya gönderilmişti. Papaz Aram Baghdikian ve Hovsep Kherlakian bu komisyon üyeleriyle görüşmek üzere söz konusu komisyonun yanına gittiler. Söz konusu kişiler görüşmeden sonra Maraş'a döndüklerinde İngilizler, Maraş'taki işgallerini Fransızlara vermeyi kararlaştırmışlardı.

Maraş Savunması başarılı olduktan sonra ancak Aram Baghdikian, Ermenilerin Fransızlar ve dış güçler tarafından bir piyon olarak kullanıldığını anlayabildi. Bu durumu, *“Doğu Kilikya, Fransızlar ve Kemalistler arasında oynanan oyunda bir piyon idi ve Maraş iki güç arasındaki çarpışmanın kurbanı idi... Ermeniler Kilikya bölgesinde Fransız ve İngiliz rekabetinden ve Ermenilere dayalı politikalarından yeterli tecrübeyi edinmişlerdir. Kuzey Suriye ve Kilikya'daki kazançları Ermenilerin kaderiyle birleştirilmiştir”* diyerek dile getirmişti.⁵²

⁴⁷ Stanley Elphinstone Kerr, *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*, Albany: State University of New York Press, 1973, s. 392.

⁴⁸ Ermeni Millî Birliği adı verilen teşkilat, Türklerin millî kuvvetlerine benzer bir şekilde Fransız askeri yardımları sağlanarak oluşturulmuştur. bk. Yetişgin, *Ermenilerin Maraş'tan Ayrılımları...*, s. 70.

⁴⁹ Kerr, *The Lions of Marash...* s. 61; Akbıyık, *Millî Mücadelede...*, 1999, s. 72-73; Arslanyürek, Aram Baghdikian ..., s. 315.

⁵⁰ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 31.

⁵¹ Henry Churchill King ve Şikagolu bir iş adamı ve Demokrat Parti destekçisi olan Charles Richard Crane, sözde halkın isteklerini saptamak üzere 1919'da Ortadoğu'ya Amerika tarafından gönderilmişti. Ayrıntılı bilgi için bk. Charlotte Hille, *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*, Leiden; Boston, 2010, s. 139.

⁵² Akbıyık, *Millî Mücadelede...*, 1999, s. 321; Arslanyürek, Aram Baghdikian..., s. 316.

Setrak

Setrak Ağa, Zeytun Ermenilerinden olup aynı zamanda o dönemde Zeytun'da muhtar idi.⁵³ Maraş, Fransızlar tarafından işgal edildikten sonra birçok silahlı Ermeni, isyan ederek Maraş'a gelmişti ve burada bazıları Fransız üniforması giyerek, bazıları da gruplar halinde Maraş'lı Müslüman halka karşı zulümlerde bulunmuştu.

Ermeni komitacıları olan Setrak Ağa, çevresinde isyancı 4000 Ermeni'yi, Kelbeyi Hamamı'nın⁵⁴ çevresinde toplamıştı. Ermeniler bu isyan sırasında, konumundan dolayı stratejik bir öneme sahip olduğu için Kelbeyi Hamamı'nın, Türklerin eline geçmemesi için uğraşmışlardı.⁵⁵ Setrak Ağa, bu olaylar sırasında üç Müslüman Türk'ü Kelbeyi Hamamı'nda bizzat kendisi şehit etmiştir.⁵⁶

Setrak Ağa, 1921 yılında Zeytun'da çıkan isyanda da aktif olarak yer aldı. Hatta Osmanlı birliklerinin gönderdiği beyanname ve ihtarnameye de yine Muhtar Setrak'ın imzası bulunan bir yazıyla karşılık verildi.⁵⁷

Nazarit

Kaynaklarda Nazarit/Nazaret Çavuş olarak adı geçmektedir.⁵⁸ Nazarit Çavuş, o dönem için Zeytin Belediye Başkanıydı. Nazarit, belediye başkanlığı görevinin perde arkasında Ermeni eşkıyalarından müteşekkil bir örgütü de yöneterek, sözde bir Ermeni devleti kurulması amacıyla diğer terör örgütlerini destekliyor ve bu şekilde Maraş'ın Türk ve Müslüman köylerini basarak kıyımlar ve yağmalamalar gerçekleştiriyordu. Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü faaliyetler karşısında Osmanlı Devleti'nin kendisinden şüphelendiğini de tahmin ediyordu.⁵⁹

Zeytun bölgesinde 1896 yılında gerçekleştirilen Ermeni isyanının başında da yine Nazarit Çavuş bulunuyordu. Onun başkanlığında yürütülen bölgedeki isyan faaliyetlerine bir son vermek amacıyla bölgeye bazı birlikler gönderildiyse de bölgenin coğrafi yapısından dolayı bu askerler ilk önce başarılı olamadılar.⁶⁰

Nazarit Çavuş'un önderliğinde Zeytin Kasabası'nda gerçekleştirilen komitacılık ve eşkıyalık faaliyetlerine bir son vermek amacıyla bölgeye nihayetinde Ali Haydar Paşa⁶¹ gönderildi. Ali Haydar Paşa, bu konularda oldukça tecrübeli

⁵³ Yaşar Akbıyık, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesinin Halli", *Belleten*, LIV/209, TTK Yay., Ankara, 1990, s. s. 449.

⁵⁴ Bugün söz konusu hamam, harabe bir halde restore edilmeyi beklemekte olup, Kurtuluş İmam Hatip Orta Okulu'nun batısında bulunmaktadır.

⁵⁵ Kerr, *The Lions of Marash...* s. 156.

⁵⁶ Mehmet Yusuf Özbaş, *Dava 1920 Maraşlı-Fransız Harbi*, Sema Matbaası, s. 51.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Akbıyık, *Arşiv Belgeleri Işığında...*, s. 448-449.

⁵⁸ Özturan, *Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri...*, s. 5; Bağdadlılar, *Uzunoluk...*, s. 21.

⁵⁹ Özturan, *Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri...*, s. 9.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 23.

⁶¹ Akbıyık, Ali Haydar Bey'i eski mutasarrıflardan biri olarak belirtmiş bk., *Millî Mücadelede...*, 1999, s. 15.; Özturan ise Ali Haydar Bey'i eşkiya yakalamada ün salmış bir paşa olarak ifade etmiştir. bk., *Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri...*, s. 5; Oysa Mekteb-i Mülkiye mezunu Ali Haydar Bey, o dönem Prizrin eski Mutasarrıfı olup,

birisiydi. Nazarit Çavuş da Ali Haydar Paşa'nın bu özelliğini biliyordu. Bundan dolayı Ali Haydar Paşa'nın, Zeytin Kasabasına kadar gelebileceğini tahmin ettiği için Ali Haydar Paşa'ya ve yanındakilere suikast düzenlemek amacıyla, sözde Ali Haydar Paşa'nın Zeytin'e gelişi onuruna bir ziyafet vermeyi planlamıştı. Nazarit Çavuş, bu şekilde daha önce de bazı suikastlar gerçekleştirmişti. Ali Haydar Paşa ise bu tür suikast ve baskın girişimlerinin olabileceğinin farkındaydı. Bu şekilde Ali Haydar Paşa, Zeytin'e girdikten sonra onu Nazarit Çavuş'un adamları karşıladı ve sözde ziyafet amacıyla davet etti. Ancak paşa, bu durumu tahmin ettiği için sözde ziyafete gitmedi ve Nazarit'in adamlarına, belediye başkanını kahve içmeye çağırdığını söyledi. Kendisi de karakolda olası baskınlara karşı ve Nazarit ve yakınındakileri yakalamak amacıyla gerekli tedbirlerin alınmasını sağladı. Nazarit Çavuş beklemediği bu girişim üzerine birkaç adamıyla birlikte Ali Haydar Paşa'nın yanına gitti. Muhtemel ki burada bir suikast yapmayı düşünüyordu. Ancak Ali Haydar Paşa, farklı aralıklarla yanına gelen terör örgütü başkanlığı görevini yaptığını bildiği Nazarit Çavuşu ve 36 adamı yakalattı.⁶² Ali Haydar Paşa'nın Nazarit Çavuş ile birlikte yakaladığı kişiler arasında Tokmak Serkis ile bölgedeki sözde öğretmenlerden Azagiloğlu Nişan gibi kişiler de bulunuyordu.⁶³

Nazarit Çavuş yakalandıktan sonra, bir kısım Ermeni eşkıyası ile birlikte Abarabaşı Kilisesi civarında kışlada asıldılar. Onun idamından sonra oğlu Aram Çolakyan, sokaklarda intikam yemini atarak gezmeye başladı.⁶⁴

Aram Çolakyan

Aram Çolakyan, bir dönem Zeytin belediye başkanlığı görevini yürüten ve aynı zamanda kendisi de bir komitacı olan Nazarit Çavuş'un oğludur.⁶⁵ O da babası gibi Ermeni komitacılar olup, Ermenilerin isyanlarında öncülük eden kişilerdendi.

Aram Çolakyan, Zeytin Kasabası Ermenilerinden olup, kısa boylu kalın vücutlu birisiydi. Kurnaz bir karaktere sahip olup, iyi silah kullanırdı. Babası Nazarit Çavuş'un da adeta sağ koluydu.⁶⁶

Maraş'taki Ermeni isyanlarında rol oynayan Aram Çolakyan, 1915 Fındıcak İsyanı'nda 20 adamıyla beraber Fındıcak'a geçti ve isyan faaliyetlerinde görev aldı. Aram Çolakyan, Zeytin bölgesinde birçok Ermeni isyanının çıkmasına

Maraş Mutasarrıfı Hayri Bey'in ölümü üzerine boş kalan Maraş mutasarrıflığına 16 Ocak 1909 tarihinde görevlendirilmişti. bk. BOA., DH. MKT., 2708-75 (H.23-12-1326); BOA., İ.DH., 1472-72 (H.25-12-1326); Ali Haydar Bey'in ve Ali Haydar Paşa'nın iki farklı kişidir. Bunlardan birincisi, 31 Mart Vakası sırasında yani 1909'da mutasarrıflık görevinde bulunmuştur, diğeri de seferberlik sırasında Maraş'ta bulunmuştur. bk. Bağdadlılar, Uzunoluk..., s. 21.

⁶² Özturan, Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri..., s. 9-14; Akbiyık, 1999, s.15.

⁶³ Bağdadlılar, Uzunoluk..., s. 21.

⁶⁴ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 25.

⁶⁵ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 23.

⁶⁶ Özturan, Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri..., s. 5.

neden oldu. Bundan dolayı da Aram Çolakyan, Ermenilerin sürgün edilmele-
rinde etkili oldu.⁶⁷

Aram Çolakyan gibi Ermeni komitacılar tarafından örgütlenen Ermeniler, dönemin hükümetine müdahale etmeye kalkıştılar ve hatta dönemin hükümetini de tehdit etmeye başladılar.⁶⁸

Mehmet Çavuş, Zeytin Kasabası'na Ali Haydar Paşa'yı karşılamaya giderken yol üzerinde Ahmet Çavuş ile karşılaşarak, daha sonra her ikisi de Aram Çolakyan'a tesadüf ettiler ve Çolakyan'ın kim olduğunu tanıdılar. Bu sırada Ahmet Çavuş biraz tereddüt gösterdiyse de Mehmet Çavuş'un kararlılığı ve cesaretli davranması sonucunda, Ermeni komitacılarından olan Aram Çolakyan'ı tutukladılar. Mehmet Çavuş, onu da yanına alarak Ali Haydar Paşa'ya teslim etmek üzere Zeytin'e gitti.⁶⁹

Ali Haydar Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri 1914 yılında seferberlik ilan edildikten sonra isyan eden isyancı Ermenilerin tevkif edilmeleri için bölgeye gönderilmeleri sırasında gerçekleşmişti. Aram Çolakyan'ın bu tutuklanma olayı geçici olmuştur ve kendisi daha sonra serbest kalmıştır. Zira Aram Çolakyan'ın daha sonraki olaylarda da aktif olarak bulunduğu görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı Ermeniler, faaliyetleri neticesinde tehciye tabi tutulduktan sonra sıra Zeytin'a geldiğinde, Zeytinlular, Nazaret Çavuş'un oğlu Aram Çolakyan'ın idaresinde isyan ettiler ve Tekke Mahallesi'nin kilisesini de kendilerine karargâh yaptılar. Bu isyan sonucunda bölgeye Binbaşı Galip Bey ile Jandarma Tabur Komutanı olan Süleyman Bey gönderildiler. Fakat Aram Çolakyan önderliğinde isyan eden Ermeniler, Süleyman Bey'i şehit ettiler.⁷⁰ Bunun üzerine Galip Bey, karargâh olarak kullanılan söz konusu kiliseyi topa tuttu. Bu suretle buradaki Ermeniler, Fındıcak'a kaçtılar. Bölgedeki olayların büyümesi üzerine bölgeye Adana'dan kuvvet gönderilip bölgedeki isyan bastırıldı.⁷¹ Her ne kadar bölgedeki isyan bastırıldıysa da Aram Çolakyan, bu sırada yakalanamadı. Zira daha sonraki isyanlarda da Aram Çolakyan Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulundu.

Adana'daki Ermeni olaylarıyla ilgili olarak, Adana'daki Ermeni Komitacılarından olan Damatyan'a bir telgraf çekilmişti. Aram Çolakyan'ın ve Maraş'taki Ermenilerin amacı Maraş'ta ve Süleymanlı'nın Fırnıs Nahiyesi civarında bulunan Ermenilerin de isyana başlamalarının planlanmasıydı.⁷² Gerçekten de 22 Ekim 1919 tarihinde Fırnıs Nahiye Müdürü Cemil Bey, Jandarma Takım Ko-

⁶⁷ Nejla GÜNAY, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.25, S.74, 2009, s. 256-257.

⁶⁸ Arslanyürek, Aram Baghdikian ..., s. 316.

⁶⁹ Özturan, Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri..., s. 4-7.

⁷⁰ Süleyman Bey'in şehit edilmesinden sonra 2 Haziran 1915 tarihinde Zeytin Kasabası'nın isminin, Süleymanlı'ya döndürülmesine karar verildi. bk. BOA., DH.İ.UM, 48 - 11, Sayı:3, (H-20-07-1333).

⁷¹ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 23.

⁷² Arslanyürek, Aram Baghdikian ..., s. 316.

mutanı Osman Bey ile Telgraf Memuru Rıza Bey'in, Zeytun'dan göndermiş oldukları raporda; Zeytun'dan 1500 silahlı Ermeni'nin Maraş'a gittikleri, Aram Çolakyan'ın başkanlığında bir Ermeni heyetinin oluşturulduğu ve birçok masum Türk'ün öldürülmesinin sorumlusu olarak da Aram Çolakyan gösterilmekteydi.⁷³

Osmanlı Devleti, isyan halinde bulunan ve sayıları yaklaşık 1.000 civarında olan Ermenileri barışa davet etmek için Zeytun Ermenilerine bir heyet göndermişti. Bu heyette Kadızade Hacı Hasan Efendi ve Hartunian ile iki tane de Ermeni bulunmaktaydı. İşte bu heyet, Zeytun Ermenilerinin başı durumunda bulunan Aram Çolakyan ile görüşmüştü. Bu görüşme sonunda heyetle bazı uzlaşmalara varıldıysa da Aram Çolakyan'ın başkanlığındaki Ermeniler anlaşmaya uymamışlardı.⁷⁴

Aram Çolakyan, Zeytun Ermenilerinin başkanlığını ve Ermenilere ait Yurttaşlık Derneği Başkanlığı'nı yürütüyordu. Ocak 1920'de Zeytun bölgesinde bulunan Ilıca'da⁷⁵ yıkanan 3 Türk jandarması, Ermeniler tarafından alı konularak Zeytun'da bulunan Aram Çolakyan'ın evine hapsedilmişlerdi.⁷⁶ Bu kişiler Çolakyan'ın evinin duvarını delerek kurtulabilmişlerdi. Yine aynı tarihlerde Zeytun Ermenileri, Aram Çolakyan'ın başkanlığında olmak üzere 14 üyeden oluşan bir de Ermeni Meclisi oluşturmuşlardı. Bu meclis, Ermenilerin isyancı hareketlerine yön verdiği gibi Zeytun Kaymakamlığı'nın işlerine de müdahalelerde bulunuyordu.⁷⁷

Aram Çolakyan başkanlığındaki isyancı Zeytun Ermenileri, bölgede önemli bir mevkide bulunan kışlada, diğer isyancı Ermeniler de kışlaya yakın olan evlerde ikamet ediyorlardı. Kışlaya, Ermenileri isyandan vazgeçirmek amacıyla birçok heyet gönderildi. Bundan dolayı 600-700 civarında Ermeni teslim olarak devlete sığındı. Devlete sığınan bu Ermeniler, güvenli bir şekilde Maraş'a sevk edildiler. Buna karşın yaklaşık 400 Ermeni, uzun süren müzakerelere ve devletin tüm iyi niyetine karşın bulundukları kışlayı terk etmeyerek isyanlarına devam ettiler. Bundan dolayı kışla, 27 Haziran 1921'de saat 18.00 dolaylarında topçu ateşine tutuldu. Top atışları sırasında kışlada önemli hasarlar meydana geldi. Ermeni çete reisliğini yapan Aram Çolakyan'ın oturduğu ev bu atışlar sırasında tahrip edildi. Bu sırada Ermenilerden bir kısmı da firar etti. Firar eden Ermenilerin arasında komitacı Aram Çolakyan da bulunuyordu. Aram Çolakyan'ın, bu sırada Andırın taraflarına kaçtığı haber alındı. Kaçan Ermenilerin takibi sırasında iki taraf arasında çarpışmalar meydana geldi. Aram Çolak-

⁷³ Akbiyık, Arşiv Belgeleri Işığında..., s. 441.

⁷⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Akbiyık, Arşiv Belgeleri Işığında..., s. 441; Akbiyık, Millî Mücadelede..., 1999, s. 324-326.

⁷⁵ Söz konusu Ilıca, Kahramanmaraş'a bağlı olup, kaplıcaları ile meşhur olan bir yerdir.

⁷⁶ Arslanyürek, Aram Baghdikian ..., s. 316.

⁷⁷ Akbiyık, Millî Mücadelede..., 1999, s. 324; Arslanyürek, Aram Baghdikian ..., s. 316-317.

yan da bu çarpışmaların birinde öldürüldü.⁷⁸ Aram Çolakyan'ın ve kardeşlerinin 1915 senesinden 1921 senesine kadar birçok Ermeni isyanlarında etkili olduğu görülmektedir.

Avedis Seferian

Avedis Seferian, Fransızların Maraş'ı işgali sırasında Ermeni komitacıların reisiydi. Fransız/Ermeni-Maraşlılar arasında meydana gelen harbin altıncı gününü 26 Ocak 1920'de meydana gelen savaşlarda Avedis Seferian'ın öncülüğünde, Şekerdere Kilisesi'ni adeta karargâh gibi kullanan Ermeni ve Fransızlar, Maraşlılar tarafından etkisiz hale getirildiler. Bu olayda Göllülü Yusuf Çavuş, Celiloğlu Ziya, Mansur Yazıcıoğlu, Dünyayioğlu Derviş, Ahmet Çavuş ile Evliya Hüseyinoğlu Mustafa'nın gayretleri oldukça çok oldu.

Avedis Seferian, askeri okuldan mezun olduğu dönemde, Enver Paşa'nın bir yemek ziyafeti vererek Osmanlı Devleti'ne hizmet istediği Ermeniler arasındaydı. Ancak Hınçak komitesinde aktif olarak bulunmasından dolayı Maraş Askeri Mahkemesi'nce idam cezasına çarptırılmıştı. Kendisi bu yüzden Maraş'tan kaçmıştı. Ancak Fransızların Maraş'ı işgali sırasında onlarla birlikte işgal kuvvetlerinin içerisinde Maraş'a geri geldi. Maraş'a geldikten sonra, eski hükümet konağı ile Kale arasında bulunan eski evine yerleşerek, Fransızlar için isyan eden Ermenilerin komutasını da ele alarak, Türk bölgesi ile Ermeni bölgesini ayıran dar sokağı kapattı ve Müslümanlara saldırmaya başladı. Uzun seneler şeyhülislamın yeğeni olan Evliya Efendi'yle de karşı karşıya gelmekten geri durmadı. Yaklaşık 150 civarında silahlı Ermeni, Avedis'e ait 3 eve yerleştirilerek etrafa saldırmaya başladı. Bunun üzerine Evliya Efendi'nin çeteleri, Avedis'in evini kuşatarak teslim olmasını istediler. Ancak Ermeniler bu isteğe, Evliya Efendi'nin evine saldırıp ateşe vererek cevap verdiler. Evliya Efendi'nin evinin alev alması üzerine çeteler, Evliya Efendi'nin evini söndürmek amacıyla Avedis'in evinin kuşatmasını kaldırdılar. Avedis'in evindeki Ermeniler bu kargaşa durumundan ve gecenin karanlığından faydalanarak, Türk elbisesi giydiler ve Türkçe konuşarak söz konusu evden kaçtılar ve Bedesten'in⁷⁹ yakınında bulunan başka bir Ermeni'nin evine yerleştiler. Ermenilerin kaçmasına rağmen, Evliya Efendi bu evi birkaç gün sonra bastı. Söz konusu evde o anda 300'ü aşkın Ermeni bulunuyordu ve bu Ermenilerden sadece 12'si kurtulabildi. Bu çarpışmalarda Avedis de ağır yaralandı ve kendisi Taşhan'da⁸⁰ kısa süre sonra öldü.⁸¹

⁷⁸ Akbiyık, Arşiv Belgeleri İşığında..., s. 454; Akbiyık, Millî Mücadelede..., 1999, s. 337-338; Arslanyürek, Aram Baghdikian ..., s. 317.

⁷⁹ Maraş Bedesten'i Dulkadirli Beyliği döneminde Alaüddövlü tarafından yapılmıştır. Bedesten Kapalı Çarşı'nın kuzeyinde yer alıp 23.00 x 23.00 m. çapında kare planlı olarak yapılmıştır. Bedestenin dört tarafa da açılan kapıları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. <http://kahramanmarassehrehberi.com/tr/icerik/bedesten> (Ziyaret Tarihi: 10.06.2020)

⁸⁰ Kapalı Çarşının doğu tarafında yer alıp, kare avlu çevresinde iki katlı bir yapıdır. bk. <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-152481/tas-han.html> (Ziyaret Tarihi: 10.06.2020)

⁸¹ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 172, 344-345.

Avedis Seferian'ın, Fransızların Maraş'ı işgali sırasında aktif olarak rol alan bir komitacıydı. Aslında isyandan önce kendisinin maddi durumu oldukça iyiydi. Osmanlı Devleti'nin, Ermenilere tanıdığı bunca imkâna rağmen Avedis Seferian gibi Ermeniler, isyan ve nankörlük etmekten geri durmadılar.

Ohannes

Maraş Millî Mücadelesinde Ermeniler için komitacılık faaliyetlerinde bulunan Ohannes adında birden çok kişinin faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan tespit edilebilenler Ohannes, Maraşlı Ohannes olarak adlandırılan kişi ya da kişiler ve Agop Hırlakyan'ın oğlu Ohannes'tir.

Komitacılık faaliyetlerinde bulunan Maraşlı Ohannes'e "Maraşlı" denmesinin sebebi kendisinin de dahil olduğu Halep Ermeni İhtilal Komitası içerisinde yine komitacılık faaliyetlerinde bulunan başka bir Ohannes ve Sasunlu Ohannes olmak üzere iki kişinin daha bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı karıştırılmamak amacıyla Maraşlı Ohannes olarak isimlendirilmiştir. Halep Ermeni İhtilal Komitası üyelerinden olan Ohannes'in⁸² Maraş'ta da komitacılık faaliyetlerinde bulunduğu değerlendirilmektedir.

Maraşlı Ohannes olarak adlandırılan bir kişi de 1906 tarihinde Cebel-i Bereket sancağında Ziraat Bankası katibi olarak çalışmaktaydı. Ancak bu Ohannes de yine Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulundu. 15 Aralık 1906 tarihli bir belgeye göre Ziraat Bankası katibi Maraşlı Ohannes'in odasında yapılan aramalarda ele geçirilen belgenin bir yüzünde sözde Ermenistan (haritası), belgenin diğer tarafında da isyanla ilgili zararlı bilgiler bulunuyordu.⁸³

Ayrılkıç faaliyetler içerisinde bulunan bir başka Ohannes de kendisi gibi komitacı olan arkadaşları ile birlikte, Maraş ve Halep'te silahlarıyla birlikte Osmanlı Devleti tarafından yakalandılar. Söz konusu komitacılar ve silahlarının fotoğrafları da yakalandıkları tarihte çekilerek kaydedildi.⁸⁴

Agop Hırlakyan'ın da Ohannes adında da bir oğlu bulunuyordu. Agop oğlu Ohannes, Maraş Millî Mücadelesi sırasında babasıyla birlikte komitacılık faaliyetlerinde bulunmuştu.

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında, Andre'nin Maraş'a gelirken yanında getirdiği bazı Ermeniler, ilçelere mektuplar yazmışlar ve onları işgal kuvvetlerine hizmet etmeye iknaya çalışmışlardı. Bu anlamda en çok da Gök-sun ve Süleymanlı Çerkezleri ile Pazarcık Kürtlerinden çok umutluydular. Bunun için onlara para ve memuriyetler vaat edilmişti. Ancak onların bu teklifleri Çerkesler ve Kürtler tarafından lanet ve nefretle karşılık buldu. Bu anlamda Pazarcık'ta Atmalı Aşireti reisi Yakup Hamdi ile Sinamili Aşireti reisi Tapo

⁸² Halep Ermeni İhtilal Komitası'nın görevi, Halep'te bulunan asker kaçağı ve yabancı Ermenilerin silahlandırılmak suretiyle demiryolu ve ulaşım bölgelerinde bulunan köprülerin tahrip edilmesi, erzak ve levazım kollarının vurulması ve suikastların gerçekleştirilmesi ve silahlı Ermenilerin Rus ordusuna katılmalarının sağlanması gibi amaçları bulunmaktaydı. bk. Özalp, *Ermeni İntikam Alayı...*, s. 4.

⁸³ *BOA.*, DH.TMİK.M.. 235 – 16, Sayı:1 (H-14-11-1324).

⁸⁴ Özalp, *Ermeni İntikam Alayı...*, s. 4.

Ağa'ya para götürerek, Fransız işgalini kabul etmesi halinde jandarma komutanı olacağını müjde olarak haber veren Agop Hırlakyan'ın oğlu Ohannes⁸⁵ Yakup Hamdi veya jandarma komutanı Ramazan tarafından yakalanarak Kuvay-ı Milliye'ye teslim edildi.⁸⁶

Fransızların Maraş'ı işgaliyle birlikte, Ermeniler siyaseti bırakarak zulümlere başlamışlardı. Bunlardan biri Ramgavar Örgütü üyesi olan Telyan Ohannes, diğeri de Aram Manukyan (eski Van Valisi, namı diğer Aram Çavuş) olup her ikisi birlikte saldırı ve komitacılık faaliyetlerine başlamışlardı.⁸⁷

Hırlakyan (Hırlak) Avadis

Hırlakyan Avadis ile Agop Hırlakyan'ın kardeş oldukları mütalaa edilmektedir.⁸⁸ Maraş'ın; İngilizler ve Fransızlar tarafından işgalinden iki sene öncesine kadar Hırlakyan Avadis, Halep'te bulunuyordu. Söz konusu işgallerden önce Avedis'in, Maraş'a dönmesi için izin verilmesi hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey'den Haleb Vilayeti'ne şifreli bir telgraf gönderilmişti.⁸⁹

Hırlakyan Avadis de diğer birçok Ermeni gibi Osmanlı Devleti'nin birçok imkanlarından faydalananlar arasındaydı. Henüz 24 Ocak 1919 tarihli bir belgede Hırlakyan Avadis'in, Necib Efendizade Tevfık, Dedezeade Mehmed ve Bilezikyan Karabet efendilerle birlikte Maraş İdare Meclisi azalıklarına seçildikleri ve bunun uygun görüldüğü bildirilmektedir.⁹⁰

Kuyucak Mahallesi'nde bulunan Hırlak Avadis'in evi de diğer Ermenilerin evi gibi taştan yapılmış binalardı. Ancak Hırlak Avadis'in evi bunlar arasında en büyük ve en müstahkem olanıydı. Bundan dolayı Avadis'in evine birçok Ermeni-Fransız kuvvetiyle birçok mühimmat yerleştirilmişti.

Fransızların Maraş'ı işgali sırasında Kuyucak Mahallesi'nden geçmekte olan Türk Jandarma devriyesine, Hırlak Avadis'in evinden ateş edilmişti. Türk devriyesi ise bu durum karşısında Alemlî Mahallesi'ne kaçmak suretiyle canlarını kurtarabilmişti.⁹¹

Kuyucak Mahallesi'nde faaliyet gösteren Dulkadir Süleyman'ı korkutmak isteyen Avadis, bir mektupla onu tehdit etmişti. Süleyman Bey, çeteleriyle yemek yerken söz konusu mektubu okuyunca, Cin Ali oğullarından olan Mıllış/Millîş adıyla bilinen Keke Nuri ayağa kalkarak, "Ben Avadis'in evini yakmadıkça yemek yiyemeyeceğim" dedi. Yusuf hacılı Köyü'nden Kahya Hasan oğlu

⁸⁵ Bazı kaynaklar bu isim, Agop Hırlakyan'ın damadı Karlozoğlu Osep olarak kaydedilmiştir. bk. Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 67.

⁸⁶ Başkan, Türk Basınının Fransız..., s. 43, 47.

⁸⁷ Selahattin Sert, *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Haçin Ölüm Kampı Kilikya 1918-1922*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s. 620; Başkan, Türk Basınının Fransız..., s. 25.

⁸⁸ Çünkü 1917 tarihli şifreli bir telgrafta yer alan "Maraş Mebusu Harlakyan (Hırlakyan olmalı) Efendi'nin Haleb'de bulunan kardeşi Avadis'in..." ifadesi bu mütalaaı yapmamızı sağlamaktadır. bk. BOA., TŞR.HL. 6 – 51, Sayı: 1, (R-01-05-1333).

⁸⁹ BOA., TŞR.HL. 6 – 51, Sayı: 1.

⁹⁰ BOA., DH.İ.UM, 12 – 2, Sayı: 4, (H-18-05-1337).

⁹¹ Bağdadlılar, Uzunoluk..., s. 58.

Durdu da ona katılarak yanlarında birtakım çetelerle Avadis'in evine gittiler. Ev adeta bir kale gibiydi. Demirden iki kapısı bulunuyordu evin. Çeteler ellerinde paltalarla evin kapısını açmaya çalıştılar. Bu sırada içeriden ateş edilmeye başlandı. Çetelerden bazıları yaralandı, bazıları da şehit edildi. Bazı çeteler evin samanlık duvarını kazarak içeriye yanmış yağlı paçavralar attılar. Bu sırada çeteler de eve kapıdan girmeye başladılar. Evdeki Ermeniler durumu görünce diğer kapıdan kaçtılar. Ermeniler kaçarken çeteler eve girdi ve evin içinin adeta bir kale gibi savaş için düzenlendiği görüldü. Mıllış Nuri'nin öncülüğünde ev ateşe verildi. Tamamen yanan ev vasıtasıyla mahalle de yandı. Buradan kaçan silahlı Ermeniler, Kümbet Kilisesi'ne saklandılar.⁹²

Avadis/Avedis Arpiarian (Arparyan)

Avedis Arpiarian, Ermeni Katolik Psikoposu idi. O ve kolejden Papaz Pascal Malcian (Maljian), Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiseri'nin yanına giderek, Maraş'ta bulunan Hristiyanların korunmasını istediler. Burada Fransız Yüksek Komiseri Georges-Picot tarafından oldukça iyi karşılandılar. General de İngilizlerin şehirden ayrılmadan önce Maraş'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi konusunda onlarla aynı fikri benimsedi ve bu konuda talimat verdi.⁹³

Agop Hırlakyan bahsinde belirtildiği üzere, bahsi geçen bir tavsiye mektubunu verebilecek kişinin veya kişilerin Ermeni eşkıyaları karşısında bir üstünlüğünün olduğu, bu bakımdan Arparyan Avadis'in de Maraş ve çevresinde Ermeni komitacılarından olduğu anlaşılmaktadır.

Doktor Artin

Artin, Maraş'taki Ermeni komitacılarının azgınları arasındaydı. İngilizlerin Maraş'ı işgali sırasında ihtida eden kişilerin peşine düşerek, İsa Divanlı Mahallesi'nden Karaküçük Hacı Mehmet'in oğlu Hacı Mehmet ile evlenmiş olan bir Ermeni kızını bulmuştu. Bu kız ihtida ettiğini, kocasından ayrılmak istemediğini ve İngiliz karargâhına gitmeyi istemediğini bildirmesine rağmen, Artin tarafından şiddet ve işkencelerle karargâha götürülmek istenmişti. Müslüman olan bu Ermeni kızı, gördüğü işkenceler neticesinde vefat etmişti.⁹⁴

Hınçak Komitesi'nin azılı üyelerinden Doktor Artin⁹⁵ ile Eczacı Leon, Maraş Millî Mücadelesinde önemli bir yere sahip olan Doktor Mustafa ile Balcıoğlu Ali'yi, Fransızların Maraş'ı terk etmelerinden hemen önce vurmak suretiyle şehit etmişlerdi.⁹⁶

⁹² Bağdadlılar, Uzunluk..., s.105-106; Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 195.

⁹³ Kerr, The Lions of Marash..., s. 61; Akbıyık, Millî Mücadelede..., 1999, s. 73.

⁹⁴ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 25.

⁹⁵ Doktor Artin'in, aslında Osmaniyeli olduğu ve Fransızlarla birlikte Maraş'a geldiği bilinmektedir. bk. Bağdadlılar, Uzunluk..., s. 45.

⁹⁶ Bağdadlılar, Uzunluk..., s. 119-120; Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 230; Akbıyık, Millî Mücadelede..., 1999, s. 233; 11 Şubat'ta Doktor Mustafa ve emir eri Balcıoğlu Mustafa, birtakım hususları görüşmek üzere, düşman karargâhına gitmişlerdi. Geceyi düşman karargâhında geçirdiklerine göre 12 Şubat'ta düşman karargâhından ayrıldılar. Dolayısıyla kendilerinin Ermeni komitacılar tarafından vurulmalarının da 12 Şubat'ta meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Abah

Abah, Maraş'ta Ermeni komitacılar tarafından olup, Hristiyanlık adına Maraş ve çevresinde Müslümanları katleden Ermeni eşkıyalarının önde gelenlerinden idi.⁹⁷ 17 Nisan 1906 tarihli bir belgeye göre Abah'ın, daha önceden Zeytun isyanında yöneticilik yapan kişilerden olduğu, ancak firar ederek Mısır'a gittiği ve orada Şimendifer idaresinde müstahdemlik yaptığı ve oradayken Hınçak Fesat Cemiyeti'nin durumu hakkında bazı bilgiler verdiği ve bunların, Mısır Fevkalade Komiseri tarafından Ermenice olarak bir kitap halinde yazılı olduğu ve bunun tercümesinin de yapılarak gönderildiği belirtilmişti.⁹⁸ Abah'dan alınarak Mısır'dan gönderilen söz konusu mektupta, Hınçak Komitesi'nin sözde Ermeniler adına hareket ettiği, çeşitli tehditler, cinayetler ve düşmanlıklar gerçekleştirildiği gibi bilgiler bulunuyordu.⁹⁹

Tarakyan Avadis

Tarakyan Avadis, Maraş'ta Başpiskopos olarak görev yaptı.¹⁰⁰ Ancak bu görevi sırasında Müslümanlar aleyhine faaliyetlerde bulunmaktan geri durmadı. Nitekim 1893 tarihinde Tarakyan Avadis, daha önceden Protestan iken sonradan Müslüman olmuş olan Agob adlı birinin 7-8 yaşlarındaki oğlunu kaçırdı. Bundan dolayı henüz o tarihlerde Tarakyan Avadis'in, Maraş'tan uzaklaştırılarak başka bir yere gönderilmesi gereği belirtildi.¹⁰¹ Ne var ki Tarakyan Avadis, o dönemde başka bir yere gönderilmedi ve kendisi Müslümanlar ve Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmaya devam etti.

1896 tarihinde Maraş Katolik Murahhasası Tarakyan Avadis yine isyancı Ermenilerle birlikte hareket etti ve isyancı Ermenilerin ruhani reisleri arasında yer aldı. Bu tür faaliyetleri karşısında devlet onu takibat altına aldı.¹⁰² Tarakyan Avadis Efendi'nin bu tür fesatlık faaliyetlerinde bulunan davranışları, Halep Vilayeti'nden gönderilen bir yazıyla anlaşıldı ve onun bu davranışlarından dolayı Maraş'tan uzaklaştırılması gerektiği Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıyla bir kez daha bildirildi.¹⁰³ Tarakyan Avadis, bu tür zararlı ve komitacılık faaliyetlerinde bulunduyorsa da onun Maraş'tan başka bir yere gönderilip gönderilmediği konusunda bir belgeye rastlanılmadı. Bunun yanında Tarakyan Avadis ile ilgili birçok bilgi ve belgeye karşın görevlilerin, Tarakyan Avadis'in Maraş'tan uzaklaştırılması gerektiği gibi önerileri de dikkate almadıkları anlaşılmaktadır.

Karabet Haratonyan/ Harutonyan

Zeytun'da, Karabet Haratonyan isimli bir Ermeni komitacı daha bulunuyordu. Karabet Haratonyan'a Zeytun'dan bir mektup yazılmıştı. Bu mektupta

⁹⁷ Abah'ın fotoğrafı Özalp'in eserinde bulunmaktadır. bk. Ermeni İntikam Alayı..., s. 20-28.

⁹⁸ BOA., Y..A...HUS., 501 – 165, Sayı:1 (H-22-02-1324).

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. BOA., Y..A...HUS., 501 – 165, Sayı:4-6, (H-22-02-1324).

¹⁰⁰ BOA., DH.MKT. 145 – 20, Sayı:2 (H-23-03-1311).

¹⁰¹ BOA., DH.MKT. 2036 – 44, Sayı:1 (H-08-06-1310).

¹⁰² BOA., DH.TMIK.M. 4 – 82, (H-07-12-1313).

¹⁰³ BOA., DH.TMIK.M.. 6 – 60, Sayı:1, (H-27-12-1313).

Zeytun'da 1200 tane Ermeni eşkıyası olduğu ve bulundukları bölgeden başka bir yere gidemediklerinden bahsediliyordu.¹⁰⁴

Maraş Protestan Cemiyeti Reis-i Ruhanisi Karabet Haratonyan 1912 senesinde, Maraş Mutasarrıflığı'nda hakarete uğradığı iddiası ile sadarete bir yazı yazmıştı.¹⁰⁵ Haratonyan'ın bu iddiası araştırılmış ve neticede söz konusu iddianın asılsız olduğu yapılan incelemeyle ortaya çıkarılmıştı.¹⁰⁶

Diğer Ermeni Komitacılar

24 Aralık 1908 tarihli bir belgede halk arasında zararlı telkinleriyle ayrılık ve bölücülük meydana getiren Vağarşak Efendi olarak adlandırılan bir Ermeni komitacı kaydedilmiştir. Vağarşak Efendi, o dönem için Zeytun Murahhasası olup, kendisinin söz konusu zararlı faaliyetlerinden dolayı Zeytun dışında başka bir yere gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bahsi geçen belgede Vağarşak Efendi, hükümete karşı da bazı faaliyetlerde bulunmuştu. Vağarşak Efendi, Fırınsılı Bedros'un tahliyesi için görevli bulunan Kaymakam vekilini tehdit etmiş ve Hükümet Konağı civarında bazı cahilleri bu amaçla toplamıştı. Ancak topluluk kediliğinden dağılmış yahut dağıtılmış buna karşın elde olan veriler göz önüne alındığında bahsi geçen Vağarşak Efendi'nin bir an evvel başka bir yere gönderilmesinin uygun olacağı bildirilmişti.¹⁰⁷

Aghasi ve Mleh Maraş'ta Ermeni komitacılar olup, bu kişiler Hristiyanlık adına Maraş ve çevresinde Müslümanları katleden Ermeni eşkıyalarının önde gelenlerindendi. Fotoğrafları Özlap'ın eserinde bulunmaktadır.¹⁰⁸

Andre, Maraş'a gelmezden evvel Ermeni ileri gelenlerinden Stepan Aghazarian, Ketenjion, Fırınsılı Kırkor ve Setrak Hırlakyan'a telgraf çekerek kendisini Türkoğlu'nda karşılamalarını emretmişti. 26 Kasım 1919'da bahsi geçen kişiler bir törenle Andre'yi Türkoğlu'nda karşılamıştı.¹⁰⁹

Hacı Mehmet Efendi'nin cenazesi defnedilmek üzere götürülürken, Ermeni komitacılar Kasap Babuş, birkaç kişiyle birlikte cenazeyi götürenlerin önünü keserek, merhumun kendisine borcu olduğunu, bundan dolayı parasını alana kadar defin işine izin vermeyeceğini söyledi. Bu sırada cemaatten bazıları bu olayı devriyeye haber ettiler. Ancak devriyenin gelmesinden sonra cenaze defnedilebildi.¹¹⁰

¹⁰⁴ Akbıyık, Millî Mücadelede..., 1999, s. 327; Söz konusu mektubun Karabet Haratonyan'a gönderilmiş olması ve Ermeni eşkıyalarının durumlarının mektupta anlatılmış olması Karabet Haratonyan'ın sıradan bir kişi olmadığını, komitacılık faaliyetlerinde bulunduğunu düşündürmektedir. Kaldı ki Karabet Haratonyan'ın, Osmanlı Devleti'nin yazışmalarında da ismi geçmektedir. Bundan dolayı Karabet Haratonyan'ın bir Ermeni komitacı olması ihtimali kuvvetlenmektedir.

¹⁰⁵ BOA., DH.MTV. 18 – 49, Sayı: 3, (H-18-09-1330).

¹⁰⁶ BOA., DH.MTV. 18 – 49, Sayı: 5, (H-18-09-1330).

¹⁰⁷ BOA., DH.MKT. 2691 – 25, Sayı:9, (H-30-11-1326).

¹⁰⁸ Özlap, Ermeni İntikam Alayı..., s. 20-28.

¹⁰⁹ Başkan, Türk Basınının Fransız..., s. 40.

¹¹⁰ Bağdadlılar, Uzunluk..., s. 32-33; Özlap, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 48.

Şekerli Mahallesi Ermenilerinden olan Jozef, Fransızların Adana'da oluşturdukları Ermeni İntikam Alayı'na kayıtlıydı. Jozef, Maraş'ın işgali sırasında¹¹¹ yanında birkaç adamı olduğu halde çarşıda bir Nedirli köylüsünün iki beygiri ile bazı şeyler alarak şehirden ayrıldığını gördü ve onu takip etti. Saf köylü arkasından Fransız üniformalı bir askerin geldiğini görünce yedekteki beygire Jozef'i bindirdi. Ancak Jozef, Üngüt köyünü geçtikten sonra ortalığın tenhalaşması üzerine Müslüman köylüyü öldürdü ve onun beygirleriyle eşyalarına da el koydu. Ertesi günü şehirde Kürtüllüler tarafından beygirin tanınmasıyla Jozef yakalanarak hükümete teslim edildi ve hapsedildi.¹¹²

İngilizlerin Maraş'ı terk etmesinden sonra Fransızların Maraş'ı işgali sırasında, Çanakçı Minos ile Çorbacioğlu ismindeki Ermeniler, 400 civarında Ermeni kızını işgalci Fransız askerlerine sundular.¹¹³ Maraş'taki Ermeniler arasından bu iki ismin öncülük etmesi onların da yine Ermeni komitacılar olduğunu göstermektedir.

2 Ocak 1920'da meydana gelen bir Kiremit Meselesi olmuştu. Bu olay özetle kazara Katolik bir papazın başına kiremit düşmesi ve bundan sonra meydana gelen birtakım basit olaylardır. Bundan sonra intikam almak isteyen Ermenilerden Zeytunlu Aram ile saatçi Çiloğlu adındaki iki Ermeni komitacının önderliğindeki birtakım Ermeniler, Bahtiyar yokuşu civarında Türklerin bulunduğu bir kahvehaneye bomba attılar. Bu hadisede iki kişi şehit oldu ve dört kişi de yaralandı.¹¹⁴

Fransızların Maraş'ı işgali sırasında meydana gelen savaşın ikinci gününde yani 22 Ocak 1920 Perşembe günü, birçok Türk ve Müslüman evlerinin yıkılıp yıkılmasına karşılık olmak üzere, Ermeniler ve Fransızlar tarafından hakim ve müstahkem bir mevkiye adeta bir karargâh gibi kullanılan Kuytul Mahallesi'nin başında bulunan Alacacı Orçanik'in (Alaca Orcan) evi Medine oğlu Abdullah Çavuş tarafından büyük fedakârlıklar göze alınarak kurşunlar arasında yakılarak imha edildi.¹¹⁵

Maraş'ın Fransız işgali döneminde Andre'nin Maraş'a gelmezden evvel Maraş'taki Ermeni liderlerinden olan Stepan Aghazarian'a, Fırnız'dan Kirkor, Setrak Hırlakyan ile Antepli Agop'a bir telgraf çekerek kendisinin Türkoğlu'nda karşılanarak, büyük bir de merasim yapılmasını istemişti. Andre, Maraş'a geldikten sonra beraberinde gelen yandaşları ise Maraş'ta Katoliklerden Agop ile Kevork'un evine gittiler.¹¹⁶

¹¹¹ Kaynaklarda bu olayın hangi dönemde olduğu bilgisi belirsiz olmakla birlikte söz konusu olayın, İngilizlerin Maraş'ı işgali döneminde gerçekleştiği tarafımızca değerlendirilmektedir.

¹¹² Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 25; Bağdadlılar, Uzunoluk..., s. 35.

¹¹³ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 41.

¹¹⁴ Bağdadlılar, Uzunoluk..., s. 80-81; Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 115.

¹¹⁵ Bağdadlılar, Uzunoluk..., s. 101; Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 157.

¹¹⁶ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 51-52.

Fransız işgali zamanında Taşnak Komitesi Reisi Misak'ın da Maraş'taki Ermeni isyanlarında aktif olarak bulunduğu görülmektedir. Zira Misak, Dayızâde Hoca'ya, isyan faaliyetleri aleyhindeki konuşmaları ve halkın birlik olarak yaşaması gereği konusundaki konuşmalarından dolayı tehdit dolu bir mektup gönderdi.¹¹⁷

Maraş'taki harbin sekizinci günü 28 Ocak 1920'de Evliya Efendi, Ermenilerin karargâh olarak kullandıkları yerleri imha ederken, Daniloğlu'nun evi de bunlar arasındaydı. Çünkü bu ev oldukça müstahkem bir yerde bulunuyordu ve ele geçirildiğinde içerisinde 40 civarında silahlı Ermeni bulunuyordu.¹¹⁸ Ermeni komitacıların ve emperyalist kuvvetlerin Osmanlı Devleti aleyhindeki bunca faaliyetlerine rağmen Maraş, özellikle de yerel milli kuvvetler tarafından uzun mücadeleler sonucunda kurtarıldı.

Maraş, Fransız işgalinden kurtarıldıktan sonra, şehirde bulunan Fransızlar kaçtılar. Ermeni komitacıların sağ kalanları da beraberlerinde sürükledikleri Ermenilerle beraber Fransızların peşinden gittiler.¹¹⁹ Şehirde kalan Ermeniler ise Amerikan Yakın Doğu Yardım Organizasyonu başta olmak üzere, Amerikalı misyonerler, Amerikalı doktorlar ve Amerikalı öğretmenlerin gözetiminde bırakılmışlardır.¹²⁰

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Maraş, İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edildi. Maraş'ta işgalci güçlere karşı yürütülen milli mücadelenin açıktan ve artarak devam etmesinde, Ermenilerin daha önceden olduğu gibi işgalci kuvvetleri kendi art niyetli faaliyetlerinde, şiddeti ve katliamları Müslüman yerel halka karşı kullanmaları etkili oldu. Söz konusu işgallerden önce ve işgaller sırasında Ermeniler isyan etmek suretiyle işgalcilerle birlik oldular. Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhindeki bu tür isyan hareketleri sadece son dönemlerde ortaya çıkmayıp, henüz XVI. asırdan itibaren Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar muhtelif zamanlarda gerçekleştirildi.

Anadolu'nun ve Maraş'ın işgali sırasında Ermeni komitacılar Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen isyanlara öncülük ettikleri gibi işgal kuvvetleri içerisinde de aktif olarak rol aldılar. Maraş'ta ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde komitacılık faaliyetlerinde bulunan Ermenilerin ekserisi, denetimden uzak çeşitli eğitim kurumları adı altında faaliyet yürüten kuruluşlarda yetiştirilerek, Osmanlı Devleti'nin aleyhine her türlü faaliyetin içerisinde bulundular.

Maraş ve havalisinde ortaya çıkan Ermeni isyanlarında ve Maraş'ın, İngilizler ve Fransızlar tarafından işgalleri sırasında gerçekleştirilen bozgunculuk faaliyetlerinde, gerek Ermeni komitacılarının evleri, gerekse de kiliseler, hem

¹¹⁷ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 87.

¹¹⁸ Özalp, Mustafa Kemal ve Milli..., s. 174.

¹¹⁹ Bağdadlılar, Uzunluk..., s. 133.

¹²⁰ Yetişgin, Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları..., s. 76.

Ermeniler, hem de işgalci kuvvetler tarafından adeta birer kışla ve karargâh gibi kullanılan yerler oldular.

Maraş ve çevresinde özellikle Fransız işgali altında Ermeniler, Maraşlı yerel Müslüman halka karşı büyük zulümler gerçekleştirdiler. Bu zulümlerin gerçekleştirilmesinde bölgedeki Ermeni komitacılar yine ön planda oldular.

Araştırmada Agop Hırlakyan, Aram Baghdikian, Aram Çolakyan, Avedis Seferian, Kasap Babuş, Taşnak Komitesi Reisi Misak, Maraşlı Ohannes, Abah, Aghasi, Setrak Ağa, Hırlak Avadis, Arparyan Avadis, Mihran Damadian ve Nazarit gibi komitacıların Ermenileri, Maraş'ta Osmanlı Devleti ile Müslüman Maraşlılar aleyhine isyana ve katliamlara sürükledikleri tespit edildi.

Her ne kadar Maraş; önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgal edildiyse de bu işgalin Amerika gibi emperyalist müttefik devletler tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır. Zira Maraş'ta bulunan söz konusu devletlerin misyonerleri yahut görevlileri, Maraş'taki Ermenileri, Maraşlı mukim Müslüman halka karşı tahrik ve teşvik ettiler. Bu arada Ermenilere çeşitli destekler veren emperyalist devletlerden biri de Rusya olmuştur.

Ne var ki tüm bu destek ve teşviklere karşın Maraşlılar, ellerindeki kısıtlı imkanlara karşın, büyük bir kahramanlık gösterdiler ve nihayetinde Maraşlılar, kurtuluşlarını sağlayarak Millî Mücadele'nin timsallerinden biri haline geldiler.

KAYNAKÇA

A. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA., DH.MKT. 2036-44, (H-08-06-1310).
 BOA., DH.MKT. 145-20, (H-23-03-1311).
 BOA., A.}MKT.MHM. 650-27, (H-08-10-1313).
 BOA., Y..PRK.ZB., 17 – 29, (H-18-09-1313).
 BOA., DH.TMIK.M. 4-82, (H-07-12-1313).
 BOA., DH.TMIK.M.. 6-60, (H-27-12-1313).
 BOA., İ..TAL., 135-14, (H-18-11-1315).
 BOA., Y..A...HUS., 501-165, (H-22-02-1324).
 BOA., DH.TMIK.M.. 235-16, (H-14-11-1324).
 BOA., DH.MKT. 1283-20, (H-25-07-1326).
 BOA., DH.MKT. 2691-25, (H-30-11-1326).
 BOA., DH. MKT., 2708-75, (H-23-12-1326).
 BOA., İ..DH., 1472-72, (H-25-12-1326).
 BOA., İ..DH., 1511-25, (H-11-01-1333).
 BOA., TŞR.HL. 6-51, (R-01-05-1333).
 BOA., DH.İ.UM, 48-11, (H-20-07-1333).
 BOA., DH.ŞFR. 64-143, (H-25-07-1334).
 BOA., DH.İ.UM, 12-2, (H-18-05-1337).

B. Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKBIYIK, Yaşar, “Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesinin Halli”, *Belle-ten*, LIV/209, TTK Yay., Ankara, 1990, ss. 435-462.
- , Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- ARSLANYÜREK, Yaşar, “Agop Hırlakyan”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C.I.*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, ss. 79-80.
- , Yaşar, “Aram Baghdikian (Bağdikyan)”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C.I.*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, ss. 315-316.
- Arşiv Belgelerinde Ermeniler (1915–1920)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Haz. Ahmet Altıntaş vd., Ankara, 1995.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2005.
- BAĞDADLILAR, Adil, *Uzunluk İstiklal Harbi'nde Kahramanmaraş*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974.

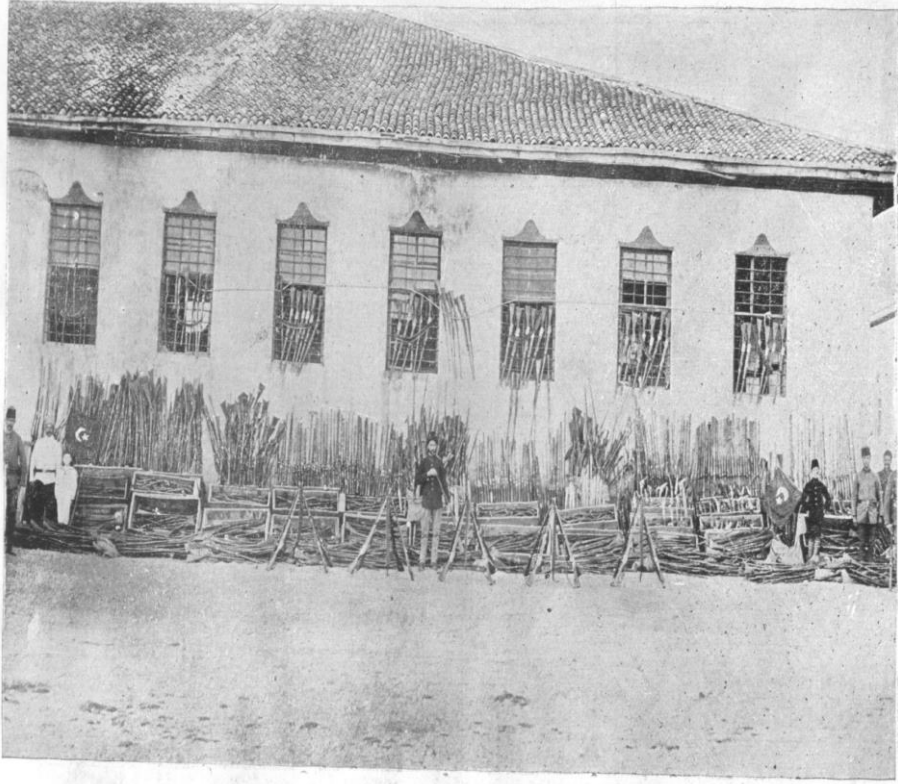
- Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)*, Ankara, 1995.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 48, *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Ankara, 2001.
- BAŞKAN, Hatice, *Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi (15 Eylül 1919-11 Şubat 1920)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.
- ÇABUK Mustafa, “Amerikan Board Arşivine Göre; 1878–1879 Zeytun’daki Ermeni İsyanı ve Amerikalı Misyonerler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/5 Spring 2015, ss. 131-140.
- ÇALIŞKAN, Adem, Maraş Yahudileri, XIX. Yüzyılda Maraş Yahudileri, “*Tarihin İzinde Bir Ömür*” Prof. Dr. Nuri YAVUZ’a Armağan, Editörler: Prof. Dr. Necdet Hayta vd., Ankara 2019, ss. 295-311.
- DOĞANÇAY, Sungur, “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 1, Ortadoğu Özel Sayısı/ Special Issue on the Middle East, 2016, ss. 30-68.
- Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilaliyesi: İ’lan-ı Meşrutiyet’den Evvel ve Sonra, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332.
- EYİCİL, Ahmet, “I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş’ta Ermeni Mezalimi”, *Belleten*, LXVII/250 (Aralık 2003), ss. 911-947.
- GÜNAY, Necla, *Maraş’ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- , Nejla, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu’nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.25, S.74, 2009, ss. 253–282.
- HILLE, Charlotte, *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*, Leiden; Boston, 2010.
- KARABEKİROĞLU, Şevki, *Beyaz Öfke “Ben Sütçü İmam”*, Öncü Kitap, Ankara, 2013.
- KERR, Stanley Elphinstone, *The Lions of Marash: Persenal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*, Albany: State University of New York Press, 1973.
- ÖZALP, Yalçın, *Millet-i Sadıka Patırtısı ve Maraş (Kahramanmaraş’ta Ermeniler)*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, 1978.
- , Yalçın, *Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi*, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1984.
- , Yalçın, *Ermeni İntikam Alayı Maraş’ta (Vesikalar: 1919-1920)*, Selçuk Ofset, Kahramanmaraş, 2005.

- ÖZBAŞ, Mehmet Yusuf, *Dâva 1920 Maraşlı-Fransız Harbi*, Sema Matbaası.
- ÖZTURAN, Hacı Ali, *Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Öyküleri*, Yılmaz Ticaret Matbaası, Kahramanmaraş, 2009.
- SERT, Selahattin, Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Haçın Ölüm Kampı Kilikya 1918-1922, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005.
- Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, (İngiliz ve Fransızların Güney - Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- "The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", Part I, *The Armeian Review*, Volume 30, No. 4-120, Thirtieth Year, Winter, 1977.
- YETİŞGİN, Memet, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları 1920-1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 58. 2004, ss.65-82.
- , Mehmet, "Maraş'ta Ermeni Nüfusu: Osmanlı Son Dönemi, Mütâreke ve Millî Mücadele Yılları", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/62.pdf>, (Ziyaret Tarihi: 19.08.2020).

C. İnternet Sayfaları

- <https://sozluk.gov.tr/> (Ziyaret Tarihi: 28.01.2020)
- <http://kahramanmarassehirrehberi.com/tr/icerik/bedesten> (Ziyaret Tarihi: 10.06.2020)
- <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-152481/tas-han.html> (Ziyaret Tarihi: 10.06.2020)

Ek-1. Maraş'ta Ermenilerden ele geçirilen çeşitli silahlar¹²¹

ويثقه نومرو ٩٨ : مرعش سنجاغنده ارمنييلردن مصادره اولتان اسلحه ممنوعه

¹²¹ Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilaliyesi: İ'lan-ı Meşrutiyet'den Evvel ve Sonra, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332, s. 447.

THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE MARAŞ SAVUNMASI

MUSTAFA EDİP ÇELİK*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nda, İttifak Devletleri saflarında yer alan Osmanlı Devleti, savaştan mağlup olarak çıkmıştı. İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı sırasında, gizlice Sykes-Picot Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı Devleti'nin topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Antlaşmaya göre Musul ve Kilikya bölgesi Fransızlara verilmiştir. Fakat savaş sonrasında İngiltere, antlaşmanın koşullarını ihlal ederek Fransız bölgesinde yer alan Maraş, Urfa ve Antep'i işgal etmiştir. Bu işgalin ardında yatan neden ise Musul petrolleridir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak Maraş, Urfa ve Antep'i işgal eden İngiltere, bu işgalleri, Musul'u almak için Fransa'ya karşı pazarlık kozu olarak kullanmak istemiştir. İngiltere, 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş'ı işgal etmiştir. Maraş'ta yaşayan Türkler bu işgali kabullenmeyip işgale karşı tepkilerini ortaya koyarken; Maraş'ın Ermeni halkı İngilizleri çiçeklerle karşılamış ve Türkler aleyhine sloganlar atmışlardır.¹

Maraş'ın işgalinden sonraki sekiz aylık süreçte İngiltere, Fransa ile yaptığı görüşmeler sonrasında, 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnâmesini imzalayarak, Musul karşılığında hâlihazırda işgal ettiği yerlerden geri çekileceğini açıklamıştır. Bu antlaşma, Fransa'nın, Ermeni yanlısı bir politika izlemesi dolayısıyla, Ermenilerin bölgedeki bağımsızlık umutlarını artıran önemli bir etken olmuştur. 29 Ekim 1919 tarihinde, içinde gönüllü Ermeni alayının da bulunduğu Fransız birlikleri, Maraş'ı işgal etti. Maraş'ta yaşayan Ermeniler, Ermeni alayının da bulunduğu Fransız işgalci birliklerini coşku ile karşıladı. Fransızların şehri işgal etmeleri şehirde pek çok karışıklığın yaşanmasına neden olmuştur. Fransızların desteklediği Ermeniler, Türk ahaliye saldırılarda bulunmuşlardır. Türkler ise işgal karşısında direnç göstererek teşkilatlanmış ve 29 Kasım 1919 tarihinde Maraş Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı kurmuşlardır. Türk ahali, teşkilatın kurulması ile dağınık olan kuvvetlerin düzenin sağlanması sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde, 21 Ocak 1920 tarihinde işgalci Fransız kuvvetleri ve onlarla birlik olan Ermenilere karşı kurtuluş mücadelesini başlatmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen –Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Orhan Doğan, "Millî Mücadele'de Maraş ve Mustafa Kemal", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 42, İstanbul 2007, s. 207-209

Maraş'ın Müslüman Türk halkının kahramanca verdiği mücadele sonrasında, direniş 12 Şubat 1920 tarihinde zafer ile sonuçlanmıştır.² Maraş'ta, işgalci Fransız birliklerine ve onlarla bir olan Ermenilere karşı kazanılan zafer, Millî Mücadele'nin de ilk zaferi olma özelliğini taşımaktadır.

Fransızların Maraş'ı işgali ve Ermenilerin Türklere karşı giriştikleri katliamlar karşısında, bölgedeki Müslüman Türk halkının vermiş olduğu mücadele, yabancı kaynaklarda ve gazetelerde Ermeni yanlısı bir tutumla dünya kamuoyuna aktarılmıştır. Osmanlı topraklarının işgal altında bulunması dolayısıyla Türk basını, Ermeni zulmünün dünya kamuoyuna aktarılmasında yetersiz kalmıştır. Dönemin en tirajlı ve dünyada sesini en çok duyuran gazetesi olan *The Times* ise yayınlarında Ermenilerin Türkleri katletmek üzere yaptıklarını görmezden gelerek Ermenileri soykırıma uğramış gibi göstermeye çalışmıştır.

Bu çalışmada, İngiltere'nin *The Times* gazetesinde, Maraş'ın işgal döneminin ve Müslüman Türklerin, Maraş'ta işgalci güçlere karşı verdikleri mücadelenin, nasıl taraflı bir şekilde yer bulduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmaya dâhil edilen yabancı kaynaklarda geçen belge ve haberler, Maraş'taki işgale karşı direnen ve vatanlarını savunmaya çalışan Müslüman Türk halkını işgalci, isyancı ve zalim olarak gösterirken, Fransızları bölgede itaat edilmesi gereken bir otorite ve onların yanında yer alan ve Maraş halkına zulmeden Ermenileri ise Türkler tarafından katledilmiş masum insanlar olarak sunmaktadır. Yabancı kaynaklarda, Ermeniler, iki tarafın savaşı arasında kalan ve sözde soykırım amacı ile Türklerin saldırısına uğrayan Maraş'ın gerçek sahipleri olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla topraklarını Fransız işgaline karşı korumak amacı ile harekete geçen Maraş'taki Müslüman Türk halkı ise bu kaynaklar tarafından işgalci ve isyancı olarak sunulmaya çalışılmıştır. Bu kaynaklar temel referanslarını, bölgede yaşayan misyonerler ve bölgeden ayrılan Ermeniler tarafından almaktadır. İtilaf devletlerinin işgal döneminde, NER (Near East Relief / Yakın Doğu Yardım Örgütü)³ aracılığı ile Maraş ve çevresinde görev alan Amerikalı Misyonerlerin yazdıkları günlükler de Ermenileri masum göstermiş ve tarafsız görünmeye çalışmalarına rağmen Türklerin aleyhine bilgiler aktarmıştır. Bütün bu belgelerden derlenen bilgiler hiçbir tarihsel kritikten geçmeden tek doğruymuş gibi *The Times* gazetesi tarafından sunulmaya çalışılmıştır. Çalışma, bu noktada, *The Times* gazetesinin Maraş'ta yaşananlarla ilgili vermiş olduğu haberleri tarihsel doğruluk sürecinden geçirerek sunmayı amaçlamaktadır.

THE TIMES GAZETESİ HABERLERİNE GÖRE MARAŞ'TA YAŞANAN OLAYLAR

² Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 47, 2000, s. 648-650, Necla Günay, "Millî Mücadele'nin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası*, 29, Millî Mücadele Özel Sayısı 2019, s. 56-58

³ Near East Relief hakkında geniş bilgi için bkz. James L. Barton, *The Story Of Near East Relief (1915-1930) An Interpretation*, The Macmillan Company, New York, 1980

The Times gazetesinin Maraş ile ilgili vermiş olduğu haberler, 16 Aralık 1919 tarihli sayısında İngilizlerin Suriye ve Kilikya bölgesinde işgal ettikleri yerleri Fransız birliklerine devrettiklerini bildirmesiyle başlamıştır.⁴ 21 Ocak 1920 tarihinde Maraş'ta başlayan çatışmalar öncesinde Fransızların ve Ermenilerin, Türkler aleyhine tutumları ile ilgili herhangi bir habere *The Times* gazetesinde rastlanılmamaktadır. Yapılan ilk haberin 3 Şubat 1920 tarihinde "French Attacked In Asia Minor. Turkish Nationalists Punished" başlıklı haber olduğu görülmektedir.⁵ Stanly E. Kerr'in kaleme aldığı "The Lions Of Marash" gibi diğer yabancı kaynaklarda ise çatışmalar öncesi yaşananlara yer verildiği görülmektedir.⁶

The Times gazetesinin 6 Mart 1920 tarihli haberinde Maraş'taki çatışmalarla ilgili bir haber yapılmıştır. Maraş'ta, Young Men's Christian Association (YMCA) çalışanı olarak bulunan C.F.H. Crathern'nin gönderdiği telgrafi kaynak göstererek yapılan haber, Maraş'taki Ermenilerin katledildiği iddiasını içeren bir ifade ile başlamaktadır. Çatışmaların sürdüğü 22 gün boyunca, 17 Amerikalı yardım çalışanının misyonerlere ait binada mahsur kaldığı belirtilmektedir. Haberin devamında telgrafi gönderen Crathern'in çatışmalarla ilgili anlatımlarına yer verilmektedir. Crathern günlüğünden alınan başlıklar ise şöyledir: "21 Ocak'ta şehrin her tarafından silah sesleri gelmeye başladı. 22 Ocak'ta Amerikan hastanesi saldırıya uğradı. 23 Ocak'ta devam eden çatışmalarda, Türklerden kaçan Ermenilerin birçoğu öldürüldü ve kalanlar misyoner binasına ulaşmayı başardı. 25 Ocak'ta misyoner binasına Amerikan bayrağı çekildi ve bunun üzerine binaya silahla atışlar yapıldı. O gece, Türkler şehri ateşe verdi, yine o gün gelen haberlere göre Ermeni katliamı sürmekteydi. 3 Şubat günü binaya yapılan saldırılar devam etti. 5 Şubat'ta Fransızlar yemek için atlarını ve katırlarını kesti. 6 Şubat Maraş kuşatmasının 18. günüydü ve misyoner binasındakiler o gün mutluluk verici bir sürprizle karşılaştı. Şehrin üzerinden uçan bir uçaktan mesaj içeren kâğıtlar atıldı. Bu olay gelebilecek yardım konusunda umut vericiydi. 7 Şubat'ta yardıma gelen Fransız birlikleri ovadan şehrin hâkim tepelerini bombaladı. 8 Şubat'ta yardıma gelen birlikler şehirdeki Fransız birlikleri ile irtibata geçti. 9 Şubat'ta General Queretta, Amerikalılara, gece yarısı şehri boşaltması yönünde emir aldığını ilettili. 11 Şubat akşamı General Queretta, birlikleri ve Ermenilerin bir kısmıyla şehri terk etti. 13 Şubat'ta yolda yoğun kar fırtınası başladı. İslâhiye'ye ulaşana kadar binden fazla mülteci hayatını kaybetti." Crathern, trajediyle sonuçlanan bir göç olduğunu ifade ederken, yine kendi anlatımına yer verilen Amerikan belgelerinde

⁴ *The Times*, "British Troops Out Of Syria" December 16 1919, s. 13

⁵ *The Times*, "French Attacked In Asia Minor. Turkish Nationalists Punished", February 3 1920, s. 12

⁶ Bknz. Stanley E. Kerr, *The Lions Of Marash Personal Experiences With American Near East Relief 1919-1922*, State University Of New York Press, Albany 1973

geçmemesine rağmen *The Times* gazetesi, Crathern'in anlatımlarına dayanarak Maraş'tan 20.000 Ermeni'nin silindiğini belirtmektedir.⁷

Crathern'nin olayları anlattığı telgrafta Amerikan belgelerinde daha detaylı bir şekilde rastlanılmaktadır. Belgelerde, Crathern savaşın nasıl başladığıyla ilgili bilgiler de vermektedir. 20 Ocak'ta üç Ermeni yolcu ile birlikte Antep'e gitmek üzere yola çıktıklarını ancak bir tepeye ulaştıklarında Cezayirli süvarilerle Türk çeteler arasında savaşa rastladıklarını ve ateşi kesmeleri umuduyla Amerikan bayrağı salladığını ancak bunun Türkleri durdurmadığını ve şans eseri kaçmayı başardıklarını belirtmektedir. 21 Ocak'ta Halep konsolosuna ve İstanbul'da Amiral Bristol'a gönderdiği telgrafta Amerikan bayrağına ateş açıldığını, Maraş ve Antep'te bulunan Amerikalı vatandaşların tehdit altında olduğunu bildirmiştir. Telgrafi gönderdikten sonra yine bir başka Amerikan yardım personeli olan Bay Kerr ile birlikte şehirde yürüdüklerini, dükkanların hepsinin kapalı olduğunu, Türklerin gruplar halinde toplandıklarını ve bazı geçitlerde birkaç Ermeni gördüklerini belirtmektedir. Saat 1 gibi yemekten birkaç el silah sesi duyduklarını ve çatışmaların başladığını anladıklarını söyleyen Crathern, misyoner binasına giderken içlerinde Mutasarrıf'ın, Türk bir Hoca'nın ve diğer tanınmış kişilerin olduğu bir Türk heyetine rastladığını, bunların, kendisinin öğrenemediği bir amaç için kendisi ile görüşmek üzere geldiklerini söylemektedir. Daha sonra bu grubun Fransız yetkililer tarafından tutuklandığını ve bu olayın Türklerin ilk ateşe başlamalarına sebep olduğunu anladığını belirtmektedir.⁸

Olaylar misyonerlerin anlatımlarına göre verildiğinden dolayı yabancı unsurlar ve Ermeniler acı ve sıkıntı içerisindeymiş gibi aktarılırken Türklerin sadece saldırıları üzerinde durulmuştur. Yine Maraş'ta bulunan bir başka misyoner Dr. Mabel Evelyn Elliot'un Maraş'taki çatışma ile ilgili tutmuş olduğu günlüklerde de taraflı anlatımların olduğu görülmektedir. Elliot, günlüklerinde, Türklerin savaşımaya başladıklarını ve onları durdurabilecek hiçbir gücün olmadığını belirtmektedir. Elliot, Crathern'nin telgrafında da bahsettiği, Fransızlar tarafından tutuklanmış olan Türklerden ikisinin 24 Ocak'ta, Fransızlardan savaşı durdurmak için salınma talebinde bulunduklarını, Fransızların bu talebi yerine getirmelerine rağmen Türklerden daha sonra hiçbir haber gelmediğini söylemektedir. 29 Ocak'ta herhangi bir değişikliğin olmadığı ve katliamın devam ettiğini, 30 Ocak'ta ise artık Ermenilerin Amerikan erzaklarından günde bir kez beslendiklerini söylemektedir. Elliott'un bu anlatımları 1978 yılında basılan *Armenian Review*'da "The 22 Days of Marash: Papers on the

⁷ *The Times*, "The Marash Massacres. An Eye-Witness's Story", March 6 1920, s.13

⁸ C. 16 Confidential Files 192 Consular Posts Beirut, Lebanon Volume 459, [2 of 3]. 1920. MS French Mandate in The Lebanon, Christian-Muslim Relations, and the U.S. Consulate at Beirut, 1919-1935: Records Group 84: Records of Foreign Service Posts of the Department of State, U.S. Consulate, Beirut, The Lebanon, Confidential Files. National Archives (United States)

Defence of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", (Maras'ın 22 günü: Şehrin Türk Kuvvetlerine Karşı Savunulması üzerine yazılar, Ocak-Şubat 1920) başlığı altında yayınlanmıştır.⁹ Yazılara verilen başlıklardan olaylara nedenli taraflı bakıldığı görülebilir. Makalede kendi yurtlarını savunan Müslüman Türkleri işgalci gibi göstermek arzusu açıkça görülmektedir.

The Times gazetesinin Maras'ta meydana gelen çatışmalar ile ilgili verdiği haberlere 3 Şubat'ta başladığı görülmektedir. Bu ilk haberde, Türk ulusalcılarının Maras ve Antep'te, Fransızlar ile resmi olmayan bir savaş halinde oldukları ve resmi bir bildirinin olmadığı ancak Fransızların bu küçük yerleri işgal ederek büyük bir hata yaptıkları belirtilmektedir. Bu bölgede ulusalcı çetelerin ortaya çıkarak Fransız askerlerini öldürdüğü yazılmaktadır. Haberin devamında Fransızların bölgedeki Hristiyanları silahlandığı da belirtilmiştir. Sonrasında, Fransızlar ulusalcılara saldırmış ve barakalarını havaya uçurmuştur. Ayrıca haberde Fransızların ulusalcı birlikleri cezalandırdığı yer almaktadır.¹⁰ Fransızların işgal altında tuttuğu bölgede Hristiyanların silahlandırılması yer almasına rağmen bunların Türklere yaptıkları mezalimler ile ilgili herhangi bir haber bulunmamakta ve Fransızların Türklere saldırısı haklı olarak gösterilmektedir. 5 Şubat'ta yer alan haberde ise Maras'taki savaşın devam ettiğini, bölgedeki ulusalcıların tutumlarının Fransız ve Ermeni karşıtı duyguları tetiklediğini ve bunun hoş olmayan sonuçlar doğuracağı iddia edilmiştir.¹¹

The Times gazetesinin sonraki haberlerinin Maras'ın Fransız işgalinden kurtuluşu sonrasında yapıldığı görülmektedir. 11 Şubat'ta bildirilmiş 14 Şubat'ta yayınlanmış haberde yer alan telgraf Lord Mayor's Fund for the Relief of Armenian Refugees'in Anadolu'daki baş ajanı Harold Buxton tarafından gönderilmiş Aneurin William tarafından teslim alınmıştır. Telgrafta, Maras civarında ulusalcı çeteler tarafından katledilen Ermenilerin sayısının Ocak ayı sonunda 1.500'e ulaştığı bildirilmektedir. 1 Şubat'ta iki Amerikalının Antep yakınlarında öldürüldüğü ve bunu yapanın çeteler olduğundan emin olduğu belirtilmiştir. Bu Amerikalılar, Türkiye'nin uluslararası YMCA (Young Men's Christian Association / Genç Hristiyanlar Birliği) Genel Sekreteri James Perry ve iş arkadaşı Johnson'dur. Buxton, Türk karşıtı duyguları güçlendirmek için, bölgede Avrupalılara karşı öfkenin güçlendirildiğini de yazmış ve bu olayların vuku bulduğu bölgelerin İngiliz kontrolünde olmadığını belirtmiştir. Bu ifadede İngiliz propagandasının yapıldığı da görülebilir. İstanbul'dan Ermeni Ulusal Delegasyonu tarafından alınan bir telgrafta ise Antep ve Maras'ta 2.000 Ermeni'nin öldürüldüğünün tahmin edildiği belirtilmiştir. Haberde, Ermeni ve Fransız

⁹ Mabel Evelyn Elliot, "The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", *The Armenian Review*, Vol. 31, Spring 1978, s. 51-53, Bkz., Mabel Evelyn Elliot, *Beginning Again at Ararat*, Fleming H. Revell Company 1924

¹⁰ *The Times*, "French Attacked In Asia Minor. Turkish Nationalists Punished", February 3 1920, s. 12

¹¹ *The Times*, "Gallipoli Dump Raid", February 5 1920, s. 11

düzenli birliklerinin, Türk birliklerini Kilikya'dan sürmesine rağmen, Türklerin savunmasız Hristiyanları tehdit ettikleri yazmaktadır.¹² İki Amerikalının öldürülmesi Amerikan belgelerinde de geçmektedir. Belgelerde Kilis-Antep yolunda öldürüldüklerinden bahsedilmektedir. Ölen James Perry ve Frank Johnson'un cesetleri Antep'e getirilmiştir. Antep'teki diğer Amerikalıların ise güvende olduğu bildirilmektedir.¹³

The Times gazetesi Ermenilerin katledildiği haberlerine 17 Şubat'ta devam etmiştir. Kilikya'daki Ermeni nüfusunun berbat durumda olduğu, Mustafa Kemal'in Türkler ve Kürtlerden oluşan ordusunun Kilikya'da avantaj elde ettiği ve Zeytun, Fındıcak ve Fırnız civarlarında katliamlar yaptığı belirtilmiştir. Burada öldürülen Ermeni sayısı 7.000 olarak verilmiştir. Haberin devamında yer alan "Amerikan Misyon Binası Kuşatıldı" alt başlığında ise *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri, NER çalışanı Bay Wilson tarafından yazılan 1 Şubat tarihli bir mesajın 11 Şubat'ta eline geçtiğini ve Maraş'taki durumun kötü olduğunu söylediğini belirtmiştir. Amerikan misyon binasında Fransız ve Ermenilerin binada kuşatıldığı ve günlük yüz Hristiyan'ın katledildiği söylenmektedir.¹⁴ Bay Wilson gönderdiği telgrafta şartların kötü olduğunu ve Maraş'ın dışarı ile bağlantısının kesik olduğunu bildirmesine rağmen telgraf çekebilmesi bir hayli ilginçtir. Wilson, duyumlar üzerine Batı Kamuoyuna haberler iletmekteydi.¹⁵

10 Şubat'ta alınan fakat 19 Şubat'ta yayınlanan haberde Türklerin Maraş'ta yaşına ve cinsiyetine bakmaksızın 1.500 kadar Ermeni'yi öldürdüğü yazmaktadır. 3 Şubat'a kadar bölgede durumu kontrol altında tutan Fransızlar, Türklerden ve Ajemi İbn Saadun'nun Araplarından oluşan ulusalcı birlikler Kilikya'nın doğusuna giriş yapmış ve ulusalcılar bu bölgeyi işgale başlamışlardır. Haberde, Türk birlikleri kendi topraklarında işgalci olarak gösterilmektedir. Ermeniler müttefiklerinden Kilikya'daki durumları için yardım istemektedirler.¹⁶ 18 Şubat'ta verilen haberde ise Ermenilere karşı Maraş'ta oynanan oyunun Urfa'da da oynanmaya başlandığı bildirilmektedir.¹⁷ 28 Şubat'ta yer alan haber ise Ermeni Delegasyon Başkanı Boghos Nubar'ın Paris Barış Konferansı'nda yaptığı konuşma ile ilgilidir. Boghos Nubar, İstanbul'daki Ermeni Patriğinden aldığı telgrafta göre Fransızların Maraş'tan ayrılışlarından bir sonraki gün Maraş'tan 3.000 Ermeni'nin ayrıldığını ancak 1.500'nün İslâhiye'ye ulaşmayı başardığını

¹² *The Times*, "Fresh Armenian Massacres. 1.500 Victims Of the Turk", February 14 1920, s. 13

¹³ C. 16 Confidential Files 192 Consular Posts Beirut, Lebanon Volume 459, [2 of 3]. 1920. MS French Mandate in The Lebanon, Chirstain-Muslim Relations, and the U.S. Consulate at Beirut, 1919-1935: Records Group 84: Records of Foreign Service Posts of the Department of State, U.S. Consulate, Beirut, The Lebanon, Confidential Files. National Archives (United States)

¹⁴ *The Times*, "Slaughter Of Armenians. 7.000 Victims of the Turk", February 17 1920, s. 16

¹⁵ Mustafa Çabuk, "Amerika Birleşik Devletleri Gazetelerinde Maraş Savunması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17.1 (2018), s. 368

¹⁶ *The Times*, "Armenian Call To The Allies", February 19 1920, s. 14

¹⁷ *The Times*, "Turkish Rule at Constantinople", February 20 1920, s. 14

söylemiştir. Maraş'ta yaşayan 20.000 Ermeni'den ise 16.000'nin öldürüldüğünü belirtmiştir.¹⁸

The Times gazetesinde verilen haberler Ermeni odaklı olmuştur. Maraş'ta Ermeniler tarafından öldürülen Türklerin sayılarına yer verilmezken Ermenilerle ilgili abartılı bir anlatıma başvurulmuştur. Bu abartı Ermenilerin kayıplarında da kendisini göstermiştir. Yukarıda verilen bilgide, Boghos Nubar, İslâhiye'ye gitmek için Fransızların peşine takılan Ermenilerin sayısı 3.000, hayatta kalanları ise 1.500 olarak vermektedir. Maraş'taki 20.000 Ermeni'den ise sadece 4.000'nin hayatta kaldığını belirtmiştir. Diğer kaynaklar incelendiğinde bu sayıların farklılık gösterdiği görülmektedir. Kerr, kitabında Türklerin yaşadığı kayıpların 200 düzenli birliklerden oluşmak üzere toplam 4.500 civarında olduğunu bildirmektedir.¹⁹ Fransızların kayıpları 800 ila 1.200 arasında değişmektedir. Ermenilerin kayıpları 3.500 ile 12.000 arasında değişen rakamlarla ifade edilmektedir.²⁰ Maraş'ta bulunan Amerikalı bir doktorun, Antep'te bulunan bir vatandaşına yazdığı mektup, Maraş'ta herhangi bir katliamın yapıldığını doğrular niteliktedir. Mektup Ermenilerden 10.000 kişinin katledildiğine dair ifadelerin gerçeği yansıtmadığını, Fransızların Maraş'tan ayrılması ile durumun kötüleşmesi beklenirken aksine daha iyi olduğunu ifade etmektedir.²¹ Yakın Doğu Yardım Kurumu'ndan W. Nisbett'in savaşa ilgili memorandumunda, Maraş'ta yaşanan savaşta Ermenilerin toplam kaybının 3.500 ile 4.000 arası değiştiği ifade edilmektedir. Kerr, kitabında şehirde 9.700 kadar Ermeni'nin kaldığını ifade etmektedir. Fransızların peşinden giden Ermeni sayısı 3.400 olarak verilirken bunlardan 2.400'nün İslâhiye'ye ulaştığı kaydedilmektedir. Bir başka kaynakta ise 22.000 olan Ermeni nüfusunun 5000'i ölmüş 3.000 ise Fransızlarla birlikte şehri terk etmiş 14.000 kişi ise sağ olarak şehirde kalmıştır.²²

The Times gazetesinin 2 Mart 1920 tarihli sayısında, Maraş'ta Ermenilerin katledildiği iddialarına devam edilmiştir. "The Marash Massacres." (Maraş Katliamları) başlığıyla verilen haberde ölen Ermenilerle ilgili afakî sayıların kullanıldığı görülmektedir. Haber, Fransızların 10 Şubat'ta Maraş'ı Mustafa Kemal'in düzensiz ordularına terk ettiğini yazmıştır. Şehirde kalan Ermenilerin ise tahliyeleri için herhangi bir hazırlık yapılmadığını, 22.000 nüfustan 16.000'inin öldürüldüğünü, giden 4.000 Ermeni'den ise 1.300'ünün öldüğü belirtilmektedir.²³ Bu durumda *The Times* gazetesinin haberine göre Maraş'ta kalan Ermeni sayısı sadece 2.000 olması gerekir.

¹⁸ *The Times*, "The Massacre of the Armenians", February 28 1920, s. 16

¹⁹ Kerr, *a.g.e.*, s. 195

²⁰ Memet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20.58, 2004, s.73

²¹ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 323

²² Yetişgin, *a.g.m.*, s. 73-74, Kerr, *a.g.e.*, s. 196, Elliot, *a.g.m.*, s. 68

²³ *The Times*, "The Marrash Massacres.", March 2 1920, s. 16

3 Mart 1920 tarihinde, *The Times* muhabiri, “Origin of Marash Outbreak” (Maraş İsyanının Kökenleri) başlığı altında, Maraş’taki çatışma hakkında bir makale yazmıştır. Yazısında, Anadolu coğrafyasında yaşayanların etnik kökenleri üzerinde duran muhabir, çok uluslu bir etnik yapının olduğunu ancak çoğunluğun Türklerden ve Ermenilerinden oluştuğunu belirtmiştir. Bu iki ulustan çoğunluğu Türklerin oluşturmalarına rağmen Adana şehrinde Türk’ten çok Ermeni’nin bulunduğunu belirtmiştir. 31 Ekim 1918’de yapılan ateşkes antlaşması sonrasında Anadolu’da İngiliz ve Fransız işgalleri üzerine Türklerin organize olmaya başladığını belirttikten sonra Maraş’ta patlak veren savaşla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Muhabirin anlatımına göre, Maraş’ta, İngiliz birliklerinin yerini “Légion d’Orient” alayı almıştır. Bu alay, Filistin cephesinde iyi hizmet etmiş olan Ermenilerden oluşmaktaydı. Kilikya’nın işgali sırasında bu birliklerden birkaç adam, tehcir sırasında akrabalarına zarar verdiklerine inandıkları iki Türk’ü öldürmüştür. Muhabir, anlatımında Ermenilerin olumsuz tek davranışı olarak bu olayı vermiştir. Bu olayın dışında alayın geri kalanının iyi disiplin almış adamlardan oluştuğunu belirtmiştir. Alayın, Maraş’ı işgal ettiği sırada davranışlarının mükemmel olduğunu ve bölgeye daha sonra gönderilen birliklerin aşırılık gösterdiklerine inanmak için hiçbir neden olmadığı ifade edilmektedir. Ancak bu alayın varlığının, suçlu bilinci olan Türkleri harekete geçirdiğini ve ulusalcılara propaganda fırsatı verdiğini yazmaktadır. Muhabir, Ermeni birliklerini övmeye o kadar ileri gitmiştir ki Ermeni ve Fransız birliklerinin melek gibi olmaları durumunda dahi bunun, Türkleri kastederek, kışkırtıcılar için hiçbir değişikliğe sebep olmayacağını ifade etmiştir.²⁴ Oysa Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında da kurdukları çetelerle Maraş ve çevresinde korku saçmışlardır. Bunlardan biri Pazarcık’ta kurulan Bozo çetesi olup çete Müslüman Türk halkı yaşlı, kadın ve çocuk ayırt etmeden katletmiştir.²⁵

Haberin devamında muhabir, Maraş’taki çatışmaların çıkmasının ana nedeni olarak, Fransız komutan André tarafından hükümet binasının önünde asılı olan Türk bayrağının indirilmesini göstermiştir.²⁶ Bu malumattan, muhabirin Maraş’ta meydana gelen olaylarla ilgili yeterince bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. Yüzbaşı André, hükümet binasındaki bayrağın indirilmesi emrini değil kalede bulunan bayrağın indirilmesi emrini vermiştir. Yabancı kaynaklarda bu olay 21 Ocak’ta çıkan olayları tetikleyen bir etken olarak gösterilmektedir.²⁷ Muhabir, André’nin Ermeniler tarafından Türk yanlısı, Türkler tarafından da Ermeni yanlısı olarak bilindiğini söylemektedir. Kendisinin ise

²⁴ *The Times*, “Origin Of Marash Outbreak”, March 3 1920, s. 15

²⁵ Ahmet Eyicil, “I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş’ta Ermeni Mezalimi”, *Belleten*, LXVII/250, Aralık 2003, s. 919

²⁶ *The Times*, “Origin Of Marash Outbreak”, March 3 1920, s. 15

²⁷ Elliot, a.g.m, s. 64

iki tarafa da adaletli, davranmaya çalıştığını ileri sürdüğünü belirtmektedir. Muhabir bundan sonraki süreçte Türklerin, ulusalcı çeteler tarafından kuvvetlendirildiğini ve Ermeni mahalleleri ateşe verdiklerini söylemektedir. Bazı yerel Ermenilerin Fransızlarla birlikte Amerikan Misyoner binasında savunmaya geçtiği, bu sırada dışarıda kalanların ise öldürüldüğü ifade edilmektedir. Muhabir, savaşın kökenleri üzerinde dururken, Ermenilerin bölgede kimseye zarar vermeden yaşamlarını devam ettirmeye çalıştığını savunmaktadır.²⁸ Daha önceden de bahsedildiği üzere Ermeniler, Maraş'ta vuku bulan savaş esnasında muhabirin belirtmiş olduğunun aksine masumane davranışlar sergilememişlerdir. Fransızlarla birlikte, ilk günden itibaren, çatışmaların şiddetlendiği 21 Ocak gününe kadar pek çok taşkınlık yapmışlardır. 11 Ocak'ta Ceceli, Gökpinar, Şerefoğlu ve Şekeroba köyleri Fransızlar tarafından top ateşine tutulmuştur. Üzerinde silah taşıyanların idam edileceği duyurulmuştu. Bunun temel amacı Türklere savunma fırsatı vermek istememeleridir. 13 Ocak gecesi Fransız müfrezesi içerisinde bulunan bir grup Ermeni, Büyükaraplar köyüne giderek evlerin kapılarını kırıp içeri girmiş ve Türkleri öldürmüşlerdir. Bu durumdan kurtulmak amacı ile çevre köylere kaçan Türkler sabah evlerine dönerken Ermeniler tarafından üzerlerine açılan ateşle öldürülmüştür. Ermenilerin, Müslüman Türk halkına yaptığı zulüm gün geçtikçe artmıştır.²⁹ Müslüman Türk halkı, Fransızların desteklediği Ermenilerin zulümleri karşısında kendilerini ve şehirlerini müdafaa etmişlerdir.

Kilikya'daki Ermenilere yardım amacı güden Lord Mayor's Fund'un temsilcisi olarak bölgede bulunmuş ve aynı zamanda rahip olan Harold Buxton, 1 Mart 1920 tarihinde *The Times* gazetesinin editörüne bir mektup göndermiştir. Harold Buxton, mektubunda, geçen sonbahardan beri Kilikya'da bulunduğu ve Fransızların Maraş'ı İngilizlerden teslim almalarından beri şehri ziyaret eden tek İngiliz'in kendisi olduğunu ifade etmektedir. Kendisi, Maraş'ta yaşananları anlatarak bazı önerilerde bulunmaktadır. Buxton, Fransızların, Kilikya ve Kuzey Suriye'yi İngilizlerden devraldıktan sonra bölgede Türklere karşı başarısız olduklarını ve Hristiyan halkı koruyamadıklarını belirtmektedir. Geçen Kasım ve Aralık ayları boyunca Mustafa Kemal'in ajanlarının Maraş, Antep bölgesinde faaliyette olduğunu ve Fransızların başarısızlıklarını kendi avantajlarına çevirdiğini söylemektedir. Buxton'un anlatımına göre yerel çeteler Mustafa Kemal'in adamları tarafından isyan etmek için cesaretlendirildi ve Maraş'ta indirilen Fransız bayrağı yerine Osmanlı bayrağı çekildi. Buxton'un bu cümlesinde, bayrak olayından bahsettiği ancak olayı tam olarak açıklamadan geçiştirdiği anlaşılmaktadır. Buxton, Ocak ayının başlarında ulusal güçlerin, Maraş ve Osmaniye arasındaki yollarda organize olarak mühimmat topladığını ve 10

²⁸ *The Times*, "Origin Of Marash Outbreak", March 3 1920, s. 15

²⁹ Eyicil, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında...", s. 932

Ocak'ta Zeytun, Fırnız ve Fındıcak gibi Ermeni köylerinin Türkler tarafından saldırıya uğradığını belirtmektedir. Buxton, bu olayda Ermenilerin 1.500 kaybının olduğunu bildirmektedir. 1 Şubat'ta ise iki Amerikalı misyonerin öldürüldüğü bilgisini vermektedir. 10 Şubat'ta Türklerin Maraş'ı ele geçirdiğini ifade eden Buxton, Fransızların ayrılması sonrasında 1.600 Ermeni'nin öldürüldüğünden bahsetmektedir.³⁰

Buxton, bu anlatımları sonrasında Maraş ve çevresinde neler yapılması gerektiği üzerinde durarak: "Kilikya'da Türklerin bu başarısının ulusalcıları zengin Kilikya ovasını ele geçirme konusunda cesaretlendirecektir. Bütün Türkiye'den içlerinde Ermeni, Yunan ve Suriyeli olan 40.000-50.000 kadar mülteci bulunmaktadır. Müttefiklerin bir şey yapmaması durumunda bunların hayatları tehlikededir. Peki, yapacaklar mı?" demiştir. Buxton, bunları ifade ederken kendisinin İstanbul'dan yazan bir dost olduğunu ve bu topraklarda düzenin yeniden sağlanması için müttefiklerin sert tedbirleri bir an önce alması gerektiğini belirtmektedir. Buxton, mektubunun sonunda bir Amerikan manda sisteminden bahsetmektedir. Mevcut durumdan kimin sorumlu olduğunu sorarken Fransızları suçlamanın kolay olduğunu ifade etmektedir. Ermeniler için sorunun asıl çözümünün Atlantik ötesinden gelecek olan bir manda yönetiminde saklı olduğunu belirtmektedir. Başkanın kendilerine Amerikan manda-sına güvenmeleri için bolca sebep verdiğini ve gerçek çözümün bu olduğunu söylemektedir. Buxton, Türkiye'de, Amerika'nın içerisinde olmadığı hiçbir çözümün tatmin edici olamayacağını ifade ederken, "Amerika, hiçbir şey yapmadan bu vahşeti izleyerek oturabilir mi?" sorusu ile mektubunu sonlandırmaktadır.³¹ Bu mektubun etkisiyle İngiltere yönetimi harekete geçmiş ve Türkleri ciddi bir biçimde uyarmak gerektiği kanaatine varmışlardır. Amiral De Robeck, Türklere İstanbul'da kalmaları için gerekli şartların başında Ermeni ölümlerini durdurmalarının geleceğini söylemekle yetkilendirilmiştir.³² Buxton, Anadolu'da yaşananlara sebep olduklarını düşünmeden kendilerine ait olmayan bölge ile ilgili taraflı yorumlar yapmaktadır.

The Times gazetesinde 8 Mart 1920 tarihinde yapılan haberde, yine Maraş'ta ölen Ermenilerle ilgili 16.000 gibi abartılı rakamlar verildiği görülmektedir. Ayrıca haber içeriğinde Ermenilerin, Türkler tarafından vahşice katledildiğini ve Türklerin gerçeği gizlemek için çabaladığını³³ yazan gazete Ermeni propagandasına devam etmektedir. 10 Mart'ta ise büyük bir reklam çerçevesi içerisinde yer alan propaganda haberinde "Katil El Ermenistan Üzerinden Geçmekte Nüfusu Dörtte-Üçü Şu Ana Kadar Öldü" ifadeleri kullanılmaktadır.³⁴ Yine

³⁰ *The Times*, "Armenian Massacres. The Turks In Cilicia", March 3 1920, s. 12

³¹ *The Times*, "Armenian Massacres. The Turks In Cilicia", March 3 1920, s. 12

³² *The Times*, "The Allies and Armenia." March 3 1920, s. 17

³³ *The Times*, "Turkish Endeavour To Hide The Truth", March 8 1920, s. 14

³⁴ *The Times*, "Armenia", March 10 1920, s.8

10 Mart'ta gazetenin propagandaları devam etmiş, reklam çerçevesinde verilen haberde 29 Şubat'ta Adana'dan gelen bir telgrafa yer verilirken 2.000 mültecinin Adana'ya ulaştığı, 1.300 mültecinin yolda öldüğü, 8.000 Ermeni'nin bir kısmı yaralı bir şekilde Maraş'ta kaldığı ifade edilmektedir.³⁵

The Times gazetesi Maraş'la ilgili haberlerine 13 Mart ve 14 Mart 1920'de yayınladığı bir günlükte devam etmiştir. Yayımlanan günlük iki parçalı bir yazı dizisi olarak verilmiştir. Günlüğün, 21 Ocak'tan, Fransızların Maraş'tan çekildikleri güne kadar şehirde bulunan bir Amerikalıya ait olduğu belirtilirken günlüğün sahibinin isimi verilmemektedir. 21 Ocak'tan itibaren yaşananların anlatıldığı günlükte olaylar Ermenileri mazlum gösterecek bir bakış açısıyla aktarılmıştır. Maraş'taki, Müslüman Türklerin yaşadıkları acılara ve işgal altında bulunan şehirlerini savunmaları için haklı gerekçelerine dair hiçbir anlatım bulunmamaktadır. Türkler, otoriteye meydan okuyarak Ermenileri öldüren kişiler olarak gösterilmeye çalışılmaktadır.³⁶ Ancak *The Times* gazetesinin bu haberinde dikkat çekici bir durum görülmektedir. Gazete, 6 Mart 1920 tarihinde, çalışmada daha öncede bahsedildiği üzere Amerikalı misyoner Crathern'in Maraş'ta yaşanan savaşla ilgili Amerikan belgelerinde de yer alan anlatımlarını vermişti. 13 Mart ve 15 Mart 1920 tarihinde yapılan haberde isim verilmeden Amerikalı bir çalışanın günlüğünden yine Maraş'ta yaşanan olaylar aktarılmaktadır. 6 Mart'ta yapılan haber ve Amerikan belgelerinde Crathern'in günlükleri incelendiğinde, 13 ve 15 Mart'ta yazılanların birbirine benzer ifadeler olduğu görülmektedir. 6 Mart'taki haberde, 6 Şubat'ta 1920'de yaşananlar anlatılırken Crathern şu ifadeleri kullanmıştır: *"18th day of the siegh of Marash. To-day we had a joyful surprise. An aeroplane flew over the city and dropped messages, which much cheered us, as we now we are not forgotten."*³⁷ 15 Mart 1920 tarihinde isim vermeden günlük tutan bir Amerikalının anlatımına göre verilen haberde ise *"18th day of the siegh of Marash. To-day we had a joyful surprise. An aeroplane flew over the city and dropped messages, but the wind was high and planted them in the Turkish part of the city..."*³⁸ ifadeleri geçmektedir. Amerikan belgesinde, Crathern aynı günle ilgili anlatımında ise *"This is the 18th day of the siegh of Marash and this morning we had a joyful surprise. An aeroplane flew over the city and dropped several messages. Unfortunately the wind was very high and carried the messages into the Turkish part of the city. But we now that the help is near and that we are not forgotten."*³⁹ Görüldüğü üzere, *The Times* gazetesi Crathern'e ait günlüğü isimsiz bir şekilde başka biri-

³⁵ *The Times* "Armenia", March 10 1920, s. 10

³⁶ *The Times* "Marash Massacres. First-Hand Account An American's Dairy", March 13 1920, s. 16

³⁷ *The Times*, "The Marash Massacres. An Eye-Witness's Story", March 6 1920, s.13

³⁸ *The Times* "The Marash Massacres. Eye-Witness's Account", March 15 1920, s. 16

³⁹ C. 16 Confidential Files 192 Consular Posts Beirut, Lebanon Volume 459, [2 of 3]. 1920. MS French Mandate in The Lebanon, Christian-Muslim Relations, and the U.S. Consulate at Beirut, 1919-1935: Records Group 84: Records of Foreign Service Posts of the Department of State, U.S. Consulate, Beirut, The Lebanon, Confidential Files. National Archives (United States)

ninmiş gibi ikinci kez yayınlamıştır. Elllerinde birkaç misyonere ait anlatımdan başka bir belgesi olmayan gazete bu yolla, Maraş'ta Müslüman Türklerin vatanlarını savunma adına verdikleri mücadeleyi bir Ermeni katliamı yapılmış gibi aktarmaya çalışmıştır.

19 Mart 1920 tarihinde yapılan "The Allies in Constantinople" başlıklı haberde İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri'nce işgal edildiğini yazmaktadır. İtilaf Devletleri, İstanbul'un ancak Türkler, Anadolu'da İtilaf Devletleri'nin askerlerine saldırmaya ve Hristiyanları öldürmeye son vermeleri durumunda yeniden Türklere bırakılabileceğini belirtmişlerdir. İtilaf Devletleri, Maraş'ta yaşanan talihsizliğin ve ardından Ermenilere yapılanların olumsuz sonuçlarını silmek adına sert yaptırımlar uygulayacaklarını bildirmektedirler.⁴⁰ İngilizler, öncelikle Anadolu'daki halkı birbirine düşürmüş, istediklerini alamayınca bu durumu işgalleri haklı çıkartmak adına kullanma yoluna gitmişlerdir. 20 Mart 1920 tarihinde yapılan haberde ise Maraş'tan sonra Urfa ve Antep'te Fransız birliklerinin zor durumda kaldığı ve Ermenilerin korku içinde olduğu haberi yer almaktadır.⁴¹ 20 Nisan 1920 tarihinde yapılan haberde, Antep'te, 1.000 Türk ile ilgili öldürüldü ifadeleri kullanılırken, Ermeniler için katliam ifadesi kullanılmaktadır.⁴² *The Times*'ın 15 Nisan 1920 tarihli sayısında, reklam çerçevesi içerisinde "Britons! Be Quick! The Turk Is Massacring" (İngilizler Yetişin Türk Katlediyor) başlığıyla tam sayfa propaganda yapılmaktadır. Burada, Türklerin Ermenistan'ı istediği ancak Ermeni istemediği ifade edilmektedir.⁴³ 20 Nisan'da yer alan haberde ise Türklerin, Kilikya'da kontrolü ele geçirdiği ve Fransızların imajlarının zedelendiğini yazmaktadır. Habere göre, yerel Fransız yetkililer, Fransa'daki hükümetin kendilerini karanlıkta bıraktığını ve daha aktif bir politika benimsemek konusunda isteksiz olduğunu düşünmektedir. Bu durumun Fransızların Hristiyanlar arasındaki prestijini sarstığı ifade edilmektedir.⁴⁴

The Times gazetesinde, İngilizlerin, Ermenilerle ilgili yoğun bir propaganda çalışmasını bırakmadıkları görülmektedir. 15 Mayıs 1920 tarihli yayında, Maraş'ta bulunan tek İngiliz yardım kuruluşunun "Friends of Armenia" (Ermenistan Dostları) olduğunu yazmakta ve Ermeni çocuklara yardım için bölgeye gemi kalkacağı duyurulurken, bu konuda yardım talebinde bulunmaktadır.⁴⁵ Propaganda haberlerini yoğunlaştıran gazete 7 Mayıs'ta "Christianity v. Barbarism" (Hristiyanlık Barbarlık karşı karşıya) başlığı ile yine reklam vermiştir.⁴⁶ 27 Mayıs'ta ise yine "Friends Of Armenia" isimli kuruluşun yardım kampanya-

⁴⁰ *The Times*, "The Allies in Constantinople", March 19 1920, s. 17

⁴¹ *The Times*, "More Armenian Massacres Feared." March 20 1920, s. 15

⁴² *The Times*, "1.000 Turks Killed", April 12 1920, s. 14

⁴³ *The Times*, "Display Advertising." April 15 1920, s. 8

⁴⁴ *The Times*, "Turkish Bands Dominate Cilicia. French Prestige Injured.", April 20 1920, s. 13

⁴⁵ *The Times*, "Shipping- Marash", May 15 1920, s. 2

⁴⁶ *The Times*, "Christianity & Barbarism.", May 7 1920, s. 18

sı için verdiği reklam görülmektedir.⁴⁷ Ermenilerin bölgeyi işgal eden İtilaf devletleri ile bir olup Türklere yaptıkları zulmü görmezden gelerek, Türklerin verdikleri bağımsızlık mücadelesini, Ermeni propagandasına çeviren gazete, güvenilir olmayan kaynaklara göre Türkleri bölgede terör estirmekle suçlamaktadır.⁴⁸ Verilen reklamlar ve yapılan haberler İngilizlerin bölgede yaşanan olaylara bakış açılarını ortaya koymaktadır.

21 Mart 1920 tarihli *The Times* gazetesinde, Maraş ve çevresinde çalışan Charles Gore, Aneurin Williams ve Noel Buxton'un, kendisi Harold Buxton'un kardeşidir, *The Times* gazetesi editörüne gönderdikleri mektup yayınlanmıştır. Mektupta, çalışanlar Fransa'nın Kemalistler ile Kilikya üzerinde antlaşmaya varacaklarına dair sağlam duyumları olduğundan bahsetmişlerdir. Bunun, bölgedeki Hristiyan nüfusunu kontrolsüz Türk yönetimine teslimi anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Hiç kimsenin müttefikleri olan Fransa'yı verdiği karar dolayısıyla suçlama gibi durumunun olmadığını ancak Kilikya'daki Hristiyan nüfusun taleplerinin de gayet mütevazı olduğunu ve yapılması gerekenin ise Kilikya bölgesinin, başarılı Lübnan örneği gibi Fransa korumasına verilmesi olduğunu ifade etmişlerdir. Kilikya'daki durumun, bu bölgenin kaderinin belirlenmesinin sadece Fransa ve Türklere terk edilmemesi gerektiğini gösterdiği vurgulanmıştır. Mektubu kaleme alanlar, Osmanlı Devleti'nin, 1912 yılında bastırdığı "Annuaire Oriental"e göre Adana bölgesinde Müslüman nüfusun 185.000 Hristiyan nüfusun ise 215.000 olduğunu ancak bölgede yaşayanlar sebebi ile Hristiyan nüfusunun şu anda azaldığını belirtmektedirler.⁴⁹ Ancak Osmanlı Devleti'nin, 1914 resmi istatistiğine göre Adana'da yaşayan Müslüman Nüfus 341.903 Ermeni Nüfus ise 52.650 olarak görülmektedir.⁵⁰ Mektup, bölgedeki Hristiyan nüfusu azalırken Trakya ve diğer bölgelerden gelen Müslüman nüfusun buraya yerleştirildiğini ifade etmektedir. Ancak nüfus oranlarında köklü değişiklikler olmadığını ifade ederek Fransa'nın bölge ile ilgili Türklerle bir antlaşma yapmaması gerektiğini belirtmektedirler.⁵¹ Görüldüğü üzere bölgede çalışan misyonerler yabancı devletlerin bölgeden ellerini çekmemeleri için ciddi çalışmalar yapmış ve bölgedeki durumu kendi menfaatlerince yorumlayarak raporlar hazırlamışlardır.

SONUÇ

Çalışmanın temel referans noktasını oluşturan *The Times* gazetesinin yanı sıra diğer yabancı kaynaklar da incelendiğinde, Maraş'ın kurtuluş süreciyle ilgili yapılan ve kaleme alınan yazıların Maraş'ta bulunan misyonerlere ait bilgiler olduğu görülmektedir. *The Times* gazetesinde yer alan anlatımların, Erme-

⁴⁷ *The Times*, "Friends of Armenia", May 27 1920, s. 7

⁴⁸ *The Times*, "Turk Terrorism of Armenians", June 29 1920, s 15

⁴⁹ *The Times*, "The Fate of Cilicia", March 10 1921, s. 6

⁵⁰ Türk Tarih Kurumu, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu*, http://dunyasavasi.ttk.gov.tr/upload/files/Ermeni_Dosyasi/Ittihat_Terakki/ErmeniNufusu.pdf, s. 9

⁵¹ *The Times*, "The Fate of Cilicia", March 10 1921, s. 6

niler lehine olduğu ve Ermenileri Maraş'ın gerçek sahipleri ve çatışma sırasında ezilen halk gibi göstermeyi amaçladığı barizdir. Maraş'ın işgali sırasında Türklerin yaşadığı acılardan ve kayıplardan ise hiç bahsedilmemekte ve Türkler işgalci ve isyancı bir hareketin içerisindeymiş gibi yansıtılmaya çalışılmıştır. Savaş sürecinde ve sonrasında yaşanan Ermeni kayıplarıyla ilgili verilen sayıların ise diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında tutarsız olduğu görülmektedir. Gazete, zaman zaman aynı haberi farklı kaynakmış gibi aktarmaya çalışmıştır. Gazetenin bu tutumu elindeki kısıtlı kaynaklarla etkili bir Ermeni propagandası yapmak isteğini açıkça ortaya koymaktadır. Gazete haberlerinde, Maraş ve çevresinde bulunan misyonerlerin yoğun bir çalışma içerisinde oldukları görülmürken, bölge ile ilgili gözlemlerini rapor halinde, gazete aracılığıyla duyurmaya çalışmışlardır. Yapılan haberler incelendiğinde, bölgede çalışan İngilizlerin raporlarında, Fransızların işgal sürecindeki başarısız tutumlarının Ermenileri, Türkler karşısında zor duruma düşürdüğü üzerinde durulurken, İngiltere'nin ve Amerika'nın bölgeye doğrudan müdahale etmesi için bir kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. *The Times* gazetesi editörüne mektup şeklinde gönderilmiş olan raporların, İngiliz kamuoyunda karşılık bulduğu ve İngiltere hükümetinin, Türkleri, Hristiyanların öldürülmesine karşı uyardıkları görülmüştür. Hatta İngiltere, İstanbul'un işgalinin ancak Anadolu'daki mücadeleye son verilmesi durumunda sona erdirileceğini belirtmiştir. Gazete, Fransızların Maraş'tan çekilmeleri sonrasında propaganda haberlerine ağırlık vermiş ve reklam afişleri ile kamuoyunun dikkatini Maraş ve çevresindeki Ermenilerin üzerine çekmeye çalışmıştır. Gazete, Batı kamuoyunda Türklere karşı olumsuz bir hava oluşturmak adına, Maraş'ta bulunan Amerikalılar ile ilgili de sık haberler yapmış ve Türklerin yaptığı açıklamalara hiçbir haberde yer vermemiştir. *The Times* gazetesi, yapmış olduğu haberlerde taraflı ve kısıtlı kaynaklar kullanarak Batı kamuoyunda karşılık görmüşse de yapılan haberler diğer verilerle karşılaştırıldığında tutarsız ve taraflı bilgi içerdiğinden dolayı güvenilirliğini kaybetmektedir.

KAYNAKÇA

Belgeler

C. 16 Confidential Files 192 Consular Posts Beirut, Lebanon Volume 459, [2 of 3].
1920. MS French Mandate in The Lebanon, Christian-Muslim Relations, and the U.S. Consulate at Beirut, 1919-1935: Records Group 84: Records of Foreign Service Posts of the Department of State, U.S. Consulate, Beirut, The Lebanon, Confidential Files. National Archives (United States)

Gazeteler

The Times, "British Troops Out Of Syria" December 16 1919
The Times, "French Attacked In Asia Minor. Turkish Nationalists Punished", February 3 1920
The Times, "Gallipoli Dump Raid", February 5 1920
The Times, "Fresh Armenian Massacres. 1.500 Victims Of the Turk", February 14 1920
The Times, "Slaughter Of Armenians. 7.000 Victims of the Turk", February 17 1920
The Times, "Armenian Call To The Allies", February 19 1920.
The Times, "Turkish Rule at Constantinople", February 20 1920.
The Times, "The Massacre of the Armenians", February 28 1920.
The Times, "The Marrash Massacres.", March 2 1920.
The Times, "Origin Of Marash Outbreak", March 3 1920.
The Times, "Armenian Massacres. The Turks In Cilicia", March 3 1920.
The Times, "The Allies and Armenia." March 3 1920.
The Times, "The Marash Massacres. An Eye-Witness's Story", March 6 1920.
The Times, "Turkish Endeavour To Hide The Truth", March 8 1920.
The Times, "Armenia", March 10 1920.
The Times "Marash Massacres. First-Hand Account An American's Dairy", March 13 1920.
The Times "The Marash Massacres. Eye-Witness's Account", March 15 1920.
The Times, "The Allies in Constantinople", March 19 1920.
The Times, "More Armenian Massacres Feared." March 20 1920.
The Times, "1.000 Turks Killed", April 12 1920.
The Times "Display Advertising." April 15 1920.
The Times, "Turkish Bands Dominate Cilicia. French Prestige Injured.", April 20 1920.
The Times, "Christianity & Barbarism.", May 7 1920.
The Times, "Shipping- Marash", May 15 1920.
The Times, "Friends of Armenia", May 27 1920.
The Times, "Turk Terrorism of Armenians", June 29 1920.
The Times, "The Fate of Cilicia", March 10 1921.

Kitap ve Makaleler

- AKBIYIK, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- BARTON, James L., *The Story Of Near East Relief (1915-1930) An Interprétation*, The Macmillan Company, New York, 1980.
- ÇABUK, Mustafa, "Amerika Birleşik Devletleri Gazetelerinde Maraş Savunması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17.1 (2018), ss. 362-370.
- DOĞAN, Orhan, "Millî Mücadele'de Maraş ve Mustafa Kemal", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 42, İstanbul 2007, ss. 207-230.
- ELLIOT, Mabel Evelyn, "The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", *The Armenian Review*, Vol. 31, Spring 1978, s. 51-53.
- _____, *Beginning Again at Ararat*, Fleming H. Revell Company 1924.
- EYİCİL, Ahmet, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", *Belleten*, LXVII/250, Aralık 2003, ss. 911-947.
- _____, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 47, 2000, ss. 648-670.
- GÜNAY, Necla, "Millî Mücadele'nin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası*, 29, Millî Mücadele Özel Sayısı 2019.
- KERR, Stanley E., *The Lions Of Marash Personal Experiences With American Near East Relief 1919-1922*, State University Of New York Press, Albany 1973.
- Türk Tarih Kurumu, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu*, http://dunyasavasi.ttk.gov.tr/upload/files/Ermeni_Dosyasi/Ittihat_Terakki/ErmeniNufusu.pdf.
- YETİŞGİN, Memet, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20.58, 2004, ss. 65-82.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE CHP'NİN MARAŞ İL TEŞKİLATI (1936-1946)

TÜLAY AYDIN*

GİRİŞ

Tek partili dönemin hem parti teşkilatı hem yönetim erki anlamında en önemli siyasi gücünü teşkil eden CHF, 9 Eylül 1923 günü kabul edilen tüzük ile kuruluş tarihini belirlemiş ve fırkanın kurulması ile ilgili dilekçe, 11 Eylül 1923 tarihinde Dâhiliye Vekâletine sunulmuştu.¹ Resmi olarak kuruluşunun ardından CHF, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yapısal mirasını da devralma kararı almıştı. Alınan karar üzerine 20 Kasım 1923 tarihinde Başvekîl İsmet Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilen bildiri ile Cemiyetin bütün idare heyetlerinin Halk Fırkasına katıldığı ilan edilmiştir.² Böylece Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti yapılarını bünyesine dahil ederek, hazır bir örgüt temeline erişen CHP, örgüt sayısını 1930'lardan sonra daha da artırmaya başlamıştır.³ Bilhassa Kemalist ilkelerin kabul görmeye başladığı bu yıllarda partinin teşkilat boyutuna da bir çekidüzen verilmiş ve örgütler her açıdan parti teşkilatı hüviyetine erişmeye başlamıştır.

CHP'nin örgütlenme hızını artırmaya başladığı 1930'lu yıllardaki verilerine göre 1931 yılında ülkenin 63 ilinden 55'inde parti örgütü bulunmaktadır. 1935 yılı ve sonrasında ise bu rakam 50 ile düşmüştür.⁴ Bu illerden biri olan Maraş parti teşkilatının ilk olarak Millî Mücadele yıllarında ortaya çıkan Maraş Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti temeline dayandığı bilinmektedir. Maraş'ta partinin alt-yapısını oluşturan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, 30 Kasım 1919 tarihinde Vezir Hoca'nın liderliğinde bir medresede kurulmuştu.⁵ Maraş Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Maraş'ın kurtuluşu boyunca çok önemli faaliyetler göstermiş ve cemiyet, fırka merkezinin aldığı kararla 1923 yılında partiye dâhil edilmişti. Bu yıldan itibaren fırka olarak faaliyet göstermeye başlayan Maraş teşkilatının bu ilk yıllarına dair detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Fırka ve faaliyetlerine dair

* Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Elemanı

¹ TBMM Arşivi CHP Seçim Mevzuatı I, *Cumhuriyet Halk Fırkası Kısa Tarihçesi*, s. 1.

² Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 132; Murat Turan, *Cumhuriyet halk partisinin Doğu Örgütlenmesi (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s. 37.

³ Tülay Aydın, *Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez Taşra İlişkileri (1935-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018, s. 53.

⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, s. 11-14; 221.

⁵ Yaşar Akbıyık, "Maraş Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 1991, s. 109.

ilk detaylı bilgiler parti merkezi tarafından parti örgütlerini teftiş etmekle görevlendirilen parti müfettişlerinin merkeze sundukları teftiş raporlarında mevcuttur. Bilindiği üzere partinin teftiş mekanizması ve parti müfettişliğine 1931 yılında hazırlanan nizamnamede parti teftişi ile ilgili olarak sadece bir madde düzenlenmiştir. 1931 yılı CHF Nizamnamesinin 42. maddesine göre fırka teşkilatının teftiş ve denetimi, Umumi İdare Heyeti üyeleri, memurları olabileceği gibi fırka milletvekilli ve mensupları da bu iş için görevlendirilebilirdi. Bu görevlilerin teftiş vazifeleri ve zamanları, gereğine göre genel sekreterlikçe tayin edilirdi. Ayrıca genel merkez bunun için bir teftiş talimatnamesi yaparak detayları belirlerdi.⁶ 1935 yılı CHP Tüzüğünde yer verilmeyen müfettişlik kurumuna 1939 Büyük Kongresinde kabul edilen parti tüzüğünde yeniden yer verilmiştir.⁷ 1943 yılı CHP Tüzüğünde de bu kuruma yer verilmeye devam edilmiştir.⁸

Maraş parti teşkilatı da çeşitli aralıklarla parti müfettişlerince teftiş edilmiş ve teftiş raporları parti merkezine sunulmuştu. Maraş'ta görevli parti müfettişlerinin hazırlamış olduğu ilk teftiş raporları 1933 yılına tarihlendirilmektedir. Bu raporlara göre ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Maraş'ta da fırka idaresi, uzun yıllar şehrin önde gelen aileleri yönetiminde kalmıştı. Maraş Millî Mücadelesinin de aktif bir yürütücüsü olan eşraf kesimi, Cumhuriyet sonrasında da parti kanallarını devlet erkine ulaşmanın önemli bir yolu olarak kullanmaktaydı. Parti gücünün yerelde kendi hâkimiyet ve nüfuzunu yaymak ve korumak için bir araç olarak kullanıldığı bu yerlerden biri de Maraş'tı.⁹ Feodal bazda birçok etkili ailenin aktif politika yürüttüğü ya da yürütmek istediği Maraş'ta parti teşkilat yönetimleri önemli bir mücadele alanı haline gelmişti. Aynı zamanda siyasette yükselmenin bir aracı olarak ta görülen parti mekanizması, uzun yıllar bu mücadeleye şahit olmuştur. Bu dönemde Maraş'ta hem siyasete hem şehre hem halka hâkim görünen Bayezitzadeler, Kısakürekzadeler, Öksüzadeler, Şişmanzadeler, Nazifzadeler, Şirikçizadeler gibi birçok önemli aile bulunmaktaydı.¹⁰ Ancak parti teşkilatının ilk yıllarında parti idaresinin kimler elinde olduğu konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilk kayıtlar, Maraşlı Kadızade ailesinin parti yönetimindeki aktivitesini göstermektedir.

Kadızadeler, Maraş'ta parti idaresini epeyce elinde tutan, idaredeki tutum ve uygulamaları ile çok fazla tartışmanın konusu olan bir ailedir. Ailenin fırka

⁶ 1931 CHF Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, mad. 42, s.10; Ayrıca bkz. Cemil Koçak, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarik Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, 1992, s. 466.

⁷ 1939 CHP Nizamnamesi, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, mad. 20.

⁸ 1943 CHP Tüzüğü, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943, mad. 16, s. 5.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Tülay Aydın, *Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez-Taşra İlişkileri (1935-1945)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018.

¹⁰ Tülay Aydın, "Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlerinde Güç ve İktidar Mücadelesi: Maraşlı Kadızade Ailesi", *Asia Minor Studies Journal*, 7(1), 2019, s. 190.

idaresini ellerinde bulundurma zamanının oldukça geriye doğru gittiği bilinmektedir. Kadızade Ziya Beyin bir ifadesinden anlaşılan o ki fırka ve şehir idaresi fırkanın ilk yıllarından bu yana bu aile elindedir¹¹ ve bu nedenle rahatsızlık oldukça artmıştır. Net bir tarihlendirme yapılamamakla beraber 1933 yılı teftiş raporlarında Fırka Reisi Ziya Bey hakkındaki şikâyetler anlatılırken 1928 yılına atıf yapılmıştır.¹² Fırka binasının 1927 yılında satın alınmasından bahsedilen başka bir kayıttan yola çıkarak fırka teşkilatının bu yılda Kadızadeler elinde olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.¹³ Parti merkezinin kurumsallığı ve ideolojik gelişmesini sağladığı bu yıllarda şehirde idare, Ziya Kadızade'nin yönetiminde kalmıştır. Ancak parti yönetiminde yer almak ve idareyi ele geçirmek konusunda çatışma ve mücadelenin bitmediği bu yıllarda Maraş parti teşkilatının, partinin ilke ve hedeflerine yönelik çalışmaları geri planda kalmıştı. Bilhassa parti idaresi, belediye yönetimleri ve mebusluk görevlerini ellerinde bulunduran bu aileye karşı yapılan farklı cephelerden mücadeleler sonunda Kadızade ailesi parti yönetiminden uzaklaştırılmıştır. Bu sıralarda alınan karar gereği parti-devlet bütünleşmesinin sağlanması ile parti yönetimi valilere devredilmişti. Parti müfettişlerinin de etkili olan kanaati sonunda görevden el çektirilen ve birçok soruşturma ile parti merkezinin de gündemine konu olan Kadızade ailesi bir süre parti faaliyetleri ile ilgilenmemeyi tercih etmiştir.¹⁴ Ziya Bey'in yerine ise Burdur Mebusu Halit Onaran merkez tarafından *bitaraf bir milletvekili* olarak göreve getirilmiştir.¹⁵

Kadızade ailesinin CHF Maraş il teşkilatındaki hâkimiyetinin sona ermesinden sonra örgüt yeni bir çehre kazanmış ve parti idaresi parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığı yıllarda daha da farklı bir faaliyet alanı haline gelmiştir. Çalışmada Kadızade ailesinin hüküm sürdüğü yılların farklı bir çalışmada ele alınmış olması nedeniyle bu yıllardan sonraki dönemde parti teşkilatının yapılanması ve çalışmaları ele alınacaktır. Bu kapsamda parti teşkilatının kongre çalışmaları, parti ilkelerini aktarma ve partinin genişleme çalışmaları ile parti teşkilatının yapısı incelenecektir.

1. MARAŞ'TA CHP İL TEŞKİLATI

CHP Maraş İl Teşkilatı kuruluşunun ardından parti yönetimi uzun süre Kadızade ailesi yönetiminde kalmış ve Kadızade ailesi muhaliflerinin de mücadeleleri sonunda görevden uzaklaştırılmıştı. Bu yönetimin ardından 1936-1939 yılları arasında uygulanan parti-devlet bütünleşmesi süresince parti yönetimleri, valilere bırakılmış, böylece hem parti hem devlet idaresi illerde tek kişi elinde toplanmıştır. Bu aynı zamanda parti idarelerinde yerel güçlerin bir süre parti

¹¹ 1933 yılına ait bu ifadelerde Kadızade Ziya Bey, "15 yıldan bu yana kendisine ve fırkaya yapılan saldırılardan" bahsetmektedir. Bkz. BCA, 490.01.686.328.1.

¹² BCA, 490.01.686.328.1, s. 87-88.

¹³ BCA, 490.01.686.328.1, s. 95.

¹⁴ Bkz. Aydın, *a.g.m.*, s. 198.

¹⁵ BCA, 490.01.686.328.1, s. 59.

yönetiminden uzak kalması anlamına gelmekteydi. Maraş il teşkilatında tespit edilebildiği kadarıyla 1950 yılına kadar parti yönetiminde bulunan parti başkanları listesi şu şekildedir:

CHP Maraş İl Teşkilatı Yönetim Kurulları Başkanları	
Görev Yılı	Parti Başkanının Adı
?-1934	Ziya Kadızade
1934-1936	Halit Onaran
1936-1936	Mustafa Adli Bayman
1936-1937	Salih Cemal Gülen
1937-1938	Osman Şahinbaş
1938-1939	İbrahim Sabri Çitak
1940-1942	Rıza Çuhadar
1945-1946	Ahmet Gürün
1949-1950	Abdülkadir Sezal

Ziya Kadızade'nin görevden uzaklaştırılmasının ardından Maraş Vilayet İdare Heyeti Reisliğine atanan Burdur Milletvekili Halit Onaran¹⁶, merkez tarafından tarafsız bir milletvekili olarak görevlendirilmiştir. Onaran, şehirde yeniden bir örgütlenmeye gitmiştir. Maraş'ta bir Halkevi açılması için çalışmalar başlatmış ve ayrıca şimdiye kadar vilayet bütçesinden yardım göremeyen parti bütçesine o tarihe kadar ki en yüksek rakam olan 2000 lira yardım yapılmasını sağlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla şimdiye kadar parti teşkilatındaki mücadeleler yatırımlar için gerekli adımların atılmasını engellemiştir. Buna ek olarak belediye bütçesinden de 3000 lira yardımın yapılması parti faaliyetlerini artırmıştır. Bununla birlikte parti idare heyetlerinin hala yerel temsilcilerden oluşması ve bu yönetimlerde yer alan kişilerin görevlerini anlayamamış olmaları, şehir ve partinin beklentileri adına yeterli verim alınmasını engellemiştir.¹⁷

Bu sıralarda parti merkezi yayınladığı 10.07.1936 tarih 1/810 sayılı genelge ile parti-devlet bütünleşmesinin ilan edildiğini resmi olarak açıklamıştı.¹⁸ Daha evvelde 18.06.1936 tarihli Genel Başkanlık Kurulu kararı ile Genel Sekreterin aynı zamanda İçişleri Bakanı olma hakkına da sahip olduğu ilan edilmişti. Hükümet ve parti işlerinin bir ahenk içinde yürütülmesi gayesi ile yürürlüğe sokulan bu karar, illerde de en büyük mülki amir olan valinin aynı zamanda partinin de ildeki en yüksek temsilcisi olmasını gerektirmekteydi. Bu kararla birlikte parti il yönetim kurulları tarafından seçilen parti başkanları bundan böyle parti üyesi durumuna getiriliyor aynı zamanda milletvekili olan parti başkanla-

¹⁶ Halit Onaran, 1881 doğumlu olup İzmir Mahkeme Şer'îye Mülazımlığı, Aydın Mektubi Kalemî Mümeyyizliği, İzmir Tahrirat Müdürlüğü, İzmir Vali Yardımcılığı ve Kars Mebusluğu görevlerinde bulunmuştur. Bkz. *TBMM Albümü*, Cilt: 1, s. 192, Er. Tar. 01.03.2020, 15: 38.

¹⁷ Nermin Gümüşalan, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012, s. 213.

¹⁸ *BCA*, 490.1.0.0.3-13-4, 10.07.1936, s. 1.

rının başkanlık görevine de son veriliyordu.¹⁹ Parti devlet bütünleşmesi kararı, İnönü tarafından ilan edilen beyanname ile daha açıkça şu şekilde anlatılmaktaydı:

“Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca karar verilmiştir. Bu maksatla;

1. Dâhiliye Vekili Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partisinin Genel Sekreterlik vazifesi verilmiştir.

2. Bütün vilayetlerde, vilayet parti başkanlığına vilayetin valisi memur kılınmıştır.

3. Umumi müfettişler mıntıkları dâhilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek mürakıp ve müfettişidirler.

4. Vilayetlerde İlyönkurulunca intihap edilmiş bulunan başkanlar üye durumunu almış ve mansup veya mahallince müntehap mebus başkanlarının başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur.

5. Bu beyannamenin icaplarını Parti Genel Sekreteri olmuş bulunan Dâhiliye Vekili takip ve tanzim edecektir.

6. Yukarda ki maddeler bütün parti teşkilatına, vilayetlere ve umumi müfettişliklere tebliğ olmuştur.²⁰”

Aynı karara göre parti merkezi ile yazışmaların da yine valinin onayına sunulması gerektiği ifade edilmiştir.²¹ Öte yandan kararın akabinde Ankara'daki parti merkezinde 26 valinin katılımı ile parti işlerini görüşmek üzere bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya katılan 26 vali içinde Maraş Valisi Mustafa Adli Bayman'da²² bulunmaktaydı.²³ Bu sırada parti il yönetimi başkanı bulunan Halit Onaran'ın görevi bu alınan kararlar son bulmuş ve görev, mevcut Vali Adli Bayman'a devredilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu görev devrinden dolayı Onaran şerefine 23 Temmuz günü şehir bahçesinde bir veda şöleni düzenlenmiş, şölende bir yemek verilmiş ve yemeğe yönetim kurulları üyeleri ile ocak başkanları davet edilmiştir.²⁴ Halit Onaran görevi yeni parti başkanına devreder-

¹⁹ 1936 CHP İl Kongreleri, Ankara, 1937, s. 8.

²⁰ *Ulus*, 19 Haziran, 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1936, s.1.

²¹ *BCA*, 490.1.3.12.112.

²² Selanikli bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Bayman, 1913 yılında Mülkiye'den iyi derece ile mezun olmuş ve İzmir Vilayet Maiyet Memurluğu ile devlet hizmetine girmiştir. Daha sonra kaymakamlık yapan Bayman, 1921 yılında Yunanlılara esir düşmüş ve 1922 yılında Atina'daki esir kampından kaçarak Düzce Ticaret İslam Bankası Müdürlüğüne getirilmiştir. Uzun süre çeşitli bürokratik memuriyetlerde bulunan Bayman daha sonra 1935 yılında Maraş Valiliğine getirilmiştir. Bkz. Tülay Aydın, “Mustafa Adli Bayman”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 146, Kahramanmaraş, 2017, s. 120.

²³ *Ulus*, 20 Haziran 1936, s. 1; “Valiler Dün Başvekilin riyasetinde içtima Ettiler”; *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1936, s. 1.

²⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 3, Sayı: 148-9, 30.07.1936, s. 1.

ken bir veda metni yayınlanmıştır. Onaran, bu metinde Maraş halkına teşekkür etmiştir:

“Üç yıldır içlerinde yaşadığım her işine yakından alaka gösterdiğim sevimli Maraş’ın mert ve temiz halkına veda ederken bütün ruhumla onlara sevgilerimi sunar ve yüce partimizin gösterdiği yükselme yolunda şaşmaz ve yorulmaz bir çalışmada devamlarını öğütler ve onlara saadetler ve başarılar dilerim.²⁵”

Şehrin bu yıllardaki tek gazetesi olan Maraş Vilayet Gazetesinde belirtildiğine göre bu ayrılış halk tarafından da hüznle karşılanmıştır. Halka kendini sevdiren ve “*en büyük düşmanı dost ve kardeş yapacak kadar büyük meziyet sahibi*” olarak görülen eski başkanın gidişinin şehir halkı tarafından büyük bir üzüntü ile karşılandığını belirten haberlere yer verilmiştir.²⁶ Öte yandan yeni Vali ve Parti Başkanı Mustafa Adli Bayman da göreve başlar başlamaz bir beyanname ile parti ve halkevi başkanlıklarını idaresine aldığını ilan etmiştir. Bu kapsamda her sabah saat 08.00-10.00 arası vilayet makamında, saat 10.00-12.00 arası da parti ve halkevi makamında halkın şikâyet ve sorunlarını dinlemek üzere hazır bulunacağını, öğleden sonra ise yine geç saatlere kadar vilayet idaresinde bulunacağı bilgisini vermiştir. Yeni parti başkanı görevi devraldığı bilgisini aldığı sırada Ankara’da bulunmaktaydı. Döndüğünde halkın yoğun sevinç gösterileri ile karşılanan Bayman, yol boyunca halk ile temas ederek onlarla sohbet etmiştir.²⁷

Vali ve Parti Başkanı Mustafa Adli Bayman liderliğindeki parti yönetimi şehrin önde gelen simalarından kurulmuştu. İl Yönetim Kurulu üyeleri: Belediye Başkanı Doktor Hasan Sükuti, Avukat Hami, Şişmanoğlu Arif, Yazıcıoğlu Nedim, Öksüzöğlu Remzi, Çuhadaroğlu Ali Rıza,²⁸ Öğretmen Bayan Refia, Terzi Bayan Nuriye’den oluşmaktadır. Yönetim kurulunda iki kadının varlığı dikkat çekerken, Belediye Başkanı Doktor Sükuti Tükel’in Maraşlı olmaması sorun teşkil etmiştir. Ancak göreve geldiği iki yıl içinde şehre elektriği getiren, yollar yapan, mezarlık ve bahçe kurulmasını sağlayan ve şehrin kirli derelerini temizleten Sükuti, oldukça dikkat çeken faaliyetlerde bulunmuştur. Kendi anılarında da bu faaliyetlerinden detaylı olarak bahseden Sükuti Tükel şehre geldiğinde karşılaştığı manzarayı halkın yoğun bir susuzluk içinde, lağım sularının insan hayatını tehdit ettiği, sadece köşe başlarına kurulan sokak lambalarının aydınlanmayı sağladığı, sokakların kirli ve mezarlığın hayvan barınağı haline geldiği bir şehir portresi çizmiştir.²⁹ Bununla birlikte Sükuti’nin Maraşlı

²⁵ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 3, Sayı: 148-9, 30.07.1936, s. 1.

²⁶ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 3, Sayı: 148-9, 30.07.1936, s. 1.

²⁷ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 3, Sayı: 144-5, 02.07.1936, s. 1.

²⁸ Çiftçilikle uğraşan Rıza Çuhadar 1933 yılında CHP üyesi olmuş, 1933-1939 yılları arasında il idare heyetinde bulunmuştur. Halkevi başkanlığı da yapan Çuhadar, CHP büyük kurultaylarında Maraş delegesi olarak üç defa yer almıştır. Bu görevlerine ek olarak TBMM’nin sekizinci dönem seçimlerinde milletvekili olarak seçilmiştir. Bkz. Alpaslan, a.g.t., s. 287.

²⁹ Sükuti Tükel, *Tatlı ve Acı Hatıralar*, Piyasa Matbaası, İzmir, 1952-1953, s. 89-90.

olmaması şehirde yapılan bu çalışmaların farklı gruplar tarafından *kıskançlık* ile karşılanmasına sebep olmuştur.³⁰ Bu sıralarda yapılan belediye seçimleri sonunda belirlenen Maraş Vilayet Encümeni üyeleri de Maraşlı olmamaları nedeniyle şehirde tepki ile karşılanmıştır. Anlaşılan o ki şehirde parti-devlet bütünleşmesi ile ön plana çıkan yerli olmayan üyeler halk tarafından olumlu karşılanmamıştır. Sorun sadece Belediye başkanı ile sınırlı kalmamıştır. Çünkü Vilayet Encümeni üyeleri Maraş'ın yerli kadınlarından değil şehirde bulunan önemli kademelerdeki Maraşlı olmayan yöneticilerin eşlerinden seçilmiştir. Encümene seçilen Jandarma Komutanının eşi, Millî Eğitim Müdürünün eşi, Belediye Başkanının eşi tepki ile karşılanmıştır. Anlaşılan o ki Maraşlı olmayan ve Maraş nüfusuna kayıtlı olmayan bu kişilerin üyelikleri halkın tepkisini çekmiştir. Bu konuya dikkat çekilerek mahalli encümenlere halktan kişilerin seçilmesi istenmiştir.³¹

Kayseri Valiliğine atanan Mustafa Adli Bayman'ın bu tayini nedeniyle yerine Bolu Valisi Salih Cemal Gülen atanmıştır.³² Kültür işlerine oldukça önem verdiği belirtilen Gülen, yatılı okullar konusunda çalışmalar başlatmış, çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur. Göksun'u ziyareti sırasında bir ilkokulu gezerek eksikler konusunda rapor alan Gülen, geçen yıl başlayıp yarım kalan belediye binası için yeni bir proje hazırlatılarak tekrar imara başlanacağını belirtmiştir.³³ Elbistan'ı da ziyaret eden Gülen, bir yatılı bölge okulu açılması için direktifler vermiş, ilkinin yapılmasının tasarlandığı Eoğlunda, on iki köy muhtarı yönetimindeki köy heyetlerinin toplanarak yapılacak okullar için karar vermelerini istemiştir.³⁴ Ayrıca Gülen, Dahiliye Vekaletinden gelen bir yazı üzerine köylerin kalkınması için bir program yapılması kapsamında da bir komisyon oluşturmuş ve beş yıllık bir program oluşturulması için harekete geçmiştir.³⁵ Maraş CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı ve Maraş Valisi Salih Cemal Gülen'in 19.02.1937 tarihinde vefatı üzerine yerine görevi vekâleten Mektupçu Şefik Aydın devralmıştır.³⁶ Kısa süre sonra Mülkiye Müfettişi Refik Noyan 05.03.1937 tarihinde İlbay ve CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı olarak vekâleten atanmış ve görevine başlamıştır.³⁷ Noyan, görevine başlar başlamaz ocak merkezlerini geceleri ziyaret ederek halkın şikâyetlerini dinlemiştir.³⁸

³⁰ BCA, 490.01.686.328.1, 12.11.1936, s. 3.

³¹ BCA, 490.01.686.328.1, 12.11.1936, s. 11-12.

³² *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, Sayı: 153-14, 03.09.1936, s. 2.

³³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:3, Sayı: 156-17, 24.09.1936, s.1.

³⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, Sayı: 158-19, 08.10.1936, s. 1.

³⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:4, Sayı: 161-22, 29.10.1936, s. 1.

³⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 177-38, 04.03.1937, s. 1.

³⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 178-39, 11.03.1937, s. 1.

³⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 179-40, 04.03.1937, s.1.

Refik Noyan'ın kısa süreli vekâletinden sonra Edirne Valisi Osman Şahinbaş³⁹ Maraş Valiliğine ve dolayısı ile parti il başkanlığına atanmıştır.⁴⁰ Parti başkanlığı ve valiliklerin birleştirilmesi nedeniyle il genelindeki bütün idari, siyasi ve ekonomik işler tek kişi idaresine verilmekteydi. Bu nedenle bu kararın uygulandığı süre boyunca parti başkanları aynı zamanda vali sıfatıyla şehrin bütün sorunlarıyla ilgilenmek durumunda kalmışlardı. Bu sistemin eleştirilmesinin temel sebeplerinden biri de valilerin bu yoğunluk içinde parti işlerine gereken önemi verememesiydi. Nitekim göreve yeni gelen Osman Şahinbaş, daha göreve başlar başlamaz Memleket Hastanesinin açılışını yapmış, yüzme havuzu mahallinin belirlenmesi gezisi düzenlemiş, şehirdeki tenis-voleybol alanlarını gezmiş, Maraş ortaokuluna pansiyon yapılması konusu ile ilgilenmiş öte yandan ilçeleri ve ilçe idarelerini tek tek teftiş etmek gibi bütün şehir ve parti sorunlarıyla aynı anda ilgilenmek zorunda kalmıştır.⁴¹ Bu durum daha sonraları parti-devlet bütünleşmesi uygulamasına yapılan şikâyetlerin de ana gündemini oluşturmuştur. Valilerin bu genel işler nedeniyle parti işlerini aksattıkları ve parti işlerinin istenilen verimde yapılamamasına sebep olduğu öne sürülmüştür.

Maraş İl Başkanı ve Valisi Osman Şahinbaş'ın kısa süre sonra Manisa Valiliğine tayini çıkmıştı. Bunun üzerine yerine vekâleten Dâhiliye Müsteşarı Sabri Çıtak atanmıştır.⁴² Eski Vali Osman Şahinbaş'ın ayrılışı üzerine Maraş Vilayet Gazetesinde bir veda yazısı yayınlanmıştır. Bu yazıdaki ifadeler parti başkanının aynı zamanda bir bürokrat olarak halk ile temasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu yazıda Şahinbaş'ın kişisel nitelikleri ile halkı kazanmasının yanı sıra devlet adamlığı yönüne ve yaptığı çalışmalara da yer verilmiştir. Yazının aşağıya alınan kısmında ise Şahinbaş'ın köy ve köylü ile temasındaki yumuşak devlet adamı vurgusunu önemli görmek gereklidir:

“Çok iyi bir idareci olan İlbayımız B. Osman Şahinbaş'ın birçok meziyetleri vardır. Büyük meziyetlerinden birisi halkı, köylüyü iyi tanıması ve onlara da kendi huyunu tanıtmaması olmuştur. B. Osman Şahinbaş köylüyü ve halkı iyi tanımış ve onları çok yakından anlamıştır. İlbayımız onların dileklerini iki usul ile dinler. Usulünü bilen halk, değerli ilbayın yanına hiçbir kaydu şarta tabi olmadan girer. İsterse bir dilekçe ile ve isterse ağızdan söylemek suretiyle bütün dertlerini anlatırdı. Bu dilekleri sükunetle dinleyen ilbay yapılacak olanlarını her şeyden üstün tutarak derhal ait olduğu daireye götürür.

³⁹ Osman Şahinbaş, 1888 yılı Rize doğumlu olup, Darülfunun mezunudur. Birçok bürokratik kademede görev aldıktan sonra Edirne, Kahramanmaraş, Manisa ve Giresun Valiliklerinde bulunmuş ve ayrıca TBMM VI. Dönem Edirne Milletvekilliği görevi ile siyaset hayatına da girmiştir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, Ankara, 2010*, s. 348, Er. Tar: 01.03.2020, 15.53.

⁴⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 196-57, 15.07.1937, s. 1.

⁴¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 246-107, 30.06.1938, s. 1; *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 253, 18.08.1938, s. 1.

⁴² *BCA*, 71-428.30.18.1.2.85.99.18, 01.12.1938.

Köylüyle konuşmaktan büyük zevk duyan ilbayımız yanına yaşlı bir köylü geldi mi işini dinledikten sonra onun hal ve hatırını, köylünün ve köyün vaziyetini bir baba evlat gibi sorar, anlar ve köye selam yollar. Odadan çıkan köylüdeki büyük zevki, sevinci o anda görüp te hissiyatını sorunuz.

Bulunduğu müddet zarfında haksız bir iş yaptığı görülmemiştir. Tamamıyla bitaraf bir idarecidir. Onun için zengin, fakir, büyük memur, küçük memur mevzubahis değildir. İşin aslı ve hakikatidir. Herkesin hakkı ne ise o yapılır. İşte bu cihettendir ki haklı ve haksız vilayet makamından daha yüksek makamlara lüzumsuz şikayetler olmamış ve her işi kendisi halletmiştir. Maraş'ın dedikodusu kalmamıştır, herkesi birbirine kardeş yapmıştır.⁴³

Bu ifadelere bu denli geniş yer ayrılması halkın kafasındaki bürokrat imajını yıkan bir idareci ile karşılaşmış olması ile ilgilidir. İl kongresinin ardından akşam halkevi salonunda 60 kişilik bir ziyafet verilmiş ve aynı zamanda Manisa'ya atanan Şahinbaş'a bir veda töreni de düzenlenmiştir.⁴⁴

Parti-devlet bütünleşmesi uygulamasına gelen şikâyetler üzerine son verilmesinin ardından 1940 yılında CHP Maraş İl kongresi yapılmış ve seçimlerin ardından yeni il yönetimi belirlenmiştir. Üç yılın ardından yine yerel simalardan kurulan heyetin başkanlığına Maraş'ın önde gelen ailelerinden birine mensup olan Rıza Çuhadar getirilmiştir. Yerel siyasetin aktif olarak, uzun yıllar içinde bulunan Çuhadar ailesi, Kadızade ailesinden sonra parti teşkilatı içinde bulunan en aktif ailelerden biriydi. Daha sonra milletvekilliğine de seçilecek olan Rıza Çuhadar yönetiminde kurulan heyetin diğer üyeleri ise Nedim Yazıcıoğlu, Abdülkadir Sezal, Abdullah Beyazıt, Ahmet Dede, Arif Şişman, Sükuti Tükel ve Nuriye Bülbül'den oluşmaktaydı. İsimlerden anlaşılacağı üzere Maraş'ta yerel siyaset güçlü aileler elinde kalmaya devam etmektedir. Heyet üyeleri genelde ziraatla uğraşan çiftçi ailelerden oluşmaktadır.⁴⁵ Bununla birlikte aileler arasındaki rekabetin sona ermediği teftiş raporlarından anlaşılmaktadır. Parti Başkanı Rıza Çuhadar ve üyelerden Abdülkadir Sezal arasında bu dönemde Maraşlı ailelerin adeta en önemli rekabet alanı olan çeltik ekimi konusunda bir sorun yaşanmıştır. Sorun mahkemeye taşınmış ve parti üyeleri arasında bir soğukluk oluşmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Maraş Milletvekilleri Hasan Reşit Tankut ve Kemali Beyazıt bu sorunu çözmek için iki partili arasında aracı olmak istemiş ancak Abdülkadir Sezal barışmaya pek yanaşmamıştır.⁴⁶

Bu çatışmalara karşın 1942 yılı seçimlerinin ardından kurulan yönetim kurulu çok az değişiklikle aynı kişilerden oluşmuştur. Bu yıl kurula dâhil edilen bir kadın üye dikkat çekmektedir. Parti teşkilatı şu isimlerden kurulmuştur:

⁴³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl:5, Sayı: 26908.12.1938, s. 1.

⁴⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 5, Sayı: 269, 08.12.1938, s. 1.

⁴⁵ Erhan Alpaslan-Tülay Aydın, "CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)", *CTAD*, Yıl: 11, Sayı: 22, Güz 2015, s. 370.

⁴⁶ *BCA*, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 17.

Başkan Rıza Çuhadar, üyeler, Nuriye Bülbül, Abdullah Beyazıt, Abdülkadir Sezal, Nedim Yazıcıoğlu, Ulvi Yetişen, Belediye Reisi Nuri Şişman, Abdurrahman Ataç, Ahmet Dede.⁴⁷ Maraş Merkez İlçe Heyeti ise aralarında farklı meslek mensupları ve bir kadın üyenin de bulunduğu şu isimlerden oluşmaktadır: Merkez İlçe Heyeti Başkanı Diş Doktoru ve aynı zamanda Çocuk esirgeme Kurumu Başkanı Turgut Kamer, Öğretmen Refika Bayezit, Çiftçi-Tüccar Remzi Öksüz, İbrahim Çalık, Belediye üyesi Zeki Dede, Belediye Meclisi Encümeni Azası Ömer Ertuğrul.⁴⁸

Rıza Çuhadar'ın valilerin görev devrinden sonra parti başkanlığına gelmesi ile birlikte şehirde yıllar önce yaşanan tablo yeniden ortaya çıkmakta gecikmemiştir. Parti gücünü elinde bulunduran ve bu güçten uzak kalan isimler yer değiştirmiştir. Parti İl Başkanı Rıza Çuhadar parti idaresini eline aldıktan sonra yoğun muhalefete maruz kalmıştır. Muhalefet biçimi tıpkı Kadızade ailesi iktidarı döneminde olduğu gibi partinin hassasiyet gösterdiği konular üzerinde olmuştur. Karşılıklı suçlamaların temeline geçmişte yaşanan olaylar eklenmiş ve özellikle Millî Mücadele yılları mevzubahis edilmiştir. Eski rakipleri Kadızade ailesi ile olan çatışma, parti idaresini de etkilemiştir. Uzun süre parti yönetimini elinde tutan Kadızade ailesi idareden düştükten sonra Rıza Çuhadar ile mücadeleye devam etmişlerdir. Bir iddiaya göre Çuhadar'ın anne ve babası küçük yaşta iken bir eşkiya tarafından öldürülmüştür. Çuhadar'a göre bu işin içinde Kadızadeler vardır ve bu eylemle Kadızadeler en güçlü rakibinden kurtulmuştur. Öte yandan Çuhadar'a karşı yürütülen söylemlerin temelinde ise Çuhadar'ın Maraş'a gelen Hristiyan bir tiyatrocü kadınla evlenmiş olması yer almaktaydı. Kadın Müslüman olarak aileye adapte olmasına karşın aile, Kadızadeler tarafından sürekli olarak bu durum üzerinden yargılanmaya çalışılmıştır. Hatta parti müfettişleri de bu iddia üzerinden Rıza Çuhadar aleyhine etkilennmiştir.⁴⁹

Maraş parti merkezinde mücadele bu şekilde devam ederken ilçelerde de teşkilat düzeni bölgenin önde gelen şahıslarından kuruluydu. Maraş'ta parti teşkilatı Elbistan, Andırın ve Göksun olmak üzere üç ilçe ve merkez ilçe de kurulmuştu. Elbistan'da 1936 yılı kayıtlarına göre Başkan *Gâvur Ahmet* diye anılan, halk tarafından pek sevilmediği öne sürülen bir şahıstı. Parti başkanı yine şikâyetlere göre parti otoritesini kullanarak bir pazar alanını kendi adamına tahsis etmişti. Parti yönetim kurulunun üyeleri ise çoğu soy isimleri belirtilmeyen Doktor Hasan, Mustafa Yinanç, Hacı Kadir, Bektaş, Ökkeş ve Arif isminde şahıslardan oluşmuştur. Elbistan'da anlaşıldığı kadarıyla parti işleri düzenli yürütülmemiştir. Kadı üyenin yapılmadığı, toplantıların düzenli yapılmadığı da belirtilenler arasında yer almaktadır. Bilhassa partinin en önem ver-

⁴⁷ BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 17.

⁴⁸ BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 14.

⁴⁹ BCA, 490.01.273.1091.2, 07.05.1943.

diği konulardan olan partiye üye yapılması konusunda ihmallere yer verildiği, hatta eski defterde kayıtlı üyelerin olduğu gibi yeni deftere geçirilerek üye kayıtlarının yeni yapılmış gibi gösterildiği belirtilmiştir.⁵⁰

1937 yılında ise Elbistan'da üç etkili zümre ve ailenin varlığından bahsedilmektedir. Birbiri ile rekabet içinde olan ve parti idaresinde etkili olmak isteyen bu ailelerden ilki nispeten sessiz ve ilgisiz görünen Hacılar ailesidir. İkinci aile Nakip Ağalar ailesidir ve ekonomik bir çöküntüden sonra etkinliği giderek azalmıştır. Üçüncü aile ise Kunduracı Durmuş Ağa ailesidir. Kunduracı Durmuş Ağa partideki hâkimiyetini artırmak için çeşitli yollara başvurmaktadır. Duruma mevcut parti müfettişi tarafından da dikkat çekilmiştir. Halkın bu aileler güdümüne girmesinin her an mümkün olduğunun belirtildiği uyarı yazısında parti otoritesinin sarsılmaması ve parti yönetiminin şu an olduğu gibi gençlerden kurulu olması gerektiği ifade edilmiştir.⁵¹

Elbistan parti yönetimi ile hükümet temsilcileri arasındaki ilişkilerinde çok sağlıklı olmadığı yine belirtilenler arasındadır. Tek parti döneminde en önemli sorunlardan biri de yerel liderler ve eşraf ile hükümet temasının doğru kurlamamasıydı. Çoğu zaman devlet gücü ve yerel güçler arasında bir rekabet ortaya çıkmıştır.⁵² Elbistan'da parti yönetiminin hükümet erkânı ile pek fazla iş birliği yapamadığı hatta Kaymakam Hikmet Beyle Parti Başkanı Ahmet Bey'in tam anlamıyla birbirlerine düşman oldukları belirtilmişti. Parti Müfettişi Şevket Ödül'ün teftiş raporunda ifade ettiğine göre ilçe kaymakamı Hikmet Bey, Mülkiyelidir ve çalışkanlığı ile öne çıkmaktadır. Bununla birlikte kaymakam ilçede her an parti ve belediye başkanlarının yanlış hareketlerini beklemek ve gözlemlemek üzere hazırda beklemektedir. Örneğin yeni yapılan belediye binasına belediye idaresinin taşınması konusunda inşaatında kanunsuzluk olduğunu düşündüğü için izin vermemekte ve güçlük çıkarmaktadır. Yine benzer şekilde yıkılıp yeniden yapılan bir pazar alanının uygunsuzluğundan bahsederek sorun çıkarmaktadır. Ödül'e göre Kaymakam Hikmet Bey kasıtlı şekilde bunları zamanında uyarmayarak adeta hataya çanak tutmaktadır. Daha ilginç bir tartışma konusu ise partinin temel ilkesine aykırı olduğu gerekçesi ile şiddetle eleştirilmiştir. Keza iddiaya göre Kaymakam Hikmet Bey, ilçedeki hamamı haftanın belirli günleri memur ailelerine tahsis etmiştir. Bu durum ise halk içinde tepkiye yol açmış ve ilçede halk-memur ayrışması yaratmıştır. Parti başkanı Ahmet Bey bu konu üzerinden eleştirilerini dillendirirken aynı zamanda eleştirisini halkçılık ilkesine aykırı olduğu gerekçesi ile kaymakama yazdığı bir mektup ile de dile getirmiştir. Bu mektup olayların şiddetini artırmaya yetmiştir. Rekabet ve çatışma olaylarına son örnek ise yine kaymakam tarafından halkevi bahçesinde belediye tarafından açılmış olan bir kahve büfesinin jan-

⁵⁰ BCA, 490.01.686.328.1, 12.11.1936, s. 13.

⁵¹ BCA, 490.01.686.328.1, 21.09.1937, s. 68.

⁵² Bkz. Aydın, *a.g.t.*, s. 272.

darma eşliğinde kapatırılması ve buna karşında parti yönetimi tarafından kaymakamın bizzat görev alıp çalışmak istediği köycülük şubesine dâhil edilmemesi olayları olmuştur.⁵³ Sorunun nasıl çözüldüğüne dair bir veri olmamakla beraber yaşananlar, henüz parti devlet bütünleşmesi kararının alınmadığı süreçte iktidar odakları arasındaki güç savaşımını göstermesi açısından önemli görünmektedir. Bu aslında tek parti döneminin devleti temsil eden bürokrat yaklaşımını ve yerel halk ile ayrışmasını göstermektedir. Devlet gücü, parti ve devletin arzu ettiğinin aksine halkla bütünleşmek yerine halkın üzerindeki bir güç olarak kullanılmıştır. Örneklerden anlaşılabacağı üzere halk, hükümet ve parti idaresi arasında olaylardan bihaber yaşamaya devam etmektedir. Raporlardan anlaşıldığı kadarıyla 1942 il yönetim kurulu seçimleri sonunda Elbistan'daki parti idaresi değişmiştir. Elbistan Parti Yönetim Kurulu; hemen hepsi ilkokul mezunu olan ve ziraatla uğraşan şu isimlerden oluşmuştur: Parti İl Başkanı Mehmet Köksal; parti yönetim kurulu üyeleri İrfan Aydın, Mustafa Akat, Mustafa Ertem, Mehmet Saatçi, Arif Çağlar ve Belediye Başkan Mahmet Salt.⁵⁴

Küçük ve şirin bir ilçe olan Göksun'da ise parti idaresinin eğitim düzeyi oldukça düşük düzeydedir ancak heyecan ve istek açısından diğer ilçelerle kıyaslandığında oldukça canlı bir parti teşkilatı görülmektedir. Nitekim bu heyecan parti işlerine de yansımıştır. Parti işleri tüzüğe uygun olarak yürütülmüştür. Ancak ilçedeki en bariz sorun belediye ile parti yönetiminin ilişkilerinin iyi olmaması ve bu durumun da işleri aksatmasıdır. Bu sıralarda parti yönetiminde bulunan Kaymakam Mehmet Bey, belediye yönetimine partinin değil, kendi istediği kişilerin seçilmesini sağlamıştır. Hatta öyle ki belediye üyelerinin hiçbirinin parti üyesi olmadığı belirtilmiştir.⁵⁵ 1942 yılında ise ilçe yönetim kurulu başkanı İsa Bat ve üyeler ise Mehmet Kiper, Nuri Kaya, Bayram Doğan, Ali Akcalı, Mustafa Cantürk, Hamdi Dereliden oluşmaktaydı.⁵⁶

Andırın'da ise parti yönetim kurulu 1942 yılında Başkan Abdullah Yayıcıoğlu⁵⁷ olmak üzere Ali Kayıran, Mahmet Ali Başdoğan, Süleyman Bayazıt, İsmail Kılıç, Bekir Berker, Ali Aksodan oluşmaktadır. Hemen hepsi ilkokul mezunu ve ziraatla meşguldürler. Başkan Abdullah Yayıcıoğlu Büyük Kurultayda

⁵³ BCA, 490.01.686.328.1, 12.11.1936, s. 15-17.

⁵⁴ BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 15.

⁵⁵ BCA, 490.01.686.328.1, 28.10.1936, s. 16.

⁵⁶ BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 15.

⁵⁷ Arşiv belgelerinde Abdullah Yayıcıoğlunun soyadı yazım hatası olduğu düşünülen "Yağcı" şeklinde birkaç defa yinelenmiştir. Abdulah Yağcıoğlu, 1929 yılında CHP'ye üye olmuş, 1933 yılı itibarıyla de CHP Andırın İlçe teşkilatının başkanlığını yürütmüştür. Parti yerel hizmetinden Meclis'te milletvekilliğine yükselenlerden birinin de Yayıcıoğlu olduğu görülmektedir. 1938 CHP Büyük Kurultayında Maraş delegesi olarak görev alanlardan biri olan Abdullah Bey, TBMM yedinci ve sekizinci dönemlerinde Maraş Milletvekili olarak görev almıştır. Bkz. Alpaslan, *a.g.t.*, s. 265.

görev alan Maraş delegelerinden olup, parti kademelerinden milletvekilliğine yükselen şahıslar arasında bulunmaktadır.⁵⁸

Çok partili hayata geçişle birlikte CHP bünyesinde de kopuşlar başlamış ve partiden çekilme dilekçeleri sunulmuştur. Dilekçeyi sunanlar Kazım Bayazıt, Selahattin Hüdayioğlu, Mustafa Evliyar, Tevfik Karaküçük, Ali Kısakürek, Ahmet Dedeoğlu, Tevfik Sezaldır. Dilekçe şu şekildedir:

“Millî Şefimizin son Kamutay nutuklarında yurdumuzun Demokrasi sahasındaki noksanımızın mürakebesi vazifesini yapacak bir başka partinin olduğuna işaret buyurmuş oldukları gibi memleket ve millet vazifesini daha iyi yapmak üzere “Demokrat Parti”sine gireceğimizden CHP sinden affımızı rica eder bu vesile ile bütün partili arkadaşlara selam ve sevgilerimizi yollarız.”⁵⁹

2. CHP MARAŞ İL TEŞKİLATININ PARTİ İLKELERİNİ AKTARMA, KONGRE, PARTİYİ GENİŞLETME ÇALIŞMALARI VE TEŞKİLATIN DONANIM DURUMU

1935 yılı CHP programının giriş kısmında belirtildiği üzere parti faaliyet ve çalışmaları Kemalist ilkeler ışığında yürütülecektir.⁶⁰ Bu ilkelerin aksine yürütülen faaliyetler ise parti merkezi tarafından teftiş raporları aracılığı ile detaylı bir şekilde takip edilmiştir. Bu raporlar sayesinde parti merkezi hem ilkelerinin teşkilatlar tarafından ne oranda idrak edildiği hem de halka ne oranda anlatıldığı konusunda bilgi sahibi olmuştur. Ayrıca yine parti merkezi, partili kurum ve fikirler aleyhine herhangi bir oluşum olup olmadığı konusunu da irdelemiştir. Hem parti müfettiş raporlarında hem de parti teşkilatlarından hazırlamalarını istedikleri altı aylık çalışma raporlarında bu sorulara yanıt aranmıştır.⁶¹ Buna göre merak edilen ve kontrol sağlanması istenen asıl konu partinin fikirleri ve ilkelerini yansıtan Kemalist felsefenin parti birimleri tarafından aktarılması ve anlatılması idi. Partinin bu konudaki temel dayanağı da tüzük ve nizamnamelerde belirtilmiştir. 1931 Nizamname ve Programına göre fırka mensupları fırkanın programını, prensiplerini bilmek ve onları savunmakla yükümlüdür. Aynı zamanda fırka mensupları, fırka prensiplerini bıkmadan bütün vatandaşlara her vesile ile söylemek ve anlatmakla görevliydi.⁶²

Maraş il teşkilatının bilhassa parti ilkelerinin resmi olarak kabul edildiği 1935 yılı ve sonrası faaliyetlerine bakıldığında parti ilkelerinden evvel halkın parti ile ilgili dahi yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Kayıtlara göre partinin en büyük eksiklerinden biri halk nazarında parti ile ilgili bir fikir uyandırılmamış olmasıdır. Öyle ki çoğu yerde halk, ocak ya da partiden bihaberdir ve parti yönetiminde kimler olduğu konusunda bilgisizdir. Örneğin Göksun’da kaza, köy, nahiye ve ocak teşkilatlarının sadece ismen mevcut oldu-

⁵⁸ BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 15.

⁵⁹ BCA, 490.01.541.1856.2, 04.02.1946, s. 1-3.

⁶⁰ 1935 CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 2.

⁶¹ Bkz. Aydın, a.g.t., s. 82-83.

⁶² 1931 CHF Nizamnamesi ve Programı, s.3.

ğu özellikle köylerde ocak bilgisinin hiç olmadığı belirtilmiştir.⁶³ Maraş'ta partinin kurulmasından yıllar sonra dahi parti ilkelerini halka anlatma ve halkın ilgisini buraya çekme konusunda hala bir yetersizliğin olduğu görülmektedir. Bu konuda hem parti teşkilatının donanım ve teçhizatının yetersizliği hem de halkın *mutaasıplığının* etkili olduğu belirtilmiştir. Örneğin partinin son derece önem verdiği ve defalarca teşkilatlara gönderdiği bildirilerle uyardığı, partiye kadınların üye yapılması konusunda⁶⁴ Maraş halkının hala çekingen davrandığı ifade edilmiştir.⁶⁵

Bununla birlikte asıl olarak parti idarecilerinin parti program ve bilgisinin yeterli ya da yetersiz olması da parti çalışmalarını etkilemiştir. Partinin yerel yöneticilerinin konuşmalarından bu ilgi ve bilginin izini sürmek mümkündür. Maraş Halkevi Reisi ve daha sonra bir süre parti başkanı sıfatını da alacak olan Rıza Çuhadar'ın Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümü nedeniyle Maraş Vilayet Gazetesinde yayınlanan söylevindeki ifadeler cumhuriyet ve partinin değerlerini etraflıca anlatan cümlelerle doludur. Bu söylevde partinin Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri üzerine yapıldığı bilgisi verilmekte ve parti nizamnamesinin ulusal egemenlik, muasır devletler seviyesine çıkma ve her şeyden üstün bulunan hukuka verdiği öneme değinilmiştir. Çuhadar, bu üç ilkenin bilhassa medeni kanun, şapka ve harf inkılâbı, tekke ve medreselerin kaldırılması gibi inkılâplar ile ilişkisine değinerek halkçılık ilkesinin toplumun her kesiminin eşitliğini ifade etmesi nedeniyle önemli olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Parti merkezinin hassasiyet gösterdiği konulardan bir diğeri de parti teşkilatlarında ve halk içinde rejime ve Kemalist ilkeler yolunda yapılan inkılâplar aleyhine faaliyetler olup olmadığı konusudur. Bu konuda inkılâpların oturtulduğu düşünülen bir dönemde dahi Maraş gibi bir taşra kentinde görülen örnekler oldukça çarpıcıdır. Bunlardan biri Türkçe Ezan vakasıdır. 10.01.1936 tarihinde Maraş CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı Halit Onaran tarafından merkeze yazılan bir yazıda Türkçe okunan bir *selaya* Arapça cümlelerle eşlik edildiği bilgisi verilmiştir. Onaran, duruma tedbir olmak üzere Maraş'ın *mutaassıp* ve *koyu softalarından* diye tanımladığı Maraş Müftüsünün partiye davet edildiğini ve uyarıldığını belirtmiş ayrıca buna ek olarak camilere konu ile ilgili uyarı içeren kâğıtlar yapıştırıldığını ifade etmiştir. Onaran bununla da yetinmeyerek parti merkezine yaptığı öneri ile merkez tarafından da bu müftünün *kulağının çekilmesinin* önemli olduğu önerisini dile getirmiştir.⁶⁷

Buna benzer bir olay Maraş'la birlikte Antep'i de içine alan nispeten geniş kapsamlı bir gerici hareketinin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Olay, Sivas

⁶³ BCA, 490.01.686.328.1, 21.09.1937, s. 66.

⁶⁴ *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı*, Temmuz 1934'den Birinci Kanun 1934 Sonuna Kadar, Cilt 5, Ulus Matbaası, 1935, s. 22.

⁶⁵ Alpaslan-Aydın, *a.g.m.*, s. 375.

⁶⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 5, Sayı: 263, 27.10.1938, s. 18.

⁶⁷ BCA, 490.01.611.121.1, 10.01.1936, s. 1.

menşeli bir Bektaşilik hareketinin Maraş ve Antep'e yayılması ile ilgilidir. 1935 yılında parti merkezi tarafından yapılan araştırma ile ilgili Maraş ve Antep valiliklerine bir yazı yazılarak son durum öğrenilmeye çalışılmıştır. Maraş İl Başkanı Halit Onaran tarafından parti merkezine yazılan yazıda durumla ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Buna göre Sivas'ın Şarkışla İlçesinden dedelik yaptıkları anlaşılan Mehmet Ali, Ali ve Veli isimindeki şahıslar, Maraş'ın Pazarcık ilçesine kadar gelmişler ve buradaki köylere yerleşerek hareket etmeye başlamışlardır. Bu yıllarda Maraş'ta bulunan Müslüman Kıpti mahallesinde, hareketle ilgisi olduğu düşünülen Kıpti Mehmed ve Halil Kâhyaların evleri aranmış ve sadece Halil Kâhyanın evinde bulunan dedelikle alakalı beş adet belge ele geçirilmiş ve bunlar incelenmek üzere adliyeye gönderilmiştir. Maraş ile ilgili verilen bilgide bu Müslüman Kıpti Mahallesi ve diğer köy ve mahallelerde de dedelikle ilgili hiçbir olayın olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte parti merkezine ulaştırılan bilgiler arasında şehirde çocuklara Arapça dersler veren ve *bazı cahil ve aciz kadınlar* olarak nitelenen kişilerin tespit edildiği ve onların da yakalanarak adliyeye teslim edildikleri ifade edilmiştir.⁶⁸ Sonraki yıllarda da irticai faaliyetlerin takibi teşkilattan istenen çalışma raporları ile yapılmıştır. 1938 yılı çalışma raporuna göre partinin teşkilatlarına sorduğu irticai fikir besleyenlerin olup olmadığı sorusuna verilen yanıtta şehirde bu fikirleri taşıyanlar olmadığı fakat *taassup besleyenlerin* henüz tamamen ortadan kalkmadığı ifade edilmiş ancak bu konu üzerinde de çalışıldığı belirtilmiştir.⁶⁹

CHP parti merkezinin parti ilkelerinin halka benimsetilmesinin yanı sıra teşkilatlarından beklediği önemli konulardan bir diğeri de partinin olabildiğince genişletilmesi ve partiye üye yapılması konusudur. Parti tüzüğüne göre 18 yaşında, kötü bir ünle tanınmamış, mahkûm olmamış, milli hareket aleyhinde bulunmamış, fırkanın umdelerini kabul etmiş olmak üyeliğin temel şartları olarak kabul edilmiştir.⁷⁰ 1935 yılı tüzüğüne göre de buna ek olarak partiye kayıt edilen yeni partililerin, üç ay içinde o ana kadar kaç kişi olmuşlarsa, eski partililer ile beraber köylerde ocak yönetim kurullarının, şehir ve kasabalarda ise en büyük yönetim kurulunun yapacağı bir toplantı ile üyeliğe kabul edilmesi belirtilmiştir.⁷¹ Parti teftiş raporlarından anlaşıldığı kadarıyla CHP Maraş il teşkilatı bu konuda da oldukça yetersiz kalmıştır. Bu durum hem partinin kendini halka anlatması konusundaki isteksizliği hem de bu konuya önem vermemesi ile ilgili görünmektedir. Nitekim henüz 1934 yılında dahi hem rakamlar hem parti müfettişinin genel izlenimi bu konudaki ihmali ortaya koymuştur. Buna göre parti üye sayısının köylerde merkeze oranla beklenen artışa ulaşamamasının en önemli sebebi olarak köylülerin kendilerini zaten parti

⁶⁸ BCA, 490.01.587.24.3, 18.04.1935, s. 1-3.

⁶⁹ BCA, 490.01.686.329.1, 23.07.1938, s. 50.

⁷⁰ 1927 CHF Nizamnamesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927, mad. 8-9, s 6-7.

⁷¹ 1935 CHP Tüzüğü, mad. 12.

üyeleri sayımları düşüncesi gösterilmiştir. Bu ise üyelik işlemlerinin kâğıt üzerinde yapılmasını gereksiz kılmıştır. Çalışma raporlarından çeşitli yıllara ait parti üye sayısı ve üye sayısı artış oranları hakkında bilgilere erişebilmekte mümkün olmuştur. Buna göre bu yıla ait partiye kayıtlı üye sayıları; merkez ilçede 2.096, Elbistan'da 1.133, Andırın'da 1.030 olarak belirlenmiştir. Göksun'da ise sayı henüz belirlenmemiştir.⁷² 1935 yılı verilerine göre fırkaya kayıtlı üye sayısı son bir yıl içinde 3.500 kişi artmış bu sayının 3.325'ini erkek, 175'in ise kadınlar oluşturmuştur.⁷³

1936 yılı verileri ise parti üye kaydının tüzüğe uygun yapıldığını ancak üye sayısının yeterli ve istenen miktarı henüz karşılamadığını göstermektedir. Bu yılda partiye kayıtlı üye sayısının nüfusa oranı % 9 olarak belirlenmiştir.⁷⁴ Bu yıla ait aşağıda sunulan partiye kayıtlı üye sayılarına göre önceki yıla göre sayılarda az bir artış olmuş, Göksun'da ise geçen yıl verilemeyen sayı bu yıl belirlenmiştir:⁷⁵

İl ve İlçe Adı	Kayıtlı Üye Sayısı
Maraş Merkez İlçe	3.037
Elbistan İlçesi	1.500
Andırın İlçesi	1.050
Göksun İlçesi	360
Toplam	5.947

1937 yılının ilk altı aylık raporları ile ikinci altı aylık raporları ise geçen yıla oranla bariz bir üye artışını gösterirken en büyük artış Göksun'da olmuş ve rakamlar hayli abartılı görünmüştür:⁷⁶

İl ve İlçe Adı	Kayıtlı Üye Sayısı
Maraş Merkez İlçe	3.150
Elbistan İlçesi	2.125
Andırın İlçesi	1.722
Göksun İlçesi	3.500
Toplam	10.497

İl ve İlçe Adı	Kayıtlı Üye Sayısı
Maraş Merkez İlçe	3.131
Elbistan İlçesi	2.600
Andırın İlçesi	1.731
Göksun İlçesi	3.200
Toplam	10.662

⁷² BCA, 490.01.686.328.4, 29.07.1934, s. 103.

⁷³ BCA, 490.01.496.1997.3, 23.02.1935, s. 30.

⁷⁴ BCA, 490.01.686.328.1, 28.10.1936, s. 6.

⁷⁵ BCA, 490.01.686.329.1, 11.08.1936, s. 79

⁷⁶ BCA, 490.01.686.329.1, 20.03.1937, s. 75; BCA, 490.01.686.329.1, 05.07.1937, s. 71.

1938 yılı birinci altı aylık çalışma raporuna göre Maraş'ta partiye kayıtlı üye sayıları ise şöyledir:⁷⁷

İl ve İlçe Adı	Kayıtlı Üye Sayısı
Maraş Merkez İlçe	3.139
Elbistan İlçesi	3.000
Andırın İlçesi	1.731
Göksun İlçesi	3.550
Toplam	11.420

1938 yılı ikinci altı aylık çalışma raporuna göre Maraş'ta partiye kayıtlı üye sayıları da bariz bir artış göstermemiş ve Göksun ilçesindeki rakamlar aynı olarak verilmiştir.⁷⁸

İl ve İlçe Adı	Kayıtlı Üye Sayısı
Maraş Merkez İlçe	3.139
Elbistan İlçesi	3.150
Andırın İlçesi	1.731
Göksun İlçesi	3.550
Toplam	11.575

Maraş İl İdare Heyeti tarafından parti merkezine gönderilen 1939 yılı ikinci altı aylık çalışma raporuna göre partiye ait üye sayıları da büyük bir farklılık göstermemektedir.⁷⁹

İl ve İlçe Adı	Kayıtlı Üye Sayısı
Maraş Merkez İlçe	3.141
Elbistan İlçesi	4.220
Andırın İlçesi	1.791
Göksun İlçesi	3.600
Toplam	12.752

1942 kongre zabıtlarına göre partili üye sayısı 1940 yılına göre 1.123 kişi artmıştır. Öte yandan bu üyelerin 12'si yüksekokul, 62'si lise, 380'i ortaokul ve 8.361'i ilkokul mezunudur. Üyelerden 5.696'sı ise okuma yazma bilmemektedir. Bu üye sayısının il nüfusuna oranı ise oldukça düşük denecek seviyede % 8 civarındadır. Bu yıla ait üye sayıları ise şöyledir:⁸⁰

⁷⁷ BCA, 490.01.686.329.1, 23.07.1938, s. 53.

⁷⁸ BCA, 490.01.686.329.1, 22.01.1938, s. 53.

⁷⁹ BCA, 490.01.686.329.1, 26.01.1940, s. 2.

⁸⁰ BCA, 490.01.177.707.1, 10.12.1942, s. 126-127.

İl ve İlçe Adı	Kayıtlı Üye Sayısı
Maraş Merkez İlçe	3.900
Elbistan İlçesi	4.450
Andırın İlçesi	2.020
Göksun İlçesi	4.101
Toplam	14.471

1939 yılında ilçe teşkilatlarına ait detaylı verilerde ocak sayılarına da yer verilmiştir. Elbistan'da 72.000 olan ilçe nüfusundan 4000'i kayıtlı üye sıfatında yer almaktadır. Andırın'da 17 binlik nüfusun 1800'ü üye kayıtlıdır. Bu dönemde Andırın'da 50 köy, 6 nahiye ve 44 ocak bulunmaktadır. Göksun'da ise 23 bin nüfuslu ilçede 3.500 kayıtlı üye söz konusudur. Burada da 56 mahalle ve köy ocağı bulunmaktadır.⁸¹ Aynı zamanda parti tüzüğüne uygun olarak partiye üye kaydedilecek kişiler halkça sevilen ve parti prensiplerini aktarabilecek niteliklere sahip kişilerden belirlenmeliydi. Bu açıdan partinin 1942 kayıtlarında teftiş raporlarına göre partiye dâhil edilmek istenenlerin çoğu halk tarafından sevilen namuslu ve dürüst kişilerdir.⁸²

Parti üyeliği ve üye sayısının artırılmasının yanı sıra parti merkezinin tüzük ve nizamname ile sabitlediği diğer konu, parti üyelerinden partiye yardım parası toplanması konusudur. 1931 CHP nizamnamesine göre fırka mensupları, fırkaya az veya çok bir yardım parası vermekle yükümlüdür. Buna göre üyeler, yardım parasını ayda, altı ayda veya on iki ayda bir ödemek ve ne kadar ödeme yapacağını kendi tayin etmek kaydıyla bulundukları yerin ocağına bir taahhüt kâğıdı vermekle görevliydi.⁸³ Parti, partililerin ödeyeceği bu aidatların *partinin yurda hizmet yolunda çalışmasına* doğrudan bir katkısı olacağını belirtmiştir.⁸⁴ Böylece partiye üye olanlar bir sorumluluk altına alınırken yurda hizmet söylemiyle de motive edilmekteydi. Parti merkezi bu kapsamda teşkilatlarından da yardım parası toplanması işinin usulüne uygun ve düzenli şekilde yapılmasını istemiştir. Üyelere yardım parası verme ödevinin ülke ve partisi için taşıdığı hayati önemin sıklıkla hatırlatılması istenmiştir. Bütün bunlara karşın Maraş parti teşkilatı, parti tüzüğüne uygun olarak toplanması gereken yardım paralarını neredeyse hiç toplayamamıştır. Teftiş raporlarına göre halk, kurumların ancak halkın kendi yardımları ile kalkınabileceği fikrine henüz sahip değildir. Partiye sadece manen bir bağlılık söz konusudur ve asıl sorun da bu manevi bağlılığın fiili bir ödemeye tabi tutulamamasıdır.⁸⁵

Partiye üye kaydındaki sıkıntı ve ilgisizliğe uzun yıllar çeşitli raporlarda yer verildiği görülmektedir. Bu ilgisizliğin yanı sıra halkın ödeme yapacak ekono-

⁸¹ BCA, 490.01.686.329.1, 25.04.1940, s. 4-5.

⁸² BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 26.

⁸³ 1931 CHF Nizamnamesi ve Programı, s.4.

⁸⁴ 1935 CHP Tüzüğü, mad. 14.

⁸⁵ BCA, 490.01.686.328.1, 28.10.1936, s. 7.

mik güçten yoksun olması da bu yardımların toplanmasında çeşitli güçlüklerle yol açmıştır.⁸⁶ Hatta partinin giderlerinin önemli bir kısmının parti başkanının cebinden karşılandığı belirtilmiştir. Keza partiye ait gelirlerin, örneğin gayrimenkul gelirlerinin ancak partide çalışan kâtip ve odacı aylıkları ile partinin kâğıt, odun, ışık masraflarını karşılamak için kullanılabildiği ifade edilmiştir.⁸⁷ Bu ilgisizliğin yanı sıra az da olsa verilen yardım paralarına ait kayıtların da düzenli olarak tutulmadığı da diğer belirtilenler arasındadır. Raporlara göre kayıtsızlık öyle bir safhadadır ki 1937 yılı verilerine göre üye kayıt defterinde son on yıldır ölen, kaybolan ya da nakledilenlerin düzenlemeleri yapılmamış hatta en son 1928 yılında düzenlenen kayıt defterlerinin yeniden tashih edilmeden işleme konulduğu belirtilmiştir. Öyle ki parti müfettişine göre 1.423 kişinin bu yıl üye olarak kaydedildiği belirtilse de bu üyelerin 1928 yılı kayıtlarındaki kişilerle aynı olduğu saptanmıştır. Anlaşılan o ki bu üyeler sadece isim belirtilmiş ve herhangi bir düzenleme yapılmadan aynen kaydedilmiştir.⁸⁸

1938 yılı verilerine göre yardım parası toplaması işi son altı ay içinde Göksun'da % 40, Andırın'da % 50 oranında toplanmıştır.⁸⁹ Oldukça yüksek görünen bu rakamlara karşın 1940 yılına ait raporlarda toplanması gereken yardım parası işinin henüz bir düzene koyulamadığı belirtilmiştir. Yardım parası toplama işinin merkezi olarak görünen Ocaklar ise sadece ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde para toplayabilmiştir. Bu sebeplerle tahsilât ancak % 10-15 oranında kalmıştır.⁹⁰ Aynı oranlar 1940 yılı kongre zabıtlarında da belirtilmiştir. Buna göre *“partinin bir yandan partisine bağlılığının delili bir yandan da partinin yurda hizmet yolunda bir vazifesi olarak gördüğü yardım parası toplama işi”* bu yıl ancak % 10-15 oranında tahsil edilebilmiştir. Bu konuda özellikle merkezdeki ocakların daha aktif hareket ettikleri belirtilmiştir.⁹¹ Bu oran 1941 yılında % 25-30 seviyesine ve hatta Göksun'da % 65'e çıkarılmıştır.⁹² Göksun'daki bu bariz parti aktivitesi Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut'un da dikkatini çekmiştir. Göksun'u ziyareti sırasında coşkulu bir kalabalığın halkevindeki karşılayışı ve sevinci Tankut'u etkilemiş görünmektedir.⁹³ Göksun'daki bu dikkat çekici durum 1943 teftiş raporuna da konu olmuştur. Buna göre hem partiye üye kaydı hem de yardım parası karşılığında verilen taahhüt kâğıtlarının verilmesi konusunda en büyük ilerlemeyi Göksun teşkilatı göstermiştir. Hatta köylü kadınlar kendileri bizzat gelerek partiye kaydedilmek istemişlerdir. Elbistan ise bu küçük ilçe Göksun'a göre bir hayli geride kalmıştır.⁹⁴ Maraş parti teşkilatı-

⁸⁶ BCA, 490.01.686.329.1, 11.08.1936, s. 79

⁸⁷ BCA, 490.01.686.328.4, 19.03.1933, s. 106.

⁸⁸ BCA, 490.01.686.328.1, 21.09.1937, s. 63.

⁸⁹ BCA, 490.01.686.329.1, 23.07.1938, s. 53

⁹⁰ BCA, 490.01.686.329.1, 26.01.1940, s. 12.

⁹¹ BCA, 490.01.202.799.4.1, 09.06.1941, s. 8.

⁹² BCA, 490.01.1579.433.1, 27.10.1941, s. 37.

⁹³ Hasan Reşit Tankut, *Maraş Yollarında*, Ukde Yayınları, 2008, s. 84.

⁹⁴ BCA, 490.01.273.1091.2, 13.05.1943.

nın bir sonraki yılına ait yardım parası tahsilâtı oranı ise il genelinde % 30-40'ı bulmuştur. Parti başkanının ifadelerine göre gelir durumu ne olursa olsun herkesten gücü oranınca az veya çok yardım parası tahsil edilmiştir.⁹⁵

CHP parti merkezinin hassasiyet gösterdiği önemli bir konu da il ve ilçe teşkilatlarında düzenli olarak yapılmasını istediği kongre çalışmalarıdır. Yerel parti kongrelerinin genel düzeni ve seçimlerin yapıldığı ortamı incelemek ve usulüne uygun yapıp yapılmadığını takip etmek parti merkezinin önem verdiği konuydu. Seçimlerin demokratik yapılması ve halkın istek ve şikâyetlerine müsaade edilmesi önemli görülmekteydi. CHP tüzüğüne göre il kongreleri iki yılda bir ilçe ve nahiye kongreleri ise yılda bir düzenlenmek durumundaydı.⁹⁶ Kongreler Eylül ayında başlayıp Aralık ayı sonunda biterdi. Her kongrede seçilen delegeler, bir üst kongreyi düzenlemek durumundaydı. Ayrıca kongreler, yönetim kurulu başkanı tarafından açılır ve kongrelerde konuşulacak konular başkan tarafından önceden belirlenir ve yönetim kurullarının mevcut durum ile ilgili konuşmaları ile toplantıya başlanırdı.⁹⁷ Bunu yanı sıra kongrelerde uygulanan diğer bir uygulama ise kongrelerin merkezden gönderilen milletvekilleri tarafından teftiş edilmesi idi. Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya tarafından 50 parti il başkanlığına gönderilen yazıda, müşahit mebus olarak adlandırılan bu mebusların hem parti-hükümet birlikteliğini müşahade etmek ve hem de kongrelerin tüzüğe uygun olarak yapıp yapılmadığını incelemek gibi görevleri olacağı belirtilmiştir.⁹⁸

Belirtilen talimatlar kapsamında Maraş CHP il teşkilatı tarafından 1935 yılı il kongresinin 23.02.1935 tarihinde Belediye binasında saat 10.00'da gerçekleştirileceği ve seçimlere halkın da katılabileceği ilan edilmiştir.⁹⁹ Belirtilen tarih ve saatte Maraş CHF İl Kongresini parti başkanı Halit Onaran açmış ve oldukça uzun konuşma metni ile parti idaresini eline almadan önce ve aldıktan sonraki değişimleri etraflıca anlatmıştır. Bilhassa idareyi ele aldığı anda karşılaştığı kötü bütçenin detaylı bir inceleme ve düzenlemesini yaptırdığını belirten Onaran'a göre o sıradaki parti bütçesi, gelir gider dengesinden mahrum bir bütçe niteliğindedir. Ayrıca belirttiğine göre toplam 1200 lira olan parti bütçesinin yarısı üye aidatlarından elde edilmektedir. Onaran, bu gelirinde katip, odacı maaşları ile partinin yakacak, aydınlanma ve döşeme giderlerini karşılamakta kullanıldığını ifade etmiştir. İdareyi alır almaz yaptığı ilk iş ise fırkaya ait bütün mallar ile alacak ve vereceklerin bir dökümünü çıkarmak olmuştur. Öncelikli olarak partiye ait bütün emlakın satımı yapılmıştır. Öte yandan iş başına geldikten sonra yapılan ilk işlerden biri de halkevinin açılması çalışmaları olmuştur. Keza

⁹⁵ BCA, 490.01.177.707.1, 10.12.1942, s. 126-127.

⁹⁶ 1938 CHP Tüzüğü, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938, mad. 55, s. 12.

⁹⁷ 1938 CHP Tüzüğü, mad. 56; 58-59; 60-62, 67, s. 14.

⁹⁸ 1936 CHP İl Kongreleri, s. 9.

⁹⁹ Maraş Vilayet Gazetesi, 19.02.1935, Yıl: 2, sayı: 75, s. 4.

belediye ve vilayet bütçesine halkevi açılması için koyulan 500'er lira ile daha açılmadan halkevine bir radyo dahi alınmıştır.¹⁰⁰ Onaran'ın konuşmalarından sonra yapılan seçimlerde ise parti yönetim kurulu üyeliklerine Bayan Refia, Avukat Hami Bey, Ziya Kadioğlu, Nedim Kilislioğlu, Ali Rıza Çuhadar, Belediye Reisi Sükuti Tükel, Ziraat Bankası Müdürü Hamit Nizami, Arif Şişmanoğlu seçilmişlerdir.¹⁰¹

Öte yandan Maraş'ta yine ilk defa olarak 1935 yılında merkez ilçede de ocak kongreleri düzenlenmiştir. Parti merkezinin isteği doğrultusunda halka açık tutulan bu kongrelerde üyeler tarafından ocak yönetim kurulları seçilmiştir. Onaran'ın parti il kongresinde belirttiğine göre Ocak kurulları yeterince başarılı çalışmamışlardır. Onaran bu yetersiz çalışmanın sebebini ise henüz *yurttaşların parti konusundaki görev bilinçlerine* tam anlamıyla sahip olamamasını göstermiştir. Maraş merkezde ilk açılan ocak İsmet Paşa ocağı olmuş ancak en aktif ve canlı faaliyetler gösteren ocaklar ise Mağaralı ve Akçakoyunlu ocakları olmuştur.¹⁰² Bu ocakların yanı sıra Maraş Merkez İlçe Yönetim Kuruluna bağlı olarak Turan Mahalle Ocağı, Kurtuluş Mahalle Ocakları da aktif bulunmaktadır.¹⁰³

Tek parti döneminin en önemli uygulamalarından biri de halkın şikâyet, istek ve dileklerini dile getirebildiği ortamların yaratılmasıydı. Bu kapsamda özellikle il kongrelerinde partililerin ve halkın bu konuda serbest bırakılması ve bütün isteklerini dile getirebilmelerinin sağlanması istenmiştir.¹⁰⁴ Kongre zabıtları filli ve bireysel olarak halktan kişiler yerine ilçe ve ocak yönetimlerinin, çoğu ulaşım, eğitim ve sağlık istekleri içeren dileklerini içermektedir. Nitekim 1935 yılında toplanan Maraş CHF Kongresinde dile getirilen isteklerden bazıları şöyledir: Merkezdeki en önemli isteklerden biri şehirde ilköğretimin verimli hale getirilmesidir. 196.800 olduğu belirtilen şehir nüfusunun yaklaşık 19.000'nin çocuk olduğu, bunlardan sadece 3.673'ünün okula gidebildiği belirtilen istekte bunun en önemli sebebinin 379 köyden sadece 42'sinde okul ve öğretmen olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Maraş Merkezde ise toplam 3.500 çocuktan 700 küsurunun okula gidebildiği bütçenin esas kısmının eğitime ayrılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu eğitim dileğine bir öneri getirilerek, hizmetin ulaştırılamadığı okullarda eğitim ihtiyacının karşılanabilmesi için köylere *seyyar muallimler* gönderilmesi istenmiştir. Bunların yanı sıra Trahom hastalığı için tedavi uygulamalarının bizzat halkın ayağına götürülmesi talebi, çeşitli ulaşım yollarını tamiri ve açılması, üç yıl önce Antep'e bağlanan Pazarcık ilçesinin yeniden Maraş'a bağlanması istenmiştir. Öte yandan her yıl yapılan

¹⁰⁰ BCA, 490.01.496.1997.3, 23.02.1935, s.20- 26.

¹⁰¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 2, sayı: 75, 26.02.1935, s. 3.

¹⁰² BCA, 490.01.496.1997.3, 23.02.1935, s. 26.

¹⁰³ BCA, 490.01.686.328.1, 21.09.1937, s. 64.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevda Mutlu, "Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 86, Temmuz 2013.

ilçe kongrelerinin olumsuz kış şartlarından dolayı yapılamaması nedeniyle tıpkı illerdeki gibi iki yılda bir yapılması da belirtilen dilekler arasındadır. Elbistan'dan gelen dilek listesinde; ilçeye bir ortaokul açılması, ziraat için sulama olanağının sağlanması, Pazarcık'ta; seyyar aşiretlerin iskân edilmesi ve Asliye Mahkemesinin açılması; Andırın'da ise Kesiş nehri üzerindeki *cesim köprüünün* tamir edilmesi ve gereksiz görülen orman yangını bekçilerinin ilga edilmesi istekleri yer almıştır.¹⁰⁵

1936 yılında yapılacak olan il kongrelerinde ise bu yıl uygulamaya konulan karar kapsamında müşahit mebuslar kongreleri teftiş etmek üzere görevlendirilmişlerdir. Bu kapsamda 1936 yılı Maraş il kongresinde hazır bulunmak üzere görevlendirilen Müşahit Mebus Kırşehir Mebusu Hazım Börekçi olmuştur.¹⁰⁶ Müşahit Mebus Hazım Börekçi'nin de hazır bulunduğu Maraş CHP İl Kongresi 20.12.1936 tarihinde Vali ve Parti Başkanı Salih Cemal Gülen'in Kongre Başkanı sıfatıyla yaptığı açılış konuşması ile başlamıştır. Gülen, konuşmasında parti-devlet bütünleşmesinin halk ve devlet ilişkilerini düzene koyduğunu, halkın ve delegelerin şikâyetlerini çok açık olarak kongrelerde dile getirdiklerini ifade etmiştir. Kongrenin son derece samimi bir ortamda geçtiği belirtilirken yapılan seçimler sonunda il ve ilçe idare heyetleri şu şekilde belirlenmiştir: Merkez üyelikleri Mesut Onat, Sükuti Tükel, Rıza Çuhadar, Nedim Yazıcı, Avukat Abdullah ve Ahmet Dede 20'şer oyla asil üyeliğe, Şevket Beyazıt ve Abdülkadir Arif ise 19 oyla yine asil üyeliğe seçilmişlerdir. Ayrıca bu yıl ilk defa oluşturulan Merkez İlçe Kuruluna ise Hami Aksu, Nuri Şişman, Mustafa Sağol, Tevfik Arif, İbrahim Nuhçe, İlyas Seçgin ve Ömer Ertuğrul seçilmişlerdir. İlçe yönetim kurulları ise şu şekilde oluşmuştur. Elbistan'ta; Hasan Başaran, Pehlivan Mehmet, Arif Erten, Mehmet Saatçi, Dava Vekili Salih, Mehmet Salt, Mehmet Köksal, Andırın'da; Ali Kaptan, Mehmet Sevin, İsmail Kılıç, Abdullah yaycı, Mehmet Ali Başdoğan, Ali Aksoy.¹⁰⁷ Ayrıca kongre sonrasında il ve ilçelerden gelen delegeler için 35 kişilik bir akşam yemeği verilmiştir.¹⁰⁸

1938 yılında yapılacak olan il kongresinin ise 15.12.1938 günü saat 14.00'te ilçelerden gelen delegelerin de katılımı ile yapılacağı ve bu toplantıda daire müdürlerinin de hazır bulunarak halkın dileklerine yanıt verecekleri ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Belediye salonunda yapılan il kongresini bu sırada Manisa'ya tayini çıkan Eski Vali ve Parti Başkanı Osman Şahinbaş açmış, iki yıllık çalışma ve faaliyet raporunun okunmasının ardından dileklere geçilmiştir. Bunun ardından yapılan seçimlerle geçen yılki il yönetim kurulu aynen bu yılda seçilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁵ BCA, 490.01.6997.3, 17.03.1935, s.38-48.

¹⁰⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 164-25, 19.12.1936, s. 1.

¹⁰⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 168-29, 24.BK.1936, s. 2.

¹⁰⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 168-29, 24.BK.1936, s. 2.

¹⁰⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 5, Sayı: 270, 27.12.1938, s. 1.

¹¹⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 5, Sayı: 271, 22.12.1938, s. 2.

1939 yılında ilçelerde yapılması öngörülen kongrelerde parti merkezinin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla sorunlar yaşanmış ve bu sorun parti merkezine de şikâyet edilmiştir. 29.09.1939 tarihinde Parti Genel Sekreterliği tarafından Maraş Parti Müfettişi Galip Kahraman'a gönderilen bir yazıdan anlaşıldığı kadarıyla bu yıl yapılan seçimlerde çeşitli usulsüzlükler yaşanmıştır. Parti idaresi ve idareye muhalif kesimler arasındaki çatışma, genel merkeze gönderilen şikâyet yazıları ile araştırma konusu haline gelmiştir. Bu yazıya göre çatışmanın konusu partiye kayıtlı yedi bin üyenin yazıldığı kütük defterinin bilinçli olarak tahrip edildiği yönündedir. Belirtildiğine göre kütük defterinin tahrip edilmesindeki asıl amaç yıllarca parti bünyesinde bulunan ama şimdi mevcut parti idaresine muhalefet ettiği belirtilen Mehmet Ali Kayaalp ve arkadaşlarının kongreye katılımını engellemektir. Parti merkezi durumun parti müfettişi tarafından araştırılmasını istemiştir.¹¹¹ Bunun yanı sıra bu seçimler için parti genel sekreterliği tarafından seçim ve kongreleri bizzat gözlemleyecek olan parti müfettişlerinden istenen en temel şeylerden biri de parti idarelerine seçilecek olan kişilerin parti ve halkevi işlerinden anlayan ve bu işi layıkıyla yapabilecek kişilerden seçilmesi konusunun sıkı bir takibinin ve kontrolünün yapılması isteğidir. Hatta parti merkezinden gönderilen yazıda *"mafevk kongrelere seçilecek delegelerin seçiminde arz ettiğim maksadı temine elverişli bir yol tutulmasını rica ederim"* denilerek uygun bir yolla seçmenler üzerinde bir etki yapılması istenmiştir.¹¹² Parti merkezi işi riske atmamak için idare seçimlerine müdahale etmek arzusunda olmuştur.

Tüzükte belirlendiği üzere bu yılda yapılması planlanan il kongresi 24.12.1940 tarihinde CHP Maraş İl Başkanı Ali Rıza Çuhadar liderliğinde toplanmıştır. Görüşmelerin zabıt altına alındığı kongrenin açılış konuşmasında son iki yıllık parti faaliyetlerinden detaylıca bahseden Rıza Çuhadar'a göre merkezdeki bazı ocaklar oldukça yararlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Merkezdeki Kılıçlı ve Turan ocaklarının çalışmaları sayesinde partilileri ve halkı tatil günlerinde dahi ocaklara çekmek amacıyla birer radyo alınmıştır. Böylece parti ve hükümet işleri bu radyolar aracılığı ile partililere daha iyi anlatılmış ve ayrıca halk ile yakın temas içinde bulunulmuştur. Yine aynı amaçlarla geniş halk kesimlerine partinin sesini duyurabilmek için bir hoparlör temin edilmesi fikrinden hareketle belediyeden 800 lira yardım temin edildiği belirtilmiştir. Buna ilaveten 1400 lirada parti bütçesinden tahsis edilerek bir amplifikatör ve 7 hoparlör daha temin edilmiştir.¹¹³ Bu önerinin daha sonra parti müfettişleri tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Ocakların halkın ilgisini partiye çekmek konusundaki önemine işaret eden Parti Müfettişi Mitat Aydın'a göre bu ilgiyi çekebilmenin en önemli yolu bu ocaklara birer tane radyo koymak ve

¹¹¹ BCA, 490.01.686.329.1, 29.09.1939, s. 43.

¹¹² BCA, 490.01.686.329.1, 21.09.1939, s. 45

¹¹³ BCA, 490.01.202.799.4.1, 09.06.1941, s. 9.

buralarda bir kütüphane oluşturmaktır. Böylece ocaklar, faal bir mahalle kulübü haline getirilecektir. Hatta partili yönetim kurulu üyelerinin de bu ocaklara gelerek birkaç saat partililer ve halkla sohbet edip vakit geçirmelerinin halkı partiye çekmek konusunda yeterli olacağı önerisi dile getirilmiştir.¹¹⁴

1942 yılı vilayet kongresi ise 10.12.1942 tarihinde parti binasında il ve ilçelerden gelen delegelerin katılımı ile yapılmıştır. Teftiş raporuna göre Andırın'da da ilçe kongresi başarılı bir şekilde tamamlanmış ve parti müfettişinin bizzat gözlemlediği üzere halk, dileklerini ve şikâyetlerini serbestçe ifade edebilmiştir. Hatta parti müfettişine göre halka söz verildiğinde *mantıklı* ifadeler kullanabildiklerine dahi şahit olunmuştur.¹¹⁵ Bu aynı zamanda parti idarecilerinin köy eve köylüye bakışını göstermesi açısından önemli görünmektedir. Yerel kongrelerde dikkat çeken diğer bir konu ise ocak kongrelerinin sönük geçtiği vurgusudur. Köy ocaklarının teşkilat olarak zayıf kaldığı ve çoğu köyde kongre yapılacak binanın dahi bulunmadığı ve köy odalarında da bu kongrelerin yapılamadığı ifade edilmiştir. Teftiş raporlarına göre kongreler bu yüzden ya köy muhtarının ya da evi büyükçe olan başka bir kişinin evinde yapılmaktadır.¹¹⁶

Bina ve donanım durumu partinin taşradaki en önemli sorunlarından biri olmuştur. Maraş'ta hem parti binalarının hem de halkevi binalarının yeri ve durumu gündemi sürekli meşgul etmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Maraş parti teşkilatının Kadızadeler zamanında temin edilen bir binası mevcuttur. Bina belediyeden sekiz bin liraya satın alınmış ancak tapusu henüz fırka adına çıkarılmamıştır.¹¹⁷ 1936 yılı teftiş raporlarından anlaşıldığı kadarıyla parti binasının yeri de pek tatmin edici değildir. Bu nedenle parti ve halkevi binasının taşınması ve yenilenmesi konusunda sürekli öneriler gündeme getirilmiştir. Bunlardan en dikkate değeri Trahom Hastanesi ve parti binasının yer değiştirmesi önerisiydi. Hastanenin parti binasına taşınması olumlu karşılanmıştır. Ancak dönemin Valisi Salih Cemal Gülen yaptığı incelemeler sonunda parti ve halkevinin, hastane binasına taşınmasını mahzurlu görmüştür. Gülen, Trahom Hastanesinin yerinin hem sapa kalması hem de tadilat ve tamirat masraflarının fazla olacağının düşünülmesi dolayısı ile bu fikirden vazgeçildiğini belirtmiştir. Bunun yerine parti binasına taşınan Trahom Hastanesinin boşalan binasına Memleket Hastanesinin taşınması ve Memleket Hastanesinin boş kalan binasına da parti merkezinin taşınması kararı alınmıştır. Ayrıca hastanenin bahçe-
sindeki bir arsaya da Halkevi binasının yapılması kararlaştırılmıştır. Belirtildiğine göre bu öneriye Maraş Mebusu Hasan Reşit Tankut'ta destek vermiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ BCA, 490.01.273.1091.2, 13.05.1943.

¹¹⁵ BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942, s. 24.

¹¹⁶ BCA, 490.01.273.1091.2, 13.05.1943.

¹¹⁷ BCA, 490.01.1579.433.1, s. 38.

¹¹⁸ Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 157-18, 01.BT.1936, s. 7.

CHP İl Yönetim kurulu Başkanlığı tarafından alınan bir kararla parti ve halkevi binasının bahçesi ile birlikte satılacağı ve ihaleye gireceklerin partiyeye müracaat etmeleri istenmiştir.¹¹⁹ Daha sonraki bir haberden ise halkevi binasının kısa sürede satıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁰ Parti ve halkevi binası olarak kullanılan Almanlardan kalma hastane aynı anda birkaç hizmeti birden sunmaktadır. Buna göre hastanenin eczane kısmı parti ve halkevi olarak, alt kısmı poliklinik, orta kısmı parti il ve yönetim kurulları büroları, üst kısmı ise halkevi olarak kullanılmaktadır. Bahçesi ise yazın aile toplantıları için tahsis edilmektedir. Binanın büyük bir salonunun olmaması bu toplantıların yapılması güçleştirmiştir. Öte yandan da ilçelerde de parti binası konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Elbistan'da bu dönemde bir parti binası bulunamamakta parti ve halkevi işleri belediyenin iki odası ile bir salonunda yürütülmektedir. Gökşun'da ise fakir halk temiz bir bina kiralamıştır ancak eşya açısından oldukça eksiktir. Andırın'da da halk ve kaymakamın yardımı ile bir bina inşa edilmiş ve birçok eksiği olsa da oldukça temiz olan binaya Başkan Abdullah Yaycıoğlu'nun yardımıyla masa ve sandalye temin edilmiştir.¹²¹

Parti binasının yanı sıra merkezde yer alan ocakların da bina sıkıntısı yaşadıkları çoğunun da bina sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Maraş milletvekillerinin Maraş'ı ziyaretleri sırasında hazırladıkları raporlarda merkezdeki semt ocaklarından sadece 5'inin binası olduğu belirtilmiş hatta ocak yönetimlerinin toplantılarını bina eksikliğini gerekçe göstererek yapmadıkları ifade edilmiştir. Durumu gözlemleyen milletvekilleri ocak yönetimlerine parti binasının üst katının tam anlamıyla boş olduğunu ve buraların toplantı yapmaya uygun olduğu önerisini sunmuşlardır.¹²²

SONUÇ

Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması ile başlayan siyasi hayatın devlet eliyle düzenlenebilen ilk siyasal yapısını Cumhuriyet Halk Fırkası oluşturmuştur. Fırka, kurulduğu andan itibaren yoğun mücadelelerin gerçekleştiği tek yapı haline gelmiştir. Hem kendi konum ve nüfuzunu koruyup yaymak hem de siyasi mekanizma ile ve dolayısıyla devletle irtibatını korumak Maraşlı yerel aileler için oldukça önem taşıymaktaydı. Bu kapsamda bu güçlü ve nüfuzlu aileler parti idaresini elinde bulundurabilmek için çok büyük bir mücadele yapmaktaydılar. Öyle ki aileler parti müfettişleri ve devlet erkânı üzerinde birbiri aleyhinde etkide bulunabiliyor ve her ne pahasına olsun bu parti gücünden yoksun kalmak istemiyordu.

¹¹⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 189-50, 27.05.1937, s. 4.

¹²⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, Yıl: 4, Sayı: 190-51, 0.06.1937, s. 5.

¹²¹ *BCA*, 490.01.1579.433.1, 20.06.1942, s. 9.

¹²² *BCA*, 490.01.686.329.1, 25.04.1940, s. 1.

Böylesine yoğun bir mücadelenin ilçelerde dahi gözlenebildiği Maraş'ta parti çalışmalarının istenilen bir verimde yapılamaması olası bir durum olarak görünmekteydi. Parti yöneticileri bütün enerjisini iktidar mücadelesine kaydırmışlardır. Parti merkezinin sıklıkla vurguladığı parti ilkelerinin benimsenmesi ve halka benimsetilmesi konusu sadece sıkı bir halk takibinden ibaret kalmıştır. Durumu en iyi gösteren şey parti üye sayılarının sadece bürokratik bir evrak işi olarak görülmesi ve parti merkezinin bu isteğinin yazılı olarak sunulmasından ibaret tutulmasıdır. Hem halkın kayıtsızlığı hem yöneticilerin gerekli bilgiden yoksunluğu bu durumu daha da pekiştirmiştir. Parti merkezinin ulus devlet kapsamındaki ideolojik yayılım ve bütünleşmeyi sağlama arzusu taşrada yetersiz ve donanımsız bir partili kitlenin varlığı nedeniyle isteneni verememiştir. Merkezin istekleri tebligatlarla sınırlı kalmış, sıkı bir teftiş ağına rağmen insan, donanım ve teçhizat eksikliği taşrada da boş bir anlatımdan öteye gidememiştir. Bununla birlikte bu çalışmanın sahası dışında tutulan halkevleri ve halkevlerinin gönüllü öğretmenleri büyük bir arzu ile cumhuriyet değerlerinin anlatılmasında öncülük etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, 71-428.30..18.1.2.85.99.18, 01.12..1938.
 BCA, 490.01.840.324.2.
 BCA, 490.1.3.12.112.
 BCA, 490.01.1579.433.1
 BCA, 490.01.686.328.4, 19.03.1933.
 BCA, 490.01.686.328.4, 29.07.1934.
 BCA, 490.01.496.1997.3, 23.02.1935.
 BCA, 490.01.587.24.3, 18.04.1935.
 BCA, 490.01.6997.3, 17.03.1935.
 BCA, 490.01.686.328.1, 28.10.1936.
 BCA, 490.01.611.121.1, 10.01.1936.
 BCA, 490.1.0.0.3-13-4, 10.07.1936.
 BCA, 490.01.686.329.1, 11.08.1936.
 BCA, 490.01.686.328.1, 12.11.1936.
 BCA, 490.01.686.328.1, 21.09.1937.
 BCA, 490.01.686.329.1, 20.03.1937.
 BCA, 490.01.686.329.1, 05.07.1937.
 BCA, 490.01.686.329.1, 23.07.1938
 BCA, 490.01.686.329.1, 22.01.1938.
 BCA, 490.01.686.329.1, 29.09.1939.
 BCA, 490.01.686.329.1, 21.09.1939.
 BCA, 490.01.686.329.1, 25.04.1940.
 BCA, 490.01.686.329.1, 26.01.1940.
 BCA, 490.01.1579.433.1, 27.10.1941.
 BCA, 490.01.202.799.4.1, 09.06.1941.
 BCA, 490.01.177.707.1, 10.12.1942.
 BCA, 490.01.273.1091.2, 20.06.1942.
 BCA, 490.01.273.1091.2, 07.05.1943.
 BCA, 490.01.273.1091.2, 13.05.1943.
 BCA, 490.01.541.1856.2, 04.02.1946.

Resmî Yayınlar

- 1927 CHF Nizamnamesi, Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927.
 1931 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.
 1935 CHP Tüzüğü, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
 1935 CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
 1936 CHP İl Kongreleri, Ankara, 1937.
 1938 CHP Tüzüğü, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938.

1939 CHP Nizamnamesi, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

1943 CHP Tüzüğü, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.

TBMM Arşivi CHP Seçim Mevzuatı I, Cumhuriyet Halk Fırkası Kısa Tarihçesi.

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, Ankara, 2010, Er. Tar. 01.03.2020, 15: 38.

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, Ankara, 2010, Er. Tar. 01.03.2020, 15:53.

Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1934'den Birinci Kanun 1934 Sonuna Kadar, Cilt 5, Ulus Matbaası, 1935.

Gazeteler

Cumhuriyet, 20 Haziran 1936.

Cumhuriyet, 24 Haziran 1936.

Ulus, 20 Haziran 1936.

Ulus, 19 Haziran, 1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 2, sayı: 75, 19.03.1935.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 2, sayı: 75, 26.03.1935.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 168-29, 24.01.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 3, Sayı: 148-9, 30.07.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 3, Sayı: 144-5, 02.07.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:3, Sayı: 140, 04.06.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:3, Sayı: 153-14, 03.09.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:3, Sayı: 156-17, 24.09.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:4, Sayı: 158-19, 08.10.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 157-18, 01.10.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:4, Sayı: 161-22, 29.10.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 164-25, 19.12.1936.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 189-50, 27.05.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 190-51, 10.06.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 177-38, 04.03.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 178-39, 11.03.1937.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 196-57, 15.07.1937

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 246-107, 30.06.1938.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 4, Sayı: 253, 18.08.1938.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 263, 27.10.1938.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 270, 27.12.1938.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 271, 22.12.1938.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl: 5, Sayı: 269, 08.12.1938.

Maraş Vilayet Gazetesi, Yıl:5, Sayı: 269, 08.12.1938.

Araştırma-İnceleme Eserler

- AKBIYIK, Yaşar, “Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu”, *Tarih İncelemele-ri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 1991.
- ALPASLAN, Erhan, *1923-1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Maraş Milletve-killeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013.
- ALPASLAN, Erhan - AYDIN, Tülay, “CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın’ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)”, *CTAD*, Yıl: 11, Sayı: 22, Güz 2015.
- AYDIN, Tülay, “Mustafa Adli Bayman”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahraman-maraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 146, Kahramanmaraş, 2017.
- AYDIN, Tülay, *Tek Parti Döneminde CHP’nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez Taşra İlişki-leri (1935-1945)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018.
- AYDIN, Tülay, “Tek Parti Döneminde CHP’nin Taşra Örgütlerinde Güç ve İktidar Mücadelesi: Maraşlı Kadızade Ailesi”, *Asia Minör Studies Journal*, 7(1), 2019.
- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013.
- KOÇAK, Cemil, “Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Parti Müfet-tişliği”, *Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, 1992.
- MUTLU, Sevdâ, “Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 86, Temmuz 2013.
- TANKUT, Hasan Reşit, *Maraş Yollarında*, Ukde Yayınları, 2008.
- TURAN, Murat, *Cumhuriyet halk partisinin Doğu Örgütlenmesi (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010.
- TÜKEL, Sükûti, *Tatlı ve Acı Hatıralar*, Piyasa Matbaası, İzmir, 1952-1953.
- GÜMÜŞALAN, Nermin, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Yayımlan-mamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, 375s.

MARAŞ POLİS TEŞKİLATI'NIN GELİŞİMİ (1894-1908) *

YASİN KOZAK*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde iç güvenlik, polis teşkilatı kuruluncaya kadar askeri birimlerce sağlanmaktaydı. Osmanlı şehir ve kasabalarının güvenliğini tesis etmek amacıyla bir inzibat kuvveti kurulması zorunluluğunun ortaya çıkması üzerine 10 Nisan 1845'te polis teşkilatı kuruldu¹. 1846 yılına gelindiğinde ise polis teşkilatı yerine Zabtiye müşiriyeti ihdas edildi² ve 1879'a kadar görev ifa etti.

1870'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumundaki kötüye gidiş, ilerleyen tarihlerde Zaptiye personelinin maaşlarını alamamasına dolayısıyla da Zaptiye teşkilatının çalışma düzenin iyice bozulmasına neden oldu. Bu durum da Zabtiye teşkilatının iç güvenliği sağlamada istenilen başarıyı sağlamamasını beraberinde getirdi. Bunun üzerine 1879 yılında müşiriyet kaldırılarak Zabtiye Nezareti kuruldu³. Yine 1879 yılında Halep vilayet merkezi ile Maraş, Urfa ve Zor sancaklarında da askeri birimlerin içinde polis onbaşı, polis çavuşu gibi askeri rütbelerin kullanıldığı polis teşkilatı ihdas edildi⁴.

Osmanlı polis teşkilatında 1879-1908 yılları arasında önemli gelişmeler yaşandı. Bu gelişmelerden bazıları şunlardır: 1879 yılından itibaren Osmanlı polis teşkilatının iş ve işlemleriyle ilgilenen Zabtiye Nezareti bütçesinde artışlar oldu⁵. Bütçelerdeki artışlarla doğru orantılı olarak polis teşkilatının kurulduğu vilayet sayılarında ve bu vilayetlerdeki polis mevcudunda bahse konu 1879-1908 yılları arasında artışlar meydana geldi. Örneğin 1885 yılında taşrada 30 vilayet, 6 doğrudan merkeze bağlı sancak ve 1 mutasarrıflıkta polis teşkilatı var olup toplam polis mevcudu 1001'dir⁶. Bu arada 1885 yılından itibaren Os-

* Bu çalışma daha önce bildiri olarak sunulmuş olup, bu bildiri metni yeniden gözden geçirilerek genişletilmiştir.

* Dr., Kahramanmaraş.

¹ Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, Polis Akademisi Yayınları, 2008, 75.

² Ali Sönmez, "Osmanlı Devleti'nde İç Güvenliğin Dönüşümü, Zaptiye Teşkilatından Jandarmaya", *Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu İCANA*, S 38, vol.6, Ankara, 2007.

³ Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, Polis Akademisi Yayınları, 2008, 75 ve 182; Ali Sönmez, *Zabtiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005, 171.

⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), I..MMS., 63-2988, H. 29.08.1296(M. 18.08.1879).

⁵ Tefik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, C. 7, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, tarihsiz, 106-152.

⁶ Hüseyin Efendi, *Polis teşkilatının başladığı 1255-1839 tarihinden 1938 tarihine kadar tekâmül, teşkilat ve kadro hareketleri*, Emniyet Genel Müdürlüğü I . I . Şube Arşivi, Ankara, 1938, 44-51. Hüseyin Efendi tarafından hazırlanan bu eserde, 1908 yılında Hüdavendigar vilayetine ait polis sayıları yer almamaktadır. Bu nedenle taşrada

manlı polis teşkilatında kullanılan rütbelerde değişikliğe gidilerek askeri rütbe-lerin yerine I., II., III. komiser gibi rütbeler kullanılmaya başlandı⁷.

Polis teşkilatındaki gelişmelere bağlı olarak taşradaki bazı vilayetlere serkomiser atamaları gerçekleştirildi. Serkomiser bulunan vilayetlerin isimlerine ilk defa toplu bir biçimde 1893 tarihli Devlet salnamesinde yer verildi. Bahse konu salnameye göre 1893 yılında Osmanlı taşrasında 14 vilayet ve 1 sancak olmak üzere toplam 15 idari birimde serkomiserlik düzeyinde polis teşkilatı bulunmaktaydı⁸. Serkomiserlik bulunan vilayetler arasında Halep vilayeti yer almamaktaydı.

Bu arada 1895 yılından itibaren Vilayat-ı sitte ıslahatı çerçevesinde Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis ve Ma'muretül aziz vilayetlerinde ıslahat çalışmaları başladı. Bu çerçevede mezkûr vilayetlerde nahiye polis teşkilatı kuruldu. Bunun sonucunda bahse konu vilayetlerin nahiye polis sayılarında dola-ysisıyla da toplam polis sayılarında bu tarihten itibaren artışlar yaşandı⁹.

Osmanlı Devleti, bir taraftan polis teşkilatının gelişimi için bütçelerde ve polis sayılarında önemli artışlar yaparken diğer taraftan polisler ile diğer kolluk kuvvetlerinin görev esnasında nasıl davranacaklarına dair yasal düzenlemeleri de gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 06 Aralık 1896 tarihinde "*Dersaadet ve Bilâd-ı Selasede Asayiş Vazifesiyle Mükellef Olan Nizamiye ve Jandarma Asakir-i Şahanesiyle Polis Memurlarının Suret-i Hareketlerine Dair On altı Maddelik Talimat*" adlı talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnamenin beşinci, altıncı ve yedinci madde-leri polis ile nizamiye ve jandarma kuvvetleri arasındaki ilişkileri, on üçüncü maddesi ise daha çok polisin görev ve yetkilerini düzenlemiştir¹⁰.

1899 yılında 2 vilayette polis müdürü, 27 vilayet ile nezarete doğrudan bağlı 6 sancakta serkomiser görevlendirilmiştir¹¹. Söz konusu tarihte serkomi-serin görevli olduğu vilayetler arasında Halep vilayeti¹² de bulunmaktadır. 1899-1908 arası serkomiserin görevli olduğu vilayet sayısında çok az değişiklik yaşanmıştır.

Bu arada 1907 yılında, 1896 yılından beri kullanılan ve polise görev ve yetki veren talimat yürürlükten kaldırılmış onun yerine 167 maddeden meydana gelen ilk polis nizamnamesi yürürlüğe girmiştir¹³. 1908 yılına gelindiğinde İstanbul'da 2648; taşrada ise-30 vilayet, 6 doğrudan merkeze bağlı sancak ve 1

polis bulunan vilayet sayısı toplamında Hüdavendigâr vilayeti dikkate alınmamıştır. Bu bakımdan hem vilayet sayıları hem de taşradaki polis sayıları eksiktir.

⁷ Hüseyin Efendi, Polis teşkilatının..., 44-51.

⁸ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1311 (M. 1893), 458.

⁹ Emel Demir Görür, Vilâyet-i Sitte Islahatı (1878-1899), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, 125; DABOA, Y.A.HUS, 363-142, H-25-07-1314(30 Aralık 1896).

¹⁰ Düstur, Tertip (T.) 1, Cilt(C). 7., s. 114 – 116.

¹¹ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1317 (M. 1899), 358-359-360-361.

¹² Halep vilayet salnamesine göre Halep'te ilk serkomiser, 1898 yılında görevlendirilmiştir. Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1316(M. 1898), Def'a 26, 136.

¹³ Düstur, T. 1, C. 8, 666-692.

mutasarrıflıkta-3458 polisin görev yaptığı görülmektedir¹⁴. Bahse konu tarihte Halep vilayetinde toplam 61 polis istihdam edilmiştir.

MARAS SANCAĞINDA POLİS TEŞKİLATININ GELİŞİMİ

1894-1908 yıllarına ait Maraş mahalle sayısı ile polis sayılarının yer aldığı aşağıdaki tablo, 1894-1908 yılları arasındaki Halep Vilayet Salnamelerinin¹⁵ Maraş'a ait olan kısımları esas alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 2. 1894-1908 Yılları arası Halep vilayeti toplam polis sayıları ile Maraş, Zeytin ve Elbistan Mahalle ve polis sayıları

Yıllar	Halep Vilayeti Toplam Polis Sayısı			Maraş Merkez Polis Teşkilatı ve Polis Sayısı															Toplam	
	Amir	Nefer	Toplam	Merkez								Zeytin			Elbistan					
				Mahalle Sayısı	Polis Yüzbaşısı	Polis Müdürü	Serkomiser (Açıktan)	Komiser	Komiser-i Sani (Açıktan)	Komiser-i Salis (Açıktan)	Nefer	Mahalle Sayısı	Komiser-i Salis (Açıktan)	Nefer	Mahalle Sayısı	Komiser-i Salis (Açıktan)	Nefer			
1894	5	19	24	42								1	1	8			4		1	3
1895	5	19	24	42								1	1	8			4		1	3
1896	6	23	29	42								1	1	8			4		1	3
1897	6	30	36	42								1	4	8		1	4		1	7
1898	7	23	36	42								1	3	8		1	4		1	6
1899	11	29	40	42								1	6	8			4			7
1900	11	27	38	42				1					5	8	1	1	4			8
1901	13	38	51	42						1			3	8	1	1	4		1	7
1902	13	36	49	42								1	2	8		2	4		1	6
1903	23	42	65	41								1	3	5	1		4		1	6
1904	25	41	66	41								1	3	5	1		4	1		6
1905	26	41	67	41								1	3	5		1	4	1		6
1906	29	38	67	41								2	3	5		1	4	1		7
1908	29	32	61	41				1				1	3	5		1	4	1		7

1894 ve 1895 yıllarında Maraş merkezde Üçüncü Komiser olarak Şahin Efendi, polis olarak da Ahmet Efendi, aynı dönemde Elbistan'da İsmail Efen-

¹⁴ Hüseyin Efendi, Polis teşkilatının..., 44-51.

¹⁵ Eserin ismi Salname-i Vilayet-i Halep olup bundan sonra metin içinde Halep Vilayet Salnamesi ya da Halep Salnamesi şeklinde kullanılacaktır.

di¹⁶ polis olarak görev ifa ederken, Halep vilayetinde beş amir on dokuz memur olmak üzere toplam yirmi dört polis görev yapmıştır. Bahse konu tarihlerde Zeytun'da henüz polis görevlendirilmemiştir¹⁷.

1894 yılında Maraş sancak merkezinde bir polis amiri bir polis neferi olmak üzere toplam iki polisin görevlendirildiği yukarıda ifade edilmişti. Fakat bahse konu iki polisin, Maraş'ın huzur ve sükûnunu sağlamada yeterli olamaması üzerine geçici olarak Maraş'ta iki polis daha görevlendirildi. Bahse konu iki geçici polisin daimî olarak mezkûr sancakta görevlendirilmesi için Maraş idarecileri 4 Kasım 1894 tarihinde Zabtiye Nezaretinden talepte bulundular. Konuyla ilgili Halep'e gönderilen cevabi yazıda Halep vilayeti polis sayısının amirler dahil yirmi beş¹⁸ olduğu, vilayete bağlı sancaklarda kaç polisin görevlendirileceğinin vilayetin inisiyatifinde bulunduğu ifade edildikten sonra Maraş'ın nazik durumundan dolayı Maraş'ta geçici olarak görevlendirilen iki polisin bütçe imkanlarının yetersizliği nedeniyle daimî olarak görevlendirilemeyeceği bildirildi. Yazının son kısmında ise vilayetin, personel istihdamını en çok nerede ihtiyaç duyuluyorsa ona göre yapması gerektiği ifade edildi¹⁹. Bu arada 1894 yılından beri Maraş merkezde görevli Üçüncü Komiser Şahin Efendi, yaptığı hizmetlerden dolayı beşinci rütbeden bir kıt'a nişanla ödüllendirildi²⁰.

Bilindiği üzere Maraş'ta Ermeniler de yaşamaktaydı. Maraş'taki Ermenilere Amerikalı misyonerler tarafından kurşun mühürlü sandıklar içinde çeşitli doküman gönderilmiş, sandıklar Maraş'a geldiğinde polis tarafından içlerinde muzır kitap var mı diye mühürleri kırılarak kontrol edilmiştir. Ermeniler hem polisin sandıkları kontrol etmesinden hem de önceden beri bu tür olayları yaptığı bahanesiyle özellikle bu kontrolü yaptığı ifade edilen Üçüncü Komiser Şahin Efendi'den şikayetçi oldular. Konuyla ilgili Halep'ten açıklama istenmesi üzerine merkeze, sandıkların mühürsüz olduğu bu yüzden kontrol edildiği yönünde açıklamada bulunuldu. Bunun üzerine Halep'e, ilgili nizamnamenin dördüncü maddesi gönderilmiştir. Söz konusu maddede; Dersaadet'ten gümrükler vasıtasıyla taşradaki vilayetlere gönderilen kurşun mühürlü sandıkların iplerinde ya da kurşunlarında şüphe uyandıracak durumlar mevcut ise bu sandıkların tekrar kontrol edilebileceği eğer herhangi bir şüpheli durum söz konusu değilse kontrol edilemeyeceği de ifade edilmiştir²¹.

¹⁶ İsmail Efendi ile ilgili bilgi için bkz. Polis Kütük Defterleri, Defter No: 24, EGM Belge Yönetimi Daire Başkanlığı Dokümantasyon Şube Müdürlüğü Kütüphanesi, s. 689.

¹⁷ Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri (H.) 1312(Miladi (M.)1894); Def'a 22, 147.; Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1313(M. 1895), Def'a 23, 131.

¹⁸ 1895 tarihi itibarıyla Halep salnamesi kayıtlarına göre ise Halep vilayeti polis sayısı yirmi dört olarak görünmektedir.

¹⁹ DABOA, DH. MKT. 317-21 H. 12-06-1312(11 Aralık 1894); DABOA, BEO, 595-44566, H. 11.10.1312(M. 2 Nisan 1895).

²⁰ DABOA, DH. MKT. 33-19, H. 18 Receb 1312(15 Ocak 1895).

²¹ DABOA, A_MKT_MHM, 701-16, H. 23. 08. 1312(M. 19 Şubat 1895).

Ermeniler tarafından merkeze yazılan şikâyet dilekçesinde Şahin Efendi'nin hedef gösterilmeye başlandığı görülmektedir. Bu sırada becayış yapmak için merkeze dilekçe veren Şahin Efendi'nin bu talebi, olumlu karşılanarak becayışına izin verildi²². Şahin Efendi, bu tarihten sonraki bir tarihte Maraş'tan ayrıldı. Bu durum 1896 yılına ait Halep salnamesinde Maraş'ta görevli üçüncü komiserler arasında Şahin Efendi'nin isminin yer almamasından anlaşılmaktadır.

1894 yılında Maraş'ta iki polis geçici olarak görevlendirilmesine rağmen 1895 yılı Halep salnamesinde bu durum gösterilmemiş ve 1895 yılı Maraş polis sayısı önceki yıl ile aynı gösterilmiştir.

Maraş ve havalisinde 7 Ekim 1895 tarihinde başlayan ve Maraş'ta bulunan misyonerler tarafından da desteklenen²³ Maraş ve Zeytun İsyanı, dört ay sonra 11 Şubat 1896²⁴ tarihinde son buldu.²⁵ Bu tarihte Maraş'ta İngiliz, Fransız, Amerikalı misyonerlerde bulunmaktaydı.²⁶

İsyan devam ederken 11 Kasım 1895 tarihinde Adana ve Maraş bölgesinde Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı yaptıkları tecavüzleri anlatan ve Adana'dan Zaptiye Nezaretine gönderilen yazıda, Maraş ve Zeytun bölgesinde beş binden fazla Ermeni'nin bir araya geldiği ve *"İki günlük ömrünüz kaldı basacağız"* diyerek Müslümanları tehdit ettikleri ifade edilmektedir. Yazının devamında *bölgede yağma, yaralama ve öldürme gibi eşkıyalık olaylarının arttığı, bölgedeki halkın birçoğunun redife sevk olunduğu geri kalan halkın da can ve mal güvenliği kalmadığı için hicret edeceklerine yer verilmiştir*²⁷. Bu ifadeden bölgede huzursuzluğun hakim olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Adana'dan Zaptiye Nezaretine gönderilen 11 Kasım tarihli yazıdan beş gün sonra Osmanlı Devleti, huzur ve asayişin temini için Maraş'ta geçici olarak dört polisi daha görevlendirmiştir²⁸.

²² DABOA, BEO, 669-50132, H-22-02-1313(14 Ağustos 1895).

²³ Misyonerler, Maraş'taki Ermeni isyanıyla ilgili isyancılara isyan bölgesinde doğrudan destek verdikleri gibi Zeytun isyanıyla ilgili Avrupa basınında gerçeğe aykırı haberler yaptırtarak dolaylı destek vermişlerdir. Bkz.: Gökhan, Kahramanmaraş Tarihi C. I-II, 665. Osmanlı Devleti, kendisini zor durumda bırakacak bu tür asılsız haberlerin meydana gelmemesi için Zeytun'daki isyanı bastırmak amacıyla bölgede askeri tedbirler almıştı. Maraş'taki Ermeni isyanı sırasında asayişin sağlamak ve asılsız haberlerin ortaya çıkmasına bir nebze olsa engel olmak için Maraş'ta askeri tedbirlerin yansira geçici olarak Maraş'ta polis görevlendirilmesi gibi tedbirlere başvurulmuştur.

²⁴ Zeytun Ermeni isyanı konusunda A. Latif Dinçaslan tarafından kaleme alınan Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921) adlı eserde Zeytun Ermeni İsyanının 24 Ekim 1895'te başlayıp 28 Ocak 1896'da sona erdiği bilgisi yer almaktadır. Bkz.: A. Latif Dinçaslan, Zeytun ve çevresindeki Ermenilerin isyanları (1895-1922), Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, 93.

²⁵ Ahmet Eyicil, *"1895 Maraş ve Zeytun İsyanı"*, OTAM Dergisi, S. 11, Ankara, 2000, 157-210; Orhan Doğan, *"Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri"* Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), Gaziantep, 2011, 509-546.

²⁶ Mustafa Çabuk, Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, 59-122; İlyas Gökhan, Kahramanmaraş Tarihi C. I-II, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C. II, Kahramanmaraş, 2019, 658-680.

²⁷ DABOA, Y_PRK_ZB, 16-82, H.-23-05-1313(M. 11 Kasım 1895).

²⁸ DABOA, A_MKT_MHM, 647-11, H.-28-05-1313(M. 16 Kasım 1895).

1895 senesinin başında iki, senenin sonuna doğru da dört olmak üzere Maraş'ta toplam altı geçici polis görevlendirilmesine rağmen Halep salnamele-
rindeki polis kayıtlarında isimleri zikredilmemiştir. Bu durum polislerin geçici
olması ile açıklanabilir. Osmanlı Devleti, bölgedeki karışıklığa bütçe yetersizli-
ği nedeniyle geçici olarak görevlendirdiği polislerle çözüm bulmaya çalışmıştır.
Osmanlı Devleti'nin, Maraş ve Zeytun'da çıkan isyan üzerine bölgede asayiş
sağlamak için “geçici polis” uygulamasını da hayata geçirdiği görülmektedir.
1895'te Maraş'ta geçici olarak görevlendirilen polislerin daimî olarak görevlen-
dirilmesi için merkeze yazı yazılmış fakat bu yazıya olumsuz cevap verilmiştir.

1895 senesinde Maraş merkez ve Elbistan'da görevli polisler, 1896 yılında
da görevlerine devam etmişlerdir. Fakat 1894 ve 1895 yıllarında Maraş mer-
kezde görevli Üçüncü Komiser Şahin Efendi'nin yerine 1896 yılında Ahmet
Necati Efendi, Maraş merkezde üçüncü komiser olarak görev yapmıştır. Bu
arada 1896 yılında Halep polis amiri sayısı altıya nefer sayısı da yirmi üçe yük-
selmiştir²⁹.

1894'ten 1896'ya kadar Maraş'ta bir polis amiri bir polis neferi olmak üze-
re toplam daimî olarak iki polisin, Elbistan'da da bir polisin daimî olarak gö-
revli olduğu Halep salnamelerinden anlaşılmaktadır. Maraş ve Zeytun İsyanı
sonlanıncaya değin geçici olarak burada görevlendirilen altı polisin, 1896 sene-
sinde Maraş'taki görevlerine son verilip verilmediği ile ilgili bir bilgi mevcut
değildir.

1896 senesinde Halep vilayetine beş kişilik yeni atama yapıldı. *İhtiyaç bulu-
nan mahallere vilayetçe atama yapılması gerektiği* yönünde emir bulunmasına ve
Halep vilayeti polis mevcudunun da artmasına rağmen Maraş ya da Zeytun
polis mevcudunun artmadığı görülmektedir. Buradan da Maraş ya da Zeytun'a
asaleten herhangi bir atama yapılmadığı anlaşılmaktadır.

1897 senesinde, Zabtiye Nezaretî bütçesine ayrılan payda 1895 ve 1896
senelerine göre artışlar yaşandı³⁰. Bu artışlar ile doğru orantılı bir biçimde Ha-
lep vilayeti toplam polis nefer sayısında önceki yıla göre yedi kişilik artış ya-
şandığı ifade edilebilir. Halep vilayeti toplam amir sayısında ise herhangi bir
artış söz konusu değildir. 1897 senesi Halep vilayetinde altı amir, otuz nefer
olmak üzere toplam otuz altı polisin görevli olduğu yukarıdaki tablodan anla-
şılmaktadır. Otuz altı polisten bir üçüncü komiser ile dört polis Maraş sanca-
ğında görevlendirilmiştir. Geçen yıl Maraş'ta istihdam edilen üçüncü komiserin
yerine bu yıl Mustafa Fahri Efendi atanmıştır. Geçmiş yıllarda Maraş'ta polis
olarak görev yapan Ahmet Efendi'nin yanı sıra bu yıl Maraş'a Es'ad, Fevzi ve
Mustafa Nuri Efendilerin atamaları ilk kez gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla da
Maraş merkezde görevli toplam polis amir ve nefer sayısı beşe yükselmiştir. Bu

²⁹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1314(M. 1896), Def'a 24, 133.

³⁰ Güran, Osmanlı Mali..., 132.

yıl Maraş'a bağlı Zeytun'a Hacı Hüseyin Efendi polis olarak atanmışken polis İsmail Efendi Elbistan'daki görevine devam etmiştir. 1897 yılında Maraş sancağı toplam polis mevcudu yediye yükselmiştir³¹. 1896 yılında Maraş merkez sancağında asaleten görev yapan polis amir ve nefer sayısı birer iken 1897'de Maraş merkezde görev yapan polis neferi sayısı % 300 artarak dört'e yükselmiştir. Ayrıca 1897 senesinde Zeytun'da ilk defa bir polis görevlendirilmiştir. Yine bu yıl Maraş polis kadrosunun büyük bir kısmı değişmiştir.

Gerek Maraş merkez sancağında görevli polis sayısında meydana gelen artışın gerekse Zeytun kazasında ilk defa polis görevlendirilmesinin nedenleri arasında Maraş ve Zeytun'da çıkan Ermeni isyanı gösterilebilir. Osmanlı Devleti, Maraş ve Zeytun isyanından önce bölgedeki yöneticilerin talepleri doğrultusunda Maraş ve Zeytun bölgesinin asayişini muhafaza için buralarda geçici olarak iki polis görevlendirmişti. Fakat isyan ortaya çıkınca bu defa asayişini temin ve emniyeti muhafazaya yardımcı olması için bölgede geçici olarak dört polis daha görevlendirmiştir. Bunların dışında da asayişini sağlamak için Maraş bölgesinde 1896 yılında askeri tedbirler de alınmıştır. Fakat çalışmanın kapsamı içinde yer almadığı için bu tedbirlerine burada değinilmemiştir.

1898 yılına gelindiğinde ise geçen yıldan Maraş merkezde görevli Üçüncü Komiser Mustafa Fahri ve polis Ahmet Efendi ile beraber bu yıl Maraş'a yeni atanan Mustafa Nuri ve Es'ad Efendiler birlikte görev ifa ettiler. Geçen yıl Maraş'ta görevli polis Fevzi Efendi'nin bu yıl Maraş'ta müstahdem olmadığı salname kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu yıl Zeytun'a polis olarak Maraşlı Ömer Efendi atanmıştır. Elbistan'da ise 1894 yılından beri görevli olan polis İsmail Efendi'nin görevine bu yıl da devam ettiği görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle Maraş sancağında 1898 yılında toplam bir üçüncü komiser ve beş polis; aynı yıl Halep vilayetinde yedisi amir yirmi dokuzu nefer olmak üzere toplam otuz altı polis görevlendirilmiştir³². Bir önceki seneye göre 1898 yılında Maraş merkez sancağında görevli polis sayısında bir kişilik azalma olduğu, Elbistan ve Zeytun da görevli polis sayısında nicel olarak herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir.

1899 yılında Halep vilayetinde on bir amir ve yirmi dokuz polis neferi olmak üzere toplam kırk polis görev yapmıştır³³. Kırk iki mahallenin bulunduğu Maraş'a bu yıl üçüncü komiser olarak Ahmet Efendi'nin ataması gerçekleştirilmiştir. 1897 ve 1898 yıllarında Maraş'ta görevli polis Ahmet Efendi ile Es'ad Efendilerin bu yılda görevlerine devam ettikleri bunların dışında Halil, İsmail, Hakkı³⁴ ve Yunus Efendilerin polis olarak Maraş'a atamalarının yapıldığı böyle-

³¹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1315(M. 1897), Def'a 25, 133.

³² Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1316(M. 1898), Def'a 26, 136-137.

³³ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1317(M. 1899), Def'a 27, 138-139.

³⁴ Sekomiser İbrahim Hakkı Efendi, 23 Ekim 1898 tarihli atama kararıyla Maraş sancağında aylık 200 kuruş maaşla polis neferliğine atanmıştır. Burada 13 Mayıs 1899 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Hakkı Efendi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Eyüp Şahin, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, C. 1, Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM)

ce Maraş'ta toplam altı polisin görevlendirildiği anlaşılmaktadır³⁵. Bir önceki yıla göre Halep polis nefer sayısında herhangi bir artış olmamış amir sayısında ise dört kişilik artış olmuştur³⁶. Halep toplam nefer sayısında herhangi bir artış olmamasına rağmen 1899 senesinde bir önceki yıla göre Maraş merkezdeki polis nefer sayısında %100 lük artış olmuştur. Söz konusu 1899 yılında Elbistan ve Zeytun'da polisin görevli olduğu ile ilgili bir bilgi salname kayıtlarında mevcut değildir. Maraş'ta görevli Es'ad Efendi 25 Ekim 1899 tarihinde polislikten istifa etti. Bunun üzerine Halep polis dairesinde mülazemeten³⁷ görev yapan İsmail Efendi, Es'ad Efendi'nin yerine Maraş'a polis olarak atandı³⁸.

1900 senesinde Halep vilayetinde toplam on bir amir yirmi yedi polis olmak üzere toplam otuz sekiz polis görevli bulunmaktadır³⁹. Bir önceki yıla göre Halep vilayeti toplam polis sayısında iki kişilik azalma olduğu görülmektedir. Kırk iki hanenin bulunduğu 1900 senesi Maraş merkezde Beşinci Mecidî Nişan⁴⁰ sahibi Serkomiser Mahmut Fehmi Efendi ilk kez görevlendirilmiştir. Serkomiserin dışında Ahmet, Halil, Ömer, Faik ve İsmail Efendiler olmak üzere beş polis neferi Maraş'ta bu yıl görev yapmıştır. Es'ad Efendi'nin yerine Maraş'a atanan Halepli İsmail Efendi ise Zeytun'da görevlendirilmiştir. Geçen yıldan farklı olarak bu yıl Ömer Efendi ile Faik Efendi'nin Maraş'ta ilk kez görevlendirildiği görülmektedir. Bahse konu tarihte üçüncü komiser olarak İsmail Efendi ile polis İsmail Efendi Zeytun'da ilk kez görevlendirilmiştir. Elbistan'da bu sene yine polisin görevli olmadığı salname kayıtlarından anlaşılmaktadır⁴¹. Bir önceki yıla göre Maraş merkezdeki polis amirliği üçüncü komiserlik (komiser-i salislik) düzeyinden ilk defa serkomiserlik (başkomiserlik) düzeyine yükseltilmiştir. Bu yıl, Maraş'ta serkomiser rütbesinde amirin görevlendirildiği ilk yıldır. Yine Maraş merkezdeki polis nefer sayısı bir önceki yıla göre bir aza olarak beşe düşmüştür. Zeytun'da ilk defa bu sene polis amiri görevlendirilmiştir.

Yayınları, Ankara, 2012, s. 28-35. Ayrıca polis Ahmed Hamdi ve Elbistanlı İsmail Efendiler ile ilgili bilgilerin yer aldığı Polis Kütük Defterlerinin ilgili bölümlerinin temini konusunda yardımlarını esirgemeyen Sayın Eyüp Şahin'e teşekkürü bir borç bilirim.

³⁵ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1317(M. 1899), Def'a 27, 139.

³⁶ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1317(M. 1899), Def'a 27, 138-139.

³⁷ Arapça lüzum kökeninden gelen ve mufa'ale babına göre çekimlenmesiyle ortaya çıkan mülazemet kelimesinin üçüncü anlamı-ki burada kullanılan anlamıdır-bir memuriyete geçmek üzere bir daireye maaşsız devam ve hizmet etme anlamına gelmektedir. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1399.

³⁸ DABOA, ZB., 99-20, R. 13.08.1315 (25 Ekim 1899).

³⁹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1318(M. 1900), Def'a 28, 148-149-150.

⁴⁰ Osmanlılarda Batı tarzında ilk nişan 1852 yılında Mecidî nişanı olarak ihdas edildi. Bu nişan ihdas edildikten sonra İftihar nişanı lağvedildi. Mecidî nişan birden beşe kadar sıralanan rütbe ve derecelerden oluşmaktaydı... dördüncü ve beşinci Mecidî nişanları göğsün sol tarafına asılırdı. Sahibinin ölümü üzerine de tekrar hazineye iade edilirdi. Mecidî nişan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*. C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 2007, s.154-155-156.

⁴¹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1318(M. 1900), Def'a 28, 149.

1901 yılında Halep vilayeti toplam polis sayısı on üç amir otuz sekiz polis neferi olarak güncellenmiştir⁴². Bir önceki yıla nazaran Halep vilayetinde görevli polis amir, nefer sayılarında toplam on üç kişilik artış olduğu görülmektedir. 1901 yılında İkinci Komiser Mahmut Fehmi Efendi ile polis Ahmet, Faik ve Sadık Efendiler, Maraş'ın emniyet ve asayişini sağlamak için birlikte görev yapmışlardır⁴³. Aynı yıl Maraş'ın kazası olan Zeytun'da açıktan⁴⁴ Üçüncü Komiser Ahmet Sabri Efendi ile Halil Efendi; Elbistan kazasında ise Çerkes İsmail Efendi polis olarak görev ifa etmişlerdir⁴⁵. Bu yıl ilk defa Maraş'a bağlı Zeytun kazasında açıktan üçüncü komiser rütbesinde bir polis amiri görevlendirildiği görülmektedir. Bir önceki yıla nazaran Halep vilayeti toplam polis nefer sayısında on bir kişilik artış meydana gelmiş Maraş merkezdeki polis nefer sayısı ise önceki yıla nazaran iki kişi azalmıştır. Yine bu yıl ilk kez Maraş'ta ikinci komiser rütbesinde bir polis amirinin görevlendirildiği görülmektedir.

Kırk iki mahallenin bulunduğu 1902 senesinde Maraş merkezde açıktan Üçüncü Komiser Ahmet Efendi ile geçen yıl Halep merkezde görevli polis Ukaş ve İftihar⁴⁶ ve Yunan⁴⁷ madalyası sahibi Hafız Ahmet Efendiler Maraş merkezin huzur ve sükûnunu temin için teşrik-i mesaide bulunmuşlardır⁴⁸. Geçen yıl Maraş merkezde görevli polis Ahmet Efendi ile polis Çerkes İsmail, Zeytun'un asayiş ve emniyetinin sağlanması konusunda birlikte görev ifa etmişler-

⁴² Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1319(M. 1901), Def'a 29, 152-153-154-155.

⁴³ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1319(M. 1901), Def'a 29, 153.

⁴⁴ Osmanlı Polis Teşkilatında zaman zaman "açıktan komiserlik" uygulaması tatbik edilmiştir. Bu şu şekilde olmaktadır. Polis çavuşu-neferi/memuru, girdiği imtihanlarda üçüncü ya da ikinci komiser olmak hakkını kazanmakta fakat bütçe yetersizliğinden/kadrosuzluktan komiser kadrosu verilmemekte ama rütbe olarak komiser rütbesine çıkarılmaktadır. Bir başka ifade ile polis çavuşluğu/memurluğu-neferliğinden maaşını almakta ama rütbe itibarıyla komiser ünvanını ve komiserliğin yetkisini kullanmaktadır. Kadro tahsis edildiği vakitte asaleten bahse konu komiserliğe ataması gerçekleşmektedir. Fakat bütün açıktan üçüncü komiserlerin asaleten atamaları her zaman gerçekleşmemiş, zaman zaman söz konusu açıktan üçüncü, ikinci komiser olarak görev yapan polislerin açıktan komiserlik atamaları iptal edilerek bir başka polis birliğine tekrar polis çavuşu/memuru-neferi olarak atamasının yapıldığı durumlar da olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Şahin, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, C. 1, EGM Yayınları, Ankara 2012, s. 279 ve 328; Eyüp Şahin, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, C. 2, EGM Yayınları, Ankara 2012, s. 422.; Zafer Tunç, Rahmi Töre, Hüseyin Öztürk, Bilal Kağan Türkaslan, Uğur Akıl, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, C. 4, EGM Yayınları, Ankara 2012, s. 118.; Zafer Tunç, Rahmi Töre, Hüseyin Öztürk, Bilal Kağan Türkaslan, Uğur Akıl, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, C. 5, EGM Yayınları, Ankara 2012, s. 13 ve 123.

⁴⁵ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1319(M. 1901), Def'a 29, 154.

⁴⁶ 1887 yılında ihdas olunan madalyadır. Bir tarafında arma diğer tarafında ise defne dalı arasında madalya sahibinin ismi ve tarihi yer almaktadır. Bu madalya padişaha sadakat gösterenlere, tarım ve san'atın ilerlemesine çalışanlara, yangın ve sâri hastalık anında devlet ve millete büyük hizmetleri dokunanlara verilmek üzere II. Abdülhamid'in irade-i seniyesiyle altın ve gümüşten olmak üzere çıkarılmıştır. Kırmızı renkli kurdele ile göğsün sol tarafına takılırdı. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 38.; Cevriye Artuk, "İftihar Madalyası", *Belleten*, C. XLIV, S. 175, Temmuz 1980, s. 535.

⁴⁷ II. Abdülhamit devrinde Yunanistanla 1897 yılında yapılan Dömeke Meydan Muharebesinde yararlılık gösterenlere II. Abdülhamit'in iradesiyle verilen madalyadır. Ahmet Köksal, "1897 Türk-Yunan Harb'i'nde Trabzon Redif Taburları" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2018; (24), s. 247.; İbrahim Artuk, "Madalya", TDVIA. C. 27, Ankara, 2003, TDV. Yayınları, s. 302.

⁴⁸ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1320(M. 1902), Def'a 30, 154.

dir. Elbistan'da ise polis Halil Efendi görevlendirilmiştir⁴⁹. Maraş merkezde görevli polis nefer sayısında önceki yıllarda olduğu gibi bu yıl da düşüş olmuştur. Bu yıl Zeytun'da hiç görevli polis amirinin olmadığı sadece iki polis neferinin görevli bulunduğu, Elbistan'da görevli polis neferi sayısında herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 1901 yılında Maraş merkezdeki kırk iki mahalleye toplam üç polis neferi hizmet götürürken 1902 yılında bu sayı ikiye düşmüştür. Bu yıl ilk defa Maraş merkezde açıktan üçüncü komiser görevlendirildiği görülmektedir.

1902 yılında Halep vilayetinde on üç amir, otuz altı nefer olmak üzere toplam kırk dokuz polis görevlidir⁵⁰. Halep vilayeti polis amiri sayısı önceki yıl ile aynı iken polis nefer sayısında düşüş yaşandığı görülmektedir.

1903 senesinde, kırk bir mahallenin bulunduğu Maraş merkezde Üçüncü Komiser İsmail Bey'in yanı sıra polis Ahmet, Mehmet ve İlyas Efendiler birlikte görev ifa ettiler. Geçen yıl Maraş merkezde görevli polis Ukkaş Efendi tekrar Halep merkezde görevlendirildi. Ayrıca daha önceki yıllarda Halep vilayeti polis kadrosunda görevli bulunmayan polis İlyas Efendi'nin de ilk kez bu yıl Maraş merkezde görevlendirildiği görülmektedir. Geçen yıl Zeytun'da polis olarak görev ifa eden Çerkes İsmail'in bu yıl üçüncü komiser olarak görev ifa ettiği fakat İsmail'den başka Zeytun'da herhangi bir kimse görevlendirilmediği salname kayıtlarından anlaşılmaktadır. Elbistan'da ise bu yıl Kilisli Ahmet Efendi polis olarak görevlendirilmiştir⁵¹. Bahse konu tarihte Halep vilayetinde yirmi üç polis amiri kırk iki polis neferi olmak üzere toplam altmış beş polis görevli bulunmaktadır⁵². 1903 yılında Halep polis amiri ile polis nefer sayısında ciddi oranda artış olduğu bu artışın Maraş vilayetine ciddi bir biçimde yansımadağı görülmektedir. Önceki yıldan farklı olarak bu yıl, Maraş merkezdeki polis nefer sayısı bir artırılırken, Zeytun'da önceki yıl görevli olan iki polis neferinin yerine sadece üçüncü komiser rütbesinde bir polis amiri görevlendirilmiştir. Ayrıca Elbistan'da yine önceki yılda olduğu gibi bir polis neferinin görevine devam ettiği görülmektedir. 1903 yılında 1902 yılına nazaran Maraş merkezdeki mahalle sayısı kırk bire düşmüştür. Maraş merkezde görevli bulunan toplam dört polis, Maraş sakinlerinin can ve mal güvenliğini muhafazaya çalışmışlardır.

1904 yılında Halep vilayetinde görevli amir sayısı yirmi beşe yükselirken nefer sayısı ise bir kişilik düşüşle kırk bire geriledi⁵³. Aynı yıl Maraş merkezde, Üçüncü Komiser İsmail Hakkı Efendi ile polis Halil, Mehmet ve İlyas Efendiler; Zeytun'da polis Ahmet Efendi, Elbistan'da ise Üçüncü Komiser Çerkes İsmail Hakkı Efendi görev ifa etmişlerdir⁵⁴.

⁴⁹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1320(M. 1902), Def'a 30, 155.

⁵⁰ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1320(M. 1902), Def'a 30, 153-154-155-156.

⁵¹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1321(M. 1903), Def'a 31, 159.

⁵² Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1321(M. 1903), Def'a 31, 156-157-158-159.

⁵³ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1322(M. 1904), Def'a 32, 160-161-162.

⁵⁴ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1322(M. 1904), Def'a 32, 162.

1905 senesinde Halep vilayetinde yirmi altı amir, kırk bir nefer olmak üzere toplam altmış yedi polis görevlendirilmiştir⁵⁵. 1905 yılında Maraş merkeze yeni atanan açıktan Üçüncü Komiser Ahmet Hamdi⁵⁶ ile geçen yıl Maraş merkezde görevli polis Mehmet, İlyas ve Halil Efendiler, bu yıl Maraş'ın emniyet ve huzurunu temine çalışmışlardır. 1904'te Maraş merkezde görevli polis memurlarının görevlerine devam ettikleri sadece polis amirinin değiştiği görülmektedir. Polis Ahmet'in bu yıl da Zeytun'da görevine devam ettiği; Elbistan'da ise Üçüncü Komiser İsmail Efendi'nin görev yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır⁵⁷. Maraş'ta firari bir şahsı yakalayarak Maraş'ın emniyet ve asayişine katkı sağlamış olan açıktan Üçüncü Komiser Ahmet Hamdi Efendi'nin bu gayretinden dolayı beşinci rütbeden Mecidi Nişanla taltif edilmesi için Dahiliye Nezaretinden Sadarete yazı yazılmıştır⁵⁸.

1906 yılında Maraş polis kadrosunda görevlendirilmek üzere merkezden üç polis talep edilmiştir. Konu ile ilgili 15 Ocak 1906 tarihinde Halep vilayetine gönderilen cevapta Maraş vilayetinin talep ettiği üç polisin bütçeye maliyetinin dokuz bin on kuruş olduğu bu meblağın tedarik edilmesi halinde talep edilen üç polisin Maraş'ta istihdam edileceği ifade edilmiştir⁵⁹.

1906 yılında Halep toplam amir sayısı üç kişi artarken nefer sayısı üç kişi azalmıştır. Bunun neticesinde Halep polis amir sayısı yirmi dokuza yükselirken nefer sayısı ise otuz sekize gerilemiştir. Dolayısıyla 1906 yılı Halep vilayeti toplam polis mevcudu bir önceki yıl ile aynı kalmıştır⁶⁰. Bu yıl Maraş merkezde üçüncü komiser rütbesinde İsmail Bey ile açıktan Üçüncü Komiser Ahmet Efendi'nin polis Halil, Mehmet ve Mehmet Kazım Efendiler ile birlikte görev ifa ettikleri görülmektedir. 1905 yılında Maraş merkezde görevli polis İlyas bu yıl Elbistan'da, Antep'te görevli Mehmet Kazım ise Maraş merkezde görevlendirilmiştir. Geçen yıla göre Maraş merkezde ilk defa iki rütbeli polis birlikte görev ifa etmişlerdir. Önceki yıl firari bir şahsın yakalanmasında gösterdiği başarı ve gayretten dolayı merkeze Beşinci Mecidi Nişanı ile taltif edilmesi için yazı yazılan açıktan Üçüncü Komiser Ahmet Efendi'nin 1906 tarihli salname kayıtlarından herhangi bir biçimde ödüllendirilmediği anlaşılmaktadır. 1904 yılında Maraş merkezde görevli Üçüncü Komiser İsmail Hakkı Efendi, bu yıl Elbistan'da görevlendirilmiştir⁶¹. Maraş'ın polis talebi bulunmasına rağmen 1906 yılında Maraş'a herhangi bir polis amir ve nefer atamasının yapılmadığı da yine salname kayıtlarından anlaşılmaktadır.

⁵⁵ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1323(M. 1905), Def'a 33, 168-169-170-171.

⁵⁶ Ahmet Hamdi ile ilgili bilgi için bkz. Polis Kütük Defterleri, Defter No: 24, EGM Belge Yönetimi Daire Başkanlığı Dokümantasyon Şube Müdürlüğü Kütüphanesi, s. 776.

⁵⁷ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1323(M. 1905), Def'a 33, 171.

⁵⁸ DABOA, DH.MKT., 952-44, H. 26.02.1323(2 Mayıs 1905).

⁵⁹ DABOA, ZB, 426-73, R. 02-11-1321(M. 15 Ocak 1906).

⁶⁰ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1324(M. 1906), Def'a 34, 155-156-157-158.

⁶¹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1324(M. 1906), Def'a 34, 158.

1908 yılında 1906 yılına göre Halep vilayeti polis nefer sayısında altı kişilik azalma yaşanmış amir sayısı ise aynı kalmıştır⁶². 1908 yılında 1906 yılından farklı olarak 1907 tarihli polis nizamnamesi hükümleri uyarınca Halep vilayeti polis kadrosunda bir polis müdürünün görevlendirildiği görülmektedir⁶³. 1908 yılında Maraş merkezde 1906 yılından farklı olarak açıktan Serkomiser Nuri Efendi ile yine açıktan Üçüncü Komiser Ahmet Efendi görevlendirilmiştir. Bu iki açıktan rütbeli personelin dışında Mehmet Fehmi, Halil Efendi ve geçen yıl Zeytun'da görevli İlyas Efendi Maraş merkezde görevlendirilmişlerdir. Ayrıca geçen yıl Maraş merkezde görevli Mehmet Kazım Efendi'nin bu yıl Zeytun'da görevlendirildiği, Elbistan'da geçen yıl görevli üçüncü komiserin bu yıl da görevinin başında olduğu görülmektedir⁶⁴. 1908 yılında; uzun bir süre aradan sonra Maraş merkezde bir açıktan serkomiser görevlendirilmiştir.

SONUÇ

1894 senesinde Maraş merkezdeki polis nefer sayısı bir iken 1897 senesinde %300 artarak Maraş polis nefer sayısı dörde yükselmiş, bir sene sonra polis nefer sayısı bir azalarak üçe düşmüş, 1899 senesinde ise bu defa %100 artışla polis nefer sayısı altıya yükselmiştir. 1900 senesinde polis nefer sayısı beşe, 1901 senesinde ise bu sayı üçe düşmüş 1902 senesi hariç 1908 senesine kadar polis nefer sayısı üç olarak devam etmiştir. 1894-1908 arası Maraş'a bağlı kazalarda ise genelde bir polis görevlendirilmiştir.

1896-1908 yılları arasında Maraş'ta görev yapan polislerin neredeyse iki yılda bir tayinleri çıkarılmıştır. Bunun sebepleri arasında polislerin bir yerde uzun süre görev yapmalarına bağlı olarak meydana gelebilecek olumsuzlukların önüne geçilmek istenmesi olabilir. Ayrıca Maraş'ta görev ifa eden polislerin hepsinin aynı anda Halep'in bir başka sancak ya da kazasına tayininin çıkarılmamasının nedenleri arasında Maraş'ın huzur ve sükûnunun temininde herhangi bir zafiyetin yaşanmasının önüne geçilmeye çalışılması gösterilebilir. Halep vilayetinde polis kadrosunda gayrimüslim polis bulunmasına rağmen 1894-1908 yılları arasında Maraş'ta hiç gayrimüslim polis görevlendirilmemiştir. Bu durum Maraş ve Zeytun'da çıkan isyanla açıklanabilir.

1897 senesi sonrası Maraş sancağı polis sayısında artış meydana gelmiştir. Maraş polis sayısının artmasının nedenleri arasında 1895 senesinde Maraş ve Zeytun'da meydana gelen isyanın da etkili olduğu ifade edilebilir. İsyan dolayısıyla Osmanlı Devleti, isyan çıkan bölgede asayişin temin için "geçici polis" uygulamasını hayata geçirmiştir.

Osmanlı Devleti, polis amiri ihtiyacını bütçe yetersizlikleri nedeniyle "açıktan serkomiser, ikinci komiser, üçüncü komiser" uygulamaları ile gidermeye çalışmıştır. 1901 yılında ilk defa Maraş'a bağlı Zeytun'da, 1902 yılında ise Maraş

⁶² Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1324(M. 1906), Def'a 34, 155-156-157-158.

⁶³ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1324(M. 1906), Def'a 34, 155.

⁶⁴ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1326(M. 1908), Def'a 35, 158.

merkezde açıktan üçüncü komiser rütbesinde polis amiri görevlendirilmiştir. İlerleyen yıllarda da ihtiyaca binaen açıktan rütbeli personel görevlendirilmelerine devam edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, bütçelerin elverdiği ölçüde İstanbul dışındaki vilayetlerin polis mevcudunu artırmaya çalıştığı, 1897 ve 1903 yıllarında Halep vilayeti polis sayıları toplamında önemli artışların yaşandığı, bu artışların Maraş polis sayıları artışına da yansıdığı görülmektedir. Maraş idaresi de 1894-1908 yılları arasında Maraş'ta görevli polisler ile sancağın asayişini temin etmeye ve emniyetini muhafazaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

- DABOA, A_}MKT_MHM, 647-11, H.-28-05-1313(M. 16 Kasım 1895).
 DABOA, A_}MKT_MHM, 701-16, H. 23. 08. 1312(M. 19 Şubat 1895).
 DABOA, BEO, 595-44566, H. 11.10.1312(M. 2 Nisan 1895).
 DABOA, BEO, 669-50132, H-22-02-1313(14 Ağustos 1895).
 DABOA, DH. MKT. 33-19, H. 18 Receb 1312 (15 Ocak 1895).
 DABOA, DH. MKT. 317-21 H. 12-06-1312(11 Aralık 1894).
 DABOA, DH.MKT., 952-44, H. 26.02.1323(2 Mayıs 1905).
 DABOA, I.MMS., 63-2988, H. 29.08.1296(M. 18.08.1879).
 DABOA, Y..A..HUS, 363-142, H-25-07-1314(30 Aralık 1896).
 DABOA, Y_PRK_ZB, 16-82, H.-23-05-1313(M. 11 Kasım 1895).
 DABOA, ZB., 99-20, R. 13.08.1315 (25 Ekim 1899).
 DABOA, ZB, 426-73, R. 02-11-1321(M. 15 Ocak 1906).

Salnameler

- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1311(1893).
 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1317(1899).
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1312(1894). Def'a 22.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1313(1895). Def'a 23.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1314(1896). Def'a 24.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1315(1897). Def'a 25.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1316(1898). Def'a 26.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1317(1899). Def'a 27.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1318(1900). Def'a 28.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1319(1901). Def'a 29.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1320(1902). Def'a 30.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1321(1903). Def'a 31.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1322(1904). Def'a 32.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1323(1905). Def'a 33.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1324(1906). Def'a 34.
 Salname-i Vilayet-i Halep, 1326(1908). Def'a 35.

Tetkik Eserler

- Alyot, Halim, *Türkiye’de Zabıta*, Ankara, 2008.
 Artuk, Cevriye, “iftihar Madalyası”, *Belleten*, C. XLIV, S. 175, TTK Yayınları, Ankara, 1980.
 Artuk, İbrahim, “Nişan”, *TDVİA*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007.
 Artuk, İbrahim, “Madalya”, *TDVİA*. C. 27, TDV Yayınları, Ankara, 2003.
 Çabuk, Mustafa, *Maraş’ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları*, UKDE Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.

- Dağlı, Yücel, Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Demir Görür, Emel, Vilâyet-i Sitte Islahatı (1878-1899), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.
- Dinçaslan, Latif, *Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921)*, UKDE Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.
- Doğan, Orhan, “Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), Gaziantep, 2011.
- Düstur*, T. 1, C. 7, 114-116.
- Düstur*, T. 1, C. 8, 666-692.
- Eyicil, Ahmet, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, *OTAM Dergisi*, S. 11, Ankara, 2000.
- Gökhan, İlyas, *Kahramanmaraş Tarihi C I-II*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C II, Kahramanmaraş, 2019.
- Güran, Tevfik, Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918, C. 7, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, tarihsiz.
- Hüseyin Efendi, Polis teşkilatının başladığı 1255-1839 tarihinden 1938 tarihine kadar tekâmül, teşkilat ve kadro hareketleri, Emniyet Genel Müdürlüğü I I I. Şube Arşivi, Ankara, 1938.
- Köksal, Ahmet, “1897 Türk-Yunan Harbi’nde Trabzon Redif Taburları” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2018; (24), s. 247.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Polis Kütük Defterleri, Defter No: 24, EGM Belge Yönetimi Daire Başkanlığı Dökümantasyon Şube Müdürlüğü Kütüphanesi.
- Sönmez, Ali, *Zabtiye Teşkilatı’nın Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Sönmez, Ali, "Osmanlı Devleti’nde İç Güvenliğin Dönüşümü, Zaptiye Teşkilatından Jandarmaya", *Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu İCANA*, S 38, vol.6, Ankara, 2007.
- Şahin, Eyüp, “Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi”, *Polis Dergisi*. S. 38, EGM Yayınları, Ankara, 2004.
- Şahin, Eyüp, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*. C. 1, EGM Yayınları, Ankara, 2012.
- Şahin, Eyüp, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*. C. 2, EGM Yayınları, Ankara, 2012.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî, İkdâm Matbaası, Dersaadet*, 1317.
- Tunç, Zafer, Töre, Rahmi, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*. C. 4, EGM Yayınları, Ankara, 2012.
- Tunç, Zafer, Töre, Rahmi, *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, C. 5, EGM Yayınları, Ankara, 2012.

MÜŞFİKA İNAN'IN HALK BİLGİSİ DERGİSİ'NDE MARAŞ HALK KÜLTÜRÜNE DAİR YAZILARI

ERHAN ALPASLAN*

1. MÜŞFİKA İNAN'IN BİYOGRAFİSİ

Müşfika İnan, 1327/1911 yılında Garzan'da doğmuştur. Kazan'lı bir ailenin en küçük çocuğudur.¹ Babası Ali Rıza İnan Kazan'lı olup annesi Faize Hanım da Kazan Tatarlarının asil ailelerindedir. Ailenin ismi bazı kaynaklarda 'Rızaeddin Oğulları'², bazı kaynaklarda ise 'Ziyaeddinoğulları'³ olarak geçmektedir. Kazan'dan Türkiye'ye göç eden aile önce bir süre Siirt-Garzan bölgesinde kalmışlar daha sonra ise Maraş'a gelerek buraya yerleşmişlerdir.⁴ Müşfika Hanım çocukluk döneminde yedi yaşına kadar günlük tutmuş, gençliğinde ise folklara merak sarmıştır. Yine bu süreçte kaleme aldığı bazı yazıları çeşitli dergilerde yayınlanmıştır. Eğitimine bir dönem İzmir kız mektebinde devam etmiş, öğretmen olduktan sonra aynı okulda öğretmenlik yapmıştır. Bu yıllarda Abdülkadir İnan ile tanışmış ve evlenmişlerdir.⁵ Evlendikten sonra eşinin isteği üzerine çalışmamıştır. İlk çocukları dünyaya geldikten kısa bir süre sonra hastalığından dolayı hayatını kaybetmiştir. İkinci çocuklarının doğumunda Abdülkadir İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında bulunmaktadır. İnan'ın sevincini paylaşan reis-i cumhur, ilk çocuğunun vefat ettiğini bildiğinden yeni doğan bebeğe Mustafa Yaşar adını vermiştir.⁶ Mustafa Yaşar İnan dünyaya gelince annesi Müşfika İnan kendisine şu dörtlüğü yazmıştır:

Bilinmeyen sesler gökte bir şey derdi

* Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ İsa Özkan, "Siyasi Mücadeleden İlmî Çalışmalara, Bir Bilginin Hayat Hikâyesi: Abdülkadir İnan", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün 50. Yılına Armağan, Haz: Bülent Gül, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 2012, s. 61.(Bu makalede Müşfika Hanım ile ilgili verilen bilgilerle Müşfika Hanımın oğlu Mustafa Yaşar ile yapılan ikili görüşmede alınan bilgi ve dokümanlar karşılaştırıldığında bazı bilgilerin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Bizim ulaştığımız bilgilere göre aile esas itibarıyla Kazan'dan Türkiye'ye göç etmiş bir aile olup önce Siirt-Garzan bölgesinde bir süre bulunmuşlardır. Daha sonra muhtemelen Maraş bölgesine gelerek burada yerleşmişlerdir. Nitekim 20.04.1971 tarihli Nüfus kayıt örneğine göre ailenin Maraş Çavuşlu mahallesine kayıtlı olduğu görülmektedir. Ailenin daha sonra İstanbul'a göç ettiği anlaşılmaktadır.)

² Tanyu, Hikmet; Abdülkadir İnan'ın Hayatı ve Eserleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ayrıca bakınız; Hikmet Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", Vakıflar Dergisi, Sayı: 11, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1978, s.352.

³ Özkan, İsa; "Siyasi Mücadeleden İlmî Çalışmalara, Bir Bilginin Hayat Hikâyesi: Abdülkadir İnan", Türk Kültür Araştırma Enstitüsü'nün 50. Yıl Armağanı, Ankara, 2012, s. 61.

⁴ Bkz. Ek:1, 1-2 Cilt Nolu, 652 Hane Nolu, 140 Sayfa Nolu Nüfus Kayıt Örneği.

⁵ Bkz: Ek 2, Abdülkadir İnan ve Müşfika İnan Evlilik Cüzdanı.

⁶ Özkan, a.g.m., s. 61.

Ne tatlı seslerdi kederlere boğdu
Çıktı iki şaman müjdesini verdi
Ne mutlu talihiyle Yaşar İnan doğdu⁷

Oğlu Mustafa Yaşar İnan ailenin tek çocuğu olduğu için annesi Müşfika Hanım oğlunun eğitimi için yurt dışına çıkmasına izin vermemiştir. Bu sebeple bir süre dargın kalmışlardır.⁸ Mustafa Yaşar İnan, eğitimi tamamlayarak Orman Yüksek Mühendisi olmuştur. Mustafa Yaşar'dan sonra doğan bir kızı da öğretmen olmuştur⁹

Müşfika Hanım eşi Abdülkadir İnan'ın isteği üzerine evlerini İstanbul'a taşımış, hem eşinin çalışmaları sebebiyle hem de seyahat amaçlı Türkiye'nin birçok yerini birlikte gezmişlerdir. Müşfika İnan, titiz, kılı kırk yaran, oğlunun ve eşinin giyim-kuşamlarına müdahale eden (özellikle eşinin ve oğlunun kravat takmasını isteyen) hayvanları çok seven ve bu sevgiyi de oğlu Mustafa Yaşar İnan'a aşılayan bir insandır. Ayrıca birisine kızdığında onu azarlayan sert mizaçlı fakat bir o kadar da iyiliksever ve iyilik yapmayı seven bir kişidir. Bu iyiliğini oğlu Mustafa Yaşar İnan şöyle anlatmaktadır: *"Kendisine hizmet eden bir şoföre İstanbul'daki dairelerinden birini cüzi miktar olan 2500 lira karşılığında taksitle vermiştir."* Ayrıca abisinin hanımı vefat ettikten sonra onların çocuklarına sahip çıkmış yeğeninin eğitim masraflarını karşılamış ve okutup öğretmen olmasını sağlamıştır. Müşfika İnan okumayı seven biri olup birçok gencin okumasına da yardımcı olmuştur. Yaptığı iyilikleri söylemeyi, övünmeyi ve eskilerden bahsetmeyi sevmeyen, yaptığı iyilikleri yakın çevresi tarafından duyulan bilinen bir isim olmuştur. Sanata ve müziğe kıymet veren biri olarak Gramofon eşliğinde keman çalmayı sevdiği bilinmektedir. Fazlaca Atatürk sevgisi taşıyan bir kişidir.¹⁰

Müşfika hanım evlendikten sonra eşi Abdülkadir İnan ile Türkiye'de gezdiği yerlerde eski adet, gelenek, görenek ve folklor ile ilgili yazılar ve derlemelerde bulunmuştur. Türkçesi ve kaleme aldığı yazıları çok güzeldir. Bu yazılarını Halkbilgisi Dergisi'nde yayımlamıştır.¹¹ İnan ailesi, Hasan Ali Yücel ile aile dostlarıdır. Dönemin şartları sebebi ile Hasan Ali Yücel'in uyarması sonucu Türkçülük ve Turancılık ile alakalı birçok belgeyi banyo kazanlarında yakmak zorunda kalmıştır. Müşfika İnan İstanbul'da bulunduğu zaman, temizlikçilerine Abdülkadir İnan'ın kitaplarının da bulunduğu odayı temizletmek ister, temizlikçi kabul etmeyince toz olması sebebiyle kitapların büyük bir kısmını İstanbul'daki sahaflara vermiştir. Hatta Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat imzalayıp Abdülkadir İnan'a hediye ettiği Nutuk da bu kitaplar arasındadır. Mustafa

⁷ Müşfika İnan'ın günlüğünden alınmıştır. Bkz. Ek:2.

⁸ Müşfika İnan'ın oğlu Mustafa Yaşar İnan ile 19.12.2017 tarihli ikili görüşme.

⁹ Tanyu, a.g.m., s.352.

¹⁰ Mustafa Yaşar İnan ile 19.12.2017 tarihli görüşme.

¹¹ Bkz: Halkbilgisi Dergisi, S:8, 11, 13, 15, 17, 19, 20, 25.

Yaşar İnan babası Abdülkadir İnan'a annesine nazaran biraz daha düşkün olduğunu ve dolayısıyla annesinden kalan evrakın muhafaza edilemediğini ifade etmektedir. Bu sebeble annesine ait yazıların bir kısmına ulaşılabilmiştir.¹² Abdülkadir İnan'ın 1976'da vefat etmesinden bir yıl sonra Müşfika İnan'da 17 Ağustos 1977 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş ve Silivrikapı mezarlığına defnedilmiştir.¹³

2. HALK BİLGİSİ MECMUASI VE HALK BİLGİSİ HABERLERİ DERGİSİ

Halkbilimle ilgili ilk örgüt 1 Kasım 1927'de Ankara'da kurulmuş olan ve daha sonra adı Türk Halk Bilgisi Derneği'ne çevrilen "Anadolu Türk Halk Bilgisi Derneği"dir. Dernek Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve İhsan Mahvi tarafından kurulmuştur.¹⁴ 1928 tarihinde folklor derleyicilerini yetiştirmek ve yönlendirmek için "Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber" adında bir kılavuz yayınlanmıştır.¹⁵ Aynı zamanda ilk derleme gezisi düzenleyen dernek, 1928 senesinde 1 sayı olmak üzere Halk Bilgisi Mecmuası'nı, ardından toplam 19 sayıdan oluşan Halk Bilgisi Haberleri Dergileri ile 13 adet kitap ve broşür yayınlamıştır. Derneğin Şubat 1932 tarihinde Halkevlerine devredilmesinin ardından Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, Eminönü Halkevi tarafından 20. sayıdan 124. sayıya kadar çıkarılmıştır. Türk Halk Bilgisi Derneği 2 Eylül 1946'da İstanbul'da tekrar kurulmuştur. İhsan Hınçer'in gayretleriyle kamu yararına çalışan ve 1979 yılına kadar faaliyetlerine devam eden dernek, Türk Folklor Araştırmaları Dergisinde yayınlarda bulunmuştur. İlerleyen yıllarda derneğin öne çıkan çalışması ise 1955 senesinde İstişare Türk Folklor Kongresi'ni toplaması olmuştur. Derneğin İstanbul ve İzmir'de şubelerinin yanında Sinop, Samsun, Sivas ve Erzurum'da temsilcilikleri kurulmuştur. Yine 1928 yılında farklı konulara dair on beş ana başlıktan oluşan "Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber" adı ile bir kitap yayınlanmıştır. Halk Bilgisi Mecmuası'nın ilk sayısı Ziyaeddin Fahri tarafından 1928 senesinde yayımlanmıştır. "Yürüyeceğimiz Yol" adlı önsöz ile mecmua'nın çıkarılma amacı açıklanmıştır. Çalışmalar dört ana maddede toplanmış, son bölümde Türk Halkbilimine katkı sağlayan dergi ve kurumlar anlatılmak istenmiştir. Derginin faaliyet raporunda ise bazı düşünceler okuyuculara aktarılmıştır. Halkbilgisi adına birçok bilgiye ulaşılan dergide Türkiye için yeni bir bilim kolu olan halkbilim hakkında bilgi eksikliğini gidermek için bazı makaleler yazılmıştır. En fazla yer alan konu 13 makaleden oluşan âşık edebiyatı üzerinedir. Bunu takiben halkbilim hakkındaki makaleler gelir. Ayrıca mani, masal, musiki, dil, düşün ve yerel söz derleme hakkında da makaleler vardır. Tek cilt olarak çıkan "Halk Bilgisi Mecmuası"nın ardından bu derginin devamı nite-

¹² Mustafa Yaşar İnan ile 19.12.2017 tarihli görüşme.

¹³ Bkz: Ek 3: İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü, Cilt:72, Ada:4, No:689, Sahife:73.

¹⁴ Ayşe Turan Karabulut, "Türk Halk Bilgisi Derneği Tarafından Yayımlanan Halkbilgisi Haberleri Dergisi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi [TAED]*, S.50, Erzurum 2013, s.144.

¹⁵ Mehmet Aça, "Halk Bilgisi Haberleri ve İnan Dergileri Bağlamında 1929-1949 Yılları Arası Halk Bilimi Ve Halk Edebiyatı Araştırmalarında Trabzon'un Yeri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Yıl:1, S.1, Kış 2008, s.11.

liğinde olan “Halk Bilgisi Haberleri” ilk dergiden bir yıl sonra 1 Kasım 1929 yılında çıkarılmıştır. Halk Bilgisi Haberleri dergisi, Halk Bilgisi Derneği’nin Eminönü Halkevi’ne devredildiği tarih olan Şubat 1932’ye kadar 19 sayı yayınlamıştır.¹⁶

Derneğin Halkevlerine bağlanmasıyla dergi de, 20 ile 63 arasındaki sayılarını İstanbul Halkevi Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi’ne bağlı olarak yayınlamaktadır. 63 ile devam edecek ve 124’e kadar sürecek olan sayılarını ise İstanbul Eminönü Halkevi Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi yayını olarak sürdürecektir.¹⁷ Halk Bilgisi Haberleri Dergisinin ilk sayısından son sayıya kadar toplam 706 makale yayınlanmış olup, 153 ayrı yazarın yazısı bulunmaktadır. Yazar kadrosunda Ahmet Kutsi, Ahmet Şükrü, Ali Haydar, Edip Alp, Eflatun Cem, Hasan Fehmi, Hüseyin Avni, İsmail Hüsrev, Mahmut Ragıp, Mehmet Halit, Mehmet Şakir, Mustafa Cahit, Ragıp Hulusi, Sadettin Nüzhet, Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri gibi önemli isimler bulunmaktadır.¹⁸

3. HALK BİLGİSİ HABERLERİ DERGİSİNDEKİ MAKALELERİN KONULARI

Dergideki makalelerin büyük bir çoğunluğu halkbilgisi ile ilgili olup genellikle daha çok derlemeler üzerinden yapılan incelemeler bulunmaktadır. Derlemelerin ülke coğrafyası üzerindeki dağılımı tam olarak eşit değildir. Bunun sebebi ise bazı illerde dergi temsilcilerinin olması ve bu illerden daha çok derleme ve yazı gelmesidir. Bu da dağılımı etkileyen en önemli faktördür. Böyle bir durumda da dergideki yazıların coğrafi dağılımı belli bölgeleri kapsamaktadır. Doğu Anadolu ve Orta Anadolu ile ilgili yazılar çok azdır. Derlemelerden başka Âşık geleneği ile ilgili önemli yazılar da ön plana çıkmış bu da âşık edebiyatına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. 71 yazar dergide sadece bir defa yazarken, her yazar genellikle kendi bölgesinden derlediği malzemeleri dergiye göndererek katkıda bulunmuştur. Dergide az sayıda yabancı yazarların çeviri makaleleri de bulunmaktadır. Buradan yurt dışındaki halkbilim hareketlerinin takip edildiğini anlaşılmaktadır. Bu yolla Türkiye sahasındaki halkbilimcileri dışarıdaki gelişmelerden haberdar etme ve bilgilendirme amaçlanmıştır.¹⁹

4. MÜŞFİKA İNAN’IN HALK BİLGİSİ HABERLERİ DERGİSİNDE MARAŞ HALK KÜLTÜRÜNE DAİR YAZILARI

Bir halk kültürü araştırmacısı olan Müşfika İnan, 1930-1942 yılları arasında Maraş halk kültürüne ait önemli yazılarda bulunmuştur. Müşfika İnan bu yazılarında “Maraş’ta Çocuk Oyunları”, “Maraş’ta Ev Teşkilatı”, “Maraş’ta Para Hesabı ve Ölçüler”, “Maraş’ta Derlenmiş Sözler”, “Maraş Adetleri Kadınların Giyinişleri, Meşgaleleri, Ziyaretgâhları, Falları”, “Maraş’ta Halk Adetleri”, “Ma-

¹⁶ Ahmet Demircan, “Halk Bilgisi Mecmuası ve Halk Bilgisi Haberleri Dergisi”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, S.77, Ocak-Mart 2017, C.8, S.77, s.4-7.

¹⁷ Karabulut, *a.g.m.*, s.147.

¹⁸ Demircan, *a.g.m.*, s.8.

¹⁹ Demircan, *a.g.m.*, s.9.

raş'ta Halk Adetleri ve İnanmaları", ve yine "Maras'ta Halk Adetleri" adlı makaleleri ile ilgili konuları işlemiştir. Yazarın Halk Bilgisi Dergisi'ndeki yazıları derginin 8, 11, 13, 15, 17, 19, 20 ve 25 sayılarında yer bulmuştur. Bölge halkıyla yaptığı ikili görüşmeler neticesinde halkın nasıl bir kültüre sahip olduğu Müşfika İnan tarafından bu makalelerde işlenmiştir.²⁰

Müşfika İnan, "Maras'ta Çocuk Oyunları" başlıklı yazısında bu bölgenin çocuklarının oyunlarını elli yaşlarında Elif Bacı isminde bir hanımdan aktarmaktadır. Çocukluk dönemlerinde ne tür oyunlar oynadıklarını soran Müşfika Hanım'a Elif Bacı cevaben; bebek oyunlarından ziyade erkek ve kızların evcilik ve kaydırak oynadıklarını, kaydırak oyununa "Sölek" adını verdiklerini ifade etmiştir. Bunların dışında Elif Bacı'nın anlattıklarından anlaşılabileceği üzere en sevdikleri oyun top oyunudur. Müşfika Hanım bölge çocuklarından on iki yaşında Şaziye H. adlı bir çocuktan diğer bir oyun olan "Tura Kazık Oyunu"nu nasıl oynadıklarını aktarmaktadır. Bu oyuna göre bir ebe ağaca bağlanmış bir ipi elinde tutarken diğer eliyle "tura"²¹ dedikleri diğer bir iple ağacın etrafına dizilmiş turalarını almaya çalışan arkadaşlarını ebelemeye çalışır. Ebe elindeki tura ile herhangi bir arkadaşına vurursa vurduğu kişi ebe olur. Yine Şaziye H.'den aktarılan ve yalnızca kızların oynadığı "Körebeye" oyununda bir çocuk gözleri bağlanarak yere çömelirken diğer arkadaşları ardı sıra arkasına sıralanır. Tek tek etrafında konuşarak dolanan çocuklardan herhangi bir tanesini yere çömelene ebe yakalarsa yakaladığı kişi ebe olur. Müşfika İnan makalede bu oyunlardan başka İshak Ali oğlu Ahmet'ten "Çellik Çulluk Oyunu" ve "Âşık Oyunu"nu aktarmaktadır. Günümüzün Çelik-Çomak oyununun yöresel adı olan "Çellik Çulluk" oyununda yere bir taş konur. Taşın üstüne de küçük bir çubuk konur. Taşın yanındaki çocuk çubuğa vurarak uçurur ve karşıdaki çocuk karşılamaya (dokunmaya) çalışır. Eğer karşıdaki çocuk çalıya dokunursa kazandır ve kaleyi işgal eder. Bu oyun eskiden kız-erkek karışık oynanırken artık sadece erkek çocuklarının oynadığı ifade edilir. "Âşık Oyunu"nda ise iki taraf belirlenir. Âşığın bir tarafı kız diğer tarafı oğlan olarak belirlenir. İki çocuktan diğeri-kız isterim der. Şayet âşık, oğlan gelirse kız isteyen oyunu kaybeder. Oyun otuz sayıda biter ve muhakkak para ile oynanır. Parayı vermeyenin yüzüne kül üflenir. Bir diğer oyun olan "Gülle Oyunu" ise çocuklar ile 25-30 yaşına kadar olan gençlerin başlıca oyunlarından. Oyun kaç kişi ile oynanacaksa ikişer adım arayla yan yana dizilirler. Toprağa dikili halde saplanan paralar gülle denilen zıpzip ile isabet ettirilmeye çalışılır. İsabet ettirilen paralar kazandır. Oyundan önce ise ilk gülle kimin atacağı belirlenir.²²

²⁰ Müşfika İnan'ın Maras halk kültürü ile alakalı yazıları 1930, 1931, 1933 ve 1941 yıllarında Halk Bilgisi Dergisi'nin belirtilen sayılarında yer bulmuştur. Örneğin; Müşfika İnan, "Maras'ta Çocuk Oyunları", *Halk Bilgisi Dergisi*, S.11, Eylül, ss.173-175.

²¹ Tura: Halat gibi örülmüş iplik çilesi.

²² Müşfika İnan, "Maras'ta Çocuk Oyunları", *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.11, Eylül 1930, s.173-175.

“Maraş’ta Ev Teşkilatı” adlı yazısında Müşfika İnan, Maraş evlerinin “Dam” ve “Konak” tarzında ikiye ayrıldığını ifade eder. Konaklar; yüksek ahşap binalar olarak inşa edilmiş olup iç ve dış sıvaları benzerlik gösterir. Konakların genellikle avluya açılan bir sokak kapısı bulunur. İki avlusu bulunan konakların iç avlusunun ortasında bir şadırvan bulunur. Konak tek avlulu ise bu avluda musluksuz ve sürekli akan bir çeşme bulunur. Avlunun orta kapısı evin altına doğru gider. Buraya “Murtlak” (Mutfak) denir. Mutfaklara “Aşkane” (Aşhane) de denir. Konaklar genellikle yüksek şekilde inşa edilmiştir. Konakların altında kullanılmayan bazı odalar bulunur. Bu odalarda tahıl ve aşıklık saklanır veya buralar ahır olarak kullanılır. Konakların girişinde altı-yedi basamaklı bir merdivenden çıkıldıktan sonra “sofa” denilen bir hole çıkılır. Sofanın uzunluğunca girişte odalar mevcuttur. Ev halkı yazın genellikle bu sofada oturur ve yatarlar. Odaların tavanları genellikle tahtadan olup üzerine mısır kamışları dizilmiş şekildedir. Bu kamışların üzerine taş ve karışık toprak serilmiştir. Bu karışık toprak “loğ” denilen yuvarlak bir taş ile yuvarlanarak iyice ezilir ve tavan zeminini oturtulur. Her yağmur yağdığında bu işlem uygulanır. Misafir odalarında yerde halı bulunur. Odalardaki kanepeler cevizden ve ceviz rengi sert tahtalardan yapılmıştır. Tarifi yapılan evler zengin ve orta sınıfa aittir. Diğer kesimler ise dam dedikleri yerlerde ikamet ederler. “Dam” denilen evler daha çok yazın yatmak ve dinlenmek için kullanılan yerlerdir. Evlerin damları çinko veya kiremit döşelidir. Damlarda da konaklarda olduğu gibi avluya açılan bir sokak kapısı bulunur. Avlunun çeşmesinin hemen yanında çamaşır yıkamak için bir ocak vardır. Çoğunlukla Dam’lar sokaklarda aynı seviyededir. Bu sebeple güzel havalarda çocuklarda buralarda oyun oynar. Genellikle damlarda davarcıların ikamet ettiği ifade edilir.²³

Halkbilimi araştırmacısı Müşfika İnan “Maraş’ta Para Hesabı ve Ölçüler” adlı yazısında paraların sağ ve çürük olarak hesap edildiğini ifade eder Müşfika Hanım, Maraş’ta kullanılan paraların genellikle damgalı gümüşler olduğuna dikkat çekmiştir. Paralar; “madeni lira”, “mecidiye”, “on kuruşluk”, “çeyrek (beş kuruşluk)”, “ikilik” ve “kuruş” şeklindedir. Hesaba göre kuruş diye ifade edilirse sağlam para olduğu anlaşılır. Para ile söylenirse bir kuruş elli para yerine geçer ve çürüktür. Örneğin üç kuruşluk bir şey alınacaksa bu “üç ellilik, üç metelik” diye söylenir. Yani üç kuruş otuz para demektir. Çürük para bir kuruş elli para olarak hesaplanır, beş metelik denir. Sağlam bir mecidiye yani yirmi kuruş çürük olursa yirmi beş kuruş olur. Çünkü her kuruş başına on para zam vardır. Urup ise bir çeyrek yani beş kuruştur. On sekiz kuruşluk şeye dokuz sekizlik denir. Cumhuriyet paralarından onluk, yirmilik, kuruşluk ve nikeller piyasada bulunmaz. Bunun sebebi ise bu paralar yalnızca resmi hesaplarda kullanılmasından dolayıdır. Ölçüler ise “rubu”, “kırat”, “batman”, “okka” ve

²³ Müşfika İnan, “Maraş’ta Ev Teşkilatı”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.13, Ekim 1930, s.6-8.

“dirhem”dir. Rubu; dörtte bir, kırat; on beş okka, batman; iki buçuk okka; okka; dört yüz dirhemdir. Maraş halkı mercimek, nohut, buğday vb. hububatlarını “arasa” dedikleri yerde alım satım yaparlar. Satılan bir mal tahtadan yapılmış maşrapaya benzer bir kutuda ölçülür. Bunlara ise; Rubla, kırat ve çelik denir. Bakkallarda ise oturtma teraziler bulunur. Kantar ise çok az kullanılır.²⁴

Müşfika İnan, Maraş’ta bulunduğu sürede yöre halkının konuşma diline dair kelimeleri “Maraş’ta Derlenmiş Sözler” başlığı adı altında toplamıştır. Bu kelimelerden dikkat çekenleri şu şekildedir: Torbadak (Ansızın, birdenbire), Pırtı (Eşya), Dil (Anahtar), Köşker (Ayakkabıcı), Desti (Bardak), Çepel (Bulaşık), Ebe (Anneannesesi), Puharı (Baca), Süyüm süyüm (Boy Boy), Aş (Pilav), Celfin (Piliç), Zibil (Çöp), Tıpışlamak (Sevmek), Çarka Koymak (Ters Koymak), Çuren (Eli Yakışmayan), Hetif (Üzüm), Tırahlı (İntizamlı), Şıp Şıp (Usul Usul), Nazlamak (İkram Etmek), Köküm Bacı (İhtiyar Kadın), Göde (Şişman), Şimcek (Şimdilik), Çungur (Çukur), Saku (Hırka), Pin (Tavuk Kümesi), Guraybe (Kurabiye), Taz (Kel), Süllüm (Merdiven), Tosmalak (Yusuvarlak).²⁵

Halk Bilgisi Haberleri Dergisi’nde Müşfika İnan “Maraş’ta Adetleri Kadınların Giyinişleri, Meşgaleleri, Ziyaretgâhları, Falları” adlı yazısında yöre halkının ne tür elbiseler giydiği, nelerle uğraştığını ve nelere inandıklarını açıklamaktadır. Bu yazıya göre Maraş’ta kadınların yaptıkları başlıca ev işi, tezgâh başında bez ve alaca²⁶ dokumaktır. Dokudukları bez Amerikan paltosuna benzeyen “Mavrum”²⁷ adında bir dokumadır. Mavrum’dan erkeklere don “Alaca”dan da gömlek yapılır. Mavrum kışın dokunurken ilkbaharda beyazlatma denilen “mayıslama” işlemi gerçekleştirilir. Bu işle uğraşana “kasarcı” adı verilmiştir. Kadınlar alacadan kendilerine uzun gömlek ve entari yaparlar. Uzun ve geniş şalvarlar giyen Maraş kadınları bunun üzerine entari çekerler. Entarinin üstünden bel kısmına kuşak bağlarlar. Başlarına ise büyük oyalı “şeş” dedikleri tülbent yemeni bağlarlar. Ayakkabıları genellikle açık sarı renkte geniş boğazlı ve çizmeye benzeyen “etik” adındaki ayakkabıdır. Kollarında bilezik, parmaklarda yüzük ve boyunlarında bez üzerine dikilmiş altınlar bulunur. Sahate takı kullanmazlar. Yüzleri açık gezmez mutlaka peçe takarlar. İsmine “car” dedikleri çarşaf giyerler. Ziyaretgahları arasında “Ukaş Şeyh”, Milican Dede, “Mikeciler Devletlu”, “Alaettin Devletlu”, “Derdiment Alaybey”, ve “Şeyh Adil”, ziyaretgahları meşhurdur. Adaklarının başında mevlit vardır. Camiye mum adanır, evliyalara mum adayıp yakmazlar Kadınların başlıca eğlenceleri

²⁴ Müşfika İnan, “Maraş’ta Para Hesabı ve Ölçüler”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.17, Mart 1931, s.106-108.

²⁵ Müşfika İnan, (1933), “Maraş’ta Derlenmiş Sözler”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.20, Nisan, s.162-164.

²⁶ Birkaç renkli iplikten yapılmış dokuma.

²⁷ Yerli dokuma bezi.

fal bakmaktır. Daha çok kahve falı bakılır. Hastalar ve yolculuk için kurşun ile fal bakılır. Bunların dışında bir de nohut falı bakılır.²⁸

Halk Bilgisi Haberleri Dergisinde Müşfika İnan, Maraş Halk Adetleri ile alakalı önemli yazılarda bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi olan “Maraş’ta Halk Adetleri” başlıklı yazısında Doğum ve Çocuk Terbiyesine Ait, Albastı Hastalığı, Nazar İçin ve Çocuk Hastalıkları ve Tedavi Suretleri alt başlıkları adı altında halk kültürüne özgü konulara değinmiştir. Bunlardan Doğum ve Çocuk Terbiyesi Ait alt başlığında hamile bir kadının ağırlı sürecinde “Meryem Ana” denilen bir nebat ile tedavi ettirildiği ifade edilir. Geciken doğumda hamile kadının kocasının eli bir kabın içinde yıkanarak kadına içirilir ve doğumun gerçekleşeceğine inanılır. Çocuk doğduktan hemen sonra göbeği kesilerek ebe-ye bahşiş verilir. Doğumdan sonra loğusa kadına bal, yumurta ve bulama dedikleri yiyecek verilir. İnanışa göre loğusanın kırkı çıkıncaya kadar odada ağız açık su kabı bırakılmaz. Kırkinci gün loğusa kadın kırk hamamında yıkanır. Diğer bir alt başlık olan “Albastı Hastalığı”nın içeriği ise şöyledir: İnanışa göre kadın bir ruh olan “Alkarısı”nın basmasıdır. Bu hastalık nazardan ve loğusanın yalnız kalıp korkmasından ileri gelmiş. Bunun için loğusalar kırk gün yalnız bırakılmaz. Ayrıca hastalığa tedbir olarak soğan, sarımsak, bir yumurta ve al bezin içinde Kuran-ı Kerim loğusanın başucunda bulunur. Eğer loğusa Albastı Hastalığına yakalanırsa kurtulamaz muhakkak ölmüş. “Nazar İçin” ise tütsü yapılır. İnanışa göre gerçekleştirilen tütsü merasimi ile nazardan kurtulmak istenir. “Çocuk Hastalıkları ve Tedavi Suretleri” adlı alt başlık ile Müşfika İnan yöre çocuklarının hastalıklarının ve tedavi süreçlerini açıklamıştır. Bölgede çocukların; Burç, Urfiye, Sancı, Usturalık, Barsak, Kabakulak, Boğmaca, Dağlavuk, Pamukçuk, Kızıl Yel, Kızıl Yürük, Oğlanlık, Alazlama, Tertekleme, Sarılık, Kırk Basma, Madası Dönme (Midesi Bozulma), Gece Yanığı, Diş ve Dirnan adlı hastalıklara yakalandığı ve her bir hastalığın tedavisinin ayrı ayrı yöntemler olduğu ifade edilmiştir.²⁹

Müşfika İnan, Haziran 1933 tarihinde yayımlanan “Maraş’ta Halk Adetleri” başlıklı yazısında vefat eden kişiler hakkında bilgiler aktarmaktadır. İnan, Yöre halkının her ne kadar bu konuyu konuşmak istemese de yaptığı bazı ikili görüşmeler sonucu kayıtlarda bulanabildiğini ifade eder. Müşfika Hanım bu yazısına göre Maraş’ta ölümlere pek hürmet edilir. Bir kişi Perşembe günü vefat ederse akşamında mevlit okutulur ve buna ölünün ilk cuması denir. Mevlitte “kömbe” dedikleri yöresel simit halkası ikişer üçer şekilde dağıtılır. Burada ölünün başında ağlamak âdeti de bulunur. Eğer ölen genç bir damat ise eşi “ne yatarsın hecin gibi, burma bıyık sicim gibi” beytini okuyarak başında ağlar. Yedi gün boyunca merhumun veya merhumenin başında hatim indirilir. Âdete

²⁸ Müşfika İnan, (1931), “Maraş Adetleri Kadınların Giyinişleri, Meşgaleleri, Ziyaretgâhları, Falları”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.15, Aralık, s.59-63.

²⁹ Müşfika İnan, “Maraş’ta Halk Adetleri”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.8, Aralık 1930, s.144-150.

göre yörede Ramazan Bayramı'na üç gün kala ölmüşlerin ruhu için herkes durumuna göre kömbe denilen çöreklerden yapar. Bunlar fukaraya da dağıtılır ve duası alınır. Cuma günleri mevtanın ruhunun geldiğine ve ruhunun şad olacağına inanılarak ateşe bir yağ parçası atılır. Bir vefat olduğunda merhum evden çıkmadan ayakkabılarının başkasına verilmesi âdeti bulunur. Daha sonra yedi gün boyunca merhumun öldüğü yerde kandil yakılır, yedi gün boyunca yedi haneye şeker ve pirinç gibi şeyler dağıtılır.³⁰

“Maraş'ta Halk Adetleri ve İnanmaları” başlıklı makalesi ile Müşfika İnan, bölgedeki farklı inanışlara yer vermiştir. Örneğin çocuğu yaşamayan ailelerin yeni doğan çocuklarının ömürlü olması adına Sindil ağacı ve Ağlık ağacının çiçeklerini kaynatarak yıkadıklarını ve bu işlemin üç ay boyunca devam ettiğini ifade eder. Bir inşaat yapımına başlanıldığında kurban kesilerek eti fakirlere verilir. Durumu yerinde olanlar inşaat temeline altın ve gümüş para atarlar. İnanışa göre ev içinde sesin güzel çıkması için temele desti gömülür. Düğün zamanı gelinler Çarşamba günü atlarla ve davul zurnalarla götürülür. Erkek ilk gece evine getirilen ve kimsenin görmediği bir aynaya bakar ve geline âşık olur ondan bir daha da ayrılmazmış. Hemen hemen her ailenin evinde bir güvercinlik bulunurken bu güvercinler sahipleri tarafından birbirleri ile dövüştürülür. Çobanlar ise genellikle hayvanlarına baktıkları ailelerin yanında otururlar. Çoban sürüsüne “Nahir”, çoban yamağına da “Azap” denildiği ifade edilmiştir.³¹

SONUÇ

Kazanlı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Müşfika Hanım, Türkiye'de Abdülkadir İnan ile evlendikten sonra eşi ile birlikte yurt gezilerine çıkmış, bu gezilerde halk kültürüne ait yazılarda bulunmuştur. Özellikle Halk Bilgisi Haberleri dergisinde halk inanışlarına ait yazıları ön plana çıkmıştır. 1 Kasım 1927'de Anadolu Türk Halk Bilgisi Derneği olarak kurulan ve daha sonra Türk Halk Bilgisi adını alan dernek 1928 senesinde 1 sayıdan oluşan Halk Bilgisi Mecmuası'nı, ardından toplam 19 sayıdan oluşan Halk Bilgisi Haberleri Dergileri ile 13 adet kitap ve broşür yayınlamıştır. Âşık edebiyatı ve halk bilimi makalelerinin ön plana çıktığı Halk Bilgisi Haberleri dergisinde 706 makalenin yayınlanmasının yanında 150 farklı yazar da kendi bölgelerine ait farklı konulara ait yazılarda bulunmuştur.

Müşfika İnan eşi Abdülkadir İnan ile çıktığı yurt gezilerinin Maraş bölümünde bu yöreye ait Halk kültürüne ve inanışlarına ait yazıları kaleme almıştır. Bir Halk kültürü araştırmacısı olan Müşfika Hanım, Halk Bilgisi Haberleri Dergisinde Maraş'a özgü Halk kültürü, inanışları, giyim kuşam, çocuk oyunları, ölçü ve hesaplar, hastalıklar ve tedavileri gibi birçok farklı konuya ait yazılarda bulunmuştur.

³⁰ Müşfika İnan, (), “Maraş'ta Halk Adetleri”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.25, Haziran 1933, s.2-4.

³¹ Müşfika İnan, “Maraş'ta Halk Adetleri ve İnanmaları”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.119, Eylül 1941, s.270-271.

Müşfika İnan, Maraş ili halk kültürünün gün yüzüne çıkarılmasında farklı konulara ait çeşitli makaleleri ile önemli bir isim olarak ön plana çıkmaktadır. Hayatına ait çoğu bilgilerin oğlu Abdülkadir İnan ile yapılan ikili görüşmeden, şahsına ait makalelerin ise Halk Bilgisi Haberleri dergisinin 1930-1941 arası yayınlanan sayılarından ulaşıldığı bu makalede Müşfika İnan'ın Maraş Halk Kültürüne dair yazıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Müşfika İnan Halk Bilgisi Dergisindeki bu yazılarında Çocuk Oyunları, Maraş halkının ev yapısı, para hesapları ve ölçüleri, yöreye ait ve derlenmiş sözler, kadınların yaşam tarzları ve giyinişleri, halkın hatalıkları ve tedavileri gibi birçok önemli konuya değinmiştir. Gerçek bir halk kültürü araştırmacısı olan Müşfika İnan bu çalışması ile Maraş yöresine ait önemli bir halk kültürü araştırması örneğini vermiştir.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet, “Halk Bilgisi Haberleri ve İnan Dergileri Bağlamında 1929-1949 Yılları Arası Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Araştırmalarında Trabzon’un Yeri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Yıl:1, S.1, Temmuz, 2008, ss.9-20.
- Demircan, Ahmet, “Halk Bilgisi Mecmuası ve Halk Bilgisi Haberleri Dergisi”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, S.77, Ocak-Mart C.8, S.77, 2017, ss.4-21.
- İnan, Müşfika, “Maraş’ta Ev Teşkilatı”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.13, Ekim 1930, ss.6-8.
- İnan, Müşfika, “Maraş’ta Halk Adetleri”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.8, Aralık, 1930, ss.144-150.
- İnan, Müşfika, “Maraş’ta Çocuk Oyunları”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.11, Eylül, 1930, ss.173-175.
- İnan, Müşfika, “Maraş Adetleri Kadınların Giyinişleri, Meşgaleleri, Ziyaretgâhları, Falları”, S.15, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Aralık, 1931, ss.59-63.
- İnan, Müşfika, “Maraş’ta Para Hesabı ve Ölçüler”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.17, Mart, 1931, ss.106-108.
- İnan, Müşfika, “Maraş’ta Derlenmiş Sözler”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.20, Nisan, 1933, ss.162-164.
- İnan, Müşfika, “Maraş’ta Halk Adetleri”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.25, Haziran, 1933, ss.2-4.
- İnan, Müşfika, “Maraş’ta Halk Adetleri ve İnanmaları”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S.19, Eylül, 1941, ss.270-271.
- Karabulut, Ayşe Turan, “Türk Halk Bilgisi Derneği Tarafından Yayımlanan Halkbilgisi Haberleri Dergisi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi [TAED]*, S:50, Erzurum, 2013, ss.143-149.
- Özkan, İsa, “Siyasi Mücadeleden İlmi Çalışmalara, Bir Bilginin Hayat Hikâyesi: Abdülkadir İnan”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün 50. Yılına Armağan*, Haz: Bülent Gül, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2012, ss.51-99.

KAYNAK KİŞİLER:

Mustafa Yaşar İnan: Abdülkadir İnan ve Müşfika İnan’ın tek erkek çocuğudur. Türkiye Ormancılar Derneği Ormancı Çocuklarını Okutma Vakfı’nın Mütevelli Heyeti Üyesidir. Halen Ankara’da yaşayan Mustafa Yaşar İnan ile 19.12.2017 tarihinde Tugay Yılmaz bir görüşme yapmıştır. Aile arşivi ile ilgili bazı belgelerin temini sağlanmıştır.

EKLER

NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ

Nüfus kütüğünde yazılı olduğu yer		İli	İlcesi	Bucağı	Mahallesi	Sokağı	Köyü	Cilt No.	Sayfa No.	Hane No.
		Maraş	Merkez		Çavuşlu			1-2 N. 140	652	
Sıra No.	Adı ve Soyadı	Babasının adı ve soyadı	Anasının adı ve soyadı	Doğduğu T.	Doğum yeri	Medeni hali	Cinsiyeti	Dini	Nüfus siciline ne şekilde ve hangi tarihte kaydedildiği	Ölüm, nikah, boşanma, yer değiştirme tasahhüfleri gibi bilgileri
1	Ali Rıza İnan	Ali İsmet	Şük. Muhibe Camal	263	Çavuşlu	Evl.	Er	İslam	5.10.1928	14.9.1929 da
2	Esi Fatma	" Veli	" Hayat	280	"	"	K.	"	"	19.8.1951 de
3	Ali Memet	Ali Rıza	Fatma	309	"	"	Er.	"	"	11.8.1932 de
4	Kayı Müf. İsmet	"	"	327	"	B.	K.	"	"	8.9.
5	Memet Esi Belkaya	Ölü Abdurrahman	Ölü Hava	315	"	Evl.	K.	"	"	16.11.1929 da
6	Kayı Mehmet	Memet	Belkaya	341	Çavuşlu	B.	"	"	"	20.11.1930 da
7	" Nezarhat	"	"	339	"	Evl.	"	"	"	18.10.1929 da
8	Ali Karif	"	"	928	"	B.	Er.	"	"	18.10.1929 da
9	" Ali Rıza	"	"	932	"	"	"	"	21.10.1946	18.10.1946 da
10										
11										
12										

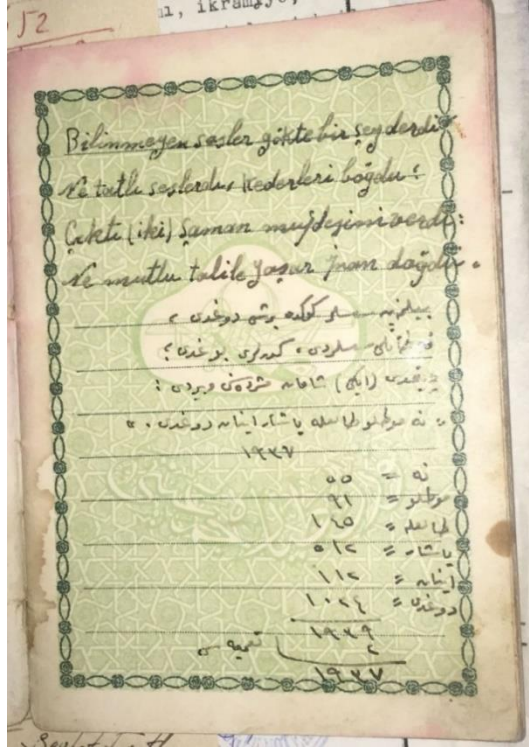
NOT: 1 — Son künyenin altına kaydına uygun olduğu yazılarak resmi mühür ve imza ile tasdik olunacaktır.
2 — () Gayri müslimlerin mezhebi de yazılacaktır.

Sevket Ertürk
Maraş Araştırma Enstitüsü

Ek 1: Müşfika İnan ve ailesine ait Maraş İli, Çavuşlu Mahallesi, 1-2 Cilt Nolu, 652 Hane Nolu, 140 Sayfa Nolu Nüfus Kayıt Örneği.

Ek 2: Abdülkadir İnan ve Müşfika İnan Evlilik Cüzdanı.

Ek 3: Müşfika İnan'ın, Mustafa Yaşar İnan dünyaya geldiğinde yazmış olduğu şiiri.

İSTANBUL BELEDİYESİ MEZARLIK MÜDÜRLÜĞÜ

Cilt 72 Sahife 73

MEZAR

4... 889

18./8./19.22 tarihinde ölerak

Silivrikapı mezarlığına gömülen Müşfika

İnan'ın mezar yeri 19.22

tarih 640781-07981 sayılı makbuzla (250..)

M. Yaşar İnan tarafın-

lira yer bedeli

dan Belediye veznesine yatırılmıştır.

Mezar yeri dolu olarak Sıra

cb'adında satılmıştır. 1.9. Muhtes 1977

MEZARLIK MÜDÜRÜ

Önemli Not :

85 Bu belgenin mezarlık idarelerine kaydı alındıktan

sonra yarısı alınır.

2- Sayın dinan mezar yerinin salkımları tarafından

muafakatı mecburidir.

3- Mezar yerlerinin alt veya üst yapısı ruh-

sa tabidir.

Ek 4: Müşfika İnan'ın defnedildiği yerin İstanbul Mezarlıklar Müdürlüğü Belgesi.

HALK BİLGİSİ

HABERLERİ

*İstanbul Halkevi Dil, Edebiyat ve Tarih şubesi tarafından
çıkartılır aylık mecmua*

YIL : 3

15 Haziran 1933

66 Mesin SAYI : 25

Müdür

Mehmet Halit

BU SAYIDA

Nadiri	Mehmet Halit
Meraşta halk âdetleri	Müşika Abdülkadir
Kırklareli âdetleri	E. M.
Eğir ve Gödü oyunları	A. Baha
Bilecik düğünleri	Osman Şevki
Hüsnü Yusuf	***
Balıkesir manileri	Osman Nazlı
Ata sözleri	M. H.

İSTANBUL — BURHANEDDİN MATBAASI

MARAŞTA
HALK ÂDETLERİ

H. B. D. İlim Enstitüsü tarafından tertip edilen sualler üzerine toplanmıştır.
8-31 Kânunusani 930

I-DOĞUM ve ÇOCUK TERBİYESİNE AİT

1 § Hamile bir kadının ağrısı tutunca «Meryem ana» denilen bir nevi nebatı, suyun içine koyarak içirirler. Bu nebat suyun içinde kabardıkça çocuk yola gelirmiş. Çok ağrı çekipte doğum vakti geçecek olursa, derhal kocasının elini bir kabin içinde yıkatarak kirli suyu kadına içirirler. Çocuk dünyaya gelir gelmez, odada hazır bulunanlar ilk merasim olarak göbeğini keserken ebe hanıma bahşış atarlar, sonra çocuk hazırlanmış kundağına

Lebi zülalinden kuçmak muradım
Kolun kim boynuma sayırım bele [1]

Bel bağlayup divanında durayım
Ne hizmet dirisen anı kolayım
Efendim dururken kime varayım
Derdime bir çare bul keremeyle.

Sır sakınmaz bir divane kulundur
Her dem refteyleyip halı yolundur
Keda Ali seni sever kulundur
Hatırımız ele al keremeyle.

Mehmet Şakir

H. B. D. Sinop Muhabiri

[1] Bu mısra cümlede aynen böyledir. Doğrusu (kolun sararım kim boynuna bele) olsa gerektir.

sarılarak beşiğe yatırılır. Eğer doğan çocuk erkekse, bunu işiten biri hemen babasının yanına gidip kulağını tutar, o zaman baba da erkek çocuğu dünyaya geldiğini anlar ve kulağını tutan kimseye bahşış verir: (Naime H.)

2 § Bir kadın doğuracağı zaman ebe bir saçın üzerine toprak koydurarak kızdırır, yani ocakta bir sacayağın altında odun yakarlar, üstüne de saç koyarlar. Odun yandıkça saçtaki toprak kızar, bu kızgın toprağı yatağın içine mahsus yayılan yayğı üzerine dökerler ve doğuracak kadını da üstüne yatırır. Çocuk dünyaya gelir gelmez bu toprağın üstüne yatırılır. Loğusaya evvela bal ile yumurta yedirirler, sonra üç gün mütemadiyen Hapse denilen ve nişastadan yapılan bir bulama yedirirler. Bunun ismine Nişe Hapsesi diyorlar. Ebeye de bahşış olarak bir lira ile fistanlık, sabun, şaş yani başa bağlanacak yemeni ve yüz dirhem kına verilir. Loğusaya

MÜŞFİKA İNAN'IN HALK BİLGİSİ HABERLERİ DERGİSİNDE MARAS HALK KÜLTÜRÜNE DAİR YAZILARI

Maraş'ta Çocuk Oyunları

Elli yaşlarında Elif Bacı isminde bir hanımdan gençliğinde ne gibi oyunlar olduğunu sordum; cevaben:

-Biz Sölek (Kaydırak), top, Çelik çuluk oynardık, dedi.

-Bebek oynamaz mıydınız, dedim.

-Hayır, bebek oyunlarını biz kendimiz yapardık, evde yalnız başına bebek oynunu olur mu hiç, biz kendimiz, erkek ve kız çocukları hep beraber oynardık, mesela birimiz bir gün bebek olur, birimiz ana, bir erkek çocuğu da baba olur, aile oynar, gelin olurduk. Öyle paçavralardan, çaputtan bebek bilmeyiz. Kaydırak oynarız, bunun ismine Sölek deriz. Top oyunumuz ise birimiz karşıda ayakta durur, birisi de yere eğilip arkasını duvara yapıştırır, bu eğilen çocuğun sırtına birisi biner, duvara yaslanır, ayakta yalnız duranla karşılıklı top atıp tutarlar. Kim tutamazsa yere yatar, arkasına bineriz. Bu oyun, bizim en tatlı oyunumuzdu. Şimdi ki oyunlar bir şey mi sanki? dedi.

Tura Kazık Oyunu

Bir ağaca kendir (ip) bağlarlar, ebe olan çocuk bu ipin ucundan tutup durur, diğer bir taraftan da kalın bir bezi büküp ucunu defalarca düğümlerler, bunu da ebenin yanına bırakırlar. Aynı zamanda her çocuk bir bezin ucunu aynı tarzda düğümlerler, keza ebenin yanına bırakır. Bu iş bitince herkes kendi turasını almak için ebenin yanına yaklaşmaya başlar. Ebe ayakta bir elinde ağaca bağlanmış ipin ucu, diğer elinde tura olduğu halde çocukları kovalar. (Ağaca bağlanan ipi tutmaktan maksat hudut haricine çıkmamayı temindir.) Ebe, eğer elimdeki turayı temas ettirebilirse o ebe olur, bu tura ile de birçok yumruk yer ve ebe yerini işgal eder. (On iki yaşında Şaziye H.)

Körebe

Tek başına yere çömelen bir çocuğun gözlerini bağlarlar, diğer çocuklar ise birbirinin arkasında bir sıra teşkil ederler, kendi tabirleri veçhile “lungur lungur” dolaşırlar. Sıra başı ebeden sorar:

-Ebe ne istiyon? Ebe de:

-Su istiyon, der. Sıra başı gene

-Keloğlan bardağı kırdı, der.

Bu sual üç defa tekerrür ettikten sonra sıra başı tekrar:

-Ebe dilini çıkar bakam der. Ebe de:

-Kurt almış, cevabını verir.

Sonra hep birlikte çocuklar “ebe beni kırda verme” diye ebenin etrafında dönerler, fakat uzaklaşmak yoktur. Eğer içlerinden birisinin eteğini ebe tutarsa, tutulan:

-Ebe bana aş getir, yağlı döş getir, der.

Sonra bu çocuğun gözlerini bağlarlar, o ebe olur, diğer arkadaşlarını tutmaya çalışır. Bu oyunu yalnız kızlar oynarlar. (On iki yaşında Şaziye H.)

Çelik Çulluk Oyunu

Yere bir taş koyarak bunun üzerine çelik dedikleri kısa bir çubuk parçası koyarlar, çulluk dedikleri diğer uzun bir değnekle çelliğe çarparak uçururlar. Karşıda diğer bir çocuk elindeki çalı ile çelliği karşılar. Eğer çelik bu çalıya dokunup yere düşerse çalıyı tutan çocuk kazanır ve kaleyi işgal eder. Kaleyi işgal eden çocuk elindeki değnekle bu çelliği dalaklar, birinci aşım, ikinci kalama (kaleme) üçüncü götüme, der, eğer çelik çalıya isabet etmezse muttasıl çelliğe vurup uçurur, adım, adım sayar. Eskiden bu oyunu kız ve erkek çocuklar hep bir arada oynarlarmış, şimdi ise yalnız erkek çocuklara kalmıştır. (İshak Ali oğlu Ahmet, Dönkele köyünden, on dört yaşında)

Âşık Oyunu

Aşığın bir tarafı kız başı, diğer tarafı oğlan ittihaz edilir. İki çocuk oynadıkları zaman biri - Kız isterim, der. Diğer çocuk aşağı atar, âşık şayet oğlan gelirse oyunu kaybeder. Bu oyun kumar gibi muhakkak para ile oynanır, oyunu kaybeden kaç kuruş için oynadıysa parayı vermeye mecburdur. Oyun tam otuz sayıda biter. Kız üç, oğlan iki sayı itibar edilir. Bu oyuna başlamadan evvel bir mendilin içinde bağlı kül getirilir. Bunu tekrar, tekrar oyunu kaybeden ve parayı vermeyen çocuğun yüzüne üfleyerek yüzünü gözünü kül ederler. (İshak Ali oğlu Ahmet, Dönkele Köyünden, on dört yaşında)

Gülle Oyunu

Erkek çocuklarının başlıca oyunlarından biri de gülle dedikleri zıpzıptır. Bu oyunu beş yaşından itibaren çocuklarla, 25-30 yaşına kadar delikanlılar oynarlar. Bütün gençlik bu oyunun müptelası imiş. Çocuklar kendi ceplerindeki paraya göre, büyükler ise çok para ile oynarlarmış. Oyunun tarzına gelince kaç kişi oynayacaklarsa ikişer arşın ara ile paralı dikine hafifçe toprağa saplarlar. On, on beş adım uzaktan kale yaparak gülleri atıp paraya isabet ettirmeye çalışırlar. İsbet ettiren boşa gidinceye kadar gülle atar, kazandığını alır. Oyundan evvel oyuncuların birisi “Evvelim” der, diğeri “Evvel arkasıyım” der, üçüncüsü ise “Kavalım”, dördüncü “Kaval arkasıyım”, beşinci çocuk olursa “Heşliyorum”, altıncı çocuk “Heşli ardıyım” derler. Bu oyun pek tatlıdır. (Maraşlı on dört yaşında Ukaş)³²

MARAŞ'TA EV TEŞKİLATI

Maraş'ta evler iki kısma ayrılır: Dam (ev) ve Konak. Konaklar yüksek ve ahşap olarak inşa edilmiştir. Dış tarafı Bağdadi üzerine beyaz sıvadır. İçinin taksimatı ise umumiyetle yekdiğerine müşabihtir. Konaklarda sokak kapısından muhakkak avluya girilir. Bazı evlerde avlu iki kısımdır: Dış avlu, iç avlu. İç avlu olursa orta yerde bir şadırvan bulunur. Buradan gayet güzel, berrak, gür bir su akar. Eğer evin yalnız bir avlusu varsa bir kenarda çeşmesi olur. Çeşme musluksuzdur, gece gündüz yalağa

³² Müşfika İnan, “Maraş'ta Çocuk Oyunları”, *Halk Bilgisi Dergisi*, S.11, Eylül 1930, ss.173-175.

akar. Evlerde kapı yoktur. Avludan geçilince orta kapıdan ev altına girilir. Burası topraklık veya malta taşı döşenmiştir. Bir merdiven ile yukarı çıkılır. Yukarıda düz ve uzun bir koridor, bu koridorun iki yanlarında yekdiğerine bitişik odalar ve cep-hede daraca bulunur. Koridorun yanlarındaki odaların birisi muhakkak penceresi olarak inşa edilmiştir. Burası kışlık oda ittihaz edilir. Bu odanın bir etrafında küçük bir defter büyüklüğünde camsız bir pencere vardır ki yanındaki odaya nazırdır. Ziya gelirse bu odadan gelir. Koridorun bir tarafı oda gibi geniş olarak bırakılmış oldu-ğundan buraya karşılıklı iki ocak yapılmıştır. Buraya Murtlak (Mutfak) derler. Orta-da bir kapı olup tekrar ikinci bir daracaya açılır. Yazın burada yatarlar. Buraya da hususi olarak “Dam” derler. Koridorun cephesi muhakkak açık olarak yapılmıştır, duvar yoktur. İki duvarın arası ne kadar mesafede ise o genişlikte bir kafes yahut parmaklık konulmuştur. Bu evlerin damları ekseriya çinko döşelidir. Kiremit olanları da vardır. Böyle yüksek olarak inşa edilen binalara “Konak” derler. Bu konakların alt katlarında da bazen o da bulunur, fakat bu odalar kullanılmaz, buralara yalnız zahire koyarlar veya bunları ahır ittihaz ederler. Dam yani yer odalarının inşa tarzı-na gelince: Bunlarda da sokak kapından avluya girilir, avluda evin çeşmesi vardır, bu çeşmenin yanında çamaşır yıkmak için ocak bulunur. Bu ocaklarda yazın (çün-kü evlerde ocak ekseriya iki veya üç tane olur) pekmez, bulgur vesaire kaynatırlar. Evlerin yüksekliği bir, nihayet iki metredur. Biraz yüksekçe olursa alt kısmında sa-man koymak veya hayvan kapamak için yapılmış sıra ahır bulunur. Yedi sekiz basamaktan ibaret merdiven sofa vardır. Bu sofanın cephesi kâmilten açıktır. Yanda sofanın uzunluğunca bir oda mevcuttur. Bunun içerisinde ayrıca oda taksimatı yoktur. Burada karşılıklı iki ocak vardır, ocağın yanında küçük bir delik mevcut olup lazım gelen zıya bu delikten alınır. Soğuk havalarda bile odanın kapısı açık durur. Şayet kapanırsa odaya zıya girmez, bunun için kapıyı kapmazlar. Kendileri ocakta odun yaktıklarından ocağın karşına geçip otururlar. Yazın ise katiyen odada otu-rmazlar, yatmazlar, hep sofalarda otururlar ve yatarlar. Sofa ya da “Çardak” derler. Odaların tavanlarına direk üzerine tahtalar iç taraftan çivilenmiş olup direkler mey-dandadır. Bu tahtaların üzerine mısır kamışları dizerek üstüne taş ile karışık toprak atarlar. Atılan bu taşlı toprakların kalınlığı bir arşın kadar olur. Yarım metre uzunlu-ğunda kalın ve yuvarlak bir taş vardır ki ismine “Luğ” derler. Bu taşın iki tarafında bir delik bulunup odundan yapılmış, hayvanların boyunduruğu gibi bir sapı bu deliklere takıp taşı sürüklerler. Her yağmur yağdıkça evin erkeği dama çıkar, bu Luğ denilen taşı, bir santim ara bırakmayarak toprağı iyice ezer ve düzeltir. Eğer bu yapılmayacak olursa yağın yağmurlardan topraklar kabarrır, kalkar, bu kalkın yer-ler açılarak içeri yağmur akar. Her damın üstünün sokaktan farkı yoktur. Çukurca olan yerlerde inşa edilen bu damlar sokaklarla aynı sevgiye olduğundan güzel ha-valarda çocuklar damlara ekseriya davarcılar ikamet ederler.

Mutfak: Burada mutfağa ait şayanı kayıt mühim şeyler yoktur. Daima oturduk-ları odada zaten ocak bulunduğundan yemeklerini de burada pişirirler. Konaklar-daki mutfaklara “Aşkane” (Aşhane) derler. Aşkanelerin duvarları sıra ile raftır, raf-

larda mutfığa ait eşyadan kırmızı ve kalaylı bakır takımları, muhtelif büyüklerde tepsiler dizili durur. Yemeklerini pişirdikten sonra ocakları bir perde ile kaparlar. Odaların tefriş tarzı: Misafir odalarında yerde halı vardır. Dokuz parçadan mürekkep kanepa takımı da bulunur, bu kanepa takımı ya hakiki ceaizden veya ceviz rengine boyanmış sert tahtalardan yapılır ve gayet güzel bir surette oyma işi ile müzeyyendir. Kezalik karyola, orta masası, perde kornişleri de mahiran ve sanatkârane işlenmiş olup odalara hususi bir zarafet verir. Bunlar sureti mahsusada mahalli sanatkârlar tarafından Maraş'ta imal edilir. Bu sanatın hususiyetlerini tespit ve tetkik etmek sanayi nefisimizle iştiğal edenlerin vazifesidir. Duvarlarda kartpostal ve bazı aile resimleri bulunduğu gibi halılar da asılır. İpek ve sırma ile bez üzerine işlenmiş muhtelif ufak şeyler de kelebek şekli verilerek halılar üzerine tutturulur. Perdeler iki kattır, üst katı kornişlere çivilenmiş, Halep dokularındadır. Konsolun üstünde aynanın iki tarafına çini, vazolar konulur. Diğer odalarda da masa vesaire bulunup odanın bir tarafında sedir üzerinde minder ve yastıklar dayanmıştır. Bunlar yerli dokumlarla örtülmüştür. Yerlerde ise parçalı halı veya Ayıntab kilimi kilimi döşelidir. Bu tarifine çalıştığım evler zengin ve orta sınıfa aittir. Fakirlerin ve davarcılarının dam dedikleri ufak, bir katlı evler pek fakiranedir. Odalarda kilim parçaları döşenmiş olup bunlar gece yatakları, gündüz minderleridir. Mahsus oturmak için ayrıca minderleri yoktur. Fakat bakır takımları pek mebzuldür. En fakirinde bile muhtelif cinsten sahan, tencere, tepsi bulunduğu gibi çamaşır tekneleri de bakırdandır. Odalarında kullandıkları herhangi bir kumaş yerli alacadan veya mavrumdandır. Bu mavrum bezlerinden ayrıca bahsedeceğim.³³

MARAŞ'TA PARA HESABI VE ÖLÇÜLER

Para Hesabı

Burada paralar sağ ve çürük olarak hesap edilir. Ekseriya kullandıkları paranın cinsi gümüş meskûkâttır. Madeni lira mecrediye, on kuruşluk, çeyrek (beş kuruşluk) ikilik, kuruştur. Evrakı naktiyenin bir lirasına bir kâğıt not derler. Not lira kuruş hesabıyla çürük olarak yirmi sekiz, sağlam hesabıyla otuz kuruştur. Bir dörtlük, bir sekizlik, bir rubu, bir mecrediye sağ para olur. Bir metelik bir kuruştur, bir sekizlik iki kuruştur. Bir rubu beş kuruş, bir mecrediye yirmi kuruştur. Kuruş diye söylenirse muhakkak sağlam para olduğu anlaşılır. Para ile söylenirse bir kuruş elli para yerine geçer ki çürüktür. Mesela: üç kuruşluk bir şey alınacak: ona (üç ellilik, üç metelik) derler yani, üç kuruş otuz para demektir. Hâlbuki kuruştan mada metelik gibi ufak para yoktur. Hesaba getirmek için sağ ve çürük olarak kullanılır. Üç kuruşluk bir şeyi sağ Para ile hesap ederlerse on iki metelik derler, yani üç dörtlüktür. Çürük para bir kuruş elli para hesap edilir, beş metelik denir. Beş metelik dendiği gibi, çürük olarak hesap görüldüğü anlaşılır. Sağlam bir mecrediye, yani yirmi kuruş, çürük olunca yirmi beş kuruş eder. Çünkü her kuruş başına on para zam vardır. Alış-veriş esnasında mecrediyenin çürüklüğü ve sağlamlığını anlamak için mecrediyeye kuruş denildiğine dikkat etmelidir. Mecidiye denildiği zaman sağlam kuruş denildiği zaman çürük olduğu anlaşılır. Mesela yirmi kuruş denir ki o zaman yirmi beş kuruş demektir. Çürük para da on sekiz kuruş, sağlam para da yirmi yedi buçuk kuruş eder. Ruba burada urup derler. Urup bir çeyrek yani beş kuruştur. Alım satım esnasında on altı kuruş, on sekiz kuruş diye hesap görmezler. On sekiz kuruşluk şey dokuz sekizlik derler. Sekizlikler daima sağ addedilir. Çünkü bir sekizlik sekiz metreliktir, yukarıda yazdığım gibi ufaklık, yani metelik yoktur. Cumhuriyet paralarından onluk, yirmilik, kuruşluk, nikeller, piyasada mütedavil değildir. Bunlar yalnız muamelesi resmîyede kullanılır. Nikel paralarla çocuklar oynarlar, bu sene de piyasada geçip geçmediği meçhuldür. Çünkü bunları 1930 senesinin Kanuni evvelinde tespit etmiştim.

Ölçüler

Rubu, kırat, batman, okka, dirhemdir. Rubu dörtte bir, kırat, on beş okka, batman iki buçuk okka, okka dört yüz dirhemdir. Bura memleket halkının mercimek, nohut, arpa, buğday gibi hububatı sattıkları ve aldıkları yerlere (arasa) derler. Burası gayet geniştir, satılacak hububatı olanlar e köylüler öbek öbek mallarını buraya getirirler. Sattıkları zaman ölçtükleri şeyler maşrapaya benzer büyük kutulardır. Bunlar tahtalardan imal edilmiştir. Bunların isimlerine rubla, kırat, çelik derler. Bakkallarda bildiğimiz oturtma teraziler vardır. Kantar da kullanılırlar ise de pek azdır. Çünkü hububat yukarıda yazdığım gibi ölçekler üzerine olduğu için kantarı arsalar da kullanmazlar. Bakkallarda ise bir buçuk, nihayet iki okkaya kadar bir mal satacaklarından fazla dirhemleri bulunmaz. Mesela odun ve kömür gibi şeyleri doğrudan doğruya köylüler katır veya merkepler üzerinde getirirler, kömürler çuvallarda, odunlar da öylece yüklenip bağlandığı için olduğu gibi pazarlık edilir ve satılır yani

unlar katiyen ölçü üzerine satılmaz, bunun için kantarın pek o kadar ehemmiyeti yoktur ve az kullanılır.³⁴

MARAŞ'TA DERLENMİŞ SÖZLER

Alenmek	Eğlenmek	Ker Damalı	Endamlı
Kızdırmak	Isıtmak	Yafıl yafıl	İştahlı iştahlı
Hurant	Ev Halkı, Aile	Heti tehrinden	Öteden beri
Cala	Eski	Çüren	Eli yakışmayan
Zubun	Entari	Yunuş	iş
Ut alıcı	Ateş küreği	Hifiş tustulak	Uafk, büyümemiş
Albav	Aman	Tıkı tıkına	Ardı ardına
Eşki	Ekşi	Çingene	Abdal
Uflas	İyi, güzel	Kemrik	İntizamsız gelen
Devlikli	Ertesi	Keksel	Arkası peşli entari
Çırak, uba	Erkek hizmetçi	Sunmak	Uzatmak
Galen	Artık	Hetif	Üzüm
Nazlamak	İkram etmek	Pırtı	Eşya
Ala	Ela	Alambaç	Alevli
İli	Bir şeyin ucu	Hapsirmek	Aksırmak
Köküm bacı	İhtiyar kadın	Tırahlı	İntizamlı
Torbadak	Ansızın, birdenbire	Köşker	Ayakkabıcı
Cingirdemek	Kuş ötmek	Şıp şıp	Usul usul
Dil	Anahtar	Millî mücür	Beceremedi gitti
Dinelmek	Ayakta durmak	Kıç	Bacak, ayak
Çeğen çekile	Ağzın kapana (ilenç)	Çepel	Bulaşık
Arı	İğri	Bucuk	Böcek
Silah	Eteğe dikilen parça	Vagıltı çağıldı	Bağırtı çağırıldı
Gıdım	Uyuşuk	Payam	Badem
Orun	Ön	Desti	Bardak
Tıplılamak	Arka sıvamak	Keçik kurmak	Yemeni bağlamak
Pek ne tatlı	Oh ne güzel	Satır	Bakraç
Kıyık kıplı	Usluca	Kapsaçağı	Bulaşık bezi
Eten	Etek	Hatun ana	Babaannesi
Tehe	Aman sende	Ebe	Anneannesi
Beli	Evet	Baldırcan	Patlıcan
Amanat	Eğreti	Kırtış	Büzülmüş
Kuma	Ortak kadın	Tükenmek	Bitmek
Sumurmak	Emmek	Mafir	Birçok
Çulpeşik	Eteği düşük	Kırağı	Bir şeyin kenarı
Bir öğün	Öğleye kadar	Puharı	Baca
Kerç	Alay	Bağa ne diyon	Bana ne söylüyorsun
Kabala	Birden	Sarma	Derleme
Bezîrgân	Basmacı	Şapta	Direk
Basrık	Bağırsak	Macar	Dülger
Süyüm süyüm	Boy boy	Sınamak	Denemek

Zar	Peçe	Sıyıkl	Dümdüz
Mezer	Peştamal	Yapıklı	Dolaşık
Aş	Pilav	Çut	Dermansız
Zibil	Çöp	Haşefe	Döküntü, kırıntı
Ulak ulak	Parça parça	Turna	Dam saçağı
Kardak	Pot	Çekecek	Rende
Kocabaş	Pancar	Tıpışlamak	Sevmek
Celfin	Piliç	Sulu	Pişmiş sebze
Dağa	Pencere	Pusem pusem	Sine sine
Terlik	Takke	Belik	Saç örgüsü
Mafta	Teyel	Saça	Saç ayak
Arı sılı	Tertemiz	He herif	Sözbaşı
Çarka koymak	Ters koymak	Göde	Şişman
Cehal	Cahil	Kanne	Şişe
Koz	Ceviz	Aşmalık	Şaka, latife
Cücük	Civciv	Huralı	Şen, neşeli
Don	Çamaşır	Sa	Şap
Tül tüy	Çoluk çocuk	Sırkıtmak	Şartlamak
Kavlamak	Çekiştirmek	Şimcek	Şimdilik
Çungur	Çukur	Hap	Sırtta binmek
Şurva	Çorba	Tırık	Zaif
Mih	Çivi	Dinkirdemek	Sarsılmak
Bön	Çekilmiş kahve	Sallangaç	Salıncak
Cılbak	Çıplak	Tap	Sıra
Kepli	Çok zengin	Künçü	Susam
Teç	Leğen	Cere	Su küpü
Uşak	Çocuk	Rişkit	Sucuk
Tutuba	Kadın hizmetçi	Tepiz	Toplu işne
Saku	Hırka	Kuzlamak	Yumurtlamak
Ağızlık	Huni	Pin	Tavuk kümesi
Bibi	Hala	Çırnak çınlak	Tırnak
Bülk	Havuz	Deveme	Topaç
Hamarlamak	Haber vermek	Garip	Fakir
Hamazlamak		Fennus	Fener
Mahmil	Dolap	Amaç, yamaç	Karşı taraf
Şeş	Tülbent	Gödük	Kısa
Simsarlama	Kararlama	Firengi	Kapı kilidi
Keşkeşli	Kırmalı	Sıtaralı	Kıymetli
Guraybe	Kurabiye	Çangı	Kıvılcım
Uma	Kaba et	Çemkirmek	Karşılık vermek
Gidişmek	Kaşınmak	Yuğun	Kalın
Kekil	Kâkül	Dikilmek	Girmek
Cangama	Gürültü	Hizver	Kömür tozu
Harzuval	Demir tozu	Salmak	Göndermek
Paslı	Kirli	Kotey	Güneş görmeyen yer
Kötay	Güneş gören yer	Taz	Kel
Savuşmak	Geçmek	Püsük	Kedi
Duş	Göğüs	Keşiflemek	Gözetlemek
Ger	Leke	Göv	Mavi
Meres	Miras	Şakşak	Maşrapa

Burcu burcu	Misk gibi	Pelese	Mücevher
Pintişmek	Musallat olmak	Süllüm	Merdiven
Melif	Nazik	Yürep	Verev, çaprazlama
Alayımız	Hepimiz	Bacı	Hemşire
Çulluk	Hindi	Yalık	Yemeni
Mit	Yavaş yavaş	Bitar	Yokuş
Tosmalak	Yus yuvarlak ³⁵		

MARAŞ ADETLERİ

Kadınların Giyinişleri, Meşgaleleri, Ziyaretgâhları, Falları

Eski hayat tarzını takip eden kadınların yaptıkları başlıca ev işi, tezgâh başında bez ve alacağı dokunmaktır. Dokudukları biz Amerikan kaput bezi ne müşabihtir ki ismine “mavrum” derler. Erkeklerle mavrumdan don ve alacadan da gömlek yaparlar. Mavrum gayet kalın, fakat gayet ensiz olup Sert, rengi ise sarımtırak ve kirlimsidir. Bunu tekrar tekrar yıkayarak beyazlatırlar. Buna “Mayıslama” diyorlar. Tertip ve usulü şöyledir: İnek pisliğini (Mayıs) su ile karıştırıp “Tec” dedikleri Büyük bakır leğenlere koyarlar, sonra mavrumu bu pislığe batırırlar. Mavrum bir gün bunun içinde kalır, İkinci gün temiz suyun içine atarlar, yıkar ve tokaçlarlar. Tokaç, kürek şeklinde düz ve kalın tahtadan yapılmıştır. Mavrumu bununla tokaçlayıp tekrar suyun içine bırakırlar. Sonra karşılıklı iki kişi tutarak alt üst katlarlar, götürüp çayıra Sererler. Biraz suyu çekilince aynı ameliyatı müteakip gene çayıra sererler. Mavrumun rengi sakız gibi beyaz oluncaya kadar bu hal devam eder. Böyle yıkandıkça mavrum bembeyaz olur. Mavrumu kışın dokurlar, İlkbaharda mayıslarlar. Bu bezleri yıkayanlar ayırdır, yıkama usulünü “kasar yuma” derler, Sureti mahsusada yalnız bu işle iştigal edenlere “kasarcı” diyorlar. Mavrumu böyle yıkayıp temizledikten sonra yirmi üç arşın boyunda keserek top haline getirir, ihtiyacı olanlara satar yahut başka bir şeyle müdahale ederler.

Maraş kadınlarının siyah, kırmızı, sarı çizgili olarak dokudukları alacalar da fena değildir. Çocukların ve erkeklerin gömlekleri tamamı ile alacadandır. Bir eve lüzumu olan her türlü mensucat yerli malıdır. Kadınlar da Alacadan üç etekli uzun gömlek yahut dört Peşli entari giyerler. Ayaklarına giydikleri donlar, sekiz, dokuz arşın basmadan gayet geniş ve uzun bir şalvardır, bu şalvarların paçaları Tasmalı yahut Büzgölüdür. Şalvarın üzerine giydikleri entarinin beline bir kuşak bağlayıp eteklerinin ucunu buna sıkıştırırlar. Ekseriya şalvar ve entariler aynı kumaş ve aynı renkten dikilmiştir. Maraş kadınları başlarına kenarları büyük oyalarla tezyin edilmiş muhtelif renklerde “şeş” (Tülbent yemeni) bağlarlar. Üç köşe olarak kapladıkları bu tülbentlerin köşelerini altlarına getirip arkadan doğru sarar, tekrar alınlarını üzerine düğümü yaparlar. Kadınların başlarını tülbent sarmak usulü büsbütün başkadır. Bu tarzda sarılan tülbentler, başta köşesi üste gelmiş bir bohça gibi durur. Kadınlar oyallı tülbent bağlamazlarsa sarık şeklinde alınlarına birer çatki bağlarlar.

Kadınların bilhassa sokakta giydikleri ayakkabıları dikkati calıptır. Bu, açık sarı renkte iki kanş boyunda gayet geniş boğazlı ve “etik” tabir ettikleri çizmeye müşabih bir nevi ayakkabıdır. Kadınlar cici şeyleri çok severler, kollarında sicim kalınlığında altından muhtelif bilezikler, parmaklarında yüzükler, boyunlarında bez üzerine dikilmiş mahmudiye, beşlik Gazi urup lira, kiremuş dedikleri altınlar bulunur. Bununla beraber sahte şeyler kullanmazlar.

Kadınlar sokaklarda yüzleri açık gezemezler, muhakkak zar (Peçe) örterler. Çarşafı santıraşlı dokumadandır, Bellerine kuşak bağlayarak yorgan çarşafı gibi düz olan bu çarşafın ön uçlarını bellerine sokarlar, arkaları düz olarak kalır. (Trabzon ve Rize kadınlarının giydikleri çarşaf şeklinde) Maraş’ta çarşafa “car” diyorlar.

Ziyaretgâhlara gelince: bunların birincisi Ukaş şeyhtir, Maraş ya bir günlük yerde imiş. Gâvurlarla muharebe ederken develere “daş (taş) olunuz” diye emretmiş, develer de hemen taş olmuşlar, kendisi de dünyasını değişmiş. Bu taşlar elan deve şeklinde durmuş. Evliyalara burada ((öldü)) denmez, “dünyasını değışti” denir. Ukaş şeyhe her ne murat için adak yapılırsa o murat hâsıl olur. (Elif Bacı)

Milican Dede, Mükeciler devletlu, Alaettin devletlu da buranın ziyaretgahlarındadır. Bunlar muharebede şehit olamamışlar, dünyalarını değışmişlerdir. Alaettin devletlu demiş ki, “daralap bana gelen dar vakitte, acele isteyen seher vakti gelsin” Filhakika bu zatı ziyarete gidenler, sabahleyin gayet erken giderler ve adaklar adarlar.

Bunlardan başka Derdiment Alaybey, Şeyh Adil ziyaretgâhları meşhurdur. Bunlara çok adak adarlar, muradına eren derhal adağını yerine getirir. Adakların başlıcaları: Kur’an mevlittir. Mum camiye adanır, evliyalara mum adayıp yakmazlar. Sıtma için bu devletlilerin üzerinden toprak alıp su ile ezerek içerler. Türbenin başucuna üzerinden bir paçavra koparıp asarlar. Eğer bu davetlilere mevlit adandıysa ziyaretgâh da تنها yerdeyse kadınlar yemeklerini ve diğer lazım olan şeyleri alıp ziyaretgâha gider, mevlitlerini orda okurlar. Adaklarını mesela “şu işim olursa şunu yaparım” demek suretiyle yapmazlar, muhakkak evliyanın başucuna gider, dua eder, sonra adak adarlar. Evdeki adakları evliyalara adamazlar. Evde söylenen adak, camiye mum, fukaraya ekmek, dullara yemek yedirmek, öksüzlere elbise vermektir. Her ne olursa olsun işleri olanlar adaklarını derhal icra ederler. Eğer adak yerine getirilmezse başlarına büyük bir felaket geleceğine inanırlar. (Nadire H)

Maraş’ta kadınların başlıca eğlenceleri fal açmaktır. Maraş’ta hemen herkes fal açtığı halde malumat vermekten imtida ediyorlar. Maraş’ta falın en müteammim şekli, kahve telvesiyle istikbalin keşfidir. Evvela kahvesinin pirine Fatiha ithaf ederler, sonra fincanı kaparlar, bir müddet geçince fincanı açıp telvenin aldığı şekle göre istihracatta bulunurlar. Kahvenin pirini bilmiyorlar, fakat “anladığımıza göre çok muhterem bir zatı şerifmiş, bunun Veysel Karani Hazretleri olması ihtimali varmış, çünkü kahve Yemen’den çıkar, Veysel Karani de Yemenli’dir” diyorlar. Kahvenin pirine Fatiha ithaf derken, pirin kim olduğunu bilmedikleri için “Fatıma anamız vasıtasıyla kahvenin pirine hediye ettik” diyorlar.

Bir hasta için, yolculuk için başka herhangi bir niyet için kurşun ile fala bakılır, usulü şöyledir: Ocakta yanan ateşin üzerine avayı koyarlar, tavaya biraz zeytinyağı ve kurşu koyarak, birlikte eritirler, fal kimin içinse onun başına büyük bir sini tutarak Fatıha okur, kurşunu dökerler. Kurşunun aldığı şekle göre, fal söylenir. Eğer fal sahibinin kendisi yoksa tepsi ortaya konur, ismi söylenerek kurşun dökülür. Bu ameliye iki defa tekerrür eder ve fal da üç gün sıra ile devam eyler. La Çarşamba günü başlanır, Cuma günü sala vakti bitirilir, kurşun dökme zamanı öğle vaktidir, ikindiye kalırsa olmaz. Kurşun falı gayet iyidir, her türlü hastalığa, hele nazara birebirdir. Kalbi merhametli adamların dökülen kurşunları da yumuşak olur.

Nohut falı: 41 tane nohut kadar taş bir kalburun üzerine konur, neye niyet edilecek ise edilir, Hazreti Fatma'nın ruhuna okunduktan sonra taşları dörder dörder ayırıp kalan kısımları taksim ederler, sıra ile gelen taşın adedine göre tefeül de bulunurlar. Bu fal yerli kadınlar arasında "Hazreti fatma falı" diye meşhurdur. Fala bakarken yekdiğeri ile ahabap iseler:

Oğul ise oğul olmuşsun
Kızın ile komşu olmuşsun
Bostan gibi töl (çocuk) dökmüşsün
Ayrık gibi kök salmışsın derler. (Şerife H.)

İşkambilde fal: ispatı 1. birisiyle kavga edeceksin, 2. Para gelecek 3. Misafirliğe gideceksin, 4. İşinde muvaffakiyet var, 5. Ehemmiyetsiz bir şey kaybedeceksin, 6. Çok kederin var, 7. Ümidin tahakkuk edecek, 8. Her beğendiğin olacak, 9. Saadetlisin bilmiyorsun, 10. Bir kadın kötülük düşünüyor, 11. İstikbalin iyidir, 12. Yolundan dönersen iyidir, 13. On nasıl bırakmışsan öyle bulacaksın.

Karamaça: 1. Acıklı haber 2. Ufak bir rahatsızlık, 3. düşmanın faaliyettedir, 4. Sevgisiz bir adama rast geleceksin, 5. Beklediğin haber veya mektup gelmeyecek, 6. Geç kurtulacaksın, 7. Ağrı ve acı geçireceksin, 8. Sevgilin kederlidir, 9. Ümidin boşa çıkacak, 10. Bir şey kaybedeceksin, 11. Teşebbüs ettiğin iş hayırlıdır, 12. Zinhar ümide kapılma, 13. Bir müddet daha bekleyeceksin.

Kupa: 1. Hayırlı haber, 2. İyi yolcu, 3. Zenginlik 4. Seri haber, 5. Güzel rüya, 6. Ümidin çıkacak, 7. Hediye alacaksın, 8. Oyun kazanacaksın, 9. birisi senin işine çalışıyor, 10. Birisi sana kötülük düşünüyor, 11. Halasın yakındır, 12. Muvaffak olacaksın, 13. İktidarından fazla iş bulamayacaksın.

Dınayrı: 1. İstikbalin iyidir, 2. Ümidini kesme, 3. Ansızın seveniceksin, 4. İstediyine rast geleceksin, 5. Tuhaf bir şeye rastlayacaksın, 6. Beklediğin gelecek, 7. Misafirin gelecek 8. İşin yolunda merak etme, 9. Saadetin yakındır, 1. Sebat lazım ümidini kesme, 11. Boş yere kızma, 12. Düşündüğün kimseler rahat ve sıhhattedirler, 13. İstediyin olacak.

İşkambiller birden itibaren sayılır, her sayı yukarıda yazılan manayı ifade eder. 11 oğlan, 12 kız, 13 papazdır. İşkambiller karışık olsa da ziyarı yoktur,

yalnız sayı arası şaşmamak lazımdır. Sıra ile gelen iskambiller üç defa açılır, her defada ortaya dizilir, kitap okunur gibi sayı üzerinden fal söylenir.³⁶

MARAS'TA HALK ADETLERİ

Doğum ve Çocuk Terbiyesine Ait

Hamile bir kadının ağrısı tutunca “Meryem Ana” denilen bir nevi nebatı, suyun içine koyarak içirirler. Bu nebat suyun içinde kabardıkça çocuk yola gelirmiş. Çok ağrı çekip de doğum vakti geçecek olursa derhal kocasının elini bir kabın içinde yıkatarak kirli suyu kadına içirirler. Çocuk dünyaya gelir gelmez, odada hazır bulunanlar ilk merasim olarak göbeğini keserken ebe hanıma bahşış atarlar, sonra çocuk hazırlanmış kundağına sarılarak beşiğe yatırılır. Eğer doğan çocuk erkekse, bunu işiten biri hemen babasının yanına gidip kulağını tutar, o zaman baba da erkek çocuğu dünyaya geldiğini anlar ve kulağını tutan kimseye bahşış verir. (Naim H.)

Bir kadın doğuracağı zaman ebe bir saçın üzerine toprak koydurarak kızdırır, yani ocakta bir sacayağın altında odun yakarlar, üstüne de saç koyarlar. Odun yandıkça saçtaki toprak kızar; bu kızgın toprağı yatağın içine mahsus yayılan yayğı üzerine dökerler ve doğuracak kadını da üstüne yatırır. Çocuk dünyaya gelir gelmez bu toprağın üstüne yatırılır. Loğusaya evvela bal ile yumurta yedirirler, sonra üç gün mütemadiyen hapse denilen ve nişastadan yapılan bir bulama yedirirler. Bunun ismine Nişe Hapsesi diyorlar. Ebeye de bahşış olarak bir lira ile fistanlık, sabun, şeş yani başa bağlanacak yemeni ve yüz dirhem kına verilir. Loğusaya gelenler ise muhakkak hediye getirirler. Loğusa yedi gün yatakta yatar. Buna “ter döseğı, yedi döseğı” derler. Bu yedi gün zarfında, başka mühim hastası olmadıkça ebe loğusanın yanından ayrılmaz, başucunda oturur. (Hadiç H. 32 yaşında)

Çocuk doğup ta ebe göbeğini kestikten sonra, hayvanın “kırk kat” denilen işkembesini kirile olduğu gibi çocuğun göbeğine koyarlar, bu, su ılınıp her şey hazır oluncaya kadar çocuğun karnında durur, sonra çocuğu yıkayarak temizlerler ve sararlar. (Elif Bacı. 41 yaşında.)

Loğusanın kırkı çıkıncaya kadar odada ağzı açık su bırakmazlar, eğer ağzı açık su kalırsa, bir karakuş gelerek suya bir boncuk atarmış, loğusa bu suyu içerse çocuk boğulmuş. Bu hastalığa “boğmaca” ve “çocuk boğdu” derler. Buna tutulan çocuk morarır, ağzından, burnundan salya akar. (Elif Bacı. 41 Yaşında.)

Loğusayı kırkıncı günü kırk hamamına götüröler. Yıkandıktan sonra bir tasın içine musluktan su akarken bir altını kırk defa batırıp çıkarırlar ve bu suyu loğusanın başından dökerler. Çocuk içinde aynı muamele tekrar olunur. Kırk hamamında, gürbüz olarak büyümesi için çocuğun arkasını üç yerinden ustura ile ensesinden kuyruk sokumuna kadar çizerek kan çıkarırlar. Çocuğu sıcak taşın üzerine yatırır.

Bu zaman çocuk fena halde bağırır, ağlamış, bu suretle arkaları çizilen çocukların pis kanları gider, sıhhatleri artarmış.

Albastı Hastalığı

Loğusa kadınlara musallat olan hastalıklardan biri “Alkarısı”nın basmasıdır. Bu bir kadın ruhtur. Loğusaların ciğerini koparıp almış. Tabi o zaman loğusa da ölmüş. Buna dair şu efsaneyi naklederler: Bir gece yarısı cadı gibi bir kadın elinde bir ciğer olduğu halde gidiyormuş. Bunu bir adam görmüş. “Bu ciğer nedir? Çabuk söyle yoksa seni öldürürüm” demiş. Kadın da “Ben alkarısıyım, bir loğusanın ciğerini aldım, sen bana dokunma, ben de size ve civarınızda bulunan loğusalara dokunmam” demiş. Adam da “haydi çabuk ciğeri yerine götür, yoksa şimdi seni gebertirim” diye alkarısını tehdit etmiş. Alkarısı korkusundan ciğeri tekrar hastaya götürüp bırakmış ve hasta da tekrar afiyetini kazanmış (Naime H.)

Alkarısına karşı tedbir olarak loğusanın başucunda kuran okurlar. Çocuğun göbeğini kesmek için kullandıkları makası da yastığın altına sokarlar, çocuğun göbeği düşmeden bu makas ile bir şey kesmezler. Loğusanın başına al renkli bir çaput örterler, sonra döşegın bir ucunu kıvrarak tükürür ve tekrar kapatırlar. (Hdiç H. 34 yaşlarında)

Al basmasın diye loğusanın yanında eter bulundurlar. “Eter” alkarısını görüp yakalayan adamın mendili, çamaşırı yahut buna benzer bir nesnesidir. Yanında böyle bir eter bulunduran loğusaya Alkarısı yaklaşmazmış. Loğusayı katiyen yalnız bırakmazlar, geceleri ise loğusanın odasında erkek bulundurlar. Hastanın yanı başına süpürge koyarlar. Bu âdete Kilis’te riayet edilir.

Albastı hastalığına karşı yapılan tedbirlerden biri de şudur: Bir şişin üzerine bir soğan, ortasına ekmek ve diğer başına da sarımsak koyup (bunların hepsi bütün olacak) yatağın başucuna asarlar. Albastı, saçları darmadağın ihtiyar ve korkunç bir kadınmiş. Buna Alkarısı diyorlar.

Al basan bir loğusanın kurtulup kurtulamayacağını anlamak için derhal evden dışarı çıkıp üç el silah patlatırlar, eğer loğusa silah sesini duyar ve korkarsa albastı zail olur duymazsa ölmüş.

Tarsus’ta bir loğusayı albasmış, Oranın mahalle muhtarlarından biri de bu gibi meselelerden anlanmış. Bu muhtarı celbetmişler, muhtar efendi hiçbir şey söylemeden odadan dışarı çıkmış ve üç el silah sıkmış. Herkes korktuğu halde loğusa katiyen bir şey duymamış. Muhtar bunu anladıktan sonra “o halde ölecektir” demiş, loğusa da ölmüş. Şimdi Tarsus’ta albasan loğusaların odası yanında silah patlatmak adettir. (Tarsus’lu Naime H.)

Albasamak ekseriya nazardan ve loğusanın yalnız kalıp korkmasından ileri gelmiş. Bunun içindir ki, loğusaları yalnız bırakmazlar. Buna karşı soğan, sarımsak, bir yumurta ve Kuran-ı Kerim’i bir al bezin içine sarıp loğusanın başucuna asarlar. Albasan loğusa kurtulmaz, muhakkak ölür. (Değirmendereli bir hanım).

Nazar için

Nazara karşı tedbir olarak tütsü yaparlar. Tütsü şöyle yapılır: Ateşe çörek otu ile karışık üzerlik serperler, duman hâsıl olunca “esen estik, besen bestik, yahşı dilden, yaman sözden dakkılğan dakkılğan nazara bozara nazar edenin gözleri bozara... Üzerliksin havasın, her bir derde devasın, çıtır pıtır edersin, nazarları savarsın” derler. (Ayşe Nine. 60 yaşında.)

Mangalın başına otururlar, yanlarına bir tas su alırlar, elif be sır sile sayarak “elif” diye maşa ile bir kömür alıp suyun içine atarlar, sonra “y” harfine kadar böyle yaparlar. Ateş suyun içinde caz caz söndükçe nazar bitermiş. Bu suyu hastaya içirir ve kömürleri de ayak değmeyecek bir yere dökerler.

Bu merasim şu suretle de yapılır: Bütün bildiklerinin gözlerinin rengine göre, mesela “ak göze, kara göze, çakır göze yeşil göze azara bozara, göz edenin gözleri bozara” diye mangaldan maşa ile ateş alıp suyun içine atarlar. “Ak göze azara bozara...” derken bir ateş, “kara göze azara bozara” derken diğer bir ateş söndürürler. Bu suretle birçok ateş söndürdükten sonra bu sudan bir parça alarak çocuğa ve anasına içirir ve şakaklarına sürerler. (Elif Bacı.)

Mehmet isminde üç kişiden toplanmış kurşunu bir kepçe içine koyup ateşte eritirler, diğer taraftan kurşun dökülecek çocuğu da oturtup başına bir örtü örterler, sonra bir kalburun içine bir parça ekmek, Kuran ve ters olarak ayna koyarlar, bunların yanına da bir tas su konulur. Eriyen kurşunu bu suyun içine dökerler, ekmeği köpeğe atarak kurşun dökülen suyu dört yol ağzına dökerler. Bu kurşun dökme ameliyesi üç defa tekrar edilir. (Nadire H.)

Eğer çocuğun dişi alt çeneden çıkarsa iyidir, üst çeneden çıkarsa bunu fena ad-dederler, ailenin büyüklerinden birinin başını yiyecek diye teşe’üm (Uğursuz sayma, şom görme, uğursuz gözüyle bakma) ederler. Bu fenalıktan kurtulmak için şu merasim yapılır: Bir kilimin dört köşesinden dört kişi tutarak dışarıda pencerenin altında otururlar, çocuğu da pencereden başı aşağı gelmek üzere kilimin üzerine atarlar. (Tabi bu atma çok yakından, çocuğa zarar vermeyecek tarzda olur.) Atarken “kendi başını ye!” derler. Böyle yapılırsa büyüklere bir şey olmaz, ne felaket gelirse çocuğun kendi başına gelirmiş. (Muallim Şaziye H.)

Çocuk Hastalıkları ve Tedavi Suretleri

Çocuğu toprakla beslerler. Çocuğun altını değiştirdikleri zaman, bir kürek içinde ısıtılmış, toprağı bezin içine koyarak sararlar, çocuk def-i tabii edecek olursa bu toprağa eder. Çocuk ne kadar idrar ederse o nispette iyidir, çünkü toprak ıslandıkça çocuk kuvvet alır. Bu suretle öyle mütemadiyen bez yıkamaya hacet kalmadığı gibi aynı zamanda temizlik temin edilmiş olur. Çocuğu dört günde bir, sıcak zamanlarda iki günde bir banyo ederler, eğer hava soğuk olursa haftada bir banyo yaparlar. (Tarsus’lu Naime H.)

Burç: Yedi yatağında³⁷ iken Burç denilen bir hastalık olur. Çocuk sancılar ve mütemadiyen ağlar, buna annesinin sancısı geçti derler. Bunun için anason kaynatarak suyunu içirirler. (Hadiç H.)

Urfiye: Yedi günlükten kırk günlüğe kadar bebeklerin yüzlerinde pul pul yara hâsıl olur. Bunun sebebi loğusanın yedisi çıkmadan hariçten gelen cünüp veya adet halinde bir kadının çocuğunun yüzüne bakmasıdır. Bu hastalığın ilacı kepek banyosudur. (Değirmendere’li Berrah H.)

Sancı: Ekseriya çocuklar sancılanır ve ağlar. Bunun için yedi renkte ipek alıp hocalara okuturlar ve bu yedi renk ipeğe yedi düğüm yaparak çocuğun boynuna bağlarlar. (Emine H.)

Uşak Dolan, Usturalık: Çocuğa inkıbaz³⁸ gelir, vücudu ateşlenir, gözleri kayar. Buna ilaç olarak bir usturayı ocaklı olana yazdırırlar ve çocuğun yastığının altına koyarlar. Çocuğu da merkebin palanına yatırırılar, anasının donunu ters olarak çocuğun başına örterler. (Tarsus’lu Naime H.)

Barsak Hastalığı: Bu hastalık pek küçük çocuklara arız³⁹ olur. Çocukta ishal başlar, medfuatının⁴⁰ rengi ise koyu sarı yeşilimtıraktır. Bu ilacı bulunmayan öldürücü bir hastalıktır. Bu hastalığa tutulan çocuklar ender olarak kurtulurlar. Her ihtimale karşı ilaç olarak Hindistan cevizini bir desti altına sürterek un gibi yaparlar. Anason ile kimyonu kaynatarak Hindistan cevizini ilave ettikten sonra süte karıştırıp çocuğa içirirler. Bir de gene Hindistan cevizini yeşil renkli bir çanak altında ezerek “Bezir Yağı”nın içine koyar, yumuşak lokum şekeri kıvamında ufak parçalar halinde çocuğa yuttururlar. (Değirmendere’li Berrah H.)

Kabakulak: Çocuklarda boğaz hastalığı olur, ateşlenir, boğazı şişer ve kızarır. Bunun başlıca ilaçlarından biri “turuñç”u sıcak külde pişirerek ezmek ve iki tülbent arasına koyarak çocuğun boynuna sarmaktır. Yahut çocuğun boynuna “kurşun yağı” sürülür. Bu “kurşun yağı” eczaneden alınır. Buna “kurşun merhemi” de derler. (Tarsus’lu Naime H.)

Boğmaca: Bir nevi öksürüktür. Bunun ilacı çocuğu kasaba boğazlatmaktır. Usulü şu veçhiledir: Kasabın babası da herhalde kasap olması şarttır. Çocuk bir kasaba götürülür, kasap çocuğu yatırarak tıpkı bir kurban keser gibi bıçağın tersini boğazına birkaç defa temas ettirir; sonra bu kasaptan “Fitme” kemiği⁴¹ alarak çocuğun boynuna asarlar. Bu muamele Çarşamba günü yapılmak lazımdır.

Dağlavuk: Çocuğun topukları ve oynak yerleri kızarır, vücudunu hararet basar. Buna ilaç olarak büyük bir yorgan iğnesini ateşte kızdırırlar, sonra çocuğun topuklarına kalın bakkal kâğıtlarından bir parça koyarak kızgın iğneyi bu kâğıda temas

³⁷ Çocuk yedi günlük iken.

³⁸ Kabızlık, peklilik, sıkıntı, kasvet

³⁹ Musallat olmak, ortaya çıkmak

⁴⁰ Defedilip dışarı çıkarılmış olanlar

⁴¹ Fitme Kemiği, hayvanın diz kapağı üzerinde bulunan yuvarlak bir kemiktir.

ettirmek suretiyle dağlarlar. Bunu yapanın ocaklı olması lazımdır. Bu hastalıktan ekseri çocuklar kurtulmazlar. (Muallim Refia H.)

Pamukçuk: Yedi yatağında iken çocuğun dili üzerinde hasıl olan bir nevi beyazlıktır. Buna “sıcak ekmek girmiş, çocuk pamuklanmış” derler. Güya fırından çıkan taze ve sıcak ekmek kokusundan olumuş, bunun için bir kara kedinin kuyruğunu tutarak çocuğun ağzına sürerler. (Naime H.)

Yedi yatağında çocuğun ağzında pamukçuk olur. Bunun ilacı çamaşır çivisini sütle karıştırarak çocuğun diline sürmektir. (Rahime H.)

Anası çocuğa meme verirken yellenirse çocuğun ağzında pamukçuk olur. Bunu geçirmek için kayınbiraderine varan bir kadının, saçının ucunu eline alarak ince toz şekere batırıp çocuğun dilini silmesi lazımdır. (Elif Bacı)

Kızıl Yel: Çocuğun bazı yerleri kızarır. Buna ilaç olarak çocuğun arkasını ustura ile çizer, kan çıkarırlar, çizilen yere “tiryak⁴², pekmez, nane’yi yekdiğerinle karıştırıp sürerler. Biz, ekseriya bir çocuk hastalandı mı, hemen arkasını bir ustura ile çizer kan çıkarırız. Böyle kan çıkarmak çok iyidir, en fena hastalıkların önünü alır. (Tarsus’lu Refia H.)

Kızıl Yürük: Umumiyetle çocuklarda ve bazen büyüklerde hâsıl olan bir şiştir. Ocaklı olan kadın veya erkek hocalara okuturlar. Bu hastalığa tutulanlar pek zor kurtulur, eğer kurtulursa muhakkak okumak sayesinde. Bu hastalığa tutulanlara “Barutçu okuması olmuş” derler, okuyanlar da barutla okurlar. (Maras’ta Muallim Refia H.)

Oğlanlık: Bazı çocuklarda oğlanlık denilen bir hastalık olur, çocuk ateşlenir, bayılır ve gözleri tavana dikilir. Bunun ilacı şudur: Çocuğunun bu hastalığa müptela olduğunu görür görmez annesi derhal donunu çıkarıp çocuğun yüzüne örter ve ters olarak çocuğun yüzüne doğru oturur. Bu tedbire derhal müracaat edilirse hastalık geçmiştir. Bu hastalığın sebebi korku ve nazardır, diğer bir ilacı da şudur: Undan yaptıkları bir bulamacı çocuğun beşiğinin etrafına koyarlar, tavayı da beşiğin altına ters yüzü kaparlar. Eğer odanın altı boş ise gidip kazarak bakarlar, beşiğin hizasından kazılan bu yerde kömür çıkmış. Bunu aynen gördüğünü muallim Refia H. anlattı.

Çocuk bayılır, gözleri tavana dikilir. Oğlanlık denilen bu hastalık çocuğa korku ve nazarla gelir ve ekseriya erkek çocuklarda olur. Çocuğunu bu halde gören anne derhal bir şey bağışlar, fakat bu bağışlama herhalde bakıra müteallik olacaktır. Mesela; bir tencere, sahan veya tepsi vereceğim, der. Eğer çocuk iyi olursa ne bağışladıysa verir. Çocuğu hastalıktan muhakkak kurtarmak için anasının donunu çıkarıp yüzüne kapatmak lazımdır. (Elif Bacı)

Oğlanlık, korku ve nazarla gelen bir nevi bayılma hastalığıdır. Bazıları buna “sara” diyorlar. İyileşmesi için, hasta hemen hocalara okutulur, hocalar albarlar; yani muska yazarlar. (Maras’ın Kayışlı Köyünden Elif Bacı.)

⁴² Bir çeşit ot

Çakmak – Alazma: Bir nevi çibandır. Bunu rastgele bir davarcıya (çoban) çakmak taşı ile çaktırırlar. Alazlıyan⁴³ çobanın ismi Mehmet ve aslının yani babasının da çoban olması şarttır. (Naime H.)

Tertekleme: Çocukta nöbet olur, teneffüsü güçleşir. Çocuğun burnuna bir şey kaçmış diye bir kamışın içine zeytinyağı koyarak burun deliğinden üflerler. Bu kamışın ismine de “tertek” derler. Çocuk ya aksırarak açılır yahut ölür. (Elif Bacı.)

Sarılık: Yeni doğan çocuk sarılık olursa alnına bir sarı yağlak bağlarlar ve “Cehre” denilen bir nebatı kaynatıp suyu ile çocuğu çimdendirirler. (Emine H.)

Sarılık için kaşlarının ortasından çizerek kan çıkarırlar, sonra bu kanı bir çöple gözlerine sürme çekerler. Bir de dudağın üst ve iç tarafından toplu iğne başı kadar ufak bir et parçası keserler. (Muallim Şaziye H.)

Kırk Basma: İki kırklı kadın karşı karşıya getirilirse yekdiğerinin çocuklarını alırlar ve birbirlerine dikiş iğnesi verirler, sonra öpüşerek otururlar. Böyle yaparlarsa hiçbirini kırk basmaz. (Fadime Bacı)

Bir çocuğu kırk basarsa bakire bir kızın adet bezini yakarlar, külünü suyun içinde halledip çocuğu bu su ile yıkarlar. Bazen de bu külü bala karıştırıp çocuğun vücuduna sürerler. (Tarsus’lu Refia H.)

Kırk basan çocuk için yedi kabristandan toprak alırlar, bu toprağı suya koyup çocuğu yıkarlar. Kırklı iki kadın karşılıklı dikiş iğnesi değıştirirler ve kırklı türlü ot ile çocuklarını banyo ederler. Kırk basan çocuğu “Elbeşti” dedikleri tabakhane suyu ile yıkarlar, sonra kabristana götürüp yatırır, “alın çocuğu verin çocuğumu” derler. Kabristanda yatan çocuk ağlarsa iyidir, şayet o çocuğun sesi çıkmazsa o çocuğun iyi olmayacağına, muhakkak öleceğine itikat edilir. (Tarsus’lu Naime H.)

Bazı kırklı çocuklarda bir nevi yeşilimtrak ishal olur. Buna ilaç olarak ateşli külde patlıcanı pişirirler, iyice ezerler üzerine Havlican dökerek çocuğun göbeğine koyarlar. Bazı kırklının karnı da şişer. Bu şişliğı izale için “Bastık” (Buna “yazma” da derler ki üzüm pestilidir.) üzerine “tıryak” sürerek çocuğun kamına yapıştırırlar. (Değirmendere’li Berrah H.)

Bir çocuğu kırk basarsa, çocuğu anasının yakasından içeri atıp yere düşürürler. – Aman bir çocuğumuz oldu. Diğeri bir kadın da çocuğu yerden kapar. Bir terazi ve tezek hazırlarlar, çocuğu terazinin bir gözüne yatırıp, diğeri gözüne ağırlığınca tezek koyarak tartarlar, sonra bu tezeğı büyük bir suyun içine atarlar ve “bu tezek suyun içinde nasıl kabarır şişerde benim çocuğum da öyle şişmanlasın” derler. (Şerif H.)

Bir çocuğu kırk basarsa ocaklı kadınlar tarafından şu merasim yapılır: Çamaşır kazanının içine bir miktar su ile “kökerçile” denilen bir nebat koyarlar, ılık olan bu suyun, yani kazanın içine çocuğu boğulmayacak bir tarzda bırakırlar. Kazanın altından bir iki çalı yakarlar. Birisi sorar:

Abav gele ne pişiriyon? (Aman bu ne, ne pişiriyorsun?)

Çocuk eti pişiriyorum

⁴³ Alazlamak: Bir şeyin yüzünü alevden geçirmek, ateşe tutmak.

Çocuk eti pişer mi kime?

Çocuk da kırk basar mı kime?

Bu muhavere üç defa tekerrür eder, sonra çocuğu kazandan çıkarılır ve gömleğini değirmenin suyuna atarlar. Bu merasim üç çarşamba ara verilmeden icra edilir.

Kırk basmaya “tehnel⁴⁴” denen nebat ile birlikte ceviz yaprağı, kırk türlü ot ve üç adet sakızkabağı kaynatırlar, henüz ılık iken çocuğu bu su ile yıkarlar. Diğer malzeme ile birlikte kaynatılan kabakları ezmeden suyun içinden alırlar. Çocuğu yıkadıktan sonra ayaklarını bir araya getirip arka üstü yatırılır, kabakların ikisini çocuğun kasıklarına, birini de yan yana olan ayaklarının tabanlarına koyup sararlar. Üç gün devam edecek olan bu ameliye esnasında çocuğa su yerine mütemadiyen katran suyu içirirler. Bunu anlatan hanım Tarsusludur. Tarsus’ta iken çocuğunu kırk basar, türlü ilaçlar yaparlar, hiçbirinden fayda görülmez, çocuk canlı cenaze haline gelir. Bir gece: “böyle çocuğum ölecek mi Ya Rab, nedir bu hal, benim başıma geldi” diye ağlar, abdest alıp dua ederek yatar ve uykuya dalar. Rüyasında ihtiyar, beyaz sakallı bir derviş gelir; “kızım niçin bu kadar müteessir oluyorsun, çocuğun yaşayacak, fakat benim dediklerimi unutmadan yaparsan” der ve ilacın terkipini tarif eder: “kırk türlü ot topla, biraz tehner bul, ceviz yaprağı da ilave et, üç tane de sakızkabağı koy, hepsini suyun içinde kaynat, su ile çocuğu yıka, kabakları kasıklarına ve tabanlarına koy, su yerine de katran suyu içir, fakat buna sıra ile her gün taze kaynatarak üç gün devam edeceksin, Biiznillahi Teala çocuğun iyi olur.” Der ve kaybolur. Kadıncağız uyanır uyanmaz rüyayı başkasına nakleder; ertesi sabah derhal lazım olan şeyleri tedarik ederek bu tertibi üç gün yapar. “Dördüncü gün çocuğun rengi geldi, on beş gün sonra bir şeyi kalmadı, bilhassa herkese bunu hararetle tavsiye ederim” dedi.

Mada⁴⁵sı Dönmüş: Bir çocuk hastalanır, memeden kesilir, sütü çıkarırsa “Madası Dönmüş” {Midesi Bozulmuş} derler. Paryavşanı denilen otu su içine koyarak biraz sabunla çocuğun evvela ellerini, yüzünü, karnını sonra da arkasını bu suyla yıkarlar, leğenin içinde toplanan suyu dört yol ağzına dökerler. Bu usul Kilis’te cariymiş. (Kilis’li Naime H.)

Gece Yanığı: Vücutta yaraya benzer çobanlar olur; hemen Mehmet isimindeki adamın evinden üç parça şey ister: Zeytinyağı, pamuk, un. Bunlar yedi evden toplanır. Her ev sahibinin ismi Mehmet olacaktır. (Zaten Maraş’ın erkeklerinden çoğunun ismi Mehmet’tir.) bunlar toplandıktan sonra hastanın başı üzerinde yatsı zamu bir tepsi tutulur, bu tepsinin içinde, toplanan unla hamur yoğurlar, hamur fincan şekline konur, bunun içine toplanan zeytinyağı doldurulur ve gene toplanan pamuktan fitil yapıp yağın içine bırakılır, bozulmasın diye tepsi ile dört yol ağzına gö-

⁴⁴ Tehnel: 4-5 metre yüksekliğinde, sarı çiçekli bir ağaç, defne.

⁴⁵ Maraş’ta mide anlamına gelen yöresel bir tabir.

türölerek hamurdan fincan, fitili yakılmak sureti ile terk olunur ve arkaya bakılmadan dönülür. (Muallim Şaziye H.)

Diş: Çocuğun tepesine Bingıldak derler, bu yumuşak yere sabun yapıştırırlar, çocuğun takkesine de köpek dişi takarlar, çocuğun dişini ilk defa kim görürse yavruya bir şey bağışlar.

Dirnan: altı aylık olmadan çocuğun tırnağı kesilemez, eğer kesilirse hırsız olur. Bunun için altı ayın hitamında çocuğun elini babasının cebine soktururlar, ondan sonra tırnağını keserler. (Muallim Refia H.)⁴⁶

MARAŞ'TA HALK ADETLERİ

Maraş'ta ölümlere pek ziyade hürmet ederler. Maraşlılardan ölümler hakkında malumat istediğim zaman katiyen bir şey söylemek istemediler, başka sorulacak ve “konuşulacak pek çok şeyler varken bu konuşulur mu ki” dediler. Mamafih söz arasında zabt edebildiklerinden bazılarını kaydediyorum.

Bir adam perşembe günü vefat ederse muhakkak akşama mevlit okuturlar, ölünün ilk cuması derler. Böyle aceleye gelen bir ölü evi çarşıdan Susam halkası alıp mevlide gelenlere verirler. Burada mevlitlerde hem şerbet, hem de “kömbe” dedikleri ince simit gibi halka yapar, ikişer üçer dağıtırlar. Eğer biri perşembe günü ansızın vefat ederse ilk cuması diye hemen o gece mevlit okuturlar, o zaman bu kümbeyi yapmaya vakit olmadığından çarşıdan susam halkası tedarik ederler. Susam halkasına “Köncülü” derler. Burada ölünün başında ağlamak âdeti vardır, ölenin faziletlerini ve iyiliklerini sayar ve ağlarlar, dinleyenler keza hep zarı zarı ağlarlar. Bu matemler epey devam eder. Eğer ölen genç erkek ise ve refikası varsa her gün şu beyiti söyleyerek ağlar:

Evimizin önü kavak
Kavaktan dökülür ovak
Elim kına yüzüm duvak
Beni nereye bıraktın gittin yığidim
Yerde yatar hecin gibi
Sırma bıyık sicim gibi
Yığidim arslan gibi
Beni nereye bıraktın gittin yığidim
(Nadire H.)

Maraşın zenginleri ailesinden birisi ölünce hemen beyit söyleyip ağlatan kadınları celbeder. Herkes toplandıktan sonra belki söyler, ahali ağlar, beyitçiler türlü maniler söylerler ve ölüyü methu sena ederler. Eğer ölen genç bir damat ise gelin hanım “ne yatarsın hecin gibi, burma bıyık sicim gibi” diye hem söyler, hem ağlar. O cenaze kalkınca Kur'an ve mevlüt okuturlar. Ölenin hayatında iken en sevdiği şeylerden yaparak fukaraya tevzi ederler. Bazen kabrin üzerinde çadır kurarak gün-

⁴⁶ Müşfika İnan, (1930), “Maraş'ta Halk Adetleri”, Halk Bilgisi Dergisi, S:8, Aralık, ss.144-150.

de bir hatim indirirler. Bu, yedi gün devam eder, yedinci günü yedi hatimin nihayetinde çadın kaldırılır. Hatim hocalar yaparlar. (Fatma H. 45 yaşlarında)

Burada Ramazan Bayramı'na üç gün kala herkeste bir telaş uyanır, ölmüşlerin canı için çörek yaparlar. Herkes iktidarına göre (3-5) ölçek unla “kömbe” denilen Çöreği imal ederler. Mesela bir kırat undan itibari edilirse bir kıratına bir batman yağ ilave ederler. (Kırat 15 okka, Batman iki buçuk okka) su ile yorularak birer tabak büyüklüğünde yuvarlak ince metelik kalınlığında yapılan bu çörekler fırında kızartılır. Bayramda gelen misafirlere ikram edilir ve fukaraya dağıtılır.

Fukaraya verirken “ölmüşlerimizin canı için derler ve alanlarda “ölmüşlerini izin canına değsin Allah kabul etsin” derler. (Fitnat H.)

Bir evde cenaze olunca cemaat cenazeyi götürmeye geldikleri vakit bir taban içine bundan biraz hamur yapıp üzerine bir kaşık yağ, bir baş soğan koyup derhal dolu veya gayet fakir bir kimseye gönderirler, sonra cenazeyi çıkarırlar. Böyle yapmaktan maksat ölü çıkmadan kısmeti çıksın diyedir. (Tarsuslu Naime H.)

Cuma geceleri mevtanın ruhu gelir “ocağın tutuyor mu” dermiş. Bunun için cuma geceleri hocamız tutsun diye ateş yakarlar ve fındık kadar bir ya parçasını alarak ateşe atarlarmış. Bu koku ölünün burnuna gider ruhu şad olumuş. (38 - 40 yaşlarında Elif bacı validesinden nakletmiştir.)

Ben küçükken anam böyle yapardı. Biz fukara iyilik, başka fukaralara bir şey daha atamazdık, onun için anam hoca hem kandil yakar, hem de ölülerimizin burnuna gitsin diye bir parça ya alarak ocağa atardı.

Güya cuma gecesi ölünün ruhu gelir, “acaba ocağımız tutuyor mu” dermiş. Bunun için cuma gecesi hocamız tutsun diye muhakkak ocağı yakarlar ve ölülerimizin canına değsin diye çörek, börek gibi bir şey yaparak fukaraya verirler. (Naime H.)

Bir vefat vuku bulduğu takdirde mevta çıkar çıkmaz ayakkabılarını başkasına verirler ve mevtayı da daha evden çıkarmadan bir kabin içine pirinç koyarak kendi çıkamadan rızkı çıksın diye başkasına gönderirler. Sonra yedi gün mütemadiyen mevtanın can verdiği yerde kandil yakarlar ve yedi gün mütemadiyen yedi haneye şeker, pirinç gibi şeyler dağıtırlar. (Elif bacı)⁴⁷

MARAS'TA HALK ADETLERİ VE İNANMALARI

Çocuğu yaşamayanlar, doğan çocuklarını, ömürlü olsun diye, yedi mevlit şekerini dövüp bir şişe konyağın içine koyarlar. Sonra bu konyağı suya döküp çocuğu o suyla yıkarlar. Çocuğu yaşamayanlar, Sindil ağacının kökü ile Ağlık Ağacının çiçeğini bir arada kaynatır ve bu su ile çocuklarını yıkarlar. Bu iş çocuğun doğumundan itibaren üç ay içinde yapılmak lazımdır. Hamam anahtarı, hamamcının haberi olmadan çalınır ve bununla cuma günü sala vaktinde Mehmet isminde bir demirciye bilezik yaptırılır. Bu bileziği çocuğu olmayan bir kadın kullanırsa çocuk doğurur ve

⁴⁷ Müşfika İnan, (1933), “Maras'ta Halk Adetleri”, Halk Bilgisi Dergisi, S.25, Haziran, ss.2-4.

doğan çocuk uzun ömürlü olur. (42 yaşında Meliha) Bir binanın inşasına başlandığı zaman kurban kesilir ve eti fakirlere verilir. Hali vakti yerinde olanlar ilk temel taşı konulduğu zaman temel çukuruna altın ve gümüş para atarlar. Evin ses vermesi için de birçok evlerin temellerini desti gömerler. Temeline desti gömülen ev, içinde konuşulduğu zaman sesi gayet güzel aksettirmiş (Tarsuslu Naime)

Bir binanın temeli kurulurken kurban kesilir. Kurbanın etleri fakirlere verilir. Baş ile ayaklarını da evin temeline gömerler (Fatma bacı)

Burada gelini çarşamba günü atlarla, davul, zurnalarla götürürler. Kız, kendi evinden ayrılmadan önce güveyin evine yeni alınmış bir ayna kimse görmeden götürülür. Erkek ilk gece bu aynaya bakar ve aynaya görür görmez geline âşık olur ve bir daha ondan ayrılmaz. (Emine)

Maraş'ın ortasında biraz sola doğru adaya benzer bir daha parçası vardır ki, etrafı kale ile çevrilmiştir. Müslümanlar Maraş'a girmeden önce burası Frenklerin imiş. Bunun ortasında gayet geniş ve derin bir kuyu vardır. Bu kuyu şimdi doldurulmuştur. Diğer tarafta bir tünel mevcut olup buraya kırk basamak merdivenle inilir. Evvelce kalenin içinde saraylar varmış, bu saraylarda kral oturmuş. Kralın ailesi hamama gideceği zaman bu tünelden geçer, çukur hamama varmış. Çukur hamam yer altındadır. Yalnız bir kubbesi toprak seviyesi ile beraberdir. Sokak tarafında ufak bir kapısı mevcuttur. Hamam şimdi harap bir haldedir. Kralın iki kızı olup ikisi de ölmüş. Birisi kalenin yanında, diğeri de Boğazkesen'de Ulu Cami yanında gömülüymüş. Maraş kalesinin içinde birçok odalar varmış. Maraş alınırken Müslüman askeri bu odaları harap etmiş, bunlar büyük bir taş yığını halinde kalmıştır. Yalnız duvarları bir metre kalınlığında örülmüş iki oda vardır ki bunların Demir kapıları zincirlerle bağlı ve kilitlidir. (Şerif)

Meraklılar burada güvercin beslerler. Herkesin evinde bir güvercinlik bulunur. Sahibi her gün bunların kamını doyur. Sonra kafeslerinin kapısını açarak dışarı çıkarır. Güvercinlerin hepsi avluda toplanır. O zaman bir ısıklık çalınır. Hepsi birden döne döne havalanıp uçarlar. Güvercinlerin tekrar kümeslerine dönmesi için bir çubuğun ucuna beyaz bir bez parçası bağlayarak sallarlar. O zaman kuşlar tekrar döne döne yerlerine gelirler. Şayet havada uçarken uzaklaşan güvercin olursa, sahibi muayyen bir usul ile birkaç defa ısıklık çalar. Yolunu şaşırان güvercin ısıklık sesini tanır, o vakit telaşla kendi kümesine döner.

Güvercin sahipleri, bazen güvercinlerini birbirleri ile dövüştürürler. Bu, onlar için büyük bir zevk, heyecan veren bir hadisedir. Güvercinler havada uçarken başka bir güvercin sürüsüne karşılaşırsa, iki sürü bir arada uçar. Bu zaman bir kümedeki birkaç güvercini, diğer kümenin güvercinleri kandırır ve kendi kafeslerine indirir. Kendi sürüsüne yabancı güvercin karıştığını görenler, yabancı güvercinleri bir hafta kadar bir yere salıvermeden beslerler. Sonra onların talimleri ile ayrıca meşgul olurlar, yabancı güvercinlerin kendi sürüsüne alışınca onları da diğerleriyle birlikte uçururlar. Böyle güvercinleri eski sahibinin istemesi ve alması adet değildir. Yalnız yabancı bir kümeye karışan güvercin cins bir hayvan ise, eski sahibi onu para ile

satın alabilir. Maraş'ta beslenen güvercinlere “posta güvercini” adını veriyorlar. Güvercin besleyenler için sürüsünün başka güvercinleri aldatıp indirmesi gülmek, eğlenmek için bir vesile sayılmaktadır. (Nadire, 23 yaşında)

Çobanlar, umumiyetle hayvanlarına baktıkları aileler yanında otururlar. Çoban olmayan aileler, hayvanlarını komşu çobanlarından birine verirler. Çoban sürüsüne burada Nahir denir ki bu sürü de merkep, katır, keçi ve inek vardır. Keçiye de Maraşlılar “davar” adını verirler. Çoban yamağına da burada Azap denilmektedir. (Nadire)

Zeynep bacı adında kırk yaşlarında bir kadına doğum adetlerini sordum: “Biz eve değiliz bilmeyiz” sesi. Çocuk hastalıklarını sordum: “Bizim çocuklarımız hasta olmadı, bilmeyiz” dedi. “Öyle ise elbette işitmişsindir, loğusalrı al basar, bunun hakkında malumat ver” dedim. Bunun üzerine kadın telaş eder gibi oldu: “Aman gele, bu ne ola, kim böyle sorucu, biz bir şey bilmeyiz” dedikten sonra “tu.....tu.....tu” diye üç defa parmaklarının ucuna tükürüp parmaklarını üç defa öptü e alnına götürdü, sorduğum şeylerden malumat vermekten çekindi.⁴⁸

KAHRAMANMARAŞ İLİNDE YER ADLARI

EMİN TOROĞLU* - ÖMER KAYA* - HALİL KANBUR*

GİRİŞ

Yer adları Dilbiliminin bir alt disiplini olan ve özel isimleri inceleyen Onomastik'in bir alt dalı Toponimi biliminin incelediği bir alandır (Eröz, 1984:43; Yediyıldız 1984:25). Ancak yer adları gerek toplumsal özellikleri incelemesi gerekse o toplumun içinde yaşadığı mekâna verilen adların incelenmesi nedeniyle multidisipliner bir alandır (Gülbetekin, 2017:138). Daha ayrıntılı anlatmak gerekirse yer adlarının iki yönü onun birçok disiplin tarafından incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bunlardan ilki yer adını veren toplumun çeşitli özelliklerini yansıtması, ikincisi yer adının verildiği mekânın özelliklerini yansıtmasıdır. Özellikle Sosyal Bilim disiplinlerinin incelediği toponomi yani yer adları; tarihi deliller taşıması nedeniyle tarih biliminin, belirli dönemlerin toplumsal özelliklerini yansıtması nedeniyle sosyolojinin ve antropolojinin, toplumun kültürel özelliklerini yansıtması nedeniyle halkbilimi ve folklor bilimlerinin, ekonomik faaliyetlere (tarım, tarıma yönelik uygunluk, hayvancılık vb.) yönelik ipuçları vermesi nedeniyle ekonominin, mekân ile alakalı olması ve coğrafi özellikleri yansıtması nedeniyle coğrafyanın ve coğrafya ile ilgili diğer disiplinlerin inceleme konusudur.

İnsan-çevre ilişkisi insanoğlunun var olduğu günden günümüze kadar süregelmiştir. Böylece denilebilir ki insanlar yeryüzünde ortaya çıktığı ilk andan itibaren çevresini algılamaya ve anlamlandırmaya başlamışlardır. Dil geliştirdikten sonra insanlar algıladıkları ve anlamlandırdıkları bu yerlere isimler vermeye başlamışlardır. Hatta bu algılama-anlamlandırma ve isim verme süreçleri öyle bir düzeydedir ki, insanlar çevrelerine âdeta bir coğrafyacı edasıyla isim vermektedir. Böylece Tümertekin ve Özgüç'ün (2010:3) de belirttiği gibi 'İnsanlar doğaları gereği coğrafyacıdır ve ilk coğrafyacı da diğer tarafta ne olduğunu anlamak için bir ağaca tırmanan ya da bir akarsuyu geçen ilk insandı". Buradan da anlaşılacağı üzere insanlar geçmişten beri coğrafya ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuşlar ve yerlere verilen isimler de çoğu zaman bu ilişkinin bir ürünü olmuştur. Böylece yer adlarını coğrafya bağlamında biraz daha derinden incelenebilir.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Öğretim Üyesi.

* Araş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

İnsanoğlunun bir mekâna verdiği isim genelde o mekânı nasıl algıladığıyla ve/veya nasıl anlamlandırdığıyla ilgilidir. Tüm bunlardan anlaşılabileceği üzere denilebilir ki yer adları sadece birer isim olmaktan ziyade içinde Bulut vd.'nin (2018) belirttiği gibi gizli ya da açık anlamlar barındırmaktadırlar. Daha açık ifade ile yer adlandırmaları daha çok insanın çevre ile etkileşimi ve insanın çevreye yönelik algılarıyla alakalıdır. Burada yazarların algı kelimesi ile kastettikleri ise mekâna verilen ismin genelde insanların zihninde neyi canlandırdığı ile alakalıdır. Örneğin bu çalışmanın bulgular bölümünden de anlaşılabileceği gibi Kahramanmaraşlı insanlar yüksek dağ zirvelerine bir yandan kuş isimleri verirlerken diğer yandan çıplak kayalıkların bulunduğu bu zirvelere 'Daz' yani kel anlamına isimler de verebilmektedirler. Yani insan zihni benzer coğrafi yerleri algıları ve var olan bilgi birikimleri ile farklı şekillerde hayal edebilmekte ya da farklı benzetmeler yapabilmektedir. İşte tam da burada "Coğrafya" devreye girmektedir. Çünkü her ne kadar insanlar benzer yerleri farklı şekillerde algılasa da verilen isimler coğrafya hakkında ipuçları vermektedir. Örneğin "Şahinkaya" ve "Uludaz" isimlerinin ikisi de yüksekliği ve/veya yüksek zirveleri andırmaktadır. Dolayısı ile insanların mekânlara verdikleri isimlerin çoğu o mekânın coğrafi özellikleri ile ilişkilidir.

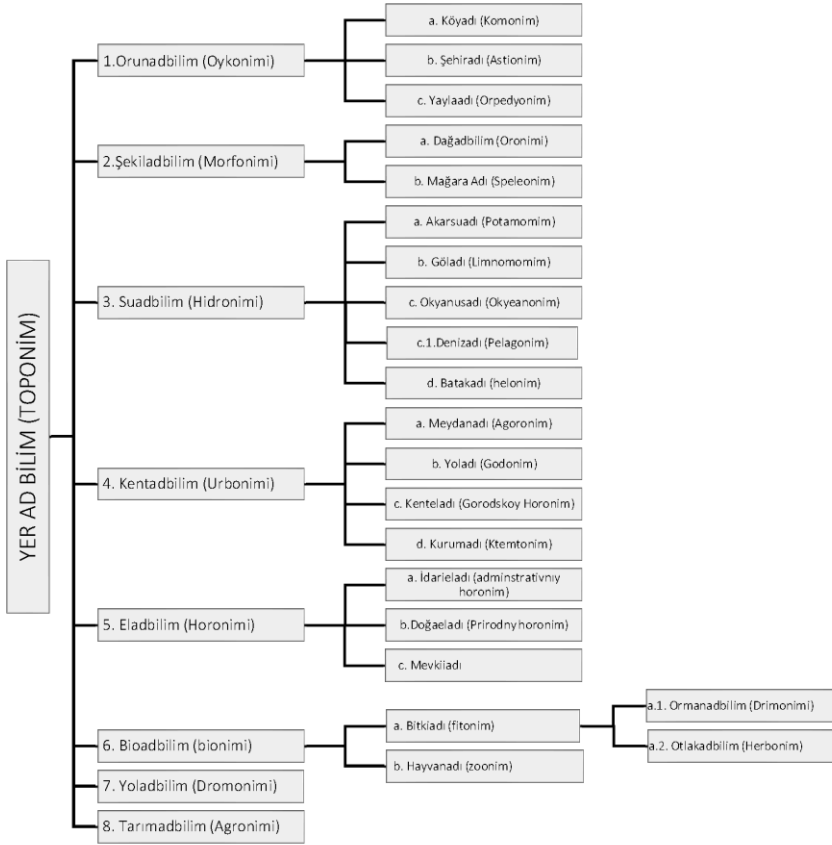
Coğrafyanın yer adları ile bu kadar ilişkili olması coğrafyanın alt disiplinlerinin de yer adları ile ilişkili olmasını zorunlu kılmış ve yer adlarındaki coğrafi anlamları araştırmalarda kullanmaya teşvik etmiştir. Coğrafyanın alt disiplinleri ile yer adları ilişkilerini açıklayan coğrafyacılar da bulunmaktadır (Gülbetkin, 2017:180-187). Yer adları belirli dönemlerdeki coğrafi koşulları veya coğrafi koşulların insanlar tarafından farklı dönemlerde nasıl algılandığı ve kullandığını yansıtmaları bakımından Tarihi Coğrafyanın konusudur. Yer adları mekâna verilen ismin bir erkin diline ait olması (Yıldırım, 1984:163-165), adlandırma-sahiplik ilişkisi (Aslan, 2016:208), isim verilen mekânın jeopolitik veya jeostratejik öneminin olması, insanların hâkimiyet kurdukları yere isim verebilmesi (İbret, 2003:80) gibi nedenlerle Siyasi Coğrafyanın konusudur. Yer adları kültür-mekân ilişkisini yansıtmaları nedeniyle Kültürel Coğrafyanın çalışma alanına girmektedir. Ayrıca belirli mekânlara verilen isimler o mekânların ekonomik fonksiyonlarını yansıttığı (Örneğin; Silikon vadisi) için ekonomik coğrafya ile yer adları da ilintilidir.

Gerek coğrafyacılar gerekse ilgili diğer bilim dalları çeşitli yer adlarını sınıflandırmalara tabi tutmuşlardır. Yer adlarının sınıflandırılması özellikle kültür veya çevre hakkında bilgi elde etmede kolaylıklar sağlamaktadır. Bu nedenledir ki sınıflandırmaya tabi tutma ve her bir sınıfı kendi içinde ve diğer sınıflarla karşılaştırarak değerlendirme, adlardaki anlamları ortaya koymada kolaylık sağlayacaktır. Coğrafyacıların bazıları yerleşme adları ve mevkii adları gibi yer adlarını bunların özelliklerine göre fiziki coğrafya ve beşerî coğrafya ile ilişkilendirerek incelemiştirler (Karaboran, 1984:110-142). Bazı coğrafyacılar ise

sınıflandırma yapmak yerine yer adlarının sadece bir veya birkaç sınıfını örnek olarak belirtmiş ve tek bir yer adı sınıfını spesifik olarak çalışmışlardır (Aliağaoğlu ve Uzun, 2011:124; Aliağaoğlu ve Yiğit, 2013:313). Coğrafyacılar yine sınıflandırma yapmak yerine bu sınıfları direkt olarak kullanarak toponomik analizler de yapmışlardır. Bu sınıflara kısaca değinilecek olunursa hidroğrafya ile ilgili, yerşekliyle ilgili, hayvanlarla ilgili, bitkilerle ilgili ve ormanlarla ilgili yer adlarını belirterek bunları yine fiziki coğrafya ve beşerî coğrafya başlıkları altında incelemişlerdir (Koday ve Aydın 2016:458-465). Yine coğrafya bölümlerinde yapılmış lisansüstü tezler incelendiğinde (ki YÖK'ün Tez Merkezinde yapılan taramada 2'si doktora 5'i yüksek lisans olarak 7 tez bulunmuştur) yer adları sınıflandırmaları biraz daha ayrıntılı incelenmekle beraber az önce belirtilen şekilde fiziki coğrafya, beşerî coğrafya, ekonomik coğrafya gibi coğrafya alt alanlarının yer adları ile ilişkisi şeklinde yapılmıştır (Altunışık, 2009:25; Birdir, 2016:52-65; Özçelik, 2015:29).

Türkiye'deki literatürde yer adlarının detaylı bir şekilde sınıflara ayrılıp bunların karışmaması için Şahin (2013:51-56) geniş kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Çalışmasının ilk bölümünde kavram ve terimleri açıklayan Şahin ikinci bölümünde ise yer adlarını sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma gerçekten de ayrıntılı ve özenle hazırlanmıştır. Ancak coğrafyacıların kendi disiplinlerinde yaptıkları çalışmalar düşünüldüğünde bu sınıflandırmanın yeniden ele alınması gerekecektir. Zira bu sınıflandırma genel anlamda çok iyi ve kullanışlı iken coğrafi açıdan bazı noktalarda eksik kalabilir. Örneğin; her ne kadar bitki adları ormanadbilim (drimonimi) olarak yer alsa da canlı adları bu sınıflandırmada yerini bulamamıştır. Bu nedenle yazarlar coğrafi yer adları sınıflandırması için Şahin'in sınıflandırmasını coğrafyaya aşağıdaki şekilde uyarlamışlardır (Şekil 1). Şüphesiz bu sınıflandırma eleştirilebilir ve gerekli görüldüğü takdirde düzeltilebilir.

Kısaca belirtmek gerekirse burada oykonimi yerleşme adlarını, morfonimi yeryüzü şekillerine verilen adları, hidronimi yeryüzündeki sulara verilen adları, urbonimi kentsel alanlardaki adları, horonimi ise daha çok yönetim birimlerinin kullandığı il ve ilçe idari birimlere ve örneğin Ortadoğu gibi sınırları tam olarak belli olmayan ancak bir bölge için kullanılan adları, bionimi bitki ve hayvan isimlerinin belirli mekânlara verilen adlarını, dromonimi yollara verilen adları ve Agronimi ise tarım alanlarına verilen adları incelemektedir. Bu tür sınıflandırmalarda 2 önemli özellik bulunmaktadır. Birinci sınıflandırma türü isimlerin verildikleri mekâna/yere göre yapılan sınıflandırmadır. Oykonimi, Morfonimi, Hidronimi, Urbonimi, Doromonimi ve Agronimi bu kurala göre sınıflandırılmıştır. Bionimi ise hem orman ya da canlı yaşamı için verilen adları adların verildikleri mekâna/yere göre yapılan sınıflandırmalara hem de bitkilerin ve hayvanların isimlerinin başka mekânlara verilmesi şeklinde olan ikinci sınıflandırma yöntemi olarak incelenebilir.

Şekil 1: Yer adlarının coğrafi sınıflandırması (Şahin 2013'ten uyarlanarak)

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada Kahramanmaraş ilinde bulunan yerleşme adları (oykonimi), morfolojik unsur adları (morfonimi) ve sular adları (hidronim) incelenmiş ve tasnif edilmiştir. Yani örneğin yollara veya ormanlara verilen adlar incelenmemiştir. Çalışma için belirtilecek bir diğer önemli nokta ölçek ve veri kaynağıdır ki bu çalışmada Harita Genel Komutanlığı'nın üretmiş olduğu 1/100.000'lik topografya haritaları üzerindeki yer adları ele alınmıştır. Son olarak çalışma 4 aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki 1/100.000'lik topografya haritaları üzerinden yer adlarının birer veri olarak tek tek listelenmesidir. İkinci aşamada bu veriler toponimi kurallarına göre sınıflandırılmıştır. Ancak bu sınıflandırmalar Oykonimi, Morfonimi ve Hidronimi şeklinde majör sınıflardır. Dördüncü aşamada ise yer adlarında var olan coğrafi unsurlar ele alınmıştır. Çalışmada incelenen toplam yer adı sayısı 2948 adettir. Bunlardan 1601 tanesi oykonimi

sınıfına, 936 tanesi morfonimi sınıfına ve 411 tanesi ise hidronimi sınıfına dâhil edilmiştir. Son aşamada ise coğrafi unsurların yer adı olarak kullanılması ile ilgili incelemeler yapılmıştır. Çalışmanın devamı ise tüm bu bulguların özeti ve bu özet üzerine yapılan tartışma ve çıkarımlardan oluşmaktadır.

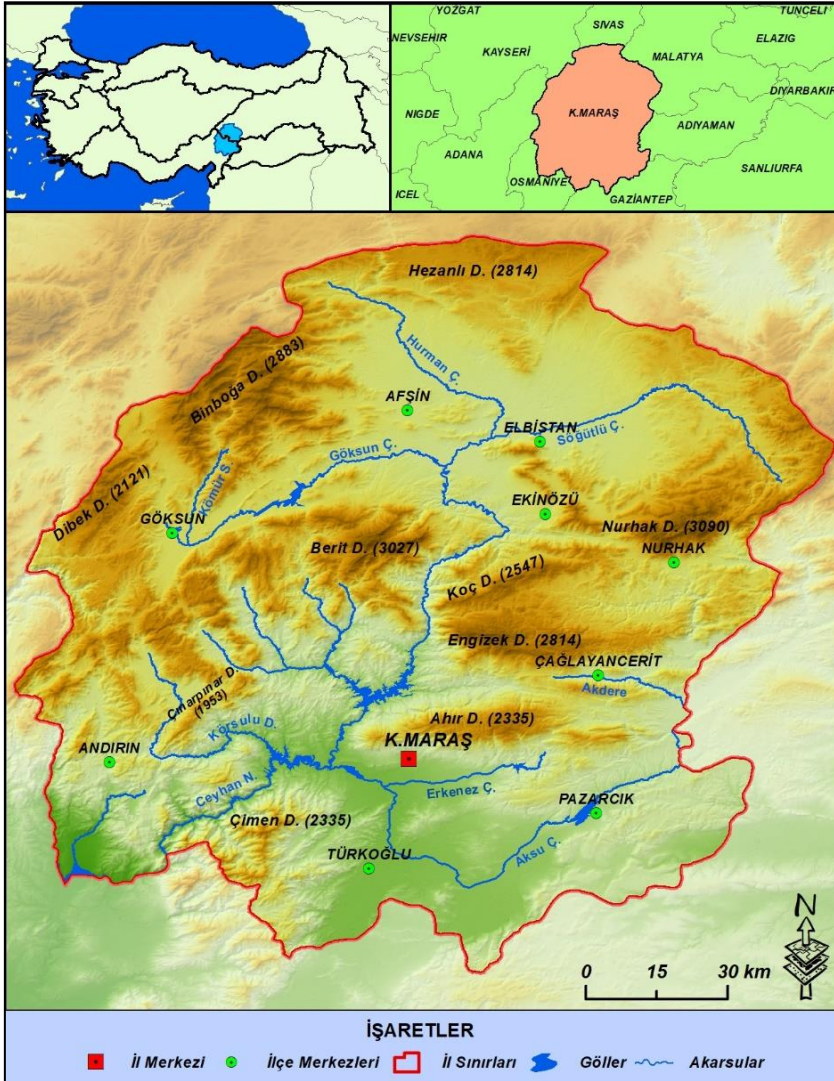
KAHRAMANMARAS İLİ VE YER ADLARI

Çalışma Alanı

Kahramanmaraş ili Akdeniz, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinin kesiştiği noktada yer almaktadır (Şekil 2). 4 bölgenin kesişim noktasında yer alması, yükseltinin yaklaşık 120 metre ile 3090 metre arasında değişmesi ve bunlara bağlı olarak da iklimi, bitki örtüsü ve toprak yapısının değişmesi Kahramanmaraş'ın kuzeyden-güneye doğudan-batıya tüm yönlerden diğerine gidildikçe coğrafyasının değişmesine ve çeşitli olmasına neden olmuştur. Bu çeşitlilik bölgeye uyum sağlayan ve bölgeyi kendine göre şekillendiren insan hayatına ve kültürüne de yansımıştır. Böylece algılama-anlamlandırma ve adlandırma süreçleri de Kahramanmaraş ilinde coğrafyası kadar renkli ve çeşitli olmuştur. Esasında Kahramanmaraş'ın coğrafyası böyle bir çalışmada açıklanamayacak kadar çeşitlidir. Ancak böyle bir çalışmada coğrafyaya kısa bir şekilde değinmek gerekecektir. Genel anlamda ele alınacak olunursa 3. Zaman kıvrımları olan Güneydoğu Torosların uzantıları olan dağlar Kahramanmaraş dağlarını ve aralarında kalan çöküntüler ise ovalar ve havzalarını oluşturmaktadır (Gürbüz, 2014:99). Ancak Kahramanmaraş'ın güneyindeki Çimen Dağı ve Erkenez Çayı'nın güneyini kapsayan Kahramanmaraş Ovası Büyük Rift Grabenin kuzey kolu olan Kahramanmaraş-Hatay Grabenin bir parçasıdır ve bunlar kırıklı yapı sonucu ortaya çıkmışlardır. Ayrıca Kahramanmaraş il sınırları içerisinde aktif fayların bulunması (Cosun, 2008:16), bölgede kalkerli arazilerin yaygın olması ve iklimin de etkisiyle karstik şekillerin oluşması gibi nedenlerle bölgede farklı arazi tipleri oluşmuştur.

Kahramanmaraş'a genel anlamda Akdeniz iklimi (Ahır Dağı) güney etekleri ve bozulmuş Akdeniz iklimi (Ahır dağı kuzeyinden itibaren) hâkimdir. İl genelinde sıcaklıklar yaz aylarında artıp kış aylarında azalırken yıllık ortalama sıcaklıklar bölgeden bölgeye 6°C farklılık gösterir (Cosun, 2008:30). Ayrıca ilde yağış rejimi Akdeniz yağış (minimum yaz maksimum kış mevsiminde düşer) rejimi görülürken yağışlar yükselti, orografi ve bakı gibi lokal farklılıklara bağlı olarak değişir. Kuzeye doğru gidildikçe ilkbahar yağışlarında artışlar görünür. Yine örneğin Andırın'da yıllık 1418-1522 mm civarında yağış düşerken (Cosun, 2008:30, Korkmaz, 2001:18) bu miktar Göksun'da yıllık 622 mm civarına kadar düşer. İklimsel açıdan bölgenin geçiş noktası olması ile buzul ve buzullararası dönemlerdeki bitki göçleri nedeniyle Kahramanmaraş İran-Turan Fitocoğrafya bölgesinde olmasına rağmen bölgede yer yer (Başkonuş ve Çimen Dağı civarında) Avrupa-Sibiry fitocoğrafya (Karadeniz) Bölgesine ait Kayın gibi relikt bitki türleri bulunmaktadır (Topuz, 2019:107, Korkmaz, 2001:34).

Ayrıca Göksun-Pınarbaşı arasında step türlerine rastlanabilirken Kahramanmaraş il merkezi çevresinde daha çok çalı formasyonu ve Kızılçam ormanları bulunmaktadır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Kahramanmaraş coğrafyası kısa mesafelerde farklılık ve çeşitlilik arz etmektedir ki bu durum da bölgede kültürün ve yer adlarının da farklılık ve çeşitlilik göstermesine neden olmuştur.

Şekil 2: Kahramanmaraş Lokasyonu ve Sayısal Yükseklik Modeli Haritası

Oykonimi

Köy Adları; Kahramanmaraş ilinde 506 adet köy adı belirlenmiştir. Köy adlarından 191'i kişi, aile ya da kabile adı taşımaktadır. 68 köyün adı bitki ya da bitki örtüsü ile ilgilidir. Bunlardan 38'i doğada kendiliğinden yetişen bitkiler

23'ü bahçe veya tarla bitkisi 7'si bitki örtüsüne göre adlandırılmıştır. 12 köy yerleşmesi hayvan isimleri kullanılarak oluşturulmuştur. Bunlardan 9'u doğada bulunan hayvanlar (balık, kartal, ördek), 3'ü hayvancıların beslediği (boğa ve kuzu) hayvanlarla ilgilidir.

İnceleme alanındaki köy yerleşmelerinden 60'ı hidrografik adlardan faydalanılarak adlandırılmıştır. Bunlardan dere (17), çay (1), su (2), öz (1), çağlayan (2) olmak üzere 21'i akan su, 4'ü göl, su kaynağına bağlı olarak pınar (19), göz (2), göze (1), kaynar (1), oluk (5), çeşme (1), yalak (1), ılıca (1), kastal [*yapay taş havuz*] ve kavşut [*iki derenin kavuşması*] köy adlandırılmasında kullanılmıştır. 8 köy yerleşmesinin adlandırılması klimatolojik olaylara göre yapılmıştır. Bunlar Yağmurlu, Çığsar [*sis, çığ*], Esence, Esenköy, Soğucak (2), Günatlı adlı köy yerleşmeleridir. 61 köyün adlandırılmasında jeomorfolojik ve litolojik unsurların kullanılmış olduğu görülür. Bunlardan bayır (2), iniş, belen, boğaz boyun, burun (2), dağ (2), bucak [*dağ eteği düzlüğü*] (2), tepe (9), çukur (2), yazı [*ova, düzlük*], düz, gedik, mağara (2), ova (5), seki, koyak, yar olmak üzere 39 köye yer şekline göre ad verilmiştir. Taş, kaya ve kaya yapısına bağlı olarak 21 köy adlandırılmış olup, bunlardan kaya (8), taş (7), kayalık veya taşlık olma durumuna göre demrek [*düzlüklerdeki tek tük kayalıklar*], horhor [*kayalardaki geniş yarık*], kandil [*sivri, koni şeklinde kayalık*], tapır [*taşlı ve engebeli yer*], geben [*geçit vermeyen dik ve sarp kayalık*] köylere ad olarak kullanılmıştır. Madenlerden; demir (4), kalay, gümüş, kireç, kömür köy adlarının çıkış kaynağı olmuştur.

İnceleme alanında 50 köyün isimlendirilmesinde eski yerleşme kalıntıları ve yerleşme şekilleri kullanılmıştır. Bunlardan höyük (10), ören (6) kale (5), şar [*şehir*], hisar (2), kent (1), han (2), değirmen (3), konak (1), saray (1) gibi eski yerleşme kalıntıları verilen isimleri oluştururken, köy adlandırılmasında çardak, çiftlik (3), dam (2), kışla, köy, mezra, oba (2), yayla, yurt, yapan gibi yerleşme şeklinin isimleri köy adlandırmada kullanılmıştır.

İncelenen alanda 6 yerleşme yol, yol yapısı ve ulaşımına göre adlandırılmış olup, Geçit, Kayageçit, Yolyanı, Yolboyu, Derbent, Kantarma [*köprü*] köyleri adlarını ulaşımına bağlı olarak almıştır.

Mahalle Adları; Kahramanmaraş ilinde şehirlere ait olmayan köy altı yerleşme şekillerinden toplam 858 mahalle yerleşmesi belirlenmiştir. Mahallelerden 433'ü yerleşmeyi oluşturan kişi, aile ya da kabile ismi ile adlandırılmıştır.

Bu yerleşmelerden 83'ü bitki ya da bitki örtüsü özelliğine göre isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmeden 17'si bahçe bitkisi (ayva, badem, çağla, erik, fındık, koz, dut, elma), 50'si doğada kendiliğinden yetişen bitki (alıç, çam, çam, çayır, çınar, diken, gül, güverme [*yabani erik*], kamalak [*sedir*], kamış, karaağaç, karaçalı, kargı, kızılağaç, kavak, küşne, murt, payam, püren, çiçek, saz, mazı, söğüt, yarpız, yemişen vb), 8'i bitki örtüsü (alan, kesim ve hopur [*orman içinde açılmış tarla, boşluk*], bük [*su kenarlarındaki sazlık ve çalılık*]), 6'sı tarla bitkisi (arpa, buğday, mercimek, soğan, kabak, turp) esas alınarak adlandırılmıştır.

Mahalle yerleşmelerinden 15'i hayvan isimlerinden verilmiş olup, bunların 6'sı beslenen hayvanlardan (arı, camız, tosun, koç, koyun, oğlak), 9'unda doğada bulunan kuş (güvercin, kartal, keklik, kerker, mercan [*yaban ördeği*], yapalak [*baykuş*] ve sülük, kurt isimlerine göre adlandırılmıştır.

Mahalle yerleşmelerinden 75'i ismini suya bağlı olarak almıştır. Bunlardan 21'i akarsu (öz, dere, su, çay), 2'si sızıntı şeklindeki su (Akçır, karaçar), 23'ü su kaynağı (2'si göz, 21'i pınar), 10'u oluk, 5'i kuyu, 5'i yapay sulama yapıları (bent, salyan ve çeltik-salağı [*kanal, ark*], kastal [*havuz, şadırvan*], yalak, 5'i su birikintisi (çamrak [*çamurlu su birikintisi*], suluk, sazrak, göl, deniz), 2'si şifalı su kaynağı (içme) esas alınarak adlandırılmıştır.

Kahramanmaraş ilinde 80 mahallenin ismi kurulduğu yerin şekli ya da zeminini oluşturan toprak, kayanın türü, rengi veya kaya şekli ile ilgilidir. Yeryüzü şekillerinden bayır, boyun (5), bel (korum), burun (senir), sırt, yar (2), dağ eteği düzlüğü (bucak, dağdibi), çukur, ova (düz), seki (5), kısık (2) boğaziçi, derebaşı, dağ, tepe (10), in, mağara, dehliz, delik, oyuk isim olarak kullanılan yer şekillerini oluşturmaktadır.

Toprak şekli, verimliliği ve rengi de mahalle adı olarak kullanılmıştır ki; mazgaç [*selin getirdiği mıl*] kum, kül, bor, kırak, boz toprak mahallelere isim olmuştur. Kaya rengi (10) ve kaya şekli (11) de mahallelerde isim olarak kullanılmıştır. Kaya rengine dikkat çekenler ise ak, kara (2), kırmızı (6), boz renkleridir (Akkaya, Karataşlık, Kızıltaş, Kızılkaya, Boztaş, Kızılkandil [*kandil; sivri, koni şekilli kaya*]). Kaya şekli ile ilgili olanlar ise; taşlık, çakıllı, başkaya, güvek-kaya, kapıkaya, malkayası, tilkikayası, gözkaya, teknetas, yumrutaş vb. Burada bir taş şekline dikkat çekmek gerekmektedir ki; o da kise-cik ismidir. Kise, tarama sözlüğü verilerine göre kirst denilen toprak düz damların örtüsünde kullanılan marnlı killi şistli toprak anlamına gelmektedir.

Mahallelerden 6'sı iklim ve hava olaylarından ismini almaktadır. Bulutlu, güneşli, karbasan, sis, soğuk, zopzopu [*sisin yere yakın yoğunlaşması ile oluşan yağış, çiy*].

Mahalle yerleşmelerinden 9'u yapılan tarım faaliyetlerinden ismini almakta olup, bahçe (3), bostan, tarla, hergin [*nadasa bırakılan tarla*], ekin, harman terimlerinden oluşmaktadır.

Mahalle adlandırılmasında eski yerleşme türleri ve eski yerleşme harabelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Kahramanmaraş ilindeki mahallelerin 85'inin adlandırılmasında yerleşme veya yerleşme harabesi adı kullanılmıştır. Bunlardan 20'si yerleşme harabe ve kalıntısı ile ilgili, hüyük (5), ören (6), harabe (2), han (2), hamam (1), tekke (1), kale (3), fenk [*küçük kilise*] (2) ile ilgilidir. Eski yerleşme türleri ile adlandırılan mahalleler sahanın yerleşme geçmişini ve yaşam tarzını da yansıtmaktadır. Bu mahalle adlarından eyrek [*hayvan yatağı*], ağıl (1), kom (1), dam (6), yayla (3), kışla (5), yurt (8), toyalanı (1), oba (37) geçmişteki konar-göçerlik ve hayvancılık faaliyeti ile ilgilidir.

Banı (2), çardak (1), çiftlik (12), ev (3), mezra (1), konak, höblek [*bağ ve bostanlarda çalı yapılan basit kulübe*] tarım faaliyetlerinin ortaya çıkardığı dönemlik yerleşme adlarındandır. Mahallelerin 14'ünün köy adı taşıması eski ya da yeni köy yeri olmaları ile ilgilidir. Bunlar yeni eskiköy (3), yeniköy (2), yeniyapan [*yeni kurulan köy*] acerköy (1), kötüköy (2), mağaralıköy, ortaköy, yanköy, kıyıköy isimleri ile ifade edilmiştir.

Yayla Adları; Kahramanmaraş ilinde 110 adet yayla yerleşmesi belirlenmiştir. Bu yerleşmelerden 20'si kişi, aile veya kabile adı ile 7'si yaylaya çıkılan köyün adı ile (Demirci, Döngel, Baluşağı vb.) adlandırılmıştır. 14'ü çevredeki bitki (çimen, diken, çam, koz, söğüt, zorkun, güvek) ya da bitki örtüsüne (daz [*ağaç örtüsünden yoksun, kel*]) göre, 28'i yayladaki su şartlarına (pınar, kuyu, oluk, su, dere, göl, susuz, büğleğen [*pınar*]), 4'ü yer şekli (bayır, çukur, tekne, tepe), 19'u yerleşme (yurt, ev, dam, çevirme, çevlik, çatma, yayla veya eski yerleşme kalıntısı (höyük, ören), 3'ü renk (yeşil, kara), 1'i taş (Çakılkaya), 2'si hava durumu (yelekçe [*yel alan yer*], sis), 2'si toprak (tozlu), 2'si durum/hal (büyük, bunsuz [*sıkıntısız*]), 2'si eşya (kalbur, keçe), 2'si ehli hayvana (toklu, tosun) göre adlandırılmıştır.

Oba Adları; inceleme sahasında 40 adet oba isimli yerleşme belirlenmiştir. Oba yerleşmelerinin 25'i kişi, aile ya da kabile adı ile (Ağcalar obası, Emiruşağı obası, Çömezler Obası, Halil obası, hamdo obası, Hacıoğlumustafa obası, vb) isimlendirilmiştir. Obalardan 4 tanesi yer şekli (Dağtepe obası, Hopurdağ obası, Eğreltisırtı obası, Boyun obası), 4'ü çevredeki su kaynakları (Akarca obası, Değirmendere obası, İncirlişar obası, Gölceğiz obası) 2'si çevredeki bitki (Çınar, Eriklik), 1'i Yabani hayvan (Yılan obası), 1'i toprak yapısı (Kireç obası), 1'i yerleşme (Avlak obası), 2'si ulaşımına bağlı yer adına (Kantarma [*Köprü*] obası, Köprüağzı obası) bağlı olarak adlandırılmıştır.

Mezra adları; İnceleme sahasında 17 adet mezra yerleşmesi belirlenmiş olup, mevraların 11 tanesinin adı kişi/aile adından Deluşağı mevrası, Hıdırlar mevrası, Müdürler mevrası, Yortanlı mevrası, vb), 2'si çevredeki bitki adından (Ardıçlı, Çöplü), 2'si mevkii adı (Gerdek, Tokat) ile 1'i yerleşme adı (Dedemimağlı Mevrası), 1'i de ulaşımına bağlı (Tacıyolu) isimlendirilmiştir.

Ağıl adları; incelenen sahada 22 ağıl belirlenmiş olup, ağıl yerleşmelerinin 20'sinin adı kişi veya aile adından gelmektedir. Bunlar; Sevdili, Şerefli, Topallı... Kıçonun, Kehilin, Memenin... Köşklüşahin, Çolakali... Tilkiler, Terziler vb. şekilde adlandırılmıştır. Kalanlardan birisi hidroğrafya (Kayapınar), diğeri ise hayvan adından (Keçili) gelmektedir.

Çiftlik Adları; İncelenen sahada 16 çiftlik yerleşmesi belirlenmiş olup, yerleşme adlarının 14'ünün adı kişi/aile adı ile (Aligürgeli, Çuhadarzade, Hamzanın, Kasım vb.), 2'si ise yerleşme (Acarköy Çiftliği, Camustil Çiftliği) adı ile adlandırılmıştır.

Kom Adları; İnceleme sahasında 22 adet kom yerleşmesi belirlenmiş olup, 19 tanesinin adı kişi/aile adı (Ağların komu, Abuzer komu, Dervişin komu, Buçukçular komu, vb) taşırken 1'i hidrografiya (Curuncuk [*havuz, oluk*]) komu, 2'si yer şekli (Karabayır komu, Beştepe komu) ile ilgilidir.

Hidronimi

Dere adları; Kahramanmaraş ilinde 292 dere adı belirlenmiş olup, 43'ünün adı bitki ya da bitki örtüsü, 13'ü ehli ya da vahşi hayvan, 62'si su ve su yapıları, 30'u jeomorfolojik unsur ve özellikler, 5'i litolojik özellikler, 36'sı yakınında bulunan yer ya da yerleşmenin adı, 29'u kişi veya aile/kabile adı, 16'sı renk, 7'si yol ve ulaşım, 30'u suyun durum ve hali dikkate alınarak adlandırılmıştır.

Bitki ya da bitki örtüsü ile ilgili olanlar; cacık [*semizotu*], çağla, çakır, çamlı, çınarlı, çöplü, ağaç, ekşilik, erikli, fındıklı, gökçayırı, halfalı [*yabani armut*], iğde, incirli, kamalak (2), kaçgirt [*bir çeşit ot*], kamışlı, kamışcı, kengercik, keven, kılıçlı, koz (3), soğul [*içi olgulaşmamış taze ceviz*], meşe, tetene [*ip boyamakta kullanılan bir ot türü*], topçam, zeytin, zorkun [*söğüt*] (3), çıtırık [*sık çalılık*], karaçayır, kuruçayır, meşelik, karaardıç, kurtbükü, boğazkavak, karadut, dokuzçınar'dır.

Derelerin isimlendirilmesinde kullanılan hidrografik kaynaklı adlar ise çağlayan, çay, damla, göz (4), ılıca, kuyu (5), oluk (4), öz (5), pınar (15), su (13), suçikan, kuru (3), çaylamuk [*sel suyunun biriktiği yer*], karaçar [*su sızıntısı*], çoplan [*su biriken yer*], çorak, koyucak, masaplı, şılgin adlarıdır.

Dere adlandırılmasında kullanılan jeomorfoloji terimleri ise; ağız (dereağzı, darağız), bel (3), boğaz (2), çatak (2), çukur, hodu [*tekne çukuru*], zabuk [*kör vadi*]), dağ, çalban [*taşlık, çamurlu düzlük*], kayalık (horhor, kandil 2, kepez, şuğul 2, sarp), kısık, mağara, tepe, yatak (2) kullanılmıştır. Taş/kayaç türünden ismini alan dereler ise; çakıllı, hollam [*soğan kabuğu gibi soyulan taş*], taşlık, naldöken [*taşlık yer*], tuzkayasıdır. İklimle ilgili olanlar ise esen dere şeklindedir.

Bazı dereler renk adlarıyla adlandırılmış olup, bunlar; ak (2), ala, ağca (2), aşılı [*kırmızı renk*], boz, bulanık, gök, kanlı, kara, karanlık (4), kızılca'dır. Ulaşıma bağlı olarak, yol (değirmenyolu, koyunyolu, yaylayolu,), kantarma [*köprü*], köprüağzı, kılavuz isimleri dere adı olmuştur.

Kahramanmaraş ilinde derelerde akan suyun şekli, tadı, kokusu, su seviyesine bağlı olarak da dere isimleri verilmiştir. Bunlardan azman, çağırğan, çetin, medetsiz, deli, harap, davat [*dağılan su*] vadi içerisindeki dere suyunun coşkun zamanlarındaki akışına göre; tembel, kuru (3), silbik, şemşili [*ekşime, bozulma*], boğasak, çerik ve karaçar [*sızıntı*], şılgin [*ıslak, gözünden yaş akıtan*], yatan adları suyun kuru dönemdeki akışına göre; büyük (2), göcek [*küçük*], ufak, koca (2), uzun, çemrengeç [*paçayı sıvayarak geçmek*], bağışık, yörme [*örme ip*], itme, koyucak gibi su ya da vadinin hali ile ilgili adlandırmalardır.

Çay Adları; Kahramanmaraş ilinde 12 çay adı belirlenmiş olup, bunlardan Aksu ve Göksu renk adı, Deli Çay ve Savrun Çayı suyun yıl içerisindeki durumu, geri kalan 8 çay yakınında bulunan büyük yerleşmenin ya da mevkiinin adı ile (Bertiz, Güredin, Hurman, İmalı, Orçan, Tatlar, Tekir gibi) adlandırılmıştır.

Göl Adları; Kahramanmaraş göl bakımından zengin değilse de ismi belirlenen 5 göl; büyük (2), küçük, gâvur, püren olarak adlandırılmıştır.

Pınar Adları; Kahramanmaraş ilinde 95 pınar adı belirlenmiştir. Pınarların 16'sında kişi ya da aile/kabile adı kullanılmıştır (Emiroğlu, Urumoğlu, Deliali, Durmuş, İbiş, Kadir, Kalender, Musa, Nizam, Sultan...). Pınarların adlarında ikinci grubu bitki ya da bitki örtüsü oluşturmakta olup, elma (4), çayır (2), alıç, çiriş, mendih [*bir tür ot*], mercimek, kavak, söğüt, genli [*otla kapanmış tarla*], hopur [*orman içinde açılmış arazi*] 15 pınara ad oluşturmuştur. Üçüncü grupta ise hayvan isimleri ile oluşturulmuş pınarlar adları yer alır. Hayvan isimleri kullanılarak oluşturulan pınar sayısı 12'dir. Bunlar ayı, tilki, tay, teke, keçi, koç, sülün, ferik [*kümes hayvanlarının yumurtadan çıkmış yavrusu*], ibibik, kuş ve böğülek [*bir tür sinek*] gibi vahşi ve ehli hayvanlar, kuş ve sulak alanlara ait böcek isimleridir. 21 pınara yine göl, öz, göz (2), çağlayan gibi su kaynağı ve kuyu, oluk (12), ark gibi su yapıları ile ilgili adlar verilmiştir.

Bel pınarı, Subatan pınarı, Gedik pınarı ve Tekir pınarı isimlerini yer şekillerinden almıştır. Çakmaktaş pınarı ve Delikkaya pınarı ise suyun çıktığı yerdeki kayalar dikkate alınarak verilmiş adlardır. Pınar isimlerinden 14'ü pınarın durum veya hali dikkate alınarak isimlendirilmiştir ki; bunlar kör, kötü, ulu, yeni, soğuk, yukarı, savruk, eğri, çükke [*hayvan memesi*], örtülü, çatal, tek, kırk isimli pınar adlarıdır. Renklerde pınar adlandırılmasında kullanılmış olup, ak (3) ve kara (3) olmak üzere 6 pınar renk adı almıştır. Bağ, bostan (2) gibi ziraat ve dam, ören gibi yerleşme ve kalıntıları da pınarlara ad oluşturmuştur.

Kuyu Adları; Kahramanmaraş'ta 6 kuyu adı belirlenmiş olup, 4'ü kişi ya da aile adı ile 1'i sayı (çifte) ile 1'i suyun rengi (aşılı), diğeri de suyunun azlığı (korkuyu) adlandırılmıştır.

Morfonimi

Dağ Adları (Oronimi); Kahramanmaraş ilinde 132 dağ adı belirlenmiştir. Dağların adlandırılmasında; 19 dağ adı bitki ya da bitki örtüsü, 15 dağ adı hayvan ya da hayvancılık faaliyeti, 8 dağ su ya da su yapıları, 27 dağ adı yer şekli ya da litolojik özellikleri, 21 dağ dağın görünüm, durum ya da hali, 11 dağ renk adı, 15 dağ kırsal yerleşme türleri, 9 dağ ise kişi adı kullanılarak oluşturulmuştur.

Kahramanmaraş ilinde dağ adlandırmasında kullanılan bitkiler elma (2), dut (2), koz, teyek [*üzüm*] armut gibi bahçe bitkileri, çimen, diken (2), kenger (2), söğüt, sarımsak, nergiz (2) gibi doğal bitki isimleri kullanılmıştır. Üzerleri bitki ya da orman örtüsünden yoksun dağlara çıplak ve daz (2) dağı ismi verilmiştir.

İldeki dağ adlandırılmasında kullanılan hayvanlara baktığımızda Ayı (2), Böcekli, Gici [*bir tür sinek, büvelek*], Honas, Karga, Kekli(k)cek, Turna, Darıkuzu, Koç, Binboğa, Binsığır, Atlık, Kayadüldül gibi hayvan adlarının kullanıldığı görülmür.

İnceleme alanında dağ adlandırılmasında üzerindeki su kaynağı ve yapıları da dikkat çekmiştir. Dağların adlandırılmasında Bildiroluk, Koyunoluk, Beşpinar, Eşme [*pınar, göze*], Göl, Karagöl, kuru ve Salvan [*suyolu, suyun büküldüğü yer*] adları kullanılmıştır.

Bir yeryüzü şekli olan dağlara yerin şekli ile ilgili isimler verilmesi doğaldır. Kahramanmaraş ilinde dağ adlandırılmasında çukur (Bezelichukur), Çatal, Çöv [*zirve, kayalık yer*], höbek (Delihöbek, Höbek), Kaman [*dağların zirveye yakın yeri*], Kandil (5) [*dik kayalık*], Kırık, Tekne, Tepesidelik, Delikkaya, Sakarkaya, Uzun, Deveboynu (2), Tekeyücesi, koyak (Karanlıkkoyak), Berke [*sert kayalık*], Kayranlı [*çürümüş kaya, yumuşak taş*], Köşürge [*bileği taşı*], Kubalı [*yapışkan killi toprak*] gibi jeomorfolojik ve litolojik adlar kullanılmıştır. Dağların algılanan renkleri de adlandırılmada kullanılmış olup, ak (Ağca, Ak, Ayran), boz, kara (2), kızıl (Kızıl 2, Kızılbaş, Küçük kızıl) renkleri adlandırılmada kullanılmıştır.

Dağların algılanan durum ve halleri de adlandırılmada kullanılmıştır. Kazankıran, Ceneviz [*arık, ince, zayıf*], Deli (2), Erince [*tembel, üşenen*], Gâvur, Güçük [*küçük*], Kapılı [*geçit veren*], Kılbaş, Koca, Medetsiz, Öksüz, Saplı, Seyrekli [*akarsuların sık ve çatılı taşlıklardan geçtiği yer*], Tırl [*zayıf, cansız*], Zahmet, Çandır [*yabancı, dikbaşlı, kavgacı*], Bebek, Işık (2), Feslik dağ adlarında kullanılmıştır.

Kahramanmaraş ilinde kırsal yerleşme adları ve eski yerleşme kalıntıları da dağların adlandırılmasında kullanılmıştır. Bunlar ise; Ağılca, Ağıllı (2), Ahır, Avcıahır, Çardak, Çöçkışla, Kışlak, Heyik [*yayla*], Eğrek [*üstü kapalı ağıl, hayvan yatağı*], Konur [*ağıl*], Han, Kale, Şar'dır.

İldeki dağlara ad olan kişi isimlerine gelince bunlar; Keşiş, Bezirgân, Berit [*ulak, postacı*], Ağa, Köroğlu (2), Camalin, Gani, Solak, Şenbek, Tuğran isimleridir.

Tepe Adları; Kahramanmaraş ilinde 480 adet tepe adı belirlenmiştir. İldeki tepe adlarının 74'ü bitki ya da bitki örtüsü durumu, 23'sinde hayvan ya da hayvancılık faaliyeti ile ilgili, 31'inde su ve su yapıları ile ilgili, 103'ü yer şekilleri, 63'ü kayaç yapısı veya şekli, 21'i algılanan renk, 4'ü toprak türü, 4'ü iklim unsurları, 33'ü yerleşme türü ya da yerleşme kalıntısı ile ilgili, 17'si yön adı, 42'si kişi/aile/kabile adı kullanılarak adlandırılmıştır.

Sahadaki bitki türü ilgili olarak; alıç, ardıç (7), armut (2), arpa (2), ayva, bakla, çalı (4), çam (7), çavdar, çınar, dikme [*birkaç yıllık ağaç fidanı*], elma, erik, kamalak (4), karağaç, kavak (2), keven, kiraz, mazı (2), meşe, narpız, nergiz, pisikuyruğu, yumak, pamuk, payam, sarımsak, söğüt (4), sumak, şeftali, zorkun [*söğüt*], çir [*meyve kurusu*], odunluk, tansır [*kuru ağaç*] iken, bitki örtüsü ile

ilgili adlar; kabak [*kel*] (4), Daz [*kel, çıplak*], kavlak, kel, kır (2), hopur [*ormanda açılmış tarla*], göynük [*ormandan yakılarak açılmış yer*], otluk, çemli [*zararlı otlarla kaplı yer*] adlarıdır.

Sahadaki su kaynakları ve su yapıları ile ilgili 31 ad incelendiğinde; dere, göl (4), göz, havuz, kuyu (9), oluk (4), öz, pınar (6), sarnıç, suçikan, suluk, susuz gibi hidrografik terimler kullanılarak tepe adları oluşturulduğu belirlenmektedir.

Kahramanmaraş ilinde iklim unsurları dikkate alınarak 4 adet tepe adı oluşturulmuş olup, bunlar; buzluk (2), eğrikar ve karyagdıran adlarını taşımaktadır.

İldeki hayvan isimleriyle oluşturulmuş tepe adlarında arı, aslan, şırvan [*erkek aslan*], ayı, kurt, tavşan, mal, toklu, keçi, boğa, böcük, büvelek [*hayvanları ısırarak bir tür sinek*], kuş, doğan, kartal (2), kırlangıç, İspir [*bir tür av kuşu*], kaz, keçiyatağı ve sığıryatağı isimleri dikkat çekmektedir.

Kahramanmaraş ilinde yer şekilleri ve kayalar dikkate alınarak verilen tepe adları; ada (5), ağız, basık, bayır, bel (4), bekiş [*sert kaya*], boğaz, boyun (2), burun (7), çal [*taşlık tepe*] (7), çat (2), çatal, çöv [*çürük kaya*], çukur (2), dağ (3), delik (3), yere çakılı gibi duran kaya (hombur tota, demirkazık), gedik (14), höbek [*yiğün, küçük tepe*] (2), ibik, ikiz, kaman [*dağların tepesine yakın yer*] (2), kandil [*sivri koni şekilli kayalık*] (3), kat [*yatay kayalar tabakalarının üst üste sıralandığı yer*], kılıca [*ufak, çelimsiz*], koyak, köse, mağara(5), omuz, ova, oyuk, say [*yatay kayalar tabakaları*], seki, sivri, kaya (35), taş (18), tap [*tapır, taşlık yer*], tepe, ufak, ulu, üstü düz (kadeli ve körtesik), yar, yamaç, yatak, yumru (2), yüce (4) şeklindedir. Sahada toprak türü ve şekli dikkate alınarak tepe adı olan isimler ise; kavca [*tuğla ve çanak yapımında kullanılan kırmızı killi toprak*], killik, küllü, küllük, tozlu olarak belirlenmiştir.

Kahramanmaraş İlinde tepeler renklere göre de adlandırılmış olup, ak, akça, beyaz, boz (6), bozluca, duman, gök (2), kara (4), karbeyaz, kızıl, sürmeli renge bağlı olarak verilen tepe adlarıdır.

Tepeler benzetilen eşya adları ile de adlandırılmıştır. Kahramanmaraş ilinde atlas, bayrak, cecim [*renkli ve nakışlı kilim, çul*], dibek, kazan (2), küpe, sarman [*bir çeşit kilim*], yorgan, hurç, deş [*büyük bakır leğen*], kepemeç [*çoban kepenegi*], köleten [*kirman*], kürtün [*hayvan eyeri*], mahraz [*üzüm taşımaya yarayan ağzı geniş sepet*], vayvay [*büyük kulpsuz fincan*] tepelere ad olarak verilmiştir.

Kahramanmaraş ilinde yön adları da kullanılarak tepelere adlandırma yapılmıştır. Kuz [*kuzey, gölgede kalan yer*] (6), güney (7), orta (2), baş (Gökgeçitbaşı, Katınbaşı) tepe adı olarak dikkat çekmektedir.

İlde yerleşme ve yerleşme harabeleri de tepe adlandırılmasında kullanılmıştır. Yerleşme kalıntılarına bağlı olarak en fazla verilen adlar sırasıyla; kale (8), höyük (5), ören, asar, kır yerleşme türlerine göre ise; yayla (4), ağıl (3), salma [*üç tarafı kapalı ağıl*], ballık (2), kışla, tekke, türbe adlarıdır. Sahadaki

tepe adlandırmasında dikkat çeken olaylardan birisi de inançla ilgili tepe adlarıdır ki; 20 tepe adının ziyaret adı taşıması dikkat çekmektedir. Bundan başka dede (6), mezar (1), şeytan adları görülür.

Sırt Adları; Kahramanmaraş ilinde 97 sırt adı belirlenmiştir. İldeki sırtların 7'sinde bitki türü (Alazlı, Fındık, Küçükkamışlı, Susamlı, Uzunardıç, Armutlukol, Çukurkoz), 6'sında bitki örtüsü ya da bitki örtüsü kalıntısı (Alan, Çıplak, Karakütük, Köklü, Mazılık, Payamlık) kullanılarak adlandırma yapılmıştır. Sırtların 12'sine hidrografik terimler (Derindere, Kösedere, Suludere, Zordere, Körpınar, Ufakpınarlar, Taypınar, Tapanoluk, Akkuyu, Yassıöz, Sarpsulak, Gürlek) dikkate alınarak adlandırma yapılmıştır.

İlde jeomorfolojik duruma göre adlandırılan 16 sırtta çatal, çal [*taşlık tepe*], tapır [*taşlık yer*], yazı (Kaçakyazısı, Kevenliyazı, Koçakyazısı), gedik (Ayıgediği, Karagedik), mağara (İncemağara, Hırsızmağara), yassı, uzun (2), karlık terimleri kullanılmıştır. Litolojik özelliğe göre adlandırılan 12 sırt adında taş (Çürüktaş, Topaktaş, Ayıtaşı, Karataş 2, Sarıtaş), kaya (Kayalı, Karakaya, Kılıçkaya, Kızılkaya, Sarıkaya 2), maden adları geçmektedir.

Yön adlarıyla da sırt adlandırılması yapılmış olup, bununla ilgili 7 adlandırma güney (Büyükgüney, Atgüney Akgüney, Algüney, Damlalgüney), başı (Aşılıkbaşı), dibi (İnişdibi) terimleri şeklindedir.

İlde sırtlara ulaşım ile ilgili 4, yerleşme ile ilgili 7 ad verilmiştir. Ulaşım ile ilgili adlandırılan sırtlar (Göçyolu, Kemalyolu, Yolaşağı, Polatyolu) üzerinden geçen yola göre adlandırılmıştır. Yerleşme ile ilgili olarak ağıl, yurt (3), mandıra, hamam, değirmen, ağdaş-alağı [*bağ, bahçe kulübesi*] adlı sırtlar görülmektedir.

Sahada sırt adlarında eşya adı 2 (Çinder [*sık gözlü kalbur*], İnceeyer); hayvancılıkla ilgili 2 (Kocayatak, Pendirlik [*peynir üretilen yer*]), kişi/aile adı 4 sırta ad olarak kullanılmıştır.

Mevkii Adları; Kahramanmaraş ilinde 219 mevki adı belirlenmiş olup, mevki adlarının 14'ü kişi/aile/kabile adı, 21'i yerleşme adı veya yerleşme harabesi adı, 3'ü ulaşım, 23'ü tarımsal faaliyet ve tarım alanı ile ilgili, 10'u hayvan ya da hayvancılık faaliyeti ile ilgili terimlerle adlandırılmıştır. Fiziki coğrafya ile ilgili unsurlara ilişkin olarak 16'sında bitki ya da bitki örtüsü ile ilgili, 12'sinde hidrografya ile ilgili, 83'ü yer şekli, 9'u litoloji ile ilgili, 6'sı toprak, 3'ü renk, 4'ü yönle ilgili terimlerle adlandırılmıştır.

Yer şekilleri ve kayaçlar dikkate alınarak yapılan mevki adlandırmaları ağız, bel, belen, çukur (14), dağ, düzlük (18), etek (2), gedik (12), kepir, koyak (2), kum, ova, seki (4), sırt, yamaç (2), yazı (19), taş (2), taşlık, kaya (7) terimleri kullanılarak oluşturulmuştur.

Hidrografik terimlerden dere (2), gölyeri (3), oluk, kuyu, savak, suarası, çamurlu terimleri kullanılarak mevki adları oluşturulmuştur. Bitki ya da bitki örtüsü ile ilgili mevki adlarında ardıç (2), fıstık, payam, kamış (2), çayır (3),

çiğdemlik, nergizlik, sümbüllük, kuru adları kullanılmıştır. Toprakla ilgili olarak aktoprak, aktopraklık, çoraklık, kırıç 2, topraklık mevkii adlandırılmasında kullanılmıştır. Yön adı kullanılarak oluşturulan mevkii adlarında önü (Kızırtarlaönü, Kayaönü, Şuğulunönü), arkası (Daminarkası), üstü (Oruçpınarüstü), altı (Yurtaltı) dibi (Tepedibi), güney (Memişiningüneyi, Veziringüneyi), batı (Derebatı) yön adları kullanılmıştır. Mevki adlandırılmasında boz (2) ve kızıl renkleri kullanılmıştır.

İlde hayvan ve hayvancılıkla ilgili yer adları ayı, eşek, enik, şahin ile çekirgeli, kurbalık, kuşluk, koyunluk, yatak [*hayvanların toplanıp yattığı yer*] kavramları ile oluşturulmuştur.

İldeki tarım faaliyetleri ile ilgili yer adlandırmasının 17'si bağ, 6'sı tarla terimiyle yapılmıştır. Mevki adlandırılmasında kullanılan yerleşme ile ilgili adlar ise; ahır, çadırıyeri, çevirme, dam, değirmen, kışla, konak, sayfan [*bağ ve bahçelere yapılan kulübe*], yatak, yayla, yurt, yurtlak, höyük (2), ören (3), pazaryeri, ziyaret (3) terimlerinden oluşmaktadır.

Mağara ve İn Adları (Speleonimi); Kahramanmaraş ilinde 8 mağara 2 in adı belirlenmiş olup, bunlardan 3'ü (ayıdeliği, güvercin, koyunyolu) hayvan, 1'i akarsu (çay), ikisi yerleşme kalıntısı (köşklü ve ziyaret), 1'i toprak (küllü), 1'i renk (gök) adları kullanılarak isimlendirilmiştir.

Toponimi açısından yapılan sınıflandırmada daha çok isimlerin nereye verildiği ele alınmıştır. Ancak coğrafya açısından hangi coğrafi unsurların nerelele verildiği de arz etmektedir. Bu nedenle araştırmacılar coğrafi unsurların yer adı olarak kullanılması üzerine de bir sınıflandırmaya gitmişlerdir.

Kahramanmaraş İlinde Coğrafi Unsurların Yer Adı Olarak Kullanılması

Coğrafi açıdan ele alındığında çalışma alanında insanların belirli coğrafi unsurları yerlerin bazı özelliklerine göre verdiği dikkat çekmektedir. Örneğin; bazı köyler için verilen isimde bitki örtüsü öne çıkarken bazı yerleşim birimlerinde ise iklim öne çıkmıştır. Ayrıca yerleşim biriminin fonksiyonu da önem kazanmaktadır ki bu nedenle dönemlik yerleşmelerde fonksiyonlarına göre isim verme söz konusu olmaktadır. Hayvan isimlerinin kullanımı ise bölgedeki hayvancılık faaliyetleri (fonksiyonel) ya da doğal ekosistemin parçaları olan hayvanlardan ismini alan yer adları bulunmaktadır. Bu ise bölgede yapılan hayvancılıkla ilgili ekonomik faaliyet, avcılık ve av hayvanları ile yer adının verildiği dönemde insanların en çok gördüğü (tespit/ayırt edebildiği) hayvan türleri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın bu bölümünde coğrafi unsurların/birimlerin yerlere isim kaynağı olmasının sebepleri, sonuçları ve anlamları üzerinde bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

Hidrografik Unsurların Yer Adı Olarak Kullanılması

Yerleşme kuruluşunda yer seçimini etkileyen önemli unsurlardan biri su kaynağının bulunmasıdır. Ayrıca sulama ve ulaşımında konaklanacak noktalarda

da su kaynakları önem arz etmektedir. Bu nedenle insanlar bu yerlere hidrografik kökenli isimler verebilmektedir. Kahramanmaraş ili her ne kadar göl ve gölet gibi durgun su kaynaklarından yoksun olsa da özellikle akarsular ve pınarlar açısından zengin bir coğrafyaya sahiptir. Bu nedenle ilde 229 yer adı hidrografik unsurlardan ilham alınarak adlandırılmıştır (Tablo 2). Özellikle köyaltı yerleşmeleri olarak kurulan mahallelerin toplamda 63 tanesine hidrografik unsurlardan isim verilmiştir. Ancak yerleşmelere verilen isimlerin genelde akarsular ya da kaynaklarının isimler olduğu (Tablo 2, Dere ve Pınar) göz önüne alındığında iki sonuç ile karşılaşılabilir. Bunlardan birincisi zaten önceden belirtildiği gibi Kahramanmaraş ilinin durgun su açısından fakir olduğu iken ikinci ve can alıcı sonuç ise göçebe toplumların akarsuları durgun sulara tercih ettiğiidir. Bir diğer husus ise suya ve/veya fonksiyonel ihtiyaç olan kullanımına (örn; kuyu, kanal vd.) yerlerde yapılan su yapılarının isimleri de yer adı olarak kullanılmalıdır ki ilde 87 yer adına da isim kaynağı olmuşlardır (Tablo 3).

Tablo 2: Kahramanmaraş ilinde adını hidrografik özelliklerden alan yerler

Yerler	Durgun Sular		Akarsular			Kaynaklar				Toplam
	Göl	Su Birikintisi	Dere	Su	Çay	Pınar	Göz	Öz	Su Sızıntısı	
İlçe Merkezi							1	1		2
Köy	6		16	2	1	21	9	1		56
Mahalle	4	2	19	5	2	23	4	2	2	63
Oba	1					1				2
Ağıl						1				1
Yayla	2		2	1		10	1			16
Mevkii	4	3	3			4		1		15
Dağ	2					1				3
Tepe	3		2			7	4	1		17
Sırt		1	4			3				8
Mağara					1					1
Dere	2	2		7		16	6	3	2	38
Çay				2						2
Göl		1								1
Pınar	1						3			4
TOPLAM	25	9	46	17	4	87	28	9	4	229

Birikmiş su ve su birikintilerine göre verilmiş yer adları; göl (25), bataklık, bûget, çamrak [*yağmur sonrası oluşan bulanık su birikintisi*], çoplan [*su biriken yer*], sazak, selbasan (3), sulak adları yerlere ad olarak verilmiştir. Akarsularla ilgili yer adları; çay (4), dere (46), su (17) Kahramanmaraş ilinde su çıkan, su kaynayan yerlere; pınar (87), göz (16), göze (1), ayn [*göz, pınar*] (2), çağlayan (4), suçkan (2), bûğleğen (1), kaynar (1) terimleri kullanılmıştır. Ayrıca ilde su ile ilgili kullanılan öz (9) yanında, su sızıntılarını ifade eden çar (2), çır ve şılğın adlarına rastlanmıştır.

Çalışma esnasında su yapıları ile ilgili de yer adları verildiği de gözlemlenmiştir. Bunlar; kuyu (29), sarnıç (1), oluk (42), çeşme (1), yalak (2), havuz (1), kastal [taş havuz] (2), salyan (salvan) [suyolu, ark], savak, betçe [arktan tarlaya su kesilen yer], çeltiksalağı, kabara [değirmene su taşıyan ark].

Tablo 3: Kahramanmaraş ilinde adını su yapılarından alan yerler

Yerler	Kuyu	Oluk	Yalak	Havuz	Su arkı	Toplam
Köy		6	1	1		8
Mahalle	5	10	1	1	4	21
Kom		1				1
Yayla	5	4				9
Mevkii	3	1			2	6
Dağ		2			1	3
Tepe	10	5		1		16
Sırt	1	1				2
Dere	5	4			1	10
Pınar	1	9			1	11
TOPLAM	30	43	2	3	9	87

Yerleşme Unsurlarının Yer Adı Olarak Kullanılması

İnsanoğlu belirli durumlarda coğrafyaya uyum sağlamak zorunda kalmış belirli durumlarda ise olanaklar dâhilinde coğrafya üzerinde kendi yaşam koşulları için çeşitli değişimlere neden olmuştur. Yerleşmeler özellikle kırsal yerleşmeler bu temel görüşün önemli örneklerinden biridir. Yerleşmeler hem fiziksel yönleriyle hem de fonksiyonel yönleriyle bir yandan çevresel şartlara uyumlu olacak şekilde ortaya çıkarken diğer yandan insanoğlunun bu faaliyetleri çevre üzerinde değişime neden olmuştur. İşte bu durum belirli bir kültürün veya kültürlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu kültür veya kültürler Kahramanmaraş'taki yer adlarına da yansımıştır. Diğer yandan bir yerde eskiden yerleşmenin bulunup daha sonra insanlar tarafından terkedilse dahi verilen ad kalmaktadır. Böylece yer adları geçmiş yerleşmeler, yerleşme fonksiyonları, kültürler ve ekonomik faaliyetler hakkında bilgi taşımaktadırlar.

Kırsal yerleşmeler özellikle fonksiyonlarına göre isimlendirilebilirler. Kahramanmaraş'ta ise özellikle hayvancılık geçmişte önemli ekonomik faaliyetlerden biri olmuştur. Göçebe hayvancılık ile ilgili terimlerin (yayla, kışla, oba) günümüzde daimî kırsal yerleşmelere (köy, mahalle) verilmesi bu durumun kanıtı niteliğindedir. Örneğin; 37 yerleşmeye oba ismi verilmiştir (Tablo 4). Yine doğal alanlara veya yerlere de (mekkii, dağ, tepe, sırt, dere) yer adı olarak kırsal yerleşme isimlerinin verildiği gözlemlenmektedir. Toplamda 27 doğal alana ya da yere verilen bu adlar bu alanların geçmişteki fonksiyonel kullanımlarına ışık tutmaktadır.

Tablo 4: Kahramanmaraş ilinde adını kırsal yerleşme türlerinden alan yerler

Yerler	Yurt	Yayla	Kışla	Güzle	Oba	Mezra	Çiftlik	Köy	Toplam
Köy	2	2	1		1	1	3		10
Mahalle	8	3	5		36	1	12	14	79
Çiftlik								1	1
Yayla	10	1							11
Mevkii	6	1	1	1					9
Dağ		1	2						3
Tepe	3	3	1					1	8
Sirt	3								3
Dere	1	1			1		1		4
TOPLAM	33	12	10	1	38	2	16	16	128

Kahramanmaraş ilinde kırsal yerleşme türlerinden ağıl (11) ve aynı anlamda kullanılan konur (1), mandıra (1), salma (1), eyrek (2), konar-göçerlerin konduğu yer olarak konak (5), hayvan konulan yapı olarak ahır (5), dam (14), kom (1), bağ, bahçe ve bostan kulübesi anlamında alağı (1), çardak (1), gelik (1), sayfan (1), banı (2), çatma (1), ev (4), kalafa [*büyük ev*] (1), yuva (1), hayvan yatağı (10), arı kovanlarının konduğu yer olarak ballık (2).

Tablo 5: Kahramanmaraş ilinde adını dönemlik kullanılan yerleşmelerden alan yerler

Yerler	Ağıl vb.	Ahır	Dam	Bağ/Bahçe/ Bostan kulübesi ve evi	Konak yeri	Hayvan yatağı	Toplam
Köy			2		1	1	4
Mahalle	4		8	10	1		23
Mezra	1				1		2
Oba							0
Yayla			2	2			4
Mevkii		1	2	1	2	3	9
Dağ	6	2					8
Tepe	5	2				5	12
Sirt	2			1		1	4
Dere						2	2
Göl							0
Pınar			1				1
TOPLAM	18	5	15	14	5	12	69

Bazı lokasyonlar tarihin belirli dönemlerde farklı şekillerde kullanıldıktan sonra bu durum değişse dahi isimleri ya da geçmiş fonksiyonlarını belirten isimler günümüze kadar gelebilmektedir. Bu durum çalışma sahasında da gözlemlenebilmektedir. Kahramanmaraş ilinde yerleşme harabe ve kalıntılarına göre de adlandırma yapılmıştır. Bunlar, pazaryeri (1), değirmen (11), hamam (2), han (7), hisar (2), höyük (23), til [*höyük*] (2), kale (23), kilise (1), fenk [*küçük kilise*] (3), köşk (1), köy (2), madenocağı, külecik (1) ve körücek [*küçük maden ocağı*] (1), mezar (2), kabir (1), ziyaret (24), oturma (1), ören (19), saray (2), şar [*şehir*] (3), tekke (2), türbe (1), yapı (2), harabe (3), asar (1)'dir.

Tablo 6: Kahramanmaraş ilinde adını yerleşme kalıntılarından alan yerler

Yerler	Höyük	Ören	Kale	Ziyaret	Değirmen	Han	Maden Ocağı	Diğer	Toplam
Köy	10	7	7		3	3	1	7	38
Mahalle	5	5	6	1	1	2		10	30
Çiftlik	1								1
Oba					1				1
Yayla	1	1						1	3
Mevkii	2	4		3	1	1	1	2	14
Dağ			1			1		1	3
Tepe	5	1	9	19	1		1	6	42
Sirt					1			2	3
Mağara				1				1	2
Dere	1				3			1	5
Pınar		1							1
TOPLAM	25	19	23	24	11	7	3	31	143

Hayvan Adlarının Yer Adı Olarak Kullanılması

Hayvan adlarının yer adları olarak kullanılması 4 farklı konu hakkında bilgi verebilir. Bunlardan birincisi hayvancılık olan ekonomik faaliyettir, ikincisi av hayvanlarının isminin kullanılması ile avcılık faaliyetidir, üçüncüsü lokasyonun benzetildiği (örn; kandil tepesi) ya da anlam olarak lokasyonu anımsatmasıdır (örn; Kuzguntepe) sonuncusu ise bölgede en çok görülen hayvan türü ile ilgilidir. Böylece yer adının verildiği bölgenin (geçmiş ya da güncel) ekonomik faaliyeti, sosyo-kültürel bazı faaliyetleri ve yörenin bazı coğrafi koşulları (örn; bir bölgede sinek ve sürüngen ile ilgili veya suyu seven kuş türlerinin yer adlarında fazla kullanılması o bölgede isimlerin verildiği zamanda sulak alan varlığına işaret eder) hakkında bilgi elde edilebilir. Çalışma alanında bahsi geçen koşulların bütün örneklerine rastlanmıştır. Örneğin, 3 adet tepeye av hayvanı ismi verilmesi o tepelerde avcılık yapıldığını göstermektedir (Tablo 7). Ya da belirli yerleşmelere (köy, mahalle) ekonomik gelir için yetiştirilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ismi (8 adet) verilmiştir.

İlde hayvan adları kullanılarak 154 yer adı oluşturulmuştur. Bunlar; av hayvanlarından ceylan (1), geyik (1), tavşan (2); böcek türlerinden böcek (3), arı (2), büvelek (2), gici [*büvelek*] (1), çekirge (1), pire (1), sinek (1); Beslenen büyükbaş hayvanlardan boğa (3), Camız (3), öküz (1), tosun (2), sığır (4), mal (1); Beslenen küçükbaş hayvanlardan teke (4), keçi (4), oğlak (3), koç (4), koyun (5), kuzu (2), toklu (1); Kuş türlerinden; balıkçıl (1), doğan (3), güvercin (3), ibibik (1), ispir (1), karga (3), kartal (7), kaz (2), keklik (6), kerker [*delice kuşu*] (1), kuzgun (3), ördek (1), serçe (1), sülün (2), şahin (3), turna (1), yapalak [*baykuş*] (2), kuş (8), horoz (1), ferik (1); Vahşi hayvanlardan ayı (10), aslan (1), şırvan [erkek aslan] (1), kurt (7), tilki (3), çakal (1), domuz (1), enik (1), Su canlıları ve sürüngen hayvanlardan balık (2), mezigit (1), sü-

lük (2), kurbağa (1), yılan (1), Tosbağa (1), Yük hayvanlarından at (6), deve (5), eşek (2) ve tay (2)'dan oluşmaktadır.

Tablo 7: Kahramanmaraş ilinde adını ehli ve vahşi hayvanlardan alan yerler

Yerler	Av Hayvanı	Böcek	Kuş	Büyükbaş Hayvan	Küçükbaş Hayvan	Yük Hayvanı	Vahşi Hayvan	Su ve Sürüngen	Toplam
Köy			13	2	1	1	1	1	19
Mahalle		1	7	2	3	1	4	2	20
Çiftlik				1					1
Oba								1	1
Ağıl				2	1				3
Yayla		1	2	1	1				5
Mevkii		2	4	1	1	2	5	2	17
Dağ		2	3	1	4	4	2		16
Tepe	3	3	12	4	9	1	7		39
Sırt		1	1			4	2		8
Mağara			1		1				2
Dere	1	1	4	1			2	2	11
Göl									0
Pınar		1	5	1	4	2	2	8	23
TOPLAM	4	12	52	16	25	15	25	16	165

Bitki Adlarının Yer Adı Olarak Kullanılması

Bitki adlarının yer adı olarak kullanılması tarla, bağ ve bahçe gibi ekonomik faaliyetler, bölgede bulunan bitkiler ve bitki türleri ve toplayıcılık hakkında bilgi verebilmektedir. Yine bazı durumlarda inşalar hayvanları için kullandıkları otlakların isimlerini de yer adı olarak kullanabilmektedir ki bu da alanın fonksiyonel kullanımına işaret eder. Ancak yer adının verildiği zamanı ve koşulları bilmek alan ile ilgili anlam çıkarmada önemlidir.

Kahramanmaraş ilinde bitki adları kullanılarak 406 yer adı oluşturulmuştur (Tablo 8). Doğada ağaç ve çalı örtüsünü oluşturan bitki türlerinden ağaç (4), alıç (5), ardıç (15), armut (3), halfa [*ahlat, yabani armut*] (1), payam (6), çam (18), çınar (11), güveme [*yabani erik*] (1), huş (1), kamalak [*sedir*] (7), karaağaç (3), kesme [*kermes meşesi*] (1), kızılağaç (1), mazı (4), meşe (6), mezdeği [*gök nar*] (1), sakız (2), hartlap [*sandal*] (2), söğüt (19), zorkun [*söğüt*] (6), ekşi [*sumak*] (1), tuturgan [*sumak*] (1), tesbi [*teşbih çalısı*] (1), yemişen (1). Bahçelerde yetiştirilen ve dikimi yapılan ağaçlardan armut (5) ayva (3), badem (1), bağ (2), çağla (2), dut (7), elma (19), erik (8), fındık (6), fıstık (1), iğde (4), incir (7), kavak (12), kıvılcık (2), kiraz (2), koz [*ceviz*] (20), murt (1), nar (3), şeftali (1), tiyek (1), turunç (1), zeytin (2), Tarlada üretilen bitkilerinden arpa (3), bakla (1), buğday (1), çavdar (1), çeltik (1), darı (2), kabak (3), küşne (2), mercimek (2), pamuk (1), sarımsak (2), soğan (1), susam (1), turp (1) kullanılmıştır. Doğada kendiliğinde yetişen ot türlerine göre çayır (16), çimen (1), çiçek (10), çiğdem (1), çiriş (1), çöp (2), eğrelti (1), ısırgan (1), karnı (8), kargı (2), kangal (1), kenger (4), keven (5), su mercimeği (1), narpız (yarpız)

(2), nergiz (3), kaçkırt (1), kılıç (1), tetene (1), çıtlık (1), ızgın (1), püren (3), pürçek (1), mendih (1), alaz [otluk] (1), çem [otluk] (1), otluk (1), saz (1), cacık [semizotu] (1), sümbül (1), yonca (1). Doğada kendiliğinden yetişen diken ve çalılardan çalı (9), çıtırık (1), sumak (1), tetiri [sumak] (2), gül [kuşburnu] (3), bük (8), diken (9) isimleri görülmür.

Sahada bitki örtüsünün durumuna bağlı olarak ağaçsız ortamda ağacın olmasına göre kuru (1), karayır [ova ortasında ada biçiminde kuru] (1); ağaç örtüsü olmamasına göre çıplak (2), daz (6), kabak (3), kavlak (2), kel (1), kır (2); orman içinde açılmış olan yere göre göynük (3), hopur (8), kesim (2) adları verilmiştir. Bitkisel unsurlara göre ise yaprak (4), tomurcuk (1), dikme (1), çasacak [çam ağacının kuru dalları] (1), ambar [dağda kesilen odunların yığını] (2), odunluk (1), yeşil- (2) kullanılmıştır.

Tablo 8: Kahramanmaraş ilinde adını bitki/bitki örtüsü ve bitki unsurlarından alan yerler

Yerler	Doğal Ağaç ve çalı	Bahçe ve dikim ağaçları	Tarla bitkileri	Doğal Otlar	Diken ve Çalı	Bitki Örtüsü Durumu	Bitkisel Unsurlar	Toplam
Köy	19	25	1	15	5	6	5	76
Mahalle	30	31	9	11	16	3	1	101
Mezra	1			1				2
Oba	1	2		1				4
Ağıl		4						4
Yayla	4			3	1	2	1	11
Mevkii	9	7		12	1	2	2	33
Dağ	2	6	2	5	2	3		20
Tepe	33	12	8	6	5	12	4	80
Sırt	3	4	1	3		1		12
Dere	17	13	1	12	3	1		47
Göl				1				1
Pınar	3	6		6		1		16
TOPLAM	122	110	22	76	33	31	13	407

İklim ve Toprak Unsurlarının Yer Adı Olarak Kullanılması

İnsanlar sık gördükleri iklimsel olayları yer adı olarak kullanabilmektedir ki bu durum lokasyona ismin verildiği zamanlarda yaşanan iklimsel olaylara ve iklim koşullarına dair geçmiş ve güncel bilgi verebilmektedir. Özellikle ülkemiz gibi iklim istasyonlarının az bulunduğu yerlerde lokal farklılıkların anlaşılması açısından yer adları önemli olabilirler. Kahramanmaraş ilinde hava olayları ve iklim unsurlarına ait olarak 29 yer adı oluşturulmuştur. Bunlar yağış oluşumuna göre boran (1), yağmur (1), dolu (1), kar (4), sisli çiy ve yağış oluşumu [çığışar, zopzopu], buz (2), hava durumuna göre balk [şimşek] (1), bulutlu (1), güneşli (1), günaltı (1), güngörmez (1), soğuk (4), ılık (1), yelli (2) ve esen [yel esmesi] (5)’den oluşmaktadır.

Kahramanmaraş ilinde toprağın verimi ve rengine göre, ayrıca toprağın tarım dışı kullanımına göre yeradları oluşturulmuştur. Bunlardan toprak rengi ve toprak kullanımına göre göre aktoprak, boztoprak, kızilyer, aşılık [kızıl toprak], kavca [tuğla ve çanak yapımında kullanılan kırmızı killi toprak], kise [dam örtüsünde

kullanılan kist de denilen killi ve marnlı toprak], toprak, topraklık, kireç, toprak verimine göre kıraç (4), kesek, çorak, çamurlu (3), kubalı [*yapışkan killi toprak*] adları görülmektedir.

Tablo 9: Kahramanmaraş ilinde adını iklim ve toprak özelliklerinden alan yerler

Yerler	Yağış şekli	Hava Durumu	Toprak	Toplam
Köy	3	6	5	14
Mahalle	3	3	3	9
Yayla	1			1
Mevkii		1	7	8
Dağ		1	1	2
Tepe	4	2	2	8
Sirt			1	1
Dere		4		4
Pınar		1		1
TOPLAM	11	18	19	48

İnsanoğlunun araziden fonksiyonel olarak faydalanmasını ifade eden arazi kullanımı yer adlarında ele alındığında mekânın geçmiş ya da günümüzdeki fonksiyonunun anlaşılmasında önem arz eder. Kahramanmaraş ilinde bağ (24), Üngüt [*bağ, üzüm salkımı*] (2), bahçe (10), bostan (6), tarla (10), hergin [*nadasa bırakılmış tarla*] (1), genli ve genyeri [*bir süre boş kalmış ve ot kaplamış tarla*], çevirme, çevlik (2) ve avlağa [*etrafı çevrilmiş bahçe veya tarla*], sergen [*kurutmak için meyve serilen yer*] yeradı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu isimlerin köy, mahalle ve mevkii gibi daha çok insan yerleşme veya faaliyetlerinin bulunduğu yerlerde daha çok kullanıldığına (Tablo 10) dikkat edilmelidir.

Tablo 10: Kahramanmaraş ilinde adını arazi kullanım şekline alan yerler

Yerler	Bağ	Bahçe	Bostan	Tarla	Toplam
Köy	4	1	1	1	7
Mahalle	1	9	3	2	15
Oba		1			1
Yayla		3			3
Mevkii	17			6	23
Tepe				2	2
Sirt	2	1		1	4
Dere	1				1
Pınar	2		2	1	5
TOPLAM	27	15	6	13	61

Jeolojik ve Jeomorfolojik Unsurlarının Yer Adı Olarak Kullanılması

İnsanlar belirgin olarak farklılık arz eden yeryüzü şekillerini algıladıkları biçimi ile yerlerin isimlerinde kullanabilmektedirler. Bunları belirli başlıklarda özetleyecek olursak, yüksek yeryüzü şekillerinin (dağ,tepe vd.) ve buralarda

bulunan geçit sırt gibi daha lokal ancak stratejik olarak önemli olan yeryüzü şekillerinin yer adlarında kullanılmasıdır. İkincisi ise aşındırıcı etkenlerin etkisiyle düzleşmiş ya da çukurlaşmış yerlerin adlarda kullanılmasıdır. Üçüncüsü akarsuların ve suların (yarma vadiler, erime şekilleri vd.) oluşturduğu yeryüzü şekillerinin yer adlarında kullanılmasıdır. Sonuncusu ise diğerleri olarak sınıflandırılabilir ancak bunlar arasında en önemlisi ise kaya, taş vb. isimler ön plana çıkmaktadır. Kahramanmaraş'ta bahsedilen adlandırmaların hemen hemen tamamının örnekleri vardır (Tablo 11). Jeomorfolojik unsurlardan çevredeki yüksek yeryüzü şekilleri için kullanılan adlardan; dağ (14), tepe (25), dikmen (2), höbek (5), kaman [*dağların zirveye yakın yeri*] (3), çöv (1), kandil [*zirvesi kayalık koni şekilli dağ ya da tepe*] (10), ada (5), keypes (1), ulucak (1), kepez (1), eşik (1). Dağ ve tepelerin yüksek kısımlarında geçit veren yerlere verilen adlardan; gedik (32), bel (14), tekir (1), belen (1), boyun (9), çatal (1). Jeomorfolojik unsurlardan düz yerlere verilen adlardan; düz-düzü (22), özbek [*düzlük*] (1) yazı-yazısı (23), ova (9), bucak [*dağeteği/dağıcı ovası*] (2), etek (2), koyak (6), seki (10).

Çevreye göre alçakta kalan ve çukurluklar için kullanılan adlardan; çukur (27), tekne (3). Eğim şartlarını ifade eden yer adlarından; bayır (5), burun (11), senir (1), sırt (2), yamaç (3), korum [*yamaç düzlüğü*] (1).

Arazinin yarıлма durumunun ortaya çıkardığı yer şekli adlarından; ağız (4), boğaz (6), çat (2), çatak (1), kısık (5), zabuk [*kör vadi*] (1), yar (6), kırık (1), kıyı (1). Arazideki kayalar içindeki erime şekillerinden; mağara (13), in (5), subatan (1), delik (2), oyuk (1), horhor [*kaya yarığı*] (2). Arazide münferit bulunan kaya, taş veya bunların parçalanmış hallerinin araziye kapladığı alanı ifade eden terimlerden; kaya/kayası (83), taş/taşı (60), taşlık (1), çağıl (1), çal (12), çalban (1), demrek (1), hombur [*dikili taş*] (2), şuğul (4) ve geben (1) [*çevresi sarp kayalık yer*], kepir [*taşlı engebeli yer*] (1), tapır [*taşlı ve engebeli alan*] (2), kayran [*taşlık, yamaç molozu*] (1), kum (1).

Tablo 11: Kahramanmaraş ilinde adını jeomorfolojik özelliklerden alan yerler

Yerler	Yüksek yeryüzü şekilleri	Yüksek yerlerdeki geçitler	Düzlük oluşturan yerşekilleri	Çukur	Eğimli yeryüzü şekilleri	Aşınma/yarıлма şekilleri	Erime şekilleri	Kaya/Taş	Toplam
Köy	13	5	14	3	4	6	3	24	72
Mahalle	17	6	8	2	6	13	7	30	89
Kom	1				1				2
Oba	2	1			1				4
Ağıl								1	1
Yayla	1			2				4	7
Mevkii	2	16	45	14	3		1	17	98
Dağ	10	4	1	2		1	1	4	23
Tepe	16	19	4	4	8	5	7	66	129
Sırt	1	2	3	1		2	4	15	28
Mağara							1		1
Dere	6	3		2		10	3	10	34
Pınar		2					1	3	6
TOPLAM	69	58	75	30	23	37	28	174	494

Ayrıca yeryüzü şekillerinin yer adlarına verilme sayısı (464) ele alındığında ilde yapılan adlandırmaların 6'da 1'inden fazlasının yeryüzü şekilleri ile alakalı olduğu görülür ki bu durum da Kahramanmaraş gibi arızalı topoğrafyaya sahip bölgelerde yeryüzü şekillerinin adlandırmadaki önemini ortaya koyar. Çünkü insan beyni adlandırma ve sınıflandırmada farklılıkları ortaya koyma eğilimindedir. Yer adlarına uyarlandığında farklılıklara göre adlandırma ayırt etmede büyük kolaylık sağlamaktadır.

Tartışma (Kahramanmaraş'ta Yer Adı Verme Usülleri)

Kahramanmaraş ilinin yer adlarının toponimi ve coğrafya açısından sınıflandırmalarının ardından bu ikisinin kombinasyonu kullanılarak özet bir tablo çıkarılmıştır (Tablo 12). Böylece yer adlarının topononimik olarak sınıflandırılmasının yanı sıra hangi coğrafi birimlerin hangi toponomik sınıflara isim olarak kullanıldığı ve ardındaki anlamlar irdelenebilir. Oykonimi sınıflarında kişi ya da kabile isimlerinin ağırlıkta olduğu fark edilmektedir. Burada bu yerleşim birimlerini kuran ya da yerleşim birimlerine hâkim olan kişi ya da ailelerin olmasının yanı sıra toplumun değer olarak gördüğü insanların ismi de kullanılmıştır. Ancak Çiftlik, Mezra, Kom, Oba, Ağıl gibi yerleşim birimlerinde kişi ya da aile isimlerinin coğrafi birimlerinden ezici bir şekilde fazla olduğu görülmektedir. Bunun durum bu yerleşim birimlerinin (çiftlik, mezra, kom, oba, ağıl) genelde bir kişi ya da aile tarafından kurulmaları, sahiplik/ hâkimiye- tin bu insanlarda olması ve yine bu yerleşim birimlerinin büyümeleri ile bağdaştırılabilir. Oykonimi sınıflarında özellikle köy ve mahalle gibi nispeten daha büyük yerleşim birimlerine yer şekli, su ve bitki gibi coğrafi unsurlardan yararlanılarak yer adı verildiği saptanmıştır. Bu coğrafi birimlerin bu bölgelerde insanlar için ayırt edici özelliklerinin bulunduğu bahsedilebilir.

Morfonimi (yer şekillerine verilen adlar) sınıfındaki yerlere verilen adlarda yer şekli isimlerinin yüksek olması ve bu isimlerin genelde bu yerlerin tanımı şeklinde kullanıldığı gayet doğaldır. Ancak dağ, tepe ve sırt gibi yer şekillerinde verilen su, bitki ve hayvan isimleri daha çok insanları yer şekillerini benzetmelerinden ve/veya anlam açısından bu isimlerin verildikleri yer şekillerini hatırlatmaları sebebiyledir.

Hidronim (su ve su kaynaklarına verilen adlar), sınıfında su kökenli isimlerin (62 adet) haricinde kişi ya da kabile (29 adet), yer şekli (35) ve bitki (43) isimlerinin de bölgede yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun birçok sebebi vardır ancak kısaca bahsetmek gerekirse kişi ya da kabile adlarının verildiği su ve su kaynaklarında tarihi bir olayın yaşanması ya da bunlara sahiplik, suyun oluşturduğu ya da üzerinde bulunduğu yer şekli veya suyun etrafında yaşam alanı bulan hâkim bitki türü bu sebeplerin başlıcaları olarak sayılabilir.

Tablo 12: Kahramanmaraş'ta Coğrafi unsurların yer adı olarak kullanılması

Yerler	Kişi/ kabile	Yerşekli/ kaya	Su	Bitki	Hayvan	İklim	Toprak	Yerleşme	Ulaşım	Diğer	Toplam
Okyonimi	il-ilçe									10	10
	Köy	191	61	60	68	12	8	50	6		506
	Mahalle	433	80	75	83	15	6	85			858
	Çiftlik	14						2			16
	Mezra	11			2			1	1	2	17
	Kom	19	2	1							22
	Oba	25	4	4	2	1		1	2		40
	Ağıl	20		1		1					22
Morfonimi	Yayla	20	4	28	14	2	2	19		14	110
	Mevkii	14	92	12	16	10		6		3	219
	Dağ	9	27	8	19	15		15			130
	Tepe	42	103	31	74	23	4	33			480
	Sırt	4	28	12	13			7	4		97
	Mağara			1		3		1	2	2	10
Hidronimi	Dere	29	35	62	43	13			7		292
	Çay			4						8	12
	Göl				1					4	5
	Pınar	16	7	21	15	12		2			95
	Kuyu	4								3	7
TOPLAM		851	443	320	350	107	20	21	217	23	2948

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada topografya haritalarından elde edilen yer adları daha önceki çalışmalar da göz önüne alınarak toponimik sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Diğer çalışmaların da bu çalışma ile beraber incelenmesi ile toponimik sınıflandırma standartlarının çalışmanın konusuna göre esnetilmesi ve toponimik sınıflandırma standartlarının özellikle coğrafya alanı için konunun uzmanları tarafından tartışılması gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma esnasında coğrafi birimlere verilen diğer coğrafi isimlerin insanların kültür ve anlamlandırma ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca insanların isim verirken üzerinde yaşadıkları coğrafyadan etkilenecek ve olanaklar dâhilinde isimlendirme yaptıkları da ortaya çıkmıştır. Bir diğer sonuç ise coğrafi olarak kullanılan isimlerin, verildikleri mekânda farklılık arz etmesi (örn; ormanlık alanlardaki açıklıklar ya da açık alanlardaki tek ağaçlar) sebebiyle kolay fark edilebilir ve akılda kalıcı şekilde kullanılmalarıdır. Ayrıca çalışma esnasında yer adları ile kültür, tarihi şahsiyetler ve olaylar, coğrafi benzerlikler ve farklılıklar gibi pek çok konuda bilgi elde edilmiştir. Bu nedenle yer adları ile ilgili yapılacak çalışmaların bu tür bilgi eksiklerinde kullanılabileceği ve bu durumdan kaynaklanan problemlerde çözüme yardımcı olabileceği sonucu ortaya çıkmıştır. Yine yer adları çalışmalarında ve bu çalışmada hissedilen eksiklik toponimik olarak sınıflandırılmış yer adlarının çeşitli haritalar (topoğrafya, hidroğrafya, yerleşim, ekonomik faaliyet) üzerinde gösterilmemesidir. Haritalar üzerinde sınıflandırılmış yer adlarının ele alınması mekânsal yayılım, dağılım ve kümelenme olaylarının anlaşılmasının yanı sıra ilgili konu ile yer adı ilişkisinin anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Bu nedenle bundan sonra yapılan sınıflandırmaların jeoreferanslı olarak yapılması bunların mekânsal özellik-

ler ve faaliyetler ile ilişkilendirilmesi özellikle insanların mekânı ne şekilde algılayıp anlamlandırıdıkları konusunda karar vericilere önemli bir altlık oluşturablecektir. Böylece kültür, insan faaliyetleri, tarih gibi faktörler mekân üzerinde yer adları ile anlaşılabilirken planlamalarda kullanılabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aliağaoğlu, A., & Uzun, A. (2011). Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 123-133.
- Aliağaoğlu, A., & Yiğit, Y. (2013). Balıkesir'de Şehirsel Toponimi: Cadde Adları. *Eastern Geographical Review*, 18(30), 311-330.
- Altunışık, İ. (2009). *Coğrafi Bakımdan Batman İli Yer Adları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, N. (2016). Yozgat/Boğazlıyan/Gürden (Yazıkışla) Köyü Yer Adları Üzerine Bir Deneme. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*. 3, s. 207-215. Yozgat: Bozok Üniversitesi Yayınları.
- Birdir, E. (2016). Erzurum İlindeki Yerleşme Adlarında Coğrafyanın Etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, S., Oral, M., Albayrak, O., & Bıçakçı, C. (2018). Giresun İli Espiye İlçesi Meskûn Yer Adları Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi*(XXXVII), 753-811.
- Cosun, F. (2008). *Kahramanmaraş İlinde İklim Değişikliği Trend Analizi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eröz, M. (1984). Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları. *Türk Yer Adları Sempozyumu* (s. 43-53). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No:60.
- Gülbetekin, M. (2017). *Mekânın Hafızası: Yer Adaları*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Gürbüz, M. (2014). Kahramanmaraş İlının Coğrafi Özellikleri. O. Doğan, R. Avcı, & S. Yakar (Dü) içinde, *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş* (s. 95-133). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- İbret, Ü. (2003). Çankırı'daki Köy Adları Üzerine Coğrafi Açından Bir İnceleme. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 53-80.
- Karaboran, H. (1984). Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma. *Türk Yer Adları Sempozyumu* (s. 97-148). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No:60.
- Koday, S., & Aydın, T. (2016). Elmalı'da (Antalya) Geçmişten Günümüze Yerleşme Adları Üzerine Bir İnceleme. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (s. 448-468). Ankara: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi .
- Köksal, S. (2019). *Kayseri İli Yer Adları: Kimlik, Kültür Ve Mekân (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, G. (2015). Coğrafi Bakımdan Küçük Menderes Irmağı Havzası Köy Adları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şahin, İ. (2013). Türkiye Yeradbiliminde Terim Ve Tür Sınıflandırması Sorunları . *Avrasya Terim Dergisi*, 46–58.
- T.D.K. (2009). Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Cilt:I-VI, Ankra : Türk Dil Kurumu.
- T.D.K. (1963), Tarama Sözlüğü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Topuz, N. (2019). Gâvur Gölü (Kahramanmaraş) Geç Kuvsterner Paleocoğrafyası'nın İncelenmesi (Basılmamış Yüksek lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2010). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yediyıldız, B. (1984). Türkiye'de Yer Adıverme Usülleri. *Türk Yer Adları Sempozyumu* (s. 25-41). Ankara.: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No:60.
- Yıldırım, D. (1984). Coğrafya'dan Vatan'a Geçiş ve Vatan İle Göç Ediş Problemi. *Türk Yer Adları Sempozyumu* (s. 157-168). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No:60.

KAHRAMANMARAŞ'IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE TURİZM POTANSİYELİ

NADİRE KARADEMİR* - ŞERİFE BİLİNİR**

1. FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1.1. Coğrafi Konum ve Fiziki Coğrafya Özellikleri

Kahramanmaraş, Türkiye'nin güneyinde Akdeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kesiştiği bir alanda, Akdeniz Bölgesinin Adana bölümünde yer almakta olup, Afşin, Elbistan, Ekinözü ve Nurhak ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde kalmaktadır. Türkiye'nin, 14.327 km²'lik yüzölçümüne sahip, nüfus miktarına göre on sekizinci büyük ilidir. İl doğudan Malatya'nın Darende, Akçadağ ve Doğanşehir; Adıyaman'ın Besni; Gaziantep'in Yavuzeli ve Araban; Güneyden Gaziantep'in Merkez ilçe ve İslahiye; Adana'nın Bahçe; batıdan Adana'nın Kozan, Saimbeyli ve Tufanbeyli; Osmaniye'nin Kadirli; Kayseri'nin Sarız; kuzeyden ise Sivas ilinin Gürün ilçesiyle çevrilidir (Şekil 1).

* Dr. Öğr. Üyesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.

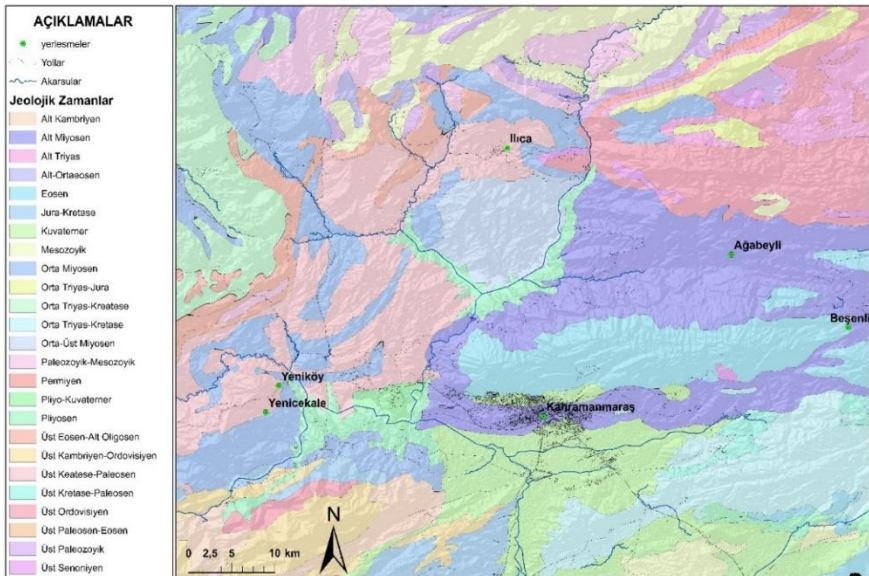
** Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Öğretim Elemanı.

Şekil 1: Kahramanmaraş'ın Lokasyon Haritası

Kahramanmaraş'ın il bazında yükseltisi 150 m. ile 3027 m. (Berit Dağı) arasında değişmektedir. İl topraklarının %59,7'si dağlarla, %24'ü platolarla, %16,3'ü ise ovalarla kaplıdır. Ovalık alanlar ilin güney ve güneydoğusunda, dağlık alanlar ise batı ve kuzeyinde bulunmaktadır. İlin Tersiyer ve Kuaternerde meydana gelen alp orojenik hareketlerle oluşması dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olmasına sebebiyet vermiştir. Yöredeki dağlar üçüncü zamanın Alp sistemi kıvrım dağları olup, aşınmalarla düzleşmiş ve Neojen sonunda yükselmiş kırıklı ve kıvrımlı dağ sıralarıdır. Bu dağlar Hezanlı Dağı (2.283 m.), Nurhak Dağı (3.081 m.), Dibek ve Binboğa Dağı (2.935 m.), Berit Dağı (3.027 m.), Engizek Dağı (2.814 m.) Ahır Dağı (2.342 m.), Kandil Dağı, Koç Dağı (2547 m), Salavan Dağı (2370 m), Sarımsak Dağı, Düldül Dağı, Uludaz Dağıdır (Şekil 2). Kahramanmaraş'taki ovalardan Elbistan Ovası, Doğu Anadolu'nun güneyinde tektonik kökenli Malatya-Uluova-Palu-Muş çöküntü ovaları

kınlarında Doğu Anadolu Fayı ile birleşmektedir (Şekil 3). Geçmiş dönemlerde 1513 ve 1874'te meydana gelen iki büyük deprem Kahramanmaraş ve civarını deprem riski açısından birinci derecede etkilemiştir (Akbaş, 1999; Varol ve diğ., 2012). Yine Kahramanmaraş çevresinde meydana gelen ve büyük yıkımlara neden olan bu depremler dikkate alındığında, Doğu Anadolu Fayı'nın Kahramanmaraş yakınından geçen segmenti üzerinde uzun süreden beri yıkıcı bir depremin olmamış olması bu bölgenin olası deprem riskinin büyük olabileceğini göstermektedir. Kahramanmaraş'ta çok çeşitli jeolojik zamanlardan kalma oluşumlara rastlanmaktadır. Özellikle alt eosen yaşlı greler, miyosen oluşumları, Narlı Ovası'nın güneyinde mezozoik seriler, İlin güneydoğusunda orta eosen kalkerlerinin üzerinde tebeşirli katmanlar, Pliyosen yaşlı oluşumlar, akarsuların vadi tabanlarında ve alüvyonlarla örtülü ovalarda ise Kuvaterner yaşlı oluşumlar görülmektedir (Baydar ve Yergök, 1996).

Şekil 3: Kahramanmaraş'ın Jeoloji Haritası

1.3. İklim Özellikleri

Kahramanmaraş, coğrafi konumunun etkisi ile iki farklı iklim tipi arasında yer almaktadır. İlin güneyinde Akdeniz iklimi, kuzeyinde ise karasal iklim görülmektedir. İl genelinde kış aylarında bölgenin Sibiryaya Yüksek Basıncının etkisi altında kalması nedeniyle sıcaklıklar azalmaktadır. Yaz aylarında ise basınç merkezlerinin yer değiştirmesi nedeniyle yörenin Basra Alçak Basıncının etkisi altına girmesiyle sıcaklık artmaktadır. Böylece genel sirkülasyona bağlı olarak sıcaklık Ocak ayından itibaren Ağustos'a kadar artmakta, Eylül ayından Ocak ayına kadar da hızlı bir şekilde düşmektedir. Ayrıca ilin 150-3027 metrelik yükseltiler arasında yer aldığı göz önüne alındığında hem sıcaklık hem de yağış

değerlerinde il bazında farklılıklar görülmektedir. Kahramanmaraş merkez ilçelerde (Onikişubat ve Dulkadiroğlu) görülen iklimin aksine yükseltiye bağlı olarak kuzeye doğru gidildikçe tamamen karasal iklim özellikleri görülmektedir. Kahramanmaraş'ın yıllık ortalama sıcaklık değeri 16,5 °C'dir. Kahramanmaraş ilinde Akdeniz yağış rejimi görülmektedir. Buna bağlı olarak en yağışlı mevsim kış mevsimi, en az yağış düşen mevsim ise yaz mevsimidir. Bununla beraber Kahramanmaraş ili içerisinde yağış miktarı da farklılık göstermektedir.

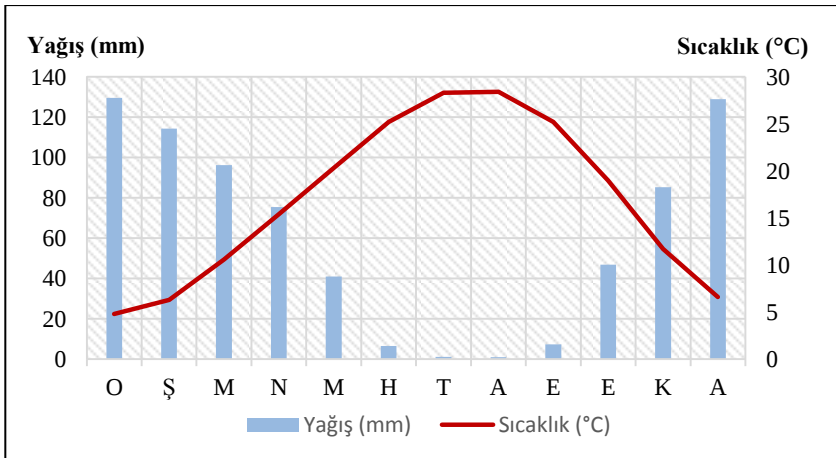
Bu

farklılıkta

yükselti, bakı, hava kütleleri, orografik özellikler ve özel konum etkilidir. Kuzeye doğru gidildikçe iklimde karasallaşma görülmesiyle birlikte ilkbahar yağışlarının oranında artış gözlenmektedir. Kahramanmaraş'ta batıdan doğuya doğru yağış miktarında bir azalma görülmektedir. Güneyden Antakya-Maraş grabeni boyunca gelen denizsel hava kütleleri nedeniyle Akdeniz'in nemli hava kütleleri, Andırın ve çevresinde yüksek dağlarla karşılaştığından dağları aşarken bu hava kütlelerinin yükselerek soğumasından, batıdaki ilçelerde diğer ilçelere nazaran daha fazla yağışların oluşmasına sebep olmaktadır. (<https://www.mgm.gov.tr/>). Bu durumda Kahramanmaraş ve ilçelerinde farklı iklim koşulları ile karşılaşmaktadır. İl bazında yağış miktarına bağlı olarak hem Akdeniz yağış rejimi hem de karasal yağış rejimi özelliğini görülmektedir. Yağış özelliklerine göre Maraş Havzasında "Akdeniz Yağış Rejimi" görülürken havzanın kuzeyinde "Doğu Anadolu Karasal Yağış Rejimi" özellikleri belirir (<https://www.mgm.gov.tr/>) (Tablo 1 ve Şekil 4).

Tablo 1: Kahramanmaraş'ın Aylık ve Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerlerinin Dağılımı

İstasyon		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
K.maraş	Sıcaklık (°C)	4,8	6,3	11	15	20	25,2	28,3	28,4	25,2	19	11,7	6,6	16,8
	Yağış (mm)	129,6	114	96	76	41	6,6	1,2	0,9	7,4	46,9	85,2	129	733,7

Şekil 4. Kahramanmaraş'ın Aylık ve Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerlerinin Dağılımı

1.4. Hidrografik Özellikleri

Kahramanmaraş morfolojik yapısı ve iklim özellikleri nedeniyle su kaynakları bakımından oldukça zengin bir coğrafi yapıya sahiptir. İl tümüyle hidrografik yapı yönünden Ceyhan Havzası içinde kalmaktadır. Kahramanmaraş'ın en önemli ve en büyük nehri Elbistan İlçesi'nden doğan Ceyhan Nehri'dir. Ceyhan Nehri'nin uzunluğu 509 km.'dir. Elbistan Ovası ile Çukurova arasında Güneydoğu Toroslar'ın Nurhak Dağı, Berit Dağı ve Engizek Dağı gibi kesimleri arasından boğazlar açarak güneye doğru yönelmektedir. Ceyhan Irmağı'na bu dağlık alandan çıkmadan önce Gölbaşı göllerinin sularını toplayan Aksu Nehri karışır. 150 km. uzunluğundaki Aksu Nehri, Ceyhan'ın en büyük koludur. Kahramanmaraş ilinde bu akarsular dışında Ceyhan'ın kolları olan ve onu besleyen merkez ilçelerde; Tekir, Erkenez, Karaçay, Deliçay, Üngüt, Körsulu, Fırnız, Karasu, Peynirdere, Kerhan, Andırın ilçesinde; Üzücek, Geben, Andırın, Çokak, Elbistan İlçesinde; Söğütlü, Hurman, Nargile, Göksun İlçesinde; Terbüzek, Göksun, Çukurhisar, Güredin, Pazarcık ilçesinde; Mizmilli, Göksu, Ardıl, Bağlam ve Türkoğlu ilçesinde; Gökpınar gibi dereler katılmaktadır.

Aksu Çayı üzerinde, sulama ve taşkınlardan korunma amaçlı yapılmış olan Kartalkaya Barajı (10,20 km²), Ceyhan Nehri üzerinde, enerji üretim amaçlı yapılmış olan Berke Barajı, Menzelet Barajı (42 km²), Sır Barajı (47,50 km²), Kılavuzlu (2,88 km²) ve Adatepe Barajları (18,60 km²), Erkenez Çayı üzerinde içme ve sulama amaçlı yapılan Ayvalı Barajı (2,73 km²) yer almakta olup, Kahramanmaraş'taki baraj göllerinin alanı 105,31 km²'yi geçmektedir (ÇED ve Planlama Şube Müdürlüğü, 2011; Kahramanmaraş Belediyesi, 2018). İlde Kartalkaya, Kılavuzlu ve Ayvalı barajları içme ve sulama suyu; Adatepe Barajı sulama amaçlı ve Menzelet ve Sır barajları da enerji amaçlı kullanılmaktadır. Bu barajlar, rekreasyon faaliyetleri açısından değerlendirilmesinin yanı sıra, rafting, su sporları, sportif olta balıkçılığı, izcilik, kampçılık, doğa yürüyüşleri, av turizmi açısından da çok büyük turizm potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca Sır Barajı üzerinde rüzgâr sörfü, su kayağı, kürek çekme, yelken gibi su sporları faaliyetleri yapılmaktadır. Menzelet baraj gölünde ise tekne turları parkurları ve offshore Türkiye şampiyonası gerçekleştirilmiştir.

1.5. Fitocoğrafya

Kahramanmaraş üç fitocoğrafik (İran-Turan, Avrupa-Sibirya ve Akdeniz) bölgenin kesiştiği bir alan üzerinde yer almaktadır. Akdeniz ile İran-Turan Fitocoğrafya Bölgelerinin geçiş kuşağında, Anadolu Diyagonalı'nın güneyde iki kola ayrıldığı bölgede bulunması nedeniyle zengin bir floraya sahip olup, ilin endemizm oranı oldukça yüksektir. Doğal peyzaj özellikleri bakımından oldukça zengin olan yörede, bitki coğrafyası bakımından İç Anadolu (İrano-Turanian), Akdeniz (Mediterranean) ve Anadolu Diagonalı üzerinde bulunması nedeniyle de kısmen Karadeniz (Euro-Sibirian) flora bölgelerinin elemanları bulunmaktadır. Anadolu Diyagonalı olarak isimlendirilen yörede, güneyde

Maraş ovası ve çevresinde maki toplulukları yer alırken kuzeye doğru, kızılçam, meşe, ardıç, karaçam, göknar ve sedirden oluşan orman örtüsü, 2000 metrenin üzerinde ise ot toplulukları bulunmaktadır. Kahramanmaraş'ta 2500 çiçekli bitki ve eğreltinin %20'si endemiktir. Bu endemik bitkilerden bir kısmı yalnızca Kahramanmaraş yöresinde doğal ortamda yetişmektedir. Bunlardan Maraş salebi (*Orchis Anatolica*), yöreye özgü endemik bitkilerden biridir ve Kahramanmaraş'ta dondurma üretiminde büyük önem taşımaktadır (Varol, 2003). Kahramanmaraş'ta yükseltiye bağlı olarak Çalı Formasyonu, Orman Formasyonu ve Alpin Formasyonu olmak üzere üç çeşit bitki formasyonu görülmektedir. Bunlardan çalı formasyonu 500-1200 metreler arasında karışık çalılardan meydana gelmektedir. Bu bitki örtüsü maki karakterli olup kermes meşesi, mazi meşesi, laden, sandal, zeytin, dişbudak, sumak, akçakesme, karaçalı, erguvan gibi türleri içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca Kızılçamların arasında kışın yaprağını döken geniş yapraklı ağaçlara da rastlanmaktadır. 900-2000 metreler arasında ise karaçam, göknar, sedir, ardıç ve meşe türleri bulunmaktadır. İlin %35'ine yakın bir alanını ormanlar oluşturmaktadır (Kısakürek, 2006). Katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*), kermes meşesi (*Quercus coccifera*), kuşburnu (*Rosa canina*), tespih çalısı (*Styrax officinalis*), akçakesme (*Phylleria media*), karaçalı (*Paliurus sp.*), böğürtlen (*Rubus canescens fructirca*), geyikdikenini (*Crataegus sp.*), eğrelti (*Pteridium sp.*), ısırgan (*Urtica dioica*), ayrikotu (*Carex sp.*) gibi çalı ve otsu türlere de rastlanmaktadır. Kızılçam (*Pinus brutia*), karaçam (*Pinus nigra*), göknar (*Abies Cilicica*), sedir (*Cedrus libani*), ardıç (*Juniperus excelsa*, *J. oxicedrus*), fıstıkçamı (*Pinus pinea*), kayın (*Fagus orientalis*), meşe (*Quercus coccifera*, *Q. Cerris*), çınar (*Platanus orientalis*) bölgede görülen maki türleridir (Varol, 2003). Kahramanmaraş, yaban hayvanları bakımından da oldukça zengindir. Yörede keklik, üveyik, yaban güvercini, bıldırcın, sarıasma, çulluk, tavşan, porsuk, tilki, kurt, toy, bağirtlak, kartal, şahin ve yabani akbaba gibi kuşlar; domuz, geyik, ayı, yaban kedisi, vaşak, sırtlan ve yaban keçisi gibi hayvanlar yoğun olarak gözlenmektedir (Anonim, 1997).

1.6. Toprak Özellikleri

Kahramanmaraş'ta, ana kaya, iklim ve yeryüzü şekilleri özelliklerine bağlı olarak farklı toprak grupları oluşmuştur. Topraklar genellikle killi, kireçli, marnlı ve konglomera gibi kolay eriyebilen kayalardan oluşmuştur. İl sınırları içerisinde Kolüvyal, Organik, Kahverengi Orman, Kireçsiz Kahverengi Orman, Kırmızı Kahverengi, Kırmızı Akdeniz, Bazaltik ve Kestane Rengi Topraklar, akarsu kenarlarında ise Alüvyal Topraklar bulunmaktadır. Topraklar mineral bakımından zengin olduğundan özellikle Kırmızı Akdeniz Toprakları gibi killi topraklardan oluşan zeminler geçirimsiz iken, Kahverengi Orman Toprakları gibi gevşek yapıdaki zeminler geçirimlidir. Maraş ovasında küçük tarım arazilerinde daha çok tahıl ürünleri (buğday, arpa, yulaf vb.) yetiştirilirken, büyük

tarım arazilerinde ise endüstri bitkileri (pamuk, kırmızıbiber, zeytin vb.) yetiştirilmektedir (ÇED ve Planlama Şube Müdürlüğü, 2011).

2. BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. Tarihi Özellikler

Tarihi Prehistorik Dönemlere kadar uzanan Kahramanmaraş, Anadolu ve Mezopotamya arasında önemli bir yol güzergâhında, Çukurova'yı Doğu Anadolu'ya bağlayan demiryolu hattının kuzeyinde ve Güneydoğu Anadolu'yu İç Anadolu'ya bağlayan karayolu üzerinde yer almaktadır. Mezopotamya, Suriye, Kapadokya ve Kilikya ticaret yollarını birbirine bağlamaktadır. Dolayısıyla güneyden ve Akdeniz'den gelen yolları doğuya ve kuzeye bağlayan önemli bir konumdadır. Bu nedenle, geçmişten günümüze kadar stratejik konumuyla, kentin birçok medeniyete ev sahipliği yapmasına, ekonomisinin gelişmesine ve zenginleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla tarihin her döneminde stratejik açıdan büyük önem taşımış ve taşımaktadır. Anadolu'da önemli ve köklü bir yerleşim yeri durumundadır. Şehrin kuruluşu, M.Ö. dokuz binli yıllara, yani Paleolitik döneme kadar inmektedir. Kahramanmaraş'ta Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hititlerden bu yana bölgeye birçok millet ve medeniyet hâkim olmuştur. Hititlerin önemli bir merkezi olan bölge, Hititlerde "Markasi", Geç Hititlerde "*Gurgum*" olarak adlandırılmıştır. Maraş aslanı adıyla tanınan heykelin üstüne yazılmış olan Hitit yazılarında Maraş adı da geçmektedir. Hititlerden sonra kurulan Asurlara ait kitabelerde, Maraş adı "Margası", Romalılar döneminde İmparator Germanikom adına atfen, "Germanicia" adı verilmiştir. Bizans kaynaklarında bölge, "Marasin", "Marasion" şeklinde olup, Arap kaynaklarında ise şehrin adı "Meras" olarak geçmektedir (Atalay, 1973; Gökhan, 2011; Gündüz ve diğ, 2001). Buradan da anlaşılmaktadır ki tarihin ilk dönemlerinden itibaren Kahramanmaraş, çeşitli isimlerle anılmıştır. Fakat bu ifadelerin bazılarının "Maraş" ismine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Hititler, Asurlular, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Memlükler, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar bu yörede hüküm sürmüştür. Ayrıca geç Roma dönemine ait Germanicia mozaikleri yörenin yerleşim tarihindeki önemini göstermektedir (Gökhan, 2012). Tarih boyunca çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, bir şehir olan Maraş, Dulkadiroğlu Beyliğinin ana merkezi konumunda olmuştur. Bölge Yavuz Sultan Selim döneminde, kesin olarak Osmanlı Devleti'ne katılmış ve Osmanlı döneminde önemli merkezler arasında yer almıştır. Cumhuriyet devrinde ise eskiden beri söylenip yazıldığı şekliyle Maraş ismi aynen kabul edilmiştir (Gök, 2013). Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan Kahramanmaraş'a 5 Nisan 1925 tarihinde TBMM tarafından "Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası" verilmiştir. Ayrıca İstiklal Savaşı'nın öncülüğünü yapmış olması dolayısıyla 7 Şubat 1973 tarihinde ise "Kahramanlık" unvanı ile şereflendirilmiş ve ismi "Kahramanmaraş" olarak değiştirilmiştir.

Kahramanmaraş'ın üç bölgenin kesişim noktasında bulunması hem fiziki hem de beşerî özellikleri bakımından geçmişten günümüze coğrafi anlamda farklılıklar göstermesine neden olmuştur. Tarihsel olarak Maraş bölgesi iki kısma ayrılmakta ve kendine has özellikler göstermektedir (Konyar, 2010). Sandal ve Karademir (2015)'in çalışmasında da Kahramanmaraş yöresi sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda kendine has özellikleri ile iki kısma ayrılmaktadır. Adana ve Osmaniye illerine komşu ilçeleri kültürel açıdan birbirlerine daha çok benzerlik gösterirken, kuzey ve doğudaki ilçeleri farklılıklar göstermektedir. Kültürel değişim ve etkileşimde toplumlar arası sosyo-ekonomik ve teknolojik ilişkiler ve kırsal-şehir arasındaki göç hareketlerinin özellikleri bu değişimde etkili olmuştur. Ayrıca Kahramanmaraş hem atasözleri, manileri, tekerlemeleleri, bilmeceleleri ile hem de halk edebiyatı bakımından şairleri, yazarları ile önemli bir kültür şehridir. Kahramanmaraş'ta, bakırcılık, ahşap oymacılığı, ayakkabı imalatı, kilim dokumacılığı, mobilyacılık, dericilik, köşkerlik, nakış, sim, sırma işlemeciliği ve kuyumculuk büyük önem taşımaktadır.

2.2. Nüfus Özellikleri

Kahramanmaraş'ın nüfus miktarı ve nüfus yapısında geçmişten günümüze sosyal ve ekonomik özellikleri bakımından çok önemli değişimler yaşanmıştır. 29 Ekim 1927 tarihli genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusu 13.629.488 olup, Maraş Nüfusu 184.958'dir. İl nüfusu sürekli bir şekilde artış göstererek 1965 yılında ilk pamuklu dokuma fabrikasının faaliyete geçmesi ve 1968 yılında ilin kalkınmada öncelikli iller statüsüne alınmasının da etkisi yükselmiş, hatta 1984 sonrasında sanayi teşvikleri sayesinde şehrin sosyo-ekonomik ve nüfus açısından gelişimi hızlanmıştır. 2000 nüfus sayımında Kahramanmaraş'ın nüfusu 1 milyonu geçmiştir. Bu dönemde önceki dönemlere göre nüfus artış hızı azalsa da yatırımların etkisiyle nüfus artmaya devam etmiştir. Kahramanmaraş ilinin 2007'de nüfusu, 1.004.414, nüfus yoğunluğu 69/km², 2010'da nüfusu, 1.044.816, nüfus yoğunluğu 72/km², 2015'de nüfusu 1.096.610, nüfus yoğunluğu 75/km², 2018 yılı verilerine göre 1.144.851 kişi ve 2019'de ise nüfusu 1.154.102, nüfus yoğunluğu ise 79/ km² olmuştur. Kahramanmaraş Türkiye'nin nüfus olarak en kalabalık 18. ilidir (Tablo 2). Özellikle Kahramanmaraş büyük şehir olduktan sonra yöreye büyük yatırımlar yapılmış ve dışarıya yapılan göçlerde büyük oranda azalma yaşanmıştır. Kahramanmaraş'a genellikle çevre köyler ve ilçelerden göç olayı yaşanmaktadır.

Tablo 2: Kahramanmaraş'ın Yıllara Göre Nüfusu (TÜİK 2019)

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam	Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1927	93.443	93.412	186.855	1980	377.607	360.425	738.032
1935	95.029	93.848	188.877	1985	426.554	413.918	840.472
1940	101.701	100.372	202.073	1990	450.243	442.709	892.952
1945	133.126	128.424	261.550	2000	510.662	491.722	1.002.384
1950	-	-	288.843	2007	506.711	497.703	1.004.414
1955	-	-	336.797	2010	528.711	516.105	1.044.816
1960	197.607	192.250	389.857	2013	546.943	528.763	1.075.706
1965	222.104	216.319	438.423	2015	556.607	540.003	1.096.610
1970	266.819	262.163	528.982	2018	580.410	564.441	1.144.851
1975	330.443	311.037	641.480	2019	586.616	567.486	1.154.102

Kahramanmaraş, 6360 sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile büyükşehir belediyesi statüsü kazanmıştır (Resmî Gazete, 2012). Yeni büyükşehir modeli ile ilgili düzenlemeleri içeren 6360 sayılı kanunun getirdiği en büyük değişiklik, büyükşehir olarak kabul edilen yerlerde büyükşehir sınırının, il mülki sınırına kadar genişletilmesidir. Kahramanmaraş ili büyükşehir statüsüne geçmeden önce, 1 merkez ilçe 9 ilçe, 8 bucak merkezi (1'i belde), 51 belde, 468 köy olmak üzere toplam 537 yerleşme

bulunmaktaydı. Büyükşehir statüsüne kavuştuktan sonra 62 olan belediye sayısı (Büyükşehir Belediyesi dâhil) 12 olmuştur. Kahramanmaraş'ta, merkez ilçe ikiye ayrılarak Onikişubat ve Dulkadiroğlu isminde iki ilçe ve bu isimle belediyeler kurulmuştur. Dolayısıyla mahalli idare birlikleri de kapatılmıştır. Köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı bulundukları ilçenin belediyesine dâhil edilmişlerdir. 2019 itibarıyla Kahramanmaraş Onikişubat ve Dulkadiroğlu (Merkez ilçeler), Andırın, Afşin, Ekinözü, Türkoğlu, Pazarcık, Elbistan, Nurhak, Çağlayancerit, Göksun ve Kahramanmaraş büyük şehir olmak üzere on iki belediyeye sahiptir.

2.3. Ekonomik Özellikler

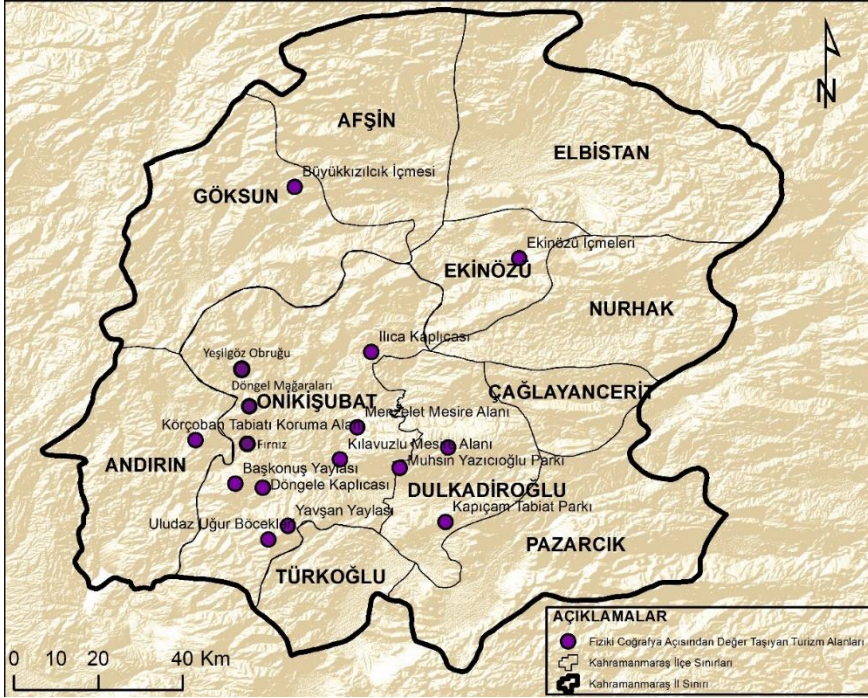
Kahramanmaraş'ın ekonomik yapısı, Cumhuriyet'ten 1980'li yıllara kadar genellikle tarım, hayvancılık ve küçük el sanatlarına dayalı olarak gelişmiştir. İlde özel sektör yatırımları 1984 yılında başlamıştır. Kahramanmaraş, coğrafi konumu nedeniyle, iklim yapısının tarım faaliyetlerine elverişli olması tarım ve ekonomide ön plana çıkmasını sağlamıştır. Yakın zamanda devletin, üretime ve ihracata yönelik geliştirdiği teşvik politikaları Kahramanmaraş'ta uygulanmaya başlanmış, sanayileşme ve ticaret süreci daha çok tekstil sektörü alanında gerçekleşmiştir. Tekstil sanayi, il ekonomisine yüksek döviz girdisi sağlamaktadır. Ayrıca geçmişten gelen küçük el sanatlarının uzantısı olarak sektör büyüklüğü açısından, tekstil sanayinden sonra ikinci sırada çelik eşya sanayi yer almaktadır. Çelik mutfak eşyaları sektörü de sanayileşme eğiliminde önem

taşımaya başlamıştır. Kâğıt ve çimento gibi alanlarda da bölge sanayicisinin entegre yatırımlarına gıda, toz ve pul biber sektörüyle, Kahramanmaraş'ın ün kazanmasına yol açan dondurma sektörü de eklenmiş ve bunlar ilde hızla gelişen sektörler arasında yer almaya başlamıştır. Böylece Kahramanmaraş'ta ekonomi sektörü her yıl 6 milyar dolar sanayi hacmi ve 40 milyar liralık aktif büyüklüğe ulaşmıştır. Bu bağlamda Kahramanmaraş'ta dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektörü %72,3'lük pay ile istihdam yaratmada ilk sırada yer almaktadır. Bu sektörü %7,3'lük pay ile gıda sektörü ve %7,5'lik pay ile kimyapetrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayi sektörleri izlemektedir (www.kmtso.org.tr; www.dogaka.org).

3. KAHRAMANMARAŞ'TA TURİZM MERKEZLERİ

Kahramanmaraş fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri nedeniyle turizm potansiyeli açısından oldukça zengin bir yerleşim yeri konumundadır. İlde sulak alanlar (Yeşilgöz, Menzelet ve Sır Baraj Gölleri Kumaşır Gölü, Kısık Vadisi, Karagöl, Gavur Gölü Bataklığı), mağaralar (Döngel, Savruk Mağarası, Ashab-ı Kehf ve Pazarcık'ın güneybatısında bulunan Bulut Deliği Mağarası), dağlık alanlar ve yaylalar (Ağıllı, Ağoluk, Akifiye, Kozludere, Bertiz, Yavşan, Başkonuş, Eğrigöl, Engizek, Karagöl, Çimen (Uludaz), Kazma, Seen, Çalıbalma, Üçkaya, Kümperli-Delihacılı, Binboğa, Yedikuyular ve Karagöl), bitki örtüsü açısından zengin olan ormanlık alanlar (Başkonuş, Yavşan, Kapıçam ve Andırın'da Körçoban), jeolojik yapı nedeniyle oluşan termal kaynaklar (Ilıca, Döngele, Ekinözü), Çamlık, Pınarbaşı, Kahramanmaraş Kent Ormanı (515.000 m²), Kılavuzlu, Muhsin Yazıcıoğlu Parkı, Ceyhan'ın gözü gibi çeşitli mesire alanları; yaban hayatı ve av turizmi; ornito turizmi ve botanik turizmi için önemli kaynaklar bulunmaktadır (Şekil 5). Bunların yanı sıra Kahramanmaraş kültür ve inanç turizmi açısından camiler, hanlar hamamlar, kaleler, kapalı çarşı, geleneksel el sanatları, yöresel yemekler, dondurma, tarhana ve kırmızıbiber üretimi, karakucak güreş festivali dondurma, elma, ceviz vb. festivalleri, divan ve halk ozan kültürü yönüyle de oldukça zengindir.

3.1. Fiziki Coğrafya Açısından Değer Taşıyan Turizm Alanları

Şekil 5: Kahramanmaraş'ta Fiziki Coğrafya Açısından Değer Taşıyan Turizm Alanları

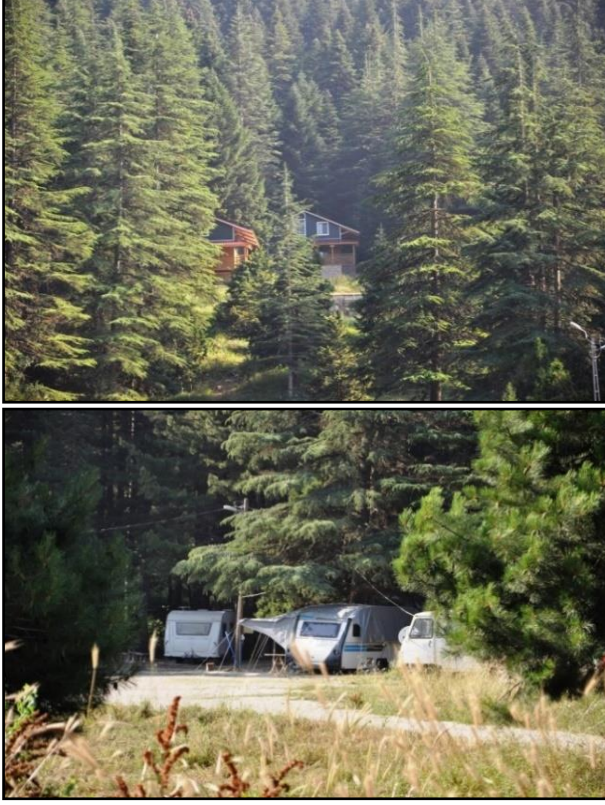
Yavşan Yaylası; Kahramanmaraş'a 36 km uzaklıkta Kahramanmaraş ili, Onikişubat merkez ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Zirvesi 1964 m yükseltiye sahiptir. Yavşan yaylası Akdeniz ve İran-Turan fitocoğrafik bölgele-
rinin geçiş kuşağında ve Anadolu Diagonalinin güneyinde iki kola ayrıldığı
bölgede bulunmaktadır. Yavşan bitki örtüsü ve yaban hayatı özelliğine sahip
bir *tabiat parkı*dır. Yavşan Yaylası Tabiat Parkı doğal su kaynakları bakımından
oldukça zengindir. Yöre milli ve milletlerarası ender bulunan tabii kaynak de-
ğerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahiptir. Yöreye ulaşım stabi-
lize orman yoluyla sağlanmaktadır. Yavşan Yaylası yabani bitki ve hayvan tür-
leri açısından da oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Sadece bölgeye özgü (en-
demik) yaklaşık 65 adet bitki türü tespit edilmiştir. Ayrıca yörede iğne yapraklı
türlerden ülkemizde doğal olarak yetişen Toros Göknarı, Toros Sediri, Kara-
çam ile Ardıç, yapraklılardan Titrek Kavak ve Meşe türleri yayılış göstermekte-
dir. Alpin zona yakın yerlerde Ladin ile Göknar, dere içlerinde Yabani Ceviz
bulunmaktadır. Yörede, anıt ağaç niteliğine sahip olabilecek çok yaşlı ağaçlara
rastlanmaktadır. Yavşan yaylası ülkemizde doğal olarak yetişen ağaç türleri-
mizden Toros Göknarının (*Abies cilicica*) kuzey yarım küredeki yayılış alanının
en doğusunu oluşturur. Ayrıca dünya üzerindeki yayılışı çok daralan asırlık
Anıt ağaç özelliği taşıyan Sedir (*Cedrus libani*) ağaçlarının saf ve karışık halde
bulunduğu nadir bir tabiat parkıdır (Varol 2003; Kısakürek, 2006). Toplam

alanı 348 hektar olan Yavşan Yaylası Tabiat Parkı, Mutlak Sınırlı ve Kontrollü üç kullanım alanı bulunmaktadır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Yavşan Tabiat Parkı

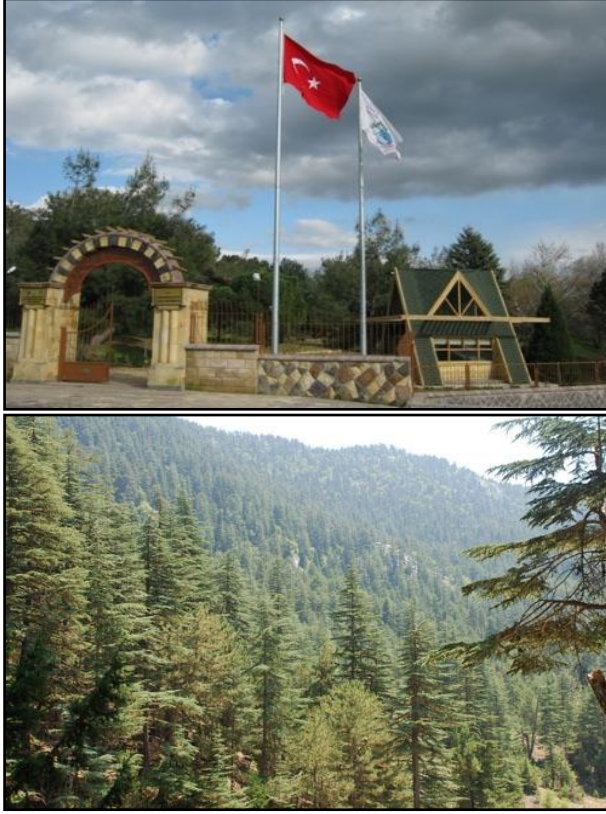
Başkonuş Yaylası; Kahramanmaraş-Andırın karayolu üzerinde Kahramanmaraş iline 55 km uzaklıktadır. Akdeniz ve İran-Turan fitocoğrafik bölgelerinin geçiş kuşağında yer almaktadır. Ortalama yükselti 1280-1325 metreler arasındadır. Başkonuş Dağı üzerinde Yediardıç ve Sersem Yaylası adı verilen iki önemli alan bulunmaktadır. Yöredeki flora ve fauna zenginliği ve ulaşılabilirlik yöreyi eko-turizm potansiyeli ve rekreasyon açısından çekici hale getirmiştir. Yöre zengin biyolojik çeşitliliğe ve vejetasyon tiplerine sahiptir. Bu bitki örtüsü içerisinde kızılçam, karaçam, sedir, göknar, meşe, ardıç, akçaağaç, dişbudak, boylu ardıç, gürgen, dere kenarlarında da çınar ve kızılağaç gibi orman elemanları ve otsu bitkiler yayılış göstermektedir. Yörede doğal hayatta nesli azalmış yaban hayvanlardan biri olan kızıl geyiği üreterek tekrar doğaya kazandırmayı amaçlayan kızıl geyik üretme istasyonu da bulunmaktadır (Tıraş, 2008). Ayrıca konaklamaya müsait dağ evleri (bungolov) ile çadır ve karavanları yerleştirmeye uygun alanlar yer almaktadır. Anadolu Karaçamı (*Pinus nigra* subsp.), Kızılçam (*Pinus brutia*), Lübnan Sediri (*Cedrus libani*), Toros Göknarı (*Abies cilicica*) ve Saçlı meşe (*Quercus cerris*), Kokulu Ardıç (*Juniperus foetidissima*), Boylu Ardıç (*Juniperus excelsa*), Andız (*Arceuthos drupacea*), Adi Porsuk (*Taxus baccata*), Titrek Kavak (*Populus tremula*), Doğu Gürgeni (*Carpinus orientalis*), Doğu Kayını (*Fagus orientalis*), Mazı Meşesi (*Quercus infectoria*) ve Lübnan Meşesi (*Quercus libani*) gibi türleri yörede görmek mümkündür (Avşar, 2002) (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Başkonuş Yaylasındaki Dağ Evleri (Bungolov) ve Karavan Alanları
(<https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/baskonus-yaylasi.html>)

Kapıçam Tabiat Parkı; Kahramanmaraş Dulkadiroğlu merkez ilçesinin 13 km güneydoğusunda Güzelyurt mevkiinde 179 hektarlık bir alanda bulunmaktadır. Yöre 159 adet ağaç ve ağaçcık türünün, yaşlı kızılçam ormanının ve 400 civarında otsu ve odunsu bitkinin barındığı bir botanik bahçesinin olduğu tabiat parkıdır. Ayrıca kınalı keklik üretme istasyonunun da bulunduğu önemli bir mesire alanı durumundadır

Körçoban Tabiatı Koruma Alanı; Kahramanmaraş'a 140 km uzaklıkta, Andırın ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. 580 hektarlık alanda Toros Göknarı (*Abies cilicica*), Lübnan Sediri (*Cedrus Libani*) ve Toros Karaçamı (*Pinus nigra ssp. pollasiana*) türlerinin aralarında, anıt ağaç niteliği gösteren yaşlı ve boylu nadir orman ekosistemi bulunmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: Kapıçam Tabiat Parkı ve Körçoban Tabiatı Koruma Alanı

Yedikuyular; Kahramanmaraş'ın doğusunda şehir merkezine yaklaşık 15 km uzaklıkta, Ahır Dağı'nın doğu kısmında 1850-2033 rakımları arasında yer alan yörenin önemli bir kayak merkezidir. Yörede yapılan etütler sonunda, bölgede kar kalınlığı ve kalitesi kış turizminin önemli merkezlerinden biri olan Erzurum Palandöken'den daha fazla kar alan bir bölge olduğu gözlemlenmiştir. Zemindeki kar süresi kar makinası kullanılmadan sabit 122 gündür. Randımanlı kar kalınlığı süresi ise 101 gündür. Kar yağışı bölgede, yılın Kasım ayında başlamakta ve yaklaşık Mart ayına kadar sürmektedir. Bunun sonucunda yörede yaklaşık 4-5 ay gibi bir süre kar bulunması ve çim yüzeyli olması bölgenin kış turizmi için önemli bir merkez olmasına neden olmuştur (Karaman ve Gül, 2016) (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Yedikuyular Kayak Merkezi ve Tesisleri

Ekinözü İçmeleri; Kahramanmaraş merkeze 148 km. uzaklıktaki Ekinözü ilçesinde yer almakta olup, Arap Levhası ile Anadolu Levhasının çarpışma kuşağındaki fay üzerindedir. Yöre aşağı, yukarı ve orta içmeler olmak üzere üç kaynaktan oluşmaktadır. Kaynağın debisi ortalama 0,96 lt/sn, sıcaklığı ise 13-13,3°C arasındadır (Baydar ve Yergök, 1996). Romalılardan günümüze kadar kullanıldığı bilinen içmeler günümüzde kaptaj yapılarak oluklara alınmış ve üzeri şadırvanla kapatılmıştır. Her üç içme kaynağının sularında kalsiyum, magnezyum, demir, sodyum, karbondioksit, bikarbonat gibi maden ve mineraller bulunmaktadır. Su, romatizmal hastalıkların kronik dönemlerinde, kronik bel ağrısı, osteoartrit gibi yumuşak doku hastalıklarının tedavisinde, ortopedik operasyonlar, sedef, mantar beyin ve sinir cerrahisi sonrası gibi uzun süreli hareketsiz kalma durumlarında, fiziksel engelli hastalıkların tedavisinde, yaralarda, egzamada, genel stres bozukluklarında ve spor yaralanmalarında tamamlayıcı tedavi unsuru olarak; osteoporozda, üst mide-bağırsak sisteminin fonksiyonel rahatsızlıklarında ve üriner sistem taşlarının temizlenmesi için yardımcı tedavi unsuru olarak kullanılabilir niteliktedir (Özeke ve Özmutaf, 1991). Ekinözü İçmelerinden daha çok içerek yararlanılmaktadır. Deniz seviye-

sinden 1200 m. yükseltide yer alan Ekinözü içmelerinde, ayrıca yükseltiye bağlı olarak havanın temiz olması insanların solunum organlarını güçlendirici ve kan dolaşımını hızlandırıcı etki yapmaktadır. Bu nedenle içmelere gelen ziyaretçiler hastalıkların tedavisinin yanı sıra iklim kürlerinden yararlanma gezme-görme, eğlenme ve dinlenme faaliyetleri için de içmeleri tercih etmektedirler. (Fotoğraf 5).

Ilıca Kaplıcası; Kahramanmaraş'ın Onikişubat ilçe sınırları içerisinde, merkez ilçenin 68 km. kuzeyinde Berit Dağı eteklerinde 1000 m. yükseltide ve Ilıca Mahallesi'nde yer almaktadır. Yöre jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri bakımından termal kaynaklar açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Ayrıca yörede antik dönemden bugüne kadar çeşitli uygarlıklar yaşamıştır. Bölgenin Bizans döneminde Mezopotamya'yı, Orta Anadolu ve İstanbul'a bağlayan yol üzerinde olması gelişimini hızlandırmıştır. 1886 tarihli (1302) Osmanlı Salnamesinde dahi Zeytun yerleşmesinden ve yerleşmeye yarım saat uzaklıktaki kaplıcadan bahsedilmektedir. Bugünkü Ilıca yerleşmesinde iskân 1880'lerden itibaren termal kaynağın bulunduğu dere içerisinde başlamıştır (Söylemez, 2007). Ilıca kaplıcası Sağlık Bakanlığı tarafından 2002 yılında kaplıca statüsüne alınmıştır. MTA tarafından yapılan sondajlardan Ilıca Kaplıcası kuyu sularının sıcaklıkları 41°C ila 49°C arasındadır. Bu sular "sıcak termal sular" grubuna girmektedir. pH değeri dikkate alındığında olumlu-yarı olumlu bazik sular grubunda yer almaktadır. Kimyasal olarak HCO_3^- , Ca^{+2} , S ve Mg^{+2} ; fiziksel olarak ise akroterm sular grubunda yer almaktadır. Ilıca termal sularından genelde banyo yaparak ve az da olsa içerek yararlanılmaktadır. Kaplıca suları romatizmal, fonksiyonel damar, solunum sistemi, sinir sistemi, deri, kronik bronşit, üst solunum yolları ve kadın hastalıkları gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır (Hamut ve Ceran, 2008). Yörede yükseltiye bağlı olarak iklim değerlerinde değişimler görülmektedir. İran-Turan ve Akdeniz bitki coğrafyası bölgelerinin geçiş kuşağında bulunan yörede topografya, iklim ve toprak derinliğinde gözlenen farklılaşmalara bağlı olarak zengin bitki tür ve yoğunluğu görülmektedir. Ayrıca yörenin bol oksijenli havası, insanların solunum yollarını rahatlatıcı ve kan dolaşımını hızlandırıcı etki yapmaktadır. Böylece yöreye gelen ziyaretçiler gezme, eğlenme, dinlenme amaçlı faaliyetlerde de bulunmaktadır (Fotoğraf 5).

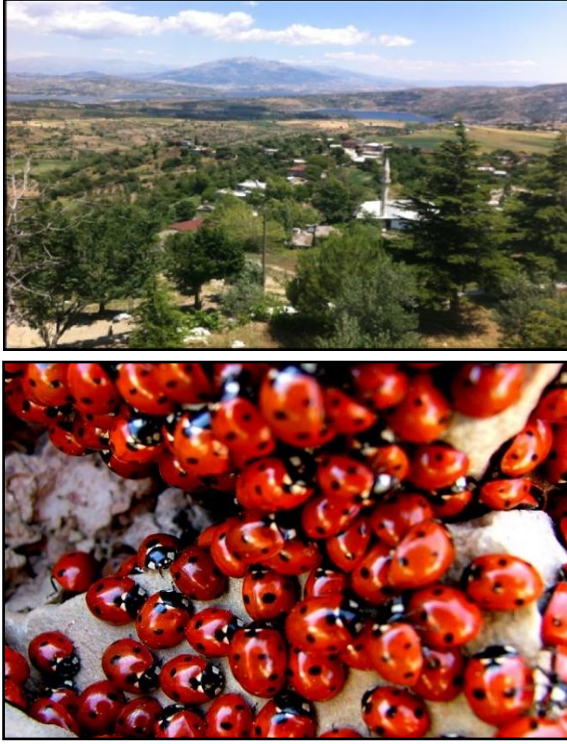
Fotoğraf 5: Ekinözü İçmeleri ve Ilıca Kaplıcası

Döngel Kaplıcası; Kahramanmaraş ili Onikişubat ilçesine bağlıdır. Döngel Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Kahramanmaraş'a 40 km uzaklıkta bulunan Döngel Mahallesi, Ceyhan Nehri üzerinde bulunan Sır Barajının batısındadır. Hartlap sıcak su kaynağı da denilen Döngel Kaplıcası, 1991 yılında Sır Barajının yapılması ile sular altında kalmıştır. Baraj yapımından önce, Ceyhan Nehri'nin batı yakasındaki Döngel Mahallesi ile aynı tarafta bulunması nedeniyle sıcak suyun adı Döngel olmuştur. Kaplıca daha sonra özel yatırım teşebbüsleri sayesinde 01.01.2010 tarihinde jeotermal kaynak olarak tekrar yeryüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Jeolojik olarak oldukça karmaşık olan bölge de birçok olumsuzluk bulunmasına rağmen bu karmaşık yapı, aynı zamanda Kahramanmaraş ve civarına jeotermal anlamda önemli girdiler sağlamaktadır (Kop, 2010). Sağlık turizmi açısından önemli bir potansiyele sahip olan bu kaplıcaların su sıcaklığı ortalama 38 C°'dir. Alanda yapılan sondaj çalışmaları sonucunda 370 metre derinlikte yaklaşık 100 lt/sn debiye sahip kaynağa ulaşılmıştır (Alpman, 1964; Kop, 2010). Kaplıca suyu, romatizmal hastalıklara, kemik erimesi, siyatik, bel-boyun fıtığı, kireçlenme, böbrek hastalıkları, dolaşım sistemi hastalıkları, sindirim sistemi rahatsızlıkları, cilt

hastalıkları, nörolojik iyileştirme gerektiren hastalıklar ve kemik erimesinde kalsiyum tamamlayıcı tedavisinde yarar sağlamaktadır. Bunların yanı sıra ameliyat sonrası tutukluk ve sertliklerin giderilmesi, kadın hastalıkları, stres ve strese bağlı tüm hastalıkların iyileştirilmesi, uykusuzluk ve yorgunluklar, saç, tırnak ve derideki hücrelerin canlanmasına da iyi geldiği belirtilmektedir (<http://termalrehber.com/kahramanmaras-ili-sifali-sulari-ve-kaplicalari>). Döngü Kaplıcası doğal güzellikler, rekreasyonel faaliyetler ve termal turizm açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir (Karademir, Sandal ve Bilinir, 2019) (Fotoğraf 6).

Göksun Büyükkızılçık İçmesi; Göksun ilçe merkezine 16 km uzakta Büyükkızılçık Köyü sınırları içinde yer almaktadır. İçmenin şifalı suyunun birçok hastalığa iyi geldiği yöre halkı tarafından ifade edilmektedir. Özellikle bu içmenin, sindirime ve idrar yollarına, yıkanmak suretiyle de cilt hastalıklarına iyi geldiği tespit edilmiştir (Anonim, 2014).

Uludaz Tepesi; Çimen Dağı'nın en yüksek bölümünü oluşturmaktadır. Yöre %30'dan fazla eğim, VII. sınıf sarp arazilerden ve büyük bir kısmı kireçsiz kahverengi orman topraklarından oluşmuştur. Bu nedenle Uludaz Tepesi çok şiddetli erozyon bölgesidir. Yörenin en karakteristik yapısı yedi noktalı uğur böceklerinin burada koloni halinde doğal yayılım göstermesidir (Fotoğraf 6). Bu uğur böcekleri tarım alanlarında ve tarım alanları dışında bulunan yaprak bitleriyle beslenmektedir. Uğur böceklerine yörenin zirvesinde daha yoğun olarak rastlanmaktadır. Çünkü bu alanda geven bitkisi yetişmektedir. Geven bitkisi salgıladığı bir yapıdan dolayı yaprak bitlerini üzerine çekmektedir. Böylece uğur böcekleri rahatlıkla beslenebilmektedir (Türk Özkan ve Ünlü, 2014). Yörede her yıl Mayıs ayının sonlarından itibaren Türkiye'nin en büyük uğur böceği kolonisi üreme amaçlı ortaya çıkmakta ve şenlikler yapılmaktadır.

Fotoğraf 6: Döngele Kaplıcası ve Uludaz dağı Uğur Böcekleri

Kılavuzlu Mesire Alanı; Kahramanmaraş il merkezinin 5 km batısında yer almaktadır. 50 dekarlık bir arazide yer alan parkta, bölgenin en büyük yel değirmeni, çay bahçesi, yapay şelale ve havuzu, geniş çocuk oyun alanları, yürüyüş alanları vb. bulunmaktadır (Fotoğraf 7).

Gavur Gölü; Önemli kuş göç yollarından biridir. Kahramanmaraş Türkoğlu İlçesi Beyoğlu yakınında yer almaktadır. Antakya Kahramanmaraş grabeninde ve deniz seviyesinden ortalama 478 m yüksekliktedir. 1950'li yıllarda sıtma ile mücadele için kurutulmaya başlanmıştır. Çalışmalar sonucunda 5585 hektar tarım arazisi elde edilmiş ve bu arazilerin bir kısmı yöredeki topraksız ailelere dağıtılmış, kalan arazinin bir kısmının kullanım hakkı TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü)'e ve diğer kısmı da hazineye verilmiştir. Gavur ve Gölbaşı Gölleri topraklarında smektit grubu mineraller baskın mineral tipi olarak gözlenmektedir. Yine yüksek kalsiyum düzeyi ve pH'nın bazik olması smektitin baskın mineral olarak oluşması için uygun koşulları sağlamaktadır (Abacı-Bayan ve Yılmaz, 2017). Kurutma çalışmaları sonucunda açılan devasa kanallarla Gavur Gölü sularının büyük bölümü Aksu Çayı'na boşaltılmıştır. İlkbaharda 30.000 dekar yüzey alanına kadar ulaşabilen göl, yaz aylarında Minehöyük'ün 1 km batısındaki sadece birkaç dönüm yüzey alanına sahip bölgeye hapsedilmektedir. Dünya ekosisteminde yer alan önemli bir kuş göç yolu

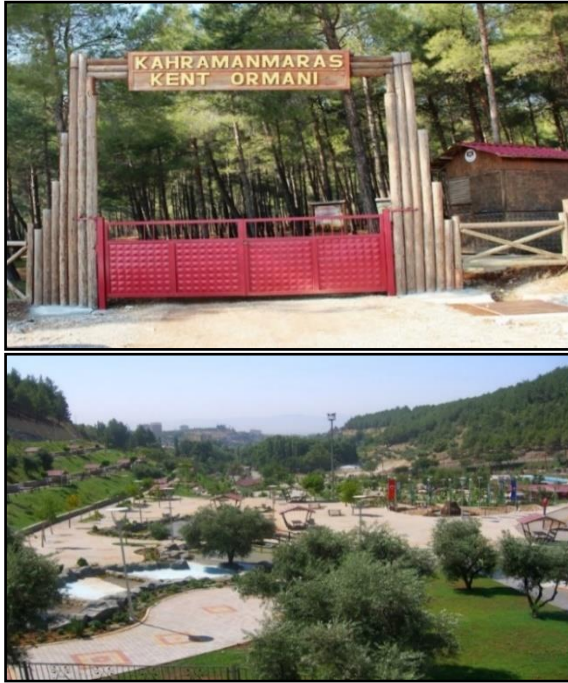
üzerindeki bu göllerin kurutulmasıyla, zengin bir kuş popülasyonu sekteye uğramıştır. Daha önceleri yüzlerce kuş türü kurutma çalışmalarına kadar Avrupa ve Afrika arasındaki göç yolları üzerinden gelip Gavur Gölü'nde konaklar-ken, Gavur Gölü kuş cenneti olarak anılmaktaydı. Balıkçıl, turna, pelikan, uzunbacak gibi birçok tür burada konaklamaktaydı. Günümüzde ise bu kuşlar sadece mola verip su ihtiyaçlarını karşılayıp yollarına devam etmektedir. Gölde bugün birkaç balık türü de yaşamaktadır. Gâvur Gölü'nde yaşayan kuşlar, yı-lanlar ve diğer canlıların sayıları her geçen yıl azalmakta fakat göl çevreye hayat vermeye devam etmekte ve kurumamaktadır. Günümüzde ise Türkiye'de uy-gulanan sulak alanların kurutulması politikasının yanlış olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu alanların tekrar eski haline getirilmesi için çalışmalar başlamış-tır (<https://www.turkoglu.bel.tr/gavur-golu/>) (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: Kılavuzlu Mesire Alanı ve Gavur Gölü (<http://www.turkoglu.gov.tr/gavur-golu>)

Kahramanmaraş Kent Ormanı; olarak düzenlenen saha, erozyona müsait çorak bir arazi parçası durumundayken, 1963 ve 1964 yıllarından itibaren Kahramanmaraş Yeşil Kuşak Projesi kapsamında sahada ağaçlandırma faaliyetleri-ne başlanmıştır. Bu kapsamda 21485.0 Ha. alanda çalışmalar tamamlanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, Kahramanmaraş'ı tehdit eden erozyon ve sel tehlikesi ortadan kalkmıştır. Ağaçlandırma çalışmalarıyla bugün artık orman

haline dönüştürülen bu sahada, Kahramanmaraş'ın Kent Ormanı kurulmuştur. Kent Ormanı içerisinde; seyir terası, voleybol sahası, çocuk oyun alanı, çeşme, köprü, yağmur korunağı, yürüyüş patikaları, dinlenme bankları vb. alanlar bulunmaktadır. Ormanın toprak özellikleri incelendiğinde, ana kaya kalker yapıda olup, toprak yapısı taşlı kumlu balçıktır. Ayrıca kırmızı renkte, geçirgenliği yüksek, su tutma kapasitesi zayıf olup, dere yakınları birikinti topraklardan oluşmaktadır. Kahramanmaraş Kent Ormanının flora sahasında, hâkim tür olarak Kızılçam olmakla birlikte; Servi, Karaçam ve Sedir ağaçları bulunmaktadır. Ayrıca çalı formunda maki elemanlarından Kermes meşesi, otsu bitki olarak Kekik, Dağ çayı, Kuşburnu ve Geven gibi doğal bitki türleri bulunmaktadır. Sahanın faunasında ise, Tavşan, Tilki, Sincap ve Fare gibi memeliler, Keklik, Atmaca, Doğan, Karatavuk, Alakarga ve Karakarga gibi kuşlar görülmektedir (Fotoğraf 8 ve 9).

Fotoğraf 8: Kahramanmaraş Kent Ormanı ve Muhsin Yazıcıoğlu Parki

Fotoğraf 9: Doğal Yaşam- Mesire Alanı ve Aslanbey Mesire Alanı

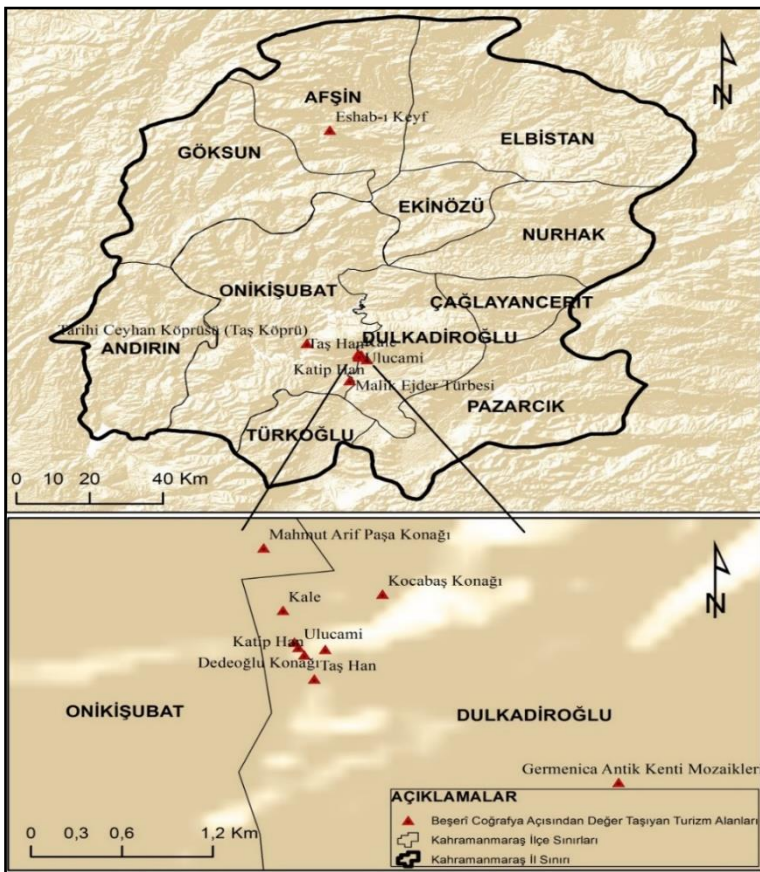
Fırınz Deresi; Binsığır ve Kozdağ dağları arasında Söğütovası Mahallesi civarından kaynağını alan Fırınz Deresi, Söğütovası mahallesi ile Kartal Kayası Mevkii arasında güneydoğu yönünde ilerleyerek Menzelet Baraj Gölüne dökülmektedir. Toplam uzunluğu 11 km, ortalama debisi $6.16 \text{ m}^3/\text{s}$ olan dere ve civarı rekreasyon faaliyetleri açısından yoğun olarak kullanılmaktadır.

Yeşilgöz Obruğu; Kahramanmaraş Göksun yolu üzerindeki Tekir mevkii-nin kuzeyinde 45 m. derinlikten kaynağını alan yüksek debili Yeşilgöz obruğu karstik bir kaynaktır. Obruk etrafında yoğun piknik alanları bulunmaktadır.

Döngel Mağaraları; Kahramanmaraş-Kayseri karayolu üzerinde bulunan Döngel, üst üste ve birbirine bağlı üç mağaradan oluşmaktadır. Mağaranın tabandan tavana kadar olan yüksekliği 102 metredir. Ayrıca Döngel Mağaraları dinlenme ve piknik alanıdır.

3.2. Beşeri Coğrafya Açısından Değer Taşıyan Turizm Alanları

Kahramanmaraş, tarihi bir şehir olarak çok eski kültür, medeniyet, toplum ve devletlere beşiklik etmiş ve çok önemli olaylara tanık olmuş köklü bir yerleşim yeridir. Kahramanmaraş şehri Dulkadiroğlu beyliği zamanında cami, hamam, medrese, çeşme ve tekkelerle donatılmıştır. Özellikle Dulkadiroğlu ve Osmanlılara ait tarihi ve kültürel değerlerin büyük bir kısmı hala ayaktaadır (Gökhan, 2011). Kahramanmaraş ve çevresinde hüküm sürmüş olan devletler

önemli el sanatları arasındadır. Bunların yanı sıra Kahramanmaraş'ın yöresel yemekleri ve ürünleri; tarhana, mumbar dolması, borani, ekşiliya sulusu, döğme pilavı, dondurma, kırmızıbiber, içli köfte, çiğ köfte, tırşik çorbası, mercimek köftesi, sulu yağlı köfte, ekşili turşu, ekşili çorba, çökelekli börek, döğme aşı, simit köftesi, ekşili et kabağı, çörek, fıstık ezmesi, sucuk ve pestilleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca geleneksel karakucak güreş, elma, dondurma gibi festivalleri, kitap fuarları ve şenlikler; spor etkinlikleri de yörede kültürel ekoturizm faaliyetleri açısından büyük önem taşımaktadır. Kahramanmaraş'ın şair, yazar ve ozan kültürü, halk edebiyatı, halk müziği yörenin tarihsel ve kültürel turizm kaynaklarıdır Kahramanmaraş'ın tescil edilmiş olan coğrafi ve yöresel ürünleri; Andırın tırşığı, Maraş dondurması, Maraş tarhanası, Maraş biberi ve Çağlayancerit cevizidir (<http://www.kahramanmaras.bel.tr>, 2013; Küpelikılıç, 2013).

Taş medrese ve türbe; Dulkadirli Alaüddevle Bey tarafından XV. yüzyıl sonlarında inşa ettirilmiştir. Kahramanmaraş şehir meydanında Ulu Caminin bulunduğu alanda yer almaktadır. Alaüddevle Bey, Safevilerce katledilen oğlu Şahruh Mehmed adına 1510 yılında inşa ettirmiştir. Türbedeki sandukaların biri Alaüddevle beyin kızı, diğer altı sanduka ise Kurtuluş Savaşı milli kahramanlarıdır (Anonim, 2014) (Fotoğraf 10).

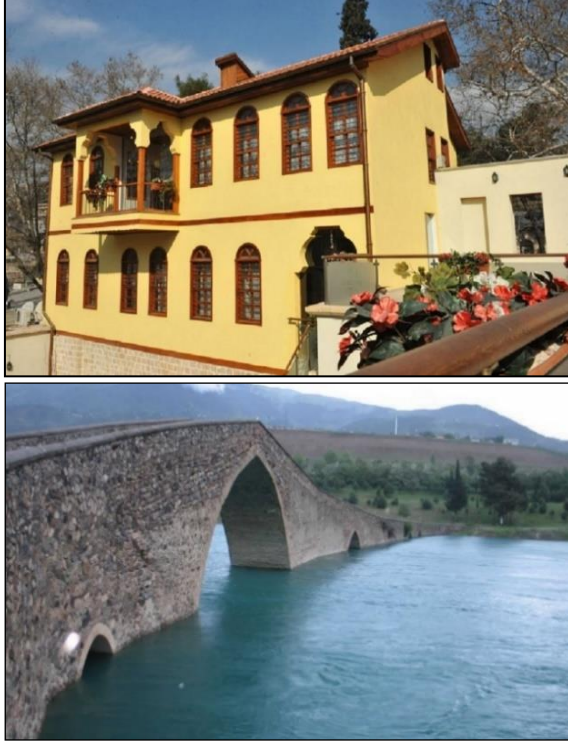
Geleneksel konaklar ve hanlar; Kahramanmaraş'ta Dedeoğlu Konağı, Kocabaş Konağı, Mahmut Arif-i Paşa Konağı, Deli Gönül Konağı gibi konaklar, kapısı, geniş avlusu, yüksek duvarları, süslü çeşmeleri, cumbaları, bağdadi duvar örgüleri ile yöreye has karakteristik özellikler ile sivil mimarinin en güzel örnekleridir (Fotoğraf 10). Taş han ise Maraş tarihi ticaret alanı sınırlarında 16. yüzyıla ait yolcu hanı olarak inşa edilmiştir. Yapının alt kat mekânları ahır, depo ve servis hacimleri olarak; üst katındaki odalar ise yolcuların konaklaması için yapılmıştır.

Fotoğraf 10: Kahramanmaraş Taş Medrese ve Kahramanmaraş Kocabaş Konağı

Kâtip Han; Dulkadiroğlu Beyi Alaüddevle Bey zamanına kadar temeli dayanmaktadır. Bugünkü görünümünü ise, 1780 yılında maruz kaldığı büyük yangından sonra yeniden inşasıyla aldığı bilinmektedir. Kâtip Han, şehrin merkezinde tarihi çarşıların yanında yer almaktadır. Söz konusu hanın inşasında, moloz taş, kerpiç ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Üç katlı olan han, avlunun kuzeyinde yer almakta olup, zemin kat depo olarak kullanılırken, üst kat yolcuların konaklamasına ayrılmıştır. Han, oldukça sade bir görünüme sahiptir (Özkarıcı, 2007). Kâtip Han, Kahramanmaraş Belediyesi tarafından 2013 yılında restore edilerek ziyarete açılmıştır. Doğu ve batı bölümü olmak üzere iki bölümden oluşan Hanın, yemek salonu, mutfak mahzeni, zeytinyağı taşı bölümü ve avlusu bulunmaktadır. 1. katta büyük yemek salonu, 2. katta ise sofa etrafına açılan 6 adet oda vardır. (<https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/>) (Fotoğraf 11).

Taş Köprü (Ceyhan Köprüsü); Kahramanmaraş-Kayseri yolu üzerinde, şehir merkezine 11 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kılavuzlu mahallesi sınırlandırında yer alan Taş köprü 16. yüzyıla ait olup doğu-batı doğrultuda 158 m uzunlukta altı kemer gözünden meydana gelmiş yörenin önemli tarihsel değerleri arasındadır (Anonim, 2014) (Fotoğraf 11).

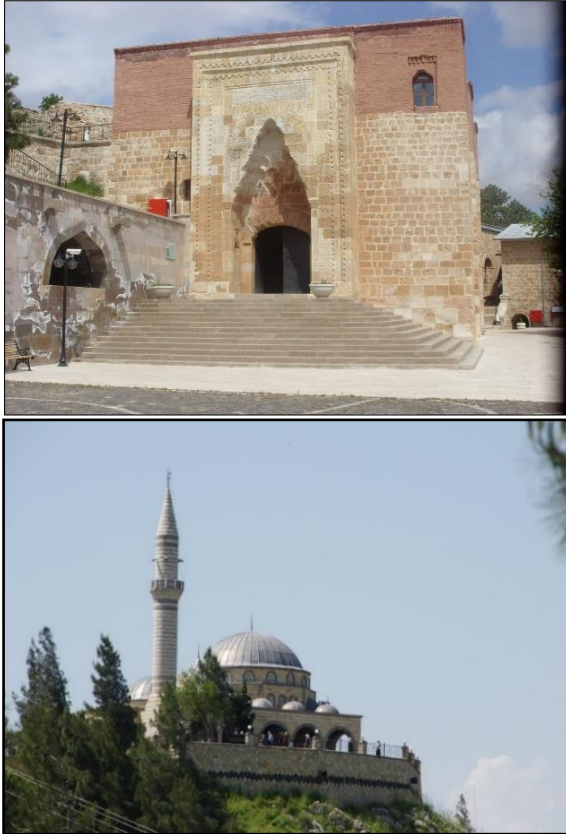

Fotoğraf 11: Katip Han ve Taş Köprüden Bir Görünüm (<https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/>)

Ashab-ı Kehf; Kahramanmaraş ilinin Afşin ilçesinde, sarp bir vadide bulunmaktadır. İnanç turizmi kapsamında hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar için önem taşıyan bir mağaradır (Fotoğraf 12). M.S. 30-60 yılları arasında halk arasında Yedi Uyurlar olarak da bilinen Ashab-ı Kehf'de (mağara arkadaşları) mağarada yaşadığı rivayet edilmektedir. Afşin, Romalıların önemli bir vilayeti olan Kapadokya'nın sınırları içinde bulunmaktayken, Müslümanlar burayı fethedince Ashab-ı Kehf mağarasının yanına mescit inşa edilmiştir. Cami, kervansaray, çeşme, han, ribat ve birçok küçük yapıdan oluşan bu külliye 12. yüzyılda yapılmış ve bu eserlerin yaşaması için gelirler vakfedilmiştir. Kur'an-ı Kerim ve tarihi kaynaklarda anlatılan ve Selçuklular Döneminde Külliye haline getirilen Ashab-ı Kehf külliyesi, Beylikler döneminde ve Osmanlılar zamanında ek ilavelerle genişletilmiştir. Bizans döneminde olduğu gibi Selçukluların fethinden sonra da Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal bir

mekân olarak kabul edilip önemli bir ziyaret yeri olmuştur. Her yıl düzenli olarak yapılan geleneksel Yemliha yürüyüşü külliyesinin ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımı için gerçekleştirilen faaliyetlerdendir (Özkarcı, 2007; Alparslan, 2010).

Malik Ejder Türbesi; Kahramanmaraş merkez Dulkadiroğlu ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Fotoğraf 12). Malik Ejder aslen Yemenli bir asker olup önemli İslam komutanlarından. “El Eşter (göz kapakları ters)” takma adıdır. Bizans ile yapılan Yermük savaşında gözünden yaralanmış, sonraları bu isimle anılmıştır. Bu değerli kişi 637’de Hz. Ömer ile Maraş fethine katılmıştır. Hz. Ali Onu Mısır’a vali olarak atamış, ama görev yerine giderken Muaviye tarafından zehirlenerek öldürtülmüştür. Daha sonra Maraş’a getirilip bir tepe üzerine gömüldüğü ifade edilmektedir (Anonim, 2014).

Fotoğraf 12: Eshab-ı Khef ve Malik Ejder Türbesi

Germanicia Antik Kenti; Kahramanmaraş Germanicia Mozaikleri, dünya kültür mirası olarak Kahramanmaraş merkezinin doğusunda yer alan Dulkadiroğlu ilçesinin Bağlarbaşı, Namık Kemal ve Şeyhadil Kanuni Mahallelerini kapsayan 146 hektarlık alanda bulunmaktadır. Bu alan üçüncü derece arkeolojik

sit alanı olarak belirlenmiştir. Halkın Karamaraş adını verdiği bu bölge yaklaşık 30 yıl önce yerleşime açılmış olup yerleşime açılmadan önce zeytinlik alan ve tarla olarak kullanılmıştır. Kahramanmaraş Müze Müdürlüğü'nün yaptığı çalışma ve öneri ile Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 26.01.2010 tarih ve 5729 sayılı Kararı ile 2863 sayılı Kültür Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamındadır. Latince, Grekçe ve Arapça kaynaklardan da anlaşıldığına göre Germanicia Antik Kenti Taban Mozaikleri, Geç Roma/Erken Bizans dönemine aittir. Hititler, Asurlar, Persler, Makedonyalılar ve Seleukoslar gibi devletlerin hâkimiyet sürdükleri Maraş, M.Ö. 64'te Romalıların eline geçmiştir. Roma İmparatoru Gaius Caesar Augustus Germanicus tarafından şehir yeniden inşa edilerek "Kaiseria Germanicia" adı verilmiştir. Ortaçağ tarihçileri, Romalıların şehre Germanicia dediklerini doğrulamaktadır. Günümüzde ortaya çıkan Germanicia Mozaikleri, bu dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişmiş olduklarını göstermektedir (Küçükdağlı, 2019; Dumankaya, 2017) (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13: Germanicia Mozaiklerinden Bir Görünüm

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kahramanmaraş Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kesiştiği bir alanda, 150-3027 m yükseltiler arasında, morfotektonik açıdan Anadolu Levhası ile Arabistan Levhası'nın çarpışma sahası üzerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla yöre birinci derece deprem bölgesi üzerindedir. İl, coğrafi konumunun etkisi ile iki farklı iklim tipi arasında yer almaktadır. İlın güneyinde Akdeniz iklimi, kuzeyinde ise karasal iklim görülmektedir. Buna bağlı olarak da il, üç fitocoğrafik (İran-Turan, Avrupa-Sibiry, Akdeniz) bölgenin kesiştiği bir alan üzerinde yer almaktadır. Ayrıca morfolojik yapısı ve iklim özellikleri nedeniyle su kaynakları bakımından oldukça zengin bir coğrafi yapıya sahiptir. İlde tahıl ürünleri ve endüstri bitkileri yoğun olarak yetiştirilmektedir.

Kahramanmaraş tarihinde Anadolu-Halep yol güzergâhındaki önemli stratejik noktalardan biridir. Bu nedenle birçok uygarlığa da ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca eşsiz doğal güzellikleriyle dünyanın her yerinden turist çekebilecek potansiyeli vardır. İl doğal ve tarihi değerleri, zengin flora ve faunası, hidrografik yapısı, festivalleri, fuarları, yazarları, şairleri, yöresel ürünleri (biber ve dondurma tarhana, mayam, içli köfte) el sanatları (takı işlemeciliği, sim, sırma, dantel) inanç ve kültür yapısı ile bir turizm cenneti olmaya adaydır.

Anadolu ve Mezopotamya arasında önemli bir yol güzergâhında yer almakta olan Kahramanmaraş, Anadolu’da önemli ve köklü bir yerleşim yeridir. Tarihi anlamda çok eski kültür, medeniyet, toplum ve devletlere beşiklik etmiştir. “Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası” ve “Kahramanlık” unvanı ile şereflendirilmiş bir şehirdir. Kahramanmaraş büyükşehir olduktan sonra günümüzde Onikişubat ve Dulkadiroğlu (Merkez ilçeler), Andırın, Afşin, Ekinözü, Türkoğlu, Pazarcık, Elbistan, Nurhak, Çağlayancerit, Göksun ve Kahramanmaraş büyük şehir olmak üzere on iki belediyeye sahiptir. 2019’da nüfusu, 1.154.102, nüfus yoğunluğu ise 79/ km² olmuştur.

1984 yılı itibarıyla devletin, üretime ve ihracata yönelik geliştirdiği teşvik politikaları Kahramanmaraş’ta uygulanmaya başlanmıştır. Böylece ilin sanayileşme ve ticaret süreci hızlanmıştır. Bu gelişme daha çok tekstil sektörü alanında gerçekleşmiştir. Ayrıca geçmişten gelen küçük el sanatlarının uzantısı olarak çelik mutfak eşyaları sektörü de sanayileşme eğiliminde önem taşımaktadır. Kahramanmaraş, en büyük 1000 sanayi kuruluşu sayısı bakımından Türkiye’de ilk 8 şehir arasında yer almaktadır. İl, iki adet üniversitesi (Kahramanmaraş Sütçü İmam ve İstiklal Üniversiteleri), şehir hastanesi, tekstil başta olmak üzere metal mutfak eşyaları sanayi, elektrik üretimi, kâğıt sanayi ve çimento sektörlerinde büyük ölçekli yatırımlarla Türkiye’nin önemli illeri arasında yer almaktadır.

Günümüzde İl, Kahramanmaraş-Hatay grabeni yöresinin önemli şehirlerinden biri olmuştur. Ceyhan nehri ve kolları tarafından sulanmakta olan yörede tarım potansiyeli ilkçağlardan günümüze kadar gelişmiştir. Dolayısıyla bu durum geçmişten günümüze Kahramanmaraş’ın nüfuslanmasını sağlamıştır. Fonksiyonel anlamda hem tarım hem sanayi ve ticaret hem de büyükşehir statüsünde olması vasfıyla hizmet sektörlerinde gelişim sürecinin sürekliliği sağlanmıştır. Kahramanmaraş fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri nedeniyle turizm potansiyeli açısından da oldukça zengin bir yerleşim yeri konumundadır. Ayrıca Türkiye ve dünya bazında daha çok dondurması ve kırmızıbiberi ile ön plana çıkmakta olan Kahramanmaraş 2023’ün marka kenti olma yolunda ilerlemektedir.

KAYNAKÇA

- Abacı-Bayan, A.A. ve Yılmaz, A. (2017). “Doğu Akdeniz Bölgesinde Bulunan Sulak Alanlarda Oluşan Toprakların Kil Minerali Özellikleri”, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 20 (4), 385-392.
- Akbaş, Ü. (1999). *27 Haziran 1990 Adana-Ceyhan Depremi Fay Mekanizması*. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Deprem Araştırma Dairesi, Deprem Araştırma Bülteni, 80, Ankara.
- Alparslan, Y. (2010). *Eshab-ı Kehf: Vukûu, Şuyûu*. (Vol. 29). Ukde.
- Alpman, N. (1964). Orta Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri sıcak Su Kaynakları İçmeleri ve Maden Sularının Teknik Envanteri. MTA Rapor No:3632, Ankara.
- Anonim (1997). *Kahramanmaraş İli Arazi Varlığı*, Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Anonim (2014). *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Arıncı, K. (2014). Doğal Beşerî İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri, Erzurum.
- Atalay B. (1973). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. Dizerkonca Matbaası, İstanbul.
- Avşar, M. D. (2002). “Kahramanmaraş-Başkonuş Dağında Varlığı Oldukça Azalan Odunsu Taksonlar ve Alınabilecek Silvikültürel Önlemler”. *DOA Dergisi*, 8, 119-136.
- Baydar, O. ve Yergök, A. F. (1996). Güneydoğu Anadolu-Kenar Kıvrım Kuşağı, Amanos Dağları Kuzeyi ve Doğu Torosların Jeolojisi, M.T.A. Enst. Derleme Rap. No:9944, Ankara.
- Biricik, A. S. ve Korkmaz, H. (2001). “Kahramanmaraş'ın Depremselliği”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 3 (1), s. 53-82.
- ÇED ve Planlama Şube Müdürlüğü (2011). *Kahramanmaraş ili Çevre Durum Raporu*. Kahramanmaraş Valiliği İl ve Çevre Orman Müdürlüğü, Kahramanmaraş.
- Dumankaya, O. (2017). “Germanicia 2016 Kazıları”. 39. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara: 515-524.
- Gök, A. N. (2013). *Kahramanmaraş İlinin Yer Adları ve Tasnifi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars.
- Gökhan, İ. (2011). Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi. Kahramanmaraş.
- Gökhan, İ. (2012), “Markasi'den Germanicia ve Maraş'a” *Kahramanmaraş Kültürü*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları No:140, Kahramanmaraş.
- Gözübol, A. M. ve Gürpınar, O. (1980). “Kahramanmaraş Kuzeyinin Jeolojisi ve Tektonik Evrimi”. *Türkiye 5. Petrol Kong., Jeoloji-Jeofizik Bild.*, s. 21-29.
- Gündüz, T., Tuncel, M. ve Gündoğdu, H. (2001). “Kahramanmaraş Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 24, İstanbul.

- Hamut, M. N. ve Ceran, F. M. (2008). “Kahramanmaraş-Ilıca (Özge-1) Sondajı Kuyu Bitirme Raporu”. *MTA Enerji Hammadde Etüt ve Arama Dairesi*, 9-11, 16.
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi (2018). <https://kahramanmaras.bel.tr/Erişim> 10.01.2018.
- Karademir, N., Sandal, E. K. ve Bilinir, Ş. (2019). “Döngüle Kaplıcası (Kahramanmaraş)’nın Termal Turizm Potansiyeli ve Sosyo-Ekonomik Katkıları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 640-670.
- Karaman, A. ve Gül, M. (2016). “Alternatif Turizm Kapsamında Kahramanmaraş İli Yedikuyular Bölgesi Dağ ve Kış Sporları Turizmi İçin Öneriler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2): 583-599.
- Kısakürek, Ş. (2006). *Kahramanmaraş Çimen Dağı Örneğinde Dağlık Alan Yönetim Planlaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Konyar, E. (2010) “İlk Tunç Çağı’ndan Orta Demir Çağı’na Kahramanmaraş”, *Dağların Gazeli Maraş*, 125-157.
- Kop, A. (2010). “Faylarla İlişkili Jeotermal Alanlarda Radon Gazı Ölçümlerinin Önemine İlişkin Bir Örnek, Hartlap Kaplıcası, Kahramanmaraş”. *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*. 23 (1), 39-52.
- Küçükdağlı, S. (2012). “Kahramanmaraş Germanicia Mozaikleri”. *JMR* 5, 97-101.
- Küpelikılıç, S. (2013). *Kahramanmaraş Mutfak Kültürü ve Yöresel Lezzetler*. Noya Medya Yayınevi, Kahramanmaraş.
- Özeke, H. ve Özmutaf, M. (1991). *Kahramanmaraş-Ekinözü (Cela) İçmelerinde Yapılan Yarma Çalışmaları ve Hidrojeolojik Değerlendirme Raporu*. Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, Enerji Hammadde Etüt ve Arama Daire Başkanlığı, Ankara.
- Özkarı, M. (2007). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş, I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Resmî Gazete (2012). “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, Ankara.
- Sandal, E. K. ve Karademir, N. (2015). “Kültürel Özellikler Açısından Kahramanmaraş İlçelerinin Karşılaştırılması”. *Coğrafi Bilimler Dergisi, TÜCAUM Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 13 (1), 1-16.
- Söylemez, F. (2007). “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 69-85.
- Tıraş, M. (2008). “Kahramanmaraş’ta Günübürlük Rekreasyon Alanına Bir Örnek: Başkonuş”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20, s. 35-43.
- TÜİK, (Türkiye İstatistik Kurumu) (2019). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059.

- Türk, D., Özkan, B. ve Ünlü, H. Y. (2014). “Kahramanmaraş Çimen Dağı-Uludaz Tepesi’nde Yayılış Gösteren Uğur Böceklerine Yönelik Doğa Koruma Yönetimi Önerileri”, *II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu “Akdeniz Ormanlarının Geleceği: Sürdürülebilir Toplum ve Çevre” 22-24 Ekim 2014, Isparta*.
- Varol, L., Kop, A. ve Darbaş, G. (2012). “Koçlar-Sarigüzel (Kahramanmaraş Kuzeyi) Arasında Kalan Bölgenin Jeolojik Özellikleri, Doğu Toroslar”. *KSÜ Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 15 (1), 43-56.
- Varol, Ö. (2003). “Başkonuş Dağı (Kahramanmaraş) Florası”. *Turkish Journal of Botany*, 27 (2), 117-139.
- [http://www.kmtso.org.tr/KMSTO2018 Yılı Faaliyet Raporu](http://www.kmtso.org.tr/KMSTO2018YılıFaaliyetRaporu)). 07.07.2019
- Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, <https://www.mgm.gov.tr/> 15.05.2018).
- <http://termalrehber.com/kahramanmaras-ili-sifali-sulari-ve-kaplicalari/>
- <https://www.turkoglu.bel.tr/gavur-golu/>
- <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/>
- www.kahramanmaras.gov.tr
- www.dogaka.org

MAR'AŞÎZÂDE AHMED KUDDÛSÎ DİVANI'NDA ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ*

SADİ GEDİK* - AHMET YENİKALE**

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi (Eski Oğuz Türkçesi = Eski Türkiye Türkçesi = Eski Osmanlı Türkçesi)

Türk dilinin tarihî dönemleri içerisinde XIII. yüzyılda Anadolu'da inkişaf edip XVI. yüzyılın başlarına kadar devam eden Türkçeye, Eski Anadolu Türkçesi veya Eski Oğuz Türkçesi denmektedir. Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu'ya gelen Oğuz Türklerinin ağzına dayanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi büyük ölçüde Anadolu'da gelişmiştir. Ancak belli ölçüde Anadolu dışında da -Trakya ve Azerbaycan bölgesinde- gelişme göstermiştir.

Dönemin isminin ne olması gerektiği uzmanlar tarafından tartışılmıştır. En yaygın olan isimlendirme Eski Anadolu Türkçesi olmakla beraber bunun yanında Eski Oğuz Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi hatta Eski Osmanlı Türkçesi terimleri de kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin İstanbul'un fethinden sonra yavaş yavaş yerini Osmanlı Türkçesine bıraktığı kabul edilir.

Eski Osmanlı Türkçesi ile daha sonraki devir arasında esaslı farklar bulunduğu, İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı dili ve edebiyatında bir yeni devrin başladığı öteden beri kabul edilen bir gerçektir. Eski Türkiye Türkçesi hususiyetleri, bir geçiş devresi sayılabilecek olan XV. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiş, klâsik yazı dilinin meydana geldiği XVI. yüzyılda da büyük ölçüde yaşamıştır. Eski Türkiye Türkçesinin izleri XVII. yüzyıl metinlerinde de görülmektedir (Timurtaş 1994, VIII).

Yunus Emre, Sultan Veled, Hoca Dehhanî, Ahmet Fakih dönemin ilk temsilcileridir. XIV. ve XV. yüzyıllarda Eski Anadolu Türkçesinin temsilcileri giderek artmış ve pek çok yazılı eser ortaya konmuştur. Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi* (2004) adlı kitabında Eski Anadolu Türkçesinin, Eski Türkçe (Göktürk-Uygur) ve Karahanlı Türkçesi ile başlıca farklılıklarını şöyle sıralamıştır:

* Bu çalışma, 23-24 Kasım 2018 tarihinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde gerçekleştirilen Uluslararası Maraşîzâde Ahmed Kuddûsî ve Kadîrlîk Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan kalın ve ince g erimiştir: *ölü* < *ölüg*, *diri* < *tirig*, *başlu* < *başlg* vb.
2. İkinci ve daha sonraki hecelerin başında bulunan ince ve kalın g'ler erimiştir: *alan* < *algan*, *yola* < *yolga*, *emek* < *emgek* vb.
3. Söz başındaki bir kısım ince t'ler tonlulaşmıştır: *diri* < *tirig*, *deve* < *tewe*, *dur-* < *tur-* vb.
4. Söz başındaki bir kısım ince k'ler tonlulaşmıştır: *girü* < *kirü*, *göñül* < *köñül*, *gey-* < *ked-* vb.
5. Diş arası d'ler y olmuştur: *ayak* < *ağak*, *koy-* < *koç-*, *ayrıl-* < *ağrıl-*, vb.
6. Çift dudak w'leri, diş-dudak v'sine dönmüştür: *ev* < *ew*, *sev* < *sew*, *av* < *aw* vb.
7. Üç kelimeye söz başı b- sesi v- olmuştur: *var* < *bar*, *var-* < *bar-*, *ver-* < *ber-*.
8. Bir kelimeye söz başı b- sesi düşmüştür. *ol-* < *bol-*
9. Düzlük-yuvarlaklı uyumu bozuktur. Bazı ekler daima yuvarlak ünlü ile gelirken bazı ekler de daima düz ünlü ile gelmektedir. Bu durum düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: *başlu*, *içür-*, *başumuz*, *senüñ*, *alup*, *bilüben*, *bilsünler*, *alduñuz*; *demürçi*, *üçinçi*, *gözi*, *gelürin*, *alursız*, *görgil* vb.
10. d- ile başlayan eklerin t-li biçimlerinin tonlulaşması sonunda bu eklerde sadece d'li biçimler bulunur: *açdur-*, *yükde*, *uçdı* vb.
11. Birkaç kelimeye bazı ünsüzler düşmüştür: *su* < *suw*, *otur-* < *oltur-*, *getir-* < *keltür-*.
12. Kelime sonundaki g'lerin düşmesi sonunda birkaç kelimeye ikizleşme olmuştur: *assı* < *asıg*, *ıssı* < *ısig*, *elli* < *elig*.
13. Eski Türkçedeki +GInA / +GIyA küçültme eki EAT'de yoktur. Onun yerine +çUk(Az) ve +çAgUz ekleri kullanılmıştır: *oglançuk*, *kızçugaz* vb.
14. İlgî hâli eki ünsüzlerden sonra +Uñ, ünlülerden sonra +nUñ biçimindedir: *evüñ*, *ananuñ* vb.
15. Yükleme hâli eki g erimiş, g'den önceki yardımcı ünlü sadece düz biçimiyle g'nin yerini almıştır: *evi* < *ewig*, *demiri* < *temirig*.
16. Çıkma hâli eki +DIn değil +dAn'dır: *agaçdan*, *evden* vb.
17. Vasıta hâli eki n, kalıplaşmış örnekler dışında, kaybolmuş; yerini ile'den eklenen + (I)IA almıştır: *suyıla*, *sıçanla*, *dilile* vb.
18. Teklik birinci şahıs eki -vAn(In), -vAm, -Am, -In biçimindedir: *kişiyem*, *evdeyem*, *alurvanın*, *bilürvem*, *bilürin* vb.
19. Çokluk birinci şahıs eki -vUz ve -Uz'dur: *alavuz*, *aluruz* vb.
20. Bilinen geçmiş zamanda -Dımlz yerini -dUk almıştır: *alduk*, *bildük*, *gördük* vb.
21. Eski Oğuz Türkçesinin yaygın gelecek zaman eki -IsAr'dır: *bulısaram*, *biliser*, *görüserüz*

22. Şart kipi çokluk birinci şahıs dışında iyelik kökenli eklerle çekilir hâle gelmiştir: *alsam, alsañ, alsa* vb.
23. Karahanlı Türkçesinin gelecek zaman eki -gA, -A biçimine girmiş gelecek zaman yanında, geniş zaman ve istek kipi için de kullanılır olmuş; istek işlevi zamanla diğer işlevleri bastırmıştır.
24. Çokluk ikinci şahıs emir eki yardımcı sesi bünyesine alarak -Uñ(U)z olmuştur: *aluñ(uz) < alıñ(ız)* vb.
25. Zarf-fiil eki -p'de de yardımcı ünlü ekin bünyesine dâhil olmuştur: *başlayup < başlap, gizleyüp < kizlep*; -pan ekinde de yardımcı ses eke dâhil olmuş, ayrıca bu ekin -In ile genişlemiş biçimleri de ortaya çıkmıştır: *başlayuban < başlapan, gizleyüben < kizlepen* vb.
26. Eski Oğuz Türkçesinde görülen zarf-fiil eklerinden biri de -İçAk ekidir: *alıçak (alınca), göricek (görünce)* vb.
27. EAT'de *durur* yanında +dUr bildirme eki yaygınlaşmıştır: *Yunus durur, Yunusdur; atası durur, atasıdur* vb.
28. Olmak anlamındaki er- fiilinin sonunda bulunan r düşmüş, e daralmış ve fiillerin birleşik çekimi ile isim çekimi, bu değişimin sonucu olarak ortaya çıkan i- fiilinin uyuma giren biçimleriyle yapılır olmuştur: *alurıdı (alırdı), göriseridim (görecektim)* vb.
29. Fiillerin yeterli biçiminin olumlusu -U bil-, olumsuzu -ImA ile yapılır: *alu bilmek, alımamak, gizleyü bilmek, gizleyimemek* vb (Ercilasun, 2004: 457-461).

Ahmet Bican Ercilasun yine söz konusu kitabında Eski Anadolu Türkçesini Osmanlı Türkçesi ile karşılaştırdığımızda genel olarak şu farklılıklara dikkat çekmektedir:

1. Düzlük-yuvarlaklık uyumu Osmanlı Türkçesi döneminde artık yerleşmiştir: *başım, gözü, gördüm* vb.
2. Bugün Anadolu'nun önemli bir kısmında hâlâ kullanılan damak n'si (ñ) Osmanlı Türkçesi döneminde de devam etmiş, İstanbul ağzında 17. yüzyılda ortadan kalkmaya başlamıştır. 18. yüzyılın ortalarında İstanbul Türkçesinde artık ñ yoktur.
3. Teklik birinci şahıs ekinin v'li biçimleri ortadan kalkmıştır.
4. Çokluk birinci şahıs eki -vUz 16. yüzyılda da sürer; sonra yerini -k'ye bırakır.
5. Çokluk ikinci şahıs eki -sIz, 18. asırda azalır; yerini -sİñIz'a bırakır: *alırsıñız* vb.
6. Gelecek zaman eki -IsAr 16. asırda da görülür; 17. asırdan itibaren yerini -AcAk'a bırakır: *alacak* vb.
7. Şimdiki zaman eki -yor Osmanlı Türkçesi döneminde ortaya çıkar: *alıyor*. Tahminen 19. asırda ortadaki ünlü daralır: *alıyor*.

8. Birinci şahıslardaki geniş zaman olumsuz eki –mAz 19. yüzyıla kadar devam eder.
9. İstek eki –A Osmanlı Türkçesi döneminde de kullanılır; 19. yüzyılda iyice seyrekleşir.
10. *durur*’un bildirme eki olarak kullanılması 15. yüzyıldan itibaren seyrekleşmiş, 17. yüzyılda kaybolmuştur.
11. –mAdIn zarf-fiil eki 16. Yüzyıldan itibaren yerini –mAdAn’a bırakmıştır. –IcAk ve –gAç zarf-fiil ekleri gittikçe seyrekleşerek 19. yüzyılda arkaik hâle gelmiştir. Buna karşılık –mAğLA, –mAğIn gibi bağlayıcı şekiller yaygınlaşmıştır.
12. –UbAn zarf-fiil eki Osmanlı Türkçesinde içinde gittikçe seyrekleşir.
13. –gil pekiştirme eki aynı şekilde seyrekleşerek devam eder; 19. Yüzyılda arkaik bir şekil hâlini alır (Ercilasun, 2004: 462-463).

Ahmed Kuddûsî’nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Ahmed olup Kuddûsî mahlasını kullanmıştır. Aslen Maraşlı olmakla beraber 1769 yılında Niğde’nin Bor ilçesinde doğmuştur. Kuddûsî’nin babası Maraş’tan Bor’a göç eden İbrahim Efendi’dir. İbrahim Efendi medrese tahsili yapmış mutasavvıf bir zattır. İbrahim Efendi, oğlu Ahmed Kuddûsî’nin aynı zamanda ilk hocasıdır. İbrahim Efendi, oğlu Ahmed’e İslami ilimleri öğretilmiş ve onu Nakşî tarikatının adabına göre yetiştirmiştir (Alıcı, 2017: 27).

Ahmed Kuddûsî, on sekiz yaşında iken babası İbrahim Efendi vefat etmiştir. Kuddûsî babasının vefatı üzerine Kayseri’de Hüseyin Efendi’den tahsil etmekte olduğu medrese eğitimini bırakıp yürüyerek Turhal’a gitmiştir. Bir müddet Turhal’da kalan Kuddûsî, orada Nakşibendî Şeyhi Turhallı Mustafa Efendi (ö.1782)’nin terbiyesinden geçmiştir. Mürşidi Turhallı Mustafa Efendi İstanbul’a gitmeye karar verince, Kuddûsî de Hicaz’a gitmek üzere oradan ayrılmıştır. Kuddûsî Hicaz’a yaptığı bu ilk ziyarette önce hac vazifesini yerine getirmiş, bir yıl Mekke ve Medine civarında kaldıktan sonra tekrar Anadolu’ya dönmüştür. 1807-1810 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ruslara karşı Şumnu kentinin savunmasında bulunmuştur. Bu savaştan sonra İstanbul’da ikamet etmeye başlayan Kuddûsî bir müddet sonra annesinin isteği üzerine tekrar Bor’a dönmüştür. Kuddûsî daha sonra ikinci kez Hicaz’a seyahata çıkmış ve bu ikinci seyahatında on yedi yıl Mekke ve Medine’de mücavir olarak kalır. Hiç evlenmemeye niyetlenip Hicaz’da mücavir olarak kalmak istediği hâlde, “*Rum’a git, orada çok evlen, senin için üstün derece ve makamlar bu aile kadrosu içinde hâsıl olacaktır.*” manevi işareti ve annesinin devamlı isteği üzerine Bor’a dönmüştür. Bu manevi işaretle Kuddûsî pek çok evlilik yapmış ve bu evliliklerinden birçok evladı olmuştur. Almış olduğu manevi bir işaretle Nakşî tarikatından Kâdirî tarikatına geçmiştir. Pek çok iftira ve hakaretlere maruz kalan Ahmed Kuddûsî senelerce evinden çıkmayıp inziva ve tecrit hayatı yaşa-

mıştır. 1849 yılında vefat eden Kuddûsî'nin mezarı Niğde'nin Bor ilçesinde (Alıcı, 2017: 27-27)¹.

Kuddûsî'nin eserleri: 1. Divan, 2. Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr, 3. Pend-nâme-i Kuddûsî, 4. Nesâih-i Kuddûsî, 5. İcâzet-nâme-i Kuddûsî, 6. Vâsiyet-nâme-i Kuddûsî, 7. Mektuplar (Alıcı, 2017: 29-30).

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19.yüzyılın birinci yarısında yaşamış olan Ahmed Kuddusî'nin dili doğal olarak Osmanlı Türkçesidir. Osmanlı Türkçesi 16. yüzyılın başı ile 20. yüzyılın başı arasındaki dönemi kapsar. Türk dilinin bu iki tarihî dönemi arasında yukarıda da belirtildiği gibi bazı önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bir dilin tarihî dönemleri arasındaki gelişmeler ve değişimler birdenbire olmamaktadır. Bir geçiş dönemi olmaktadır ve bu dönemde her iki dönemin de özelliklerine birlikte karşılaşılabilmektedir. *Hatta önceki dönemin bazı özellikleri çok sonraları da görülebilmektedir.* Ahmed Kuddusî (1760-1849)'nin Türk dili açısından en önemli eseri Divanı'dır. Kuddusî'nin Türkçesi, Osmanlı Türkçesi olmakla beraber eserinde bazı Eski Anadolu Türkçesi özellikleri dikkât çekmektedir. Bu çalışmada Kuddisî Divanı'ndaki Eski Anadolu Türkçesi özellikleri tespit edilecektir ve bunlar Divan'dan örnekendirilecektir. Bu tespitler daha çok ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından yapılacaktır. Divan'daki Eski Anadolu Türkçesine mahsus söz varlığını da tespit etmek ayrıca mümkündür ancak bu çalışmada söz varlığı üzerinde durulmayacaktır.

Kuddusî Divanı'nda Karşılaşılan Eski Anadolu Türkçesi Özellikleri:

1. Eski Anadolu Türkçesi döneminde tamamen karışık olarak görülen düzlük-yuvarlaklık uyumunun Osmanlı Türkçesi döneminde büyük ölçüde yerleştiği, uyumun sağlandığı bilinmektedir. Ancak Ahmed Kuddusî Divanı'nda pek çok ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı kullanıldığı görülür:

Kapanur ise **kapu** ne **kapular** açar Mevlâ

Tevekkül it, yime **kaygu** işiñi hoş yapar Mevlâ

Günâh dermânı istiğfâr dimiş Peygamber-i Muhtâr

Hemân sen **ağlayup** yalvar **kulunı** yarlıgar Mevlâ (KD, 146)

Sadece iki beyitte 6 kelimedede düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı kullanım- la karşılaşmaktayız.

Hazer kıl ehl-i ilhâddan urur **yoluñı** rah-zen

Tutar iseñ **sözimi** sen eliñi bil tutar Mevlâ (KD, 147).

¹ Ahmed Kuddûsî'nin hayatı ve eserleri hakkında şu eserlere bakınız: Ahmet DOĞAN (2013), Kuddûsî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara; M. Asım KÖKSAL (2001), Hak Âşıkı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî, (Hzl.: A. Cüneyt KÖKSAL), Köksal Yayınları, İstanbul; Fehmi KUYUMCU (1982), Kuddûsî Divanı, Gaye Matbaacılık, Ankara; Lütfi ALICI (2017), Mar'âşî-zâde Ahmed Kuddûsî Risaleler, Noyamedya, Kahramanmaraş; Ali TENİK (2011), AHMED KUDDUSİ, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.

2. Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan –IsAr eki, 17. yüzyıldan itibaren yerini –AcAk ekine bırakır. Ancak Kuddusî Divanı’nda gelecek zaman görevinde –IsAr ekiyle karşılaşmaktayız:
İdüp yağma kamu varın kabûl itmiş hemân yârin
Zelîl bugün azîz yarın **kılısar** şehir-yâr Mevlâ (KD, 147)

Dahi fâre yılanı yir bulup vakt-i şitâda
Yılan da fâreyi tutup **yudısar** yaz olunca (KD, 155)

Dahi bunlar vardur çok menâfi’ çok mesâlih
Saña ma’lûm **olısar** sıdk-ıla idrâk idince (KD, 154)

Sen de Kuddusî tefekkür bahrine tal ısk-ıla
Çün aña her kim talarsa ol **bulısar** dürlerin (KD, 200)

Cîfe-i dünyâya her kim ki muhabbet eyler ol
Kopısar Karûn ile Nemrûd ile Şeddâd ile (KD, 160)

Zikrini çok eyle mevtiñ olma gâfil sâlikâ
Anı iksâr eyleyen sâlih **olısar** ey hüme (KD, 252)

Her kime kim itseñ hidâyet **olısardır** mühtedî
Kıldıñ nice fâsıkları ehl-i salâh u evliyâ (KD, 256)

Ancak Osmanlı Türkçesinin gelecek zaman eki –AcAk’tır. Kuddusî Divanı’nda –AcAk eki de kullanılmıştır. Yani bir taraftan EAT özelliği taşıırken Osmanlı Türkçesi özelliği de mevcuttur.

Divan’daki 740 numaralı gazelin redifi gelecek zaman eki üzerine kurulmuştur. Gazel şöyledir:

Dünyâya gönül verme ki vîrân **olacaktır**
Hep cümle gidüp vâhid-i bî-çûn **kalacaktır**

Fırsat eliñe girmiş iken eyleme gel fevt
Cânlar alıcı cânıñı bir gün **alacaktır**

Pes âleme hükm idici sultân dahi olsañ
Kabr içre girüp gözleriñe hâk **tolacaktır**

Her kim ki anadan toğuban geldi cihâna
Ahir anı mevt zîr-i zemîne **salacaktır**

Pek sevdiceğîñ sîm ü zeri mülk ü metâ'ı
Hak sevmediğîñ vârisiñe mâl **kılacaktır**

Fâni eviñi tezyîn idüp bağlama dil çün
Bir gün ola ki ıssı gidüp **yıkacaktır**

Kuddusî-yi bî-çâre sivâ koyma gönülde
Ağyârı koyan yârini zîrâ **bulacaktır** (KD, 659-660)

Divan'da gelecek zaman görevinde -acak, -ecek ekiyle beraber -IsAr ekinin kullanıldığı görülmektedir.

3. Eski Anadolu Türkçesinde birinci çokluk şahıs eki olarak yaygın bir şekilde görülen -AvUz eki Kuddusî Divanı'nda çok az sayıda görülmektedir.

Hem cümleye gayret vire ki emr-i cihâd
Yir yir tutuban **kurtılavuz** harb zeheminden (KD, 196)

Hem şefî' ide habîbini şu biz gümrâhlara
Bulavuz gamdan selâmet biz dahi emsâlimiz (KD, 220)

Aña uyup **gidevüz** ol Hazret-i Gaffâra hem
Mâsivâsından geçüp aña ola ikbâlimiz (KD, 221)

Bu dünyânun işi on kat güç iken emr-i ahreten
Duruşuruz bu güç işe **dimevüz** kim soñı hüsrân (KD, 547)

4. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan çokluk ikinci şahıs eki -sIz, 18. asırda azalır; yerini -sİñIz'a bırakır. Yine Kuddusî Divanı'nda buna dair örneklerle karşılaşmaktayız.

Sözimi eyler ol asgâ **bilürsiz** kadrini zîrâ
Dimeyüp Hak söze hiç lâ tutandır Hamza Beg-zâde (KD, 157)

Sordı ashâba **bilür misiz** Resûliñ hilyesin
Ah idüben şerha şerha yüregın deldi Üveys

Ba'zısı vasf itdi cüz'î bildiği mikdârı pes
Bilmemişsiz didi anı gör nice bildi Üveys (KD, 209)

Rızâ-yı pâkiñ içün itdim anlara nasîhat
Didim **itmeyesiz** mebgûzedir dünyâ be-gâyet (KD, 209)

5. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde en sık görülen özelliklerden biri de **-UbAn** zarf-fiil ekinin yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Bu ek Osmanlı Türkçesinde giderek seyrekleşmiş ve zamanla kaybolmuştur. Ancak Kuddusî Divanı'nda bu eki yaygın bir şekilde görmekteyiz.

Oluban şem'e pervâne yanarsın nâr-ı sûzâne
Göziniñ yaşını kane katandır Hamza Beg-zâde (KD, 157)

Kadirî sâliklerden **oluban** uyandılar
Hep kendini Geylânını Bağdâdını (KD, 167)

Kuddûsî'den al öğüdü sen bul
Çalışuban al menzil-i âlî (KD, 176)

Makarr-ı evliyâ vü ârifân ol belde-i zîbâ
Bakuban zâhire itme sakın bühtân-ı İslambol (KD, 187)

Gâyet ile çok olup biraz kalur ise
Yanuban dûzahda soñra virilir bî-had ni'âm (KD, 189)

İşkdir silâhım destime anı
Aluban kahr-ı düşmâna geldim (KD, 191)

Çün peder sulbında bir katre su idiñ bilmiş ol
Ana rahmine akuban anda turdın nice hîn (KD, 199)

6. Günümüz Türkiye Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde artık tamamen bir ek hâline gelmiş olan **-DXr** bildirme eki EAT döneminde büyük ölçüde *durur* şeklinde kullanılmaktadır. Kuddusî Divanı'nda **-DXr** şekli çok daha yaygın olmakla beraber *durur* şekli de **-EAT**'de olduğu gibi- dikkat çekecek düzeyde kullanılmaktadır.

Mürüvvet merhamet **refet-durur** âdâtı ol kavmiñ
Garîb ü bî-kese rağbet ider ihvân-ı İslâmbol (KD, 185)

Nasihat eyle kavl-i nerm-ile **nâzik-durur** anlar
Zemîn ü âsumânıñ halkı hep a'vân-ı İslâmbol (KD, 187)

Anıñcün gizlemiş Hak evliyâsın dâr-ı dünyâda
Diyen bu sözi **ehlullah-durur** zann itme efsâne (KD, 149)

İtmek-ile zikri girer cennete paşa vü mîr
Kavl-i **peygamber-durur** bu bil sahîh isnâd ile (KD, 160)

İdemez Lokmân Hekim olsa dahi aña ilâc
Bu sözüm **gerçek-durur** kardaş inan yalanı yok (KD, 182)

Ahmet Doğan tarafından hazırlanan Kuddusî Divanı'ndan 25 sayfa üzerinde yaptığımız bir incelemeye göre -DXr şekli 39 defa kullanılırken *durur* şekli sadece 2 defa kullanılmıştır.

Abes bir nesne **yokdur** ola bî-fâ'ide hâşâ
Büyük küçük duruşur hıdmetine cüssesince (KD, 154)

Dahi bunlarda **vardur** çok menâfi' çok mesâlih
Saña ma'lûm olısar sıdk-ıla idrâk idince (KD, 154)

Özi pâk gill u gışdan kendü pâk bir **pâdişâhdur**
Bulunmaz bu zamânda böyle bî-hem-tâ halîfe (KD, 158)

Pîr ü âciz olmuşam mevtüm **yakındur** şöyle kim
Zikr ü **istiğfârdır** işim mevte ist'dâd ile (KD, 161)

Hubb-ı dünyâ cümle zenbiñ **başıdur** demiş Resûl
Anı her kim severse gelmesün yanımıza (KD, 161)

7. Eski Türkçeden beri emir ikinci teklik şahıs çekimi eksiz ve -gil, -gil ekiyle yapılmaktadır. Araştırmacılar -gil, -gil ekinin daha çok pekiştirme görevinde olduğu kanaatindedirler. Ancak bu -gil, -gil eki Osmanlı Türkçesinde büyük ölçüde kaybolmuş ve bugün Türkiye Türkçesinde bu görevde hiç kullanılmamaktadır. EAT'de ise yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kuddûsî Divanı'nda az da olsa bu ekle karşılaşmaktayız.

Zikirler efdâli tevhid imiş **olgıl** aña meşgûl
İder pend saña Kuddûsî fakîr işit o ednâdan (KD, 528)

Mevlâ celîsdür zâkire eyler azâb gafillere
Olgıl mürid gerçek ere Hakka ider îsâl hemân (KD, 540)

İtdi Kuddûsî saña ta'lîm sülûkiñ tarzını
Öğrenüp eyle amel **olgıl** Cüneyd gibi dahi (KD, 364)

8. Eski Anadolu Türkçesi döneminde eklerin çeşitli şekilleri bir arada kullanılır. Bu bakımdan en dikkat çekici eklerden biri de istek-emir birinci teklik şahıs ekidir. -(y)ayın, -(y)eyin, -(y)ayım, -(y)eyim, -(y)ayum, -(y)eyüm, -(y)avam, -(y)evem, -(y)avan, -(y)even.

Kuddusî Divanı'nda zaman zaman -(y)ayın, -(y)eyin şekliyle karşılaşmaktayız. Bu ek günümüzde Anadolu ağızlarında görülse de standart dilde yoktur. Kuddusî Divanı'nda **olayın** bir zamân redifli bir gazel bulunmaktadır. Bu gazelde olayın 13 defa kullanılmıştır.

Gazelin ilk beyti:

Câm-ı ışkî nûş idüp sekrân **olayın** bir zamân

Katre-i bî-kadr iken ummân **olayın** bir zamân (KD, 541)

Diğer şiirlerden konuyla ilgili örnekler:

Unudayın iki cihânî devletin gidem saña

Şol ibn-i Edhem-veş kamu evlâd u emvâlden geçir (KD, 663)

Kâdîrsin ey Hudâ her şey'e vir bu cismime sıhhat

Seni zikr eyleyüp dâ'im **bulayın** anda hoş lezzet (KD, 740)

Bakayın dâ'imâ gökcek yüziñe görmeyüp gayrı

Cihânîñ hûr ü gılmânından idem vahşet ü nefret (KD, 740)

9. -ıcak, -icek zarf-fiil ekinin -ınca, -ince görevinde kullanılması Eski Anadolu Türkçesi özelliğidir. Bu ek zamanla Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde -acak, -ecek şeklinde kip eki olarak gelecek zaman görevinde kullanılmaya başlamış ve öylece yerleşmiştir. Kuddûsî Divanı'nda da zarf-fiil görevinde kullanılması bir hayli yaygındır.

Sivâdan âşıkı tecrîd ider ışk

Bu ışk **olmayıcak** uryân olunmaz (KD, 218)

"Aşk, âşığı Allah'dan gayrı şeylerden tecrit eder. Aşk **olmayınca** bu durum gerçekleşmez."

Meseldir ağlayan düşde güler **uyanıcak** dirler

Yarın olmak dileriseñ âhiretde şâd-mân ağla! (KD, 238).

"Meseldir, düşte (rüyada) ağlayan **uyanınca** güler, derler. Yarı ahrette mutlu olmak istersen, (şimdi) ağla!"

Varma nâmerd kapusına bitmez işiñ hem saña

Göricek hışm-ıla bakar yüziñe eyler meze (KD, 163)

“Nâmert kişinin kapısına gitme! O senin işini bitirmez. Seni **görünce** sana hışımla bakar hem de seninle alay eder.”

Yirmez Hudâ’nıñ kulların ta’mir ider gönüllerin

Tutar **düşicek** ellerin bekler hakîr olsa dahi (KD, 391)

“O, Allah’ın kullarının yirmez, onların gönüllerini tamir eder. O (arif kişi), bir kişi **düşünce** düşen kişinin ellerini -hakîr bile olsa- tutar, bekler.”

Hisâbsız pehlivânları tolu meydân **göricek**

Büyük olmag-ıla kâmetleri hayrân olup kaldım (KD, 506)

“Hesapsız bir şekilde pehlivanlarla dolu meydanları **görünce**, onların boy-larının büyüklüğü bakımından hayran oldum.”

10. Fiil çekimlerinde birinci teklik şahıs ekinin –am, –em şeklinde kullanılması da EAT özelliğidir. Ancak bu ek günümüz Azerbaycan Türkçesinde hâlâ kullanılmaktadır. Kuddûsî Divanı’nda bu ekin bolca kullanımı ile karşılaşmaktayız.

Hasretiyle gice gündüz **eylerem** âh u figân

Ka’rı yok bî-intihâ deryâya düşdüm ağlarım (KD, 502)

Biri didi baña kim gel seniñ ile güleşelim

Didim ben bir za’îf âciz **hakîrem** sararup soldum (KD, 506)

İsterem bu hâl ile sen pâdişâhıñ valsını

Eylerem ârzû cemâliñe nazar hem dâ’imâ (KD, 272)

Olmuşam âşık saña ez-cân-ı dil çocuk iken

Cennetiñ zinetleri virmez baña hergiz safâ (KD, 272)

Ana rahminde seniñ ışıñ-ıla feryâd eyleyüp

Seksen iki yıl seni zikr **itmişem** subh u mesâ (KD, 272)

11. Ettirgenlik eki –gur, –gür günümüz Türkiye Türkçesinde yoktur. Ancak EAT’de az da olsa görülmektedir (Gülsevin, 2011: 140). Kuddûsî Divanı’nda buna dair örneklerle karşılaşmaktayız.

Kamunîñ rızkıñ viren soñında mahşere diren
Kimin cennâta **irgüren** kimin oda salan Allah (KD, 345)

Mukadessin münezzehsin zulümden çün
Neye lâıyk ise kul **irgüren** sensin (KD, 592)

İrgürdi bu Kuddûsî'yi ışk câh-ı azîme
Bir emr-i cesime

Vâ'iz di eğer var ise hûb nesne bu câhdan
Bu ışk-ı İlâhdan (KD, 809)

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi dönemi Oğuz Türklerinin yazı dilini kurma dönemidir. Her yazı dili bir ağza veya ağızlara dayanır. Eski Anadolu Türkçesi de Oğuz ağzına dayanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut 24 Oğuz boyundan bahsetmektedir. Her Oğuz boyunun az çok farklı bir ağzı var idi. Anadolu'ya gelen çeşitli Oğuz boylarının ağız özelliklerinin Eski Anadolu Türkçesinin oluşmasında etkili olmuştur. Bundan dolayı da bu dönemde çeşitlilik oldukça fazladır. Ancak 16. yüzyıldan itibaren yazı dili belli bir standarda kavuşmaya başlamış ve Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki çeşitlilik büyük ölçüde azalmıştır.

Osmanlı Türkçesi 16. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesinin üzerine gelişen standart bir yazı dilidir. Bir dönemin dil özellikleri bir çırpıda kaybolup değişmemektedir. Değişim ve gelişim uzun bir süreci içine almaktadır. Özellikle şair ve yazarların önceki dönemin belli şair ve yazarlarını çok okumaları, onlarla çok fazla hemhâl olmaları onların dilinde önceki dönemin özelliklerini muhafaza etmelerine sebep olabilmektedir. Ahmed Kuddûsî (1760-1849) tarihî dönem itibarıyla Osmanlı Türkçesi şairidir. Dil özellikleri bakımından onun dilinde hiç şüphesiz Osmanlı Türkçesi özellikleri oldukça baskındır. Ancak aynı dönemde yaşamış başka şairlerle mukayese ettiğimizde Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini daha fazla muhafaza ettiği görülmektedir. Kuddûsî'nin mutasavvıf bir şair olması hasebiyle Eski Anadolu Türkçesi dönemine mensup mutasavvıf şairleri çok okuduğu ve onlardan etkilendiği kanaati oluşmaktadır. Özellikle Yunus Emre'yi okumuş olabileceği ve buradaki dil özelliklerinin az çok kendisinde de devam ettiği söylenebilir.

Netice olarak Ahmed Kuddûsî Divanı'nda Eski Anadolu Türkçesine ait şu özellikler görülmektedir: Düzlük-yuvarlaklık uyumunda karışıklık, gelecek zaman eki -ısar / -iser, birinci çokluk şahıs eki olarak -avuz / -evüz, ikinci çokluk şahıs eki olarak -sız / -siz / -suz / -süz, zarf-fiil eki olarak -uban / -üben ve -ıcak / -icek, emir ikinci teklik şahıs eki -gıl / -gil, istek-emir birinci teklik

şahıs eki –ayın / -eyin, ettirgenlik eki –gur / -gür, birinci teklik şahıs eki –am / -em kullanımları dikkat çekici bir düzeyde bulunmaktadır.

Kısaltmalar

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

KD: DOĞAN, Ahmet (2013), *Kuddusî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KAYNAKÇA

- ALICI, Lütfi (2017), *Maraşî-zâde Ahmed Kuddûsî Risaleler*, Noyamedya Kitaplığı, Kahramanmaraş.
- DOĞAN, Ahmet (2013), *Kuddûsî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Güner (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.
- KÖKSAL, M. Asım (2001), *Hak Âşıkı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî*, (Hzl.: A. Cüneyt KÖKSAL), Köksal Yayınları, İstanbul.
- KUYUMCU, Fehmi (1982), *Kuddûsî Divanı*, Gaye Matbaacılık, Ankara.
- TENİK, Ali (2011), *AHMED KUDDUSÎ*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

MAR'AŞİZÂDE AHMED KUDDÛSÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM*

LÜTFİ ALICI* - GÜLCAN ALICI*

*“Her derde bulunur ilâç illâ ölüme çâre yok
Çıksan dahi kurtulamazsın bil semâ-yı âlîye
İnsen yedi kat yirlerin altında saklansan hemîn
Bulur ölüm virmez emân eyler garîp ü câlîye”*

Kuddûsî

GİRİŞ

Anadolu’da yetişen mutasavvıf şairlerin en meşhurlarından olan Ahmed Kuddûsî, XVIII. asrın ikinci yarısı ile XIX. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Asıl adı Ahmed olan şair şiirlerinde Kuddûsî mahlasını kullanmıştır. Aslen Maraşlı olmakla birlikte Ahmed Kuddûsî, H 1183-M 1769 yılında Niğde’nin Bor ilçesinde dünyaya gelmiştir. Daha çok Şeyh Ahmed, Kuddûsî Baba, Maraşîzâde ve İbnü’l Mer’âşî adlarıyla tanınmaktadır. Ahmed Kuddûsî’nin babası, Maraş’tan Bor’a göç eden El-Hacc Eş-Şeyh Seyyid İbrahim Efendi’dir. İbrahim Efendi medrese tahsili yapmış, Nakşibendi tarikatının Ahrariyye koluna mensup âlim bir mürşittir. Eş-Şeyh Seyyid İbrahim Efendi (ö. 1786), Maraş’ta; Seyyidler/Lutfullahlı/Tekerekli olarak anılan aileye mensup olarak bilinmektedir. Ahmed Kuddûsî’nin ilk hocası hem âlim hem de kâmil bir zat olan babası Seyyid İbrahim Efendi olmuştur. Kuddûsî, babasından ilk önce İslami ilimleri tahsil etmiş ardından da Nakşi tarikatının adabına göre tasavvuf terbiyesi almıştır (Kuddûsî, Pendnâme, KMMK, 2444/1, v.: 30b; Kuddûsî, İcâzetnâme, KMMK, 2444/3, v.: 88a; Tenik, 2011: 12-38).

Kuddûsî, on sekiz yaşında iken babası İbrahim Efendi vefat etmiştir. Bu hadise üzerine Kayseri’de Hüseyin Efendi’den gördüğü medrese eğitimini yarıda bırakarak Turhal’a gitmiştir. Bir müddet Turhal’da kalan Kuddûsî, orada Nakşibendi Şeyhi Turhallı Mustafa Efendi (ö. 1782)’nin terbiyesinden geçmiştir. Mürşidi Turhallı Mustafa Efendi, İstanbul’a gitmeye karar verince, Kuddûsî de Hicaz’a gitmek üzere oradan ayrılmıştır (Kuddûsî, Nasâih, KMMK, 2444, v.: 201b; Tenik, 2011: 39). Kuddûsî, Hicaz’a yaptığı bu ilk ziyarette, önce hac vazifesini yerine getirmiş, bir yıl Mekke ve Medine civarında kaldıktan sonra, tekrar Anadolu’ya dönmüştür. M 1807 ve 1810 yıllarında meydana gelen Os-

* Bu çalışma, 23-24 Kasım 2018 tarihinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde gerçekleştirilen Uluslararası Maraşîzâde Ahmed Kuddûsî ve Kadiriîlik Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

* Dr. Arş. Gör., KSÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

manlı-Rus savaşlarında Osmanlı ordusunda Ruslara karşı Şumnu kentinin savunmasında bulunmuştur (Kuyumcu, 1982: 22; Tenik, 2011: 41). Bu savaştan sonra İstanbul'da ikamet etmeye başlayan Kuddûsî, bir müddet sonra annesinin isteği üzerine tekrar Bor'a dönmüştür. Bu kez de gönlündeki Peygamber sevgisi Kuddûsî'yi durdurmamış ve Kuddûsî, bu muhabbetle ikinci defa Hicaz seyahatine çıkmıştır (Tenik, 2011: 41-42).

Peygamber sevgisiyle Hicaz'a giden şair, bu ikinci seferde on yedi yıl Mekte ve Medine'de mücavir olarak kalmıştır. Hiç evlenmemeye niyetlenip Hicaz'da mücavir olarak kalmak istediği hâlde, "Rum'a git, orada çok evlen, senin için üstün derece ve makamlar bu aile kadrosu içinde hâsıl olacaktır." manevi işareti ve annesinin devamlı isteği üzerine Bor'a dönmüştür. Manevi işarete uygun yaptığı evliliklerinden Kuddûsî'nin birçok evladı olmuştur. Babasından ve Turhallı Mustafa Efendi'den aldığı hilafetle Nakşi usulünce icazet vermeye devam eden Kuddûsî, daha sonra ehlullahtan aldığı manevi bir işaretle Kadiri tarikatına girmiştir. Tasavvuf ehlinin kadrini bilmeyenlerin çeşitli iftira ve hakaretlerine maruz kalan şair, senelerce evinden çıkmayıp inziva ve tecrit hayatı yaşamıştır. H 1265-M 1849 tarihinde vefat eden şairin kabri Niğde'nin Bor ilçesindedir (Kuddûsî, Pendnâme, KMMK, 2444/1, v.: 24b-25a; Kuddûsî, Nasâih, KMMK, 2444, v.: 201b; Kuddûsî, Mektup, KMMK, v.: 203b; Kuyumcu, 1982: 18-46; Tenik, 2011: 42-43). Kuddûsî, vasiyetine uygun olarak Niğde bezine sarılıp Eski Mezar'a defnedilmiştir (Vasiyyetnâme-i Kuddûsî, KMMK 2444/2: v.: 34a, 35a).

Kuddûsî'nin edebî şahsiyetinin temelinde yıllarca süren tasavvuf terbiyesinin birikimi mevcuttur. O, İlahî aşkın tutkusuyla yıllarca uzlet hayatı yaşamının neticesinde duygu ve aşk ile yoğrulmuş zengin gönül dünyasına kavuşmuştur. Onun bu gönlünden yansıyan şiirleri estetik kaygılardan uzak İlahî bir ilhamın ürünleridir. Kuddûsî, bu şiirlerini insanları dünya hayatının dar ve sıkıcı bağlarından kurtararak Hakk'a ulaştırmak gayesiyle yazmıştır (Tenik, 2011: 60-64).

Kadiri mürşidi olarak tanınan Kuddûsî'nin eserlerinde üveysilik yoluyla manevi pîr ve mürşit olarak kabul ettiği Abdülkadir-i Geylânî ve Mevlânâ'nın etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Evliyaullahın yolları arasında fark gözetmeyen tarikat taassubundan uzak câmiu't-turuk¹ anlayışına sahip olan

¹

Câmiu't-turuk: Meşayih'ten bazıları tek bir tarikattan değil de birden fazla tarikattan irşat izni ve icazeti alırlar. Bu tarikatlardan birinde ağırlıklı olarak irşat yapıyor ve salikleri bu yollardan biri üzere teslik ediyor olsalar da izinli oldukları yollardan bazı uygulamaları da irşat tarzlarına yansıtabilirler. Bazen de -ki bu nadiren olur- bazı salikleri bu yollardan biri üzere eğitirken, başka bazı salikleri başka bir yolda eğitebilir. Hatta zaman zaman halifelerine farklı yollardan icazet verdikleri de olabilir. Her hâlükârda, bu farklı yolların silsileleri o zatın şahsında birleştiği için farklı kanallardan kendisine feyz akışı olur. Bu durum tasavvuf tarihinde "yolları (kendisinde) birleştiren kimse" anlamında "câmiu't-turuk" ifadesiyle dile getirilir (<http://www.ilmveirfan.com.tr> 27.11.2016). Ahmed Kuddûsî de önce Nakşibendi daha sonra da Kadiri tarikatında icazet almıştır. Kuddûsî şu beytinde; *Yok ayrı gayrı evliyânın yolları hak cümlesi*

Kuddûsî, kendisinden önce yaşamış büyük mutasavvıfların hemen hepsinden istifade etmiştir. Bu anlayışla yazdığı şiirlerinde tekke atmosferini terennüm etmiş, tarikat adabını işlemiş, tasavvuf ahkâmını anlatmış ve dervişlik hâlini en içli bir şekilde ele almıştır. Söz konusu şiirlerinde genel olarak İlahî aşk, zikir, peygamber sevgisi, tefekkür, uzlet, tevbe, tevhit, mahv, seyr ü süluk gibi temel tasavvufi konularının hemen hepsini işlediği gibi tasavvuf şiirinin poetikasını da dile getirmiştir. Bu hususiyetleriyle zamanından günümüze kadar Kuddûsî ve şiirleri bütün tasavvufi mahfillerde rağbet görmüştür (Kara, 2004: 246; Tenik, 2011: 53-56).

Kuddûsî'nin günümüze intikal eden yedi eseri vardır. Şairin eserleri tasavvuf edebiyatı ve kendi hayatı hakkında kaynak olması bakımından oldukça mühimdir.

1. Divân: Kuddûsî'nin en hacimli eseridir. Dinî-tasavvufi şiirlerden müteşekkil olan divanda şiirler, çoğunlukla aruz, az da olsa hece vezniyle yazılmıştır. Şair, divanında tasavvufun bütün konularını İlahî aşkın ateşiyle sanat endişesi taşımadan samimi bir şekilde dile getirmiştir. Eser, zengin tasavvufi muhtevasıyla tasavvuf edebiyatı açısından oldukça mühimdir. Bu sebeple tasavvuf muhitlerinde çok rağbet gören eserin kütüphanelerde birçok yazma nüshası ve taş baskısı bulunmaktadır. Divanın üç önemli nüshası Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu.: 2444, İÜ Kütüphanesi, Nu.:1487 ve İbrahim Eren'de bulunmaktadır (Tenik, 2011: 53-56). Kuddûsî Divanı, Fehmi Kuyumcu ve Ahmet Doğan tarafından neşredilmiştir. Ali Tenik de Kuddûsî hakkında doktora çalışması yapmıştır (Kuyumcu, 1982, Kuddûsî Divanı; Doğan, 2013, Kuddûsî Divanı; Tenik, 2011, Ahmed Kuddûsî İbnü'l-Mar'asî).

2. Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr: Arapça, dinî tasavvufi bir eserdir. Eser Allah'a vuslatı amaç edinen salikin din ve dünya hayatını yaratıcısının rızası doğrultusunda yaşamasına yardım amacıyla yazılmıştır. Yazma bir nüshası Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu.: 2444'te kayıtlı Külliyyât-ı Kuddûsî içinde bulunmaktadır. Hüseyin Sunar eseri yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır (Tenik, 2011: 56). Eser, ayrıca Dr. Alp Eren Han tarafından Türkçeye tercüme edilerek neşredilmiştir.

3. Pendnâme-i Kuddûsî: Türkçe, dinî tasavvufi bir nasihatnamedir. Risalenin yazma bir nüshası Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu.: 2444/1'de kayıtlı Külliyyât-ı Kuddûsî içinde bulunmaktadır (Tenik, 2011: 57).

4. Nasâih-i Kuddûsî: Eser, Kuddûsî'nin hayatı, devrin sosyo-ekonomik durumu ve bazı tasavvufi konularda yazılmış bir risaledir. Risalenin yazma bir nüshası Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu.: 2444'te kayıtlı Külliyyât-ı Kuddûsî içinde bulunmaktadır (Tenik, 2011: 57).

5. İcâzetnâme-i Kuddûsî: Risale manzum ve mensur iki bölümden oluşmaktadır. Eser, Kuddûsî'nin manevi yolla bütün müminlere verdiği zikir ica-zetnamesini ihtiva etmektedir. Risalenin yazma bir nüshası Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu.: 2444/3'te kayıtlı Külliyyât-ı Kuddûsî içinde bulunmaktadır (Tenik, 2011: 58-59). İcâzetnâme'nin başka bir nüshası da Konya Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, TY. Nu.: 10111'de bulunmaktadır (<https://www.yazmalar.gov.tr> 23.11.2016).

6. Mektuplar: Kuddûsî'nin akraba ve dostlarına yazdığı sekiz adet mektubu vardır. Mektuplar, din, tasavvuf ve nasihat muhtevalıdır. Mektuplardan beşinin yazma nüshaları Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu.: 2444'te kayıtlı Külliyyât-ı Kuddûsî içinde bulunmaktadır (Tenik, 2011: 58). Diğer üçü de Merhum M. Asım Köksal'ın istinsah ettiği defterde bulunmaktadır (Köksal, 2001: 127-141).

7. Vasiyyetnâme-i Kuddûsî: Risale, Kuddûsî'nin vasiyetinden müteşekkildir. Kuddûsî, eserinde vefatından sonra nasıl defnedileceği hususunda vasiyetlerde bulunmuştur. Risalenin yazma bir nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu.: 2444/2'de kayıtlı Külliyyât-ı Kuddûsî içinde bulunmaktadır (Tenik, 2011: 59).

Kuddûsî'nin bu eserleri içerisinde zengin dinî ve tasavvufi muhtevasıyla en fazla tanınanı divanıdır. Kuddûsî'nin divanı kendi hayatı, tasavvuf edebiyatı, tasavvufi yolunun başlangıcından nihayetine kadar adap ve erkânı hakkında kaynak olması bakımından oldukça mühimdir. Tasavvufi yolun adap ve erkânından biri de Allah'ın yaratığı ölümü hiç unutmamaktır. Tasavvufta tefekkür-i mevt/ölüm düşüncesi, nefsi tezkiye ve terbiye etmede vazgeçilmez öneme sahiptir. Ahmed Kuddûsî de bu yaklaşım çerçevesinde şiirlerinde insanları gafletten kurtarmak için ölüm hakkında nasihatlerde bulunur.

Dünya hayatının sonu ve ebedi hayatın başlangıcı olan ölüm, fani âlemde, baki âleme göç etmektir. Ölümü de hayatı da yaratan Allah'tır. *“Allah, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı.”* (Kur'an-ı Kerim, 67/Mülk-2). Bizleri sınamak için ölümü ve hayatı yaratan Allah'ın *“Her nefis ölümü tadacaktır.”* (Kur'an-ı Kerim, 29/Ankebut-57) İlahî fermanı gereği ölümü tadacak olan nefistir. Fani hayat nefsidir, ruh ise ebedidir.

Hiz. Peygamber (SAV) de “Dünya, kâfirin cenneti, müminin cehennemidir.”, İnsanlar uykudadır. Ne zaman ölürlerse o zaman uyanırlar.”, “Müminin hediyesi ölümdür.” (İmam Gazâlî, byy: 251-257), *“Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz!”*, *“Bütün zevkleri kökünden yok eden ölümü çokça hatırlayınız!”*, *“Nasihat olarak ölüm yeter.”* (<http://www.islamveihsan.com> 01.10.2018) gibi hadisleriyle ölümün hakikati ve evsafi hakkında müminleri uyarmıştır. Ölüm, mümini dünya hayatının meşakkatlerinden kurtarır ve ona ebedi bir hayat bahşeder. Ölümle mümin fani âlemde baki âleme intikal eder. Bu sebeple ölüm mümin için bir hediyedir.

Hız. Peygamberin ilmî ve manevî varisleri âlim ve evliyalar da Müslümanların ölüm hususunda uyarırlar. Ayet ve hadislerde ifade edildiği üzere ölümün gerçekliğini hem hâl hem de kâl ile dile getirirler. Tasavvuf düşüncesinde ölüm, zarurî ölüm ve iradî ölüm olmak üzere iki türdür. Zarurî ölüm ruhun bedenden ayrılmasıdır. İradî ölüm ise “Ölmeden önce ölünüz.” düsturıyla nefsi öldürüp, Hak ile baki olmaktır. Bu sebepten gerçek erler, insanın tabii istek ve arzularının disipline edilmesi şeklinde tanımlanan mevt-i ihtiyariyi/iradî ölümü ihtiyar ederler.

Hayât-ı câvidâm şeyh-i kâminden suâl ettim

Ölmeden evvel ölmektir deyince intikal ettim (Uludağ, 1991: 332)

Beyitte ifade edildiği gibi ölümsüzlük bahşeden mevt-i ihtiyariye, bir insan-ı kâmilin eteğine yapışıp onun terbiyesinde yetişmekle ulaşılır (Çelik, 2009: 123). İradî ölümle ölüp, ölmeden önce ölme sırrına nail olan bu gerçek erler, ölümü hiçbir zaman unutmazlar. Çevresindekilere de dünyanın fani, ahirinin ölüm olduğunu; bir aldanma ve oyun yeri olan dünyaya aldanmama hususunu hâl ve kâl ile her zaman anlatırlar.

Bunlardan İmam Gazzâlî ölüm hakkında; “Arifler ölümü devamlı olarak hatırlarlar, çünkü ölüm onlar için sevgilisi ile buluşma zamanıdır. Seven, sevgilisi ile buluşacağı günü asla hatırandan çıkarmaz. Hatta bu yüzden ölümün geç gelmesine üzüldür. Bir an önce bu dünyadan kurtulup Allah Teâlâ’ya dönmeyi arzular.” der (Çelik, 2009: 122).

Pîr-i Tükistan Hoca Ahmed-i Yesevî, “Ölmeden önce ölünüz.” anlayışına uygun amel etmiş daha hayatta iken mevt-i ihtiyari ile kabre girmiştir.

Akıllı isen kabristandan haber al,

Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al,

“Ölmeden önce ölünüz”e göre amel eyle,

Bu hadîsi fikreyleyip öldüm ben işte (Sarı, 2016: 90).

Hoca Ahmed-i Yesevî gibi “Ölmeden önce ölünüz.” anlayışında olan Yunus Emre’ye göre bu dünya kimseye kalmaz. İnsan ne kadar çok yaşarsa yaşasın sonunda ölümü tadacaktır. Bu sebepten dünyaya gelen geçer, konan göçer, giden de tekrar gelmez. İnsanlar arasında habersizce gezen ölüm Azrail vasıtasıyla insanın önüne er geç dikilir. Her derde çare bulan insanın ölüm karşısında elleri kolları bağlanır. Hâl böyle iken herkes ölüm ve sonrasını çok tefekkür etmeli ve kendi vaktine hazırlanmalıdır.

İy Yûnus sen sözün bilgil öz hâlüne nazar kıl

“Ölüm gelmezdin ön ölgil” salâdur kudse gidelüm (Tatçı, 1990: 233).

Bir söz geldi dilüme eydem ölüm üstüne

Gerek sünnî müselmân gerek zâlim üstüne

*Vay ki n'ola hâlüm bilinmezise ahvâlüm
Yılan-çıyan karınca üşe dilüm üstine*

*İltüp sine koyalar yine eve geeler
Anca savaş kuralar benim mâlum üstine* (Tatçı, 1990: 343).

Diğer bir mutasavvıf şairimiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye göre ölüm, ayrılık değil sevenin sevgiliye kavuşmasıdır. Ölüm, yok olmak değil, ölünün dirilmesidir. Yalnız herkesin ölümü kendi yaşayışına, kendi hâline göredir. Ölüm, dosta dost, düşmana da düşmandır.

"Oğul, herkesin ölümü kendi rengindedir. Düşmana düşmandır, dosta dost!" (İzbu-
dak, 1988: C III, 280/3439).

*"Ben ölürsem, sakın bana "öldü" demeyin. Aslında ben, ölü idim, dirildim, beni dost
aldı, götürdü."* (Can, 1991: 573.).

"Cenazemi görünce ayrılık, ayrılık deme. O vakit benim buluşma ve görüşme zamanıdır." (Gölpınarlı, 1958: C III, 169).

Ahmed-i Fârûkî Serhendi/İmâm-ı Rabbânî' de *"Ölmek felâket değildir; asıl felâket, öldükten sonra başa gelecekleri bilmemektir."* (<http://www.islamveihsan.com> 03.10.2018) diyerek ölümden sonrasına dikkat çekmektedir. Ölüm, mümin için kurtuluş, ebedi hayata kavuşmadır. Aksi ise ebedi felakettir. Öldükten sonra ebedi felakete düşmemek için, Kur'an ve sünnet çerçevesinde yaşayıp ehllahın ikazlarına kulak vermelidir.

Hoca Ahmed-i Yesevî çizgisinde Sarı Saltuk, Yunus Emre ve Hz. Mevlânâ' ya gönülden bağlı mutasavvıf şairlerimizden Kadiri Mürşidi Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî de eserlerinde aynı yaklaşım ve endişeyle ölümü konu edinmiştir. Bu bağlamda Ahmed Kuddûsî'nin dinî tasavvufi Vasiyetnâmesi ölüm ve sorası hususunda model mahiyetinde bir eserdir. Ahmed Kuddûsî, Vasiyetnâme-yi Kuddûsî adlı eserinde; evlatlarına, ailesine, akrabalarına, dostlarına ve ihvanına/müntesiplerine nasihat ve vasiyetlerini dile getirmektedir. Esere İslami geleneğe uygun olarak; Allah'a hamd ü sena ve Hz. Peygamber (SAV)'e aline, ashabına ve sevenlerine salat u selam ile başlayan Kuddûsî, asıl konu ile alakalı olarak; *"Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır."* (Kur'an-ı Kerim, 22/7) ayeti ile ölüm, kıyamet ve kabirdekilerin tekrar diriltileceğini hatırlatır. Ahmed Kuddûsî'nin hayır düşüncesiyle bütün Müslümanlara faydalı olmak gayesiyle yazdığı Vasiyetnâme-yi Kuddûsî' adlı eserindeki vasiyet, tavsiye ve nasihatleri; *"Allahu Te'âlâya tövbe edin, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin. Benim için ağlamayın. Sala verdirmeyin. Gece vefat edersem gasledip sabah namazından sonra birkaç komşu ile cenaze namazımı kılıp (Niğde/Bor) Eski Mezar'da münasip bir yere defnedin. Kalabalık dolayısıyla halka zahmet ve şöhrat olmasın. Beni methetmeyin. Zira kabirde bu söyledikleri*

sıfatlar sende var mı diye melekler eziyet ederlermiş...” şeklinde devam etmektedir (Alıcı, 2019: 157).

Ayrıca Kuddûsî Divânı’nda ölüm, müstakil şiir ve çeşitli beyitler vasıtasıyla işlenmiştir. Kuddûsî’nin ölümü konu alan sade Türkçe ve samimiyetle kaleme aldığı müstakil dört gazeli şöyledir.

1

Mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün

- 1 Katî çok gülme vardur ey püser mevt
Gelür bir gün virür zinhâr keder mevt

Ey oğul, çok gülme kesin ölüm var! Ölüm bir gün gelir ve kesinlikle keder verir.

- 2 Zelîl ü hor ider nice azîzi
Nice şeh-bâzı eyler der-be-der mevt

Ölüm, nice kadri yüce kişiyi hor ve hakir, nice yükseklerde uçan doğanı/yiğidi perişan eder.

- 3 Dem-â-dem devr ider eğlenmez aslâ
Demi yetmişleri arar gezer mevt

Ölüm, hiçbir vakit eğlenmeden daima gezip dolaşarak demi/vadesi yetmişleri arar.

- 4 Hemân işi-durur dirnek tağıtmak
Ne evlâd kor ne avrat kor ne er mevt

(Ölümün) işi çabucak topluluk dağıtmaktır. Ölüm, ne evlat, ne avrat/eş ne de er/koca kor.

- 5 Ne a'lâ dir ne ednâ dir ne evsat
Hâtır saymaz aman bilmez sürer mevt

Ölüm ne yüksek ne alçak ne de orta hâlli der; hatır saymaz, aman bilmez önüne ka-tıp götürür.

- 6 Kime me'mûr olursa te'hîr itmez
Kimi tutar ise zinhâr yıkar mevt

Ölüm, kime hizmetle görevli olursa ertelemez; kimi tutarsa kesinlikle yıkar.

- 7 Ne âlim dir ne câhil dir ne şeyh dir
Ne sıbyân dir hemân kabre tıkar mevt

Ölüm, ne âlim, ne cahil, ne şeyh/yaşlı, ne de çocuk der, hemen aceleyle kabre sokar.

- 8 Ne âdil dir ne zâlim dir ne mazlûm
Ne paşa dir ne beg dir ne nefer mevt

Ölüm, ne adil, ne zalim, ne mazlum; ne paşa, ne bey ne de er der.

- 9 Ne sultân dir ne dervîş dir ne zengin
Cemâ'âtî perâkende kılar mevt

Ölüm, ne sultan, ne derviş ne zengin der; topluluğu dağıtıp perişan eder.

- 10 Nice erbâb-ı tedbîrin sonunda
Nizâm ü hüsn-i tedbîrin bozar mevt

Ölüm, sonunda nice tedbir sahiplerinin (kurdukları) düzen ve (aldıkları) güzel tedbirleri bozar.

- 11 Nice eshâb-ı mâl ü mülk ü câhı
Gelüben cism ü cânına kıyar mevt

Ölüm, (bir gün) gelir nice makam, mülk ve mal sahiplerinin can ve cisimlerine kıyar.

- 12 Yüce bol köşklere sığışmaz iken
Karanlık tar yiri eyler makar mevt

Yüksek ve geniş köşklere sığmaz iken ölüm karanlık ve dar yeri mesken eyler.

- 13 Kopar küçük kıyâmet geldiği dem
Kişinin başına halkı direr mevt

Ölüm geldiği zaman kişinin başına halkı toplayıp küçük kıyameti koparır.

- 14 Virir gam ağladır evlâd u ehli
Akıdup gözlerinden yaş döker mevt

Ölüm, eş ve evladı tasalandırıp ağlatarak gözlerinden yaş döker.

- 15 Yiyüp içüp giyüp şâdân olurken
Yetim koyup boyunların bükür mevt

Yiyip içip mutlu iken ölüm, boyunları büküp yetim koyar.

16 Firâr mümkün değil aslâ elinden
Kaçılmaz dir sana eyne'l-mefer² mevt

Ölümün elinden kaçmak asla mümkün değil, kaçılmaz ve nereye kaçabilirsin, der.

17 Seni de şöyle bil **Kuddûsîyâ** kim
İder dost iline ehl-i sefer mevt (Doğan, 2013: 211-212).

Ey Kuddûsî, şöyle bil ki, ölüm seni de dost iline yolcu eder.

² *Yekûlul insânü yevme izin eynef meferr (meferru):* O gün insan, "Kaçacak yer neresi!" diyecektir." (Kur'an-ı Kerim, Kiyâme 75-10).

2

Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün

- 1 Zikrini çok eyle mevtin olma gâfil sâlikâ
Anı iksâr eyleyen sâlih olısar ey hüma

Ey salik, ölümü çok an, gafil olma. Ey mübarek, ölümü çok anan dininin emirlerine uygun davranır.

- 2 Mevt yıkar lezzetleri hem tağıdır dirlikleri
Hiç unutmama mevdi sen eyle tefekkür dâ'imâ

Ölüm, hem lezzetleri bitirir hem de huzur ve düzeni dağıtır. Sen ölümü hiç unutmama, daima düşün!

- 3 Olmasa dünyâda üç nesne azar nâsın çoğu
Biri mevt biri maraz biri dahi fakr u fenâ

Dünyada şu üç nesne olmasa insanların çoğu azar/yoldan çıkar. Bunlardan biri ölüm, biri hastalık biri de yoksulluktur.

- 4 Mü'mine vâ'iz-durur mevt dâ'imâ ikâz ider
Tüfetü'l-mü'min buyurmuşdur ana Hayrül-verâ

Ölüm mümini bir vaiz gibi daima ikaz eder. Nitekim Hz. Peygamber, ölüm için "Ölüm mümine hediye eder." buyurmuştur.

- 5 Mevdi **Kuddûsî** unutmaz her zamân zikrin ider
Eyledi Mevlâsı tevfiğ tâ sabî iken ana³ (Doğan, 2013: 252-253).

Kuddûsî, Allah'ın yardımıyla çocukluğundan beri ölümü hiç unutmaz, her daim anar.

³ Kuddûsî Divan'ının Ahmet Doğan neşrinde bu şiirin iki makta beyti bulunmaktadır. Söz konusu şiirin altıncı beyti; "Her zemân zikrin ider mevtin bu Kuddûsî fakîr/Eyledi tevfiğ Hudâsı tâ sabî iken ana (Doğan, 2013: 252-253) şeklindedir. Söyleyiş ve mana bakımından beşinci beyte benzeyen bu ikinci makta beyit divanın Fehmi Kuyumcu neşrinde bulunmamaktadır.

3

Mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün

- 1 Seni bu hâb-ı gafletden uyandıran gelir bir gün
Olup cân-dârların cânın kılan bir cân gelir bir gün

Seni bu gaflet uykusundan uyandıran ölüm gelir bir gün. Canlıların canın alan bir cân/Azrail gelir bir gün.

- 2 Sakın aldanma dünyâ nakşına çün yok bekâsı bil
Ki nâzik cismini soyup koyan uryân gelür bir gün

Sakın, dünya nakşına aldanma, onun baki olmadığını bil! Nazik cismini soyup ur-yan/çıplak koyan gelir bir gün.

- 3 Olayın dir isen âgâh unutma mevti çok zikir it
Gelür bir demde nâgâh kabrine salan gelür bir gün

Uyanık bulunmak istersen ölümü hiç unutma, onu çok zikret! O bir demde vakitsiz kabrine salan gelir bir gün.

- 4 Tayanma mâla etbâ'a güvenme zevce evlâda
Seni sürüp yerine anları koyan gelür bir gün

Eşine, evladına, malına ve hizmetinde olanlara güvenme! Seni sürüp yerine onları koyan gelir bir gün.

- 5 Muhibb iken Hudâ âşıklarını münkir olmuşsın
Bu hâlden geç ki her dirlikleri bozan gelir bir gün

Allah âşıklarını seviyorken şimdi inkâr ediyormuşsun, bu hâlden geç ki bütün düzen-leri bozan gelir bir gün.

- 6 Turalım şâh-ı âlem ol cihânda bin kez it hüküm
Ecel yetdikde bir sâ'at gibi kılan gelür bir gün

Bu dünyada âlem şâhi olarak bin kez hüküm sürdüğünü varsayalım. Ecel yettiğinde bütün bunları bir saat gibi kılan gelir bir gün.

- 7 Sana itdi bu **Kuddûsî** bülend himmet inâd itdin
İdegör tevbe istiğfâr işit hicrân gelir bir gün (Doğan, 2013: 603-604).

Bu Kuddûsî, sana yüce himmet etti, sen ise inat ettin! Hemen tövbe, istiğfar edip işit ayrılık gelir bir gün.

4

Mef'ûlü/mefâ'ilü/mefâ'ilü/fe'ûlün

- 1 Dünyâya gönül verme ki vîrân olacaktır
Hep cümle gidüp Vâhid-i Bî-çûn kalacaktır

Dünyaya gönül verme o bir gün yıkılacaktır. (O zaman) bütün her şey yok olacak yalnız ortaksız ve tek olan Allah kalacaktır.

- 2 Fırsat eline girmiş iken eyleme gel fevt
Cânlar alıcı cânını bir gün alacaktır

Fırsat elinde iken gel onu kaybetme/kaçırma! Canlar alıcı Azrail bir gün canını alacaktır.

- 3 Pes âleme hükm idici sultân dahi olsan
Kabr içre girüp gözlerine hâk tolacaktır

Şimdi âleme hükmeden sultan dahi olsan ölünce mezarı gözlerine toprak dolacaktır.

- 4 Her kim ki anadan toğuban geldi cihâna
Ahir anı mevt zîr-i zemîne salacaktır

Her kim ki anadan doğup dünyaya gelirse sonunda ölüm onu yeraltına salacaktır.

- 5 Pek sevdiceğin sîm ü zeri mülk ü metâ'ı
Hak sevmediğin vârisine mâl kılacaktır

Çok sevdiğin altın, gümüş, mülk ve eşyayı, Hak; sevmediğin mirasçına mal kılacaktır.

- 6 Fâni evini tezyîn idüp bağlama dil çün
Bir gün ola ki ıssı gidüp yıkılacaktır

Yok olacak evini süsleyip gönül bağlama! Çünkü bir gün gelip sahibi gidince/ölünce yıkılacaktır.

- 7 **Kuddûsî**-yi bî-çâre sivâ koyma gönülde
Ağyârı koyan yârini zîrâ bulacaktır (Doğan, 2013: 659-660).

Ey aciz Kuddûsî, gönülde Allah'tan başka bir şey koyma! Çünkü Allah'tan başkasını gönülden çıkaran yârini bulacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî'nin ölümü konu alan bu şiirlerinden hareketle onun ölüm hakkındaki düşünce ve nasihatlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Ey oğul, çok gülme, kesin ölüm var. Ölüm bir gün Azrail ile gelip büyük acı verir. Durmadan gezip dolaşarak demi yetmişleri arar. Nice kadri yüce kişiyi hor ve hakir eder. Onun işi cemiyetleri dağıtmaktır. Ne evlat, ne eş, ne de er koyar. Ne âlim, ne cahil ne de çocuk der. Ne adil, ne zalim, ne mazlum, ne paşa, ne bey, ne de er der. Ne sultan, ne derviş ne de zengin der. Hatır saymaz, aman bilmez, kim olursa önüne katıp götürür. Kime görevliyse asla ertelemes, kimi tutarsa kesinlikle yıkıp aceleyle kabre sokar. Ölüm, nice düzen ve tedbirleri bozar. Nice makam, mülk ve mal sahiplerinin canına kıyar. Köşklere sığmaz iken karanlık ve dar yeri mesken eyler. Bu yüzden dünya nakşına aldanma, onun baki olmadığını bil. Sonunda viran olacak dünyaya gönül verme, can alıcı canını almadan fırsat elde iken kulluk yap. Anadan doğan herkesi ölüm sonunda yeraltına salacaktır. Bugün hükmeden sultan da olsan ölünce mezarda gözüne toprak dolacaktır. Fani evini süsleyip gönül bağlama! Sonunda, çok sevdiğin altın, gümüş, mülk ve eşyan sevmediğin mirasçına kalacaktır. Eşine, evladına, malına ve hizmetinde olanlara güvenme! Seni süpürüp yerine onları koyan ölümün elinden kaçmak asla mümkün değildir. Bu sebepten gönlünden Allah'tan başka her şeyi çıkar. Dost iline yolculuk olan ölümü hiç unutma! Dünyada, ölüm, hastalık ve yoksulluk olmazsa insanların çoğu azar. Bu yüzden "Ölüm mümine hediye dir."

KAYNAKÇA

- Ahmed Kuddûsî Mar'âşî, *İcâzet-nâme*, Konya Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi (KKMK) Türkçe Yazmaları, TY. Nu.: 10111.
- Alıcı, Lütfi (2017), *Mar'aşî-zâde Ahmed Kuddûsî Risâleler (Pend-nâme-Vasiyyet-nâme-İcâzet-nâme-Nasâih ve Mektuplar) Çeviri Yazı-Tıpkıbasım*, Noya Medya Yay., Kahramanmaraş.
- Alıcı, Lütfi; Gedik, Sadi (2018), *Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî ve İcâzetnâme-i Kuddûsî Adlı Eseri*, International Journal of Language Academy, Volume 6/1 March 2018 p. 220/235.
- Alıcı, Lütfi; Alıcı, Gülcan (2019), *Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî'nin Vasiyyetnâme Adlı Eseri*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 16, S 1, Kahramanmaraş.
- Can, Şefik (1991), *Hız. Mevlânâ'nın Rubaileri*, KB Yay., Ankara.
- Cebecioğlu, Ethem (1997), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara.
- Çelik, İsa (2009), *Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S 40, Erzurum.
- Doğan, Ahmet (2013), *Kuddûsî Divanı Tenkitli Metin*, Akçağ Yay., Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1958), *Mevlânâ Celâleddin Dîvân-ı Kebîr*, C III, İst.
- Han, Alp Eren (2018), *Hazînetü'l- Esrâr ve Ganîmetü'l- Ebrâr*, KMBB Yay., Kahramanmaraş.
- <http://www.ilimveirfan.com.tr> (27.11.2016).
- <https://www.yazmalar.gov.tr> (23.11.2016).
- İzbudak, Veled (1988), *Mevlânâ Mesnevi*, C III, (Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı) MEGSB Yay., İstanbul.
- Kara, Mustafa (2004), *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., İstanbul.
- Köksal, M. Âsım (2001), *Hak Âşık'ı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (KS)*, (hızl.: A. C. Köksal) Köksal Yay., İstanbul.
- Kuddûsî, *Külliyât-ı Kuddûsî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi (KMMK), TY.: Nu.: 2444.
- Kuyumcu, Fehmi (1982), *Kuddûsî Dîvânı*, Gaye Matbaacılık Sanayi Yayınları, Ankara.
- Sarı, Emre (2016), *Hoca Ahmet Yesevî*, Net Medya Yayıncılık, Antalya.
- Sunar, Hüseyin (1998), *Ahmed Kuddûsî'nin Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr Adlı Eserinin Tercemesi, Tahrîk ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa (1990), *Yunus Emre Divanı II Tenkitli Metin*, KB Yay. Ankara.
- Tenik, Ali (2011), *Ahmed Kuddûsî (İbnü'l-Meraşî)*, Ukde Yay., Kahramanmaraş.
- Uludağ, Süleyman (1991), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul.

